

Pázmány Irodalmi Műhely

Opuscula Litteraria

Különböző módszerekkel dolgozó, valójában egymást kiegészítő kutatások útjai találkoztak a Kárpát-medencei *Filológia és irodalom* című konferencián. E témájában változatos, a magyar irodalom történetének sok évszázadát átfogó tanulmánykötetben a barokk drámakéziraton a szerző „nyomait” kutató filológiától a fiktív kézirat toposzát regényszervező erőként bemutató metafilológiáig irodalom és filológia párbeszédének megannyi metamorfózisával találkozhatunk. Az Opuscula Litteraria sorozat részeként annak reményében bocsátjuk útjára e kötetet, hogy a benne szereplő „kis művek” tanúsíthatják, hogy az „elméleti koncepciók és a filológia fontos kiegészítői lehetnek egymásnak”.

Pázmány Irodalmi Műhely – Opuscula Litteraria

Filológia és irodalom

Filológia és irodalom

Pázmány Irodalmi Műhely

Opuscula Litteraria

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Magyar Irodalomtudományi Tanszékének
sorozata

Sorozatszerkesztő
Hargittay Emil

A sorozatban megjelent:

1. Tudományos diákköri dolgozatok, 2003
2. Személyiség és változás, 2004
3. Nyelv, irodalom, esztétikum, 2011
4. Filológia és irodalom, 2013

Filológia és irodalom

Tanulmányok a Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Irodalomtudományi Doktori Iskolájának
Kárpát-medencei irodalmi MA- és PhD-hallgatók számára rendezett

Filológia és irodalom című konferenciáján
elhangzott előadásokból

Szerkesztette
Tompa Zsófia

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Piliscsaba, 2013

Készült
a Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Karának
Magyar Irodalomtudományi Tanszékén
Megjelent a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0014 támogatásával
(Tehetségtámogatás a Pázmány Péter Katolikus Egyetem
kilenc tudományágában)

SZÉCHENYI TERV

MAGYARORSZÁG MEGÚJUL

A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai
Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

A kötetben szereplő tanulmányok első,
a konferencia írásbeli fordulójára küldött változatát bírálták:
Báthory Orsolya (Dóbék Á.), Bertha Zoltán (Kurcz Á., Méry J., Tompa Zs.),
Hargittay Emil (Kaposi K.), Horváth Kornélia (Gunda-Szabó D., Pintér V.),
Kardeván-Lapis Gergely (Farkas D.), Lőkös Péter (Juhász Sz.),
Maczák Ibolya (B. Adamczyk, Balla L., Hajtman K., Horváth Cs. P.),
Tarjányi Eszter (Déri E., Híz Á., Horváth R., Kiss T.),
Thimár Attila (Balog E. O., Jarábik-Lang A., Kollár Zs., Péter Z.).

A szerzők témavezetőit
a tanulmányok címéhez adott lapalji jegyzetekben neveztük meg.

ISBN 978-963-308-147-1

ISSN 2060-7385

© A kötet szerkesztője és szerzői, 2013

© Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Felelős kiadó: Szuromi Szabolcs rektor

Tördelte: Finta Gábor

Tartalom

A PPKE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskolájának Kárpát-medencei irodalmi MA- és PhD-hallgatók számára rendezett <i>Filológia és irodalom</i> című konferenciájának programja	9
„prédikációinak elemzése mindenképpen gyümölcsöző lehet”	15
HORVÁTH CSABA PÉTER Katolikus egyházi körkép Magyarországon Telegdi Miklós prédikációi tükrében	17
HAJTMAN KORNÉL Pázmány Péter prédikációinak szlovák fordítása	41
BALLA LÓRÁNT Csete István és Gyalogi János mint a kora újkori jezsuita szisztematikus történelmi–liturgiai–filozófiai prédikációs irodalom képviselői.....	63
„a könyv is árvaságra juthat, ha nincs, aki felkarolja”	87
BOGDAN ADAMCZYK Kelemen Didák és pártfogói levelek tükrében	89
DÓBÉK ÁGNES Nyomtatványok és kéziratok Barkóczy Ferenc tiszteletére.....	115
JUHÁSZ SZANDRA Héber nyelvű bejegyzések a 16–18. századi album amicorumokban	137

„Parnasszusra kívánczó” 165

KAPOSI KRISZTINA

A Névtelen szerző *Comico-Tragoediájának*
filológiai és textológiai kérdései

Adalékok a szöveg forrásaihoz és irodalmi párhuzamaihoz 167

PÉTER ZOLTÁN

Varjas János levelei Péczeli Józsefhez 187

BALOG EDIT OTILIA

Az önkonstruálás, a(z ön)reprezentáció és
a költőnévé válás alakzatai

Fábián Julianna és Gvadányi József levelezésében.....205

„[...] értekezéseink ily nemű munkákban mélyebb
megfontolást gerjeszhetnek” 235

JARÁBIK-LANG ANNA

Kisfaludy Károly a halott vőlegény tematikus csoportba sorolható
balladáinak retorikai, tematikai sajátosságai 237

KOLLÁR ZSUZSANNA

„A' Nézőt és olvasót is ízlésbe kell hozni”
Kettős mércék két magyar nyelvű folyóirat

drámaelméleti írásaiban.....261

FARKAS DANIELLA

Természettudományos fordulat a magyar hírlapirodalomban
„Koch Róbert” és a tuberkulózis gyógyítása

az 1880–1890-es évek magyar lapirodalmában 273

„világába behelyezkedve, költészetét értelmezve kell
feldolgozni irodalmi hagyatékát” 291

HÍZ ÁGNES

Ignotus pályakezdése

Az 1890–91-es évek *A Hé!ben* megjelent írások tükrében.....293

KISS TÍMEA

Funkcionális alakzatvizsgálat Ady Endre néhány versének angol

fordításában 315

HORVÁTH RÉKA

Babits Adyról

A *Tanulmány Adyról* és egy kéziratröredék értelmezése

az Ady-kultusz kapcsán 339

DÉRI ESZTER

Gulácsy Lajos nőideálja portréi és írásai tükrében.....361

„Fakuló tükörről van tehát szó...”.....387

TOMPA ZSÓFIA

Papírra vetett magány

Lehetséges új utak és olvasatok Tompa László életművében

a költő kéziratosa hagyatéka alapján 389

MÉRY JÁNOS

Jankovics Marcell, Pozsony gyermeke.....413

KURCZ ÁDÁM ISTVÁN

A temetőik mint heterotópiák Gion Nándor műveiben.....431

„az elméleti koncepciók és a filológia [...] fontos kiegészítései lehetnek egymásnak”	453
PINTÉR VIKTÓRIA	
Ahol a szó megtörténik Aposztrophé és ikon Pilinszky János költészetében	455
GUNDA-SZABÓ DÓRA	
Metafilológia és irodalom Adalékok és kérdések az Ottlik-hagyaték kapcsán.....	477
Névmutató.....	493

*A PPKE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskolájának
Kárpát-medencei irodalmi MA- és PhD-hallgatók számára
rendezett*

*Filológia és irodalom
című konferenciájának programja*

(Piliscsaba, 2013. szeptember 4–5.)

Megnyitó:

DR. BOTOS MÁTÉ, a PPKE BTK dékánja, Piliscsaba–Budapest

Szakmai köszöntő:

SZELESTEI N. LÁSZLÓ, egyetemi tanár, a PPKE BTK Irodalomtudományi
Doktori Iskolájának vezetője, Piliscsaba–Budapest

1. szekció: *„prédikációinak elemzése mindenképpen gyümölcsöző lebet”*

Elnök: DR. MADAS EDIT, egyetemi tanár, PPKE BTK Irodalomtudományi
Doktori Iskola, az MTA-OSZK Res Libraria Hungariae Kutatócsoport
osztályvezetője, Budapest

HORVÁTH CSABA PÉTER, doktorandusz, PPKE BTK, Budapest

*Vallomások a papi hivatásról és a katolikus egyház korabeli állapotának leírása
Telegdi Miklós prédikációiban*

HAJTMAN KORNÉL, doktorandusz, Bél Mátyás Tudományegyetem,
Besztercebánya

Pázmány Péter prédikációinak szlovák fordítása

BALLA LÓRÁNT, doktorandusz, Babeş-Bolyai Tudományegyetem,
Kolozsvár

*Csete István és Gyalogi János mint a kora újkori jezsuita szisztematikus történelmi-
liturgiai-filozófiai prédikációs irodalom képviselői*

2. szekció: „a könyv is árvaságra juthat, ha nincs, aki felkarolja”

Elnök: DR. POJJÁKNÉ VÁSÁRHELYI JUDIT, egyetemi tanár, az Országos
Széchényi Könyvtár Könyv- és Művelődéstörténeti Kutatások Osztálya
osztályvezetője, PPKE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola, Budapest

BOGDAN ADAMCZYK OFM CONV, doktorandusz, PPKE BTK, Budapest
Kelemen Didák és pártfogói levelek tükrében

DÓBÉK ÁGNES, egyetemi hallgató, PPKE BTK Magyar nyelv és irodalom
MA – Régi magyarországi irodalom szakirány, Piliscsaba
Kéziratok és nyomtatványok Barkóczy Ferenc tiszteletére

JUHÁSZ SZANDRA, doktoranda, PPKE BTK, Budapest
Héber nyelvű bejegyzések a 16–18. századi album amicorumokban

3. szekció: „Parnasszusra kíváncsozó”

Elnök: DR. EGYED EMESE, egyetemi tanár, Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Magyar Irodalomtudományi Tanszék, Kolozsvár

KAPOSI KRISZTINA, egyetemi hallgató, ELTE BTK Irodalom- és kultúratu-
domány MA – Középkori és koraujkori irodalom szakirány, Budapest
A névtelen szerző Comico-tragoediájának filológiai és textológiai kérdései

PÉTER ZOLTÁN, egyetemi hallgató, PPKE BTK Magyar nyelv és irodalom
MA – Régi magyarországi irodalom szakirány, Piliscsaba
Varjas János levelei Péczeli Józsefhez

BALOG EDIT OTILIA, doktoranda, DE BTK, Debrecen

Az önkonstruálás, a(z ön)reprezentáció és a költőnéválás alakzatai Fábrián Julianna és Gvadányi József levelezésében

4. szekció: „[...] értekezéseink ily nemű munkákban mélyebb megfontolást gerjeszthetnek”

Elnök: DR. THIMÁR ATTILA, egyetemi docens, PPKE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Irodalomtudományi Tanszék, Piliscsaba

JARÁBIK-LANG ANNA, doktoranda, PPKE BTK, Budapest

Kisfaludy Károly a halott vőlegény tematikus csoportba sorolható balladáinak retorikai, tematikai sajátosságai

KOLLÁR ZSUZSANNA, doktoranda, ELTE BTK, Budapest

Találkozási pontok – Ifjabb gróf Teleki József drámabírálatai a Tudományos Gyűjteményben

FARKAS DANIELLA, doktoranda, SZTE BTK, Szeged

Mit köszönhet az orvostörténet a sajtóirodalomnak? „Koch Róbert” és a tuberkulózis gyógyítása az 1880-as és 1890-es évek magyar lapirodalmának tükrében

5. szekció: „világába belehelyezkedve, költészetét értelmezve kell feldolgozni irodalmi hagyatékát”

Elnök: DR. TARJÁNYI ESZTER, egyetemi docens, PPKE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Irodalomtudományi Tanszék, Piliscsaba

HÍZ ÁGNES, doktoranda, PPKE BTK, Budapest

Ignotus pályakezdése (1890–91-es évek) A Hétben megjelent írások tükrében

KISS TÍMEA, doktoranda, Selye János Egyetem, Révkomárom
Funkcionális alakzatvizsgálat Ady Endre költészetében

HORVÁTH RÉKA, doktoranda, PPKE BTK, Budapest
Babits írásai az Ady-kultuszról – Egy fejezet a Babits-esszéik, tanulmányok, kritikák (1920–1923) kritikai kiadásából

DÉRI ESZTER, doktoranda, PPKE BTK, tudományos segédmunkatárs,
MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Budapest
Pygmalion – Gulácsy Lajos nőideálja portréi és írásai tükrében

6. szekció: „Fakuló tükrőről van tehát szó...”

Elnök: DR. HABIL. BERTHA ZOLTÁN, egyetemi docens, KRE BTK Magyar
Nyelv-, Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, Modern Magyar Iro-
dalmi, Összehasonlító Irodalomtudományi és Irodalomelméleti Tanszék,
Budapest

TOMPA ZSÓFIA, doktoranda, PPKE BTK, Budapest
*Papírra vetett magány – Lebetséges új olvasatok Tompa László költészetében a köl-
tő kézíratos hagyatéka alapján*

MÉRY János, doktorandusz, PPKE BTK, Budapest
Jankovics Marcell, Pozsony gyermeke

KURCZ ÁDÁM ISTVÁN, doktorandusz, PPKE BTK, Budapest
Temető (és más heterotópiák) Gion Nándor Szenttamásán

7. szekció: „*az elméleti koncepciók és a filológia [...] fontos kiegészítései lehetnek egymásnak*”

Elnök: DR. HABIL. HORVÁTH KORNÉLIA, egyetemi docens, PPKE BTK
Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Irodalomtudományi Tan-
szék, Piliscsaba

PINTÉR VIKTÓRIA, Sziveri János Intézet, PE, Veszprém
Az önmeghaladás kényszere – Tanúság, ikon, aszkézis Pilinszky János költészetében

GUNDA-SZABÓ DÓRA, doktoranda, PPKE BTK, Budapest
Metafilológia és irodalom – Adalékok és kérdések az Ottlik-hagyatékek olvasásához

Szakmai zárszó:

SZELESTEI N. LÁSZLÓ, egyetemi tanár, a PPKE BTK Irodalomtudományi
Doktori Iskolájának vezetője, Piliscsaba–Budapest

*„prédikációinak elemzése
mindenképpen gyümölcsöző lehet”*

HORVÁTH CSABA PÉTER*

Katolikus egyházi körkép Magyarországon
Telegdi Miklós prédikációi tükrében

I. Telegdi Miklós és prédikációi

A kora újkori prédikációirodalom intencionalitását már többen elemezték.¹ Tanulmányomban Telegdi Miklós (1535–1586) címzetes pécsi püspök és

---

* Horváth Csaba Péter a PPKE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskolájának PhD-hallgatója. Készülő doktori értekezésének témája: *Telegdi Miklós élete és munkái*. Témavezető tanára: Szelestei N. László egyetemi tanár.

¹ A 16. század második felének paphiánya miatt az egyházmegyei központtól távolabb lévő kis egyházközségek lelki útravalóval és keresztényi tanítással való ellátása érdekében a püspök által kinevezett, olvasni tudó laikusok, ún. licenciátusok olvastak fel vasár- és ünnepnapokon kész prédikációkat, melyekből részeket kihagyni vagy hozzájuk tenni nem volt szabad. A licenciátusi intézmény a mohácsi vész után alakult ki, amikor a reformáció szinte a teljes országot magával sodorta, valamint a katolikus klérus fegyelme is erodálódott (a papok gyakorta nyíltan szimpatizáltak a reformáció tanaival, megnősültek, stb.), ezért az egyház arra kényszerült, hogy a hivataluktól megfosztott papok helyett világi személyek segítsék a liturgikus munkát. BEKE Margit, *Oláh Miklós tevékenysége az esztergomi érseki székekben (1553–1568) = Kezds és újkezdés c. konferencia*, szerk. BEKE Margit, Bp., Márton Áron, 1993 (Prímási Levéltár Kiadványai: Strigonium Antiquum, 2), 19–24, 20. A licenciátusi (mai szóval lelkipásztori kiségitői) hivatalról bővebben: HERMANN Egved, *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*, kiad. ADRIÁNYI Gábor, München, Aurora Könyvek, 1983² (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae, 1), 229, 255–256. Segítségül szolgálhattak továbbá a prédikációban még nem jártas paptestvérek, lelkipásztortársak számára az igehirdetés során, példát adva nekik a homília megfelelő előkészítéséhez. Ez gyakorta egyszerűbb megoldás volt, mint a korabeli retorikai segédkönyvek átböngészése – ha ugyan ezek kéznél voltak számukra. MACZÁK Ibolya, *Elorzott szavak: Szövegalkotás 17–18. századi prédikációkban*, [Szigetmonostor], WZ Könyvek, 2010, 29. Természetesen írói-szépírói szándék is vezérelhette a szerzőt, pl.: PÁZMÁNY Péter, *A romai anyaszentegyház szokásából minden vasarnapokra es egy-nebany innepekre rendelt evangeliomokrul predikacziok [...]*, Pozsony, 1636 (RMNy 1659). Meg kell jegyezni azonban, hogy a literátori és az irodalmi öntudat még a 16–17. században sem választható szét teljesen. TARNAI Andor, „*A magyar nyelvet írni kezdik*”: *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon*, Bp., Akadémiai, 1984 (Irodalomtudomány és Kritika), 29, 284.

esztergomi apostoli kormányzó prédikációs köteteinek² két lehetséges korabeli használati lehetőségére hívom fel a figyelmet.³ Többek között arra a kérdésre keresem a válaszokat, miképpen volt képes a magyarországi katolicizmus a megmaradásra egy olyan korban, amikor a fenyegetés kettős természetű volt: egyrészt a pogány ellenséggel vívta egyenlőtlen harcát az egyetemes magyarság, másrészt a reformáció vég nélkül elterjedt hazánkban. Telegdi prédikációi nagyban hozzájárulnak ennek megvilágításához, ugyanis szólnak mind a mindennapok hányattatásairól, mind pedig betekintést engednek egy korabeli tudós főpap világnézetébe, cselekedeteinek kiváltó okaiba. (Telegdi számára a javító szándék egyetemes cél mind a klérus, mind a hívők tekintetében; a trienti akták csak támpontokat adtak e munkájához.) A kora újkori prózai kegyességi műfajok, különösen a prédikációk, nagy jelentőségű egyetemes, művelődés- és egyháztörténeti forrásokként is olvashatók. A továbbiakban történeti ismereteink applikációjával és a prédikáció műfaji sajátosságainak figyelembevételével arra törekszem, hogy Telegdi szövegein keresztül a 16. század végének katolikus egyházi állapotáról objektív képet alkossak.

Sajnálatos módon nemzeti egyháztörténeti irodalmunk méltatlan módon mostohagyermekként bánt Telegdi Miklóssal.⁴ Ennek számos lehetséges

---

² TELEGDY Miklós, *Az evangéliomoknak [...] magyarazattyának első* (Bécs, 1577 [RMNy 374]), *masodic* (Nagyszombat, 1578 [RMNy 418]) és *harmadic része...* (Nagyszombat, 1580 [RMNy 474]). [A továbbiakban: P1, P2, P3.]

³ A kora újkori prédikációs szövegek kompilációja kapcsán hasonló elemzés: TASI Réka, „Ha pedig immár kívánnyátok tudni...”: *Ilyés István prédikációs-kötetének használati lehetőségei = Retorika, interpretáció, szövegértés a régi magyar irodalomban*, szerk. BITSKEY István, IMRE László, Debrecen, 2003 (Studia Litteraria: A Debreceni Egyetem Magyar és Összehasonlító Irodalomtörténeti Intézetének Kiadványa, 41), 168–178.

⁴ Névtáraink (természetükből fakadóan) nem közölnek egy személyről hosszabb életrajzi leírást, de Telegdinek gyakorta csak nevét jegyzik fel. A nagy nemzetközi összefoglalásban nem szerepel, csak mint címzetes pécsi püspök, az esztergomi érsekeknél név szerint nincs feltüntetve mint adminisztrátor. *Series episcoporum ecclesiae Catholicae, quotquot innotuerunt a Beato Petro Apostolo*, ed. P. Pius Bonifacius GAMS, Leipzig, Karl W. Hiersemann, 1931², 380. Ezen felül minimális adatok: NÉMETHY Lajos, *Series parochiarum et parochorum archi-dioecesis Strigoniensis ab antiquissimis temporibus usque annum MDCCCXCIV*, Strigonii, Buzárovits Gusztáv, 1894, 982; BRÜSZTLE József, *Recensio universi cleri dioecesis Quinque-ecclesiensis*, 1874, I, 406–408; *Memoria basilicae Strigoniensis Anno 1856. die 31. Augusti consecratae*, typ. Beimel et Basileus Kozma, 1856, 143–144. Műveinek felsorolásával: KOLLÁNYI Ferenc, *Esztergomi kanonokok 1100–1900*, Esztergom, Esztergomi Főszékesegyház Káptalan, 1900, 166–169. Lányi is keveset szól róla, mert „tekintélye csak helynöki volt”. LÁNYI Károly *Magyar egyháztörténelme*, II, átd. KNAUZ Nándor, Esztergom, Horák Egyed, 1869², 155. Hermann Egyed szűkszavú-

oka közül meg kell említenünk a korabeli kútfők csekély voltát, valamint azt, hogy az esztergomi érseki székhely politikai és pénzügyi okok miatt betöltetlen volt. Ezen felül a levéltárak anyagában olvashatunk egynéhány kínos eseményről is, melyek Telegdi papi méltóságára árnyékot vethettek. Ilyen volt például egy Garai Márton kanonokkal közösen történt pecsét-hamisítási ügy,⁵ egy gyermekbántalmazási eset,⁶ valamint a protestáns nagyszombati polgárok vádolása, miszerint papi becsületén csorba esett.⁷ Azonban mindezen események taglalása nem tanulmányom kifejezett feladata, ezért a következőkben papi-főpapi pályaképének rövid megrajzolásával szeretném megvilágítani, miféle állapotbeli és hivatali köteleességek hárultak rá. Csak ezek ismeretében lehetséges véleményt alkotni a korabeli közállapotokról, a humanista főpap cselekedeteinek szándékoltóságáról. (Telegdi életművét eddig két rövidebb munka foglalta össze: Both Ferenc kismonográfiája és Fényi András disszertációja, amely prédikációit elemezte.)⁸

Telegdi Miklós a katolikus reform első nemzedékének tagja volt, akinek egyházi karrierje nagy munkaképessége, szerénysége és a hit ajándékainak töredelmes megvallása révén töretlen volt.⁹ Krakkói,¹⁰ majd bécsi tanuló-

---

an, de méltatóan így fogalmaz: „a katolikus vallás rendszeres védelmét ő [Telegdi] teremtette meg a királyi országrészen”. HERMANN, *i. m.*, 223.

⁵ Österreichisches Staatsarchiv, *Hoffmanz Ungarn*, rote Nummer 22. Konv. 1571. február. fol. 63–71.

⁶ BOTH Ferenc, *Telegdi Miklós élete és művei: Irodalomtörténeti tanulmány*, Szeged, Endrényi Lajos, 1899, 28, 41.

⁷ Véleményem szerint ennek többek között Bornemisza Péter áll a háttérben: THURY Etele, *A Dunántúli Református Egyházkerület története, I (1523–1674)*, Pozsony, Kalligramm, 1998² (Csallóközi Kiskönyvtár), 70.

⁸ BOTH, *i. m.*; FÉNYI András, *Telegdi Miklós (1535–1586)*, Bp., Buschmann, 1939.

⁹ Telegdi életéről és működéséről legújabb tanulmány, több – ezen dolgozat határait meghaladó – értelmezési lehetőséggel: PETE József, *Telegdi Miklós pécsi püspök, az egyházjű*, Pécsi Szemle, 5(2002)/1, 4–19.

¹⁰ Baccalaureátusi fokozatát is itt szerzi meg, majd a krakkói magyar bursa seniorának választják.

„Anno eodem judibus Octobris Nicolaus Thelegdinus, artium et philosophiae baccalaureus, voto unanimi fratrum electus est in senioem domus eiusdem, quo senioem agente hi in album hoc nomina sua dedere estiuu commutatione:

Gregorius macer Szepsius, baccalaureus

Joannes Szwnyogh, baccalaureus

Thomas Derczinus

Mattheus Szakachinus

évei után Oláh Miklós esztergomi érsek a huszonhárom éves Telegdit pap-pá szentelte, majd látva az ifjú lelkipásztorban a tehetséget és elszántságot, a nagyszombati városi iskola tanítójává nevezte ki, ahol bölcséleti tárgyakat tanított. 1561. január 25-én Oláh kanonokká, egy évvel később zólyomi főesperessé nevezte ki; 1564-ben Telegdi Nagyszombat plébánosa, 1565-ben olvasókanonok lett. Verancsics Antal érsek 1570-ben Telegdit a nagyszombati káptalan nagyprépostjává emelte,¹¹ majd 1573-ban általános helynökévé (vikáriusává) tette.¹² Verancsics Antal halála után (1573) az esztergomi érseki szék megüresedett, és egészen Kutassy János beiktatásáig (1597. január 22.) nem volt főpáztora a magyar katolikus egyháznak.¹³ Mindez azonban nem jelenti azt, hogy az ellenreformáció első generációja (Borne-misza Pál, Draskovich György, Monoszló András, Mossóczy Zakariás, Pécsi Lukács, Szántó Arató István és többek) nem fejtett ki szinte erőn

---

Martinus Dobo Thokainus

Thomas Beltekinus.

Hyemali commutatione:

Andreas Karolinus

Stephanus Szegedinus.

Anno 1558 commutatione aestiua:

Propter paucitatem nostrum ex domini rectoris voluntate suscepti sunt:

M. Lucas Posnaniensis

Joannes Smolka

Sbibgneus Bochensis, baccalarius [e három hallgató lengyel származású]

Franciscus Kraßnanus

Franciscus Cegledius

Andreas Szamoskeozy.

Commutatione hyemali:

Michael Libocz Wylmanus

Franciscus Agriensis.”

Regestrum bursae Hungarorum Cracoviensis (A krakói magyar Tanulók-háza lakóinak jegyzéke) (1493–1558), kiad. SCHRAUF Károly, Bp., MTA, 1893 (Magyarországi Tanulók Külföldön, 3), 34–35. Schrauf megítélése szerint e sorokat saját kézzel írta. A krakói főiskola népszerűségében a harmadik volt a kora újkorban a katolikus magyar hallgatók körében Bécs, Róma és Grác után. SZÖGI László, *Magyarországi katolikus teológusok tanulmányai külföldön 1526–1918 = Memoriae tradere: Tanulmányok és írások Török József hatvanadik születésnapjára*, szerk. FÜZES Ádám, LEGEZA László, Bp., Mikes, 2006, 341–346, 344.

¹¹ Igaz ugyan, hogy a következő évben meg is vonja tőle e címet, mert a káptalannal viszály volt, de annak elsimítása után 1573-ban Verancsics visszahelyezte őt a préposti tisztbe.

¹² „Nicolaus Telegdinus Praepositus Capituli Strigoniensis, ut nomina Verantii expugnant, infulam, et pedum pastorale dividere debuit.” Nicolaus SCHMITTH, *Archi-episcopi Strigonienses compendio dati*, Tyrnaviae, typ. SJ, 1752, 111.

¹³ Fehérkövy István még beiktatása előtt elhunyt.

felüli teljesítményt. E tiszteben maradt 1577-ig, amikor Telegdit kinevezték az esztergomi érsekség adminisztrátorává,¹⁴ ezzel – noha az esztergomi érseki jogokat nem gyakorolhatta¹⁵ – a magyar katolikus egyház első számú vezetője lett. Ezt a jogkörét haláláig (1586) birtokolta. Koller szerint érseki kinevezésének gátja lehetett, hogy nem szerezte meg a doktori fokozatot.¹⁶ (1579. február 6-án Rudolf magyar király pécsi püspöknek nevezte ki, melyet a római szentszék május 15-én megerősített).¹⁷

---

¹⁴ Josephus KOLLER, *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum*, Posonii, Pestini, Landerer, 1806, VI, 322. Az Udvari Kamara előterjesztése nyomán Telegdit esztergomi adminisztrátornak, váci püspöknek és udvari káplánnak terjesztették fel, de ebből csak az esztergomi adminisztrátori tisztség lett az övé. Österreichisches Staatsarchiv, *Hoffinanx Ungarn*, rote Nummer 39. Konv. 1579. febr., fol. 55–58.

¹⁵ Az esztergomi érseket egyházi jogi szempontból megilletik: a magyar katolikus egyház feje, nemzeti zsinatot hirdethet, melyen a kalocsai érsek is köteles megjelenni; minden főpapi székől fogadhat el peres ügyeket, melyek akár nem fellebbezés, hanem panasz útján jutnak elébe; a római szentszék született követe. Közjogi szempontból megilletik: királyi tanácsos; fő és titkos kancellár (a királyi kettős pecsét őre, amivel a nemesi leveleket szokták hitelesíteni); az ország egyik rendes bírója; Esztergom vármegye örökös főispánja; az uralkodóház káplánja, amennyiben az idehaza tartózkodik; a királyt a nádorral együtt koronázza, és háromszor felesketi, a királyné megkoronázásában is részt vesz; egyháznemesi székekben jószágokat adományozhat; jobbágycsúcsok mentesek a híd- és útvámok alól; pizetumbehajtási jog (a pizetum adófajta, mely a pénzverésből és -váltásból ered); nem tartozik peres ügyekben személyesen esküt tenni, hanem ha ez szükségesnek mutatkozik, tisztje által teheti le. KÉSMÁRKY István, *Az esztergomi érseknek mint Magyarország primásának jogai és kiváltságai: Egyházi jogi és közjogi tanulmány*, Bp., Franklin, 1896. E fentiek közül azonban időközben elnyert néhány jogot, pl. kisebb oltári jövedelmeket adományozott az alábbiaknak: Kádas Fülöp, Szumer János, Kis Mihály, Szócs Mihály, Mogor Péter, Szabó Márton, Dobrowizki Péter, Kalmár Ambrus. Österreichisches Staatsarchiv, *Hoffinanx Ungarn*, rote Nummer 31. Konv. 1576. márc. fol. 2–3. 1579-ben Rudolf Telegdit királyi salariatussá (tanácsos) nevezte ki. BOTH, *i. m.*, 88. Udvari káplánnak is felterjesztették, ld. 13. jegyzet.

¹⁶ „Feria 6. die 15. Maii 1579. Romae apud S. Petrum fuit Consistorium Secretum de more etc. Sanctissimus Dominus noster, referente Reverendissimo D. Joanne Cardinali Morono decano, et ad nominationem Serenissimi Caesaris Hungariae regis providit Ecclesiae Quinque Ecclesiensi per translationem R. P. D. Joannis Monozloy ad Ecclesiam Zagrabensem vacanti de persona Reverendi Domini Nicolai Telegdini Vicarii Archiepiscopatu Strigoniae habentis omnia requisita, excepto doctoratus gradu, quem in illis regionibus suscipere non solent, idoneum tamen, et fidem prosumumque dictae Ecclesiae in Episcopum praefecit cum retentione. [Acta consistorialia Vatic. Tomo 109. pag. 541. t.]” KOLLER, *i. m.*, 319–320.

¹⁷ Püspöki székét nem foglalhatta el, mert a török uralta székvárosát; kánoni látogatásra sem volt alkalma. PETE, *i. m.*, 14. A püspöki hivatalt Monoszlói Jánostól vette át, aki később zágrábi püspök lett. A címzetes apátság, prépostság adományozása a püspök javaslatára történt, de főkegyúri jog volt. A címzetes püspökök szintén a királytól kapták kinevezésüket, őket a főkáptalan jelölte. BÁNK József, *A címzetes apátok és prépostok újabb jogi helyzete*

A magyar prédikációtörténeti szakirodalomban Telegdi prédikációi mindig valamiféle összehasonlításnak szolgálnak alapot, önállóan csak Fényi András fentebb hivatkozott tanulmánya foglalkozott velük, kiemelve a tudós főpap apologetikáját, hitvallását és nyelvművészetét. Az összehasonlításoknak tárgya legtöbbször magától értetődő módon a híres hitvitatárs, Bornemisza Péter csallóköz–mátyusföldi szuperintendens ötkötetes prédikációgyűjteménye,¹⁸ valamint a magyarországi kora újkori prédikáció csúcsteljesítményeként számon tartott Pázmány Péter-féle szentbeszéd.¹⁹ E kutatásoknak többnyire az a tétjük, hogy fejlődéstörténetbe állítsák a magyar nyelvű prédikációirodalmat.²⁰ Telegdi prédikációinak önálló elemzése azonban mindenképpen gyümölcsöző lehet, vizsgálódásomnak éppen ezért ezen a módszertani alapon kell nyugodnia, hogy a feltett kérdéseket megválaszolhassam.

II. A papi hivatásról

Telegdi Miklós vaskos posztillás könyveit olvasva szembetűnő volt, hogy állandó témái mind a papi hivatás szenvedélyes megvallása, mind pedig a korabeli katolikus egyházi állapotok önkritikus szemlélete és leírása. Felvetődik a kérdés, hogy Telegdi e gondolatokat kinek is címezhetette. Válaszul

---

Magyarországon, Bp., Stephaneum, 1941, 11–12. (Különlenyomat a *Notter Antal emlékkönyvből. Dolgozatok az egyházi jogból és a vele kapcsolatos jogterületekről*). Adatbázisban: *Pápai kinevezések, megbízások és felbatalmazások Erdély, a Magyar Királyság és a Hódoltság területére (1550–1711)*, összeáll. GALLA Ferenc, kiad. TUSOR Péter, TÓTH Krisztina, Bp., Róma, 2010 (Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány Nuncupate [Series, 1]: *Collectanea Vaticana Hungariae, Classis 2, Tom. 3*), nr. 29, 36.

¹⁸ NEMESKÜRTY István, *A XVI. század utolsó három évtizedének postillairodalmából*, It, 1957, 453–466; UÓ, *A magyar széppróza születése*, Bp., Szépirodalmi, 1963, 200; OLÁH Szabolcs, *A tanúságra hívás retorikája és a vita dialektikai elvű elutasítása: Bornemisza Fejtegetése és Telegdi Felelete = „Tenger az igaz hitről való egyenlenségek vitatásának eláradtott özöne...”: Tanulmányok a XVI–XIX. századi hitvitáinkról*, szerk. HELTAI János, TASI Réka, Miskolc, ME BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, 2005, 13–31, 13.

¹⁹ FÉNYI, *i. m.*, 17, 22; OLÁH Szabolcs, *Az önszemlélet síkjai Bornemisza és Telegdi vitájában = Religió, retorika, nemzetudat régi irodalmunkban*, szerk. BITSKEY István, OLÁH Szabolcs, Debrecen, Kossuth, 2004 (Csokonai Könyvtár: Bibliotheca Studiorum Litterarium, 31), 359–373, 359–360; RÓNAY György, *Pázmány magyar elődei*, Theologia, 1936, 51–56; HORVÁTH Csaba Péter, *Hogyan írt prédikációt Telegdi Miklós és Pázmány Péter? = Pázmány nyomában: Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére*, szerk. AJKAY Alinka, BAJÁKI Rita, Vác, Mondat, 2013, 183–191.

²⁰ TASI, *i. m.*, 177.

két dolog lehetséges. Az első válasz, hogy paptestvéreinek szánta, akiknek okulására fogalmazta meg gondolatait. Másrészt – mivel számára a nevelés és az erkölcsi tanítás tekintetében első számú elv a példaadás²¹ – a laikus tömegek számára is megmutatja, hogyan nem szabad cselekedni, és mivé lesz a világ, ha már az „egyházi szolgák” sem a saját feladatukkal törődnek. Ez azért is lényeges, mert a reformáció terjedésével a középkori homiletikai módszertan és témarendszer (és itt nem a skolasztikus formai előírásokra utalok, melyek a felvilágosodás koráig elkísérték a prédikáció műfaját) már nem volt megfelelő a hallgatóság megszólítására. Egyre erősebb volt az igény a hitigazságok egyéni átélésére, melyre a személyes példa és vallomás vezetheti a hívőket.²² E személyes vallomások és tanúságtételek legautentikusabb megnyilvánulásai formái és médiumai a különböző prédikációs alkalmak voltak.

A következő példákban a három megszólítási alappozícióból szemléltetem a papi életpályamodell leírását. T/3: „Azon igyekezzenec a predicatoroc, hogy az ü halgatoioc az feiedelmec, hogy az ü alattoc ualoc, az szülec hogy az ü magzattyoc, az cheledes emberec, hogy azü [!] hazoc nepe esmeriec az Christust, az istennec esmeretiben es szeretetiben neuekedgyenec, tuduan hogy szamot kellecic ü felölöc iöuendöre adnioc.”²³ E/1: „Az az, hogy az mire kel uala az Messiasnac az embereket tanetani, en arra tanetom az egyigyueket. Vigasztalom az töredelmes es meg keseredet sziuü bünösöket, az bünnecc köteleuel meg köteleztetet nepeknecc hirdetem, predicallom es igerem az szabadulast, hogy ha hisznecc en bennem, es penitenciat tartanac, bünöcc meg bochattatic.”²⁴ E/2: „Hiszem hallod szent Paltul mire valoc a’ lelki paszoroc, es a’ taneto Doctoroc az anyaszentegyhazban, hogy tanetasokkal neuellenec, es vastagéchanac minket a’ hitben es keresztyeni

---

²¹ „Masodic, az io példa adás. Hogy az io életnecc peldaiáual meg ekesechecc az ü tudományokat, es kellemetessé tegyec az halgatoknal. Vgyanis ektelen dolog, midön az tanetonac élete, meg nem felel az ü tanetasanac. Es az semmi nem egyeb, hanem a’ mit egy kezeuel eppet, azt a’ masikkal el rontani. Szükséges azert a’ tanetas melle az io es tisztességes elet.” P3, 164. Hasonlók: P1, 545; P2, 450.

²² BITSKEY István, *Humanista erudíció és barokk világkép: Pázmány Péter prédikációi*, Bp., Akadémiai, 1979 (Humanizmus és Reformáció, 8), 12, 21; FÉNYI, *i. m.*, 27–28.

²³ P1, 36. Hasonló: P3, 157–159 (a jó prédikátorok a föld sója).

²⁴ P1, 39. Hasonló: P3, 697 (nem szabad eltántorodni a prédikálástól csak azért, mert süket fülekre talál; ez a prédikátor kötelessége).

tudományban. (*Mire valoc a' Praedicatoroc.*)²⁵ A grammatikai személyek vizsgálatán túlmenő következtetéseket is levonhatunk. Tudjuk, hogy a szentmisen kívül is voltak prédikációs alkalmak; ennek gyakorlata Pázmány idejében, a barokk korban kezdett előtérbe kerülni.²⁶ Az azonban bizonyos, hogy a szentmise keretében is volt egy rövid prédikáció, azonnal a felolvasott vagy előénekelte evangélium után, mely a leggyakrabban az adott napra rendelt perikópa litterális magyarázatából állt (homília).

Telegdi gyakran nem misére járásról, hanem „prédikáció hallgatásról” vagy „prédikáció hallásról” beszél. A szentmiseáldozatban való aktív részvétel mellett mindig fontos – és ez a reformáció előretörésével egyértelműen szükségszerű, mivel az a szentbeszédet az istentisztelet központi elemévé tette – nemcsak a megtestesült Igének, hanem Istennek az Ige által való megjelenése is a gyülekezetben. Ez pedig nem más, mint a prédikációs alkalom, amikor az Igével a hallgatóság nem mint pusztán betűvel vagy történettel (történettel) találkozik, hanem a közvetítő pap révén, akinek joga és kötelessége az Ige állandó aktualizálása és értelmezése, az igaz értelmet elnyeri. Ez azért lényeges, mert prédikációinak hossza közel harminc-negyven perc előszóval elmondva, de ha a beszédtempó mainál lassabb ütemét vesszük számításba,²⁷ akár háromnegyed órányi is lehetett egy szentbeszéd. Ebből következik, hogy mind az elhangzott, mind a leírt prédikáció a perikópa értelmezésén túl egyéb erkölcsi és műveltségi tartalmakkal is kiegészíthető volt,²⁸ azaz a kora újkori mindennapokba is könnyen bepillanthatunk. Így akár kitérőként, de soha nem az igemagyarázat fő részeként, bekerülhetnek a homíliába a szónokló pap személyes vallomásai, koráról alkotott pozitív (ez kevésbé) és negatív reflexiói, napi aktualitások, a szónok életvezetési és praktikus tanácsai is.

Sokszor elmegyünk a mellett a tény mellett, hogy a prédikáció meghatározott aspektusai (a magyarázott perikópa másfél évezredes szentírásmagyarázati-hermeneutikai hagyományban való elhelyezkedése,²⁹ az ünnepi

---

²⁵ P2, 784. [A kisebb betűtípussal szedett részek a margóról származnak.]

²⁶ VÁRNAGY Antal, *Liturgia (szertartás): Az egyház nyilvános istentisztelete*, Abaliget, Lámpás, 1995, 507.

²⁷ BÓNA Judit, *A gyors beszéd: Produkciós és percepciós sajátosságok*, Bp., MTA Könyvtára, Lexica, 2009.

²⁸ BITSKEY, *i. m.*, 140.

²⁹ HORVÁTH, *i. m.*, 183.

alkalom, a hallgatóságot éppen esedékesen érintő természeti, történelmi, közösségi csapások vagy javak) sokkal inkább meghatározzák egy beszéd hatását, mint ékítő elemei, megszerkesztettsége és hangzatos példázatai.³⁰ „Az ugyanis, ahogyan a prédikátori hang a közösséget kezeli, megteremthet és le is rombolhat befogadói magatartásokat.”³¹ A továbbiakban arra törekszem, hogy a papi-olvasói befogadás oldaláról közelítsem meg azokat az általános kérdéseket, amelyek a korabeli – és talán a mai – klérusnak jelenthetek aktualitást.³²

A fentiekben bemutatott pusztá általánosságokon túl Telegdi a papi hivatalos aktuális feladatairól is sokat ír.³³ Harmadik kötetének előszavában a folyamatos tanulás és az olvasottság fontosságára hívja fel a figyelmet: „De mostan kilömben vagyon a’ dolog, irasbol, könyuekből, soc vigyazással es munkaukal kel azt meg tanulnunc, a’ mire mást tanétunc. Eiel nappal irast kel oluasn annac, a’ ki praedicallani akar: Vakmerőség azert annac, a’ ki vagy semmit nem tud, vagy oly keueset, hogy a’ mit oluasis nem érti, az egyhazi szolgalatba ölgyeteni magát. az sem iol chelekedic valaki ollyanokat valaszt auagy bochát, az Isten igeienc hirdetesére.”³⁴

Az alsópapság műveletlensége és a reformációval szembeni modern felépés okán,³⁵ valamint a korszerű papképzés megindítása céljából a trienti zsinat elrendelte papnevelő intézetek felállítását.³⁶ Magyarországon ez igen

---

³⁰ „A egyházi szónoklatban a tartalomnak uralkodnia kell a retorikai-stilisztikai elemek fölött.” SZELESTEI N. László, *A prédikáció: Irodalmi és lelki olvasmány = Régi magyar prédikációk 16–18. század: Egyetemi szöveggyűjtemény*, összeáll. SZELESTEI N. László, Bp., Szent István Társulat, 2005, 8–13, 10.

³¹ TASI Réka, „Trombita”, „sáfár” vagy „mennyei kenyér osztogatója”: *Prédikátori szerepek egy 17. század végi kötetben*, Debrecen, 2003 (A Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárának Közleményei [238], 12), 102.

³² Az OSzK RMNy-munkacsoportjának kéziratos possessorkatalógusa alapján Telegdi kötetait leginkább vagy a szentbeszédet a gyakorlatban használó alsópapság és szerzetesi közösségek, vagy saját szentbeszédeknek kiadására törekvő, Telegdi szövegeit sajátjukéba építő felsópapság birtokolta (pl.: ILLYÉS András [*Megrövidítettet ige...*, I–III. RMK I, 1415, 1416, 1417]; MACZÁK, *i. m.*, 66.).

³³ Szent Gergely napi prédikációja tematikusan a papi és püspöki élet nehézségeiről szól. Különösen: P3, 642–644.

³⁴ P3, 8.

³⁵ FRANKL Vilmos, *A nagyszombati gymnasium a XVI. században*, ÚjMSion, 1873, 401–412, 402.

³⁶ Heinrich DENZINGER, Peter HÜNERMANN, *Hitvallások és az egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai*, szerk. BURGER Ferenc, összeáll. ROMHÁNYI Beatrix, SARBÁK Gábor, ford.

hamar, Oláh Miklós érseksége idején bekövetkezett: 1567-ben Nagyszombatban V. Pius pápa sürgetésére szemináriumot létesítettek,³⁷ melynek Tegledi Miklós (akkor olvasókanonok) és Novák Miklós (zólyomi főesperes) első prefektusai lettek.³⁸ A primás iskolaalapító tevékenysége nem volt alap nélkül való, hiszen „e város kétségkívül a legrégebb időktől fogva bírt iskolával”.³⁹ Oláh érsek 1554-ben egyesítette a városi és a káptalani iskolát,⁴⁰ melynek működési terve is fennmaradt.⁴¹ A szeminárium jogelődje a nagyszombati káptalani iskola volt, melynek működését az Oláh által 1558-ban kiadott iskolai szabályzat biztosította.⁴² Oláh kilátásba helyezte, hogy az akkori gymnasium részére privilégiumokat eszközöljön ki a királytól, hogy tanárai a baccalaureátusi és magisteri címet adományozhassák. A főiskola első kormányzója Illicinus Péter volt, aki a jezsuiták nagyszombati megtelepítéséig működött.⁴³ Az érsek azon terve, hogy a tanulók megfelelő tan-
könyvekkel való ellátása biztosított legyen, 1558-ban nyomda felállítását is

---

FILA Béla, JUG László, Bányterenyé, Örökmécs, Bp., Szent István Társulat, 2004 (Szent István Kézírókönyvek, 9), 418–421 [sess. XXIII. cap. XVIII.]. A zsinat csak a legalapvetőbb ismereteket követelte meg a papságtól (ének, szabad művészetek, Szentírás-ismeret, liturgia, homiletika stb.), így a püspököknek tágabb terük volt abban, hogy mit oktassanak a szemináriumokban. Az égető paphiány miatt gyakorta nagyon hamar felszentelték a kispapokat. HERMANN, *i. m.*, 254.

³⁷ Samuel TIMON, *Epitome chronologica rerum Hungaricarum et Transilvanicarum a nativitate divi Stephani primi regis apostolici*, Claudiopoli, typ. SJ, 1764, 220. Német földön ekkor még csak kettő papnevelő intézet működött, Franciaországban pedig csak hét évvel később alapították az elsőt. TÖRÖK József, *A katolikus egyház és liturgia Magyarországon: A kezdetektől a 19. század végéig*, Bp., Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2000 (A Magyar Műveltség 1000 Éve), 121.

³⁸ FAZEKAS István, *Az esztergomi Szent István szeminárium alapítása (1566) és működésének kezdetei = „Sapientia aedificavit sibi domum”*: Papképzés Esztergom városában, szerk. HARMAI Gábor, HEGEDŰS András, [Esztergom], Érseki Papnevelő Intézet, Primási Levéltár, 2006 (Úton, Strigonium Antiquum), 20–27, 21. Oláh alapítólevelének latin és magyar nyelvű közlése: *Uo. Eredetije: Oláh Miklós alapítólevele a nagyszombati szeminárium számára*, 1566. május 9. Nagyszombat. (Eredeti pergamen, 51×62 cm, két függőpecséttel, az érsek és a főkáptalan nagypecsétjével.) Esztergomi Főkáptalan Magánlevéltára, Lad. 67. sine fasc. No. 5.

³⁹ FRANKL Vilmos, *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században*, Bp., Eggenberger, 1873, 128.

⁴⁰ *Uo.*, 129.

⁴¹ Közlése: *Uo.*, 323–328.

⁴² BÉKEFI Remig, *Oláh Miklós nagyszombati iskolájának szervezete*, Századok, 1897, 881–902. (*Modus et ordo regendae scholae Tyrnaviensis*)

⁴³ FRANKL, *A hazai és külföldi... i. m.*, 132.

tervezte, de ez a fáradozása meghiúsult.⁴⁴ Tervét Telegdi viszi végbe, aki 1577–1578-ban a bécsi jezsuiták könyvsajtóját megvásárolta, és azt több korai megjelent kötet címlapja tanúsága szerint saját házában (a nagyszombati városi plébánián) állította fel.⁴⁵ A nyomda első termékét Ráth György azonosította.⁴⁶

A nagyszombati gimnázium, majd főiskola története és működése nem választható el a jezsuita rend magyarországi megtelepedésétől. Oláh Miklós 1545-ben ismerkedett meg velük a regensburgi diétán, majd Magyarországra hívta őket.⁴⁷ Annak, hogy csak 1561-ben telepedtek meg a jezsuiták Nagyszombatban, a szakirodalom a legtöbbször azt az okát adja, hogy féltek a török veszélytől és a politikai kiszámíthatatlanságtól.⁴⁸ Ez évben a jezsuita rend felügyelete alá került az iskola.⁴⁹ Az érsek akarata szerint az 1564-ben alapított papnevelő intézet tanárainak is a jezsuiták közül kellett kikerülniük, amennyiben megfelelő számú atyát tudtak kiállítani. Az újonnan érkezett szerzetesek igen szűkös körülmények között éltek, Telegdi megengedte számukra, hogy plébániáján lakjanak, amíg nem épül meg új szálláshelyük.⁵⁰ Feladataik elsősorban a templomra – ugyanis Telegdi engedélyezte nekik, hogy ott prédikáljanak – és az iskolára koncentráltak.⁵¹ Azonban korántsem volt mindig ilyen felhőtlen a jezsuita rend és a főképtalan viszonya. Oláh Miklós sajnálatos módon alábecsülte a rendház – melynek építésére Telegdi adományozott telket – és az ingyenes oktatás által felemészített pénzüsszegeket. Noha az esztergomi érsekség évi 45000–50000 forintos

---

⁴⁴ *Uo.*, 131; UŐ., *A nagyszombati gymnasium...*, *i. m.*, 409; MESZLÉNYI Antal, *A magyar jezsuiták a XVI. században*, Bp., Szent István Társulat, 1930 (Szent István Könyvek, 92), 58.

⁴⁵ GULYÁS Pál, *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*, Bp., OSZK, 1931, 181–194.

⁴⁶ RÁTH György, *A legelső nagyszombati nyomtatvány 1588-ból*, MKSz, 1890, 42–47. (A címben szereplő évszám rossz, ugyanis nem 1588-ból, hanem 1578-ból való a nyomtatvány: Lorenzo MAGIO, *Canones seu leges eorum, qui in sanctissima congregatione B. Mariae semper virginis [...], Tirnaviae, 1578 [RMNy 417].*) Telegdi minden bizonnyal próbanyomatnak szánta, mielőtt prédikációinak második kötetét nyomtatta volna. *Régi Magyarországi Nyomtatványok 1473–1600*, szerk. BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc, HOLL Béla, KÁFER István, KELECSÉNYI Ákos, Bp., Akadémiai, 1971 (Régi Magyarországi Nyomtatványok, 1), 404.

⁴⁷ JABLONKAY Gábor, *Jézus Társaságának első érintkezései Magyarországgal*, KathSz, 1909, 822–834, 823.

⁴⁸ *Uo.*, 830; MESZLÉNYI, *i. m.*, 40.

⁴⁹ JABLONKAY, *i. m.*, 833; BÉKEFI, *i. m.*, 902.

⁵⁰ MESZLÉNYI, *i. m.*, 55; FRANKL, *A hazai és külföldi...*, *i. m.*, 132.

⁵¹ MESZLÉNYI, *i. m.*, 64.

jövedelemmel rendelkezett, az érsek által vállalt várépítés (Érsekújvár, ekkor még Oláhújvár) és várfenntartás a bevételek jelentős részét lekötötte. (A katolikus megújulásra egyébként is jellemző volt ez a fajta ellentét a világi papság és a jezsuiták között.)⁵² A jezsuita rend első nagyszombati megtelepedésének a rendház leégése vetett véget 1567-ben, ekkor a rend kivonult Nagyszombatból, a káptalani iskola és a szeminárium működtetése visszaszállt a káptalanra.⁵³

Telegdi a papok és egyházi szolgák korszerű és hasznos tudással való felvértezésén túl az egyház és a vezető népek társadalmi felelősségvállalásának szükségességére is nagy gondot fordított. Éppen ezért volt szükséges mind a protestáns felekezetek, mind az ókori klasszikusok és egyházatyák ismerete. Noha fennmaradt könyvjegyzékében nem szerepelnek a protestáns szerzők művei,⁵⁴ ismeretük elengedhetetlen volt a gyakori polemizálás – így az apologetikai diskurzus – miatt.

Többször szól a mellett, hogy az anyaszentegyház egyik legfontosabb feladata a szegénység elleni fellépés,⁵⁵ sőt közvetítő szerepe van az anyagi javak elosztásában. A földesurakat arra ösztönzi, hogy támogassák az anyaszentegyházat,⁵⁶ az egyházi rendet pedig alamizsnálkodásra buzdítja.⁵⁷ Az egyház Telegdi korában nemcsak paphiánnyal, hanem komoly anyagi gondokkal is küszködött. A nyomda, a szeminárium és a plébániai iskola fenntartása, az egyházmegye adminisztratív kormányzása, a papság és a káptalan ellátása komoly vagyonokat emésztett fel. Az anyagi lehetőségek körét több

---

⁵² PÉTERI János, *Az első jezsuiták Magyarországon: 1561–1567*, Róma, 1963, 149; FAZEKAS István, *Oláh Miklós reformtörekvései az esztergomi egyházmegyében 1553–1568 között*, TSz, 2003, 139–153, 144; BOTTA István, *Huszár Gál élete, művei és kora (1512?–1575)*, Bp., Akadémiai, 1991 (Humanizmus és Reformáció, 18), 275.

⁵³ FRANKL, *A hazai és külföldi...*, i. m., 132.

⁵⁴ TÓTH István, *Telegdi Miklós reneszánsz könyvtára*, MKSz, 1979, 272–284.

⁵⁵ ZIMÁNDI Pius, *Telegdi Miklós: Egy szociális főpap a XVI. században*, Vigília, 1939, 322–328.

⁵⁶ „Szűz Marianac es Iosephnec az ü ferienec reszt tegyünc benne, az az, az anyaszentegyhaznac taplalasara es oltalmara, az predicatorokra, egyhazi szolgakra örömost kölchüc marhankat, hogy follyon az istennec igeie, ne fogyatkozzanac meg ez idő szerent ualo szüksegekben azoc, az kic lelki dolgokban szolgálnac, az keresztyeneknec.” P1, 195.

⁵⁷ „Azt mongya szent Ambrus, hogy az egyhaznac nem azert uagyon aranya, hogy meg tarcha, hanem hogy ki osztogassa, es az szükölködöket taplallya uele. Az egy hazac [!] iüedelme semmi nem egyeb, hanem az hueknec el adatot ioszagoknak arra, kit nem a' uegre hanyanac az apostoloknak labokhoz, hogy a' ladaba rakiac, hanem hogy el oszollyon az istennec fiai közöt, kinec kinec mind a' menyre szüksege uagyon reia (*Acto: 4.*)” P1, 426–427.

tényező is súlyosbította: az egyházi tized nem mindig pontosan és hiányosan érkezett, az egyháziak kormányzati tisztségeiből származó jövedelmei szintén sokszor késtek, vagy a rossz közbiztonsági körülmények miatt elvesztek.⁵⁸ Már Verancsics Antal érseksége idején megkezdődött a szekularizált (leginkább protestáns főurak által elfoglalt) egyházi birtokok visszavétele, azonban egynéhány elkötelezett reformfőpap igyekezete az egyház anyagi helyzetének javítására sikertelen maradt.⁵⁹ Az anyagi nehézségeken túl a sok munka terhe és a megvetettség is nyomasztotta kora papjait.⁶⁰

A katolikus áldozópapok kötelessége a szentségek kiszolgáltatása. Ezen liturgikus cselekmények szabályos módjáról a korabeli liturgikus segédkönyvek, baptistariumok, ordinariumok, agendák szolgáltak.⁶¹ Prédikációiban legtöbbit az Oltáriszentség kiszolgáltatásáról, az egyházi rendről, a házasságról és a bűnbánat szentségéről ír. Ezek a témák azért szerepelnek kitüntetett helyen, mert a protestáns polémia fő témái voltak. A bűnbocsánat és feloldozás körében való eljárás a kor egyik legnagyobb kihívása

---

⁵⁸ A) Telegdi segélyt kap a bécsi udvari kamarától prédikációs kötetek kiadására: Österreichisches Staatsarchiv, *Hoffmanz Ungarn*, rote Nummer 36., Konv. 1577. okt., fol. 175.

B) Pécsi Lukács (Telegdi intézője, a nyomdában munkatársa) folyamodványa az udvari kamarához Telegdi fizetéshátralékának megküldése ügyében: *Uo.*, fol. 177.

C) Zeleméry László (az egyházmegyei káptalan jószágigazgatója, Telegdi munkatársa) összeírása a káptalani birtokokról és egyéb jószágokról érték szerint: *Uo.*, r. Nr. 39. Konv. 1579. febr. fol. 14–15, 29.

D) Telegdi nem kapta meg járandóságát, ezért Zeleméry levelet írt a kamarához: *Uo.*, r. Nr. 41. Konv. 1580. ápr. fol., 12. Kapi Gáspárral végül megküldték a pénzt. *Uo.*, 13.

E) Elszámolások Telegdi fizetéshátralékairól: *Uo.*, 17.

⁵⁹ TUSOR Péter, *Az egyházi javadalmak betöltése Magyarországon a XV–XVI. században = Memoriae tradere...*, i. m., 357–378, 377.

⁶⁰ „Az Pispökség, papság, az istennek ígeienc hirdetese, es az szentegeknek szolgáltatasa, fő rend es nagy tiszteletes hiuatal az anyaszentegyhazba. De chac az tuggya aki keserti, mely nagy munkakat bantasokat, es nyaualyakat hoz magaual. Senki ennac ez hiuatalnac nehez uoltat meg nem mondhattya. (*Az Egyhazi rendnek keresztje*)” P1, 114. Hasonló: P2, 244. „Praedikallyuc vgymond szent Pál a’ meg feszült Christust, a’ Sidoknac botrankozast, es a’ poganoknac bolondságot (*I. Cor. 1.*)” P2, 205. A leggyakoribb panasz az, hogy ha szót emelnek a protestánsok ellen, vagy azok ellen, akik őket pártfogolják (főurak és városi magisztrátusok), akkor őket nevezik eretneknek: P1, 418–421.

⁶¹ Telegdi magyar-latin agendája: *Agendarius*. [...], Tirmaviae, 1583 (RMNy 528). Róla legújabb tanulmány, mely sok ötletet felvet, de mindezek kidolgozása meghaladná tanulmányom kereteit: BÁRTH Dániel, *Telegdi Miklós szertartáskönyvének műveléstörténeti forrásértéke*, Rálátás, 6 (2005)/2, 8–13.

volt.⁶² Telegdi kiemeli, hogy a bűnbocsánat csak a papok, és senki más feladata: „Az anyaszentegyhaznac adatot ez a' hatalom, de vgy hogy az apostoloc, es apostoli rend által ellyen velle az anyaszentegyhaz. (*A papoc által bochat bünt az anyaszentegyhaz.*) Nem Peter biro, sem Kati nénem, sem Antal deac, hanem a' papoc, a' törüen szerent valo egyhazi emberek arra valoc, hogy visellyec es forgassac az menyorszagnac kulchat.”⁶³ Nemcsak az egyén lelkiismeretének penitencia általi megnyugtatósa, hanem a közösség bűnösök elleni védelme, a bűnözők elszigetelése is lényeges feladata volt az egyháziaknak (természetesen együttműködve a világi hatalommal).⁶⁴ Legvégső esetben a kiközösítés (excommunicatio) eszközéhez nyúlhatnak a papi előljárók, amennyiben a bűnös már nem téríthető vissza az egyház kebelébe.⁶⁵ De ha megtér, fogadják vissza jó szívvel és lélekkel.⁶⁶

III. Klerikális kötelezettségmulasztások és fegyelemsértések

Telegdi azonban nemcsak papi tükröt ad prédikációiban, hanem – kellő önmérséklettel és higgadtsággal, de lényegre törő módon, mivel *ars praedican-*

---

⁶² A papnak bátornak kell lennie a bűnök feddésében nemcsak a pórnép, hanem a nemesek között is. P1, 44; P2, 96.

⁶³ P2, 95.

⁶⁴ „A lelki pasztorokis kötelesec reia, hogy a' nyiluan valo bűnösöket, előszer meg fedgyec, es ha a' feddes raitoc nem fog, meg atkozzác, ki rekezec a' keresztyenek nec gyülekezetiböl, es mindeneket arra inchenece, hogy a' gonosságba meg kemenykedet emberektül, meg vonnyac magokat. (*A lelki pasztoroc fedgyec es atkozzác a' bűnösöket.*) Mert hogy efféléket el kellyen tauoztatni, szent Pálnac chac imez egy mondásais elegge meg bizonyettya.” P2, 417. Telegdi jól elkülöníti a „lelki” és „testi” fejedelemséget, azaz a papi és a világi hatalmat: P3, 565–573.

⁶⁵ A papoknak jól kell élniük az átok fegyverével, csak akkor alkalmazzák, ha már nincs más lehetőség: P2, 93–94.

⁶⁶ „Mégis vannac egy fele vetkes emberek. (*Az excommunicatusokrul.*) Azoc, a' kic ha szinten egyenkent nekünc nem vettenekis, sem marhankba kárt nem töttenece, sem személyünkbe, sem hírünkbe neuünkbe meg nem bantottanac, mind az által közönséggel, az anyaszentegyhaz ellen vetkeztenec, vagy engedetlenségből, meg vtluan a' Christus egyhaza lelki pasztorinac és birainac parancholattyokat, vagy gonosz esetekkel, botrankozást szerezuen a' keresztyenec közzöt, es annac okaert excommunicaltattanac a' gyülekezetiböl ki rekesztettenec es meg atkozattanac, mint amaz fertelmes életü corintusbeli ember (*I. Cor. 5*). Ezeket még az anyaszentegyhazat meg nem engesztelic meg nem térnec, oldozatot nem nyernece magoknac, el tauoztassuc ugyan, es uelec ne nyaiaskodgyunc, mind az által imadgyunc erettec. De ha be vetetnec a' gyülekezetbe, mies feienkent hozzanc vegyüec es taplallyuc üket, viszontag valo szeretettel, tanachal, intessen, tanetassal io tetemenyel.” P2, 810–811.

díjának középpontjában az univerzális keresztény erkölcsi hirdetése áll – a katolikus közösség lelki és erkölcsi épülésére sokat beszél az egyház belső problémáiról, elsősorban a klerikusok erkölcsi botlásairól és hanyagságáról. Prédikációinak többsége éppen ezért – ha éppen nem valamely hittételt taglalja, amelyet a perikópa követel – morálteológiai tárgyú homília.

Leggyakoribb panasza kortársaira, hogy nem járnak el megfelelően a pasztorális feladatokban, nem szolgáltatják a szentségeket, nem prédikálnak. E helyett az állapotbeli köteleességek helyett csak a pénzt, a pompát és az evilági kellemetességeket hajszolják. Ebből pedig egyenesen következik, hogy az ország végveszélybe dőlt, az eretnokségek elburjánzottak, a pogány török birodalma pedig elhatalmasodott a keresztény világon: „Ekeppen talasz soc egyhazi embereket, kiknec leg keuesb, auagy ingyen semmi gongyoc ninchen az isteni dologra, nem fai ü nekie az lelkeknek ueszedelme, ha egy-szersmind fel fordulna az anyaszentegyhaz sem sokat gondolnanac uelle, de azonközbe ez uilagi dolgokba oly igen foglalatosoc, hogy fölötteb sem lehet. Effeleknek meltan mongya Christus. Mi közöd te neked ahoz? mi nem ez uilagnac, hanem ez uilagbol magamnac ualasztottalac tüeket, hogy nekem szolgállyatoc, es az anyaszentegyhaznac legyetec gond uiselöi (2. *Tim.* 2.). Az ki istennec akar uitezkedni, nem ölgyeti az ez uilagi dolgokban magat. Köuess engemet abban az mire tégedet hittalac.”⁶⁷

Fentebb említettem, hogy az egyház gyakorta komoly anyagi gondokkal küszködött. Telegdi azonban nem a mindennapi önfenntartással kapcsolatos sáfárkodás ellen szól, hanem a pusztán öncélú harácsolást kárhoztatja, főleg abban az esetben, ha ez az egyik égbekiáltó bűnnel, a szegények és nyomorultak (özvegyek, árvák) sanyargatásával van összefüggésben.⁶⁸

Telegdi a tunyaság különböző módozatait is elítéli, különösen abban az esetben, ha valaki csak azért vállal egyházi tisztséget, hogy annak jövedelméből vígan megélhessen,⁶⁹ a lekipásztori feladatokkal pedig helynököt bíz meg,⁷⁰ akiknek nem mindig megfelelőek a képességeik az egyház kormányzására.⁷¹ Ugyancsak rossz véleményen van a prédikációs,⁷² valamint a gyónatási gyakorlat terén is.⁷³

---

⁶⁷ *P1*, 116–117. Hasonló panaszok: *P1*, 293–302; *P1*, 545–547; *P2*, 397–398.

⁶⁸ *P1*, 427. Természetesen az egyházi vagyon különválasztandó a papság személyes vagyónától.

⁶⁹ *P3*, 47–48.

⁷⁰ *P3*, 28–29.

⁷¹ MÁLYUSZ Elemér, *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*, Bp., Akadémiai, 1971, 185.

A püspöki kötelességmulasztásokra kortársai által gyakran emlegetett példa Verancsics Antal 1553–1557-es isztambuli követjárása. A reneszánsz embereszményt megtestesítő humanista főpapot mind Oláh, mind Draskovich György megfeddte, hogy a lelkekkel is foglalkozzék, ne csak a politikával. Ha Rómában megtudják, hogy nem misézik, püspöki kinevezése is veszélybe kerülhetett volna.⁷⁴ Draskovich azt kérte tőle, hogy szenteljen papokat, mert rajta és Bornemisza Pálon kívül nincs papokat szentelni képes főpap. Erre – jellegzetesen humanista módon⁷⁵ – azt a választ adja, hogy a törökhoni diplomáciai feladat sokkal inkább a kereszténység ügyét szolgálja, egyébként is ötven papot szentelt korábban.⁷⁶ Draskovich György egyébként – főpapi kötelességeinek teljes tudatában – mint zágrábi püspök minden áron meg akart szabadulni horvát báni hivatalától, hogy a lelkekkel foglalkozhasson, de nem tudott.⁷⁷

Ezeknek az elmaradásoknak a humanista gondolkodásforma megnyilvánulásain túl okai ott is keresendők, hogy Magyarországon a trienti zsinat – melyen Cherrier szerint Oláh Miklós is részt vett 1552-ben⁷⁸ – határozatai formális kihirdetés nélkül és a főpásztori tekintély hiányában mentek át a

---

⁷² A tridenti zsinat előírásai szerint megkülönböztettek e korban kötelező és ajánlott prédikációs időpontokat. *Sacro sancti et oecumenici Concilii Tridentini... Canones et Decreta*, ed. Philipp SCHIFFLET, Tynnaviae, typ. SJ, 1765, 193–194.

⁷³ *P1*, 570–571. Továbbá: „Azonközbe keueset es igen hidegen szolnac a’ poenitentiarul. Chac könnyen igeric a’ bünből valo meg szabadulast, kiböl a’ köuetkezcic, hogy az emberec tunyac, nem farasztyac testeket, es nem öldöklíc magokba a’ gonosz keuanságokat, nem gyakorlyac es nem termic a’ poenitentiánac melto gyümölche. Mi leszen benne? El árad emberekben, es hatalmat veszen raitoc a’ gonosz keuanság, nyakra före omolnac minden bünökbe, mellyec miat el szakaduán Istentül, az ördögnecc torkaba esnec, ki üket a’ karhozatra viszi.” *P2*, 107.

⁷⁴ LÁNYI, *i. m.*, 125–126.

⁷⁵ „Vagy pedig ama kiváló úr, Nyújtódi Miklós, Isten kegyelméből knini püspök, aki nem elégedett meg azzal a gyakorlati tudománnyal, amelyet a bölcselek a politikai boldogulás végett tanítanak, és amelyet tökéletesen elsajátított már fiatalemberként, hanem kiválóan magába szívta azt az elméleti tudományt is, mely a szemlélődő boldogsághoz szükséges, és amelynek révén a legmagasabb rendű okokat is ki lehet fürkészní. Mert ő nemcsak a legmélyebb, hanem a mennyi dolgok okait is – pedig azokról nehezebb beszélni – képes megmagyarázni, és megvilágítani a homályos pontokat.” Andreas Pannonius, *Könyvecské az erényekről: Korvin Mátyásnak ajánlvá (1467) = A magyar középkor irodalma*, szerk. V. KOVÁCS Sándor, Szépirodalmi, Bp., 1984 (Magyar Remekírók), 371–529, ford. BORONKAI Iván, 527.

⁷⁶ Stephanus KATONA, *Historia metropolitanae Colocensis Ecclesiae*, II, Colocae, typ. Scholarum Piarum, 1800, 41–45.

⁷⁷ „Voluit Draskovichius bani munere liberari, sed non potuit.” *Uo.*, 43.

⁷⁸ CHERRIER Miklós J., *A magyar egyház története*, Pest, Heckenast Gusztáv, 1856, 334.

gyakorlatba,⁷⁹ s a határozmányok közül sem mindegyik. Így hazánkban a megújulási mozgalom eredményei nem egyik pillanatról a másikra, hanem egy több évtizedes folyamat eredményeképpen bontakoztak ki.⁸⁰ Egyedül a győri egyházmegyében hirdette ki Draskovich György püspök a határozatokat az 1579. évi szombathelyi egyházmegyei zsinaton.⁸¹ A tridenti zsinat határozatainak végleges kihirdetésére Forgách Ferenc prímás 1611. évi tartományi, majd Pázmány Péter 1630. évi nemzeti zsinata során került sor. (A liturgikus reform Pázmány idejében ment végbe a római rituálé 1625-ös kihirdetésével.)⁸² A tridenti végzések érvénybe léptetésének útjában állt – a magyarországi katolikus egyházban uralkodó állapotokon túl – az uralkodói érdektelenség is. Miksa magyar király – akinek vallási toleranciája közismert volt: köztudott, hogy udvari papja is evangélikus lelkész volt⁸³ – ellene volt a tridenti végzéseknek is, azok kihirdetésének is.⁸⁴

A magyar katolikus reform első írásos dokumentuma Oláh Miklós 1558-ban megrendezett znióváraljai tartományi zsinata. A tridenti zsinat elrendelte, hogy az egyházmegyes püspökök minden évben egyházmegyei, az érsekek pedig egyháztartományi zsinatot tartsanak. Oláh is ehhez kívánta tartani magát. E zsinat rendelkezései az alábbiakban foglalhatók össze. A rendelkezés hat fejezetre tagoldóik: 1. az egyházi renddel (1–21.); 2. a keresztséggel (22.); 3. az Oltáriszentséggel (23–28.); 4. a bűnbocsánattal (29–36); 5. a házasság szentségével, illetve a papok öltözkéivel (37–44.) foglalkozott.⁸⁵ Oláh Miklós két évvel később szintén egyházmegyei zsinatot tartott, melyen hívására megjelent és felszólalt Johannes Victorius (Loyolai

---

⁷⁹ HERMANN, *i. m.*, 221.

⁸⁰ FAZEKAS, *Oláh Miklós...*, *i. m.*, 152.

⁸¹ KOLTAI András, *A győri egyházmegye 1579. évi zsinata*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1995/3–4, 41–60; FAZEKAS István, *Kísérlet a trentói zsinat határozatainak kihirdetésére Magyarországon 1564-ben* = R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv: Születésének 70. évfordulója ünnepére, szerk. TUSOR Péter, Bp., 1998, 154–164, 158, 154.

⁸² *Rituale Strigoniense*, [...], Posonii, typ. SJ, 1625 (RMNy 1346). A kötet kolligátumban tartalmazza a római rituálét és Forgách Ferenc 1611-es tartományi zsinatának határozatait.

⁸³ SCHULEK Tibor, *Bornemisza Péter*, Sopron, Bp., Győr, Keresztyén Igazság, 1939, 12; BOTTA, *i. m.*, 274–279; J. ÚJVÁRY Zsuzsanna, *Katolikus papot vagy prédikátort?: Nagyszombat város küzdelme a protestáns hitért az 1570-es években*, 1994 (Ráday Gyűjtemény Évkönyve, 7), 101–111, 101–102.

⁸⁴ FAZEKAS, *Kísérlet a trentói...*, *i. m.*, 154.

⁸⁵ UÓ, *i. m.*, 144.

Szt. Ignác megbízott utóda a jezsuita generálisi tiszttben),⁸⁶ melytől állítólag jobb belátásra tértek a protestantizmus valamely ágával szimpatizáló egyházmegegyés papok.⁸⁷ A zsinat rendelkezéseit Oláh Bécsben kiadatta.⁸⁸ További zsinatokat is tartott (1561, 1562,⁸⁹ 1564, 1566), de ezek nem vezettek különösebb eredményre.

Sajnálatos módon a főpapi székek betöltésével is gyakorta késett mind a világi, mind az egyházi kormányzat.⁹⁰ Oláh halála évében mindössze három felszentelt püspök tevékenykedett Magyarországon: az öreg Bornemisza Pál erdélyi püspök mint nyitrai kormányzó, aki székvárosából és egyházmegegyéből a protestánsok által elűzetett, Draskovich György zágrábi és Verancsics Antal egri püspökök.⁹¹ (Ez a későbbi püspökszenteléseket is megnehezítette.) A többiek, mint Radéczi István váradi, Liszthy János veszprémi, Újlaki János váci, Bornemissza Gergely csanádi, Fejérvöly István knini és Delfino Zakariás bíboros győri püspökök csak választott főpapok voltak, a pápai megerősítés még váratott magára.⁹² A helyzet a század legvégén sem változott jelentősen, mert 1597-ben is csak három felszentelt püspöke volt az országnak.⁹³ Mindezek közül gyakorta csak címükben viselték a püspöki hivatalt, mivel a török előrenyomulás és a protestáns terjeszkedés miatt nemcsak a Hódoltságban, hanem Erdélyben, a Partiumban és Északkelet-Magyarországon is elvesztette a katolicizmus híveinek többségét.

Esztergom 1543. július 20-diki elfoglalása után Várday Pál érsek mind az esztergomi főkáptalant, mind az egyéb egyházi értékeket a földrajzilag a török támadások elől jobban védett Nagyszombatba telepítette.⁹⁴ Ezzel

---

⁸⁶ *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, ed. Carlos SOMMERVOGEL, Bruxelles, Paris, Province de Belgique, 1898², VIII (*Thor-Zypte*), 645.

⁸⁷ MESZLÉNYI, *i. m.*, 49–50.

⁸⁸ OLÁH Miklós, *Catholicae ac Christianae religionis praecipua quaedam capita [...]*, Viennae Austriae, typ. SJ, Raphael Hoffhalter, 1560 (RMK III, 473).

⁸⁹ Az 1562. évi nagyszombati zsinat határozatai ismeretlenek. Carolus PÉTERFFY, *Sacra Concilia Ecclesiae romano-catholicae in regno Hungariae celebrata*, Posonii, 1742, II, 147.

⁹⁰ SCHMITTH, *i. m.*, 112–113.

⁹¹ MESZLÉNYI, *i. m.*, 38.

⁹² LÁNYI, *i. m.*, 124.

⁹³ *Uo.*, 155.

⁹⁴ Nicolaus ISTVÁNFY, *Historia regni Hungariae [...]*, Viennae, Pragae, Tergesti, 1758, 162. Nagyszombat védelmi rendszeréről és történetéről: Johann Matthias KORABINSKY, *Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn, in welchem die vorzüglichsten Derter des Landes in alphabetischer Ordnung angegeben, ihre Lage bestimmt, und mit kurzen Nachrichten, die im*

megteremtette annak a lehetőségét, hogy a magyar kora újkor hányattatott sorsú katolikus főpapjai itt találjanak menedéket,⁹⁵ ezzel e város a magyarországi katolicizmus központja lett egészen 1820-ig.⁹⁶ Többek között ide menekült a protestánsok elől a váradi székeskáptalan is 1557-ben,⁹⁷ melynek főprépostja Ilosvai István volt,⁹⁸ aki a fiatal Telegdi mecénása volt. A Pozsonytól negyvenöt kilométerre fekvő Nagyszombat, mely ugyancsak a Magyar Királyság magterületén helyezkedik el, kereskedelmi központ volt, itt bonyolódott a Kárpát-medence marha-, só- és borkereskedelmének jelentős része, ezáltal elkerülhetetlen volt az erdélyi és partiumi területekkel való kapcsolattartás. Ennek eredményeképpen a református és unitárius tanok is terjeszkedhettek.⁹⁹ Mind Telegdi, mind Bornemisza féltette saját érdekeltségeit, ezért prédikációikban gyakorta erőteljesebben lépnek fel a más keresztyén felekezetek, mint egymás ellen. Miksa vallási türelme is elsősorban az evangélikusoknak kedvezett, emiatt a reformátusokat és az unitáriusokat üldözte a birodalmon belül. A hit védelme érdekében 1574 februárjában (az 1570. évi rendeletet megújítandó) Miksa rendeletet adott ki, melynek értelmében uralkodói engedélyhez kötötte a teológiai tárgyú könyvek kiadását.¹⁰⁰ (Rudolf német-római császár és magyar király már a katolikus abszolutizmuson nevelkedett Spanyolhonban, vele megszakadt az evangélikusokkal szembeni vallási tolerancia Magyarországon.)¹⁰¹ Az evangélikus vallásgyakorlás töretlen volt Nagyszombatban. Ezt bizonyítja, hogy 1576-ban saját temploma, lelkészlaka és iskolája volt már a háromnyelvű gyüleke-

---

gesellschaftlichen Umgänge angenehm und nützlich find, vorgestellt werden, Preßburg, Weber und Korabinskyschen Verlage, 1786, 764–772.

⁹⁵ BEKE, *i. m.*, 19.

⁹⁶ I. FERENC császár levele, melyben az ország rendjeit lelkesítette a szent ügy érdekében, miszerint az esztergomi érsekség újra Esztergomban székeljen, Egyházi Értekezések és Tudósítások, 1821, II, 179–183.

⁹⁷ BUNYITAY Vince, *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*, Nagyvárad, 1883, I, 436.

⁹⁸ *Memoria basilicae...*, *i. m.*, 143.

⁹⁹ ÚJVÁRY, *i. m.*, 102–103.

¹⁰⁰ *Uo.*, 102.

¹⁰¹ A rendek elégedetlensége a Bocskai-felkelésben csúcsosodik majd ki. PÁLFFY Géza, *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*, Bp., História, MTA Történettudományi Intézete, 2010 (História Könyvtár: Monográfiák, 27), 50–76, 351–406. A későbbiekben a Habsburg uralkodók első számú belpolitikai szövetségese a katolikus klérus lett. BENDA Kálmán, *A Habsburg-abszolutizmus a 16. és 17. század fordulóján*, TSz, 1984, 445–479, 460–463.

zetnek a Pozsonyi-kapunál.¹⁰² A nagyszombati protestáns egyházkerület filiái az alábbiak voltak: Apaj, Alsó- és Felső-Bresztován, Farkashida, Keresztúr, Lóc, Majtély, Pata, Rosindol (Rosenthal), Sopronfa, Spáca, Súr, Szered, Szomolány, Zavar.¹⁰³

A katolikus egyház azonban nem nyugodhatott bele az evangélikus terjeszkedésbe. Most nem célom a két felekezet nyugat-magyarországi polémiájának ismertetése, azonban néhány aspektus felelevenítésével szemléltetem a korabeli állapotokat, ezzel elősegítve Telegdi világában való komolyabb elmélyülésünket. Nemcsak a Hódoltságban és Erdélyben, hanem a királyi országrészben is rendkívül alacsony volt a katolikus hitűek számaránya.¹⁰⁴ Ha bele is gondolunk, hogy a főpapi becslések gyakorta túlozhatnak,¹⁰⁵ Telegdinek és kortársainak rendkívül nehéz feladattal kellett szembenézniük: újra az igaz hitre kellett téríteniük az ezer sebből vérző országot. Szinte nem volt olyan egyházmegye, melynek területéből a török nem szakított volna ki komoly területeket, vagy a protestánsok nem üldözték el a katolikus papokat.¹⁰⁶ (Mindez természetesen az egyházi jövedelmek, bevételek jelentős csökkenésével is járt.)¹⁰⁷

---

¹⁰² *Geschichtliche Darstellung der sehr merkwürdigen Schicksale und Glaubenskämpfe der ev. Kirchengemeinden, sowohl Augsb. als Helv. Confession in der königl. Freistadt in Ungarn vom Beginne der Reformation bis auf unsere Zeit: Aus gesammelten authentischen Quellen*, vf., hg. Johann Carl STELCZER, Pest, Hornyánszky Viktor, 1870, 5.

¹⁰³ *Uo.*, 50–53.

¹⁰⁴ A Hódoltság területéről nincsenek pontos információink. Azt azonban tudjuk, hogy Gyöngyösről és Szikszóról komoly ferences missziók indultak a török területekre. Azok a püspökök is próbálkoztak a térítéssel, akiknek egyházmegyéjét a török elfoglalta, erre érdekes példa egy váci egyházmegyében történt templomépítés: „Quid vero id dierum VACIAE inque Dioecesis captivitatis, vastitas, situs, et squalor; atque jugum intolerabile Turcicae Tyrannidis. Inde et tenebrae incubere in historiam: namque leatitantes, aut furtim in melotus et Gausapinis oberrantes Sacerdotes, de vita et religione asservanda die, ac nocte anxie cogitabant: haud de rebus tristissimae tempestatis ad Posterios perscribendis. Numerabantur nihilominus complura adhuc Loca et Paroeciae, quae sub Ditionem Turcicam nondum reciderant praesertim in *Provincia Minore Neogradiensis*. Quin et *Hatvanum*, munimentum insigne ejus temporis, ad amnem *Zagyvam* (oppidum istius Dioecesis) nondum Barbari eripuerant.” Iosephus Innocentius DESERICIUS, *Historia episcopatus Dioecesis et civitatis Vaciensis*, Pestini, typ. Francisci Antonii Eitzenberger, 1770, 102.

¹⁰⁵ Telegdi szerint a hitnek a neve sem maradt fenn, Verancsics Faustus csanádi püspök (Verancsics Antal érsek unokaöccse) szerint a katolikus vallás csak egy ezreléknyi. BEKE, *i. m.*, 19.

¹⁰⁶ „Religio in Regno Hungariae tota fere est profligata, et haereses illas partes ades invaserunt, ut omnes haereticorum Sectae in hoc regno inveniantur, et Ariana adeo praesertim in

Oláh Miklós nem tűrte a protestánsok térnyerését egyház kormányzati területén,¹⁰⁸ azonban próbálkozásai gyakorta hasztalanok voltak. Az 1559–1561 közötti, a veszprémi és győri egyházmegyében tartott kánoni látogatások jegyzőkönyvei alapján látható, hogy sok visszaélés történt: a protestánsok nem engedték falujukba a vizitátort, stb.¹⁰⁹ Határozottabban és hatásosabban lépett fel ellenük – akkor Zágráb püspökeként – Draskovich György,¹¹⁰ melynek eredményeképpen Horvátország mind a mai napig megmaradt a katolikus hiten. Verancsics Antal érseksége idején – akiről az a hír járta, hogy szimpatizál Luther reformtörekvéseivel – uralkodói és nemesi-rendi nyomásra is előtérbe került a lutheri reformáció. Az érsek halála után azonban Telegdi folytatta Oláh munkáját. (1576. május 12-i keltezéssel levelet intézett XIII. Gergely pápához, melyben a protestáns túlkapásokról szól.¹¹¹ Négy évvel később válasz is érkezett a levélre.¹¹²)

A hanyagság és az anyagi javak hajhászása mellett a legeszomorítóbbnak azt látja Telegdi, ha a hívek az egyházi népekben csalatkoznak, bennük megbotránykoznak, és ezért vagy vallást váltanak, vagy eltávolodnak az Anyaszentegyháztól. Mindezt nem úgy teszi, mint Bornemisza, aki saját papjainak bűneit is kitergeti botránykönyvében,¹¹³ hanem pusztán általánosságban, hogy véletlenül se „rontsa meg” a hallgatóságot.

Harmad rendbeli szelec es haboc, az soc szantalan bünöc es botrankoztatasc, kic igen ellenkednec az urnac haiochkaiaual, es sokakat ki ugratnac belöle. (*Bünöc es botrankoztatasc*.) [...] Azt akaria hogy oly eletet uisellyünc, kiböl dichertessec meg az igassagnac ellensegitülis az isten. Christus urunkis azt paranchollya, hogy ugy uilagoskodgyec az mi uilagossagunc az emberec elöt, hogy lassac az mi io chelekedetünköt, es dicheriec az mi mennyei szent atyankat (*Matth. 5.*). De fognake ualamit mi raitunc ezec az intesec? Semmit nem. Vallyon kichoda az mi

---

mentibus innovatur, ut ceteris quasi sit major, multi tamen sunt Atheistae.” KOLLER, *i. m.*, 351.

¹⁰⁷ Koller összesítése: *Uo.*, 349–353.

¹⁰⁸ LÁNYI, *i. m.*, 104–105.

¹⁰⁹ *Uo.*, 112–113.

¹¹⁰ *Uo.*, 146–147.

¹¹¹ Közlései: Nicolaus SCHMITTH, *Episcopi Agrienses fide diplomatum concinnati*, Tyrnaviae, Collegium Academia Societas Jesu, 1768, III, 114–118; Georgius FEJÉR, *Jurium ac libertatum religionis et ecclesiae catholicae in Regni Hungariae partibusque adnexis codicillis diplomaticis*, Budae, Regiae Scientiarum Universitatis Hungaricae, 1847, 102–105.

¹¹² Közlése: KOLLER, *i. m.*, 335.

¹¹³ BORNEMISZA Péter, *Negyedec Resze Az Evangeliomokbol, es az Epistolakbol valo Tamsagoknac...*, Sempte, 1578 (RMNy 422) [appendix].

közöttünc, ki ugy nem elne, hogy nem chac nem dichertetic az hitelenc közöt isten az mi io chelekedetüncből, hanem meg inkab karomlatikes. Mit gondolz hogy szollanac az Sidoc, Törököc, es egyeb istentelen nepec a' Christus felöl, es az keresztyen hit felöl, mikoron lattyac hogy mi keresztyenec meg az poganoknalis alab ualo eletet uiselünc? Hanyan szöknec naponkent az törököc közze mi túllünc, meg botrankozuan az mi alnoksaginkban, chalardsaginkban, egymas ellen ualo gyülölseginkben, soc kilömb kilömb fele gonossaginkban, es tisztatalansaginkban? Es ki leg gonosz es artalmasb dolog, fö keppen mi egyhazi emberec adunc okot az botrankozasoknak. (*Egyhazi emberekebe ualo botrankozas.*) Mert ollyatanoc uagyunc, mint amaz, kinec szent Pal imigyen szol. Te egyebeket tanetasz, s te magadat nem tanetod (*Rom. 2.*). Azt predicallod hogy senki ne lopion, de te lopsz: hogy senki ne paraznalkodgyec, de te paraznalkodol, utalod a' baluan yokat, es zentsegtötö uagy, dichekedel az törüenbe, es a' törüenec meg szegeseuel az istent tiszteletlenséggel illeted. Mert az istenec neue karomlatic ti miattatoc az poganoc közöt. bizony azert meltan panaszolkodic isten az papoc felöl a' prophetanal monduan ü nekiec. El tauoztatoc az utrul, sokakat meg botrankoztattatoc a' törüenybe (*Mal. 4.*). Altalan fogua sokac romlasanac mi uagyunc az oka, kic az mi hituan eletünket latuan. Eletüncből tesz nec iteletet tudomanyunc felölis, es meg botrankozuan mi bennünc, az mi ellenseginkenc taboraba szöknec mi túllünc. Mindazaltal effele Pribekec, nem menthetic meg magokat itelet napian az mi büncinkel. Mert ha mi gonoszoc uagyunc, az mi gonossagunkert, ne tegadgyac üc meg hiteket, hanem iusson eszekbe az Christus mondasa, es tarchac ahoz magokat.¹¹⁴

Oláh Miklós már 1554-ben megkövetelte, hogy csak olyan papok nyerhessenek javadalmat, akik hitvallásához és képzettségéhez nem fér kétség. 1558-as rendeletében biztosította ezek szabad mozgásterét és tevékenykedési jogát.¹¹⁵ Hivatalába hívatta az összes egyházmegyes kanonokot, prépostot, apátot, és akik nem rendelkeztek kinevezési okmányokkal, a hivatalukból eltávolította őket.¹¹⁶

Már a kora középkortól kezdve szokás volt a *canonica visitatio* intézménye. Rendszeres formában azonban csak a trienti zsinat követelte meg az egyházmegyes püspököktől a kánoni látogatásokat, írásbeli beszámolási kötelezettséggel párosítva. Amennyiben a püspök nem tudott személyesen eljárni a látogatás során, főesperesére bízta annak lebonyolítását, akik így már nem saját hatáskörüknel fogva, hanem a főpásztor megbízásából vizitáltak. Magának a látogatásnak szempontjait a püspök adta meg, amelyekre írásban

---

¹¹⁴ *P1*, 281–283. Máshol: a gonosz életű egyházfi ízetlen sóhoz hasonlatos: *P3*, 161. Máshol a főpapi méltóságukban felfuvalkodottakról: *P3*, 256.

¹¹⁵ MESZLÉNYI, *i. m.*, 39.

¹¹⁶ LÁNYI, *i. m.*, 102.

kellett a jelentést megtenni.¹¹⁷ Ezek a látogatások elsősorban a papok fegyelmét és erkölceit voltak hivatottak ellenőrizni, de a vagyoni összeírás is része volt a beszámolónak.¹¹⁸

Verancsics könnyű kezű pontifikátusa után – Oláh példáján okulva – Telegdi is mindent megtett annak érdekében, hogy az esztergomi egyházmegyében csak megfelelő erkölcsű papok tevékenykedhessenek. 1575-ben a szenteletlen Ochtmann Benedeket, Schimko Vencelt és Billiczer Györgyöt elfogatta, és addig nem engedte őket hivatalukba, ameddig fel nem szentelték őket. Ezt a szentbenedeki monostorban esküvel is fogadták.¹¹⁹ Telegdi nemcsak a protestantizmussal szimpatizáló és az erkölcsükben megromlott papokat üldözte, hanem az őket támogató földesurakat is gyakorta megfenyegette. Ugyanebben az évben perbe fogta Révay Ferenc és Balassi János főurakat.¹²⁰ Noha Pázmány 1630-as nagyszombati egyetemes zsinatán is többször szóba kerül a papok erkölce,¹²¹ már láthatóak Forgách Ferenc 1611-es zsinatának eredményei.¹²²

IV. Összefoglalás

A Telegdi előtti hitszónoklati munkákban nem kapott hangsúlyos szerepet annak taglalása, hogy az ország és az Anyaszentegyház romlásának okai között nemcsak az eretnek tanítók, a pogány veszedelem és a magyarság széthúzása, a nemesi réteg önzése és kicsapongása szerepel. Ő volt az első, aki magyar nyelvű posztilláiban felhívja a figyelmet az önvizsgálatra, az egy-

---

¹¹⁷ VARGA Imre, *A canonica visitatio*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1989, 337–355, 337, 345.

¹¹⁸ TÓTH Krisztina, *Egyházlátogatás az esztergomi főegyházmegyében a 16–17. században*, Egyháztörténeti Szemle, 2000/1, 65–73, 66. II. József 1781-es türelmi rendeletéig a főesperesek a protestánsokat is kötelesek voltak összeírni. *Uo.*

¹¹⁹ LÁNYI, *i. m.*, 155.

¹²⁰ ÚJVÁRY, *i. m.*, 102.

¹²¹ NAGY Konstantin, *A magyar katolikus egyház nemzeti zsinatai*, Gyöngyös, 1943 (Editiones Scholae Franciscanae Gyöngyösiensis: Gyöngyösi Ferences Könyvek, 9), 136.

¹²² KARÁCSONYI János, *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig*, Nagyvárad, Szent László-nyomda Részvénytársaság, 1915, 214–215.

ház belső visszasságainak problémakörére.¹²³ Teszi mindezt úgy, hogy a hívek hitbeli és erkölcsi tanítása lebeg a szeme előtt, vállalva a papi hivatás legsarkalatosabb próbáit: a hitterjesztést, a hitvallást és a prédikálást.¹²⁴

Noha Telegdi jövőképe az egyház és a magyarság tekintetében mai szemmel igen borúlátónak tűnhet,¹²⁵ előtte mindig csak egy cél lebegett: Isten országába vezetni a rá bízottakat. E célból hitvitázik,¹²⁶ alapít nyomdát, szervezi meg a papnevelő intézetet, adja ki prédikációit, fordítja le Canisius Szt. Péter katekizmusát,¹²⁷ és még lehetne sorolni érdemeit. A rossz előjelek ellenében azonban mindig ott van a vigasztalás, a vigasztalódás lehetősége.¹²⁸ Telegdi a legtöbbet a bűnösökhöz szól. Szinte minden beszédének az a végkövetkeztetése, hogy a bűnösök térjenek meg, ne szűnjenek meg imádkozni önmagukért és embertársaikért, tartsanak penitenciát, és akkor elnyerhetik az örök életet.¹²⁹ „Istent hirdeti, de nem a reformátorok kemény Istenét, hanem a bűnösöket édesgető szegény Jézust.”¹³⁰ Telegdi teológusi önszemléletében Isten ígéje a romlatlan tradícióban jelen van,¹³¹ prédikációi éppen ezért a közösség hitvallásának egy ember általi megnyilatkozásai.

---

¹²³ Azt, hogy ezekről is ír Telegdi, megemlíti Fényi is, de tüzetesebben nem elemezte a kérdést: FÉNYI, *i. m.*, 25.

¹²⁴ A nevelésben is a külső cselekedetek által vezetjük a gyermeket a megfelelő erkölcsi gondolkodásra és érzésmódra. MIHALOVICS Ede, *A katolikus prédikáció története Magyarországon*, Bp., Stephaneum, 1900, I (*A kereszténység behozatalától Pázmányig*), 126–127.

¹²⁵ Toposzok: minden társadalmi rendnek megvan a maga keresztje: P2, 244–245. A hit kivészőben van Európából, de az Újvilágban ezerszám térnek meg a hívek: P2, 406–407. Nagyobb az Anyaszentegyház dicsősége háborúság, mint béke idején: P1, 287.

¹²⁶ OLÁH Szabolcs, *A hitvita retorikája: Nyilvánosság és önszemlélet = A magyar irodalom története a kezdetektől 1800-ig*, szerk. JANKOVITS László, ORLOVSZKY Géza, Bp., Gondolat, 2007 (*A magyar irodalom története*, 1), 323–328; Prédikációiban gyakori a látens polémia: HORVÁTH Csaba Péter, *Bornemisza Péter politikai prédikációi*, Bp., KRE BTK, 2011, MA szakdolgozat, kézirat, 80–97.

¹²⁷ Petrus CANISIUS, *Az keresztényesegnek fundamentomiról való rövid keönyvechke*. [...], ford. TELEGDI Miklós, Bécs, nyomt. Raffael Hoffhalter, 1562 (RMNy 173).

¹²⁸ Nem véletlenül nála a legtöbb szó az egyházzól esik: FÉNYI, *i. m.*, 22–23.

¹²⁹ BITSKEY, *i. m.*, 18.

¹³⁰ FÉNYI, *i. m.*, 26–27.

¹³¹ OLÁH, *A tanúságra hívás...*, *i. m.*, 13.

Pázmány Péter prédikációinak szlovák fordítása

Pázmány Péter hatását a későbbi (18. századi) prédikációirodalomra már sokan vizsgálták, és számos eredményt értek el. Többek között a 17–18. századi kompiláció-kutatást szeretném kiemelni, amely tudományterület még fiatal, azonban már számos tanulmánnyal bizonyították, hogy a jezsuita hitszónok beszédeit gyakran használták fel a későbbi korokban.¹ Ezek a kutatások eddig magyar nyelven folytak, véleményem szerint azonban számos olyan szlovák nyelvű beszéd létezik, amelyek Pázmányt használták fel forrásként. Ezen vizsgálatok eléggé problematikusak, ugyanis a szlovák irodalomtörténet kevésbé törődik ezekkel a szövegekkel.

Käfer István volt az, aki a szlovák irodalmi műveltség kezdeteit Pázmányhoz és a nagyszombati egyetemhez kapcsolta. A szlovák irodalomtörténetek véleménye a jezsuita hitszónok megítélésében változó.² A fentiekben említett irodalomtörténész azonban a *Miénk és az övék* című tanulmányában bebizonyítja, hogy Pázmány Péter tulajdonképpen mekkora hatással volt

---

* Hajtman Kornél a besztercebányai Bél Mátyás Egyetem Bölcsészettudományi Karán a Hungariztika Tanszék PhD-hallgatója. Készülő doktori értekezésének témája: *Szlovák–magyar irodalmi kapcsolatok a barokk korban*. Témavezető tanára: Dr. Alabán Ferenc egyetemi tanár.

¹ OCSKAY György, *Pázmány hatása Kelemen Didák prédikációiban*, ItK, 1982, 442–448.; HARGITAI Andrea, *Kelemen Didák prédikációinak Pázmány-kompilációi*, ItK, 2001, 638–656.; MACZÁK Ibolya, *A kanonikus plágium (Szövegalkotás a barokk prédikációkban)*, ItK, 2003, 261–276.; TASI Réka, „Ha pedig immár kívánnátok tudni...”: *Illyés István prédikációskötetének használati lehetőségei*, Studia Litteraria XLI, szerk. BITSKEY István, LÁSZLÓ Imre, Debrecen, 2003, 168–177.; MACZÁK Ibolya, „Non omnis moriar” *A Pázmány-kultusz sajátos formája: a kompiláció = Textológia és forráskritika: Pázmány-kutatások 2006-ban*, szerk. HARGITTAY Emil, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, 2006, (Pázmány Irodalmi Műhely, 6), 125–138.; MACZÁK Ibolya, *„Pázmány előtti” mondat = A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig*, szerk. SZILÁGYI Csaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, Piliscsaba, 2006 (Művelődéstörténeti műhely. Rendtörténeti konferenciák, 2), 261–264.; MACZÁK Ibolya, *Elorzott szavak – A források tükrében (Szövegalkotás a 17–18. századi prédikációkban)*, [Szigetmonostor], WZ Kiadó, 2010.

² A fentiekben erről már említést tettem.

mindkét nemzet irodalmára.³ Az előbb említett szakirodalomban felsorolt művek mellé, amelyek a két nemzet közötti irodalmi kapcsolatokat bizonyítják, szeretném beilleszteni az általam talált kéziratot,⁴ ezzel mintegy még erősebbé téve a két nemzet közötti szellemi kapcsolatot. Hiszen mindkét kultúra egyértelműen keresztény alapú, továbbá „Pázmány Péter nem osztható fel nemzeteink között, még akkor sem, ha legnagyobb művét magyarul írta, és Esztergom török elől Nagyszombat-Pozsonyba menekített érseki széke volt az övé.”⁵

A beszédek rendje

A kézirat nem tartalmazza az összes beszédet, mindössze 25 prédikációt olvashatunk. A szerzőjét nem tudjuk pontosan, mert csak monogram olvasható a címlapon – azonban a kéziratokat katalogizáló Věslav Jozef Gajdoš a címlap előtti oldalra egy bejegyzést írt, amelyben az olvasható, hogy a fordító nem volt ferences szerzetes. Ez sem könnyíti meg a kézirat szerzőjének kilétét.

A 25 beszéd érdekessége, hogy szerzője mindössze 11 Pázmány szövegből fordította és rövidítette őket. Ezt nem is titkolta a fordító, ugyanis a következő olvasható a kézirat címlapján: „Kázňe nagznešeneňšeho Uherškého Kazat’elan Petra Pazmanna Arci-Biskupa ňekdi Ostrihom ského a Kardinála: ktere s mnohím ukrát’ěním zložil, na wíc Kázni rozdelil, a na čisti slowanský Gazik uwédol J. S. F T.”⁶ Mindez annyit jelent, hogy: „Pázmány Péter, a legnagyobb magyarhoni hitszónok, esztergomi érsek és kardinális prédikációi, amelyeket lerövidített és több beszédre szétosztott és tiszta „szlovák” nyelvre átültetett J. S. F T”.

---

³ Vö. KÁFER István, *A miénk és az övék (Írások a magyar–szlovák szellemi kölcsönösségről)*, Bp., Magvető, 1991.

⁴ A kötet Túrócszentmártonban, a Szlovák Nemzeti Könyvtár archívumában található a 155 AH jelzet alatt.

⁵ KÁFER István, *Nemzet és egyház a szlovák–magyar szellemi összefüggésrendszerben*, Magyar Sion, 2009, 21.

⁶ Mivel a kéziratnak nincs feltüntetve a szerzője, ezért a továbbiakban hivatkozásként a jelzetét és oldalszámát fogom megadni. A címlapon nem található oldalszám, ezért csak a jelzetet adom meg: 155 AO2.

A bevezető szövegből is kiderül, hogy nem szó szerinti fordításról van szó, ami érdekesebbé teszi a vizsgálódást, ugyanis egyfajta szövegrendezési elv is megfigyelhető lesz. Mindenekelőtt nézzük, hogy mely beszédeket ültette át szlovákra a szerző, utána egy másik táblázat segítségével bemutatom, hogy melyik Pázmány szöveg melyik fordításnak szolgált forrásul, majd a perikópákat vizsgálom meg, végezetül pedig hozok néhány példát a konkrét szövegekből. Mint azt már a fentiekben említettem, az első táblázat célja, hogy bemutassa, mely szövegek vannak lefordítva. A bal oldali oszlopban a fordításban szereplő beszédek elmondásának időpontjai és a prédikációk címeit tüntettem fel, a jobb oldaliban pedig ugyanezeket az adatokat, csak Pázmány beszédeire vonatkoztatva. A prédikációk címét normál betűtípussal írtam, az ajánlott elmondásuk időpontját pedig félkövérrel. Az arab számok azt mutatják, hogy hányadik szöveg az adott vasárnap.

FORDÍTÁS	PÁZMÁNY PÉTER PRÉDIKÁCIÓI
<p style="text-align: center;">Swatého Adventu Prvá Ňed'el'a</p> <p>1. O tom: že buďe; a prečo buďe súd poslední? 2. O strašních znameňoch které predegnu Ňen súdní 3. Že Gešiš Kristus prind'e sudit ziwích, i mrtwích 4. Strašnosťi posledného súdu 5. O strašnosťi posledného posledného súdu z ohledu posledních Sentencii</p>	<p style="text-align: center;">Advent első vasárnap</p> <p>1. Az ítélet jeleiről; és miért rendelte Isten, hogy Christus légyen ítélő-birája e világnak 2. Az utolsó ítéletnek rettenetességéről</p>
<p style="text-align: center;">Na druhú Ňed'elu Adventnú</p> <p>1. O tom: prečo sa Dobrím žle často weďe na Swet'e 2. O tom: prečo Bezbožní častokrát na tomto Swet'e prospiwagu? 3. O Duchownom Milosrd'enstwi a žádosti spaseňi Duši 4. O sposobe horlit'i; aneb ku Spaseňi Blizného pomahat'i</p>	<p style="text-align: center;">Advent második vasárnap</p> <p>1. Miért sanyargattya Isten hiveit e földön; és ellenségeit gyakorta kedvekre tartya? 2. A lelki irgalmasságról; és lelkek nyerésének kívánásáról</p>

<p style="text-align: center;">Na tret'ú Ľnedelu Adwentú</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. O Poňizenosti 2. O poniženosti a o geg Učinkoch 3. O potrebnem Poznání seba samého 4. O potrebnem Poznání seba samého 5. O potrebnem Poznání seba samého 	<p style="text-align: center;">Advent harmadik vasárnap</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Az alázatosságról 2. Mely üdvösséges a magunk-ismerése
<p style="text-align: center;">Na štwrtú Ľnedelu Adwentú</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. O tom: Že Kristus ge prawi Spasiťel, gemu način Čestu pripraviti 2. O tom: Gako ge Kristus náš prawi Wikupitiťel, a gako sa máme k geho Narozeni pripraviti 3. Predsewzwtí Že cesta, ktorú Swet ukazuge, ge nebezpečná. 4. Že cesta, ktorú nás učí Kristus Pán, gest geďiňe bezpečná 	<p style="text-align: center;">Advent negyedik vasárnap</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Christus igaz Szabadító; és az ő jöveteléhez, szent élettel kel készülni 2. Hogy a világ úttya veszedelmes: azért, Christus kel, mint igaz útát követnünk
<p style="text-align: center;">Na sláwni Ľden Wgánoční</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Narození Krista Pána 2. Radostnem Nározeni Krista P. 3. Prečo Boh ostal člowekom 4. Prečo Boh zostal člowekom 5. O tom: K gakému Užitku má nám slúžit'i Narozeni Kristowé 	<p style="text-align: center;">Karácson napján</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Christus Urúnk születésének idejéről, mondgyárul és helyéről 2. Miért lett Isten emberré?
<p style="text-align: center;">Na Ľden Swatého Štefana prwého Mučedňíka</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. O Powinisti Milowáňi Ľneprit'eluw 2. O Powinisti Milowáňi Ľneprit'eluw 	<p style="text-align: center;">Szent István napján</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Ellenségünk szeretésének kötelességéről

A fenti táblázatban jól megfigyelhető, hogy Pázmánynál egy vasárnap-hoz legfeljebb két beszéd tartozik, míg a szlovák fordításban többségében négy-öt prédikációról beszélhetünk – kivételt képeznek a Szent István protomártír napjára írt szövegek, mert ott csak kettővel találkozunk. Érdekességként figyelhető meg, hogy a szerző néhány beszédének ugyanazt a címet adta, ezt mutatja az Advent negyedik vasárnapjára írt harmadik, ne-

gyedik és ötödik prédikáció, továbbá a Karácsony napjára írt harmadik és negyedik, valamint a Szent István első vértanú tiszteletére írt beszédek.⁷

A következő táblázatokban arra mutatok rá, hogy melyik Pázmány szövegből lettek fordítva a szlovák szövegek. A prédikációk felsorolásánál megfigyelhető egyfajta rendszer a fordítások számát illetően, amely következetesnek mondható, de mivel csak ennyi beszéd áll rendelkezésünkre, ezeknek véleményem szerint nem kell jelentőséget tulajdonítani.

PÁZMÁNY PÉTER: ÁDVENT ELSŐ VASÁRNAP	
<i>Az ítélet jeleiről; és miért rendelte Isten, hogy Christus legyen ítélt-bírója e világnak</i>	<i>Az utolsó ítéletnek rettenetességéiről</i>
O tom: že buďe; a prečo buďe súd poslední? O strašních znameňoch které predegdu Den súdny Že Gešiš Kristus prind'e sudit ziwích, i mrtwích	Strašnost'i posledného súdu O strašnost'i posledného posledného súdu z ohledu posledních Sentencií
PÁZMÁNY PÉTER: ÁDVENT MÁSODIK VASÁRNAP	
<i>Miért sanyargattya Isten hibeit e földön; és ellenségeit gyakorta kedvekre tartya?</i>	<i>A lelki irgalmasságról; és lelkek nyeresének kívánásáról</i>
O tom: prečo sa Dobrím žle často weďe na Sweťe O tom: prečo Bezbožní častokrát na tomto Sweťe prospiwagu?	O Duchownom Milosrd'enstwí a žadosti spaseňi Duši O sposobe horlit'i; aneb ku Spaseňi Blizného pomahat'i
PÁZMÁNY PÉTER: ÁDVENT HARMADIK VASÁRNAP	
<i>Az alázatosságról</i>	<i>Mely üdvösséges a magunk-ismerése</i>
O Poniženosti O poniženosti a o geg Učinkoch	O potrebnem Poznání seba samého O potrebnem Poznání seba samého O potrebnem Poznání seba samého

⁷ A címek megismétlése jellemző Mokos Domokos és Gavlovics Hugolín beszédeire is.

PÁZMÁNY PÉTER: ÁDVENT NEGYEDIK VASÁRNAP	
<i>Christus igaz Szabadító; és az ő jöveteléhez, szent élettel kel készülni</i>	<i>Hogy a világ úttya veszedelmes: azért, Christust kel, mint igaz utat követnünk</i>
O tom: Že Kristus ge prawi Spasiťel, gemu način Cestu pripraviti O tom: Gako ge Kristus náš prawi Wikupitiťel, a gako sa máme k geho Narozeni pripraviti	Predsewzwti Že cesta, kerú Swet ukazuge, ge ňebezpečná. Že cesta, kerú nás učí Kristus Pán, gest geďiňe bezpečná
PÁZMÁNY PÉTER: KARÁCSON NAPJÁN	
<i>Christus Urünk születésének idejéről, mondgyáról és helyéről</i>	<i>Miért lett Isten emberré?</i>
Narození Krista Pána Radostnem Narození Krista P.	Prečo Boh ostal človekom Prečo Boh zostal človekom O tom: K gakému Užitku má nám slúžit' Narozeni Kristowé
PÁZMÁNY PÉTER: SZENT ISTVÁN NAPJÁN	
<i>Ellenségünk szeretésének kötelességéről</i>	
O Powinisti Milowáni Ňepriťeluw O Powinisti Milowáni Ňepriťeluw	

Összesen hat táblázat látható, amelyeket vastagabb vonallal választottam el. Egy-egy rész három sorból és két oszlopból áll. Az első sorokban a forrásszöveg ajánlott elmondásának időpontját tüntettem fel, valamint annak szerzőjét. A másodikban, az adott vasárnapra szánt első és második prédikáció, ennek megfelelően helyeztem el az oszlopokban is. A harmadik sorban pedig beszédekhez tartozó fordítások olvashatóak. Az utolsó táblázat eltér a többtől, itt ugyanis nem találhatóak oszlopok. Ennek oka, hogy Pázmány ehhez a naphoz csak egy beszédet rendelt, amiből aztán a két fordítás készült.

A címekben megfigyelhető, hogy néhol tükörfordítást használ a szerző, és van, ahol teljesen szabadon fordítja vagy akár feldarabolja a címet. Erre jó példa az advent első vasárnap első prédikációja, melynek a címe: *Az ítélet jeleiről; és miért rendelte Isten, hogy Christus légyen ítélő-birája e világnak*, amiből a fordító három beszédet szerkesztett, melyek címei a következők: *O tom: že*

*bude; a prečo bude súd poslední?*⁸ *O strašných znamenech které predegdu Ďen súdny*⁹ *Že Gešiš Kristus prinde sudit žiwích, i mrtwích.*¹⁰ Az egy beszédből készült több beszéd fordításának másik módja, hogy ez egyik majdnem szó szerinti, a másik pedig szabad fordítás. Erre példa ádvent második vasárnapjának második prédikációja, melynek címe: *A lelki irgalmasságról; és lelkek nyerésének kívánásáról.* Az első beszéd címe így hangzik: *O Duchownom Milosrdenstwi a žadosti spaseňi Duši,*¹¹ a második pedig a következőképpen: *O sposobe horliti; aneb ku Spaseňi Blizněho pomabat'i.*¹² A harmadik fajta címfordítási eljárás, amikor a fordító tükörfordításban lefordítja a címet, és ugyanazt meghagyja a többi beszédnek is. Erre jó példa a Szent István napjára írt beszéd: *Ellenségünk szeretésének köteletségéről,* melynek szó szerinti fordítása a szlovák szöveg: *O Powinisti Milowáni Neprít'eluw.* Egy érdekességet jegyeznék meg a karácsony napi második beszéddel kapcsolatban. Itt is majdnem szó szerinti fordítással állunk szemben, azonban a szóisméltés elkerülése végett a szerző két hasonló szinonimát használ. *Prečo Bob ostal človekom*¹³ és *Prečo Bob žostal človekom.* Az *ostat'* és a *žostat'* szavak – amelyeket kicserélt – jelentése: maradni.

Perikópák és hivatkozások

A szlovák fordító a perikópák és a hivatkozások használatában eltér Pázmányétól. Pontosabban nem fordította le az egész evangéliumi részt, hanem csak egy-egy mondatot, és azt írja le latinul, majd szlovákul. Ezzel beilleszkedik az általam vizsgált kézíratos beszédek perikópáinak használatába, a fordításokban viszont találunk különbségeket. További eltéréseket akkor is tapasztalunk, ha alaposabban megfigyeljük a fordító által használt evangéliumi helyeket. A következő táblázat segítségével bemutatom a Pázmány által használt és a szlovák beszédekben szereplő locusokat, melyeket két oszlopban helyezek el.

⁸ *Arról, lesz, és hogy miért lesz az utolsó ítélet?*

⁹ *A szörnyű jelekről, amelyek megelőzik az ítélet napját.*

¹⁰ *Hogy Jézus Krisztus eljön itélni élőket és boltakat.*

¹¹ *A lelki irgalmasságról, és a lelkek üdvözülésének kívánásáról.*

¹² *A lelkesedés módjáról, vagy felebarátunknak segíteni az üdvösség elnyerésében.*

¹³ *Miért maradt Isten ember?*

Mielőtt azonban részletesen bemutatnám az evangéliumi helyeket, említést kell tenni azokról a szövegekről, amelyeket Pázmány az evangéliumi szakasz elején használ egyfajta bevezetésként, valamint ennek a szakasznak a záró részéről. Ezeket a mondatokat a fordító csak egyszer, az első sermónál ülteti át szlovák nyelvre, a többinél kihagyja. Ami még megfigyelhető, hogy nem fordítja le az egész evangéliumi szakaszt, csak az első mondat első felét, utána a záró szöveg következik. Mindezek után jön maga a beszéd, amely már egy másik perikópával rendelkezik. Mindebből az derül ki, hogy a fordító lefordítja ugyan a szöveg első részét benne az evangéliumi szakasszal, azonban a prédikáció előtt egy újabb szentírási helyet ad meg, amit már ténylegesen evangéliumi helyként használ. A következő táblázatban az eredeti szöveget és a fordítást szeretném illusztrálni. Pázmánynál nem írom le az egész evangéliumi részt, csak a kezdő mondat egy részét. Továbbá az azonos részeket dőlt betűtípussal szedem.

PÁZMÁNY PÉTER	FORDÍTÁS
<p>„Atyának és Fiúnak és Szent Lélek Istennek nevében. Amen.</p> <p><i>Christus Jesusnak drága Szent Vérével megváltott keresztyének, a máj Szent Evangéliomot írta-meg Szent Lukács Evangelista, könyvének huszonegyedik részében melynek bötü-szerént-való magyarsága, e képpen vagyon: hallgassátok isteni félelemmel.</i></p> <p><i>Az üdöben monda JESUS az ő tanítványainak: jelek lésznek...</i></p> <p><i>Ez a máj Szent Evangéliomnak bötü-szerént-való magyarsága. Melyből, hogy éppületire tanuságot vehessünk; és Istennek akarattját, ne csak füllel halljuk, hanem cselekedettel teljesítsük, kérjünk alázatos szível Szent Lelket mondván: Mi Atyánk, etc. üdvözlégy, etc.”¹⁴</i></p>	<p>„Weg Meno Otca, i Sina, i Duchu Swatého, Amen.</p> <p><i>Z drabow Krwom Krist. Gežiša wikúpení Krest’añe, dnesné S. Evangelium, Které wípísal S. Lukáš Evangelista w geden a dwacátej Kapitoli, na slovanskí Gazik od slowa do slowa wikladá sa takto:</i></p> <p><i>Za onoho Času etc.</i></p> <p>Po prečitanem Swatem Evangeli rekní: <i>Toliko gest Slów dnešného Sv. Evangelium, Které abi seme prospešne rozgimali a woľu Boba ñe len slišali; ale i w skutku plniľi, prosme za pomoc, á Osvičení Duchu Swateho ríkajcie: Otče nás etc. Zdrava etc.”¹⁵</i></p>

¹⁴ PÁZMÁNY Péter, *Összes munkái VI.*, KANYORSZKY György, Bp., Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Hittudományi Kara, 1903, 1. [továbbiakban: PPÖM VI.]

¹⁵ 155 AO2, 1.

Látható, hogy a fordító szinte szóról-szóra lefordította ezt a részt, Pázmány magyar kifejezéseit szlovákra írta át, valamint a záró rész első mondatához hozzátett egy másik mondatot. Mint azt már a fentiekben említettem, ezt a formulát csak egyszer fordítja le, a következőkben mellőzi, és csak azt tünteti fel, hogy melyik vasárnap milyen prédikációról van szó, továbbá, hogy hányadik beszéd, valamint a perikópát latinul és szlovákul.

Itt jegyezném még meg, hogy az ádvent első vasárnap első prédikációja után található könyörgést sem fordítja le a szlovák kézirat szerzője, csupán megemlíti, hogy a beszéd végén olvasható egy imádság az általános szükségletekről és isteni tettekről, amelyek minden templomban az evangéliumok után szoktak következni. Ez a következőképen hangzik: „Pri konci kázňi nasleduge motlidba za obecne potrebi, tež modleňi tvích Božských čnosti; gak se pri konci swatého Evangeliu w každem kostole nacháza...”¹⁶

Most pedig visszatérnék a bibliai helyek részletesebb vizsgálatára. Az első oszlopban a prédikációk elmondásának időpontjai szerepelnek, a középsőben a jezsuita hitszónok által használt perikópák hivatkozásai, a harmadikban pedig a szlovák szöveg evangéliumi részeinek szentírási helyei szerepelnek, továbbá itt a bibliai helyek előtti római számok azt mutatják, hogy hányadik szövegről van szó. A könnyebb áttekintés érdekében azokat a hivatkozásokat amelyek megegyeznek az eredetivel dőlt betűtípussal emeltem ki.

BESZÉDEK ELMONDÁSÁNAK IDŐPONTJA	PÁZMÁNY PÉTER ¹⁷	FORDÍTÁS
Ádvent első vasárnap	<i>Luc. 21. v. 26.–Luc. 21. v. 33.</i> <i>Matt. 24. v. 29.–Matt. 24. 35.</i> Marc. 13. v. 14–Marc. 13. v. 31.	<i>1. Luc. 21. v. 27.</i> <i>2. Luc. 21. v. 25.</i> <i>3. Luc. 21. v. 27.</i> 4. 1. Cor. 4. v. 5. <i>5. Matt. 25. v. 41.</i>
Ádvent második vasárnap	<i>Matt. 11. v. 2–Matt. 11. v. 10.</i> Luc. 7. v. 18.–Luc. 7. v. 27.	<i>1. Matt. 11. v. 2.</i> 2. Job. 9. v. 24. <i>3. Matt. 11. v. 2. 3.</i> <i>4. Matt. 11. v. 2. 3.</i>

¹⁶ *Uo.*, 12.

¹⁷ Mivel Pázmány csak a kezdő sor számát adja meg, a táblázatban kiegészíttem azt az adott szentírási szakasz záró énekével. Ehhez segítségként a Szent István Társulat Biblia kiadását használom. (*Biblia, Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás*, SZIT, Bp., 2006.)

Ádvent harmadik vasárnap	<i>Joan. 1. v. 19.–Joan. 1. v. 28.</i>	1. <i>Joan. 1. v. 27.</i> 2. <i>Joan. 1. v. 27.</i> 3. <i>Joan. 1. v. 19.</i> 4. <i>Joan. 1. v. 19.</i> 5. <i>Joan. 1. v. 19.</i>
Ádvent negyedik vasárnap	<i>Lucae. 3. v. 1.–Lucae. 3. v. 6.</i>	1. <i>Luc. 3. v. 4.</i> 2. <i>Luc. 3. v. 4.</i> 3. <i>Luc. 3. v. 4.</i> 4. <i>Luc. 3. v. 4.</i>
Karácson napján	<i>Luc. 2. v. 1.–Luc. 2. v. 14.</i>	1. <i>Luc. 2. v. 11.</i> 2. <i>Luc. 2. v. 11.</i> 3. <i>Luc. 2. v. 14.</i> 4. <i>Luc. 2. v. 14.</i> 5. <i>Luc. 2. v. 10.</i>
Szent István napján	<i>Matt. 23. v. 34.–Matt. 23. v. 39.</i>	1. <i>Act. 7. v. 59.</i> 2. <i>Act. 7. v. 59.</i>

Négy olyan evangéliumi szakaszt találunk a táblázatban, amelyeket feltehetőleg nem az eredeti szöveg locusaiból vettek. A fordításban az ádvent első vasárnap negyedik prédikáció hivatkozása nagyon érdekes, itt ugyanis a szlovák szöveg szerzője, aki ezt a beszédét a jezsuita hitszónok ugyanezen napra írt második beszédéből (*Az utolsó ítéletnek rettenetességéül*) ültette át szlovákra, ennek a prédikációnak az egyik szentírási hivatkozását választotta perikópájául. Ugyanis ezt olvashatjuk a szlovák beszéd előtt, mint evangéliumi szakaszt: „Illuminabit abscondita tenebrarum, et manifestabit consilia cordium.”¹⁸ Az idézet pedig Szent Pál apostol *Korintusiaknak írt első levele* 4. fejezetének 5. verséből való. Pázmány fent említett beszédében a következő hivatkozást találjuk: „illuminabit abscondita tenebrarum, et manifestabit consilia cordium”¹⁹. Látható, hogy a két idézet szóról-szóra megegyezik, ebből feltételezhető, hogy a fordító ebből a hivatkozásból vette evangéliumi szakaszát. Ugyanezt az eljárást használta a szlovák szöveg szerzője az ádvent második vasárnapi második beszédnél is, melyet Pázmány *Miért sanyargattya Isten hiveit e földön; és ellenségeit gyakorta kedvekre tartya?* című szövegéből fordított. A fordítás perikópája a következő: „Data est terra in manus

¹⁸ 155 AO2, 29.

¹⁹ PPÖM VI, 18.

impíi.”²⁰ Az idézet *Jób könyvének* 9. fejezetének 24. verséből van. Ugyanez az idézet olvasható a jezsuita hitszónok az előbbieken megnevezett beszédében: „data est terra in manus Impii.”²¹ A következő két evangéliumi szakasz, amelyik nem egyezik azzal a szöveggel, amiből fordították, az a Szent István protomártír napjára két szánt perikópa. Pázmány ugyanis, mint az a fenti táblázatban látható, *Máté evangéliuma* 23. fejezetének 24. versét adta meg, ezzel szemben a fordító az *Apostolok cselekedetei* 7. fejezetének 59. versét választotta mindkét erre a napra szánt beszédének perikópájául. Ugyanúgy, ahogy a fentiekben már megfigyelhető volt, a szlovák beszéd elejére szánt evangéliumi szakasz szerepel abban a beszédben, amelyből fordította. A következő idézet olvasható a szlovák sermo elején: „Domine! Ne status illis hoc peccatum.”²² Az eredeti szövegben (*Ellenségünk szeretésének kötelességéről*) a következő idézetet olvashatjuk: „Ne status illis hoc peccatum.”²³ Itt azonban megjegyezném, hogy más általam vizsgált kéziratokban is szerepel a fenti evangéliumi szakasz perikópaként. Például Gavlovič Hugolín szintén alkalmazza a fenti idézetet a beszéde előtt.²⁴

Az evangéliumi helyekről összességében elmondható, hogy többségében ugyanazokat alkalmazta a szlovák nyelvű kézirat szerzője, mint Pázmány. Négyet tudunk kiemelni, melyek nem egyeznek meg az eredeti szöveggel. Ebből az első kettőről biztosan állítható, hogy az eredeti szöveg egy hivatkozásaként kerültek a fordított beszédek elejére. A másik kettőről ezt nem állíthatom biztosan, ugyanis egy ismert citátumról van szó, amit más hitszónokok is felhasználtak már perikópaként, úgyhogy elképzelhető, hogy ezeket az evangéliumi szakaszokat valamely segédkönyvből vették, de az sem kizárt, hogy azzal az eljárással került a beszéd elejére, ahogy az előző kettő hivatkozás.

A következő vizsgálati szempontom a hivatkozások. Pázmány előszere-tettel használja a marginálisokat, de sorközi jegyzetek is előfordulnak nála. A fordításban ezzel szemben a szövegben elhelyezett citátumok dominálnak, és mindössze néhány lapszéli jegyzettel találkozunk, azok is csupán az első három prédikációban fordulnak elő, utána teljesen eltűnnek. A sorközi

---

²⁰ 155 AO2, 56.

²¹ PPÖM VI, 32.

²² 155 AO2, 221.

²³ PPÖM VI, 159.

²⁴ 155 AH, 109.

hivatkozások viszont pontosan követik a Pázmány által megadott fejezeteket és sorszámokat.

A marginális hivatkozások nem is a különböző szentírási helyeket jelölik, hanem a beszéd részeit. Pázmánnyal ellentétben, aki csak a propositiót jelöli a lapszéli jegyzeteken, itt szinte valamennyi látható, de – amint azt már említettem – ez nem jellemző valamennyi beszédre, csupán az első kettőre. A szlovák kézirat szerzője a következő részekre osztja fel szövegeit: exordium, propositio, partitio, confirmatio, epilogus. Természetesen ezeket rövidítve használja, valamint annyi módosítást végez, hogy a tételek megerősítését mindkét esetben kétfelé osztja (első és második részre). Itt fejteném ki a beszédek tagolását is. Nem egy nagy szövegtömről beszélünk, mint Pázmánynál: a fordító különböző részekre osztja a prédikációját, és számokkal²⁵ és a szövegegységek szlovák nyelvű megnevezéseivel látja el prédikációit. A leggyakoribb esetben nyolc részre osztja beszédeit – illetve ez huszonöt prédikációból tíznél figyelhető meg, kilencnél hét részre osztja. A megmaradt hat szöveg úgy osztható fel, hogy kettő kilenc fejezetre osztható, megint kettő hatra, végül pedig kettő öt részre. A leggyakrabban használt megnevezések a *prístup*, amely a bevezetésnek felel meg, a *confirmatio* megnevezése *stránka*,²⁶ a befejezést pedig *zawirkának* fordítja.

A kéziratban összesen 752 sorközi hivatkozás található, ezek közül 363 ószövetségi, 338 újszövetségi és 51 egyéb – utóbbi alatt az ókeresztény szerzőket, ókori bölcseket és a középkori filozófusokat értem. Ezek többnyire megegyeznek a Pázmány marginálisán előforduló szentírási helyekkel és más idézetekkel. Ezt bizonyítja a következő táblázat is, melynek szövegét a Szent István protomártír tiszteletére írt beszédből veszem. Mivel a jezsuita hitszónok marginális jegyzeteket használ, ezért én is úgy szerkesztem meg táblázatomat, hogy az első oszlopban a hivatkozások láthatók, a másodikban a szöveg, amiből fordítottak, a harmadikban pedig a szlovák szöveg a sorközi hivatkozásokkal.

---

²⁵ A szerző valamennyi szám elé egy paragrafusjelet tesz.

²⁶ Mivel ezt a részt ketté osztja, ezért ketté választja: elsőre és másodikra (*prvá stránka*, *druhá stránka*).

	PÁZMÁNY PÉTER	FORDÍTÁS
Isai. 10. v. 5.	„Jusson eszedbe, mit mond Isten Isaias által: <i>assur virga furoris mei, et baculus</i> , vesszeje és pálcája – úgy-mond – az én haragomnak, aki prédálja és ragadozza javait a népnek, melyre haragszom. Mikor	„Pamatugme čo Buh skrze swého Proroka Isaiáša mlúwi, že <i>assur virga furoris mei, et baculus Isai. 10. v. 5.</i> že ge prút a palica Božská ten, který nám něco ubližuge. Kdiš chaldegský
Job. 1. v. 21.	Szent Jóbnak mindenét felprédálák a chaldeusok, azt mondák, hogy Isten adta volt és Isten vette el. Mikor testét az ördög undok	zbožníci swatému Gobowi wšecko odňali, to poweďel: že pán Boh dal, P. Boh wzal. <i>Jobi. 1. v. 21.</i> Kdiš Ďábel t'elo geho pouañil, s
Job. 19. v. 21.	fekélyekkel rútiták, azt mondák: <i>manus Domini tetigit me</i> , hogy Isten keze sújtotta őtet, mert jól tudta, hogy <i>si est malum quod Dominus non fecerit. Bona et mala, vita et mors, paupertas et honestas, a Deo sunt</i> ,	oskliwíma wredami napřil, poweďel: <i>Manus Domini tetigit me Job. 19. v. 21.</i> že sah o Ruka Pána dotkla. Něb
Amos. 3. v. 6.	minden külső nyavalyák és ártalmak, jók és gonoszak, élet és halál, Istentől vannak.” ²⁷	dobre wedel, že <i>si est malum, quod Dominus non fecerit. a že Bona et mala, vita et mors paupertas, et honestas a Deo sunt. Ecclí. 11. v. 14.</i> wsecki zewnitené brdi, a skodi dobré, a zlé weci, život a smrt, chudoba a powišenost od Boha su.” ²⁸
Eccl. 11. v. 14.		

A táblázatban jól láthatók a kurzívan szedett latin idézetek és a hozzájuk tartozó hivatkozások. A fordítás szerzője a kéziratban aláhúzással jelölte a citátumok kurziválását. Ha jól megfigyeljük, akkor szinte szóról-szóra ugyanazok fordulnak elő a szlovák nyelvű szövegben. Akadnak olyan szöveg helyek is, ahol Pázmány idézetbokra alkalmaz, ebben az esetben a kézirat szerzője válogat, és a neki megfelelőt írja bele beszédébe, de olyanul is találkozunk, hogy az egymás után következő idézetekből kihagy vagy éppen hozzátesz egyet-egyet. A következő táblázat egy olyan esetet mutat be, melyben a szlovák prédikációk szerzője egy teljes idézetbokra épít bele szövegébe, viszont a latin idézetet kihagyja, csak a bibliai helyeket hagyja meg. A szöveg Pázmány Péter advent első vasárnapjára írt első prédikációja (*Az ítélet jeleiről; és miért rendelte Isten, hogy Christus legyen ítélő-birája e világnak*). A szlovák szöveg pedig ugyanerre a vasárnapra írt második beszéd.

²⁷ PPÖM VI, 166.

²⁸ 155 AO2, 239.

	PÁZMÁNY PÉTER	FORDÍTÁS
Matt 24. v. 21., Joel 2. v. 2.	„És akkor oly nagy ínség leszen minémű nem volt világ kezdetitűlfogva; <i>non fuit ab initio mundi, et non erit</i> ; és soha nem leszen.” ²⁹	„Duše kresťanské, buďe, buďe ten čas stroch, a súžeňi, gaké ňebolo od počátku sweta, aňi ňebude. Matth 24. v 21. Joel 1 v 2.” ³⁰

A fentiekben, azon kívül, hogy mindkét szentírási helyet felhasználta a kézirat alkotója, megfigyelhető egy érdekesség is, pontosabban egy elírás, a fordító a „buďe” szót kétszer írta le. Ennek oka lehet figyelmetlenség, ugyanis a kéziratban ezzel a szóval zárta a sort, majd ugyanúgy ezzel kezdte a következőt.

Az utolsó táblázattal, amely a hivatkozásokkal foglalkozik, a célom az, hogy bemutassam, hogy a szlovák fordító nemcsak sorrendben vette át Pázmánytól a citátumokat, hanem ezek közül válogatott: volt, amit kihagyott, vagy esetleg átrendezte a szöveget. Ez a példa már előremutat a konkrét szövegek vizsgálatára, pontosabban arra, hogy nem csupán fordításról beszélhetünk, hanem különböző szövegalkotási (kompilációs) technikákról. A táblázatban a szövegeket nem tüntetem fel, csak a hivatkozásokat. A szentírási helyek Pázmány Péter *Az ültet jeleirűl; és miért rendelte Isten, hogy Kristus legyen ültő-birája e világnak* című beszédéből származnak, az ebből készült fordítás címe pedig: *O tom: že buďe; a prečo buďe súd posledn?*. Mindkét szöveg advent első vasárnapjára íródott. Az első oszlopban a főszöveg hivatkozásai találhatóak, a másodikban pedig az arról készült fordításból vett bibliai helyek.

Azokat a jegyzeteket, amelyek mindkét szövegben előfordulnak, a táblázaton belül azonos keretekbe tettem, és nyílak segítségével összekötöttem őket, így jobban látszik, hogy az eredeti szöveghez képest a fordító milyen mértékben mozdította el a citátumokat. Megfigyelhető, hogy ami Pázmány-nál az első helyen áll (*Gen. 1. v. 1.*), azt a fordító szinte a legvégére helyezi a szövegnek, vagy ami a legvégén szerepel a jezsuita hitszónoknál (*Job. 19. v. 29.*), az a szlovák szövegben előre került. Észrevehető, hogy a szaggatott szélű keretben a fordításban nem az adott szentírási könyv rövidítése szerepel, hanem a fordító kiírta az *Apostolok Cselekedeteinek* teljes címét, utána

²⁹ PPÖM VI, 7.

³⁰ 155 AO2, 15.

pedig meghatározta az adott fejezetet és a hozzá tartozó versszámot. Ez az eljárás máshol is szerepel a kéziratok prédikációiban, és szerepel Pázmány-nál is. Ez is a szlovák szöveg alkotójának kreativitását és alapos szövegismeretét bizonyítja, valamint azt, hogy nem ragaszkodott mereven a szó szerinti fordításhoz, hanem szabadabban bánt a beszéddel.

PÁZMÁNY PÉTER ³¹	FORDÍTÁS
Gen. 1. v. 1.	Job 19 C v. 29.
Psal. 8. v. 7.	Psal. 75 v. 9.
Gen. 1. v. 28.	Eccl. 12 v.14.
Malach. 3. v. 16.	Gen 1 C v. 1.
Prov. 28. v. 5.	„w skuthoch Apostolských C 10 v 42.”
Psal. 10. v. 5.	Act. 24 v. 25.
Psal. 10. v. 5.	
Dan. 13. v. 9.	
Psal. 75. v. 9.	
Judae. v. 14.	
Job. 19. v. 29.	
Eccles. 12. v. 14.	
Actor. 10. v. 42.	

Fordítás és szövegalkotás

Ha jól összevetjük a fordítást az eredeti szöveggel, akkor észrevehető, hogy nem pusztán szó szerinti fordításról van szó, hanem lényegében szövegalkotásról (kompilációról). Ezt bizonyítani szeretném a különböző prédikáci-

³¹ PPÖM VI, 2–3.

ókból vett példákkal és összehasonlításokkal. A bevezető szövegből nem derül ki, hogy milyen módszerekkel dolgozott az, aki ezeket a beszédeket átültette szlovák nyelvre, csupán annyit tudunk meg, hogy rövidített, több beszédet szerkesztett, és hogy ezeket tiszta tót nyelvre fordította.³²

A fentiekben a hivatkozásokkal már előreutaltam arra, hogy aki a szöveget fordította, komolyabb szövegalkotási munkálatokat is végzett a szöveggel. Azonban vannak olyan részek is, ahol a fordító nagymértékben egyszerűsített, ilyen a már a fentiekben is említett ádvent első vasárnapi első beszéd utáni könyörgés kihagyása, vagy a Pázmány által mindig a perikópák előtt és után használt rövidke részek kihagyása, amelyek csak az első beszéd után olvashatóak.

Először is vizsgáljuk meg a beszédek szerkezetét, pontosabban azt, hogy mennyire ragaszkodott a fordító az eredeti szöveg struktúrájához. A kérdés megválaszolásához segítséget nyújt az a fenti táblázat, ahol azt mutatom be, hogy melyik beszédből alkotta meg a fordító a szövegét. Ennek részletesebb szemléltetésére két példát mutatok be: egy olyan beszédet, amelyből három fordítás készült, és egy olyat, amelyből kettő. A beszédek, amelyeket vizsgálni fogok, az ádvent első vasárnapjára írott első és második prédikációk. Az első táblázatban azt szeretném szemléltetni, hogy szerkezetileg hogyan osztotta fel Pázmány beszédét (*Az ítélet jeleiről; és miért rendelte Isten, hogy Christus légyen itilő-birája e világnak*) a fordító, és ezeket a részeket milyen módon építette bele a három, ebből a szövegből készült prédikációjába. A táblázat négy oszlopból és harmincöt sorból áll. A sorok az eredeti szöveg bekezdéseit jelzik, pontosan ennyi található a jezsuita hitszónoknak ebben a beszédében. Ezekhez a számokhoz tartozó oszlop pedig azt jelzi, hogy kinek a beszédéről van szó. A következő három oszlop az ebből a beszédből fordított beszédeket tartalmazza. Az itt szereplő számok pedig azok bekezdéseit jelölik. Így jól megfigyelhető lesz, hogy melyik Pázmány bekezdést melyik szlovák szöveg használta fel, és ennek segítségével képet kapunk arról, hogy az egyes részeket melyik beszédébe építette bele a tót szöveg szerzője. Amennyiben egy szám hiányzik a táblázatból, az azt jelenti, hogy az átültetett szöveg azon bekezdése nem fordítás, hanem azt a szerző

---

³² 155 AO2, címlap.

maga írta.³³ Továbbá olyan is előfordul, hogy egy bekezdéshez több szám került, ennek oka pedig az, hogy néhány Pázmány által használt hosszabb bekezdést az átíró szétbontott, és azt többször is felhasználta.

PÁZMÁNY PÉTER: <i>Az ítélet jeleiről; és miért rendelte Isten, hogy Christus légyen ítélő-bírója e világnak</i>	<i>O tom: že bude; a prečo bude súd poslední?</i>	<i>O strašních znameňoch které predegnu Den súdny</i>	<i>Že Gešiš Kristus prinde sudit živých, i mrtvých</i>
1			
2			
3			
4			
5	3		
6	4		
7	1		
8			
9	2		
10	5		
11	6		
12	8		
13			
14		1, 2	
15		2	
16		3	
17			
18		4	
19		5, 6	
20		7	
21		8	
22		9	
23		10, 11	

---

³³ Ezek a helyek pontosan: az első prédikációban (*O tom: že bude; a prečo bude súd poslední?*) a hetedik és a kilencedik bekezdés, valamint a harmadikban (*Že Gešiš Kristus prinde sudit živých, i mrtvých*) az első és a harmadik.

24		12	
25			
26			
27			2
28			
29			4
30			
31			4
32			5, 6, 7
33			
34			
35			8

A táblázatból jól kivehető, hogy a fordító milyen módon bontotta szét Pázmány beszédét, és használta fel azok részeit beszédei megalkotásához. A jezsuita hitszónok ezt a szövegét a margón két részre osztotta,³⁴ így feltételezhetően (és a táblázat is ezt mutatja) ennek megfelelően készítette el beszédeit. Az első fordítás az exordium és a narratio felhasználásával készült, valamint a fordító ide épít be néhány bekezdést az első részből is. A második fordítás az első rész felhasználásával készült, míg a harmadikhoz a második szakaszt fordította le.

Ott, ahol egy beszédből kettőt szerkesztett és fordított a szlovák szöveg szerzője, sokkal egyszerűbb a dolgunk, ugyanis a beszéd egyik felét használja az egyik fordításhoz, a másikat pedig a másodikhoz. Erre hoz példát a következő táblázat, amely azt mutatja meg, hogy Pázmánynak a fent említett vasárnapra írt második beszédéből (*Az utolsó ítéletnek rettenetességéről*) milyen módon szerkesztett két szöveget a szlovák szöveg fordítója. A táblázat a fentivel azonos módon épül fel.

---

³⁴ A margón jelölt két részt a táblázatban félkövér betűtípussal jelölöm.

PÁZMÁNY PÉTER: <i>Az utolsó ítéletnek rettenességéül</i>	<i>Strašnosť posledného súdu</i>	<i>O strašnosti posledného posledného súdu z obledu posledních Sentencií</i>
1	2	
2		
3		
4		
5	3	
6	4	
7	5	
8	6	
9	7	
10	8	
11	9	
12		1
13		2
14		2
15		3
16		
17		4
18		5
19		5
20		6
21		7
22		7
23		
24		8
25	10	8

Ebben a táblázatban megfigyelhető, hogy a szlovák szövegek szerzője a *Strašnosť posledného súdu* című beszéd első bekezdését saját maga írja, a többivel sorban halad. Az érdekesség az, hogy az eredeti szöveg befejező részét használja a szlovák prédikáció is záró részként. A másik beszédnél pedig megfigyelhető, hogy egy-egy magyar bekezdést több szlovák részben is felhasznál.

Most rátérnék néhány konkrét szöveg fordításának vizsgálatára. Azokat a szövegeket, amelyek megegyeznek, dőlt betűtípussal szedem. Így láthatóvá válik, hogy mely részek azonosak, és melyek hiányoznak, esetleg melyikeket írták hozzá. Az első példa advent első vasárnapra írt prédikációnak első beszéde lesz, és a róla fordított első szlovák nyelvű prédikáció.

<p>PÁZMÁNY PÉTER: <i>Az ítélet jeleiről; és miért rendelte Isten, hogy Christus legyen ítélő-bírája e világnak</i></p>	<p><i>O tom: že bude; a prečo bude súd poslední?</i></p>
<p>„A római Anyaszentegyház, az áldott Advent első vasárnapján azért olvassa a mai Szent Evangéliumot, melyben Urunknak diücsőséges hatalomban-való eljövele, és az ítélet előző rettenetes jelei foglaltatnak; hogy, se a Christus jövetelének kegyessége, felettébb-való bizakodásra ne ragadjon; se az ítélet szörnyüése, kétségbe ne ejtsen: hanem, ha a Christus jövele, szeretetre nem gerjeszthet, ottan az ítélet félelmétől indítassunk, a testbe öltözött Istennek böcsületes fogadására.”³⁵</p>	<p>„Svatá rímská Katolícká Církev na túto prvú Nedeľu Svatého Adventu preto číta dnešné Sv. Evangelium, v ktorom sláwni príchod druhí Krista G, a tento predchádza, gíce strašné znameňa sa obsabugi, že gestlíbi nás prví poňížeňi gebo príchodu k Láske na proti nemu nepozdubúť, ab isme aspon strachom posledného sídu pohnutí slušne prigali, a pobožňe wítali za nás člowekom učíneného, a na swet narozeného swého spasí'ela.”³⁶</p>

A példán jól látható, hogy vannak kifejezések, amelyekkel a fordító kiegészíti a szöveget: ilyen például, hogy az elején hozzáteszi az *egyházhoz*, hogy *katolikus*. A legszembetűnőbb hozzátoldás azonban az idézet legvégén található. Itt egyrészt a „testbe öltözött Isten” kifejezést az *emberré lett*-tel fordítja, valamint a legvégén hozzáteszi, hogy *világra született megváltó*. Ebből kifolyólag a mondat utolsó része a következőképpen néz ki magyarul: „...fogadjuk az értünk emberré lett és a világra született megváltót.” Ez a szövegrész is igazolja a fentebb említett állításmat, miszerint nem csupán tükörfordításról beszélhetünk, hanem jól látható, hogy a szlovák szöveg szerzője alaposan ismerte az eredeti szöveget, és különböző szövegalkotási módszerekkel alkotta meg beszédét. Ezt szeretném alátámasztani a további szövegrészletekkel is. A következő példa szintén Pázmány advent első vasárnapi első beszédéből való, a szlovák beszéd pedig az ebből szerkesztett két prédikáció.

³⁵ PPÖM VI, 4.

³⁶ 155 AO, 2.

PÁZMÁNY PÉTER: <i>Az ítélet jeleiről; és miért rendelte Isten, hogy Christus légyen ítélő-bírája e világnak</i>	<i>O strašných znamenoch které predegnu Den súdny</i>
„Második oka: hogy ezeknek iszonyuságából megismérjük a bűnnek veszedelmes-voltát. Némelyek azt itélik, hogy nap, hóld, elementokok azért változnak ily retentőkké az ítélet-előtt: mert pugnat cum Deo orbis terrarum contra insensatos ³⁷ mind az egész világ feltámad Isten mellett és hadakozik a gonoszok ellen. Vannak kik azt állítják; hogy, mivel Isten a napot és a hóldot in ministerium ³⁸ az ember szolgálattára teremtette: mint jó szolgálók, siránkoznak és gyászba öltöznek mikor láttyák Urok halálát. Azért maerent super te luminaria caeli , ³⁹ sírnak az emberi nemzet rettenetes romlásán.” ⁴⁰	„Druhá príčina tak w mnohého znamení súd Boží předcházagícího ge to: <i>abi člověk stobto poznal veľkost, a nebezpečnosť hriechu I preto gini súdú, že preto slnec, mesíc, a živlove sa premeňa, pred súdom Božim: neb Pugat cum Deo orbis terrarum contra insensatos</i> ⁴¹ <i>že povstaňe s Bobom všeccko okrublost zeme, a bude bogovať proti Bezbožníkom. Gini sa domŕivagu; že ponovac P. Bob slnce, a Mesíc in ministerium</i> ⁴² <i>na služu bu človeka stvoril, títo slžove človeka, nad geho smrťon, to gest: nad skazow lidskeho pokoleňi gaku dobri sluhove nad sviťon dobrého Pána budú sa ňegakym spôsobem smuťui, a želeťi Maerent super te luminaria caeli</i> ⁴³ . <i>plakat' budu ned skazow človeka.</i>

Ennél a szövegrésznél a latin idézetek használatára hívnám fel a figyelmet. Mint azt már a hivatkozásoknál írtam, a latin citátumokat szóról szóra veszi át, ahogy ez ennél a szövegrésznél is megfigyelhető. Itt azonban felmerül a kérdés, hogy a szlovák szöveg szerzője a latin idézetek fordítását latinból vagy a magyar szövegből készíti? Véleményem szerint nem a latinból fordítja, erre bizonyíték a szemelvény utolsó citátuma („maerent super te luminaria caeli”⁴⁴), amelyet Pázmány úgy fordít, hogy „sírnak az emberi nemzet rettenetes romlásán.”⁴⁵ Az „emberi” jelző nem szerepel az latin nyelvű citátumban, a bíboros mindössze a kontextus miatt írta bele. A szlovák beszédben is ugyanúgy benne szerepel ez a jelző „plakat' budu ned

³⁷ Sap. 5. 18, 21.

³⁸ Deut. 4. v. 19.

³⁹ Ezech. 32. v. 8.

⁴⁰ PPÖM, VI, 9.

⁴¹ Sap. 5. v. 18.

⁴² Deut. 4. v. 19.

⁴³ Ezech. 32. v. 8.

⁴⁴ PPÖM VI, 9.

⁴⁵ Uo.

skazow čloweka”⁴⁶ Ezt az állítást egy további idézettel is szeretném alátámasztani, ahol a latin szöveget a jezsuita hitszónok egy magyar szóval megtoldja, és ez a kifejezés a szlovák beszédben is megjelenik.

PÁZMÁNY PÉTER	FORDÍTÁS
„ <i>A világ bölcséi azt tanították: si oportet amicis bene facere, inimicis non oportet; ha barátunkal jól kell cselekedni: következik, hogy ellenségünknek ártani kell...</i> ” ⁴⁷	„ <i>Nekedí sveta mudrci učili si oportet amicis bene facere, inimicis non oportet. Arist 1.Topic. C. 8. <i>že gestli pričelom máme dobre činiti, nasleduje: že nepřitelom máme ubližiti...</i>”⁴⁸</i>

Észrevehető, hogy a sorközi hivatkozáson kívül valamennyi szövegrész megegyezik. A Pázmány által betoldott szó a „következik”, ami a latinban nem található, viszont a szlovákban ott van: „nasleduje”.

A szövegvizsgálatokból levonhatjuk azt a következtetést, hogy Pázmány beszédeit nem csupán másik nyelvre ültette át a fordító, hanem kompilálta is a magyar szövegeket. Ezt bizonyítja nemcsak a hivatkozások és a bekezdések vizsgálata, hanem a szövegek összehasonlítása is. Ezekből kiderül, hogy nagyon ritkán (pontosan egy esetben) használ szó szerinti fordítást, a többi résznél hozzátold, vagy elvesz az eredeti szövegből. Mindezt persze annak érdekében, hogy a szlovák nyelven minél jobban át tudja adni az olvasónak a pázmányi gondolatokat.

Összegzésül elmondható, hogy a megtalált és a fentiekben bemutatott szöveg egy újabb bizonyítékként szolgál Pázmány Péter hatására a szlovák irodalomra. Az *Isteni Igazságra Vezérlő Kalauz* szlovák fordítása mellett⁴⁹ a jezsuita hitszónok beszédei is előkerültek, ezzel erősítve a két nemzet közötti barokk kori irodalmi kapcsolatokat. Mindamellett, hogy tudomást szereztünk a létezéséről, abba a folyamatba is betekintést nyerhettünk, ahogyan a fordító ezeket a magyar beszédeket átültette egy másik nyelvre, pontosabban a beszédek vizsgálatai által 17–18. századi szlovák nyelvű katolikus prédikációk szövegalkotási módszerei is megfigyelhetők.

⁴⁶ 155 AO 2, 19.

⁴⁷ PPÖM VI, 160.

⁴⁸ 155 AO 2, 225.

⁴⁹ Vö. KÄFER István, *Az Isteni Igazságra Vezérlő Kalauz 1634-es szlovák fordításának kézírata*, Világirodalmi Figyelő, 1959, 176–180.

BALLA LÓRÁNT*

*Csete István és Gyalogi János mint a kora újkori jezsuita
szisztematikus történelmi–liturgiai–filozófiai
prédikációs irodalom képviselői*

Kutatásom középpontjában két, a 17–18. század fordulóján élő és alkotó jezsuita prédikátor, Csete István (1648–1718)¹ és Gyalogi János (1686–1761)² prédikációi állnak. Disszertációm alapja az eddig elveszettnek hitt Csete-prédikációkból (36 kötet) megtalált hét kötet, melyből hatot a kolozs-

---

* Balla Lóránt a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán a Magyar Irodalomtudományi Intézet Hungarológiai Doktori Iskolájának PhD-hallgatója. Készülő doktori értekezésének témája: *Csete István kéziratos prédikációi és Gyalogi János-féle kiadásai – eredetiség, fordítás, közvetítés a kora újkori jezsuita prédikációiban*. Témavezető tanára: Dr. Gábor Csilla egyetemi tanár.

¹ Életrajz: GYALOGI János, *Vizkeleti [Csete István aliae Vizkeleti Sigismund jezsuita]*. Megjelent először 1750-ben. A Kolozsvári Akadémiai Könyvtárban található, jelzete: Ms. C. 531.; GYALOGI János, *Qui vir fuerit R. P. Sigismundus Vizkeleti?* = GYALOGI István, GYALOGI János, *Reverendi Patris Stephani Csete e S. J. per Hungariam et Transylvaniam habiti ad populum Sacri sermones...*, I, Claudiopoli, Typ. Acad. S. J., 1750, 1–11.

² Joannes Nep STÖGER, *Scriptores Provinciae Austriae Societatis Iesu*, Viennae, Typ. Congr. Mechitharisticae, 1855, 115.; Carlos SOMMERVOGEL, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus: Première partie: Bibliographie*, III, Bruxelles–Paris–Toulouse, 1980–1981.; *A trencseni jezsuita noviciatus anyakönyve 1655–1722, Jezsuita történelmi évkönyv*, 1942, 335.; SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái IV.*, Bp., 1896, 1–5.; NÉMETHY Lajos, *A magyar egyházi írók csarnoka: Gyalogi János*, Új Magyar Sion, 1879, 102–112.; Ladislaus LUKÁCS, *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773)* I., Romae, Institutum Historicum S. I., 1987, 484–485.; VELICS László, *Vázlatok a magyar jezsuiták múltjából III.*, Bp., Szent István Társulat, 1914, 74–78.; BÍRÓ Vencel, BOROS Fortunát, *Erdélyi katolikus nagyok*, Kolozsvár, Szent Bonaventura ny., 1941, 105–106.; HAMVAI Kovács Zsigmond, *Kasai írók: A mohácsi vérsztől máig*, Kassa, 1907, 48–49.

vári Akadémiai Könyvtár katolikus kéziratára,³ egyet pedig a gyulafehérvári Batthyaneum Könyvtár őriz.⁴

Csete István latin kézírataiból (1611 beszéd) Gyalogi János összeválogatott, lefordított, kiadott nyomtatásban két kötetet:⁵ egy 89 prédikációt tartalmazó latin nyelvűt *Sacri sermones* (1750–1751) címen és egy 67 prédikációt tartalmazó magyar fordítást *Panegyrici sanctorum* (1754) címen.⁶

PhD-dolgozatom gerincét „az erdélyi magyar Cicero”⁷ kézirat predikációinak részletes bemutatása, feldolgozása, elemzése és a Gyalogi-féle kiadványokkal való összehasonlítása, komparatistikus elemzése fogja alkotni. Elsődleges hipotézisem az, hogy Csete és Gyalogi két külön predikációs szerző; Gyalogi a szövegek korpuszok összemérésére törekedett a nyomtatott változatokban, de a kéziratok segítségével ez leleplezhető, a szövegek és írójuk szétválasztható.

Jelenlegi tanulmányomban a magyar szentekről (elsősorban Árpád-házi szentek) szóló predikációkban a nemzeti szentségre, a beszédek témáira, motívumaira, mentalitásaira, nemzet- és történelemszemléletre összpontosítok, de mivel a vallási identitásban fontos szerepet játszott a Mária-kultusz, mely az Árpád-házi szentekkel szorosan összefonódott, a vizsgálatból nem hagyom ki a Nagyboldogasszony napi beszédeket sem.

---

³ CSETE István, *Kézírtos prédikációi hat kötetben*. A Kolozsvári Akadémiai Könyvtárban található, jelzetük: Jelzetük: Mss C. 141–146.

⁴ BEKE Antal, *Index manuscriptorum Bibliothecae Batthyanae Dioecesis Transylvaniensis*, K. Fehérvár, Püspöki ny., 1871, nr. 138., 16.; SZENTIVÁNYI Róbert, *Catalogus concinnus librorum manuscriptorum Bibliothecae Batthyanyanae*, Szeged, Hungaria, 1958, 80, nr. I, 150.

⁵ Joannes Nep. STÖGER, *i. m.*, 52.; SOMMERVOGEL, *Augustin et Aloys DE BACKER, nouvelle édition par Carlos SOMMERVOGEL*, I–XII, Bruxelles–Paris–Toulouse, 1890–1914.

⁶ CSETE István, GYALOGI János, *Panegyrici sanctorum Patronorum Regni Hungariae, Tudni-illik, Nagy Asszonyról, Magyar Szentekről, Es az Országhoz tartozandó kívált-képpen-való Innepekere Jeles Prédikatzjók... Karsán, 1754-dik Eszféndőben*. CSETE István, GYALOGI János, *Sacri sermones... I–II*, Claudiopoli, Typ. Acad. S. J., 1750–51.

⁷ Bisztray Gyula és Bikfalvi Géza használja Csete Istvánra az „erdélyi magyar Cicero” megnevezést, formulát. BISZTRAY Gyula, *Az erdélyi tudományosság és a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem története = Erdély magyar egyeteme az erdélyi egyetemi gondolat és a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem története*, szerk. BISZTRAY Gyula, SZABÓ T. Attila, TAMÁS Lajos, Kolozsvár, 1941, 87–88; BIKFALVI Géza, *Eszmei örökös, szellemi utód*, Szegedi Egyetem, 2007/7.

Csete István Kéziratos prédikációi hat kötetben
– *filológiai problémák*

A kolozsvári Akadémiai Könyvtár kézirattárának katolikus állománya őrzi Csete István kéziratos prédikációinak hat kötetét,⁸ melyeket a múlt század '40-es éveiben György Lajos által írt katalóguscédula autográfoknak minősít.⁹

A hat kötetes gyűjtemény 315 kéziratos latin prédikációt tartalmaz: 98 beszéd Mária ünnepeire, 29 beszéd az egyházi év különféle ünnepeire, 188 beszéd a szentek ünnepeire (44 a magyar szentekről szól). A kéziratok viszonylag könnyen olvashatóak, nehézséget a rövidítések és a jelek alkalmazása jelent.¹⁰ Gábor Csilla megjegyezte a kéziratokról, hogy tiszta, rendezett iratok, amelyek egyetlen kéz írásának látszanak, és utólagos köttetés nyomait viselik.¹¹ Stílusukról kijelentette, hogy vázlatosak, ugyanakkor tudósak, tárgyyszerűek, higgadtak, kevésbé személyesek.¹² Mária-ünnepekre (Nagyboldogasszony, Kisboldogasszony, fájdalmas Szűzanya, füzesmikolai könnyező ikon) szánt prédikációkat tartalmaz a második, a teljes sorozatban a XII.

---

⁸ A kézirat sorsáról néhány adat olvasható a cédulán zöld színnel írva: „Csete István hagyatékában saját kezével írva 1611 beszéd maradt. Beszédeit, Jankovich Miklós szerint, Torma István gyulafehérvári kanonok 36 kötetbe köttette és a kolozsvári kollégiumban helyezte el (Színnyei II. 342. l.). Jelenleg mindössze a fenti 6 kötet van meg. Matusik János könyvtárőr kézirat-katalógusa 1862-ben még ennél is kevesebbről, csak 4 kötetről tudott.”

⁹ GYÖRGY Lajos, *A kolozsvári római katolikus Lyceum-könyvtár története (1579–1948)*, Bp., 1994. Forrás: <http://mek.oszk.hu/03100/03186>. (A megtekintés ideje: 2006. aug. 21.)

¹⁰ A *Christi* esetében csak *Isti*-t ír ki, föléje tesz egy *C*-t; a *Domini* esetében csak *Dni*-t ír, a hosszú mássalhangzókat úgy jelöli, hogy föléjük ír még egyet vagy az *accommodandót* egy *m*-mel írja, ezért az *m* fölé tesz egy *2*-es számot; a sorszámnevek esetében arab számot ír és hozzáteszi a végződéseket (*2do*, *3us*); ha hibázik, a hibákat kapcsos zárójelbe teszi és pontok közé; a szavakat sorok végén idézőjellel választja el, amit kitesz a sor végén és az utána következő sor elején.

¹¹ GÁBOR Csilla, *Csete István és Gyalogi János prédikációi Szent Erzsébetről: lelkiesség és változó szentségi kritériumok = Árpád-házi Szent Erzsébet: Magyar-német kultúrkapcsolatok Közép-Európában*, szerk. GÁBOR Csilla, KNECHT Tamás, TAR Gabriella Nóra, Kolozsvár, Verbum, 2009, 59–60.; ÜÖ, *Változatok a sorsértelmezésre: Csete István prédikációi Mária országáról és annak történetéről = Humanizmus, religio, identitástudat*, szerk. BITSKEY István, IMRE László, Debrecen, Studia Litteraria, 2007, 227–228.

¹² GÁBOR, *Változatok...*, i. m., 233.

kötet.¹³ A kötet a Gyalogi-féle hagyaték-rendszerben (1729-ben kezdte el a rendszerezést) a 46 beszédet tartalmazó XIII. kötetnek felel meg.¹⁴ Gyalogi szerint ezek a prédikációk 1681 és 1700 között keletkeztek Erdélyben, a kézirat katalóguscédulája szerint azonban 1684–1700 között mondott beszédek olvashatóak a kötetben.

A kötet anyagát egy marginália szerint 1765-ben rendszerezték Kolozsváron.¹⁵ A gyűjtemény 8 beszéde keltezetlen, valamint négy olyan beszédet rejt, amely hasonlóságot, szinopszist mutat a kiadott magyar változattal.¹⁶ A kötet másik érdekessége, hogy a Mária születéséről szóló beszédek közé figyelmetlenségből bekerült egy Jézus születéséről szóló beszéd.¹⁷ Az V. sermo (*Assumptionis BVM*) keltezése két időpontot és helyet tartalmaz.¹⁸ A VIII. sermo (*Assumptionis B. M. V.*) keltezéseként utólag írva, más színű tollal ez olvasható: *A. 1691, Christianis Varadinum obsidentibus.*¹⁹ A XI. sermo (*Assumptionis B. M. V.*) keltezése az időpont helyett azt az ünnepet jelöli meg, amelyre esett: *Monostorini, die Dominica XI. post Pentecostem.*²⁰ A XVIII. sermo (*Assumptionis B. M. V.*) perikopája helytelen, mert Lk 7,38 van megadva, azonban a tartalomjegyzékben helyesen Lk 10,38 szerepel.²¹

A negyedik (XXV. a teljes sorozatból) a karácsonyi és húsvéti ünnepkör alkalmaira, az évközi idő ünnepeire írt beszédeket összesíti.²² A kötet 26

---

¹³ Nr. 143. b) *Marialium, In Transylvania dictarum Concionum*, Pars II, Tomus XII, 47 Themata Sacra, 21, 4x16, 3 cm, 644 l.

¹⁴ *Marialium posterior*, GYALOGI, *Qui vir fuerit*, 9.

¹⁵ CSETE, *Kézírtatos... II., i. m.* A tartalomjegyzék bal sarkában olvasható: *Colegij S. J. Claudipoli 1765.*

¹⁶ 1. *Sermo VIII., Assumptionis B. M. V.* (81–96.) és *Panegyrici sanctorum*, Nagyboldogasszony napi XII. beszéd (85–90.); 2. *Sermo XI.* és *Sermo XV.* (129–145., 193–208.) és *Panegyrici sanctorum*, Nagyboldogasszony napi VII. beszéd (53–58.); 3. *Sermo XIII.*, Kolozsvár, 1690, 157–168.; és *Panegyrici sanctorum*, Nagyboldogasszony napi IX. beszéd (65–72.); 4. *Sermo XIV.*, Kolozsmonostor, 1698, 169–192.; és *Panegyrici sanctorum*, Nagyboldogasszony napi II. beszéd (11–18.); 5. *Sermo XVII.*, Kolozsmonostor, 1699, 225–252.; és *Panegyrici sanctorum*, Nagyboldogasszony napi I. beszéd (5–11.).

¹⁷ *Sermo XXV. In Die Nativitatis D'ni N. J. C. V'ecs 1687* = CSETE, *Kézírtatos... II., i. m.*, 333–342.

¹⁸ *Cibinii 1686* és *Csombord 1687* = *Uo.*, 42–49.

¹⁹ *Uo.*, 82–97.

²⁰ *Uo.*, 129–145.

²¹ *Uo.*, 253–277.

²² Nr. 145. d) R. P. Stephani CSETE S. J., *Posthumorum Operum*, Tomus XXV. Complectens Biorem Partem Panegyricorum in Festis Sanctorum, XXVII Concionum Themata, 20x16 cm, 528 l.

keltezetlen, kidolgozott beszédet tartalmaz, amelyek retorikailag jól tagoltak, mondanivalójuk részletesen kifejtett.²³ Az ünnepeket tekintve és a beszédek számát figyelembe véve, lehetséges, hogy a kötet anyaga megegyezik a Gyalogi-féle rendszerezés XXI., 27 beszédet tartalmazó gyűjteményével, bár a kézirat csak 26 beszédet tartalmaz.²⁴ A kötet célja elsősorban a *docere*, amelyben a hitoktatáson és magyarázáson van a hangsúly. A katekétikai beszéd formái közül a *mediocris, sive temperatát* használja leginkább a szerző;²⁵ érvelései részletesek, kidolgozottak, logikusan felépítettek, átláthatóan tagoltak; sokat hivatkozik az egyházatyákra, de legtöbbször pontatlan, következetlen és nem jelzi a forrás helyét, csak a szerző nevét: például *S. Ambrosius citatus*,²⁶ *Athanasius De Passione et Cruci Dni*.²⁷ A bibliai helyek megadásában itt is számtalan bizonytalanság tapasztalható.²⁸

A XXIII. sermo (*Lachrymis B. M. V.*)²⁹ keltezése két helyet és időt tartalmaz: *Tyrnaviae 1708* és *Claudiopoli 1697*. A fennmaradt kéziratos kötetekből a *Marialium: In Transylvania dictarum Concionum Pars II.* egyik beszéde a könnyező Szűzről szól (*Monostorini 1699*).³⁰ A IV. kötetben pedig *De Lachrymis B. M. V. en occasione Lachrymantis Imaginis* címmel olvasható beszéd (*Tyrnaviae 1708*).³¹ Ez hivatkozik egy további, a témához kapcsolódó prédikációra is, amely Kolozsvárott 1697-ben hangzott volna el, ilyen kel-

---

²³ A kötet XVI. sermója, az *In Festo Transfigurationis Domini N. I. C.* című beszéd (313–332.) megegyezik a *Panegyrici sanctorumnak az Úr Színe Változása Napján Első Praedikációjával* (281–288.).

²⁴ *Volumina in Templo Archi-Capitulii Strigoniensis, Tyrnav. XXI. Prior Tomus: in Festivitatibus Christi, et BVM. GYALOGI, Qui vir fuerit, i. m., 9.*

²⁵ Stephani KAPRINAI, *Institutio Eloquentiae Sacrae Speciatim. Usui Tironum ex veterum, ac recentiorum paeceptionibus concinnata*, Cassovia, 1763, 10, 63–70.

²⁶ CSETE, *Kézíratos... IV., i. m., 9.*

²⁷ *Uo.*, 18.

²⁸ A VI. sermo (*Epiphania D. N. J. C.*) megadott bibliai verse helytelen: Lk 2,11 szerepel Mt 2,11 helyett: *Uo.*, 105–125. A XII. sermo (*S. Spiritus*) esetében a perikópában Csete elrontotta a szórendet és fölötte számozással igazította ki (Jn 14,26): „Spiritus (3) autem (2) Paraclitus (1) Sanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia.”: *Uo.*, 229–249. Több esetben két bibliai versre építette fel beszédét: a XVI. sermóban (*Transfigurationis D. N. J. C.*). *Uo.*, 313–333.

²⁹ *Uo.*, 449–469.

³⁰ *Uo. II., i. m., 461–488: De Flente Imagine BVM. Anno 1699. 15. Feb-rarij in S. Nicolao.*

³¹ *Uo. IV., i. m., 449–468.*

tezésű és az alkalomra szóló beszéd azonban nem található a gyűjtemény fennmaradt részében.³²

Az ötödik (XXVI. a teljes sorozatból) kötet témái a szentek a naptár rendje szerint.³³ Ez a kötet valószínűleg megegyezik – az ünnepek témáit figyelembe véve – a Gyalogi-féle rendszerezés XXII., 28 beszédet tartalmazó kötetével, bár a kéziratgyűjtemény csak 27 keltezetlen beszédet foglal magába.³⁴ A kéziratok IV. és V. kötetei összefüggnek, sorozatot képeznek, a legfontosabb ünnepek mindegyikére egy beszédet hozva, a IV. kötet *de tempore*, az V. pedig *de sanctis* beszédeket.

Ez a kötet szépen kidolgozott, alapos, pontos munka, mintha nyomtatott változatot olvasnánk kéziratba átmásolva. A vázlatoknak itt semmi nyoma nincs, megszerkesztett, részletes, jól felépített beszédek olvashatóak a kötetben.³⁵ A hibák is ritkábbak: egyetlen esetben fordul elő, hogy a perikópa szövege és helye nem egyezik meg: a III. sermóban (*S. Andrea Apostoli*)³⁶ Mt 17 van megadva, de valójában a Mt 4,19-et idézte.

A szentek prédikációit gyűjti egybe a hatodik – sietősen és esetlegesen összerakott – kötet is, mely 83 prédikációt tartalmaz.³⁷ A Gyalogi címében használt *recuperata* igenév magyarázhatja, hogy miért ez a kéziratot kötet a leglazábban összeszerkesztett. A beszédek keltezéséből és az ünnepekből kiindulva feltételezhető, hogy ez a kötet Gyalogi rendszerének XXXV. köte- te, bár az 85 beszédet foglal magába, a kéziratot változat pedig csak 83-at.³⁸

---

³² *Vid. aliam Concionem in signum, de Praesagys... Lachrymis B. V. per Hungariam. Claudiopoli A.* 1697. Dom. 4. post Pascha = *Uo.*, 449.

³³ Nr. 146. e) r. p. Stephani CSETE S. J. *Posthumorum Operum*, Tomus XXVI, Complectens Partem II, Panaegyricorum in Festis, Sermonum XVIII. Thamata, 20x16 cm, 540 l.

³⁴ Volumina in Templo Archi-Capituli Strigoniensis, Tyrnav. XXII. Posterior: in omnia Festa Sanctorum. (GYALOGI, *Qui vir fuerit...*, i. m., 9.)

³⁵ A *Sermo XI. In Festo S. Georgij Martyris Patroni Hungariae* (201–221.) a *Panegyrici sanctorum I.* Szent György napi beszéddel mutat szinoptikus kapcsolatokat (115–123.). A *Sermo XXI., S. Stephani Primis Regis Hungariae* (401–420.) összefüggéseket mutat és hasonló a *Panegyrici sanctorum II.* Szent István napi beszédéhez (182–192.).

³⁶ CSETE, *Kéziratok... V.*, i. m., 48–68.

³⁷ f. R. P. Stephani CSETE *Festialis*, Tomus XXXV, (Finis. Anno Dni 1704.), 22.5x17 cm, 425 lev.

³⁸ *His accenserunt nuper recuperata: XXXV.* Tansylv. in Festa SS. et Sacro-S. Crucis. Serm. (GYALOGI, *Qui vir fuerit...*, i. m., 10.)

A kötet prédikációi között háromszor fordul elő, hogy a keltezés több helyre szól.³⁹ Ebben olvasható az egyetlen beszéd, amelynek jelölve van az exordium része: *Sermo II S. Stephani Proto-Martyris*.⁴⁰

Csete és Gyalogi katolikus nemzet- és hazafogalma (eszméletörténeti problémák)

Magyarország a 16–17. században a török és a keresztény világ határa lett. Ez a helyzet, valamint az ország feldaraboltsága, nagy hatást gyakorolt a kornak a vallási identitására, történelemszemléletre, hazáról és nemzetről való gondolkodására.⁴¹ A Wesselényi-összeesküvés (1664–1671) leverése után kialakult a két haza fogalma.⁴² A török kiűzését előkészítő mozgalmak következtében (1671–1687) az összetartozást erősítő kapcsolatok megszakadtak, a megosztottság elviselhetetlenné vált, a bujdosók területen kívül kerültek, mégis a területhez ragaszkodtak.⁴³ A két hazában egy nemzet élt, amelynek felfogásában a kereszténység szolgálata és a magyar népnek mint Isten népének a hivatása összefüggésbe került.⁴⁴ A háborúk következtében a nemzet időszemlélete apokaliptikussá vált; egy vár védelme számukra egy volt az egész ország védelmével.⁴⁵ Az apokaliptikus látásmód az Istenhez köthető belső, morális értékekkel bíró eszmeként értelmezte a nemzetet.⁴⁶

---

³⁹ *S. Stephani Proto-Martyris, Alba 1684, Branicska 1686* = CSETE, *Kézírtatos... VI., i. m.*, 14r–17v.; *Inventionis S. Crucis, Vács 1690, Claudiopoli 1692* = *Uo.*, 277r–280v.; *Omnium Sanctorum, Alba 1684, Bükés 1688* = *Uo.*, 348r–349v.

⁴⁰ *Uo.*, 10r–13v.

⁴¹ PÉTER Katalin, *A haza és a nemzet az ország három részre bullott állapota idején* = *UÓ, Papok és nemesek: Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*, Bp., Ráday Gyűjtemény, 1995, 211–232.

⁴² *Gróf Széki Teleki család levéltára: Teleki Mihály levelezése III., 1664–1666.*, szerk. GERGELY Sámuel, Bp., Athenaeum, 1907, 170.

⁴³ SZÖLLÖSI Mihály, *Az Úrért s hazájokért elszéledett és számkivettetett bujdosó magyarok füstölgő csepijje*, bev., kiad. INCZE Gábor, Bp., 1935, 6–7.; ÓZE Sándor, *Vírraszító darvak: Tanulmányok a Dél-Alföld történetéből*, PPKÉ BTK TTI, 2008, 36.

⁴⁴ GERGELY, *i. m.*, 172, 188.

⁴⁵ FORGÁCH Ferenc, *Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemé alatt*, ford. BORZSÁK István = *Humanista történetírók*, szerk. KULCSÁR István, Bp., Szépirodalmi, 1977, 619, 633.

⁴⁶ ÓZE Sándor, *A batár és a batártalan: Identitáselemek vizsgálata a 16. századi magyar ütközőzóna népességénél*, Bp., METEM, 2006, 266.

A kor történelemszemléletét a „bűneiért bünteti Isten a magyar népet” felfogás jellemezte, a hadi eseményeket is eszerint magyarázták.⁴⁷

A 16. század második felében a nemzeti öntudatot a vallási összetartozás érzése határozta meg: kereszténység a pogánysággal szemben, protestantizmus a katolikusokkal szemben. A magyarság azáltal volt érték, hogy keresztény hitre tért és teljesítette vallásos kötelességeit,⁴⁸ azonban hamar nyilvánvalóvá vált, hogy míg Magyarország a kereszténységért harcol, addig a keresztény Európa magára hagyja a törökökkel szemben. Az ország magára maradt, segítség hiányában áldozatnak érezte magát, a nemzet befelé fordult, felismerte Isten jogos haragját és büntetését, önvizsgálatot tartott, felfedezte mulasztásait, bűnbánatra ébredt, Istenhez fordult. A magyarság elfordult a kereszténység védelmének hivatásától és saját maga megmentésére törekedett.⁴⁹

Mivel I. Lipót császár segítség helyett az abszolutizmus bevezetésén fáradozott, az 1660-as évekre kialakult az a meggyőződés, hogy a német ellenség. Az 1670-es évek bujdosó mozgalma a történeteket Isten ítéletének látta, a nemzet sorsáért Apafit és Telekit tette felelőssé, és a törökök felé közeledtek.⁵⁰ Néhány évvel később a magyarság úgy látta, hogy Isten megharagudott és végképp elfordult tőlük, ezért a jelen elől a múltba menekültek, a dicső múltat eszményítették. Az elhivatottság érzése eltűnt,⁵¹ a dicső múlton

---

⁴⁷ *Uo.*, 20–30.

⁴⁸ SZERB Antal, *Magyar irodalomtörténet*, Bp., Magvető, 1934, 113.

⁴⁹ *Magyarország története 1526–1686*, szerk. R. VÁRKONYI Ágnes, Bp., Akadémiai, 1985, 1529–1534, 1547–1553. Egedy Gergely a nemzetet közös történelmű és kultúrájú közösségként határozza meg, amelyhez társul a territorialitás elve, azaz az adott közösség meg tudja határozni a helyét egy bizonyos területen, amelyet a hazájának tekint. EGEDY Gergely, *Gondolatok a nemzetéről: A politikai és a kulturális megközelítés = Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép-Európában*, szerk. SZARKA László, VÍZI Balázs, MAJTÉNYI Balázs, KÁNTOR Zoltán, Bp., Gondolat, 2007, 71.

⁵⁰ Bakk Miklós felhívja a figyelmet arra, hogy a cselekvő közösségek, a nemzetek mindig a mi-ők (barát-ellenség) fogalmi sémáinak segítségével definiálják önmagukat. A barátság politikája a konszenzust, a morális közösséget, a csoporttagoltság primátusát, az identitás-politikát állítja az előtérbe. Az ellenségesség politikájában az identitás a politikai folyamat konfliktusosságában alakul ki és mutatkozik meg. BAKK Miklós, *Nemzet – határteremtés és modernitás = Nemzetfogalmak...*, i. m., 60–61.

⁵¹ Kántor Zoltán a közös múlt és közös jövő elképzelése által teremtett szubjektív együvé tartozás érzését emelte ki nemzet- és identitás-definíciójában. Szerinte a nemzet lélek, szolidaritás, melynek lényeges alkotóelemét jelentik azok az áldozatok, amelyeket őseink hoztak,

való ábrándozás, a szenvedés és a kesergés lett általános. A haza fogalmán a teljes Magyarországot értették,⁵² az ország lakóit *Pannonicae gentes*nek nevezték, amelybe minden nemzetiség belefért.⁵³

A 17. század prédikátorai is kialakítottak egy gondolati modellt, mely sajátos nemzetfogalmat hozott létre, és az aktív vallásosságra való nevelésre alapozott.⁵⁴

A „három szent királyok” – István, Imre, László – liturgikus és népi tisztelete szintén identitásformáló tényező volt. Tiszteletükben az apostoli királyság gondolata és a Habsburg-ház fokozatosan összeolvad egymással,⁵⁵ a róluk szóló beszédekben újra előtérbe került a szentistváni országfelajánlás, a *Patrona Hungariae*- és a *Regnum Marianum*-toposz.⁵⁶

A felvázolt nemzet- és hazafogalomból látható, hogy nem a 19. századdal kezdődött a magyar nemzettudat,⁵⁷ hanem a nemzetben való gondolkodás története a középkorban és a kora újkorban kezdődik, és erőteljesen függ a bibliai nyelvet interiorizáló vallásosságtól, az anyanyelvű irodalom elterjedésétől.⁵⁸

A kora újkori nemzetről való gondolkodás fontos láncszemét alkotja Csete és Gyalogi eszmerendszere. A kéziratokat és nyomtatott beszédeket összevetve megállapítható, hogy a beszédek főszereplői, magyar szentjei és bibliai szentjei kapcsolathálót alkotnak, valamint együtt egy vallásos nem-

---

és azok, amelyeket mi vagyunk képesek meghozni a jelenben és a jövőben. KÁNTOR Zoltán, *Egy hamis dichotómia: politikai/kulturális nemzet = Nemzetfogalmak...*, i. m., 85–86.

⁵² ÓZE Sándor, „Bűneiért bünteti Isten a magyar népet”: *Egy bibliai párbuzam vizsgálata a XVI. századi nyomtatott egyházi irodalom alapján*, Bp., Magyar Nemzeti Múzeum, 1991, 141.; SZABÓ Péter, *Az Erdélyi Fejedelemség*, Bp., Kulturtrade, 1997, 71.

⁵³ SZÖRÉNYI László, *Mária a magyar történelem tanúja (Koptik Ottó: Thalleis)*, ItK, 1987–88/4, 448.

⁵⁴ GEREBEN Ferenc *Az identitástudat és a vallásosság kapcsolata* = GEREBEN Ferenc, TOMKA Miklós, *Vallásosság és nemzettudat: Vizsgálódások Erdélyben*, Bp., Corvinus, 2001, 59, 70, 74–75.

⁵⁵ KNAPP Éva, TÜSKÉS Gábor, *Népi vallásosság Magyarországon a 17–18. században*, Bp., Osiris, 2001, 182, 184.

⁵⁶ Erről tanúskodik Gyalogi is a *Bé-ajánló Imádságban: Nagy gyámolt, Patrónát mutattál a' B. Szűz Máriában. Hungariae Patrona fuit, nec definit esse... Mária kearfára támaszkodott örökség... Apostoli Ország földén hagyatott sok, és nagyérdemű Szentek* = CSETE, GYALOGI, i. m., A3–A3v.

⁵⁷ ÓZE, *A határ...*, i. m., 300.

⁵⁸ FAZAKAS Gergely Tamás, *Imádság és nemzettudat: Közösségértelmezések a 17. század második felének magyar református imádságoskönyveiben*, Debrecen, Debreceni Egyetemi, 2011, 281. (Elérhető: <http://hdl.handle.net/2437/78420>.)

zetszemléletet tükröznek, adnak tovább hallgatóknak és olvasóknak egyaránt.⁵⁹ A szentek közösségi érdekek eszmei szolgálói.⁶⁰

Csete és Gyalogi a szentség terjedését, hitelességét az alakok és tevékenységük összekapcsolásával, párhuzamával fejezi ki.⁶¹ Gyalogi kapcsolat-hálójának középpontja Mária, a magyar szenteket a Mária-kultusz, a régi Magyarország földterülete,⁶² a pogányok, a törökök ellen folytatott harc köti össze, ezért a hálózatban sok történelmi vonatkozás, kortörténeti esemény és hagiográfiai elem kap helyet. Gyalogi egyes kijelentései csak a kapcsolat-háló által érthetők meg.⁶³ Csete kéziratának középpontja István, magyar szentjeit a Mária-tisztelet mellett az erények hálózata és az ereklyék fűzik

---

⁵⁹ „O tempora, o mores! Quo sua laus et pietas discessit: Habuit ergo olim Hungaria pietissimum Regem Ladislaum; totis pro Fide Catholica pugnantem, et Sanctitate fulgentem toto orbe; habuit ex Innocentiae imaginum Emericum, Casimirum, inter Episcopos S. Adalbertum, Gerardum, et Benedictum inter Mulieres Elizabetam inter Virgines Margaritam Andrae Regis filiam” = CSETE, *Kézírtatos... III.*, i. m., 385r–385v.

⁶⁰ KNAPP, TÜSKÉS, *Népi vallásosság... i. m.*, 180.

⁶¹ Csete kézírataiban Szent István vértanú Magyarország jósa (*Vati Pannonos*), aki előre megjövendölte István király születését. Az álomlátás és híradás alkalmas arra, hogy az első vértanú emléknapiján is magyar toposzokat és eszméket hirdessen a prédikátor: a korona és az ország apostoli; a katolikus egyház és hit minden királyság és ország megtartója; az angyali koronát István király Mária kezébe helyezte. (CSETE, *Kézírtatos... IV.*, i. m., 13v, 42r–42v, 47v.) Szent Márton napi beszédében Csete a keresztény egység megvalósításának kifejezésére az egy akol és egy pásztor, valamint a Noé bárkája képeket használja, akárcsak Gyalogi. (*Uo.*, 403v.) Szent Adalbert napi beszédében Csete a régiót és a religiót szétválasztja, az utóbbi elsőbbségét és fontosságát emeli ki, akárcsak a nyomtatott beszédek. Kiemeli, hogy Szent Adalbert tanította a hitre Géza fejedelmet, ő keresztelte meg Istvánt. Géza, István és őaltala született meg a keresztény Magyarország, ő a Mária-kultusz elindítója, az apostolok igazi utóda, *successora*, aki sokat buzgolkodott a Magyar Katolikus Egyház létrejöttéért. Magyarország és királyai apostoli hatalommal rendelkeznek. (CSETE, *Kézírtatos... V.*, i. m., 188, 195, 197, 200; CSETE, *Kézírtatos... III.*, i. m., 126v, 138r, 130r, 131r, 131v, 132r, 134r.) „Az Ország Sz. Adalbert, Sz. Gellért Püsp. Praedikálására tért-meg [...] Sz. Mártont említeni annyi, mint Benedekben Szent Mártont látni, Sz. Mártonban Benedeket. Az első Szent István M. kegyes volt Sz. István Királyhoz, Sz. István Sz. Mártonhoz, Sz. Márton Sz. Benedekhez [...] mind nagy kereskedő Szentek [...] Hit [...], amelyet ültetett a' Magyarok Szívébe Első Sz. királyunk, Sz. István Király; amellyet vérvél-is öntözött e' mái dütsőséges Sz. Mátyr, Sz. Gellérd Püspök [...] Sz. István színe eleibe érkezvén, Szent Imre Hertzeg oktatójává tétetett [...]” (CSETE, GYALOGI, i. m., 206, 518, 209, 210, 522, 515, 104, 518.)

⁶² *Uo.*, 289.

⁶³ „Józsúé az Istennel, Józsúé a néppel, akkor hallanak a pogányok.” A kapcsolatháló következtében a mondat többjelentést kap. Józsúé a beszédekben maga szent István, így a mondat jelentése átértékelődik, átírható: „István az Istennel, István a néppel.” (CSETE, GYALOGI, i. m., 304–305, 13–14, 173.)

össze,⁶⁴ a történelmi és életrajzi adatokat az erények bizonyítására használja fel.⁶⁵ Mivel Gyalogi prédikációi a magyarság történetét a Máriához való viszony perspektívájában értelmezik, a Csete-kéziratok a Szent István király napi beszédek eszméi, motívumai, mentalitásai átkerülnek a fordítás során a Nagyboldogasszony napi beszédekbe. Gyaloginál „Nagy Bóldog Aszszony egyébb Innepek koronája”,⁶⁶ Cseténél Mária a koronák koronája.

A 16–18. századi katolikusság, különösen a jezsuiták körében, a Szent István által Máriának ajánlott korona képzete és az országfelajánlás került újra előtérbe.⁶⁷ Gyalogi az országot és a koronát egymással azonosítja:⁶⁸ „Ezen a’ Nemzetes Országon, Koronán, Nagy Bóldog Aszszony Kezét Tartya.”⁶⁹ Gyalogi szerint Mária elhagyása miatt jutott az ország romlásra,⁷⁰

---

⁶⁴ Pl. Páduai Szent Antal romolhatatlan nyelve, Alamizsnás Szent János romolhatatlan keze, Szent István király romolhatatlan jobb keze. (CSETE, *Kéziratok... II., i. m., 27.*)

⁶⁵ A prédikációszerzők leginkább a Biblia erénykatalogusaira alapoztak: Gal 5,22–26., Ef 5,25–32., Mt 5,3–11., Lk 16,20–22., Iz, 11,2. A magyar prédikációszerzésre az erénykatalogusok mellett nagy hatással volt Szent Gellért *Deliberatiója*, az Árpád-házi szentek legendái és Révai erényei. (ÁCS Tibor, *A keresztény erények Szent Gellért szerint = Szent Gellért vértanúságának 950. évfordulóján*, szerk. DÖBÖR András, JANCsÁK Csaba, KISS Gábor Ferenc, Szeged, Belvedere Meridionale, 1998, 143–146.; BOLLÓK János, *Szent Imre alakja középkori Krónikáinkban = FÜGEDI Erik, Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*, Bp., Gondolat, 1986, 65–67.; DÉR Terézia, *Prinz Emerich, der Hoffnungsträger seine Vaters = Classica. Mediaevalia. Neolatina. III.*, szerk. HAVAS Ladislaus, TAKÁCS Ladislaus, TEGYEY Emericus, Debrecen–Bp., 2009, 186. Kees TESZELSZKY, *Az ismeretlen korona: Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás*, Pannonhalma, Bencés, 2009, 228.

⁶⁶ CSETE, GYALOGI, *i. m.*, 17.

⁶⁷ BENE Sándor, *Hol vagy, István király? (Bevezetés)* = „Hol vagy István király?": *A Szent István-hagyomány évszázadai*, szerk. BENE Sándor, Bp., Gondolat, 2006, 7–9.; PÁZMÁNY Péter, *Bóldog Aszszony méltóságáról és tiszta fogantatásáról* = UÓ, *A római anyaszentegyház szokásából, minden vasár-napokra és egy-néhány innepekre rendelt evangeliomokról prédikációk, melyeket élő nyelvének tanítása után írásban foglalt Cardinal Pázmány Péter*, s. a. r. KANYORSZKY György, Bp., 1906, 781.

⁶⁸ SZEKFŰ Gyula, *Szent István a magyar történet századaiban = Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*, szerk. SERÉDI Jusztinián, Bp., 1938, 540.

⁶⁹ CSETE, GYALOGI, *i. m.*, 23.

⁷⁰ Uo., 198, 202–203. A Mária-tisztelet elhanyagolása mint a romlás oka elterjedt nézet volt a katolikusok liturgikus énekeiben is (NYÉKI VÖRÖS Mátyás, *Mária-ének* (1633); KÁJONI János *Cantionale Catholicumának* (1676) Szent István énekei; SZENTMÁRTONI Szabó Géza, „Hol vagy István király?” = *Hol vagy István király?": A Szent István-hagyomány évszázadai*, szerk. BENE Sándor, Bp., Gondolat, 2006, 283, 285.

de Mária és István érdemei miatt megkönyörül raja Isten.⁷¹ A bűnök az okai a török pusztításnak, ők a *virga Dei*.⁷²

A magyar hazát gyakran tekintették szent földnek (Szántó Arator István),⁷³ amit Gyalogi szintén beépít a kötet beszédeibe.⁷⁴ A nemzetet születési adottságnak tarja, amelyet a *magyar vér* emlegetésével jelez,⁷⁵ valamint a magyar nép kiválasztottságának⁷⁶ és a nemzeti nyelv hirdetőjének: „Sz. Istvan Királyt [...] nem más Ország határiból, nem idegen Nemzetből, ki a Magyarok nyelvét nem értené; hanem az égből várnók.”⁷⁷

Gyalogi nemzetszemléletének összefoglalói a Győr megvétele napjára írt prédikációi, amelyekben kortársaihoz hasonlóan bibliai képekkel, párhuzamokkal magyarázza az eseményeket.⁷⁸ Győr Jeruzsálemmel azonos, mely egyszerre földi és mennyei Jeruzsálem.⁷⁹ Gyalogi beszédmódja szimbolikus: „Győr-Várát a’ rabság Babylonná tette, a’ Phoenix madár a Victória”.⁸⁰ A prédikációban a főnixmadár Győr újjászületését jelképezi, ami a prédikátor kedvelt madara a felszabadított városokról szóló beszédrészekben: Várad felszabadítása kapcsán is beszél az újjászületés madaráról.⁸¹ Gyalogi figyelmeztet arra, hogy Győr török kézre kerülésének oka a hitetlenség volt.⁸² Az adott helyzetből kiút csak a bűnbánat, a megtérés lehet.⁸³

Az országra alkalmazott toposzokat (pl. *propugnaculum Christianitatis*)⁸⁴ Gyalogi egy városra alkalmazza, Győr így a teljes országot jelenti.⁸⁵ Győr a

---

⁷¹ CSETE, GYALOGI, *i. m.*, 42.

⁷² *Uo.*, 198.

⁷³ KRUPPA Tamás, *Szent István kultusza a Báthoryak Erdélyében* = „Hol vagy, István király?”, *i. m.*, 57–62.

⁷⁴ CSETE, GYALOGI, *i. m.*, 15, 204, 306.

⁷⁵ *Uo.*, 16.

⁷⁶ *Uo.*, 43.

⁷⁷ *Uo.*, 177.

⁷⁸ „Győr Török rabsága által Ráhábbá lőtt, és Babylonná. A’ pogány lántzai alól, a’ rüt szolgalatból a’ Kristus kegyelme által szabadságának szárnyaira kelvén.” (*Uo.*, 296.)

⁷⁹ *Uo.*, 297.

⁸⁰ *Uo.*, 299. A főnixmadár a halhatatlanság, a feltámadás és az újjászületés szimbóluma. Vö.: NÓDA Mózes, *Liturgika: Szentmise, zsoltárszma, szentségek, keresztény szimbólumok*, Kolozsvár, University Press, 2005, 226–228.

⁸¹ *Uo.*, 89.

⁸² *Uo.*, 299, 301.

⁸³ *Uo.*, 300.

⁸⁴ BITSKEY István, „Én mast szóllok csak vitélő dolgokról“ (*A nemzeti sors toposzjai Tinódi históriás énekeiben*) = UÓ, *Virtus és religió*, Miskolc, Felsőmagyarország, 1999, 90.; BITSKEY, *A nemzet-*

„Keresztyénség erős Bástyája”,⁸⁶ amely az ókori világ nagy városaival, védelmeivel kerül párhuzamba.⁸⁷ Győr városa és felszabadítása a Stuart Hall-i értelemben válik szimbólummá, a magyar nép pedig cselekvő közösséggé.⁸⁸

Gyalogi a nemzeti érzés hirdetője, propagálója.⁸⁹ A 17. században a jezsuiták közkedvelt jelszavát használja buzdításként az egység megvalósításához: *Pro Deo, Rege, Patria*. Beszéde egy egységes ország felépítésében gondolkodik,⁹⁰ melynek megvalósításában az egyéni érdekek előtérbe helyezését tartja akadálynak.⁹¹

A második beszédet Gyalogi az emlékezés aktusával indítja: „Visszanyertük 1598-dik Esztendőben”,⁹² majd kijelenti, hogy a győzelem Isten műve, amely a magyar, szentistváni kettős keresztben válik jelenlővé.⁹³ Isten segítsége mellett Mária oltalmazza a magyarokat,⁹⁴ de a győzelem sikerét az összefogásban is látja.⁹⁵ Az Árpád-házi királyok a múltban Magyar Herkulesek voltak, a jelenben pedig Pálffy Miklós, a tizenöt éves háború hadvezére, Győr felszabadításának hőse a Magyar Herkules.⁹⁶ Gyalogi beszédeiben a magyar királyok mindig mint országot védő, igazságos háborút folytató, keresztény hitet és értékeket védő személyek, magyar Marsok jelennek meg.⁹⁷ A

---

sors toposzjai a 17. századi magyar irodalomban. Akadémiai székfoglaló. Elhangzott 2004. okt. 11-én. Forrás: <http://mta.hu/fileadmin/szekfoglalok/000074.pdf>, 41.

⁸⁵ *Uo.*, 302.

⁸⁶ CSETE, GYALOGI, *i. m.*, 305.

⁸⁷ „Magyar Trója, Urbs aquarum, Duna-melleyi Carthago-Vára, már Ráhából Török rabja.” (*Uo.*, 301.)

⁸⁸ HALL, Stuart, *A kulturális identitásról = Multikulturalizmus*, szerk. FEISCHMIDT Margit, Bp., Osiris, 1997, 69–73.

⁸⁹ CSETE, GYALOGI, *i. m.*, 206. Anthony D. Smith szerint minden nemzet esetében létfontosságú tényező a nemzeti érzés kialakulása és elterjedése. A nemzeti érzés a közös múlt mítoszaiiban és jelképeiben, illetve ezeken keresztül kerül kifejezésre. SMITH, Anthony D., *A nemzetek eredete = Nacionalizmuselméletek*, szerk. KÁNTOR Zoltán, Bp., Rejtjel, 2004, 207.

⁹⁰ CSETE, GYALOGI, *i. m.*, 302.

⁹¹ „Uni-Jó, az az ami se Istennek, se Királynak, se Hazának, hanem egy embernek hasznos.” (*Uo.*, 303.)

⁹² *Uo.*, 305.

⁹³ *Uo.*, 308.

⁹⁴ *Uo.*, 309.

⁹⁵ *Uo.*, 312.

⁹⁶ *Uo.*, 313.

⁹⁷ Pázmány rajzolta meg a pogányok ellen harcoló katona képét, aki harc előtt imádkozik, a győzelemért pedig hálát ad Istennek. PÁZMÁNY Péter, *Szent Márton napján: Predikáció: A keresztyén vitézek kötelességéről*. =UÓ, *A római anyaszentegyház...*, *i. m.*, 683, 684, 685–691.

felszabadító harc leírásában Gyalogi saját korára is utal: feltűnik a kuruc szabadságharc kedvelt hangszere, valamint a gubernátori tisztség.⁹⁸

A prédikáció végén, a győzelmet megköszönő ima Lipót császárnak szól,⁹⁹ akárcsak Landovics István Buda visszavételéről szóló prédikációjában. Landovics István szerint Buda felszabadítása Isten munkája,¹⁰⁰ de a magyar nép a krisztusi jelleggel rendelkező Lipótnak köszönhetően kvázi megváltáseseményben részesül.¹⁰¹ Landovicsnál Buda visszahódítása nem kezdőpontként jelenik meg, hanem az elkövetkező győzedelmes, lipóti időszak nyitányaként.¹⁰² Ennek az időszaknak ad hangot Gyalogi is.¹⁰³

Csete beszédeinek nemzetszemlélete egyszerűbb, vázlatosabb, tételmondatokba sűrített.¹⁰⁴

Csete és Gyalogi regionális (erdélyi) hazá- és nemzetszemlélete

Az erdélyi fejedelemség létét, mentalitását, nemzetszemléletét a katolikus és református fejedelmek törekvései, a török és a Habsburg uralom váltakozása, a vallás és a vallásszabadságot kimondó országgyűlések, a jezsuita és a protestáns prédikátorok tevékenysége, valamint több nemzet együttélése

---

⁹⁸ CSETE, GYALOGI, *i. m.*, 303.

⁹⁹ *Uo.*, 313.

¹⁰⁰ LANDOVICS István, *Novus Succursus, az az Uj Segétség...* Nagy-Szombatban... 1689, esztend. II., 647–648. (RMK I. 1380.)

¹⁰¹ TASI Réka, „Én mondom igazsággal és nagy örömmel” (Landovics István prédikációja Buda visszavételéről) = *Religió, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban*, szerk. BITSKEY István, OLÁH Szabolcs, Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem, 2004, 468.

¹⁰² LANDOVICS, *i. m.*, 656–657.

¹⁰³ „Adgy előnkbe egy Pásztort: és takarodnak a’ farkasok! Egy Anyát a mennyekben, egy Anyaszentegyházat a’ földön; légyen Unus Deus, unus Rex; una Fides, una Lex.” (CSETE, GYALOGI, *i. m.*, 312.)

¹⁰⁴ 1. *Regnum Hungaria Regnum esse Marianum*. 2. *Corona Significare voluit Ecclesia*. 3. *Corona Ungarica, Sancta, Romanae, Apostolicae, Angelicus, Caelestis*. 4. *Primus Coronam instituit Ungariam*. 5. *István Rex Apostolicus et Pontifícus*. 7. *Commendatio Regni in manus BVM (Patrona Hungariae)*. Csete kézírataiban kiemeli, hogy amióta István vértanú Saroltnak álmában jelezte István király születését, azóta Krisztusé a magyar nép. A prédikációkban a magyar nép mint Isten kiválasztott népe jelenik meg. (CSETE, GYALOGI, *i. m.*, 120, 123.) Az ország lakóit „genti Mariam”-nak nevezi: a nép Mária védnöksége alatt áll. (*Uo.*, 175, 179.)

határozta meg.¹⁰⁵ Erdély népének mentalitása összetett jelenség volt, ami mindig a konkrét történeti mozgáshoz igazodott,¹⁰⁶ és az erdélyi identitásban a vallás játszotta a főszerepet.

Az erdélyi fejedelemség mentalitását – a politikai eszmék és vallásügyi események mellett – nagymértékben befolyásolta az 1657-es lengyelországi sikertelen hadjárat, Várad törökök általi elfoglalása 1660-ban,¹⁰⁷ valamint Megyesi Pál prédikátori toposz-alkotása.¹⁰⁸

A 17. századi Erdélyről, erdélyi gondolkodásmódról, állapotról, törekvésekről sokat elárulnak a korban elhangzó katolikus és protestáns temetési beszédek, ugyanis a temetés olyan esemény, amely magába sűríti a kor men-

---

¹⁰⁵ Georg Reicherstorffer, erdélyi szász történétíró szerint Erdélyben három nemzet él, de ezek nem nyelvi, etnikai közösségek, hanem politikai szervezetek. A magyar Királyság keretei között az önálló Erdély eszméjének, a transzszilván identitásnak megfogalmazója volt. Leonhardus Uncius (1550–1584) erdélyi szász humanista költő verseiben a hungarus-tudat és a transzszilván szemlélet szintézisét teremtette meg Mátyás király és Báthory István fejedelem alakja által. Báthory Mihály református prédikátor a protestáns alapon nyugvó *respublica ecclesiasticá*ban látta Erdély megmentésének lehetőségét, az ország sorsának jobbulását. BITSKEY István, *Az identitástudat formái a kora újkor Kárpát-medencében = Humanizmus, religio...*, i. m., 15, 17. (11. j.); LUFFY Katalin, *Nemzeti propaganda és publicisztika változatai a XVII. századi erdélyben: Báthory Mihály Hangos Trombitája = Devóciók, történelmek, identitások*, szerk. GÁBOR Csilla, Kolozsvár, Scientia, 2004, 119.; BÁTHORY Mihály, *Hangos trombita... Olyan prédikációk melyekben Magyarország és Erdély romlásának okait a szász-megyesi gyűlésben az ország három nemzetből való fő rendei előtt közönséges helyen prédikáltattott...*, Debrecen, 1664. (RMK I. 1010, 40.)

¹⁰⁶ BAKK, i. m., 60–61. (50. j.)

¹⁰⁷ Szalárdi János (1601–1666) fejedelmi titkár és történétíró, az 1657-es történelmi eseményeket Istennek az ítélő tetteként értelmezte, a pogány népeket Isten büntetésének tartotta. (MAKKAI László, *A magyar puritánok történelemszemlélete*, Theologiai Szemle 1978/5, 342–345.)

¹⁰⁸ 1657-et Erdély Mohácsának nevezte, Erdélyt romlott nemzetnek, a lakosságát meghasonlott népnek tekintette. Szerinte a török csapás Isten próbatétele, büntetése. Megyesi által megjelenik az *Erdély panasza* toposz, melyhez később társul a protestánsok által a *ruina Transylvaniae* motívum, az erkölcsi romlás hirdetése, a nemzethalál képe; Tofeus Mihály által pedig az *Erdély haldoklása* toposz (*moribunda Transylvaniae*) jelenik meg. (CSORBA Dávid, *Az 1657-es év mint a nemzeti történelemszemlélet egyik irodalmi toposza = Retorika, interpretáció, szövegértés a régi magyar irodalomban*, szerk. BITSKEY István, IMRE Mihály, Debrecen, 134.; UŐ, *A puritán formakincs mítosz: a keserű-édes kifejezés = Megyesi Pál redivivus: Tanulmányok a 17. századi puritanizmusról*, szerk. FAZAKAS Gergely Tamás, GYÓRI L. János, Debrecen, DEENK, 2008, 33, 34, 36.; LUFFY Katalin, *Megyesi Pál és a magyar puritanizmus: Historiográfiai áttekintés a kezdetektől az 1980-as évekig = Uo.*, 189, 202.; BITSKEY, *A nemzetsors toposzai...*, i. m., 52, 54.

talitásának jellemzőit.¹⁰⁹ A halotti beszédekben a laudációk, a genealógiabemutatók számos történeti tényt örökítenek meg, a nemzet történelmére, a halott családjának történetére vonatkozó ismereteket közölnek,¹¹⁰ amelyeket a hallgatók igényeihez igazítottak.¹¹¹

Tolnai F. István (1630–1690) Bocskay István verses halotti búcsúztatójában Ausztriát és a Habsburgokat Erdély ellenségének nevezte.¹¹² Pósaaházi János (1628–1686)¹¹³ a haza jelentését alakította át. Nála a két keresztény országgrész külön hazának minősül, de a nemzettudat nem változik.¹¹⁴ Pósaaházi a dicsőséges hun rokonságot és Attila honalapítói erényeit dicséri, majd Erdély dicső múltját eleveníti fel. Szántai Pócs István orációja Rhédey Ferenc (1610–1667) felett próféta hangnemű feddés, wittenbergi történelemszemléletet tükröző apokaliptikus látomás volt;¹¹⁵ Eszéki István Rhédey halálával a nemzetet ért veszteséget és Mátyás király hatalmas birodalmát

---

¹⁰⁹ LUFFY Katalin, *Változatok a temetési beszédre: Rhédey Ferenc búcsúztatása = Mindennemű dolgok változása*, bev. GÁBOR Csilla, Kolozsvár, Komp-Press Korunk Baráti Társaság, 2004, 139.

¹¹⁰ HORVÁTH Izabella, *A XVII. századi halotti prédikáció sajátos narratív eljárásai*, Nyelv- és Irodalomtörténeti Közlemények, 2000/1-2, 16–17.

¹¹¹ Baranyi Pál *A' Kegyes Olvasóhoz* címzett előszavában azt írja, hogy beszédeinek hosszúságát a hallgatók igényeinek kielégítése céljából alakította, a hívek ugyanis megkövetelik a temetési pompa növelése végett a hosszú és ünnepélyes szónoklatokat. Elutasítja ellenben a búcsúztatás és a genealógia elmondásának a feladatát. BARANYI Pál, *Imago Vitae, et Mortis. Az Eletnek és Halálnak Képe, avagy Halotti prédikációk... I.*, Nyomtatott Nagy-Szombatban, A' Jésus Társasága Akadémiájának bötiüvel Geich János által. M.D.CC.XII. (illetve M.DCC.IXI.) Esztendőben, B2v–B3.

¹¹² IMRE Mihály, *Nemzeti önszemlélet és politikai publicisztika formálódása egy 1674-es prédikációs-kötetben*, ItK, 1987-88/1-2, 42–43.

¹¹³ PÓSAHÁZI János, *Prédikáció Gyulafehérvárott a fejedelem előtt 1672-ben = Régi magyar prédikációk*, szerk. SZELESTEI N. László, Bp., Szent István Társulat, 2005, 328–334. (Kézirat. Másolat a 18. századból. Bp., Magyar Ferences Könyvtár. Jelzete: 01746/5.)

¹¹⁴ „Nem jövünk valamely messze földről, Júdeából vagy másunnan, hanem szomszéd országból szomszéd országba. Nem jöttünk idegenek idegenekhez hanem, hanem mint azon egy néhai magyar vérből származott emberekhez, mint atyafiak atyafiakhoz.” (PÓSAHÁZI, *i. m.*, 333.); MOLNÁR Antal, *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon I. (1572–1647)*, Bp., Balassi, 2002, 13–14.; ŐZE Sándor, *A ferencesek és a reformáció kapcsolata a XVI. századi Magyarországon = A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára 1.*, szerk. ŐZE Sándor, MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert, Piliscsaba–Bp., PPKÉ BTK–METEM, 2005, 157–175.; D. TÓTH Judit, *Retorikai elemek és hagiográfiai toposzok Szent Jeromos Vita Hilarionisában = Uő, Folyamatos vég: Tanulmányok és recenziók az apokaliptika és a szentek irodalmáról*, Nyíregyháza, Kairosz, 2007, 184–192.

¹¹⁵ LUFFY, *Változatok...*, *i. m.*, 145–146.

siratja el (a *querela Hungariae* toposzt használja); szembeállítja a dicső múltat (a hunokig visszamenve) és a sivár jelent.¹¹⁶

Baranyi Pál (1657–1719)¹¹⁷ és Kiss Imre (1631–1683)¹¹⁸ jezsuita szerzetesek halotti beszédei a jezsuita erdélyi témák, mentalitások, eszmék tükrözői. Kiss szembeállította a két országrészt, Erdély elsőbbségét, kiválóságát hirdette Magyarországgal szemben.¹¹⁹ Zsófia mint hittérítő, *defensor fidei*, egyháztámogató, és egyházszerző nő jelenik meg.¹²⁰ Kegyessége az Árpád-ház női tagjaihoz hasonló (böjtöl, imádkozik, Mária-tisztelő, alamizsnálkodik). Alakja az Árpád-házi szentek minden erényét megtestesíti.¹²¹ A Báthoryakat Noé bárkájának nevezte és egységre buzdított,¹²² de a katolikus párti Habsburg uralkodó dicsérete sem maradt el.¹²³

A fentebb vázolt eszmetörténeti hálózatba illeszkedik Csete és Gyalogi Erdélyről alkotott képe. Csete a keleti országrészt egyszerűen négyvallású Erdélynek nevezi.¹²⁴ Visszamegy Erdély kezdeti történetéig, ugyanis az egység koronájáról beszélve, az egység ellenpéldájaként hozza Szapolyai János megkoronázását, mert akkor egy országban két király uralkodott (Szapolyai és Habsburg Ferdinánd), és belviszály zilálta szét az országot.¹²⁵ Az ellenpéldát Gyalogi is átveszi, de munkamódszeréhez hűen, Orseolo Péter és Aba Sámuel példájával egészíti ki.¹²⁶ Gyaloginál Erdély mint negatív példa néhol közmondásban ismerhető fel.¹²⁷

---

¹¹⁶ *Uo.*, 150–152.

¹¹⁷ BARANYI Pál, *Halotti beszéd Kemény Simonné Perényi Kata felett, 1694 = Régi magyar prédikációk, i. m.*, 29–47.; BARANYI, *Imago Vitae I.*, 562–604.

¹¹⁸ KISS Imre, *Halotti beszéd Báthori Zsófia felett = Régi magyar prédikációk, i. m.*, 225–232.; KISS Imre, *Midőn az hatalmas halál... Halotti beszéd Báthori Zsófia asszony halotti pompájára*, Nagyszombat, 1680. (RMK I, 1251.)

¹¹⁹ *Uo.*, 227.

¹²⁰ *Uo.*, 227, 229.

¹²¹ *Uo.*, 230.

¹²² *Uo.*, 231.

¹²³ *Uo.*, 231.

¹²⁴ 4. *Religionibus dicunt in Transylvania = CSETE, Kéziratos... IV.*, i. m., 414v. Illyés András a keleti országrész helyzetéről szintén tömören fogalmaz: „Erdélyben, és Magyar-Országban általmennek, és azoknak a’ részeknek el-pusztult, és eretnekséggel gonoszúl meg-rútított színét szemlélem.” = ILLYÉS, *Keresztényi életnek*, a2r.

¹²⁵ CSETE, *Kéziratos... III.*, i. m. 398v.

¹²⁶ CSETE, *GYALOGI, i. m.*, 23.

¹²⁷ „Bizonyág lehet Nemes Erdély Országa-is, a’ hol példa-beszédben szokás volt mondani Ergo, Berdo, e’ kettő rontotta-meg az országot.” (*Uo.*, 361.) A mondás értelmének megfej-

Gyalogi a Szent László napi beszédeinek sűrített, mozaikos, hagiografikus elemeibe foglalta bele Várad fontosságát.¹²⁸ Az Erdélyben ismert, Lászlóról élő népmondák sűrített változatait hozza, melyek erdélyi templomok freskóin is feltűntek, ismertek voltak, és amelyek az erdélyi történelem közösségi emlékezési helyeinek részei.¹²⁹

Váradnak, a lászlói föld centrumának¹³⁰ eleste és visszafoglalása Cseténél és Gyaloginál egyaránt központi téma.¹³¹ Csete hangsúlyozza, hogy Mária a benne bízókat ellenségeikkel szemben támogatja,¹³² Gyalogi pedig kiemeli, hogy a keresztény hadvezérek a Szűzanya közbenjárásának tulajdonították győzelmüket,¹³³ hiszen a régi magyaroknál Jézus és Mária nevével volt szokás hadba menni.¹³⁴ Csete felhívja a hallgatóság figyelmét, hogy Mária oltalma a szentistváni országfelajánlás következménye.¹³⁵ Gyalogi hozzáteszi, hogy a jelenben I. Lipót kardot ránt Szűz Maria örökségének szabadsága mellett, leborul Mária képe előtt,¹³⁶ és segítséget kér tőle, mert Várad „Israël váltságát várja”.¹³⁷

Gyalogi Szent István és Szent László király által összeköti Erdélyt és Magyarországot.¹³⁸ Szerinte Erdély kezdetek óta a Magyar Királyság, a szen-

---

tése Mikes Kelemen *Törökországi levelek* című művének 105. és 109. leveléhez vezetett (MIKES Kelemen, *Törökországi levelek*, Bukarest, Irodalmi, 1967.). A „berdo” fogalom mindössze kétszer fordul elő Mikes leveleiben: „Még Médiolánumban (Milánó) sem kiáltanak már berdót” (203. old.) és „Kedves néném, a kegyelmed parancsolatjára Orsovát megvevők. Már most nem berdót, hanem Allát kiáltanak benne.” (241. old.). A „berdo” jelentése: német – wer da?, magyar – ki az?, ki az ott?, Állj, ki vagy? (329. old.)

¹²⁸ *Uo.*, 139.

¹²⁹ „Imádságra forrásokat fakasztott, az ezüst, ’s-arany pénzt kövekké változtatta... Az ütközetre az égből vett szerentséltető jelet, midőn a’ ki-állított Seregek előtt látá, hogy Geyzának az ő Báltjának fejére Angyali kéz által Korona tétetnék.” (*Uo.*, 158, 162.)

¹³⁰ CSETE, *Kézírtatos... III.*, *i. m.*, 361r.; VI., 398v.

¹³¹ *Uo. II.*, *i. m.*, 81.; CSETE, GYALOGI, *i. m.*, 85.

¹³² CSETE, *Kézírtatos... II.*, *i. m.*, 82, 93.; CSETE, GYALOGI, *i. m.*, 85.

¹³³ *Uo.*, 86.

¹³⁴ *Uo.*, 25, 88.

¹³⁵ CSETE, *Kézírtatos... II.*, *i. m.*, 85–86.

¹³⁶ I. Lipót 1658-ban, német-római császárrá koronázása után Altöttingenben Mária oltalmába ajánlotta magát és országát.

¹³⁷ CSETE, GYALOGI, *i. m.*, 89.

¹³⁸ „Felső Magyar-országot Sz. István; az Al-földet pedig Sz. László Király Szentséggel, és tsudákkal nemesíténé; két égő fáklya”, amely a két országrészt megvilágosította: István a „Dunának mind két részei”-t, László „Erdély, Havas-al-föld, Horvát, Tót Nemzetek”-et. A gondolatmenetben mélyebbre menve Szent István vértanút Jeruzsálem búzájának nevezi, és

tistváni föld része volt,¹³⁹ de a török hódítás tönkretette,¹⁴⁰ azonban a jezsuiták megmentették az erdélyi katolicizmust (a rendi öntudat jele).¹⁴¹ A második Xavéri Ferenc-beszédben Magyarország mint „Regnum Marianum Apostolicium”,¹⁴² Erdély mint „az Apostoli verítéknek földje” jelenik meg.¹⁴³

Csete és Gyalogi beszédeinek történelemszemlélete

A múlthoz, a történelemhez való viszonyulás mindig a nemzeti identitástudat fontos elemét alkotta, amely a vallásos emberek számára sokkal fontosabb volt a tanulságok levonásához.¹⁴⁴ A nemzet feltételezi a múltat, és a jelen a foglalata;¹⁴⁵ a nemzet olyan lélek, amelyet két dolog alkot: az emlékek közös birtoklása és szándék a múltból kapott örökség kamatoztatására. A múlt eseményei és az ősök tisztelete a kötelességekre figyelmeztet, közös erőfeszítésre ösztönöz.¹⁴⁶

Az üdvtörténet eseményei történelmi keretek között játszódnak le. Az üdvtörténet nem történelem a történelem mellett, hanem a történelemben bontakozik ki, hozzá tartozik.¹⁴⁷ A történelemteológia arra világít rá, hogy a történelem milyen kapcsolatban van Isten szándékaival, milyen fázisokban bontakozik ki Isten terve a történelemben, hogyan cselekszik Isten az emberiségen, az emberiséggel.¹⁴⁸ Gyalogi beszédeiben a történelemteológia minden kérdésfelvetésére válaszol,¹⁴⁹ beszédei az isteni *providencia*, az isteni küldetés fontosságát hirdetik.¹⁵⁰

---

a keleti országrészeket mondja az övének, Szent Lőrincet a nyugati országrészek tulajdonosának nevezi, ő Rómác. (*Uo.*, 509, 138–139, 174.)

¹³⁹ *Uo.*, 140.

¹⁴⁰ *Uo.*, 140, 293.

¹⁴¹ *Uo.*, 371.

¹⁴² *Uo.*, 391.

¹⁴³ *Uo.*, 393.

¹⁴⁴ GEREKEN, *i. m.*, 80–81. (54. j.)

¹⁴⁵ Ernest RENAN, *Mi a nemzet?* = *Eszméék a politikában: a nacionalizmus*, szerk. BRETTER Zoltán, DEÁK Ágnes, Pécs, Tanulmány, 1995, 171–187.

¹⁴⁶ RENAN, *i. m.*, 185.

¹⁴⁷ Oscar CULLMANN, *Heil als Geschichte*, Tübingen, Mohr, 1965, 133–134.

¹⁴⁸ GÁL Ferenc, *Idő az örökkévalóságban*, Bp., SZIT, 1963, 209.

¹⁴⁹ „Szerentsés Magyarság, ki erre a Győr-alá jöveteledre ezt a’ Seregek Vezérének a’ Nagy Istennek Szentelt Martius Havát választottad! Sorsvetésben Gyümölsoltó B. Aszszony

Gyaloginál a legfőbb két királyi jelvény az angyali korona és a kettős kereszt,¹⁵¹ melyben megmutatkozik Istennek mint a történelem urának jelenléte.¹⁵² A keresztnek jelként való értelmezése Gyaloginál kiegészül Berger Illésnek (1562–1644) a magyar kettős keresztéről szóló értelmezésével.¹⁵³

A *Hercules Christianus* és az *athleta Christi* toposzt, mely a jezsuita drámairodalomban közkedvelt motívum volt, Gyalogi a múlt és a jelen nagy alakjaira vonatkoztatja, ezáltal a két idősíkot összeköti. Ami Izrael szabadulása Egyiptomból, az most Győr szabadulása a töröktől; ami Józsué harca az ígéret földjéért, az volt kezdetben István és László király harca a pogányok ellen, a jelenben pedig Pálffy Miklós és Adolf von Schwarzenberg harca Győr felszabadításáért.¹⁵⁴ Az események vonatkozási horizontjai (jelen és múlt összekötése) elevenednek meg Csete és Gyalogi Szent László napi beszédeiben is, mert László emlékezete Szent István emlékezetét is jelenti.¹⁵⁵ A történelem mint esemény és folytonosság gondolata összefüggésben

---

napja jót-ki. Tsudának tsudája ugyan e' napon mégyen-végbe a' magas Kereszt-fán, Calvaria dombján, Kristus vér-ontása s-áldozattya az egész világért". (CSETE, GYALOGI, *i. m.*, 18.; CSETE, *Kézírtos... II., i. m.*, 41–45.)

¹⁵⁰ CSETE, GYALOGI, *i. m.*, A3v, 297, 519, 351–352, 94. Szamosközy István (1570–1612) erdélyi történetíró kiemelte, hogy nem a véletlen, a szerencse (*fortuna*), hanem az isteni gondviselés (*providencia*) irányítja az ember sorsát; minden szükségszerűen történik, *fátumszerűen* el van rendelve és megváltoztathatatlan, Isten mindig beavatkozik a történelembe. (*Szamosközy István történeti maradványai*, kiad. SZILÁGYI Sándor, Pest, Akadémia, 1876, 199, 232–233.); GYÓRI L. János, *Nagyari József tábori prédikációi = Religió, retorika...*, *i. m.*, 447. (101. j.); Révay Péter (1568–1622) koronaőr kiemeli, hogy Isten a koronán keresztül közvetlen hatással van Magyarországra, mert a *providencia* (isten gondviselés) fölötté áll a *fatum*nak. Isten a koronán keresztül beleavatkozik a nemzet és az uralkodó sorsába. (Kees TESZELSZKY, *Révay Péter és Justus Lipsius eszméi a történelemtől és a nemzeti identitásról = Humanizmus, religio...*, *i. m.*, 106–113. (11. j.)

¹⁵¹ CSETE, GYALOGI, *i. m.*, 517.

¹⁵² *Uo.*, 468. A kettős kereszt vagy apostoli kereszt a király világi és egyházi hatalmát jelképezi. NÓDA, *i. m.*, 190.

¹⁵³ „E' két Sz. Királyokban megmutatta Isten, hogy a' Magyarok vállalaihoz nem tsak a' párdutz és farkas bőr, hanem a' Kristus Kereszte-is oda illik." (*Uo.*, 137.); SZÖRENYI László, *Berger Illés epusza a Szent Keresztéről és a magyar történelem* = *Uó, Philologica hungarolatina. Tanulmányok a magyarországi neolatin irodalomról*, Bp., Kortárs, 2002, 75–79.

¹⁵⁴ CSETE, GYALOGI, *i. m.*, 304–305.

¹⁵⁵ CSETE, *Kézírtos... V., i. m.*, 282, 290, 293–294.; CSETE, GYALOGI, *i. m.*, 141–145, 168.

áll a liturgiával is, mely jelenvalóvá teszi Krisztus áldozatát, valamint egybefogja a múltat, a jelent és a jövőt.¹⁵⁶

Peter Burke szerint a jelen cselekedetek igazolása vagy legitimálása végett szokás a múltra hivatkozni.¹⁵⁷ Ennek elérésére törekedett Csete, amikor kijelentette, hogy ahogyan Józsué Mózes méltó *successora* volt a múltban, úgy I. Lipót császár Szent László méltó *utóda* a jelenben. Csete a múlt és jelen összekapcsolásával,¹⁵⁸ a császár Máriának tett országfelajánlásával legitimálja Lipót magyarországi uralmát.¹⁵⁹ Csete és Gyalogi a jelen és a múlt összekötését, a császár legitimitásának kérdését a *successor* fogalommal oldja meg.

A fenti gondolatsor összefügg azzal a tannal, hogy az ember a történelemben cselekvő alany, aki úgy éli történelmét, mint saját lényegének megvalósítását és utolérését.¹⁶⁰ Isten az üdvözítés művéhez partnerül hívja az embert.¹⁶¹

A jezsuita irodalomban elterjedt elképzelés volt a *Respublica Christiana*, a *concordantia Christiana* megvalósításának célja.¹⁶² Bernadus Pannagl metamorphosisa¹⁶³ a Habsburg-házban látta a katolikus univerzalisztikus remények megvalósításának lehetőségét,¹⁶⁴ ugyanis a jezsuita költészettől elválaszthatatlan volt a politikai céltudatosság. Gyalogi beszédeiben Mária közbenjárása juttatja győzelemhez a magyarokat, de hozzáteszi, hogy „Német és Magyar Hadi Vitézek által lőtt Victoria”, valamint a „Concordia” által, ami azt jelenti, hogy a két nép (magyar és német) „lélekben egy”.¹⁶⁵

---

¹⁵⁶ TÖRÖK József, *Szentté avatás és liturgikus tisztelet = Művelődéstörténeti tanulmányok...*, i. m., 33. (65. j.); ILLYÉS István, *Szent László király napján második prédikáció = Régi magyar prédikációk*, i. m., 149.

¹⁵⁷ PETER BURKE, *A történelem mint társadalmi emlékezet*, Regio – Kisebbség, politika, társadalom, 2001/1, 12.

¹⁵⁸ CSETE, *Kéziratok... VI*, i. m., 393r.

¹⁵⁹ GÁBOR, *Változatok a sorsértelmezésre*, i. m., 227–241, 234–239. (11. j.)

¹⁶⁰ ADOLF DARLAP, *Geschichtlichkeit* = HEINRICH FRIES, *Handbuch theologischer Grundbegriffe*, München, Kösel. I., 1962, 492.

¹⁶¹ „Állyatok boszszút, és kelyetek-föl mellett, házatokért, Templomokért, Szűz Mária földéért, örökségéért.” CSETE, GYALOGI, i. m., 302.

¹⁶² BITSKEY, „*Én mast szóllok...*”, i. m., 95. (84. j.)

¹⁶³ BERNADUS PANNAGL, *Metamorphosis metamorphoseos*, Prága, 1712.

¹⁶⁴ SZÖRÉNYI László, *A „methamorphosis” jezsuita műfaja és Bernadus Pannagl költészete* = UŐ, *Hunok és jezsuiták: Fejezetek a magyarországi latin hősepika történetéből*, Bp., AmfipressZ, 1993, 50–51.

¹⁶⁵ CSETE, GYALOGI, i. m., 302.

Egy közösség saját múltjáról kialakított toposzainak rendszere önértelmezés, a sajátnak az idegentől való megkülönböztetése identitásteremtés:¹⁶⁶ ezért a koronafelajánlás, a *Patrona Hungariae* és a *Regnum Marianum* toposzok¹⁶⁷ újra előtérbe kerülnek Istvánnal és Lászlóval kapcsolatban.¹⁶⁸ A Mária-kultusznak és Mária segítségül hívásának folyamatosan vannak követői, Mária segítése a jelenben is érezhető.¹⁶⁹ Csete és Gyalogi prédikációiban Mária és a magyar nemzet születésnapja összefügg.¹⁷⁰ Az ország Nagybaldogasszony napján „választatik in populum peculiarem prae cunctis gentibus quae sunt super terram.”¹⁷¹

Peter Burke elméletével¹⁷² magyarázható a biblikus mitizációs eljárás, mely a bibliai hivatkozások, párhuzamok alkalmazásának egy sajátos módja, amely által a kortársakra vonatkoztatott bibliai párhuzamok, nevek valamilyen lényegi hasonlóság alapján jelentéstöbbletet kölcsönöznek a műnek, a történelmi eseményeknek.¹⁷³

Az Árpád-házi királyok az ószövetség jeles királyi szereplőivel és a világtörténelem szent királyaival kerülnek analogikus összefüggésbe a beszédek-

---

¹⁶⁶ BITKSEY, *A nemzetsors toposzjai*, i. m., 37.

¹⁶⁷ MAGYAR Zoltán, *Szent István a magyar kultúrtörténetben*, Bp., Helikon, 2004, 24–25, 44, 66.

¹⁶⁸ *Uo.*, 18.

¹⁶⁹ *Uo.*, 86–87.

¹⁷⁰ *Uo.*, 45.

¹⁷¹ *Uo.*, 28.

¹⁷² Peter Burke a történész feladatát abban látja, hogy a közt érintő események emlékének őrzője legyen, hogy a szereplők hírének megörökítése által az utókor tanuljon a példájukból; azért kell feljegyzéseket készíteni, hogy az idő ne sodorhassa el a fontos tetteket, ne törölhesse ki őket az emlékezetből, ám a társadalmi csoportok határozzák meg, mi legyen emlékezetre méltó. Az egyének azokkal a nyilvános eseményekkel azonosulnak, amelyek csoportjuk számára fontosak, ezért az emlékezet a múltnak valamely csoport által elvégzett rekonstrukciója. A kora újkori Európában a Bibliában olvasható történetek szabták meg, alakították ki emlékeik szerkezetét, így az újkori szent élete az emlékezetben egy korábbi szent életének felelevenítéseként jelenik meg. (BURKE, i. m., 3–6, 9, 11.)

¹⁷³ HARGITTAY Emil, *Az uralkodói eszmény irodalmi kifejezési formái Magyarországon = Hatalom és kultúra: Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Jyväskylä, 2001. augusztus 6–10.) előadásai*, szerk. JANKOVICS József, NYERGES Judit, Bp., Nemzetközi Magyarástudományi Társaság, 2001, 61. Nemcsak a kiemelkedő történelmi személyiségek, hanem a kor írói, papjai, értelmisége is részese lesz a bibliai mitizációnak. (HARGITTAY Emil, *A biblikus mitizáció a 17. századi magyar költészetben = A magyar művelődés és a kereszténység: A IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai Róma-Nápoly, 1996. szeptember 9–14.*, II., szerk. JANKOVICS József, MONOK István, NYERGES Judit, Budapest–Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság–Scriptum Rt., 1998, 731, 733–734.)

ben, amely által Csete újra birtokba veszi és átfogja a jelen és múlt közti időtávot.¹⁷⁴ Csete szerint István Isten ó- és újszövetségi szolgálójának követője (Ábrahám, Mózes, Jób, Pál).¹⁷⁵ A bibliai előképek a szent király időtlen nagyságát hirdették.¹⁷⁶ Gyalogi hangsúlyozza, hogy „Sz. István Királyban az Isten új Salamont támasztott [...] új Constantinus, második Theodosius, Clodovanus, új Dávid, új Salamon”¹⁷⁷ ő „a Magyar Józsué”.¹⁷⁸ A jogszerűen uralkodó, de alkalmatlan Salamont az elvetett Saulhoz méri, Lászlót pedig Dávid királyhoz.¹⁷⁹ A vétkes jelen és a dicső múlt közti ellentétben a *querela Hungariae* toposz elevenítődik fel.¹⁸⁰ A régi uralkodók birtokolták az erényeket alattvalóikkal együtt, jól ment soruk, de ez a jelenre eltűnt.¹⁸¹ A romlás oka a jelenben a törökbarátság és a török hódítás.¹⁸² Cseténél és Gyaloginál egyaránt Isten büntetőként (*flagellum Dei* toposz), a török pedig Isten ostoraként (*virga Dei* toposz) jelenik meg,¹⁸³ a büntetés alól pedig az erkölcsi javulás jelenthet kiutat.¹⁸⁴ Landovics István és Tarnóczy István szerint I. Lipót császár a jele annak, hogy a jelenben is visszaverik a pogányokat, akárcsak István király.¹⁸⁵

A múltban elkövetett hibák – a Mária-tisztelet elhanyagolása, kihalása¹⁸⁶ – a jelenben Mária képének könnyezésében váltak nyilvánvalóvá.¹⁸⁷ Mária könnyezésének oka ma nem a fia fölötti bánat, hanem az ember bűne.¹⁸⁸

¹⁷⁴ CSETE, *Kézíratos...* V., i. m., 283–284.

¹⁷⁵ UÓ, *Kézíratos...* III., i. m., 366.

¹⁷⁶ MADAS Edit, *Szent László a középkori prédikációirodalomban = Mindennemű dolgok változása*, bev. GÁBOR Csilla, Kolozsvár, Komp-Press Korunk Baráti Társaság, 2004, 25–37.

¹⁷⁷ CSETE, GYALOGI, i. m., 200.

¹⁷⁸ Uo., 14.

¹⁷⁹ Uo., 145.

¹⁸⁰ CSETE, i. m., VI., 142v, 146r, 149r, 393r; V., 19.; CSETE, GYALOGI, i. m., 197.

¹⁸¹ CSETE, i. m., VI., 397r.

¹⁸² Uo., 397v.; GÁBOR, *Változatok a sorsértelmezésre*, i. m., 239. (11. j.); CSETE, GYALOGI, i. m., 48.

¹⁸³ GYÓRI, *Nagyari József*, 456. (150. j.)

¹⁸⁴ BITSKEY, „Én más szőlők...” 94. (84. j.) „A’ kik a’ bűnben egyget értettünk, a poenitentia-tartásban egy-mástól el-ne oszollyunk... Papi Rendekkel az Ország-népei könyvezzenek a’ Kristus lábainál.” (CSETE, GYALOGI, i. m., 49.)

¹⁸⁵ SZÖRÉNYI László, *Tarnóczy István Szent István-életrajza, a „lapidáris stílus” remekműve = Philologia Hungarolatina: Tanulmányok a magyarországi neolatin irodalomból*, UÓ, Bp., Kortárs, 2002, 101–110.

¹⁸⁶ CSETE, *Kézíratos...* IV., i. m., 456.

¹⁸⁷ UÓ, *Kézíratos...* II., i. m., 479.

¹⁸⁸ UÓ, *Kézíratos...* IV., i. m., 450.

Mária könnycseppjei a magyarokért hullnak,¹⁸⁹ amelynek országa a bűnös Jeruzsálem,¹⁹⁰ népe pedig a bűn következtében *barbaris societas*.¹⁹¹

A történelemszemlélethez hozzátartozik a reményteljes jövő ígérete is: „Elejünk hitit, szeretetit, Istennek, Országnak tött hív szolgálattokat, Keresztységért ontott véreket, bennünk akarja meg-koronázni, mert ha el-fajúltunk-is, azoknak vérek tagjok vagyunk.”¹⁹²

Csete és Gyalogi történelmi emlékeiben látható, hogy az emlék nem a múlt pusztá felidézése, hanem annak megkonstruálása is. A múltban történelemként felismert adatok és tények helyett a hangsúly az értelmezésükön van, melyben saját vágyaikat és a közösség hagyományos fikcióit, az emlékezés helyeit kívánják értelemmel felruházni.¹⁹³

---

¹⁸⁹ *Uo.*, 461.

¹⁹⁰ *Uo.*, 397v.

¹⁹¹ *Uo.*, 395v.

¹⁹² CSETE, GYALOGI, *i. m.*, 320.; KISS, *i. m.*, 231. (118. j.)

¹⁹³ CSORBA, *Az 1657-es év*, 149. (108. j.)

*„a könyv is árvaságra juthat,
ha nincs, aki felkarolja”*

Kelemen Didák és pártfogói levelek tükrében

1.

Az irodalmi levél szépirodalmi műfaj, a megszólító formának mind a lírában, mind az epikában elterjedt műfajcsoportja. A levélírás első emlékei az írásbeliség kezdeteiről valók. Köznapi válfaja az élőlészavas megnyilatkozást helyettesítő írásos közlés.¹ Latinul episztola, epikai műfaj, mely tulajdonképpen a személyes párbeszédet helyettesíti.² A prózai irodalmi levél már az ókori egyiptomi, babiloni, héber és – főként – a görög-latin irodalomban elterjedt volt; nevezetesen Cicero és Plinius ilyen írásai. Michael von Albrecht Plinius leveleit Horatius levelei oldalhajtásainak tartja, és megjegyzi, hogy Plinius leveleinek műfaji jellegzetességét az adja, hogy bennük a meglévő irodalmi műfajok „sokféleképpen kereszteződhetnek egymással: a skála a történetírás és a szónoklat igényes formáitól a mezőgazdasági kérdések kezeléséig és a köznapi, tréfás csevegésig ér el.”³

A jezsuita iskolai tanításnál sokáig használták és alkalmazták Justus Lipsius megállapításait és tanácsát, amely szerint másként lehet levelet írni a különböző életkorokban.⁴ Ennek megfelelően a 17–18. századi iskolákban életkoronként eltérő színvonalon oktatták és gyakoroltatták a levélírást. A 18. század két híres levélíróját külön ki kell emelni: II. Rákóczi Ferencet és Mikes Kelemen, akik művészi szintre emelték a levélírást, és akiknek hatalmas levélgyűjteményéből nemcsak a nagy fejedelem hadi tetteiről tájéko-

---

* Bogdan Adamczyk a PPKÉ BTK Történelemtudományi Doktori Iskolájának PhD-hallgatója. Készülő doktori értekezésének témája: Isten szolgája fr. *Kelemen Didák életének és tetteinek recepciója*. Témavezető tanára: Dr. habil. Őze Sándor egyetemi docens.

¹ Jan PRZYŃADŁOWSKI, *Mate formy literackie*, Wrocław, 1977, 85.

² Stefania SKWARCZYŃSKA, *Teoria listu*, Lwów, 1937, 2.

³ Michael von ALBRECHT, *A római irodalom története II.*, Bp., Balassi, 2004.

⁴ Lipsius elkülönítette a gyermekkorban („in puerili”) és ifjúkorban („in crescente”) követhető, valamint a férfikori („virilis”) levélminta-imitáció szabályait. (Justus LIPSIUS, *Epistolica Institutio: Excerpta e dictantis ejus ore, Anno 1587. mense Junio*, editio ultima = [Michael RADAU], Georgius BECKHER, *Orator extemporaneus*, Varadini, Szenczi K. Abraham, 1656, 465–468.)

zódhatunk, hanem életéről is. A Rákóczi-szabadságharc során jelentős számú magán-, illetve hivatalos levél született. Így maradhatott fent többek között Bercsényi Miklós, Károlyi Sándor és Faludi Ferenc hozzátartozóihoz küldött magánleveleiben számos önéletrajzi sor. A barokk nemesi társadalom kiemelkedő írói mesteri fokon tudták a formulákat magyar nyelven a művészi a levélírás szolgálatába állítani. Egyes irodalomtörténészek szerint a 17. század végi, illetve a 18. század eleji emlékirat egyfajta vádirat célzatával született a jelen és azt követő jövődökhöz.⁵ Nem véletlen az sem, hogy az emlékiratok, önéletírások legtöbbször fogságban született,⁶ úgy mint: Bethlen Miklósé a bécsi fogságában,⁷ Mikes Kelemen levél formában írt memoárja a török száműzetésében,⁸ Haller János *Hármas históriája* a fogarasvári börtönben,⁹ Rozsnyai Dávidé a szamosújvári börtönben,¹⁰ vagy Kemény János erdélyi fejedelem önéletírása a tatárok rabságában.¹¹ A 18. századi irodalmi élet a levéltudományban is éreztette hatását: egész levélíró mozgalom fejlődött ki. Hatalmas levélgyűjtemények jöttek létre, melyekben szinte minden jelentősebb írótól és költőtől maradt fenn olyan levél, mely számos önéletrajzi vonatkozást rejt magában.

A levélműfaj elméletével eddig kevesen foglalkoztak. 1974-ben Hopp Lajos tanulmányában egy részt szentelt a levélírás elméletének.¹² Ebben hangsúlyozta, hogy a 18. században a levél elméletét a retorika határozta meg, „a

---

⁵ Sükösd Mihály előszava Árva Bethlen Kata *Önéletírásának* kiadásához. (BETHLEN Kata *Önéletírása*, Szépirodalmi, 1963 (Magyar Századok), 10.)

⁶ Wathay Ferenc önéletírása a konstantinápolyi rabságában, Gálfi János töredékes önéletrajza váradi, illetve huszti rabságában született.

⁷ Bethlen Miklós 1708 és 1710 között, bécsi fogságában vetette papírra önéletírását.

⁸ Mikes Kelemen levél formájában írt emlékiratának, melyet egy gróf P. E. nevű, Konstantinápolyban élő képzeletbeli nénjéhez írt, első része Rákóczi fejedelem haláláig terjed (1735), második része az 1736–1739. évi hadjárat (osztrák–török háború) és a fejedelem részvételének időszakáról szól, a levelek harmadik csoportja pedig az utolsó két évtized eseményeit írja le.

⁹ Haller János fogarasi fogságában (1679–1683) írta a *Hármas Istoriat* és a *Békességes tüzésnek Paizsa* című munkáját.

¹⁰ 1683-ban Szamosújvárról, rabságában írta emlékiratát. (Rozsnyay Dávid, *az utolsó török deák, történelmi maradványai*, Pest, 1867.)

¹¹ Kemény János II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata során, 1657-ben esett a tatárok fogságába. *Önéletírását* a Bahcsiszeraí fölöött lévő Csufut-Kélek nevű várban írta.

¹² HOPP Lajos, *A magyar levélműfaj történetéből: Irodalom és felvilágosodás: Tanulmányok*, szerk. SZUDER Lajos, TARNAI Andor, Bp., Akadémiai, 1974, 501, 566.

két fő cicerói ágazat: litterae publicae és litterae privatae keretében.”¹³ Megvizsgálta a levélműfajt a Rákóczi-szabadságharc irodalmában, utalva a Rákóczi-kori levelezés irodalmi jellegére.

Rákóczi Ferenc és Mikes Kelemen levelezése mellett kiemelhetjük gróf Károlyi Sándor levelezését, akinek feleségéhez írt levelei már 1994-ben megjelentek. A levelek igazolják, hogy Károlyi gróf minden gondját és örömét megosztotta feleségével, még a katonai és hivatali jellegűeket is. Leveleiből, melyeket kizárólagosan a feleségének szánt, nem csupán a családi ügyekről szerezhetünk tudomást, hanem a 18. század első évtizedeinek minden fontos eseményéről.¹⁴ Károlyi levelei főleg a hadi helyzetről és a kuruc diplomáciáról szólnak. Az említett levelek jól kiegészítik Károlyi más jellegű feljegyzéseit, naplóját és önéletírását, sőt valamennyi közül a gróf ezekben nyilvánul meg legőszintebben. Mivel a levelekben a privát ügyek mellett említést kapnak a politikus és hadvezér Károlyit foglalkoztató kérdések is, a közölt iratok gazdagságuk miatt a politikai és a hadtörténeti kutatás számára is sok tanulsággal szolgálnak.

Felesége, Barkóczy Krisztina hozzá intézett leveleinek első kötete 2011-ben jelent meg, és az 1711-ig írt leveleket tartalmazza.¹⁵ Összeállítás alatt áll a második kötet. (1711–1724-ig, Barkóczy Krisztina haláláig). Barkóczy Krisztina levelei a tiszántúli megyék vezetéséről és a lakosságának keserves erőfeszítéseiről szólnak. A grófnőt leveleiből erős akaratú asszonynak ismerjük meg. Kötelességét rendületlenül teljesítette, még ha néha legszívesebben el is menekült volna a feladatok elől: „Egyszer keményen bírál, máskor tanácsot kér. Szigorú és konzervatív szemléletű, de nem unalmas személyiség, hanem kifejezetten jó humorérzékkel megáldott.”¹⁶ Nagylelkű jótévő, különösen a katolikus egyház javára, miközben takarékos is. Barkóczy Krisztina erős asszony, aki gazdálkodik, építkezik, alkalmazottakkal, mesterekkel bajlódik, családi problémákkal és saját betegségével küsz-

---

¹³ KNAPP Éva, *Levélméletek a magyarországi Jezsuita oktatásban a 16–18. században*, Irodalomtörténeti Közlemények 2011, 554.

¹⁴ *Károlyi Sándor levelei feleségéhez (1704–1724) I–II*, közread. CSOBÓ Péter, FEJES Judit, KOVÁCS Ágnes, KOVÁTS Zoltán, RESTÁS Attila, SZABÓ Zsolt, WIEDEMANN Krisztina, szerk. KOVÁCS Ágnes, Debrecen, 1994, 1.

¹⁵ *Barkóczy Krisztina levelei férjéhez, Károlyi Sándorhoz I. (1698–1711)*, közread. FOGARASSY Zoltán, KOVÁCS Ágnes, Debrecen, 2011.

¹⁶ *Uo.*, 7.

ködik. Akárcsak férjéé, az ő levelezése is nemcsak a közélet történéseinek, hanem az életmódtörténetnek is gazdag tárháza. Levelezésük azt mutatja, hogy hasonló erényekkel és gyarlóságokkal rendelkeztek, ezért is lehettek egymás egyenrangú társai. A házasságukat bensőséges kapcsolat jellemzi. Teljesen őszinték egymással, nyíltan vállalják véleményüket és érzéseiket. Világosan fejezik ki azokat akkor is, ha ezzel megbántanak másokat, vagy magatartásuk esetleg kedvezőtlen színben tünteti fel őket.

Gróf Károlyi Sándor és családjának tagjai fontos levelezést folytattak Kelemen Didák atyával, törekvéseinek támogatói voltak, szinte családjuk barátjának tekintették.

A kutatásaim során Kelemen Didák atya életének megértéséhez ezen kívül számításba kell vennem, hogy a levelezés teológiai, egyháztörténeti, valamint kultúrtörténeti és antropológiai jelentőséggel is bír. Esetében kiindulópontunk, hogy a halálát követő időszakról kezdődően éppen alakjának méltó megünneplése, legjobb esetben szentté avatása vált a céllá. Éppen ezért minden olyan tárgyi megemlékezés, amely életének a legpontosabb felidézését segítené elő, igen fontossá válhat. Nemcsak az irodalomtörténet vagy a történettudomány kíváncsi az alakja körül kialakítható kép megrajzolására, hanem az egyház szigora is figyelni és várja mindazokat a mozzanatok, amelyek személye köré azt az aurát megrajzolhatják, mely a boldoggá vagy szentté avatásához szükségessé válhat. Az ő esetében pedig a legkritikaállóbb műfajnak éppen a levelezést tarthatjuk.

Hivatkozhatok módszerem szempontjából a huszadik század egyik legnagyobb – nemzetközileg is elismert – magyar tudósára, Kerényi Károlyra, aki éppen azzal tudta a korábbi századok klasszikus filológiáját megújítani, hogy a szövegek értelmezése mellé-mögé-köré a szövegek tárgyi megjelenítését, antropológiai megelevenítését rendelte. „A filológus fő feladata – itt csak általában emlékeztessünk rá – akár csupán a szövegekkel, akár egyszerűsmind egy szövegekben teljesen soha ki nem meríthető szellemi szövevény-nyel vagy egy történeti emlékek által is kifejezett mitológé mával áll is szemben: az interpretacio marad. Az interpretátor azonban, minél jobban interpretál, annál inkább szerv is, mint befogadó és mint továbbadó egyaránt: nem csupán tudatosan, de öntudatlanul is reagál és funkcionál. Egész lénye és léte, struktúrája és saját élményei az interpretációból kikapcsolhatatlan tényezőzt képeznek. Kikapcsolni ezt a tényezőzt nem lehet, de teljes fénybe

állítani igen. Ahol a legbecsületesebb tudományos törekvések eredményeit ennyire a kutató személye határozza meg, aki tudatos megfigyelő és egyúttal öntudatlanul funkcionáló szerv, ott nem szabad és nem is lehet személytelenséget színlelni, sem a személyest eltitkolni.”¹⁷

Ha ugyanis a papírformát nézzük, a *Bízafejek* című nagyhatású prédikációgyűjtemény Kelemen Didák név alatt jelent meg. Miért? Mert lehet, hogy az eredeti, „élő változatot” ő ejtette ki száján élőbeszéd formájában. A megjelentetéshez az anyagi támogatást az ő neve vonzotta. A levelek antropológiai kontrollja éppen azt mutatja, hogy ő maga menekülni akart éppen a névadás procedúrájától. Mint azt Dobos Marianne Maczák Ibolya kutatásaira hivatkozva előadásában bemutatta: „Milyenek lehettek Kelemen Didák prédikációi? Nem tudjuk. De hatását ismerve leírhatjuk azoknak komponenseit. Mert a megjelent produktumok már a tovább szerveződő hagyomány részeivé alakított »irodalmi« alkotások. A rögtönzések átformálásai. A vad közösségekkel szembeforduló, azokat megszelídítő rögtönzések beleillesztései a katolikus egyház prédikátori hagyományaiba. Kelemen Didák szellemében fogant nem Kelemen Didák-művek. A ma kézbevehető szövegek a hagyomány továbbszövései. Kelemen Didák csodája, amellyel a halott országba (köztük a veszendő lelkű Miskolcra) az ő már évszázadokon át sokak szerint, így szerintem is, hősi fokban gyakorolt szeretete lelkét investálta. A sajátos eredetisége az, hogy belealakult a kor történetébe. Szövegszerűen kiszálazhatatlan. De az eredetiségnek erre a mulandó formájára volt szüksége éppen akkor az országnak, amelynek nem egy helyén, azokon is, amerre Isten Szolgája útjai vezettek, voltak olyan évtizedek, amikor a katolikus hitélet jóformán megbénult. A 16–17. századi hitéleti nyomor, paphány, sőt nyugodtan mondhatjuk, vallási szükségállapot ideje után kezdte el tevékenységét, melynek eredményeként jogos számára az elnevezés: »Felső-Tisza vidék apostola.«”¹⁸

Ha a boldoggá avatására váró „szent embernek”, a pusztulás ellenében feltámadó apostolnak eredetiségét, személyes egyediségét keressük, akkor éppen a mára rekonstruálhatatlan eredetiségében lehet felmutatni. A szentté

---

¹⁷ KERÉNYI Károly, Thomas MANN, *Beszélgétesek levélben*, ford. DOROMBY Károly, Bp., Gondolat, 1989, 44–45.

¹⁸ DOBOS Marianne, *Kompiláció? Plágium? Archaikus népi imádság?* Kézirat. Elhangzott 2012. szept. 26-án a Miskolci Egyetem Politikatudományi Intézetében rendezett *Kis magyar plágiumtörténet* c. konferencián.

avatási procedúrája nem egyszer elakadt a századok során, talán éppen azért, mert tárgyi emlékezete működésének nem fedti valóságos eredetiségét, „szentségét”. Ami olvasható, hadd nevezzem az egyszerűség okán így: Kelemen Didáknak és társainak szent-kompilációja. Egy az imígyen sem sok korabeli értékfolytató közül. A valódi, eredeti Kelemen Didák valahol a feltámadó Magyarországon (azon belül a feltámadó Miskolcban) ragadható meg, kanonizálható. Mert abban a korban, amikor a hagyomány szent kompilációja volt a szokás, ő akkor mert *eredeti* lenni. Egyetlen. Aki prédikációiban is a szentségközvetítésének alkalmas módját követte, nem utókorára kacsintott, hanem a feladat nagyságát vállalta, teljesítette be. Eredeti volt éppen azért, hogy a publikált dokumentumokról egymás után hullik le az eredetisége, melynek lebontását ő is kívánta. 2009-ben a Gyulafehérvári Érseki Levéltár Kelemen Didák-anyagában Maczák Ibolya is rátalált a Rákos Raymund által már említett, 1728-ból származó levélre: „bár csak új eszterdőre az Úr Istennek eo Sz. Felségének ingyen való Sz. Kegyelmeből lennének Készek azon csekély praedikatiok [...] tovább is kérem Tiszt atyaságotat édes tiszt. P. Regens atyám Uram, hogy az tiszt. Jó emlékezetű Plebanus Bernárd Pál emlékezetit az mint fel tettem volt, ki ne hadgyák, mert requireat in Sancta pace, ővé volt az Úr Istennek eo Sz. Felségének ingyen való Sz. kegyelme általa’ munka, enyim csak a foldozás, elég én nékem, Istennek hála, hogy eddig hasznát vettem, e’ nélkül hozzá sem kezdhettem volna: nem ítélem, hogy az Sz. Szerzetnek az kissebbségire essék, nékem pedig nem lehet az máséval ditsekednem azért hadd legyen édes Atyám Uram fel téve, jobbnak gondolom így, ’s az én édes Istenem előtt kedvesebbnek lenni, kinél egyebet nem kívánok bellőle.”¹⁹Volt olyan irodalomtörténeti hagyomány, amely a *Búzafejeket* mint egy szerzői névvel ellátott prédikációs szövegegyüttest értékelte, magyarázta, műfajelméleti vizsgálatnak vetette alá – csak a mellé-mőgé-elé helyezhető antropológiai keletkezés-történet levélben rögzített „valóságosságát” hagyta figyelmen kívül. Mindez nem elősegítette, hanem éppen hogy akadályozta a Kelemen Didák-személyiség megalkotását. A levél megszólaltatásával válik Kelemen Didák élő személyiséggé, egyháztörténeti értéke is ezáltal növekedhet – akár a cél irányában is. A „szentség hírében” élő személyiség – megtartva az élő hit-

---

¹⁹ Uo.; MACZÁK Ibolya, *Előzött szavak (Szövegalkotás a 17–18. századi prédikációkban)*, [Szigetmonostor], WZ Könyvek (A Források tükrében), 2010.

szónok varázslatos erejének emlékezetét – így válik többé, „nagyobb” az utókor emlékezetében, ha tudjuk a példává váló könyvnek a valóságos alkotástörténetét.

Kelemen Didák atya életének megidézését ezért vállaltam a személyiségét körülölelő, általa írt, illetve a róla szóló, rá emlékező levelek segítségével.

2.

A 18. században a katolikus egyház pozíciója megerősödött, és ebben mind a Károlyiaknak, mind Kelemen Didáknak és szerzetestársainak óriási szerep jutott. A Károlyi családot Kelemen Didákkal a hagyomány és a történeti irodalom a kezdetektől összekapcsolta, sőt boldoggá avatását legelőször a család egyik tagja, Haller Gáborné Károlyi Klára kezdeményezte, nem sokkal a minorita rendfőnök halála után.²⁰

A Károlyi család és a minorita szerzetes egymást kölcsönösen támogató, apostoli tevékenysége példa lehet a katolikus egyház és a világiak országot építő együttműködésére. Kelemen Didák egész életének munkája elválaszthatatlan Károlyi gróf személyétől, így Kelemen atya életének ismertetése hiányos volna, ha Károlyi Sándorról és koráról nem emlékeznénk meg.

Károlyi Sándor és családja minden tagjára jellemző a mély vallási buzgóság. Amit tesznek, és ahogyan tesznek, az mind vallásos meggyőződésből ered.²¹ A generális őszinte, elmélyült kegyessége, vallásossága leginkább az ünnepekhez kapcsolódott. Naplója tanúsága szerint minden jeles ünnepről – magánáhítat illetve családi ünnepelés és templomi misehallgatás formájában is – megemlékezik. Magánájtatossággal emlékezik meg a Gyertyaszentelőről, Sarlós Boldogasszonyról, Mindenszentek ünnepét és Halottak napját is megtartja, nagypénteken és nagyszombaton a „koporsólátogatás” szertartását végzi. 1703-ban Gyümölcsoltó Boldogasszony napján búzaszentelő körmenetet tart, Vízkeresztkor pedig megszentelteti házát.²² A járvány idején magánáhítatával is igyekezett a járvány megszűnését elősegíteni. Egy

---

²⁰ BRÁZAY János, *Gróf Károlyi Klára néhai gróf Haller Gábor özvegyének két érdekes levele...*, Nagy-Károly, Seper Kajetán, 1890, 7.

²¹ TAKÁTS Sándor, *Kelemen Didák és Károlyi Sándor családja*, Bp., Athenaeum, 1892, 411.

²² SZALAY, *Gróf Károlyi Sándor önéletírása...*, Pest, Heckenast, 1865.

évig minden pénteken napi háromszori böjtöt rendelt háza népének, a *Loretói litániát* és egyéb áhítatgyakorlatot is magában foglaló templomi ájtatossággal.²³ Buzgóságát csak növeli feleségének, Barkóczy Krisztina grófnénak mély hite. Templomok és egyházi gimnáziumok sorra épülnek: a nagykárolyi katolikus templom és piarista gimnázium, a nyírbátori és miskolci minorita rendház. Takáts Sándor írja, hogy Károlyi egymaga többet áldozott templomok és iskolák javára, mint az ország akkori püspökei együttvéve²⁴ „az háborúság miatt.”²⁵

A nagy pártfogó semmit sem tagadott meg a templom- vagy iskolaügyben hozzáforduló Didák atyától, sőt kérés nélkül is adott. A minorita szerzetes azt írja Károlyiról, hogy „nem illet, hogy a magától hulló termő fát rázzuk”,²⁶ vagyis nem kívánja kéréseivel zaklatni azt, aki magától is bőven juttat.

A számos templom és iskola építése azonban nem merítette ki buzgóságát. Évenként nagy összegeket költ egyházi célokra. Kelemen Didákot és társait térítőül küldi szét a tiszai vidékekre. Ellátja őket szükséges eszközökkel: pénzzel, építőanyaggal, élő munkával. Az elhagyott falvakba és üres házakba katolikus svábokat és olaszokat telepít le, és szívből örül, ha jobbágyai közül csak egyet is megnyerhet vallásának.

Károlyi Sándor a katolikus vallás terjesztése körüli fáradozásaiban nem volt igazságtalan sem. Türelmes volt a más vallásúakkal szemben is. A más-

---

²³ „Mert minek utána a felséges Isten maga igaz ítélete szerint édes hazánkat az elmúlt esztendőekben pestissel meglátogatta volna [...] [Károlyi Sándor] egész háznépével fogadást tölt, hogy esztendőnek forgása alatt péntek napon egész estvéig böjtölni fog, háromszor menván azon napon az Isten házába. Délelőtt a sz. misére, mellynek végén az áldott Jesus nevéreől való litániákat mondatta. Délután három óra tájban Nagy Asszonyunknak, a Boldogságos Szűz Máriának üdvözlő rózsákból kötött lelki koszorúját nagy szent szóval imádkoztatta. Utána pedig keserves nótával ama töredelmes szívből származott ötvenedik zsoltárt, »Könyörülj, Istenem én bűnös lelkemen etc.« énekelt. Estvéli öt óra tájba pedig a Boldogságos Szűz Lauretomi Litániáját énekszóval mondatta, melly ájtatosságon hogy jelen lehetne, maga mulatságát odahagyván, a mezőre is visszatért vala. Így engesztelte ez a magyar Dávid, boldogult m. gróf Károlyi Sándor az Istennek haragját.” (NOVÁK István, *Pozsony* = GYULAI Éva, *Kegyúr és káplán: Károlyi Sándor gróf és Kelemen Didák minorita missziója = Publicaciones Universitatis Miskolcensis: Tanulmányok Kelemen Didák tiszteletére: a 2008. április 17–18-án megrendezett konferencia előadásai*, Miskolc, 2008, 79.)

²⁴ TAKÁTS, *i. m.*, 411.

²⁵ BRÁZAY, *i. m.*, 11.; TAKÁTS, *i. m.*, 536.

²⁶ *Kelemen Didák levele Károlyi Sándorhoz (Bator, 1734. márc. 8.)* = RÁKOS Balázs Raymund, *Isten Szolgálja P. Kelemen Didák levelei*, Róma, Agiografiche, 1975, 263.

vallásúakat nem kényszeríti az áttérésre, hanem sajnálja őket, mert meg van győződve hite igazságáról. Szüntelenül érdeklődött Didák atya missziós útjairól, aki „referált működésének eredményéről”.

A minoriták története Nagybányán akkor kezdődött, amikor az 1687-ben Csáky István kassai főkapitány, valamint Károlyi László három templomot visszaszerzett a reformátusoktól. A középkori nagybányai Szent Miklós templomot és az ispotályt kapták meg letelepedésükre. Károlyi Sándor is támogatta a minoritákat, és erősen ellenezte, amikor a német nevű nagykárolyi szerzeteseket a kurucok elűzték. 1705. december 20-án írja feleségének, hogy „[...] mert az Bányai barátokat ki akarják űzni, de én nem engedem, hanem ha ki suspectus, menjen, s jöjjen más helyébe.”²⁷ Amikor a szatmári jezsuiták védelmet kérnek a kálvinisták ellen, ő nem adja meg ezt nekik, hanem megnyugtatója, hogy nem fogják őket bántani, sőt arra biztatja őket, hogy inkább prédikáljanak nekik és tegyenek tanúságot hitük szépségéről. Az 1705. évi szécsényi országgyűlés végzése értelmében ugyanis a magyar állam területéről kiutasítják az osztrák provinciával szakítani nem akaró jezsuitákat. A kassai jezsuita rektor Károlyi feleségéhez, Barkóczy Krisztinához fordul védelmük érdekében,²⁸ aki figyelmezteti férjét a katolikusok iránti kötelezettségeire.²⁹

Barkóczy Krisztina a szabadságharc alatt igyekszik férjét visszatartani a katolikusok üldözésétől. 1706-ban gelényesi birtokáról írt levelében a katolikusok védelmére kéri férjét mint a szatmári vidék patrónusát: „Mínthogy pedig édes lelkem ha szintén rossz pápistának tartja is kegyelmed a Tiszán innen valókat, de ugyan Isten kegyelmedet rendelte ezen a földön oltalmazójának az ő anyaszentegyháznak, ha mit feltalálhatna meggátlására.”³⁰

---

²⁷ RÁKOS Balázs Raymund, *Ugye, Atyafiak?!: Isten Szolgálja P. Kelemen Didák OFM Conv. élete*, Róma, Agiografiche, 87–88.

²⁸ „Kassai Pater Rector uram [...] kér ezen levelét recommendájam [...] Vannak bánatban, már elérkezvén a comissariusok, kik conscribálják jószágokat, s magokat kügazítják, bizony, Szíven, busulok rajta, mert mind Istentül félek érte, s mind a bal-keresztyéneknek ezzel nagy örömet szerzvéen, félek az excommuncatiótul, s az egész keresztyénség előtt nótába esnek a magyarok.” *Károlyi Sándorné levele férjéhez (Olcsva, 1706. aug. 3.)* = Károlyi-oklevéltár, 5. k. CCCLXXXV.sz.

²⁹ *Barkóczy Krisztina levele férjéhez, Károlyi Sándorhoz (Olcsva, 1706. szept. 30.)* = *Barkóczy Krisztina levelei...*, i. m., 158; TAKÁTS, *Szalai Barkóczy Krisztina*, Bp., Franklin, 1910, 26–27.

³⁰ *Uo.*, 213.

Kelemen Didák atya 1710-ben kezdte meg térítő munkáját Nagybányán, ahol a kurucok által feldúlt kolostor romokban állott. Apostolkodása kezdetén gróf Károlyi Sándor a buzgó szerzetest és híres szónokot szemelte ki a visszakapott nagybányai rendház rendbehozatalára. Károlyi szívében viselte a nagybányai minoriták sorsát, segítette 1710-ben Kelemen Didáknak a kolostor és jószágai visszaszerzésében. Az épületek és birtokok viszont csak a szatmári béke után kerültek újra jogilag is a rendházhoz. Egy cél, egy közös misszió vezérelte őket Szatmár vármegyében és környékén: hogy megerősítsék és visszaállítsák a katolikus egyház pozícióját. Így került közel Didák atya az 1712-től a nagykárolyi várkastélyban székelő gróf Károlyi Sándorhoz.³¹

Kelemen Didák és Károlyi Sándor közös missziója a magyarországi kálvinizmus egyik összefüggő területén, Szatmárban kezdte és folytatta rekatolizációs törekvéseit. Kapcsolatuk a nagybányai rendház visszafoglalásánál kezdődött, és a nyírbátori romos kolostor és templom újjáépítésénél teljesedett ki. Leveleiben többször írja Károlyinak: „böcsületes patereim mind misszióra kiindultak”.³² Ilyen buzgóság mellett nem meglepő, hogy a katolikus vallás híveinek száma gyorsan nőtt. Amikor Didák atya Csengeren megkezdte a térítést, csak egy katolikus családot talált, Nyírbátor egészen protestáns volt, Szatmár megyében pedig Károlyi Sándor menyegzője időpontjában alig néhány katolikus család lakott.

1720. július 29-én Károlyi Sándort a nyírbátori templom felszentelésére és Portiuncula napjára hívja meg,³³ majd 1720. augusztus 30-án még egyszer figyelmezteti erre Károlyit.³⁴ Kelemen Didák Miskolcon egy jezsuita szerzetes bevonásával újdonságnak számító missziót tartott, bűnbánati körmenettel egybekötve. A misszió a miskolci protestáns lakosságban ámulatot váltott ki, hatására többen megtértek.³⁵

Kelemen Didák 1731-ben nagy lelki megelégedéssel írja Károlyinak, hogy „az Úristennek ingyen való szent kegyelméből immár Excellentiád nemes

---

³¹ RÁKOS, *Ugye, Atyafiak?!...*, i. m., 88, 92.

³² TAKÁTS, *Kelemen Didák...*, i. m., 551.

³³ *Kelemen Didák levele Károlyi Sándorhoz (Bator, 1734. márc. 8.)* = RÁKOS, *Isten Szolgálja...* i. m., 100.

³⁴ TAKÁTS, *Kelemen Didák...*, i. m., 283.

³⁵ CSAK Alajos Cirjék, *Kelemen Didák csodás élete és működése*, Miskolc, Magyar Jövő, 58–59.

vármegye igaz hitben lévő tagokból áll!”³⁶ Didák atya és Károlyi Sándor buzgó tevékenységének köszönhető tehát a tiszai részek megtérítése: nélkülük nem sikerülhetett volna Szatmáron a püspökség alapítása. Nehéz viszont eldönteni, hogy kettőjük közül melyiküknek nagyobb az érdeme. Egy a biztos: Didák atya végezte a lelki munkát, Károlyi pedig biztosította a szükséges hátteret: „Didák térített, Károlyi meg megvédte befolyásával a támadások ellen”.³⁷ 1743. november 16-án utolsó levelét intézi Károlyi fiához: „Én is – írja ebben – viribus enervatus lévén, gyarló életemet kevéskeves borral gyámolgom, melyben ha megfogyatkozom, ártalmamra nagyon.”³⁸ Egyúttal azt is tudtára adja a grófnak, hogy hozzáfogott már a nagy lelki munkához: Károlyi Sándor halotti prédikációjának készítéséhez. A beszéd azonban nem készülhetett el, mert betegsége napról napra súlyosbodott, és a halál végül megghiúsította tervét.

1743. szeptember 8-án halt meg Didák atya munkatársa, gróf Károlyi Sándor. Lassan elmentek azok, akikkel Didák atya együtt dolgozott Magyarország „feltámadásán”. Védnökének halála mélyen megrendítette a szentéletű minorita szerzetest. Több éven át örömmel fáradoztak közös eszményeik szolgálatában s a Mindenható megengedte, hogy munkáik gyümölcsét láthassák.³⁹ Kelemen Didák egész életén át egyik legkedveltebb embere volt a Károlyi-családnak. Számtalanszor tartózkodott Károlyi Sándor gróf házában. Bárhol tartózkodott Károlyi Sándor, bármerre ment a kuruc generális, mindig legalább egy-két napot töltött Didák atyánál. „Mint a grófi háznak gyóntatója, negyedszázadnál tovább folytat sűrű levelezést Károlyi Sándor generálissal és családjának tagjaival: Haller grófné (szül. Károlyi Klárával), Barkóczy Krisztinával (Károlyi Sándor széplelkű feleségével) és másokkal. Gyóntatója volt Koháry Judit grófnénak, belső tanácsosa Koháry országbírónak, ki egyúttal prédikációinak kiadója is volt. A Berényiek, Dőryek, Mikesek, Vécseyek, Csákyak is gyakori összeköttetésben álltak vele.”⁴⁰

Törekvéseinek legfőbb támogatója mégis Károlyi Sándor volt. Soha nem történt meg, hogy amikor Didák atya akár anyagi segítségért, akár erkölcsi

---

³⁶ TAKÁTS, *Kelemen Didák...*, i. m., 551.; RÁKOS, *Ugye, Atyafiak?!...*, i. m., 482.

³⁷ TAKÁTS, *Kelemen Didák...*, i. m., 551–552.

³⁸ *Uo.*, 706.; RÁKOS, *Ugye, Atyafiak?!...*, i. m., 680.

³⁹ TAKÁTS, *Kelemen Didák...*, i. m., 706.

⁴⁰ *Uo.*, 401.; RÁKOS, *Ugye, Atyafiak?!...*, i. m., 115.

támogatásért hozzá fordult, Károlyi egyszer is visszautasította volna. Kelemen Didák volt a tanácsadó és tervező, Károlyi a végrehajtó.⁴¹

1714-ben Kelemen Didák a tartományfőnök megbízásából így fogalmazza meg a Károlyival való kapcsolatuk lényegét: „Alázatosan édes méltóságos Generális Uram Excellenciád, mint Szerzetünk kiváltképpen való bizodalmas nagy jó Patrónusának inkább oltalmazó, pártját fogó s gondviselő édes Atjának s promotorának kegyes patrotiniumjához T. Pater Provinciálisunk Commissiojából s Parancsolatjából ugyan eő Atyasága neve alatt folyamodom [...]. Mi is és az egész Sz. Szerzet ebbeli Excellentiád munkálkodását s velünk való jó téteminit örökké való fel maradandó emlékezetben tartván, szüntelen való imácságinkkal i mise mondásinkkal meghálálni el nem mulatyuk.”⁴²

Amikor 1715-ben az Oszmán Birodalom megtámadta Velencét, kitört az újabb török háború. Kelemen Didák mint szemtanú, a háború minden eseményéről értesíti patrónusát, Károlyi Sándort. Ismerve Kelemen Didák jámbor buzgalmát az evangélium hirdetéséért, nem csodálkozhatunk azon, hogy közvetlenül tartományfőnökké való megválasztása után a mohamedánokkal vívott kemény harcok színhelyeihez közel találjuk őt. Erre indította hazaszeretete, szolgálatkészsége és patrónusa, Károlyi Sándor iránti barátsága. A nagyhatalmú mágnás megkérte Didák atyát, hogy minél gyakrabban számoljon be neki az eseményekről, így a török háborúk idején egyik legkedvesebb tudósítója volt Károlyinak, aki mint szemtanú a háború minden eseményéről értesítette őt.⁴³

1727 augusztusában Didák atya nagyon boldog, hogy Károlyi Sándor személyesen is elmegy a vármegyei tisztújításra, mert szavai szerint „a vármegyéiben az Úr Isten szent malasztyával munkálkodik”. Didák atya kéri, hogy a vármegyei szenátusba a katolikusokat helyezze el, hogy „az üdvözlendő igaz hit nagyobbban terjedhessen”⁴⁴

1732-ben Károlyi Sándor újbóli főispánná választása alkalmából írja: „Mivel az Úr Istennek ingyen való kegyelmiből immár az Excellentiád ne-

---

⁴¹ TAKÁTS, *Kelemen Didák...*, i. m., 402.

⁴² *Kelemen Didák levele Károlyi Sándorhoz (Eger, 1714. szept. 19.)* = RÁKOS, *Isten Szolgálja...*, i. m., 1–3.

⁴³ TAKÁTS, *Kelemen Didák...*, i. m., 685–686.

⁴⁴ *Kelemen Didák levele Károlyi Sándorhoz (Bakta, 1727. aug. 10.)* = RÁKOS, *Isten Szolgálja...*, i. m., 192.

mes vármegyéje nagy részint igaz Hitben levő tagokból áll, kívánom mostani Restauratiójának alkalmatosságával, segéllye az Úr Isten eő Szentfelsége, hogy egészen abból épülhessen s állhasson Szent Nevének nagyobb dicsőségire s az Anyaszentegyház terjedésire”.⁴⁵ Szokása volt Károlyinak, hogy Bécsből és Pozsonyból a böjti napokra heringet, citromot, gyömbért, sáfrányt, csigát és mandulát küldött családjának, s ilyenkor Didák atyáról sem feledkezett meg.⁴⁶ Egyszer leánya, Klára figyelmeztette apját a böjti időszakban, hogy „méltóztatott volna Nagyságodnak a szegény páter minoritákról is megemlékezni”.⁴⁷

Didák atyának Károlyi iránti bizalma feljogosította őt arra is, hogy nemcsak lelki, hanem gazdasági dolgokban is tanácsot adjon neki, sőt bele is szóljon családi ügyeibe. Az 1740-es években Károlyi Sándor a dohánytermesztéssel próbálkozott, végül azonban hosszas lebeszélésére felhagyott az új növénykultúra termesztésével.⁴⁸

Károlyi Sándorhoz fűződő bensőséges, szinte baráti viszonyát leginkább az mutatja, hogy egyik levelében az özvegy grófort próbálja rávenni az újraházasodásra.⁴⁹ 1728. november 2-án Károlyinak írt terjedelmes levelében új házasságkötést ajánlott neki. Egyenkint felsorolja a házasság mellett szóló érveket: több maradéka lesz, kevesebb alkalom lesz a vétkezésre, ahogy Szent Pál apostol mondja „jobb meg házasodni, hogysen égni, vagy az tartóztatlanságnak periculumában élni.”⁵⁰ Indoklása szerint a szent házasságban fogja őt az Isten megáldani, „s így az anyaszentegyház terjedhet”. Kelemen atya félti a grófort, nehogy vétek ütközzön a szívébe. Igaz – írja –, hogy az özvegyesség kedvesebb Isten előtt, mint a szent házasság, de ha nincs ajándék az özvegyességben, jobb a szent házasság, ezért ha Károlyi nem kötelezte magát fogadalommal az özvegyeségre, nősüljön meg, vegyen el istenfélő, ájtatos, alázatos asszonyt, inkább szegényt, mind gazdagot, aki a gyermekeket megbecsüli, kártyázni, kockázni nem tud, s „magyar legyen, ha ehhez

---

⁴⁵ Kelemen Didák levele Károlyi Sándorhoz (Miskolcz, 1732. jún. 11.) = *Uo.*, 248.

⁴⁶ TAKÁTS, Kelemen Didák..., *i. m.*, 681.; CSIKI Tamás, *Mítoszteremtés – történettrői módra: Takács Sándor és Ballagi Aladár Kelemen Didák-képe* = Publicaciones Universitatis Miskolcensis, 2008, 113.

⁴⁷ TAKÁTS, Kelemen Didák..., *i. m.*, 681.

⁴⁸ *Uo.*, 684.

⁴⁹ *Uo.*, 685.

⁵⁰ Kelemen Didák levele Károlyi Sándorhoz (Bátor, 1728. nov. 2.) = RÁKOS, *Isten Szolgálja...*, *i. m.*, 209.

a földhöz nem szokott, tőle ne irtózzon.” Kell a házasság azért is, hogy a háztartás, a „méltóságos udvar” jobb rendben, nagyobb ájtatosságban legyen, mivel Károlyi nem ér rá ezzel foglalkozni. Jól ismerte patrónusának legfelsőbb életét is: azért is javasolja a házasságot, mert látja, hogy nincs, akivel Károlyi Pozsonyban az országgyűlések alatt beszélgesen, „egyedül törődik s emésztí magát”, s a feleség vigasztalására lenne.⁵¹

3.

Barkóczy Krisztina a császárhoz hűséges családból származott, de az ő családjában a királyhűség a magyar érzéssel és szokásokkal jól megfér. Mint férjének hűséges társa, támogatta a Rákóczi-felkelést is. Tisztelte, nagyra becsülte Rákóczit, s remélte, hogy az ő vezérlete alatt a magyar megszabadulhat a német uralomtól.

Éble Gábor Barkóczy Krisztinát mint a női erények és a kötelességérzet példaképét jellemezi. „Éles eszű, tudákosság nélkül, mély érzésű, minden érzélgés nélkül, nagyúri asszony, fényűzés nélkül s ünnepektől, ünnepek nélkül. Csak ily tulajdonságokkal lehetett megnyerni férjének azt a határtalan bizalmát, hogy a nőt minden államtitokba, hadi tervekbe, saját legrejtettebb gondolataiba beavassa. Csak ily nő gyakorolhatott befolyást a közpályán szereplő férj elhatározásaira.”⁵² Barkóczy Krisztina valóban társa volt Károlyi Sándornak. Éveken keresztül távol éltek egymástól, külön vezették a rájuk bízott feladatokat, de közösen oldatták meg ezeket, sokszor tanácsot kérve egymástól. Jó arányérzéke megóvta őt a túlzásoktól, okos tanácsokkal segítette férje munkáját, és megosztotta vele gondjait.⁵³ Férjéért és gyermekeiért aggódó asszony volt, aki szelíd, de határozott akaratossággal vezette a családi gazdálkodást. Maga is elmegy néha a táborba férjéhez, leveleiben folyton buzdítja „édesét”, „kedves jó szívét”, hogy „meg ne restüljön az munkában”.⁵⁴ Az erdélyi vereség miatt elkedvetlenedett generálist ő figyelmezteti a haza iránt tartozó szeretetre, s bátorítja őt, hogy meg ne fáradjon

---

⁵¹ *Uo.*, 210.

⁵² ÉBLE Gábor, *Károly Ferenc gróf és kora: 1705–1758*, Bp., 1893, 161.

⁵³ *Károlyi Sándor levelei feleségéhez...*, i. m., 1–2.

⁵⁴ TAKÁTS, *Kelemen Didák...*, i. m., 404.

a munkában „aljon [Istennek] szent akaratjában, s mind Kegyelmedre s reám, tudom, gondot visel.”⁵⁵

Amikor a politikában kedvező események történnek, leveleiből ez sugárzik: boldogság tölti el, tréfálkozik, incselkedik férjével.⁵⁶ Közben gyöngéd tanácsokat is ad férjének, figyelmezteti és óva inti, hogy vigyázzon az erkölcsi életre ott a táborban, hol annyi alkalom kínálkozik a bűnre.⁵⁷

Barkóczy Krisztina nagy ügyességgel vezeti a gazdálkodást Károlyi nagy kiterjedésű birtokain. A gondviselés embere volt ő ebben a nehéz időben.⁵⁸ Gazdálkodásáról így számol be férjének: „Bezzeg, Szívem, Kegyelmed írása szerint a jó kulcsár nem léte miatt van a sok tékozlás s fogyatkozás. De nem csak azt, de más jó cselédet sem kaphatok, kivált, én, úgy látom. Az Isten tudója itt is sok bosszankodásomnak. Bizony, úgy élni sem kívánok, lelkenek sem lévén nyugodalma. Most számot vetettem volna, de hiába parancsolja az ember, se sót, se kecskét, semmit nem tartanak számba, a sóknak is elég híja. [...] Le nem tudnám írni, Édes Szívem, a sok bosszúságom. Se külső, se belső emberem, aki még nyugodtan már.”⁵⁹

A grófné mint buzgó vallásos asszony, teljes erejével azon fáradozott, hogy a katolikus vallást terjeszthesse a tiszai részeken. Ebben a törekvésben Kelemen Didáknak s különösen férjének volt nagy segítségére. Ezért telepítette le Károlyi Sándor Szatmár megyei birtokain a katolikus svábokat is. Ez a telepítés azonban nem igen sikerült; a svábok egy része megszökött. „Nagy oka az ő szökésüknek – írja férjének – az németiség; szégyenlik, hogy a német a magyarnak jobbágya a táborban erősen rajta vannak idegeníteni őket tőlünk.”⁶⁰ Károlyit nagyon bántották a kellemetlen hazai hírek, és keserűen írja feleségének: „el nem hitetem magammal, hogy az minémű intentionnal én ebben megindultam, az Isten konfundáljon és költségemet bele veszesse.”⁶¹ Viszont, hogy férjét jó kedvre derítse, ilyenkor kedvesebb

---

⁵⁵ *Barkóczy Krisztina levele férjéhez, Károlyi Sándorhoz (Munkács, 1711. jan. 8.) = Barkóczy Krisztina levelei..., i. m., 396.*

⁵⁶ TAKÁTS, *Kelemen Didák..., i. m., 405.*

⁵⁷ *Barkóczy Krisztina levele férjéhez, Károlyi Sándorhoz (Nagykároly, 1704. ápr. 12.) = Barkóczy Krisztina levelei..., i. m., 43.*

⁵⁸ TAKÁTS, *Kelemen Didák..., i. m., 405.*

⁵⁹ *Károlyi Sándor levele feleségéhez, Barkóczy Krisztinához (Pozsony, 1712. júl. 30.) = Károlyi Sándor levelei... I., i. m., 197.*

⁶⁰ TAKÁTS, *Kelemen Didák..., i. m., 405.*

⁶¹ *Uo., 406.; RÁKOS, Ugye, Atyafiak?!..., i. m., 129.*

dolgokról írogatott neki. Elbeszélte neki, milyen nagy arányokban terjed a katolikus vallás, és leírta, mit csinálnak gyermekei és unokái.⁶² Majd arról értesíti férjét, hogy Erdélyben még a német generálisné is magyarul tanul, és mindenütt milyen nagy szeretettel fogadták őt az erdélyiek: „[...] minden méltóságos úri asszonyok oly szeretettel mutatják magokat s magok megalázásával jutnak hozzám, mintha eleitől fogva ismertek volna.”⁶³

Gróf Barkóczy Krisztina Kelemen Didák mellett nélkülözhetetlen munkatársként dolgozott a vallásos élet megújításában. P. Kőhalmi Mihály Szevér az 1944-ben megjelent Kelemen Atya Közlönye című folyóiratban következő szavakban méltatja a Károlyi családot: „A Károlyi család már a Rákóczi-fölkelés előtt is jelentékeny szerepet vitt. Bethlen Gábor első felesége Károlyi leány volt. Maga Károlyi Sándor is főispán. Amilyen szerepe volt Deák Ferencnek 1867-ben, ugyanolyan tisztet ruházott rá a Gondviselés 1711-ben: kibékíteni a nemzetet királyával. A háborúk és a betegségek által kipusztított falvakat telepítések által helyrehozta, sok új falut alapított, közben a saját gazdaságát kénytelen volt elhanyagolni, s ha nincs mellette hűséges felesége, Szalai Krisztina, tönkre kellett volna mennie. Ez a jó nagyasszony a háború alatt is, után is férfiúnak is dicsőségére való tevékenységet fejtett ki úgy, hogy a Károlyi vagyon nem érezte meg az ura távollétét.”⁶⁴

A grófné annyira ragaszkodott a hazai birtokhoz, hogy még férje sem tudta őt megyeri birtokára, Bécsbe vagy Pozsonyba csalogatni.⁶⁵ Pedig legnagyobb vágya volt, hogy férjével lehessen

Elképzelhetjük, hogy férje távollétében milyen nyomás nehezedett a lelkére. Erről ír neki az egyik levélben: „Az én lelkem állapottya legbajosabb, úgy annyira, hogy semmit sem tudok venni az elmémre, miként lehetne jobban, mert itt lenni se nem rendi, se nem üdvösséges, s nemis kívánom.”⁶⁶ Még hozzáteszi, hogy édesanyja, Koháry Judit grófné nem egyezik bele a tervbe, sőt mióta ezt meghallotta, nem szól, hanem folyton sírdogál.

---

⁶² *Barkóczy Krisztina levele férjéhez, Károlyi Sándorhoz (Nagykároly, 1703. nov. 19.) = Barkóczy Krisztina levelei...*, i. m., 31.

⁶³ TAKÁTS, *Kelemen Didák...*, i. m., 405.

⁶⁴ KŐHALMI Mihály Szevér, *Kelemen Didák és Károlyi Klára*, Kelemen Atya Közlönye, Miskolc, 44.

⁶⁵ TAKÁTS, *Kelemen Didák...*, i. m., 406.

⁶⁶ *Uo.*, 407.; RÁKOS, *Ugye, Atyafiak?!...*, i. m., 130.

Ettől az időtől megváltozott leveleinek hangvétele. Gyakran adott kifejezést bánatának. Álmai szétoszlottak, öröme csak parányi lett. Férje igyekezett vigasztalni, de szavai nem enyhítették már szenvedéseit.⁶⁷ A 1724-ben bekövetkezett halála után Károlyi Sándor nem gondolt az újránházasodásra.

Végrendeletében vagyonát három részre osztotta. Az első részt a nyírbátori minoritáknak és a nagykárolyi piaristáknak, a másik részt fiának, a harmadikat leányának hagyta. Károlyi Sándor elrendelte, hogy Barkóczy Krisztina halála évfordulóján a szegényeknek alamizsnát osszanak, részesüljenek ételben és italban, és a templomokban istentisztelet tartsanak. S amíg Károlyi Sándor és fia, Ferenc éltek, halála napján így emlékeztek rá.

4.

Károlyi Klára 1697. augusztus 12-én született. Takáts Sándor a levéltári adatok alapján ezt az eseményt így írja le: „1697-ben augusztus 12-én Károlyi ezeket a sorokat írta naplójába: »Ezen veszedelmek forgása alatt Isten ő szent felsége Klára leányomat szerencsésen megadta; kiért áldassék Istennek szent nevelő!«”.⁶⁸

A kis grófnőt az édesanyja és a nagyanyja szelíd és vigyázó felügyelete alatt nőtt fel. Barkóczy Krisztina egyszerű, házias asszony volt, ki minden örömét családjában s a gazdálkodásban kereste. Ilyennek akarta nevelni leányát is. Klára viszont az apjától örökölve a kuruc szellemet, időnként makacs volt, elképzeléseihez kitartó ragaszkodást mutatott, mely párosult a lelki fejlettséggel és a cél eléréséhez vezető határozottsággal. Makacsságában a végletekig ment, tanítóival szemben is megmutatta dacos természetét. Édesanyja szinte kétségbeesve írja férjének: „Istentől is félek miatta”.

A szülőkön kívül Szuhányi Márton úr oktatta a grófkisasszonyt, mindekelőtt járásra és a táncra. Tanítója pedig P. Orbán, olcsvai pap volt, aki kellő szigorúsággal bánt a makacs gyerekekkel. A nevelő módszerét maga a kis Klára írta le atyjának: „Én most jól tanultam volna, ha Orbán uram regulát nem csinált volna; hogy egyszer nem tudtam a leckét, mindjárt letérdepeltem; a regula pedig az, hogy aki szokott órákon itt nem lesz: letérdepel; én

---

⁶⁷ TAKÁTS, *Kelemen Didák...*, i. m., 408.

⁶⁸ *Uo.*, 413.; RÁKOS, *Ugye, Atyafiak?!...*, i. m., 132.

pedig inkább alszom akkor; aki silentiumot nem tart, valamennyit szól hiába valót, annyszor csókolja a földet.”⁶⁹ E szigorú bánásmódra maguk a szülők hatalmazták fel P. Orbánt, remélve hogy így majd sikerül a kisasszony macacsságát megtörni.

Klára még tizenhárom éves sem volt, amikor megismerkedett gróf Hal-ler Gáborral, a Rákóczi táborában szolgáló nemes és művelt kuruc tiszttel. Ezt az ismeretséget hamarosan kölcsönös vonzalom követte: már 1710-ben el is jegyezték őket egymásnak.⁷⁰

A házasság sok tekintetben megváltoztatta a heves és dacos leány eddigi gondolkodásmódját. Már eljegyzésekor félénknek és szemérmesnek mutatta magát, később pedig még inkább kidomborodott benne jellemének sokrétű szépsége. „A gyermeki dacz akaraterővé változik, a félénkség szerénységgé, a túlságos szemérmesség szelídséggé fejlődik benne.”⁷¹ Klára szelíd és egyszerű, magyar háziasszony lett, aki telve van szeretettel családjá, hazája és a népe iránt. A családi élet öröme töltötte el, így családjának lelkévé és életetőjévé vált. Nem vágyott más dicsőség után, annak ellenére, hogy édesapja Pozsonyba és Bécsbe hívta.⁷² A leggazdagabb magyar mágnási család egyetlen leánygyermeké nem óhajtott részt venni a világ élvezetében, hanem otthon ült, varrogatott, gazdálkodott s boldog volt, hogy ezt megtehesse. Szerénységből még a grófi címet sem használta, hanem számos írásában alázatos szolgáló leánynak, „árva Károlyi Klárának” írta magát.

Egyetlen szenvedélyét a vallásos buzgóságban és a szegények támogatásában találta meg. A segítségre szorulóknak benne mindig erélyes pártfogót, a szegények, üldözöttek és nyomorultak pedig valóságos őrangyalt láttak. Odaadóan szerette, és büszkén vallotta magyarságát, ez tükröződik az 1733. szeptember 19-én írott levelében: „Isten kegyelméből mindnyájan nemzetünk magyarságában megmaradtunk. Csak maradjon magyarságában ő is [t. i. fia], csak tanuljon annyit, hogy hazájának tudjon szolgálni, talán ha magyar köntösbe jár is, élhet, Istennek is nagyobb dicsőségére lesz, ha az manérra, egyéb módi hivságra nem kap.”⁷³

---

⁶⁹ TAKÁTS, *Kelemen Didák...*, i. m., 414.; RÁKOS, *Ugye, Atyafiak?!...*, i. m., 133.

⁷⁰ TAKÁTS, *Kelemen Didák...*, i. m., 414.; KÖHALMI, i. m., 45.

⁷¹ TAKÁTS, *Kelemen Didák...*, i. m., 417.

⁷² *Uo.*, 417.; RÁKOS, *Ugye, Atyafiak?!...*, i. m., 134.

⁷³ TAKÁTS, *Kelemen Didák...*, i. m., 418.

Átérezte nemzetének minden fájdalmát, s részt vesz minden örömeiben. Büszkeség tölti el lelkét, amikor a magyar csapatok győzelméről hall, viszont „szomorú szívvel veszi” öccse levelét, „kiben az magyar nemzet nagy buzgóságából való fegyverkialvását érti.”⁷⁴ Az édesapjának írt leveleiben védelmébe veszi a kuruc katonákat és megsajnálja őket szenvedései miatt: „elég nagy nyomorúságok van szegényeknek – írja egy alkalommal – kivált az bűjdosóknak, kiket szivem szerint szánok!”⁷⁵

Brázay János⁷⁶ dicséri Klára ügyességét a levélírásban.⁷⁷ Ezenkívül Klára nagyon szeretett könyveket olvasni, melyeket az atyja Rákóczi táborából küldött neki. Szívesen olvassa a magyar írókat, ismeri a kuruc dalokat. 1722-ben az édesapja Pozsonyból küldi neki Pető könyvét s a *Békességnek munkája* című művet, s leánya köszönő levelében megírja neki, hogy számára a könyvek „megbecsülhetlen kedvességben vagnak”.⁷⁸

1713-ben Károlyi Klára szerencsésen megmenekült a halálveszélyből, amikor a karácsonyi ünnepekre való hazafelé utazás közben beszakadt alattuk a tó jege. Oltontúli az 1944-ben megjelent Kelemen Atya Közlönye című kiadványban ezt az esetet így írja le: „[...] Valószínűleg a Kolozsvártól délkeletre fekvő Haller birtokot, Györgyfalvát érintve, majd Kolozsváron át a kis Szamos völgyében siklott szánja célja felé. Désnél ismét nyugatra fordult s az attól körülbelül 25 kilométerre fekvő Alparétnél elterülő mocsár jegén igyekezett át. A szán előtt ügető lovasok minden baj nélkül jutottak át a jégen. A szánt nem bírta már meg, beszakadt a jég. A szánba fokott hat ló azonban egy rántással kihúzta azt a vízből.”⁷⁹ A szán elé fogott hat ló kiragadta őket a vízből s így bajuk nem esett. „Istennek hála – írja édesanyjának – ijedve meg nem ijedtem, fájdalmat pedig teljességgel semmit nem érezek magamban, s reszketés sem volt rajtam egy csepp is.”⁸⁰ A szerencsés meg-

---

⁷⁴ *Uo.*, 419.; RÁKOS, *Ugye, Atyafiak?!...*, *i. m.*, 137.

⁷⁵ TAKÁTS, *Kelemen Didák...*, *i. m.*, 395.

⁷⁶ Műve: *Károlyi Klára grófnő, néhai gr. Haller Gábor özvegyének két érdekes levele*, Schematismus Szatmariensis, 1885. és Irodalmi Szemle 1890/4.

⁷⁷ „Nyelvezete minden ízében magyaros, irálya elég csinnal van tartva, a latin szavak helyes kűrásra arra ebged következtetni, hogy a latin nyelvben is jártas volt. Károlyi Klárának e magyar levele bizonyíték arra, hogy valamint gr. Károlyi Sándor szívvvel, lélekkel magyar volt: ugy gyermekei is ezen szellemben neveltettek.” (BRÁZAY, *Károlyi Klára...*, *i. m.*, 5.)

⁷⁸ TAKÁTS, *Kelemen Didák...*, *i. m.*, 419.; RÁKOS, *Ugye, Atyafiak?!...*, *i. m.*, 138.

⁷⁹ OLTONTÚLI, *Kelemen Didák életéből*, Kelemen Atya Közlönye, *i. m.*, 25.

⁸⁰ TAKÁTS, *Kelemen Didák...*, *i. m.*, 420.; RÁKOS, *Ugye, Atyafiak?!...*, *i. m.*, 139.

menekülés emlékére emelte Károlyi Klára a Haller-család temetkezési helyén, Kerelő-Szentpálon a fogadalmi kápolnát.⁸¹

Haller Gábor és Károlyi Klára rövid ideig tartó családi életüket nagyobb-részt Györgyfalván, a Haller család birtokán töltik el. Hat gyermekük született: négy fiú (István, László, Gábor és Sándor) meg két lány (Julia és Csilla). A férj, gróf Haller Gábor viszont nagyon hamar, 1723-ban meghalt, és így Klára nehéz özvegyi sorsra jutott. Szenvedéseit megsokszorozta az 1724-ben bekövetkezett újabb haláleset, édesanyja, Szalai Barkóczy Krisztina grófnő halála is.⁸²

Férje halála kimondhatatlan csapás volt a fiatal asszonynak és főleg az, hogy a halálánál nem volt jelen. Szomorúan írja apjának: „mennyire által járta szívét az fájdalom”; könyörögve kéri őt, hogy „szegény édes üdvözült ura hideg teteminek eltakarítására alázná meg magát.”⁸³

Az alig huszonhat éves ifjú özvegy, visszamegy az apai birtokra hat kiskorú gyermekével. Az országos ügyekkel foglalkozó Károlyi Sándornak nagy áldása van Klára munkájában, aki Szatmáron, majd a Nyírségen lett a gondviselés anyyala. Az édesanyja is folyton betegeskedik, tehát az összes házi teendő Klára vállaira nehezedik. Ő kormányozza a kiterjedt birtokot, leveleiben beszámol apjának a gazdasági fejleményekről, ápolja beteg édesanyját, és gondja van a gyermekek nevelésére is, amelyben fontosnak tartotta az erkölcsös magatartást és a hazafiságot.

Takács Sándor leírja, hogy ez a fiatalon özvegyiségre jutott előkelő nő gyermekeiben, a gazdálkodásban és a vallás gyakorlásában találta meg a vigasztalást. Vallási téren Kelemen Didák atya lett a vezetője. Ennek az összeköttetésnek volt az eredménye a minoriták Kolozsváron való meglepedése és Györgyfalván meg Szamosfalván való hitbeli tevékenysége.⁸⁴

Klára nagyon tisztelte és szerette édesapját, és még a tulajdon gyermekei nevelésében is az ő döntő szavára támaszkodott. Apja pedig maximálisan meg volt elégedve leánya gazdálkodásával, büszkén nevezi őt „helytartó Klárácskájának” s minden alkalmat felhasznál, hogy valamivel kedveskedjen neki. A Klára-nap a család legjelentősebb ünnepe lett, amelyen néha még Kelemen Didák is megjelenik, és amelyen Barkóczy Krisztinára is emlékez-

---

⁸¹ TAKÁTS, *Kelemen Didák...*, i. m., 423.

⁸² KÓHALMI, i. m., 46–47.

⁸³ TAKÁTS, *Kelemen Didák...*, i. m., 423.

⁸⁴ *Uo.*, 208–311.

nek.⁸⁵ Ilyenkor Károlyi az országgyűlést is otthagya, és siet leányához, megtisztelni őt jelenlétével.

Édesapja halála (1743. szept. 8.) után nagyon kevés örvendetes napja volt Klárának. Életének végét elkéséřítette a nagyon felosztása, amely gyermekei számára kedvezőtlen volt, ezenkířűl második leányának házassága is sok problémával járt.⁸⁶

1744-ben, Kelemen Didák halála után, Klára, aki magát „árva Klárának” nevezte, mindent elkövetett, hogy lelki atyját a szentek sorába iktattassa. „Kelemen Didák szenttéavatási fejleményeit azonban már nem érte meg a nemeslekkű nő, mert 1750-ben ő is elkköltözött az élők sorából. A nép áldása kísérte kedves halottját sírjában.”⁸⁷

Kelemen Didák halála után Klára nem maradhatott lelki vezetők nélkül, ezért a rend Leszkay Mátyást jelölte ki, aki előkször Nyírbaktán, majd 1746-tól Györgyfalván volt lelki vezetője. Károlyi Klára a szülők ház vallásos légköre és a család káplánja, gyóntatója, tanácsadója, sőt barátja, Kelemen Didák életszentségét követve, élete végén elfelejtve a világ pompáját, Szent Ferenc követők közé lépett. A próbaév után a rendház testvérei kezeibe tette le az ünnepélyes fogadalmat. Ettől kezdve életét az imádságnak szentelte, sokat elmélkedett és virrasztott, böjtöléssel és testi sanyargatással fenýítette önmagát, betegek látogatásával és szegények istápolásával szolgálta a szenvedők Jézust. Klára bűnbánó életével igazi példáját adta a szerzetesi önmegtadadsnak, megérdemelve a szentek jutalmát.⁸⁸

1746-ban viszont ő maga már érezte, hogy közeleg a vég. Megírta végrendeletét, mely a Károlyi levéltárban található. P. Kőkalmi *Kelemen Didák és Károlyi Klára* című írásában⁸⁹ olvasható, hogy a Károlyi Levéltárban régi följegyzés található az ő halálára vonatkozólag. Takáts Sándor munkájában Klára Katolikus Egyházra tett hatását így jegyzi meg: „Károlyi Klára, mint a Károlyi-uradalmak teljhatalmú kormányzója, roppant sokat tett a katolikus vallás érdekében. Részben neki köszönhetők, hogy a tisztán protestáns Szatmár megyében újra erőre kapott a katolikus vallás. Kelemen Didákot teljes erejével támogatta térítők munkájában; templomokat emelt, segélyezte a szer-

---

⁸⁵ *Uo.*, 424.

⁸⁶ *Uo.*, 710.

⁸⁷ *Uo.*, 247.

⁸⁸ *Uo.*, 236–247.; BRÁZAY, *i. m.*, 17.

⁸⁹ KŐHALMI, *i. m.*, 46.

zeteseket, ellátta őket étellel, építési anyaggal, s ő maga mindenütt elől járt az istenes buzgóság és a vallásos szellem terjesztésében.”⁹⁰

Azt, hogy milyen pozíciója volt Didák atyának a Károlyi-családnál, eléggé világosan tükrözi Klára grófnő egyik levele. „Valamikor valami ájtatosság – írja 1748-ban – s Isten tetszéséből származott betegség, keserűség házunkba történt, messzűnen Tiszán túl is elhozatták édes szüleim, hogy istenes vigasztalásában részesülhessenek s tanácsával élhessenek, az mint halála előtt is maga írásával kérte édes Anyám jövetelét.”⁹¹

Károlyi Klára odaadóan szerette egyházát, s nem rettent vissza semmi áldozattól, ha a Katolikus Egyház érdekeiről volt szó. Számos levelében kért az apjától segílyt a templomok vagy a szerzetesi közösségek számára, a nagy nyomorúság idején mindig ott voltak szívében a könyörület szavai.

Klárának olyan hatalmas volt vallásos lendülete, hogy képes lett volna elzarándokolni Máriazellbe is, s ezt az utat gyermekeivel együtt nagy részben gyalog meg is tette. Amikor pedig a gelénesi kápolnát renováltatta, három napos lelki missziót tartott. A lelke megnyugtatására vétkei megbocsátását kérte a lelkigyakorlatot vezető atyától.⁹² E helyen kápolnát is emeltetett: „Bihar vármegyében, (Ér)Keserűben káplánt adván, az hol már plébánus vagyon most, őkegelme istenes jóvallására állítottam magam is Úr Színeváltozásának tiszteletire kápolnácskát búcsúval.”⁹³Károlyi Sándor után Klára segítette a legtöbbet Kelemen Didák hitbuzgalmi és térítő munkájában. Ő volt a közvetítő édesapja és Kelemen Didák között. Kevés olyan időszak van, hogy Klára segítséget ne kérne a minoriták számára. A somlyai minoritáknak a telkeket, a nyírbátoriaknak a kálváriához az anyagot ő eszközölte ki. Kelemen Didák a rend „védőangyalának”, „édes jó patronájának” nevezi őt.⁹⁴ „Mennyit hozott – írja róla munkájának szemtanúja, gróf Haller Gábor özvegye, Károlyi Klára grófnő –, mennyit térített meg az anyaszentegyházba, az Isten tudja, de a tiszai részeknek vallási, erkölcsi megújódása úgy, ahogy most tanáltatik, egyedül Kelemen Didák atya buzgólkodásának köszönhető.”⁹⁵

---

⁹⁰ TAKÁTS, *Kelemen Didák...*, i. m., 244–247.

⁹¹ BRÁZAY, i. m., 15.

⁹² TAKÁTS, *Kelemen Didák...*, i. m., 428.

⁹³ BRÁZAY, i. m., 12.

⁹⁴ TAKÁTS, *Kelemen Didák...*, i. m., 428.; RÁKOS, *Ugye, Atyafiak?!...*, i. m., 709.

⁹⁵ BRÁZAY, i. m., 14.; TAKÁTS, *Kelemen Didák...*, i. m., 545.

Károlyi Klára 1730-ban Nyírbaktán állít templomot, 1740-ben pedig Kerellő-Szentspálon. Baktán megígérte a protestánsoknak az egyik templomuk renoválását a másik átengedése helyett. A Kerellő-Szentspál községben – mely a Haller-család ősi birtoka volt – álló templom visszaszerzése ügyében pedig a tanácsban segített. Édesapjának ezért köszönetet is mond levelében: „Nagyságtok istenes bölcs pártfogása mind Erdélyben, mind Magyarországon nagyot segít énnékem Isten anyaszentegyházának terjedésére.”⁹⁶

Károlyi Sándor gróf és családja elsősorban a hittérítőt, a katolikus hitélet lelkes szervezőjét és a vallásos nevelés apostolát látta Didák atyában, míg Koháry István gróf – a későbbi országbíró –, irodalmi munkásságának volt a promotora. Ő buzdította szónoklatainak, beszédeinek kinyomatására, és az anyagiakat is ő viselte. Isten úgy akarta, hogy a halotti beszéd legyen Didák atya első kiadott munkája, amelyet az őt legjobban pártfogoló két családnak tagja, özv. Barkóczy Györgyné szül. Koháry Judit temetésén mondott. A kaplonyi sírkápolnában a generális anyósát búcsúztatta, aki 28 évig élt jámbor özvegységben és életének 69. évében hunyt el. Ez az első temetési beszéde, amely nyomtatásban is megjelenik. 1729-ben Kassán nyomtatták ki *Búzafejek* című szentbeszédgyűjteményét, a második kötetét pedig a hagyomány szerint 1737-ben.⁹⁷ A könyv első oldalán a kor szokásának megfelelően ajánlást találunk, melyben „alázatos szolgáltyát és isteni imádságát” kínálja fel a szerző a könyvkiadás költségét viselő patrónusnak: „Méltóságos Groff Csábrági és Szitnyai Kohári István Urnak, ő Excellenciajának.”⁹⁸ A kiadás költségeit Koháry István gróf, országbíró fedezte, akinek Kelemen Didák atya ezt a művét hálából ajánlotta.

5.

Mіндеzeket összegezve dolgozatomban arra törekedtem, amit a levél műfaj általános bevezetőjének végén Kerényi Károly módszertani figyelmeztetésére utalva feladatomná tettem. A kutatók P. Kelemen Didák személyiségét levelezésének vizsgálata alapján formálták meg. Dolgozatomban az ő ered-

---

⁹⁶ RÁKOS, *Ugye, Atyafiak?!...*, i. m., 709.

⁹⁷ RÁKOS, *Isten Szolgálja...*, i. m., 143–291.

⁹⁸ *Kelemen Didák irodalmi munkássága*, Kelemen Atya Közlönye, i. m., 33.

ményeike rendeztem, annak a tudományos módszernek a szellemében, amelyet Kerényivel egy időben nemcsak a humán tudományok, de a természet-tudományok alakulása figyelembevételével is általános érvényűen fogalmazott meg a fizikus Heisenberg. Annak a Heisenberg által tudatosított Bohr-megfigyelésnek a szellemében keresem a választ, mely a megfigyelőt magát is belehelyezi a megfigyelt világegészbe: „A kvantumelmélet, mint Bohr kifejezte, arra emlékeztet bennünket, hogy az élet harmóniájának keresése közben sohase felejtjük el: az élet színjátékában nézők és ugyanakkor szereplők is vagyunk.”⁹⁹

Ennek a módszernek szellemében rendezem át a P. Kelemen Didák halálát követően felgyűlt adatokat, a levelezéséből személyiségképletére levonható következtetéseket. A magam részéről fő szempontként azt az utat szeretném építeni, amelyik Isten Szolgája Kelemen Didák egyházi kanonizálásához vezethet. E cél követése során dolgozatomban bemutattam azt a kapcsolati hálót, amely levelezése tanúsága szerint őt a kora hazai történelmet meghatározó személyiségeivel kötötte össze. Párhuzamos portrékat alakítottam: segítőknek, *sponzorainak* személyes portréját kellett megrajzolnom ahhoz, hogy világossá váljék, hogy P. Kelemen Didák maga milyen befolyást gyakorolhatott éppen az ő ténykedését meghatározó történelmi személyiségekre. Magyarország visszanépesedését és rekatolizációját a kihalás és a járványok sújtotta világban úgy szolgálhatta, hogy ennek életszerű adatait továbbította az ország sorsára befolyást gyakoroló hatalmasságoknak, és ennek hatására az ő segítségüket kiharcolhatta a felvázolt veszélyek kivédésére. Fr. Kelemen Didák személyiségét mint egy közvetítőt formáltam meg, aki egyrészt tudatosította a veszélyeket, másrészt a veszélyek feloldására hangolta a *sponzorálási* lehetőséggel bíró „munkatársait”. „Az életszentség hírében” állott már életében. Ezt az „életszentséget” megalapozó tevékenység egy olyan szuggesztív személyiség megnyilvánulása volt a kortársak szemében, aki a pusztulásban élők számára a vigasztalás és a segítézés forrását jelenítette meg, másrészt a gazdagsággal és döntéshozattal

---

⁹⁹ Werner HEISENBERG, *Physik und Philosophie*, Berlin, Ullstein, 1959 (Ullstein Bücher, 249), 40: „In dieser Weise erinnert uns wie Bohr es ausgedrückt hat, die Quantentheorie daran, dass man beim Suchen nach der Harmonie im Leben niemals vergessen darf, dass wir im Schauspiel des Lebens gleichzeitig Zuschauer und Mitspielende sind.” Magyarul: Werner HEISENBERG, *Fizika és filozófia* = Uő, *Válogatott tanulmányok*, Bp., Gondolat, 1967, 102.

rendelkezőket a változtatás elősegítésében való tevőleges részvételre ösztönözte.

A PPKE BTK Történelemtudományi Doktori Iskolában készített, *Isten Szolgája fr. Kelemen Didák életének és tetteinek recepciója* címmel készülő dolgozatomban igyekszem életszerű képet kialakítani a „Felső-Tiszavidék apostola” kanonizálásra méltó hitvalló életéről, annak századokon átívelő emlékezetéről, és az ország újjászervezését elkezdő korszak szereplőinek bemutatásával adalékokkal kívánok szolgálni a történelemtudomány számára is.

DÓBÉK ÁGNES*

Nyomatványok és kéziratok Barkóczy Ferenc tiszteletére

1. Bevezetés

Dolgozatomban a Barkóczy Ferenc egri püspök, majd esztergomi érsek személyéhez, egyházi és világi méltóságaihoz, valamint udvarához tartozó reprezentáció irodalmi megnyilvánulásait vizsgálom. Barkóczynak egri püspökségének évétől, 1745-től kezdve egészen haláláig, 1765-ig igen sok művet címeztek, amelyek különböző ünnepi alkalmakkor hangzottak el. A Barkóczyval foglalkozó szakirodalom már közölt ezek közül néhányat, azonban az alkalmi költemények, beszédek számbavételével és bemutatásával még adós maradt.

A Barkóczy életében betöltött méltóságok és az általa támogatott intézmények, szerzetesrendek, írók és költők vezettek széles körű reprezentációjához. 1745 májusában egri püspök és Heves- és Külső-Szolnok vármegyék főispánja lett. Ezeket a címeket 1761-ig, esztergomi érsekké való kinevezéséig töltötte be.¹ Az irányítása alatt álló egyházmegyéért tett törekvéseinek bemutatásához Herman József kanonokot idézem, aki Barkóczy temetésén mondta a magyar nyelvű gyászbeszédet és foglalta össze az érsek dicsőségeit: „Ezt kiáltja az esztergomi Várnak újjonnan tett Fundamentoma, [...] Ezt hirdetik az Egri Fő Oskolák, mellyekben FERENCZNEK el-kezdet rendelése szerént az Egyházi Ifjúság Egyházi Tanító-Mesterek által minden szükséges Egyházi Tudományokra mai napig-is dicséretessen taníttatik. Ezt hirdetik az Egri Törvényes Oskoláknak Tanítványi; [...] Ezt hirdetik az

---

* Dóbék Ágnes a PPKE BTK Magyar nyelv és irodalom MA-képzésén a Régi magyarországi irodalom szakirány hallgatója. Dolgozatának témavezető tanára: Szelestei N. László egyetemi tanár.

¹ Barkóczy Ferenc életéről: SUGÁR István, *Az egri püspökök története*, Bp., Szent István Társulat, 1984, 424–438.; MESZLÉNYI Antal, *A magyar hercegprímások arcképcsarnoka, 1707–1945*, Bp., Szent István Társulat, 1970, 99–121.; DÓKA Klára, *Barkóczy Ferenc = Esztergomi érsekek 1001–2003*, szerk. BEKE Margit, Bp., Szent István Társulat, 341–347.; ENTZ Géza, *Barkóczy Ferenc gr., a magyar barokk kor nagy mecénása*, Történetírás, Bp., 1939, 164–185.; Joachim BAHLCKE, *Ungarische Episkopat und österreichische Monarchie*, Stuttgart, 2005, 251–253.

Esztergomi és Egri Könyv-nyomtató Sajtók, melyeknek fel-állításával mást egyebet nem kívánt FERENCZ, hanem a' Magyar, és Deák szükséges Könyveknek Hazánkban szaporodását, és azok által a' Magyar Nemzetnek világi és lelki javaiban való elő-menetelét, [...]»²

Katalógusban gyűjtöttem össze Barkóczy Ferenc reprezentációs irodalmát.³ A kutatás alapját szolgáló szövegkorpusz orációkat, köszöntő verseket, előadásokat, színjátékokat tartalmaz, amelyeket a Petrik-bibliográfiából⁴ és az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár és Érseki Levéltár azonos vonatkozású anyagából gyűjtöttem össze.

A Főszékesegyházi Könyvtárban levő Collectanea-gyűjteményben található Barkóczynak ajánlott művek kisnyomtatványok és kéziratok formájában. Az esztergomi Prímási Levéltárban is számos Barkóczyhoz kapcsolódó dokumentum található, ezek közül azokat ellenőriztem és foglaltam katalógusba, amelyek a püspök reprezentációjához tartoznak, ezek többnyire köszöntő, üdvözlő levelek.⁵ A Petrik-bibliográfiában található adatok közül figyelembe vettem azokat, amelyeket az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteménye őriz, a fennmaradt, különböző könyvtárakban és levéltárakban található Barkóczy-anyag további kutatási feladatot jelent.

2. A Barkóczy-reprezentáció formái

A dolgozatban Barkóczy gazdag reprezentációjából az irodalmi alkotásokat vizsgálom, azonban a fogalom teljessé tételéhez a reprezentáció egyéb for-

---

² A kézirat lelőhelye: Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár (a továbbiakban: Et., FK) Coll. I. 12.41.; Coll. I. 32.1.; Coll. I. 55a.1. *Hermán József, az esztergomi kedves, és nagy fő-papnak hármadsorsú dicsérete, melyet méltóságos [...] Barkóczy Ferencz, [...] halottas pompájának alkalmatosságával a' posonyi Szent Márton templomában 1765-dik esztendőben Kis-Aszszony havának 12-dik napján élő nyelvel hirdetett Hermán József [...]*, Győrben 1765, nyomtatott Streibig Gergely János, királyi püspöki és városi privil. könyv-nyomtató által, [32] p.

³ A katalógust terjedelmi korlátok miatt nincs lehetőségem mellékelni. A tanulmányban bemutatott műveket a katalógus anyagából válogattam.

⁴ PETRIK Géza, *Magyarország bibliographiája, 1712–1860, I–IV.*, Bp., 1882–1892.; V–VIII. kötet: *1712–1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványok*, közread. Országos Széchényi Könyvtár, Bp., 1971–1991. (V. és VII. kötet: *Pótlások*; VI. kötet: *Nyomda- és kiadástörténeti mutató*; VIII. kötet: *Függelék, Hazai 18. századi színlapok, gyászjelentések és szentképek bibliográfiája, Nyomda- és kiadástörténeti mutató*).

⁵ *Archivum Ecclesiasticum Vetus*, szerk. FODOR Nóra, SZÓNYI Tamás, Bp., 2013.

máit is szükséges megemlíteni, amelyek mind a kortársak visszaemlékezéseiben, mind kézzel fogható állapotban fennmaradtak.

A hatalmi reprezentáció egyik formája a díszes kíséretekről, bevonulásokról szóló tájékoztatás. Ilyen az új püspök vagy érsek bevonulása székelyére, amely az egyházi méltóságok első reprezentációja volt.

Az egyházi év ünnepi alkalmi reprezentációs eseménynek számítottak. Herman József Barkóczy temetési beszédében az érsek példaadásának bemutatásánál leírja az 1764. évi úrnapi körmenetet, amelyben az érsek személyesen is részt vett: „az Úr Napi Processiójárásban ezt a’ Magyar-oroszági Araront az ő Érseki Szentségének öltözetében, és annak számossan öszvegyült Egyházi Fő, ’s alatson Rendbéli Fijait az ő ditsőségekben, a’ Kenyér szín alatt el-rejtett Mennyei Bárányt, hosszú renddel, égő fáklyákkal, és Énekes Solosmákkal kísérni, és ditsóítani nagy örömmel nézte, szemlélte, és maga-is utszákrúl utszákra kísérte.”⁶

Azokról az alkalmakról, amikor Barkóczy kihajtatott a városból nyaralójába, vagy egyházmegyéjének városait látogatta meg, többször is megemlékeztek: „Ha a püspök a városból nyaralójába kihajtat, vagy rezidenciájába visszatér, az összes templomok harangjai szólnak, mozsarak durrognak, testőrei előtt kürtösök lovagolnak, egész kísérete szemkápráztató. Egyházlátogatási körútjaira magával viszi díszes sátorait, amelyeket a hintók után sorakozó szekerek szállítottak.”⁷ A kortársak arról is gyakran megemlékeztek, hogy az Egerhez közeli Felsőtárkányban épült, Fuorcontrastinak keresztelt nyaralójában gyakran csendült fel a muzsikaszó, amikor a püspök névnapját vagy születésnapját ünnepelte.⁸ Barkóczy egri püspökségének idejéből csak egyetlen ilyen, a személyes életéhez kötődő alkalomra írt vers maradt fenn, de az érsekként eltöltött évekből több névnapj és születésnapj köszöntő is ismert.

A másik típusú, maradandó és akár még ma is kézzel fogható reprezentáció termékei a paloták, nyaralók, virágoskertek, különböző ajándékok, irodalmi alkotások, síremlékek. Ide tartozik Barkóczy már említett felsőtárkányi nyaralója, egri püspöki palotája.

---

⁶ A nyomtatvány lelőhelye: Et., FK. Coll. 1. 12.41.; Coll. I. 32.1.; Coll. I. 55. a. 1. (Lásd a 2. jegyzetet.)

⁷ *Heves megye műemlékei I.*, szerk. DERCSÉNYI Dezső, VOIT Pál, Bp., Akadémiai, 1978, 150.

⁸ SUGÁR István, *Gróf Barkóczy Ferenc egri püspök Felsőtárkányban épített Fuorcontrasti kastélya s annak 1761. július 17-i átadása*, Művészettörténeti Értesítő, 1996/1–2, 107–121.

Érsekként a nagyszombati, pozsonyi, esztergomi székhelyein elődei számára emelt kényelmes és reprezentatív épületeket használhatta Barkóczy Ferenc. Érseki kinevezése után a legtöbb időt a pozsonyi prímási palotában töltötte, amit felújított a hozzá tartozó kerttel együtt. Érseki reprezentációját szolgálták a neki ajándékozott tárgyak, melyek közül a jegyzék szerint sok még ma is megtalálható az Esztergomi Főszékesegyházi Kincstárban. Egy a Prímási Levéltárban található metszet őrzi az érsek Nagyszombatba való bevonulására emelt diadalkapu ábrázolását.⁹ A diadalkapu díszítésén megtalálhatók Barkóczy életének különböző állomásai az érseki székhelyig és a Barkóczy-család címerének motívumai is. A diadalív csúcán a következő felirat található: „ardet amans spe nixa fides”. A díszítéseken további feliratok is láthatók, melyekkel az érseket köszöntötték: „pastorem expectant”; „re pastu prospicit omni”; „ex uno trina relucet”; „IUCUNDIUS OMNIA florebunt”.

3. Tudományos reprezentáció

3.1. Barkóczy, a nyomdák mecénása

Barkóczy Egerben nemcsak az egyház és az oktatás intézményeit reformálta meg és építette újjá, hanem a helyi költők műveinek kiadásával, nyomda berendezésével, egy egri főiskola alapításának gondolatával a világi kultúrát is támogatta.¹⁰ Ezek a tudományokat, könyvkiadást, magyar nyelvű irodalmat célzó rendelkezései tudományos reprezentációját szolgálták. Az egri nyomda berendezése különösen fontos vállalkozás volt, hiszen Eger valódi kulturális központtá válásához még hiányzott a helyi sajtó, mely az iskolák tankönyveinek és a püspök köré csoportosuló szerzők műveinek megjelenését biztosította volna. Barkóczy 1755-ben hozta létre az egri nyomdát, a pozsonyi Royer Ferenc Antal segítségével, aki 1758-ig volt az egriek nyomdásza. Az első Egerben nyomtatott mű 1755-ben jelent meg, egy tézisfüzet

---

⁹ *A Barkóczy Ferencnek az esztergomi káptalan által emeltetett diadalív ábrázolása.* A metszet lelőhelye: Prímási Levéltár, 1326/16.6.

¹⁰ BITSKEY István, *Püspökök, írók, könyvtárak: Egri főpapok irodalmi mecénatúrúja a barokk korban,* Eger, 1997, 51–88.

volt, mely Andreas Maximilianus Fredro *Monita politico moralia* című műve elé volt kötve. Az egri nyomda sikeres vállalkozásnak bizonyult: Barkóczy egri évei alatt, 1761-ig 126 nyomdatermék látott napvilágot, ezeknek nagy része aprónyomtatvány, de számos könyv is van közöttük. A kiadványok nyelvét tekintve a latin nyelvűek vannak többségben – 97 a latin nyelvű –, de 24 magyar, 4 német és 1 olasz mű is van közöttük. Barkóczy érsekként Esztergomban is támogatta a nyomda létrehozását, és ahogy az egri nyomda első éveiben, itt is Royer Ferenc Antalt hívta meg nyomdásznak. 1763-ban került ki az első kiadvány a nyomdából, majd az 1763–1765 közötti időszakban 17 mű – az egri évekhez képest jóval kevesebb – jelent meg Esztergomban.

Bitskey István a nyomda 1755–1761 között kiadott sajtótermékei alapján rekonstruálta a városi művelődés helyzetét. Három halmazban helyezte el a városi nyomda által kiadott művek szerzőit: egyházi személyek, szerzetesek és főúri, nemesi előkelők.¹¹ A Barkóczy püspöksége és érseksége alatt megjelent nyomdatermékek közül most azokból mutatok be néhányat, amelyek a kulturális illetve a hitbeli ismeretterjesztő feladatokon túl az érseki reprezentáció feladatát is magukban hordozzák. Itt a művek előszavában, előljáró beszédeiben a szerzők hálájuk jeléül különböző módokon Barkóczyt dicsőítik, mivel művük az ő költségén jelent meg. A nyomdában megjelent műveket a *Magyarország bibliográfiája VI.* és *VIII.* kötetének adatai¹² alapján ellenőriztem, minden esetben az első kiadásokat vettem alapul.

Az egyházi-teológiai témájú művek szerzői elsősorban Barkóczy kanonokjai közül kerültek ki. Kováts József kanonok Honoré de Tournely teológiai művei alapján készítette el munkáját, a két disszertációból álló teológiai elmélkedést, melyet a rövid előszóban Barkóczynak ajánlott.

Ambrosovszky Mihály 1754-ben lett az egri papnevelő iskola igazgatója és hittanára, 1755-től pedig Barkóczy kanonokja volt. Az egyik legtermékenyebb szerző, akinek Barkóczy püspöksége alatt 7 műve jelent meg. Barkóczy neve mindegyik kiadványban szerepel mint pártfogó, azonban nagyobb hangvételű ajánlást az 1759-ben megjelent két kötetes *Imago orbis* című mű-

---

¹¹ UÓ, *Barkóczy Ferenc, az irodalmi mecénás = Irodalom es felvilágosodás: Tanulmányok*, szerk. SZAUDER József, TARNAI Andor, Bp., Akadémiai, 1974, 333–365.

¹² *Magyarország bibliográfiája VI.*, szerk. MARKOS Béla, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 1972; *Magyarország bibliographiaja VIII.*, szerk. V. ECSEDY Judit, Országos Széchényi Könyvtár, Bp., 1991.

vében intéz a püspökhöz. Ambrosovszky egy világtörténetet ír, kezdetben a *Bibliát* veszi alapul, majd évszázadok szerint tárgyal egy-egy fontos eseményt. A *Praefatio*-ban Barkóczyhoz mint a tudományok és művészetek támogatójához szól.

Ambrosovszky egyetlen magyar nyelvű műve *Pázmány Péter Kalauz nevű könyvének rövid sommája némely toldalékokkal* címmel jelent meg. Itt Barkóczyhoz csak egy rövid ajánlás szól, mely a püspök méltóságait sorolja fel. A nyomda felszereltségére azonban következtethetünk az utolsó levélben található *Végső intés*ből. Itt Ambrosovszky szabadkozik amiatt, hogy a könyvnyomtatónak nem volt elég betűje a magyar írás nyomtatásához, így eshettek hibák a szövegben.

Gusztinyi János kanonok egyetlen nagyobb terjedelmű műve, az *Üdvösség mannája*, 1759-ben jelent meg. Hitvédelmi mű, a református tanokat cáfolta. A harmadik levélen olvasható a címzés, amely minden méltóságának felsorolásával nevezi meg Barkóczyt. A megszólítás után az „alázatos ajánló levél” következik. A szerző először azt magyarázza, miért Barkóczynek ajánlja a művét: aki egy könyvet ír, a könyvének „homlokára” olyan nevet igyekszik írni, akinek nagy a tekintete az emberek előtt, vagy pedig annak teszi az ajánlást, akinek köteles, hogy ezzel tegyen bizonyosságot hálájáról. Gusztinyi a felvezetés után így folytatja: „Nem kell vala nékem azon aggódnam, kinek ajánlanám e' munkátskát? Elmémben ötlött leg-ottan exczellenziád: Kinek én, mint engedelmes Fiú, Attyának, 's Fő-Pásztorának, sokakkal tartozom; és a'kinek nagy az ő tekintete, mind az Isten-Házában, mind pedig e' magyar Hazában.” Gusztinyi soraiból arra lehet következtetni, hogy Barkóczy már korábban is támogathatta őt.

Az ajánló levél további részében egy klasszikus történettel példázza Barkóczy munkásságát: ahogy az egri püspöki megyét szemléli, az jut eszébe, amit Egyiptom királyáról, Ptolemaeusról olvasott. A király beszédbe elegyedett különböző vidékről érkezett követekkel: mindegyikük három jeles és nevezetes dolgot adott elő, amely nemzetének szerencsés helyzetét bizonyítja. Ő is három olyan jeles eredményt sorol fel, amelyet a püspöki megye Barkóczynek köszönhet. Először a püspök fáradozását, költekezését, majd a példás, józan élet törvényeinek betartatását hangsúlyozza. Harmadikként az egri iskolák tanrendjének reformját említi: „Midőn már exczellenziád által tetemes előmenetellel az Egyházi Rend nyilván tanította a'

Theologia-t, az Istenről való Tudományoknak mélységes titkait: tanította a' tellyes Szent-Írásnak magyarázattját: tanította a' Zsidó nyelvet, a' Philosophia-t, Mathesis-t, a' természeti bölcsességeknek mivoltát. 's a' t. Ezek az Isten 's emberek előtt mely kedvesek, ditsőségesek, és hasznosak, tsak az nem látta, a' ki elme-tompúlt ember, vagy a'kinek tsontya velejét irigységnek halálos mérge által-járta." Felsorolása Barkóczy minden fontos oktatási reformját említi, amelyeket az egyházmegye iskoláiban kezdeményezett.

A Barkóczyhoz intézett ajánlás után a szerző az olvasóhoz fordul, ahol művének célját, hasznosságát mutatja be. Itt előkerül a magyar nyelv ügye. Gusztinyi a katolikus művek az egyszerű hívek számára is érthető és elérhető kiadásai mellett emel szót: „[...] felettéb kedvesek, 's ritkán találtathatók azok a' könyvek, mellyek ezen felséges és meg betsülhetetlen Sacramentom-ról magyar nyelven a' nép között forgának. Ezért tudatlanok, vagy éppen erkölsbontó üdvvesztő, alom s mese fejtő olvasásokba kezdenek, vagy idegen vallásbelik műveit kezdik olvasni.”

A nyomda első kiadványai között, 1756-ban jelent meg Felsőbüki Nagy Lajos Cato-fordítása, *A' jó erkölcsre oktató Kátónak versei* címmel. Szerzője a püspök azon pártfogoltjai közé tartozik, akik csak világi hivatalokat töltöttek be.

A címlapon, a cím és a szerző megnevezése után Barkóczy mecénásságát emelik ki: „Most pedig A' Köz-jónak gyarapodására dicséretes költségével ki-nyomtattatott méltóságos fő tisztelendő gróff úr Szalai Barkóczy Ferencz egri püspök ő exczellenciája”. Az ajánló levélben a püspök könyvnyomtatást támogató tevékenységét és a tudatlanok taníttatásában való szolgálatát állítja középpontba a szerző. Barkóczyt nem csupán mint egyházi szolgálatot teljesítőt méltatja, hanem őt „nem csak Egyházi, de Világi Egünknek is vidám csillagaként” nevezi meg. Barkóczy művészetpártolásának bemutatásában fontos szerep jut a világi szerzők támogatásának is, ezt példázza a Cato-fordítás kiadása. Felsőbüki Nagy Lajos is kiemeli Barkóczy kiállítását az anyanyelvű irodalom mellett: „magyar nyelven Szólló Könyveknek ki-nyomtattatásával menyire ébreszti Exczellenciád e Nemzetet, Saját nyelvének diszes gyakorlására”. Majd egy már megjelent, szintén magyar nyelvű művel támasztja alá mindezt: „Már-is Ulisses Fia bújdossásának mesterséges Szövevényéből álló történeti magyar nyelven olvastatnak.” Itt Haller László

Telemakus-fordítására céloz, amely 1755-ben jelent meg Kassán, a kiadást Barkóczy támogatta.

Haller László Francois de Salignac de La Mothe-Fénelon kameraki érsek francia nyelvű művét¹³ fordította magyarra, de a kiadás a szerző halála miatt nem valósulhatott meg. Barkóczy felkarolta a kallódó fordítást. Az ajánló levelet, mivel a szerző már nem él, a Kassai Nyomtató Ház címzi az egri püspökhöz. Megismerhetjük a mű történetét, amelyet a szerző és a gyermek közötti párhuzammal vezetnek be: *libri sunt liberi* – a latin nyelvben is csak egyetlen betű választja el ettől a jelentésétől. Éppen annyit kell szenvedni alkotásával a szerzőnek, mint amennyit egy anyának, amíg világra hozza, majd felneveli gyermekét. Ahogy egy gyermek, úgy a könyv is árvaságra juthat, ha nincs, aki felkarolja. Ilyen árvaságra jutott volna Haller László *Telemakus* című munkája, amit a szerző életében szándékával ellentétes módon nem nyomtattathatott ki. Ezt a hiányt pótolta Barkóczy, egy írot rendelve a mű mellé, aki a sok javítással teli munkát tisztán leírta, egybe szerkesztette, nyomtatásra kész állapotba tette, ahogy a megboldogult is óhajtott volna.

Az ajánló levél további részeiben Barkóczy méltatását összevonják a mű bemutatásával. A *Telemakus*nak nem is lehetett más mecénása, mint Barkóczy, mivel az eredeti szerző, Fenelóni Saligniák Ferenc, és a fordító, Haller László is nemes családból származó, jeles emberek, és maga a mű is kiemelkedő. Témáját tekintve a királyi sarjak nevelésének ügyével foglalkozik. Ismerteti, hogy a nagy urak és grófok nemcsak karddal, gyűlésekkel, hanem tudós könyvek írásával is hajthatnak hasznót a Nemzetnek. Telemakust, aki bujdosásai közepette több ifjú fejedelemnek ad tanácsot, Minerva istennő kíséri el az utazásban, Mentor néven. Mentor példájával azt is bemutatja, milyen legyen az, aki fejedelmi ifjat akar nevelni. Barkóczyt Mentorhoz hasonlítja, mivel képessége megvan a nevelő, tanító hivatáshoz is.

1764-ben jelent meg Dévay András Heves és Külső-Szolnok megyei alispán Jeremias Drexel-fordítása *Nap után forgó virág* címmel, melyet az érseknek ajánlott. Az ajánló levélben Barkóczy érdemei közül a magyar nyelvű művek kiadásának támogatását emeli ki.

---

¹³ Francois de Salignac de La Mothe-FÉNELON, *Les aventures de Télémaque*, La Haye, 1699.

3.2. Az érseki könyvtár

A nyomdák működése mellett Barkóczy gazdag könyvtára is műveltségét, jártasságát hivatott bemutatni. A könyvtár 1761-ben Egerből Pozsonyba, majd Esztergomba került. A kötetek egységes barna bőrkötésben, a Barkóczy-család aranyozott címerével díszítve maradtak fenn. A könyvtárjegyzék alapján sokat megtudhatunk Barkóczy érdeklődéséről és műveltségéről.

A könyvtár fennmaradt példányait azonosítottam az esztergomi könyvtár állományában. A könyvtárjegyzékben 514 cím szerepel, ebből 214 maradt fenn biztosan – Barkóczy possessor bejegyzésével – a hagyatékban. Az eddigi eredmények alapján elmondható, hogy a legnagyobb számú latin nyelvű kötetek mellett nagy arányban megtalálhatók olasz és magyar nyelvű könyvek is Barkóczy könyvtárában. A könyvtár teljes feldolgozása után árnyaltabb képet kaphatunk majd Barkóczy műveltségéről, pontosabban meghatározhatjuk helyét a korszak egyházi és világi áramlatai között.

Barkóczy könyvtárának jegyzékében megtalálható az összes, az általa alapított nyomdáknak kiadott könyv. Könyveinek másik, jelentős részét a római Collegium Germanicum et Hungaricumban iskolázott Barkóczy valószínűleg Rómából hozta magával. A könyvtárban megtalálhatók egyházi és világi szerzők művei is.

A továbbiakban néhány fontosabb kötetet emelek ki, tematikus rendben.

A könyvtárban helyet kaptak kanonokjainak művei, és ezeken kívül még számos egyházi vonatkozású könyv, mint Szent Ciprián *Epistolae* című munkája, Szent Salvianus *Opera omnia*-ja, két Chrysostomus-könyv, a *De compunctione cordis* és az *Adversus vituperatores vitae monasticae*, Borromei Szent Károly és Paolo Segneri több műve. Számos olyan mű található a könyvek között, melyek kifejezetten az egyházmegye papjainak lehettek hasznosak. Ilyen Paolo Segneri *Institutio parochi* című, a plébánosok számára íródott, gyakorlati papi segédkönyve, Giovanni Bona *Principia et Documenta Vitae Christianae* címmel a keresztény életideálról írt fejtegetései, valamint Pierre Louis Danes *Institutiones doctrinae christianae*-ja, továbbá számos kánonjogot tartalmazó könyv és Iohannes Cabassut legfontosabb műve, a *Notitia Conciliorum* címet viselő gyűjtemény, a régi zsinatok és a zsinati jogalkotás történetének, határozatainak áttekintése.

Az ókori klasszikus szerzők művei közül többet is tartalmaz a jegyzék: Josephus Flavius *De bello judaico* című műve, Plautus és Terentius komédiái, Ovidius és Vergilius összes művei, Horatius carmenjei, Martialis epigrammái, valamint Gyárfás István Aeneis-fordítása 1717-ből *Vergilius Poétának a Trójai Aeneasról írott XII Könyvekben foglaltatott verseinek Deákéből História szerént Magyarra való fordítása* címmel.

Politikai, filozófiai témájú művek: Petrarca *De remediis utriusque fortunae* című, dialógusokból felépülő műve, Francis Bacon *De dignitate et augmentis scientiarum* című, a tudomány fejlődéséről írott munkája, és Ambrogio Marliani 1631-ben írt államelméleti értekezése, a *Theatrum politicum*. Az utóbbi két mű a korabeli viszonyokhoz képest kortársnak mondható, ezzel is alátámaszthatjuk Barkóczy széleskörű műveltségét mind a régmúlt, mint saját kora európai gondolkodóinak ismeretében.

Olasz nyelvű, egyházi vonatkozású művei közül fontos megemlíteni a században nagy ismeretségnek örvendő teológus, Gaetano Maria da Bergamótól a *Regola per vivere nella Christiana osservanza*-t; Alessio Segalától az *Arte mirabile per amare, servire, et honorare la gloriosa Vergine Maria nostra avvocata*-t és patrónusa, Szalézi Szent Ferenc életét összefoglaló és műveit tartalmazó olasz nyelvű köteteket. Olasz nyelvű könyvei között azonban számos, a világi irodalomhoz tartozó mű is akad. Rómából hozhatta magával Metastasio műveit 11 és további 9 kötetben, Molière drámáit olasz nyelven, Goldoni komédiáit, Guarino *Pastor fido*-ját. Ezek a művek Barkóczy színház iránti szeretetét is példázzák. Meg kell még említeni Macchiavelli műveit, Castiglione *Udvári ember*-ét, és egy Róma városáról szóló leírást.

4. Az egri püspök reprezentációja

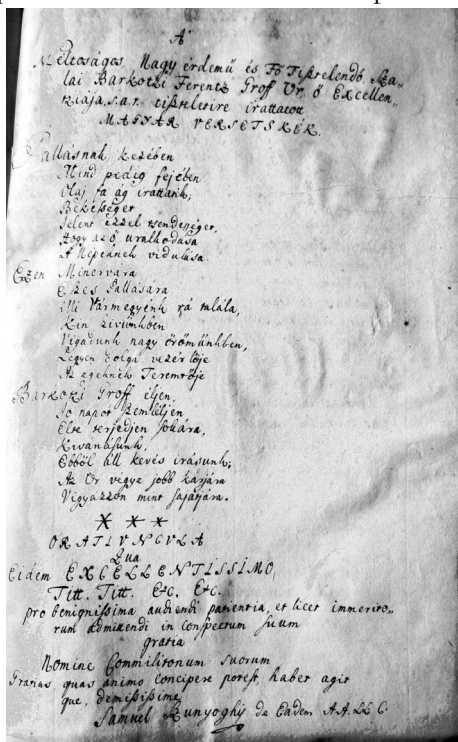
Barkóczyt püspökké való kinevezését követően különböző egyházi és világi alkalmakkor köszöntötték az egriek. 1757-ből két hozzá címzett mű maradt fenn, amely a sárospataki iskolában tett látogatásakor hangzott el.¹⁴ Az egyik

---

¹⁴ A kézirat lelőhelye: Et., FK, Coll. I. 39. 26. BERNÁT Ferenc, *Oratio sabvatorio gratulatoria ad excellentissimum ac illustrissimum dominum dominum comitem Franciscum Barkotzy de Szala [...] habita a Francisco Bernát de Bernatfalva, MDCCLXII, 10 p.*

Bernátfalvi Bernát Ferenc beszéde, majd a kéziratban a beszédet követő latin és magyar nyelvű versek. Mivel a beszéd és a versek egy dokumentumon belül, folytatódólagosan következnek egymás után, feltételezhetjük, hogy egy eseményen hangzottak el.

A beszédben Bernát Ferenc Barkóczyt köszönti a sárospataki iskola diákjainak nevében, példaként állítva az iskola diákjai elé a püspök alakját, és hangsúlyozza a Barkóczy-család nemességét, fontos szerepét Zemplén vármegye életében. A Barkóczyt dicsőítő beszédekben és versekben gyakran előfordulnak a család eredetére és dicsőségére való utalások, ezzel sok esetben Barkóczy személyes reprezentációja a Barkóczy-család szolgálatában is állt: „Si quis annales Hungariae diligenter excusserit de Illustrissima Familia Barkotziana paria certe cognoscet, et Gloriosissimi Patriae nostrae Reges quam clementissimo favore complex eam fuerint, deprehender.”¹⁵

A kézirat 9. levele a magyar nyelvű verssel

A beszéd után két latin nyelvű vers következik, óda műfajmegjelöléssel. Az előadás helyét, az egyszerű versformát és a mitológiai utalásokat tekintve gondolhatunk arra, hogy a verset tanóra keretein belül írták, legalábbis az ott tanult módszereket és szabályokat alkalmazva. A verseket már nem Bernát Ferenc, hanem Szunyoghy Sámuel írta az utánuk következő aláírás szerint, azonban maga a kézirat egy kéztől származik.

Ezt követően a rövid, páros rímekkel alkotott magyar nyelvű verset közli a szerző, amelyben legfőképpen Barkóczy szellemi nagyságát emeli ki, Pallashoz és Minervához hasonlítva őt:

¹⁵ Uo.

„A’ Méltóságos, Nagy érdemű és Fő Tisztelendő Szalai Barkotzi Ferentz Groff Úr, Ő Excellentiája, s. a. r. tiszteletire irattatott MAGYAR VERSETSKÉK.

Pallásnak kezébenMind pedig fejében

Haj fa ág irattatik,
Békességet
Jelent ezzel csendességet
Hogy az ő uralkodása
A népeknek vidulása

Ezen Minervára

Eszes Pallására
Mí Vármegyénk rá talál,
Kin szívünkben
Vigadunk nagy örömmünkben,Légyen dolga vezérlője
Az egeknek Teremtője

Barkotzi Groff éljenJo napot szemléljen

Elve terjedjen sokáraKivánásunk,
Ebből áll kevés irásunk;
Az Úr végye jobb karjáraVigyázzon mint sajátjára.”

Egri püspökként Barkóczy még számos reprezentációs alkalmon vett részt. 1752-ben felsőtárkányi nyaralójában, a Fuorcontrastiban ünnepelték névnapját, erről az eseményről Kovács Ferenc jurista a püspököt köszöntő verse tanúskodik.¹⁶ A köszöntő versek mellett színdarabokat is találunk, amelyeket Barkóczynak ajánlottak, ezeknek előadásán a püspök személyesen is jelen volt.¹⁷

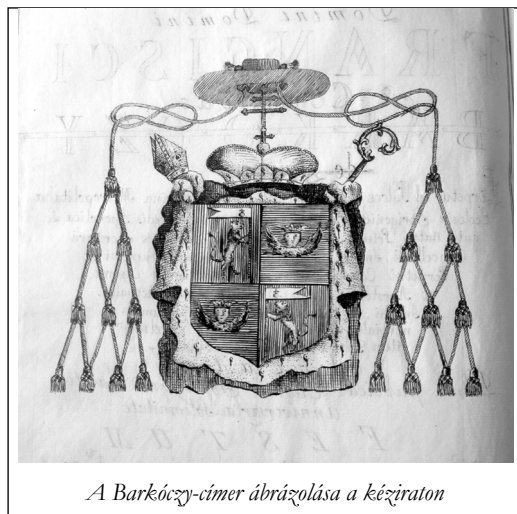
¹⁶ STAUD Géza, *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai III.*, Bp., MTA Könyvtára, 1988. E kötet alapján, valamint egy kézirat is fennmaradt: Et., FK, Coll. II. 80. 5., *Virtus Amore et Timore fortior sine Alanus tragoedia*, [20] p.

¹⁷ A kézirat lelőhelye: Et., FK, Coll. II. 94. 14. *Kovács Ferenc, Prodomus hymenaeus az az méltóságos [...] Barkotzi Ferentz úrnak [...] mondattatott örvendetes izenet azon nagyságnak [...] készített és tett Kovács Ferentz, 1754, [9] p.*

5. Az esztergomi érsek reprezentációja

Barkóczyt Mária Terézia 1761. május 12-én nevezi ki esztergomi érsekké. Ez alkalomból köszöntik, és egyben búcsúztatják őt az egriek¹⁸, Egerből Esztergomba tartó útja során is több helyen ünneplik költeményekkel.

Egy 1762-ben, az érsekké való kinevezést követő évben nevének dicséretére szerzett, rövidebb versekből álló kéziratot mutatok be.¹⁹ Érdekessége, hogy a Barkóczy-címer jelképeit felhasználva dicsőíti az érseket. A Barkóczy-címer hét ágú koronás, hercegi rangú címer. A négyfelé osztott pajzson átlósan két oroszlán és egy koronán ülő sas, a másik oldalon két angyalt látható. A címer felett egy nagyobb angyalfigura van, fején a hétágú koronával. A címer gyakran megjelent díszítésként a Barkóczynak szánt nyomtatványokon és kéziratokon, a Barkóczy-könyvtár köteteit is ez az aranyozott címer díszíti.

A Barkóczy-címer ábrázolása a kéziraton

¹⁸ A szakirodalom közölt néhány Barkóczynak ajánlott magyar nyelvű verset 1761-ből: BITSKEY István, *Barkóczy Ferenc püspököt köszöntő vers 1761-ből*, Eger, Archívum, 1973, 43–44.; HUBERT Ildikó, *Barkóczy Ferenchez írt magyar nyelvű versek 1761-ből*, Eger, Archívum, 1998/15, 123–129.

¹⁹ A kézirat lelőhelye: Et., FK., Coll. I. 39. 25. *Encomia festis honoribus celsissimi, ac reverendissimi s. r. i. principis domini domini domini Francisci è comitibus Barkoczy de Szala [...] dicata dum publica cleri populique letitia anniversaria solemnitate festum magni nominis sui incolumis celebrasset anno MDCCLXII.*, [10] p.

A kézirat szövegének szerzője a címerben található két angyalt és két oroszlánt jelképként használja fel, hozzájuk hasonlítja az érseket:

Elogia in Signa Gentilitia In Angelum et Leonem:

Angelus, et Leo sunt, Princeps, insignia gentis;
vel potius vitae tessera certa Tuae.
Ille amat, hic terret: fugat hic, trahit ille: timore.
Hic agit, ille suum munus amore facit.
Et timor, et Tibi quadrat amor: bene dirigit omnis,
Quis quis amore Suos, atque timore regit.

A továbbiakban a szerző először a két oroszlánhoz hasonlítja az érseket, ezzel a világi hatalomhoz kötődő rangjait hangsúlyozza, majd a két angyalhoz, ami az egyházi méltóságait mutatja be. Végül a címer ábrázolásában is megtalálható kettős koronáról ír:

In duas Coronas Capitibus impositas:

Ut caput est duplex, Sic cingit utrumque corona:
Scilicet est meritis non Satis una Tuis.
Una datur vivo, post fata secunda paratur:
Vivis adhuc, et jam Victor utramque geris.

A kézirat következő része egy elégiát tartalmaz, mely Barkóczy érsekségét ünnepli, leírva az elmúlt év eseményeit, kezdve az érseki székbe való beiktatástól egészen az esztergomi bazilika felépítésének tervéig. Néhány fontosabb dátumot és az ehhez tartozó sorokat emelek ki a költeményből. 1761. május 14-én Barkóczyt Mária Terézia nevezi ki hivatalosan érsekké:

Nominatur in Archi-Episcopum die 14. Maji, Anno 1761.

Nec Tu Barkóczy Cathedra nisi Principe dignus;
Nec nisi Te Princeps digna cathedra fuit.
Nempe caput primum primam Sibi jure Tiaram;
Et repetit primum prima Tiara caput.

Szeptember 21-én Barkóczy átveszi az érseki palliumot, és beiktatják a főispáni székbe az esztergomi Bakócz-kápolnában:

Pallium Archi-Episcopale accipit in Arche Strigoniensi die 21. 7bris 1761.

Hic jacet hungarici majestas diruta Templi:
Illa Patrum Sedes, illa Superba Sion:
Regia Pontificum, cleri schola, gloria Regum,
Arx fidei, Domitrix haeresis, Ara Dei:
Praesidium Patriae, populi tutela, theatrum
Virtutio, morum norma, magistra gregio: [...]

Egy másik, szintén 1762 körül keletkezett kézirat Barkóczy nagyszombati kollégiumban tett látogatása alkalmából íródott. Szerzője ismeretlen, évszámot sem találunk a kéziraton, azonban Barkóczynak, az ország tanintézményei felügyelőjének ajánlják, így bizonyos, hogy a szöveg 1762 után keletkezett.²⁰ A kézirat különböző műfajú irodalmi alkotásokat tartalmaz, melyek Barkóczy tiszteletére készültek. Két elégia, egy óda, egy színjáték és a színjátékot kísérő rövid versek tartoztak a köszöntéshez a kézirat alapján. Az elégiák, az ódák és a színjáték latin nyelvűek, azonban egy rövidebb német nyelvű köszöntő és egy magyar vers is az ünnepség részét képezte, ezzel is fokozva a reprezentatív jelleget. A színjátékot megelőző hosszabb ódák a barokk alkalmi verselés jellegzetességeit hordozzák: antik versformákat és kiterjedt barokk mitológiai apparátust használnak, Barkóczy köszöntéséhez versbe foglalják minden eddigi cselekedetét, és mint előljáró példát mutatják be őt a versekben, olyan emberként, aki a „múzsák barátja” is, pártolja a művészeteket és sokat küzd a nemes ifjak számára megfelelő oktatásért.

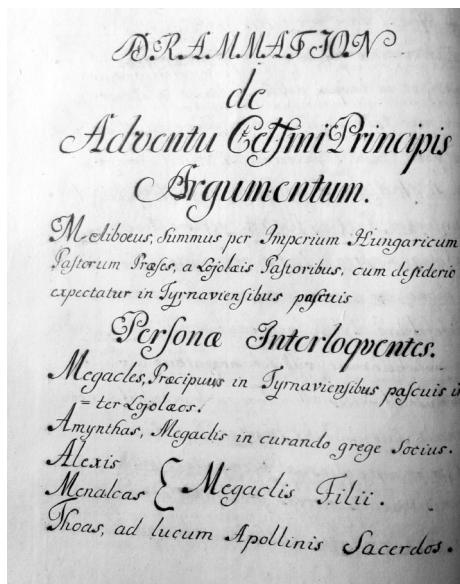
A verseket követő színdarabot iskolai előadásra szánták, a szereplők neve Vergilius pásztorait idézi. Őt felvonásból épül fel a darab, a pásztorok – Megacles és fiai: Alexis, Menalcas, Thoas, valamint Amynthas – költői versengése bukolikus környezetbe öltözteti Nagyszombatot, a felvonások helyszínét. A játszó személyek nevét nem tüntették fel, de minden bizonnyal diákok szerepeltek az előadáson. Az Amynthas név szerepeltetése eszünkbe juttatja Tasso pásztorjátékát, melynek motívumai a műfaj trópusaivá váltak, és a kezdetektől a 18. századi iskoladramáig minden pásztorokat szerepeltető műben megtalálhatók. Barkóczy különösen szerethette a színházi elő-

---

²⁰ A kézirat lelőhelye: Coll. I. 39.23. *Monumentum pietatis quod supremo suo praesidi musæ Tyrnavienses S. I. P.*, 1761, 39 p.

adásokat, erre nemcsak a számos neki ajánlott színpadi darabból következ-
tethetünk, hanem könyvtára jelentős számú, drámákat tartalmazó köteteiből
is. A drámaszerző, akitől Barkóczy a legtöbb, összesen 21 kötetnyi művet
gyűjtött össze, Metastasio volt. Metastasio művei a 18–19. században szá-
mos esetben a hazai iskoladrámák forrásai voltak, így Barkóczy is találko-
zott olyan részletekkel, dialógusokkal az előadások közben, amelyeket
korábbi olvasmányai alapján már ismert.²¹

A darabot követően egy magyar nyelvű verset találhatunk: a vers a pász-
torok kórusának szövege volt, a dráma cselekményéhez tartozott. A kézirat
szerzője a vers fölé írta: „aria”. Kotta nem maradt fenn a rövid vershez, de
nagy valószínűséggel zenei kísérettel adták elő. A szövege így hangzott:

A darma argumentuma és a szereplők felsorolása

Talpra pásztor jo pajtásim
Indullyunk kedves Barátim
Tisztelettel
Betsűlettel
A Fő Pásztort üdvözlyük;
Jelen létére szerencsét,
és házára fehér főcskét
Pán Istentől kívánnyunk

Mondjuk hogy az Egek tartsák,
Minden javakkal meg áldgyák,
Hogy mostanság
Olly méltóság
Őrömünkre vigasztal.
Egy szép kővér kondor birkát
Hattyu fehér fris gidocskát
Pán Istennek áldozzunk.

A kórus szövege után rövid, latin nyelvű elköszönő frázisok következ-
nek, majd két, a színdarabhoz kötődő epigrammával zárták le az ünnepséget.

²¹ CZIBULA Katalin, *Metastasio a 18–19. századi magyar drámairodalomban*, ItK, 2004, 181–202.

Barkóczyt érseksége alatt még számos alkalommal köszöntötték versekkel vagy színjátékkal, azonban kevés ehhez hasonló olyan kézirat maradt fenn, amely alapján az ünnepség egész menetét rekonstruálni lehet.

Jelentős reprezentatív esemény volt az érsek 1763-ban Esztergomban ünnepelt névnapja. Az ünnepséghez kötődő reprezentációs alkalomra készült köszöntő versek és színjátékok közül több fennmaradt, a szakirodalom is beszámolt ezekről,²² és még néhány, eddig nem említett kéziratot is ide lehet sorolni.²³ Barkóczy ez alkalommal eskette össze a Bakócz-kápolnában Erdődy János varasdi főispánt és Széchenyi Annát.

Az Esztergomban ünnepelt névnap és az esküvő különös fontossággal bírt Barkóczy reprezentációja szempontjából. Az érsek székhelyét Pozsonyból Esztergomba akarta áthelyezni. Jelképes mondanivalóval bírt az is, hogy az érseki palliumot az eddigi szokással ellentétben a Bakócz-kápolnában vette át. Mária Terézia visszaadta a Várhegyet Barkóczynak. Ezután körlevél tette közzé, hogy újra felépül a székesegyház, így visszaköltözik az érsekség. Az esztergomi várról és templomairól Széless György készített leírást.²⁴

A Prímási Levéltárban több gratulációt és felajánlást tartalmazó levél maradt fenn, amelyet az érsekség visszaköltöztetésének alkalmából írtak Barkóczynak.²⁵ Ezek közül Szatmár vármegye levelét közlöm, melyben nemcsak gratulálnak a székesegyház felépítéséhez, de kijelentik, hogy három éven keresztül évi kétszáz forinttal is támogatják a munkálatokat:

---

²² SZELESTEI N. LÁSZLÓ, *Barkóczy Ferenc érsek névnapja 1763-ban*, Magyar Sion, 2007, 116–122.

²³ A kéziratok lelőhelyei: Et., FK, Coll. I. 39.21. *Epithalamium ad nuptias illustrissimi domini Joannis e comitibus Erdődy de Monyorókerék [...] cum [...] Anna e comitibus Széchenyi Strigoni quarto-nonarum Octobris celebratas anno MDCCLXIII.*; Et., FK, Coll. I. 39.20. *Honoribus celsissimi ac reverendissimi S. R. I. Principis Francisci e comitibus Barkóczy de Szala [...] Arbi-Episcopi Strigoniensis, primatis regni Hungariae, legati nati [...] Domini sui benigni [...] Dum onomastium sui nominis, sollemni pompa celebraret, ab infimo cliente I. B., [4] p., 1763.*; Coll. I. 39. 14. *Witte Ferenc, VVolgeMeIntes HochzeItgedicht bey Gelegenheit der von [...] Franz dem Zweyten, [Esztergom] in der erz-bischöflichen Stadt Grann 1763, gedruckt bey Frantz Anton Royer, [4] p.*

²⁴ SZÉLESS, Georgius, „*Descriptio inscriptionum Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis, cognomitanae Szépp Templom*”, Strigoni, 1765.

SZÉLESS György, *Az esztergomi Szent Adalbert székesegyház: Széless György 1761. évi leírása a Szent Adalbert székesegyház és a Szent István templom romjairól*, hasonmás kiadás és fordítás, ford. WAIGAND József és ROMHÁNYI Beatrix, bev. MAROSI Ernő, jegyz. MAROSI Ernő és HORVÁTH István, Esztergom, 1998.

²⁵ A kézirat lelőhelye: Prímási Levéltár, 1344/1–30., 22 a–b, *Barkóczy Ferencnek szóló gratulációk az érsekség visszaköltöztetésének és az építkezési munkálatoknak a megkezdéséhez (1761–1765)*.

Kegyelmes Herczegh!

Minemő különös szívbeli érzékenységgel esett értésünkre, hogy Hertzegséged azon régi pusztulásban lévő Esztergomi Templomot, melynek hajdani tündöklő voltát csak könyvekből olvassuk, ezen ország Primásság béli bé Iktatása alkalmatosságával előbbenyi ékességére hozni, s annak régi fundamentumira új Templomot felállítani Istenesen magában eltökéllette, és immár azon eltökéllett szándékához hozzá is fogott, annak megmagyarázására valóban, elégtelennek ismérjük magunkat. Ezen Herczegséged Istenes igyekezetének előmozdítására Magy Méltóságú személyéhez alázatos Devotionkat tovább az által is akarván bizonyítani ámbár ugyan ugyan az időnek viszontagsága miatt meggyengült. Sok munkát éppen nem tagadhattuk, csekély erőnkhez képest mindazáltal azon Isten Dicsőségére léendő Anyaszentegyháznak fel állításához három eszetndőnek elfolyása alatt Esztendőként kétszáz Forintokat, és így mind öszveséggel, Hatszáz Forintokat fordítani múlt gyülésünk alkalmatosságával eltökéltünk, mély alázatossággal kérvén, Herczegségedet, hogy ezen csekély felajánlott summát kegyelmes szívvel venni, csekélységérül bennünket kegyelmessen megmenteni, s egyszersmint ennek felvételérül parancsolni, minket pediglen született kegyelmességében tovább is megtartani méltóztassék, mellyben ajánlottak élünk halunk Hertzegségednek alázatos szolgálói
Nemes Szathmár Vármegeye

A felajánlások, a kész tervrajzok ellenére Barkóczy korai, 1765-ben bekövetkezett halála miatt esztergomi tervei nem valósultak meg, az érsekség visszaköltöztetése és a székesegyház felépítése utódjaira maradt. A halála előtti esztendőkből még egy olyan reprezentatív eseményt ismerünk, amelynek emlékét több vers és színdarab is őrzi. 1764-ből több költemény, köszöntő beszéd és színjáték maradt ránk Barkóczynak a nagyszombati Szent Adalbert Konviktusban tett látogatásainak alkalmából. Kende József, a konviktus növendéke egy időmértékes magyar nyelvű verssel köszöntötte az érseket.²⁶ Ahogy a nyomtatvány címlapja kiemeli, a verset Kölcsei Kende József „mondá és mély tisztelettel bé-mutatá”, azonban azt nem jelzi, hogy a költemény valójában Birsí Ferenc írta.²⁷ A szakirodalom ismertette a nö-

---

²⁶ Et., FK, Coll. I. 39.10. KÖLCSEI KENDE József, *Köszöntő versek midőn leg főb métoságú, és tiszteletű szalai gróff Barkóczy Ferencz úr [...] a' Szent Alberti Nemes Convictust Nagy-Szombatban 1764-dik esztendőben kegyelmes látogatásával meg-vidámította mondá, és mély tisztelettel bé-mutatá Kölcsei Kende Josef*, Nagyszombatban 1764, a' Jesus Társasága Akadémiai Collegiumának betűivel, [4] p.

²⁷ SZELESTEI N. László, *Argenis-fordítás időmértékes magyar versbetétekekkel (1761)*, ItK, 2000, 230–231.

vendékek köszöntését,²⁸ Kilián István pedig egy képverset közölt, ami Barkóczynek az adalbertistáknál tett látogatásához kapcsolódik.²⁹

A nemesi konviktusban 1764-ben előadott nagy sikerű *Salamon* című darabot is ismerjük, melynek valamelyik előadásán minden bizonnyal Barkóczy is jelen volt.³⁰ A darab közben előadott énekek az érseknek címzett költemények között találhatók. A következő esztendőből, 1765-ből még egy színjátékról tudósított a szakirodalom: a színjátékot a jezsuita konviktusok mutatták be Nagyszombatban az érsek jelenlétében.³¹ A kéziratban a színi programot követően az érseket köszöntő versek találhatók.

²⁸ *Üdvözlünk szívüül tisztelünk kegyelmes hertzegünk [...]*, 5 p. Coll. I. 39.11. (Kézirat.) Közli HUBERT Ildikó, SZELESTEI N. László, „Köszöntő versek, színjátékok Barkóczy Ferenc tiszteletére” = *Album amicorum Szörényi László hatvanadik születésnapjára*, Bp., MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007, 522–525.

²⁹ KILIÁN István, *Régi magyar képvers: Old Hungarian Patern Poetry*, Miskolc – Bp., Felső Magyarország – Magyar Műhely, 1998, 294–295.

³⁰ HUBERT, SZELESTEI, *i. m.*, (26. j.), 525–528.

³¹ *Uo.*, 529–531.

6. *Barkóczy utolsó reprezentációja*

Barkóczy Ferenc 1765. június 18-án, pozsonyi kúriájának kertjében hunyt el. A temetés a személyes élet eseményei közé tartozott, de – csakúgy, mint a születésnapok és a névnapok esetében – az elhunyt rangja emelte azt a közreprezentációhoz tartozó eseménnyé.

Beke Margit a Prímási Levéltárban található dokumentumok alapján mutatta be Barkóczy temetésének előkészületeit, a halott balzsamozásától kezdve a koporsóba tételig.³² A temetés előtti három nap az exequia, a temem jelenlétében tartott egyházi szertartások ideje. Ennek tárgya a castrum doloris, másként gyászravatal, az előkelő személyek halotti búcsúztatójának építménye. Barkóczy castrum dolorisát Johann Georg Leithner bécsi szobrász készítette.

7. *A Barkóczy-kutatás további lépései*

Az itt bemutatott reprezentációs irodalom és a Barkóczy-könyvtár feldolgozása egy kutatási folyamat állomását tükrözi. A mellékletben összegyűjtött szövegkorpusz egy részét, amely kisebb gyűjteményekben található, még nem sikerült kézbe vennem. A teljes anyag ismeretét követően további irányokban lehet bővíteni a kutatást. A Barkóczy köré csoportosuló írói kör bemutatásánál hasznosak lehetnek Keszeg Anna Gyöngyössi-interpretációjában használt módszerei.³³ Keszeg Anna főként szociológiai és kontextualizáló módszertani irányokat használ, egy szociális, kapcsolati hálót épít fel Gyöngyössi köré, a szerző önéletírásából merítve forrását. Míg Keszeg egyetlen alkotó felől mutat be egy működő kulturális mikroközösséget, a Barkóczy-féle reprezentációs szövegek egy fordított irányú, a Barkóczy számára verseket, beszédeket írók köré összpontosított vizsgálatot tennének lehetővé. Egy újabb lépés megtételét fogja jelenteni a kutatási folyamat-

---

³² BEKE Margit, *Barkóczy Ferenc esztergomi érsek temetési pompája = Ministerio: Nemzetközi Történetészkonferencia előadásai: 1995. május 24–26.*, szerk. BÁRDOS István, BEKE Margit, rend., kiad. Esztergom-Budapesti Érsekség, Komárom-Esztergom Megye Önkormányzata, Kultsár István Társadalomtudományi és Kiadói Alapítvány, 21–28.

³³KESZEG Anna, *Gyöngyössi János: Szövegek és kontextusok*, Bp., Ráció, 2011.

ban az ismertetett szövegek nem csupán rendszerező, hanem azokat újabb irodalom- és történettudományi diskurzusokba bekapcsoló értelmezése a reprezentációs módok retorikai és poétikai eszköztárának átfogó bemutatásán és a nyilvános identifikáció módozatainak bemutatásán keresztül.

JUHÁSZ SZANDRA*

*Héber nyelvű bejegyzések
a 16–18. századi album amicorumokban*

Bevezetés

A héber nyelv magyarországi jelenléte keresztény kultúrkörben meglehetősen marginalizált téma, mind az irodalomtudományban, mind a művelődéstörténetben. A vizsgált korszak magyarországi zsidók tollából származó írásait meglehetősen jól feldolgozták a hazai hebraisták, ám a hungarusok héber nyelvű munkái nagy részben még nincsenek közzétéve. Ahhoz, hogy elkészülhessen a héber nyelv magyarországi jelenlétét, szerepét, funkcióját és használatát átfogóan ismertető munka, számos irodalmi műfajt, oktatástörténetet és egyéb tudományágazatot kell még feltérképezni. Szükséges végignézni, Magyarországon mely oktatási intézményekben lehetett találkozni a héber nyelvvel, milyen szintre jutottak a diákok, kik oktatták a tantárgyat, illetve a nyelvet megkedvelők közül ki lett hebraista, orientalista, vagy egyszerűen ki alkotott később ezen a nyelven. Tudjuk, hogy a diákok közül néhányan írtak egymás diplomamunkáját köszöntő versikéket héberül, vagy hogy keletkeztek héber nyelven írt halotti prédikációk. A héber–magyar nyelvhasználat is ismert volt a korban, sőt egy időben a hazai nyelvelméletek egyik kiemelkedő ágazata volt. Jelen tanulmány a 16–18. századi magyarországi és erdélyi peregrinusok héber nyelvű bejegyzéseit veszi sorra, hozzájárulva az eddig még „fel nem térképezett” területek megismeréséhez. A cél nem egy elméleti háttér felvázolása, hanem a diákok emlékkönyveinek héberoktatásról árulkodó jeleinek vizsgálata, bemutatása. Itt csak egy szöveges összegzés olvasható, ám a kifejtést kutatómunka előzte meg, melynek eredményeként létrejött egy adattár, amely kimutatja, kik

---

* Juhász Szandra a PPKE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskolájának PhD-hallgatója. Készülő doktori értekezésének témája: *A héber nyelv szerepe a 16–18. századi magyar művelődésben*. témavezető tanára: Dr. Bogár Judit egyetemi adjunktus, az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport tudományos munkatársa.

kiktől gyűjtöttek héber nyelvű idézeteket, továbbá, hogy a bejegyzők mely szöveghelyeket citálták. A szövegben a tulajdonosok esetleges szorosabb kapcsolatát kutattam a héber nyelvvel. Életüket végignézve kiderül, közülük hányan foglalkoztak valóban a nyelvvel, illetve, hogy mindannyiuknak tényleges kapcsolata volt-e a bejegyzőkkel.

Az adatok összegyűjtéséhez az önálló kutatás mellett a Latzkovits Miklós vezetésével működő *Inscriptiones Alborum Amicorum* (IAA) adatbázisból is merítettem forrásaimat.¹ Ez egy 2003 óta működő, folyamatosan bővülő adatbázis, amely számos magyarországi és külföldi egyetem, hazai, külföldi és határon túli levéltár albumgyűjteményét feldolgozta és elérhetővé tette. Vannak olyan, héber bejegyzéseket tartalmazó albumok, melyek online még nem érhetőek el, feldolgozás alatt állnak, de Latzkovits Miklós jóvoltából ezekhez is hozzáférhettem. Így az összes jelenleg ismert héber nyelvű inskripció a rendelkezésemre állt, ám az adattár nincs lezárva, az előkerülő bejegyzésekkel bővíttem, kiegészíttem azt.

Az emlékkönyv és a peregrináció többértelmű kifejezések. *Album amicorum*okat a külföldi tanulmányúttukra induló diákok vagy kézműves-tanoncok vásároltak maguknak, vagy kaptak ajándékba. A lapok megtöltése, illetve nyomtatott könyv esetén kitöltése az ő feladatuk volt. Az albumok használatának megkezdése a 16. század második felére tehető, amikor még főként professzorok, mecénások és diáktársak aláírásait, inscriptióit gyűjtötték könyveikbe a tanulók. Ez a fajta használat változatlan formában megmaradt egészen a 18. század végéig, akkor azonban a tudományos műfajtól fokozatosan a szentimentálisabb, barátságközpontú gyűjtemény felé fordult el az album, a tudósok bejegyzéseit lassan fölváltotta a barátok üzeneteinek gyűjtése, és az album amicorum a mai emlékkönyvek fogalmával vált azonossá. Külsőjüket tekintve a könyvecskék kisméretűek, nyolcad- vagy tizenkettedrét formátumúak. A legfrissebb kutatások szerint a műfaj protestáns, humanista környezetben született meg, Wittenbergből ered, első definiálója Philipp Melanchthon volt. A diákok professzoraikkal beírtak egy-egy idézetet a feltehetően életük végéig használatos könyvükbe, általában a *Bibliájuk*ba. Ebből a hagyományból kiindulva később üres könyveket kezdtek magukkal vinni útjukra, és igyekeztek minél több embertől minél több beírást szerezni.

---

¹Az adatbázis online elérhetősége: <http://iaa.bibl.u-szeged.hu/index.php?page=home> (Az utolsó megtekintés ideje: 2013. szept. 29.)

Amikor hazatértek, ezek a gyűjtemények igazolásként is funkcionálhattak a mecénásoknak vagy a későbbi munkaadónak.² Az inscriptiókból kiderült, hogy hol, kinél és kikkel tanult az emlékkönyv tulajdonosa.

Az általam vizsgált album amicorumok köre kifejezetten a külföldön tanuló egyetemi hallgatókra korlátozódik. Nem vizsgálom tehát a nemesek kavalierturnéik alatt vagy az iparostanoncok mestereiktől begyűjtött bejegyzéseit. A peregrinus fogalommal azonban őket is megjelölhetnénk, ugyanis ez a terminus technicus számos jelentésárrnyalattal bír. A peregrinus szó eredetileg olyan zárandokot jelentett, aki otthonát elhagyta, és egyfajta száműzetésben élt. Ez aszketikus magatartást kívánt, és ezáltal leginkább a szerzetesek sajátja volt (3. és 4. század, Szíria, Egyiptom). A peregrinus kezdetben idegennek számított, még Dante is ebben az „idegen” értelemben használta a szót.³ Azonban már a kora középkortól kezdett a jelentés az idegentől a zárandok felé elmozdulni. A 11. századra a szónak számos jelentésárrnyalata alakult ki: a keresztes hadjáratot és a mai értelemben vett zárandoklatot (búcsút, vezeklést, hálaadást, könyörgést) egyaránt a peregrinatio szóval jelölték. A 16. század közepétől már megjelenik a peregrinus a külföldi egyetemet látogató diák értelemben. Erre a sokszínű jelentésárrnyalatra már korán, a 16. században reflektáltak. Fennmaradt Laskai Csókás Péter egy elmélete, melyben a peregrinatio fajtáit sorolja fel és határozza meg. Az általa felállított kategóriák a következők: peregrinatio christiana: a helyes isteni tiszteletet keresve elvándorló keresztények; philosophica peregrinatio: a tanulmányi céllal való elvándorlás; apostolica peregrinatio: a missziós céllal való utazás; papistica peregrinatio: a vezeklő zárandoklat; és végül a vitae peregrinatio: az élet útja.⁴ A számunkra jelenleg fontos Laskai-féle kategória a második, amely tehát a külföldi tanulást foglalja magában. Tovább tudjuk szűkíteni a kört, hisz a külföldi tanuláson belül is a nyelvtanulás, azon belül pedig a héber nyelv tanulása érdekes számunkra.

A középkorban a latin, a görög és a héber szent nyelveknek számítottak, de közel sem voltak egyenrangúak. A 11. századtól a latin lett a jog és az állam-

---

² FÖLDESI Ferenc, *Album amicorum = Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*, I, főszerk. KŐSZEGHY Péter, Bp., Balassi, 2007, 57–59.

³ Pierre A. SIGAL, *Isten vándorai: Középkori zárandoklatok és zárandokok*, Bp., Gondolat, 1989, 7.

⁴ H. HUBERT Gabriella, *Laskai Csókás Péter peregrinatio-elmélete 1581-ből = Régi és új peregrináció: Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon*, szerk. BÉKÉSI Imre, JANKOVICS József, KÓSA László, NYERGES Judit, Budapest–Szeged, 1993, II, 549–555.

igazgatás nyelve. Az oktatás inntentől kezdve latin- és grammatikai alapú volt, a nyelvet már a legalsóbb iskolában oktatni kezdték, az egyetemisták számára pedig anyanyelvi szinten működő lingua francává vált. A latin után a második helyen a görög áll a szent nyelvek között. Ez a nyelv csak a 14–15. században vált ismertté Európában, és még a 16. században is ritka volt, hogy valaki kiváló görög nyelvtudással rendelkezzen. A három nyelv közül a legmarginálisabb helyzetben a héber volt. A vienne-i zsinat (1311) rendelkezett arról, hogy a görögöt, a hébert és az arabot oktatni kell, de ezt sokáig nem tartották be. A humanizmus korában kezdtek a héber nyelvre felfigyelni, majd az igazán nagy áttörést a reformáció hozta azzal, hogy felkeltette az emberekben az igényt, hogy mindent eredetiben olvassanak. Ennek hatására egyre szélesebb körben jelentkezett a héber nyelv felsőfokú intézményekben történő oktatása. Az általam vizsgált első bejegyzések is mind a 16. század második feléből valók, korábban nem találunk rá példát. A vizsgált adatok időben 1560 és 1785 közé esnek, míg térben hatalmas területen húzódnak. A bejegyzések helyszínei közt akadnak németországi, svájci, ausztriai, hollandiai és angliai egyetemek is, illetve olyan települések Magyarországon és külföldön, ahol nem volt felsőfokú oktatási intézmény, de valószínűsíthetően volt középfokú iskola, vagy az adott helyen lakott/tartózkodott a bejegyző a beírás idején.

Album-tulajdonosok

Az első elemzési pontot az albumok tulajdonosai képezik. Terjedelmi okokból itt csak az igazán érdekes személyekről közlök egy-egy rövid összefoglalást, illetve azokról, akiknek több mint 10 héber nyelvű bejegyzése volt.

Eddig összesen 454 héber nyelvű bejegyzést találtam 81 személy albumában. Közülük egyetlen egy ismeretlen, a többiek neve kiderül az emlékkönyvből. Róluk igyekeztem minden adatot kideríteni: honnan származnak, hol tanultak, mivel foglalkoztak, és természetesen, hogy volt-e kapcsolatuk a héber nyelvvel – nagyon kevesen voltak ugyanis közülük hebraisták vagy orientalisták. Felekezetileg kizárólag protestánsokat találunk köztük, ennek oka lehet, hogy a katolikusok körében nem volt ilyen mértékben elterjedt az album amicorumok használata, és így kevesebb számban maradtak fönt. Az általam látott néhány katolikus emlékkönyv nem tartalmazott

héber nyelvű szöveget. Nem jelenthető ki azonban, hogy a héber nyelv oktatása csak a protestánsok privilégiuma lett volna. Tudjuk, hogy Pázmány Péter a nagyszombati egyetem 1635-os alapítólevelében meghatározta, hogy a teológiai kar egyik katedrájának kötelezően a hébernek kell lennie, és tudjuk azt is, hogy egy évig kötelezően kellett hallgatni a diákoknak a nyelvet.⁵

A protestánsoknál különös jelentősége volt az *Ószövetség* nyelvének, hisz a reformáció hirdette a szövegek eredetiből való olvasásának, fordításának fontosságát: nem szerették volna a *Vulgatát* használni a transláció alapjának. A magyar protestáns diákság hamar megjelent a frissen alapított reformer egyetemeken, és azt is tudjuk, hogy az ott elsajátítható héber nyelvet ők is tanulták. Egy magyar diák, Thury György 1598-ban Wittenbergben két páli levél görögről héberre való fordítását is kiadta.⁶ De emellett a kuriózum mellett felhozható példának Apáczai Csere János is, aki *Magyar encyclopaediá*-jában megemlékezett héber tanulmányairól. Közölt egy módszertant is, melyet ő dolgozott ki saját tanulása közben, és azt is hirdette, hogy nem elég csak a *Biblia* nyelvét megtanulni, hanem ismerni kell az úgynevezett posztbiblikus zsidó alapszövegeket is.⁷

A vizsgált személyek jelentős része lelkészként, vagy lelkészként és tanárként működött hazájába visszatérve. Mivel zömük teológiát tanult, ez tette indokolttá számukra, hogy legalább alapfokú héberoktatásban részesüljenek. Azon túl, hogy a teológus és bölcész tudóseszmény megkövetelt valamilyen szintű héber nyelvismeretet, jellemző volt, hogy hébertudását minden protestáns bizonyítani igyekezett.

Az első részletesen bemutatott személy (Albai) Csirke György, aki összesen három héber nyelvű bejegyzéssel rendelkezik. A szakirodalom őt úgy tartja számon, mint az első magyar albumtulajdonost,⁸ tehát megállapíthatjuk, hogy már az emlékkönyvek használatának megkezdésekor jelen volt a héber nyelv. 1559-ben érkezett Wittenbergbe Bornemisza Péterrel. Mecénása, Gyalui Torda Zsigmond ajánlólevelének hatására rendkívül közeli kap-

---

⁵ STRBIK Andrea, *Héber nyelvtanok Magyarországon*, Bp., MTA Judisztika Kutatócsoport, Osiris, 1999, 39.

⁶ *Epistolae Pauli apostoli ad Galatas et Ephesos a Graeca in pure Hebraeam linguam translatae*, Wittenberg, 1598.

⁷ STRBIK, *i. m.*, 18–22.

⁸ GÖMÖRI György, *Barátok albuma – Jegyzetek egy művelődéstörténeti forrás történetéhez*, Holmi, 2005/2, 198.

csolatba került Melanchthonnal: Csirke egy verséből kiderül, hogy Melanchthon otthonába is fogadta. Az egyik héber nyelvű bejegyzése magától Melanchthontól származik, melyet Melanchthon halálának évében jegyzett az albumba. A bejegyzést – autográf mivoltán túl – két dolog különösen érdekessé teszi. Az egyik, hogy nem bibliai, hanem világvéget jósoló talmudi idézet, amit Melanchthon le is fordít latinra.

תנא רבני אליהו
 שהא אלפים שני הוי
 עלם תחדי חדיב
 שני אלפים תורה
 שני אלפים תורה
 שני אלפים תורה
 הוציאו שרבו
 יצאו מהם
 יצאו

Traditio domus Ebrae
 Sex millia Annorum
 & deinde conflagavit

Duo Millia Inane.
 Duo Millia Lex
 Duo Millia Dies Messior
 Et propter peccata
 nostra quae multa
 & magna sunt,
 decurrunt anni ex
 his qui decurrunt.
 Scriptum Anno 1560
 postquam Christus ex

virgine Maria
 natus est,
 Anno aeterni
 Mundi
 5522
 Scriptum manu
 philippi
 Melanthonis

Albai Csirke György albumát az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár (Budapest) ANT 7397-es jelzet alatt őrzik.

A másik érdekesség, hogy az albizálás atyjának magát Melanchthont tartották, illetve a héber nyelv szempontjából az is a nevéhez fűződik, hogy fontosnak tartotta, hogy a protestáns diákok ne csak a keresztény *Ószövegség*, azaz a zsidó *Biblia* szövegét ismerjék meg, hanem a posztbiblikus zsidó szövegeket is.

Csirke 1560-ban tér haza, és egy évvel később már az Arany Tamás eretnek tételeit bíráló bizottság tagja Meliusz Juhász Péter és Huszár Gál mellett. Majd 1564-től – valószínűleg ismét Gyalui közbenjárására – Miksa császár erdélyi, majd törökországi követe lesz, ahol életét is veszti 1565 januárjában.⁹ Életéből jól látszik, hogy a bejegyzésen kívül más héber nyelvű szöveg nem köthető nevéhez.

Hozzá hasonlóan kiemelném Újfalvi Imrét, aki szintén a 16. században kezdte peregrinációját. Kiemelendő Újfalvi személyisége is, hisz kora egyik leghíresebb protestáns polihisztor volt: teológiai reformernek számított, és pedagógiai nézetei is újszerűek voltak. Reformátusként Sárospatak után Wittenbergben kezdte meg felsőfokú tanulmányait 1595-ben. Ám ekkor csak olyan diák kerülhetett a hallgatók körébe, aki aláírta a *Formula Concordiaet*. Újfalvinak nemcsak saját problémáját kellett megoldania, hanem a magyar bursa vezetőjeként hittársaiét is. A Németországon túl Franciaországot, Angliát, Hollandiát és Svájcot érintő útján a tanuláson túl célja volt a vallásbéke megteremtése is, azaz a melanchthoni eszmékhez való visszatérés. Kapcsolati hálója meglehetősen kiterjedt volt, erre példa egyik héber nyelvű bejegyzése, mely Jacob Arminiusszal való személyes kapcsolatról tesz tanúbizonytságot. Újfalvi hazatérve debreceni tanár lett, és órarendjéből tudjuk, hogy héber nyelvet is oktatott. A tanítást feladva kezdte meg legnagyobb jelentőségű művét, a debreceni énekeskönyv szerkesztését. Művében a polémiának, világi dolgoknak és dogmatikai buktatóknak nem volt helye. Életében azonban nem sikerült a semlegességet fenntartania, nyíltan fellépett a református hierarchia ellen, aminek következtében elvesztette váradi lelkészi hivatalát és világi bíróság előtt hurcolták meg. Támogatták evangélikusok, reformátusok és unitáriusok egyaránt, ám az igazságtalan eljárás ítélete értelmében, raboskodása után száműzötté vált.¹⁰ Életéről az utolsó

---

⁹ KEVEHÁZI Katalin, *Melanchton és a Wittenbergben tanult magyarok az 1560-as évektől 1587-ig*, Szeged, 1986, 13–18.

¹⁰ ÁCS Pál, *Újfalvi Imre = Magyar Művelődéstörténeti Lexikon, i. m.*, XII, 2011, 186–190.

információ, hogy egy erdélyi unitárius bíró vette szárnyai alá.¹¹ Személyét hamar elfeledték, ám a puritánusok még előképükként emlékeztek meg róla.¹² Újfalvi a tanulmányom nézőpontjából több szempontból is fontos. Ahogy már említettem, a két 16. századi albumtulajdonos közül ő az egyik. Az adattár emlékkönyv-használói közt rajta kívül csak a lentebb említendő Bél Mátyásról sikerült megállapítani eddig, hogy tanulmányai befejezése után is megőrizte a héber nyelvhez való szorosabb kapcsolatot. Ezenkívül Újfalvi alakja korát meghazudtoló, már-már ökumenikus gondolatai okán, az eszmetörténet szempontjából is unikumnak tekinthető.

A másik orientalista Bél Mátyás, akiről rengeteget lehetne írni, ám most csak a héber nyelvhez való viszonyát részletezném. Albumában ugyan csak egyetlen héber nyelvű bejegyzést találunk, de a legfrissebb szakirodalom szerint igen alapos héber nyelvismerettel rendelkezett. 2010 óta a héber nyelvvel kapcsolatos munkái is elérhetők. Az egyik ezek közül az *Etymologicon Hungaricum*, amely egy 468 szócikkből álló szótár formájában a héber–magyar nyelvrokonságot igyekszik bizonyítani. A másik pedig a magyar nyelv eredetéről szóló tanulmánya, amely a finn–magyar nyelvrokonságot támadja a héber–magyarral szemben.¹³

A következő vizsgált csoportba azok a személyek tartoznak, akik több mint 10 héber idézetet birtokoltak. Köztük külön csoportot képeznek a magyar gályarabok. Köztudott, hogy az ellenreformáció jegyében az 1670-es években Európában a protestánsok ellen ítélőszékeket állítottak fel. Magyar vonatkozásban a legfontosabb, hogy 1674-ben Pozsonyban több száz lelkészt vádoltak felségárulással. A protestáns papok választhattak, hogy vagy lemondanak hivatalukról és katolikussá lesznek, vagy külföldre telepednek. Akik egyiket sem fogadták el, azokat elítélték. Rengetegen kerültek börtönbe, és közülük harminckilencen gályarabságra kényszerültek. Néhány gályarabról tudjuk, hogy nagyszámú héber bejegyzést gyűjtött. Az adattárban szerepel Nikléczi Boldizsár 22, Masnicius (Masznyik) Tóbiás 27, Hódosi Sámuel 18 és Ladmóczi István 11 bejegyzéssel.

A gályarabokon kívül többek rendelkeztek nagy bejegyzésszámmal, a legtöbbel Teleki Pál. Halála évének 300. évfordulóján került az Országos

---

¹¹ HEREPEI János, *Egy adat Székház-Ujfalvi Anderkó Imre életéből = Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*, szerk. KESERÜ Bálint, Bp.–Szeged, 1965, I, 317–319.

¹² ÁCS, *i. m.*

¹³ KOMLÓSSY Gyöngyi, *A különös magyar nyelv*, Bp., Universitas, 2010 (Historia Litteraria, 27).

Széchenyi Könyvtára album amicorum. Peregrinációja kivételesen jól dokumentált ifj. Pápai Páriz Ferencnek és Teleki nevelőjének, Zalányi Boldizsárnak a levelezéséből. Az albumba több mint 240-en írtak számos nációból, ebből 27 bejegyzés héber nyelvű. Teleki Pál neve nem tartozik a kiemelten ismert személyiségek körébe. Szabó András ennek okát abban látja, hogy a politikai viszontagságok nem tették lehetővé, hogy ő is politikai pályára lépjen, és ezért fordult a tudomány felé. Mivel azonban politikus sarj volt, élete nem volt zavartalan, és végül nem hagyott az utókorra semmit, annak ellenére, hogy tudása majdhogynem páratlan volt. Számos külföldi oktatási intézményt megjárta 1696 és 1699 között, így nem véletlen a nagy bejegyzésszám és azon belül a héber nyelv fokozott jelenléte.¹⁴ 27 bejegyzéssel őt követi a már említett Újfalvi Imre és Masznyik Tóbiás. Mezőlaki János 19 bejegyzéssel bír, Mittuch Ádám evangélikus lelkész, akit Burius Jánossal elítéltek, mivel pietistákkal együtt látták őket, 15 bejegyzést birtokol.

A debreceni származású Martonfalvi Sámuel 1701 és 1702 között 13 héber nyelvű bejegyzést gyűjtött könyvébe Debrecenben, Szatmárban, Franekerben és Leidenben. Corvinus Mihály szintén 13 héber inscriptiót birtokol. Corvinus evangélikus családban született Körmöcbányán. 1619-ben beiratkozott Wittenbergbe, ahol három évvel később diplomázott. 1625-ben Nürnbergben lelkészként tevékenykedett, ám a 30 éves háború miatt távoznia kellett. Peregrinációja során Angliában is megfordult. Héber bejegyzéseinek nagy száma ellenére nem találtam kapcsolatot közte és a héber nyelv között. Érdekeség, hogy nem héberül ugyan és nem is az általunk vizsgált emlékkönyvébe, de bejegyzett egy verset korábbi albumába John Donne angol költő.¹⁵

Graf Gottfried, Maróti György, és Fischer Johann 11 héber szöveggel. Az előbbi életéről nagyon keveset tudunk, Szinnyei csak annyit ír, hogy pinkafői származású és Wittenbergben tanult.¹⁶ Szögi László diák-lajstromában is szerepel.¹⁷ Fischer (Piscatoris) Johannról többet meg lehet tudni.

---

¹⁴ SZABÓ András, *Teleki Pál (1677–1731) emlékkönyve*, Magyar Könyvszemle, 1980, 282–288.

¹⁵ PETRÓCZI Éva, *John Donne verses bejegyzése egy körmöcbányai diák album amicorumába*, Egyháztörténeti Szemle, 2001, 46–56.

¹⁶ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, Bp., 1893, III, 1406.

¹⁷ SZÖGI László, *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon, 1526–1700*, Bp., 2003 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 17), 2356. és 4251. sz.

Zólyomban született, tanulmányait is itt kezdte. Később Pozsonyban és Boroszlóban is tanult, majd 1698-tól a wittenbergi egyetemre iratkozott be. Hazatérése után Körmöcbányán lett először helyettes, majd főlelkész, ezt a posztot 1720-ban bekövetkezett haláláig töltötte be.¹⁸ Maróthi György Debrecenben született, tanulmányait is ott folytatta. 1731-ben megkezdett külföldi egyetemjárása során tanult Bázelen, Zürichben, Bernben és végül Groningenben. 1738-ban tért vissza hazájába, és a debreceni főiskola megnyitását követően, történelem- és latintanárrá lett. Szilágyi Sámuellel megreformálták a főiskola oktatási rendszerét a humán tudományok előtérbe helyezésével, melynek példáját számos hazai iskola követte.¹⁹

Az utolsó, aki viszonylag sok héber idézetet gyűjtött, Bonyhai Simon György, aki kereken 10 ószövegszerű nyelven írt szöveggel rendelkezett.²⁰ Bonyhai 1699-ben kezdte meg külföldi tanulmányútját, kezdetben az oderafrankfurti egyetemen, majd 1701-től Angliában, Hollandiában, illetve Németország több részén folytatta tanulmányait. 1702-ben hazatért, és Bethlen Miklós udvari papjaként helyezkedett el. 1707-től Nagyszébenbe, 1728-ban Nagyenyedre, 1729-ben Marosvásárhelyre ment lelkésznek, de küllői esperesi hivatalát megtartotta. Fontosak gyászbeszédei, például a *Házi kereszt* címmel Bethlen Sámuelné Lázár Mária felett elmondott oratio Kolozsvárott 1732-ben, vagy a *Kegyves ember nyeresége* című, amely Wesselényi István és felesége, Bánffy Kata felett hangzott el. Bonyhai Gyászverset is írt idősebb Pápai Páriz Ferenc halálára 1717-ben. Ő maga 1737. szeptember 19-én halt meg Marosvásárhelyen.²¹

Vannak a tulajdonosok között olyan személyek, akik nem rendelkeznek sok héber nyelvű idézettel, nem kapcsolhatók sem a peregrinácitörténethez, sem a héber nyelvhez, de személyük olyan jelentős volt a korban, hogy muszáj megemlíkezni róluk.

Dobai Székely Sámuel (1704–1779) Eperjesen és Sárospatakon tanult ifj. Tsétsi János kezei alatt. 1741-től katonának állt, ám annak ellenére, hogy fő foglalkozása a katonáskodás volt, folyamatosan végzett tudományos tevé-

---

¹⁸ TAR Attila, *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1694-1789 = Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 11*, Budapest, 2004, 323. és 3127. sz.

¹⁹ SZINNYEI, *i. m.*, VIII, 687.

²⁰ ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*, szerk. LADÁNYI Sándor, Bp., 1977, 89.

²¹ *Uo.*

kenységet. Részt vett a Bél Mátyás-féle országleíró munkában.²² Olaszországi katonáskodása alatt az altdorfi akadémia tagjává választották. Katonautjai alatt hatalmas könyvtárat vásárolt magának, mely talán a legnagyobb hungarika magángyűjtemény volt. Ebből a könyvtárból számos tudós kölcsönzött Dobaitól.²³ Fennmaradt levelezésének jó része, melyeknek kiadása folyamatban van, könyvtárjegyzékével egyetemben. Albumában két héber bejegyzés olvasható.

Frölich Dávid (1595–1648), hazánk első „alpinistája” 1595-ben született Késmárkon. Középiskolai tanulmányainak befejeztével 12 éven át külföldön tartózkodott. Az odera-frankfurti egyetemre járt, de bejegyzéseinek helyszíneiből, illetve földrajzi munkásságából tudjuk, hogy számos helyen megfordult. Irodalmi munkássága a kalendáriumkészítésben csúcsondott ki, ugyanis három különböző nyelven (németül, magyarul és latinul) készítette azokat, amivel még III. Ferdinánd figyelmét is magára vonta. Peregrinációja után Késmárkon lett tanár. Matematikusként, fizikusként, földrajztudósként ismert polihisztor volt, de igazi ismertséget azzal szerzett, hogy elsőként mászta meg a késmárki csúcsot, és ezt dokumentálta is.²⁴ Jelentős a peregrináció szempontjából, hogy Fröhlich tollából származik egy mű, mely azt taglalja, hogyan kell utazni.²⁵ Az albumában 8 héber bejegyzés van. A szerző alakja a szépirodalomban is továbbélt, Jókai Mór *Szép Mikhál* című regényének címszereplője Frölich Dávid lánya.

(Kisbaconi) Benkő Ferenc (1745–1816) emlékkönyvében 3 héber inscriptio található. Magyarlapon született, tanulmányait Nagyenyeden kezdte 1759-ben. Református tanár lett belőle, diákéveit német egyetemeken folytatta 1776-tól: először Jénában, majd Göttingenben tanult. 1785-ben tért haza, és nagyszebeni papként helyezkedett el, később azonban visszatért a nagyenyedi iskolába tanárként. Ásványtannal és földrajzzal foglalkozott, hazánk első mineralógusaként tartják számon. Természettudományi érdeklődése mellett egyházi munkák is fűződnek nevéhez. Ilyen például

---

²² SZELESTEI N. László, *Irodalom- és tudományszervezési törekvések a 18. századi Magyarországon 1690–1790*, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 1989, 86–90.

²³ *Debreceni értelmiségiek levelei Dobai Szejkely Sámuelhez*, s. a. r. ILLIK Péter, Piliscsaba, 2007 (Pázmány Irodalmi Műhely: Források 5), 7.

²⁴ *Magyar tudóslexikon A-tól Zs-ig*, szerk. NAGY Ferenc, Bp., MTESZ, OMIKK, 1997, 312–313.

²⁵ David FRÖLICH, *Bibliotheca, seu Cynosura peregrinantium, hoc est, viatorium, omnium hactenus editorum absolutissimum, jucundissimum, utilissimumque...*, Ulm, 1644. (OSzK RMK III, 1628/1.)

a nagyszebeni templom fölszentelésekor mondott beszéde: *A keresztény szeretetnek egyik nevezetes emlékeztető oszlopa*, mely 1787-ben hangzott el Kolozsvárott. 1790-ben ő mondott gyászbeszédet gróf Mikó Miklós felett *Igazságot szerető tanácsos* címen.²⁶

Ifj. Pápai Páriz Ferenc (1687–1740) Enyeden és Szebenben kezdte tanulmányait, később külföldre ment folytatni azokat. Leidenben szerzett orvosi diplomát, majd az enyedi diákoknak szánt leideni ösztöndíjjal is élt. A héber bejegyzést író társával, Ajtai Szabó Andrással megjárta Franekert és Angliát, hogy az elpusztult enyedi kollégium renoválására gyűjtsenek. 1726-os hazatérése előtt járt még Svájcban és Hollandiában.²⁷

Bejegyzők

A tulajdonosok után a bejegyzőkkel foglalkozom. A terjedelmi korlátok miatt itt sem tüntetem fel minden egyes személy életrajzát, csak azokét, akik orientalisztikával foglalkoztak vagy a 16–18. század művelődéstörténetének kiemelkedő alakjai, akik hatással voltak hazánk történelmének alakulására. A possessorok körülbelül 20%-a volt diák, így elmondható, hogy a bejegyzések nagy része külföldi professzoroktól származik. Ambróczy Györgyről feltételezhető, hogy habár nem hivatásszerűen, de magas szinten ismerte a zsidók nyelvét. 1694-ben született Alsókubinban, tanulmányait is ott kezdte. Később tanult még Lestinán, Késmárkon, Debrecenben, Bihardiószezen, Berzétén és végül Eperjesen. Innen indult egyetemjárásra Wittenbergbe, ahonnan 1721-ben tért vissza. Műveit egy kivétellel szlovák nyelven írta. Héber tudásáról árulkodik, hogy segédkezett Krmann Dánielnek a *Biblia* szlovákra fordításában. Csetneken hunyt el 1746-ban.²⁸

Vannak olyan tanárok, tudósok, akik nem hebraisták vagy orientalisták voltak, de találunk nyelvtudásra utaló bizonyítékokat. Johann Konrad Amman például az orvostudomány területén alkotott maradandót. 1663-ban vagy 1669-ben született Schaffhausenben. Orvosnak tanult Bázelen, ahol

---

²⁶ HUBBES Éva, *Benkő Ferenc egyetemjárása*, Rudabánya, Érc- és Ásványtani Múzeum, 2004, 5–17.

²⁷ ROZSONDAI Marianne, *Ifj. Pápai Páriz Ferenc európai peregrinációjának emlékkönyve 1711–1726*. Forrás: a kötet elektronikus változata: <http://ppf.mtak.hu/hu/album.htm>.

²⁸ ZOVÁNYI, *i. m.*, 24.

doktorátust szerzett 1687-ben, majd 1690-től Amszterdamban dolgozott, siketeknek oktatott nyelvet, amellyel hatalmas hírnevet szerzett. 1730-ban halt meg Leiden közelében.²⁹

Jakob Arminius is fontos alakja az európai történelemnek, hisz formabontó nézeteivel a protestáns egyházat az elsők között osztotta meg. Filozófiát és teológiát tanult Utrechtben, Amszterdamban és Marburgban, de fő oktatási intézménye Leidenben volt. Ismerte és nagy hatással volt rá Théodor de Bèze. Fiatalon, 23 évesen doktori címet kapott. A hitvitákban is élen járt, számos katolikus vallást kritizáló írása ismert. Munkáit vagy rendes nevén, vagy a nevéből képzett „Vani orbis amicus” néven írta alá. Tanaira épült az arminianizmus, de tételei a holland mozgalomra is megindítólag hatottak.³⁰ Arminius lágyítani akarta a predesztináció és a kegyelem tanát, és emiatt összeütközésbe került tanártársaival és a belga hitvalláshoz ragaszkodó lelkészekkel és tanárokkal, azonban az egyre szélesebb körű vita idején, 1609-ben meghalt. Az őt követők kezdetben a református egyházban egy pártot, később a belga nemzeti zsinat (Dordrecht, 1618) után azonban külön felekezetet képeznek.³¹ Hermann Alexander Röell a magyar eszmetörténet szempontjából sem hanyagolható. Rendkívüli karizmatikussága hallgatói százait nyűgözte le, köztük az adattárban szintén szereplő ifjabb Tsétsi Jánost. Röell 1685-től Franekerben tanít filozófiát, miközben filozófiai és teológiai doktorátust szerez. 1704-től 1718-ban bekövetkező haláláig Utrechtben teológiaprofesszor. Röell kora egyik kiemelkedő, éles elméjű és szabadon gondolkodó tudósa. A filozófiában cartesiánus, a teológiában coccejánus. Franekeri kollégájával, id. Campegius Vitringával több vitairatot váltottak. Tanait tévesnek, eretneknek tartották, rengetegen támadták.³² Röell egyik ilyen tételét védelmezte ifjabb Tsétsi sárospataki tanárként, az egyházmegyei lelkészi értekezleten, ahol tanítását eretneknek nyilvánították, és mivel ő nem volt hajlandó visszavonni azt, állásából felfüggesztették és

---

²⁹ August HIRSCH, *Amman, Johann Konrad = Allgemeine Deutsche Biographie* (1875), 401. Forrás: <http://www.deutsche-biographie.de/pnd104348666.html?anchor=adb> (Az utolsó megtekintés ideje: 2013. szept. 29.)

³⁰ Wilhelm GAB, *Arminius, Jakob = Uo.*, 536–540. (Az utolsó megtekintés ideje: 2013. szept. 29.)

³¹ Owen CHADWICK, *A reformáció*, Bp., Osiris, 1998, 52–58.

³² *Allgemeine deutsche Biographie*, <http://www.deutsche-biographie.de/sfz76777.html>. (Az utolsó megtekintés ideje: 2013. szept. 29.)

magányosan halt meg.³³ Ezek az akkoriban még eretneknek számító eszmék voltak a hazai felvilágosodás melegágyai. Az adattárból látszik, hogy hazánkból nem csak Tsétsi és a szakirodalom által jól ismert diákok találkozhattak közvetlenül a legfrissebb röelli eszmei áramlatokkal.

Megtalálható a possessorok között Johannes Coccejus (Johann Koch) is, aki a hit egyetlen biztos forrásának a *Bibliát* tartotta, és azt hirdette, hogy a teológia folyamatosan bonyolítja a hit lényegéről alkotott felfogást. Kidolgozott egyfajta racionális bibliakritikát. A 17. század közepén Leidenben vagy Franekerben tanuló magyar diákok közvetlenül megismerhették tanításait, így gyakorlatilag azonnal begyűrűzött hazánkba a coccejanizmus teológiai irányzata. Erről a jelenségről számos monográfia készült.³⁴ A szakirodalom nem sorolja Coccejus magyar tanítványai közé Martonfalvi Györgyöt, akinek albumába héber bejegyzést írt.

Ha megnézzük, kik voltak a bejegyzők közül hebraisták vagy orientalisták, jóval nagyobb számmal találkozunk, mint a tulajdonosok esetében. Köztük van a magyarországi első héber nyelvtankönyv írója, Johann Heinrich Alsted, aki 1588-ban született Ballersbachban, Jakob Alsted lelkész fiaként.³⁵ A herbroni főiskolán végzett 1619-ben, majd itt is tanított egészen az egyetem feloszlatásáig. Ezután Bethlen Gábor meghívására a gyulafehérvári főiskola tanára lett haláláig, 1638-ig.³⁶ 1635-ben jelent meg *Rudimenta linguae hebraicae et chaldaicae* című héber nyelvtana.

Hazánkhoz nem köthető ugyan ily közvetlenül Jakob Alting, de a nemzetközi orientalisztika egy kiemelkedő alakját tisztelhetjük benne. Alting 1618-ban született Heidelbergben, héber nyelvtudásának tökéletesítése érdekében 1638-ban az emdeni rabbitól tanult, majd Leidenbe és Angliába utazott. 1643-tól a groningeni egyetemen a keleti nyelvek professzora lett. Nevéhez fűződik egy nagy *Ószövetség*-magyarázó vita, amelyet kollégájával, Maresiusszal folytatott. Ebben Alting zsidó, tehát korabeli keresztény szem-

---

³³ BOZZAY Réka, LADÁNYI Sándor, *Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918*, Bp., 2007 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 15), 38.

³⁴ BARTÓK István, *Coccejanizmus = Magyar Művelődéstörténeti Lexikon, i. m.*, II, 60–61; ZOVÁNYI Jenő, *A coccejanizmus története*, 1890; DÉZSI Márton, *A coccejanizmus hatása a magyar reformátusokra*, 1910.

³⁵ *Allgemeine deutsche Biographie*, <http://www.deutsche-biographie.de/sfz685.html#le> (Az utolsó megtekintés ideje: 2013. szept. 29.)

³⁶ STRBIK, *i. m.*, 29.

mel nézve eretnek nézeteket vall, ezért vád alá helyezik. Felmentik ugyan, de már nem kerül vissza a szellemi elitbe.³⁷

Híres külföldi héber grammatikus volt Karl Schaaf is, aki Neussban, majd 1677-ben Duisburgban a keleti nyelvek tanára lett. 1679-től Leidenben keleti nyelveket oktatott, főként az arámi és a szír nyelvekkel foglalkozott. Segítette Johannes Heymant keleti kéziratának katalogizálásában. Legjelentősebb héber nyelvhez kapcsolódó írása: *Epitome grammaticae Hebraeae... ad iuventutis usum* (Leiden, 1716). 1729. november 4-én szélütés érte, és meghalt Leidenben.³⁸

Végül az orientalista bejegyzők sorát egy hungarusszal zárnam. Kaposi (Juhász) Sámuel 1660-ban született Rimaszombatban. 1681-ben indult külföldre, tanult az utrechti és leideni egyetemeken, de megfordult Németországban és Angliában is. Utrechtben korrektora volt a magyar *Bibliának*, melyet Amszterdamban Tótfalusi Kis Miklós adott ki, akit később is támogatott. Leidenben védés nélkül (sine disputatione) ítelték meg neki a teológiai doktori címet. 1688-ban hazatért, Gyulafehérvárott lett tanár. Filozófiát és a latint, görögöt, angolt és keleti nyelveket tanított. Gyulafehérvárott halt meg 1713. július 23-án, egyes feltevések szerint mérgezés áldozata lett. Kaposi (Juhász) Sámuelnek köszönhetjük a hazánkban megjelent első nyomtatott héber nyelvű szöveget, a *Memoriale Hebraicum: Exhibens Lexici Hebraici Compendium Metricum, Prodromum Grammaticae Hebraicae Metricae*-t, mely 1686-ban jelent meg Kolozsvárott, és egy második kiadást is megért Utrechtben. Kaposinak jelentek még meg nyomtatásban héber nyelvű versei, illetve napvilágot látott a *Breviarium Biblicum* is 1699-ben Utrechtben, ám maradtak fenn héber nyelvhez kapcsolódó kéziratok is, mint például a marosvásárhelyi könyvtárban őrzött *Grammaticae Hebraicae Epitome Metrica, clare explicata et ad Praxin adplicata*.³⁹

---

³⁷ *Allgemeine deutsche Biographie*, <http://www.deutsche-biographie.de/sfz86962.html> (Az utolsó megtekintés ideje: 2013. szept. 29.)

³⁸ *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, red. P. C. Molhuysen, P. J. Blok, Fr. K. H. Kossmann. Leiden, 1911–1937, Amsterdam, 1974, 952, http://www.historici.nl/retroboeken/nnbw/#page=484&accessor=accessor_index&source=9&accessor_href=accessor_index%2Findex_html%3FSearchSource%253Autf-8%253Auststring%3D%26first_letter%253Autf-8%253Auststring%3Ds&view=imagePane (Az utolsó megtekintés ideje: 2013. szept. 29.)

³⁹ SZINNYEI, *i. m.*, V, 976–978.

A bejegyzőknél nem tértem ki a tulajdonosoknál már említett Melancthonra, és nem írtam Kalmár György magyar hebraistáról sem, akire az oxfordi egyetem tárgyalásánál utalok vissza.

Bejegyzések

A bejegyzések tartalmi összefoglalása szempontjából fontos megemlíteni, hogy azok 80%-a bibliai, természetesen ószövetségi idézet. A fennmaradó 20% megoszlik a posztbiblikus irodalom – azaz a Tanak⁴⁰ lezárása után keletezett zsidó irodalom – és az egyszavas héber bejegyzések között.

Először válasszuk szét a jelmondatban és a tényleges inscriptióban szereplő héber idézeteket! A jelmondatban előforduló idézetekről elmondható, hogy általában egy- vagy kétszavasak. Az egyszavasok között a legtöbbet szerepel a tetragrammaton (YHWH) különféle módokon történő lejegyzése: יהוה; יהי; יהי (ez a YHWH maga). De előfordul a יהוה שם, azaz a Név nevében kifejezés, amelyről tudni kell, hogy a Név magára a tetragrammatonra utal, tehát fordítható „az Úr nevében” értelemmel. Az egyszavas idézetek között előfordulnak isteni erények is, mint amilyen például az igazság(osság) és a kegyelem.

Kereken száz héber nyelvű jelmondat található az adattárban, melyek közül mindössze húsz nem a Bibliából származik. Az Ószövetségből származó idézetek összesen tizenhárom bibliai könyvből származnak: a *Teremtés könyvéből*, a *Kivonulás könyvéből*, a *Leviták könyvéből*, a *Prédikátorok könyvéből*, *Jeremiás könyvéből*, *Jeremiás siralmaiból*, az *Énekek énekéből*, *Sámuel első könyvéből*, a *Királyok első könyvéből*, a *Zsoltárok könyvéből*, *Nebemiás könyvéből*, *Izaiás könyvéből* és végül a *Példabeszédek könyvéből*. Terjedelmi okokból nem térek ki minden egyes szimbólum bemutatására, de kiválasztottam a legérdekesebbeket, melyekről a továbbiakban részletesen szót ejtek.

Az összes szimbólum között a két legtöbbet idézett könyv a *Teremtés könyve* és a *Zsoltárok könyve*. Nagyon érdekes, hogy ha csak az idézett könyveket vizsgál-nánk, akkor a *Zsoltárok könyve* fordulna elő a legnagyobb számban – ha azonban a szűkebb szövegegységeket nézzük, a legtöbbet citált idézet a Gen 22,8, egészen pontosan nem a teljes szöveghely, mert két szava rendre módosul.

---

⁴⁰ A zsidó Biblia elnevezése. Ez egy mozaikszó a T (Tóra – Mózes 5 könyve), N (Növium – próféták) és K (Kötuvim – írások) összetételből.

Az eredeti szöveg így néz ki:

וַיֹּאמֶר, אֲבָרְהָם, אֵלֵהִים. לָאֵלֹהִים-לְךָ הַשָּׂהָה לְעֹלָה, בְּנִי; וַיִּלְכוּ שְׁנֵיהֶם, יַחַד

Károli Gáspár fordítása alapján:

És monda Ábrahám: Az Isten majd gondoskodik az égő áldozatra való bárányról, fiam;
és mennek vala ketten együtt.⁴¹

A két idézett szót kiemeltem a héber szövegből. Jobbról balra haladva az első szó egy ige, jelentése „gondoskodni fog”, a második szó a -ról/-ről prepozíció egyesszám harmadik személyű, hímnemű személyraggal ellátott alakja, tehát a két szó jelentése: „gondoskodni fog róla”. A bejegyzők azonban aktualizálják a szöveget és a szuffixumot egyes szám első személyű raggal látják el, azaz a szöveg jelentését „gondoskodni fog rólam”-ra változtatják. Érdekes jelenség ez, hisz több bejegyzőről van szó:

Peisker Johann → Hermann Stephannak, Masznyik Tóbiásnak és Nikléczi Boldizsárnak;
Etsedi István → Katona Imrének;
Merianus, M. Christophus → Maróthi Györgynek;
Stokarus, Henricus → Maróti Györgynek;
Funcius Johann → Masznyik Tóbiásnak;
Mezőlaki János → Latowski T. R.-nek
Kastenhofer, Johann Gustav → Mittuch Ádámnak;
Parvi András → Schöllkopf Michaelnek;
Andreae Sámuel → Teleki Pálnak;
Mengold Methias → Teleki Pálnak;
Kolb Georg és Adam Walbaum → Anton Heinrichnek;
Bél Máttyás → Záborszky Mihálynak.

Kiemelendő ebből a felsorolásból Peisker Johann, akitől csak ezt a három héber nyelvű inscriptiót ismerjük. Azaz csak a választott jelmondata volt ez: héber inscriptio vagy dedikáció nem származik tollából.

A második leggyakrabban előforduló idézet, az összes jelmondat közül talán a legérdekesebb: a 121. *szoltár* második sora. Ez a citátum mindössze

---

⁴¹ *Szent Biblia azaz Ó és Új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás*, ford. KÁROLI Gáspár, Bp., 1926.

egyetlen egyszer szerepel teljesen kiírva a szimbólumok sorában: Góbius János tollából Fabricius Esaias albumában.

A teljes szöveg:

עֲזָרִי, מֵעַם יְהוָה עֲשֵׂה, שְׁמִים וְאָרְצִי

Fordítása:

Az én segítségem az Úrtól van, aki teremtette az eget és földet.

Az idézet azonban sokkal többször szerepel mozaikszó vagy mozaikszavak formájában. A mozaikszó a héber idézet első három szavának kezdőbetűiből áll össze, azaz עמי, melynek jelentése: „népem”. Ebben az alakban érdekes módon csak gályarabok albumában szerepel, összesen két személytől. Steller Thomas jegyezte be Ladmóczi Istvánnak, Nikléczi Boldizsárnak és Masznyik Tóbiásnak. Edzard Esdras csak Nikléczinek és Masznyiknak.

Ha mozaikszavak formájában utalnak a szöveghelyre, akkor az idézet minden szavának első betűjét egybeolvasva adja ki az ימ"ע עש"ו („ami Ézsáv”) szavakat, melyeknek jelentése: „népem Ézsau”. Ez Masznyik és Nikléczi albumában előfordul Góbius Jánostól, illetve Schirmer Antonéban Ziegra Constantinustól.

A gyakran idézett szöveghelyek közé sorolható még a négyszer előforduló Gen 16,13, melynek érdekessége, hogy csak Alexander Hermann Röell jegyezte be. Ha Röell nevére rákeresünk az Inscriptiones Alborum Amicorum Kutatócsoport honlapján, csak ezt a négy, hungarus albumba bejegyzett idézetet találjuk tőle. Röell beírta ezt Bonyhai Simon György, Martonfalvi Sámuel, ifj. Pápai Páriz Ferenc és Teleki Pál albumába. Ő sem a teljes bibliai passzust idézte, csak két szavát, amelyeket kiemeltem.

וּתְקַרְאָה שֵׁם-יְהוָה הַדֹּבֵר אֵלֶיךָ, אֵתָהּ אֵל יְרֵאִי: כִּי אֶמְרָהּ, הֲגַם הָלַם רְאִיתִי--אֶחָרִי רֵאִי

A teljes szöveghely fordítása:

És nevezé Hágár az Úrnak nevét, aki ő vele szólott vala: Te vagy a látomás Istene.
Mert monda: Avagy nem e helyen láttam a látomás után?

Érdekessé teszi a dolgot, hogy a Röell által választott rész a szöveg legproblémásabban fordítható része, amit „látomás Isten”-ként szoktak ma-

gyarra átültetni. Röell nem tartja meg az eredeti szövegsorrendet, hanem megcseréli, és az Úr nevét teszi hátra, azaz balra: אָרַי אֱלֹהֵינוּ.

Ha Röell nem héber jelmondatot választott volna, nem is szerepelt volna az adattárban. Hozzá hasonlóan Pilarik István is hiányozna, aki három helyen írta be az *Énekek éneke* hatodik fejezetének harmadik versét: Mittuch Ádámnak, Kretschmer Michaelnek és Fischer Johannak.

A bibliai szövegehelyek közül viszonylag nagy számban fordul még elő a Lam Jer 3,24, a Ps 18,3, Gen 22,14 és a Neh 5,19. A többi szöveghely csak egyszer vagy kétszer szerepel.

A posztbiblikus irodalomból is találunk két példát a szimbólumok között: egy *Midrás Rabba*-idézetet⁴² a 7. fejezetből Mezőlaki János albumában Boreman Róberttől, és egyet a *Talmud Taanit* (Böjt) traktátusából Masznyik albumában Arnold Christoph tollából. Ha valaki egy posztbiblikus szövegből választ magának egy jelmondatot, azt jelzi, hogy az illető jobban elmélyedt a hebraisztikában, és a teológiához szükséges bibliai szöveghelyeken túl a későbbi korok zsidó szövegeit is tanulmányozta.

Ha áttérünk a symbolumokról a tényleges inscripciókra, akkor ezeket a szövegeket is két csoportra oszthatjuk. A Tanachból származók és a posztbiblikus irodalomból idézettek csoportjára. A kisebb csoportot természetesen az utóbbi képezi, ugyanis a posztbiblikus irodalomból történő idézés a zsidó tudományokban való elmélyültségre utal, azaz arra, hogy a teológián kötelező héber nyelvoktatás keretein belül nagyon magas szintre el lehetett jutni az arra vágyóknak. Előfordulnak talmudi és misnai idézetek egyaránt.

A bibliai idézetek nagyon szerteágazók. Vannak, amelyek csak egyszer fordulnak elő, de vannak kimagasló számban jelenlevők. Mivel az általam megvizsgált korabeli héber nyelvtankönyvekben nem szerepelnek példamondatként, így idézettségüknek nyilvánvalóan protestáns teológiai oka van. Ilyen népszerű idézetek: Gen 16,13; Gen 22,8; Gen 22,14; Ps 25,14; Ps 37,4; Ps 121,2; Prov 1,7; Isa 32,8 és Lam Jer 3,24. Az idézeteket Károli Gáspár fordításában közlöm.⁴³

---

⁴² A „Midrás Rabba” szó szerinti fordítása „Nagy Midrás”. A „midrás” a héber „daras” („keres”) gyökből vezethető le, tanulmányozásnak fordítjuk. A midrás szó alatt a *Biblia* exegézisét értjük, melyet a zsidók végeztek a Tanach szövegén.

⁴³ *Szent Biblia, azaz Istennek Ó és Új Testamentumában foglaltatott egész Szent Írás*, ford. KÁROLI GÁSPÁR, Bp., 1990.

Megfigyelhető, hogy a legnépszerűbbek itt is ugyanazok, mint a szimbólumok között.

Gen 22,8:

És mondta Ábrahám: Az Isten majd gondoskodik az égő áldozatra való bárányról, fiam,
és mennek vala ketten együtt.

Feltételezhetően itt a bárány megfeleltethető Krisztusnak, mint egyedüli engesztelő áldozatnak.

Gen 22,14:

És nevezé Ábrahám annak a helynek nevét Jehova-jirének. Azért mondják mi is:
Az Úr hegyén gondviselés.

A protestáns teológiának fontos része az isteni gondviselés, hogy az Isten nem egy haragvó önkényúr, hanem a szerető apához hasonlatos, ami egy általánosan fontos és kiemelkedő keresztény alapfelfogás. Nagyon fontos szöveghely ezzel kapcsolatban a Ps 37,5.

Ps 37,5:

Hagyjad az Úrra a te utadat, és bizzál benne, majd ő teljesíti.⁴⁴

Ez Isten munkájának felsőbbrendűségét hangsúlyozza, illetve korlátlan hatalmát az emberrel szemben. Alátámasztja azt, hogy egyedül Isten kegyelméből üdvözülhetünk, azaz a *sola gratia* elvét, amely a kálvinizmus sajátja. Erre utaló szöveghelyek a következők is:

Ps 121,2:

Az én segítségem az Úrtól van, a ki teremtette az eget és földet.

Ps 37,4:

Gyönyörködjél az Úrban, és megadja néked szíved kéréseit.

Ps 25,14:

Az Úr bizodalmas az őt féltőkhez, és szövetségével oktatja őket.

Ez a passzus Isten és ember szövetségét hangsúlyozza. A szövetség fontos a református teológiában, a keresztség magának a szövetségnek a jele, ami a zsidó körülmételés helyére lépett. Isten szövetsége a népére, azaz az új (protestáns) felfogásban a megkereszteltre terjed ki. Isten jelenléte a közösségben a két szentség jegyei által valósul meg az ember életében.

Ps 118,6:

Velem van az Úr, nem félek; mit árthat nékem ember?

---

⁴⁴ Ez az idézet megegyezik a Ps 147,16-tal és a Ps 148,8-cal.

Ez a mondat erősen emlékezteti az embert az ismert protestáns jelmondatra: „Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk?” Ebből egyértelműen kiderül a protestánsok vallásukba vetett erős hite, a tudat, hogy övéké az igaz vallás, és bárki, bármely felekezet támadja is őket, nekik van igazuk. A reformáció–ellenreformáció idején ez egy fontos alap volt, melyet minden protestáns vallott.

Ex 17,5:

És az Úr mondá Mózesnek: Eredj el a nép előtt és végy magad mellé Izráel vénei közül;

pálczádat is mellyel a folyot megsujtottad, vedd kezedbe és indulj el.

Ezzel a szöveghellyel a bejegyző valószínűleg a *status confessionis*re utal, azaz arra a tételre, amelynek értelmében az embernek akkor is meg kell vallania hitét, ha amiatt üldözni fogják.

Szerepel az idézetek között olyan is, amelyik nem a reformáció eszméit kívánja alátámasztani, hanem egy sokkal közvetlenebb interakcióra utal a bejegyző és tulajdonos között. Ezek általában *Bibliából* vett idézetek, melyek a peregrinusok hányattatásaira utalnak. Ilyen például a következő:

Ps 119,9:

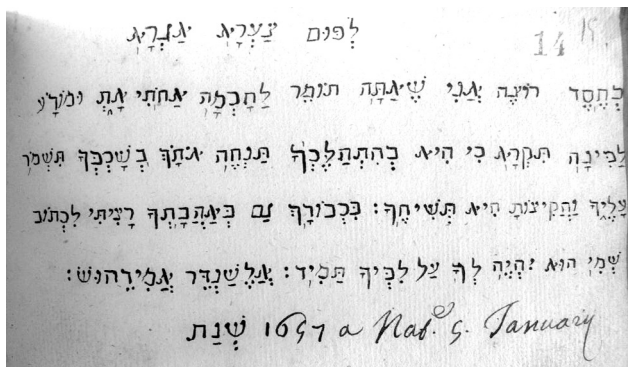
Jövevény vagyok e földön, ne rejtssd el tőlem a te parancsolataidat.

Ha ebben az idézetben szó szerint értelmezzük a „jövevény” szót, akkor az a peregrinuslétre utal, azonban emellett átvitt vallási tartalom is kiolvasható belőle: az ember nem ismerheti meg a lét titkát, a születéssel bekerül ebbe a számára felfoghatatlan életbe, amit csak Isten kegyelméből ismerhet meg.

Fontos említést tennem a bejegyzések nyelvi helyességéről. Számos bejegyzésben találunk hibákat, de ezek többnyire a héber központozás elhagyásai (dágések, makéf stb.), ami véleményem szerint arra utal, hogy nem másolták ezeket a bejegyzéseket, hanem valóban fejből tudták az idézeteket. Az adatbázisból kitűnik, hogy a bejegyzések között olyan posztbiblikus szövegek is vannak, amelyek viszont bizonyosan másolás útján kerültek az albumokba. A posztbiblikus szövegek ugyanis nem tartoznak a keresztény kultúrkörbe, és még a zsidóságra sem jellemző, hogy *Biblia*-kommentárt memorizáljon. Ezeknek a szövegeknek a lejegyzése jóval pontosabb is, mint a feltételezhetően fejből citált bibliai passzusoké. Így összességében azt feltételezhetjük, hogy a bejegyzők tudtak héberül: ha ugyanis valaki kötele-

zően tanulja minimum egy éven át a nyelvet, majd fejből idézi, apróbb nyelvtani hibákkal, az rendelkezik héber tudással. Azok pedig, akik poszt-biblikus idézeteket jegyeztek be, egészen biztosan magas szinten jártasak voltak a héber nyelvben és a sémi nyelvészetben, ugyanis ezek a szövegek jórészt arámival keverednek, és az olvasónak stabil nyelvtudásra és biztos kulturális ismeretekre van szüksége ahhoz, hogy értelmezni tudja az adott szöveghelyeket.

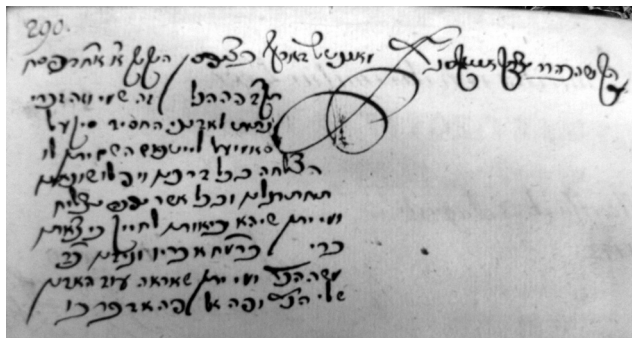
Az idézetek tartalmi bemutatásán túl fontos kiemelni a bejegyzések írásképét és nyelvi helyességét is. Ahogy már említettem, van olyan albumlap, melynek minden egyes eleme héber, beleértve a keltezését, a dedikációt és esetleg a bejegyző nevét is. Ilyen például Martonfalvi György albumában Amideus Alexander bejegyzése, melynek a keltezésén túl minden héber:

Martonfalvi György albuma az OSzK Oct. Lat. 458. jelzet alatt érhető el

A képen látszik, hogy a szöveg a bibliai kvadrát ábécével íródott, és mivel még a hangsúly- és értelemjelölő karakterek is a megfelelő helyen szerepelnek a citátumban, valószínűsíthető, hogy a jelmondat és az idézet másolt. A bejegyző azonban jól tudott héberül, hisz a saját nevének (utolsó előtti sor, balról az első két szó) kipontozása is megfelel a héber fonotaktikai szabályoknak.

Van azonban egy olyan szöveghely is, amely más ábécével íródott. Erről a bejegyzésről már tettem említést a teljesen héber albumlapok kapcsán:

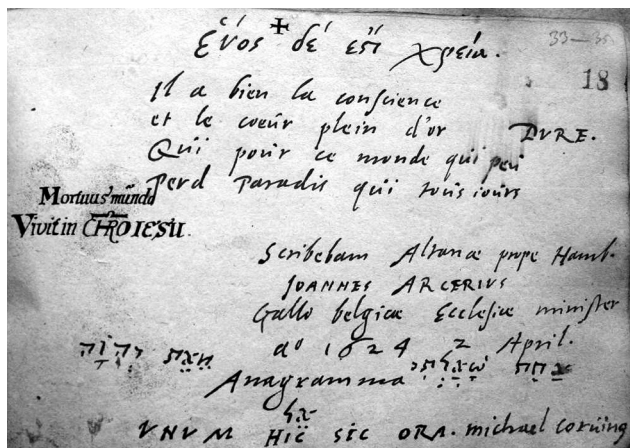
Dobai Székely Sámuel albuma: OSzK Oct. Lat. 457.

Jól látszik, hogy a Dobai Székely albumába bejegyző Bulniczer Moses anyanyelvi bejegyző volt. Az írásképe egyértelműen az askenázi zsidóság korabeli ábécéjét mutatja, melyben a héberre nem jellemző ligatúrák is felfedezhetők, de a bejegyző neve is zsidó származásra utal. Sajnos nem találtam sehohol a bejegyző biográfiáját, de két lehetséges verziót el tudok képzelni arra, hogy hol és hogyan találkozhatott Dobaival: vagy zsidó vallását megtartva ideiglenesen az egyik egyetem nyelvi lektora, de nem állandó tanára volt, vagy kikeresztelkedett zsidóként találkozott a tulajdonossal.

Az egyszerű idézeteken túl a héberrel alkotott nyelvi játékokra is találunk példát, amiből ismételten a bejegyző alapos nyelvtudására következtethetünk. Az alábbi képen Corvinus Michael albumának egy lapja látható, melyet Johannes Arcerius töltött meg. Jól látható, hogy az „Anagramma” szót két-két héber szó keretezi. Jobbra a következő olvasható: „kér(dez)tem egyet”, balra pedig: „az Úr nevében”. Ha ezek közé nem ékelődne be az anagramma szó, akkor a bejegyzés a 27. *zsolttár* 4. versének első négy szava lenne, azaz: „Egyet kérek az Úrtól...” Ám így, az anagramma szóval egybeolvasva: „Kérdeztem egy anagrammát az Úr nevével.”

Találunk még egy héber szót az anagramma szó alatt, melyet „Él”-nek olvasunk, jelentése: „Isten”. Alatta pedig egy latin mondat látható: „Unum hic sic Ora.” Ha ebben a latin mondatban található betűket felcseréljük, megkapjuk, hogy „Micha Corvinus”, majd az „Él” szóval kiegészítve kiadja a tulajdonos nevét.

Corvinus Mátyás albuma megtalálható az OSzK Oct. Lat. 114. szám alatt.

A bejegyzésekből tehát jól látható, hogy a kötelező héber nyelvoktatás magas színvonalú volt. A nyelv iránt érdeklődő diákok a klasszikus héber nyelven túl megismerkedhettek a posztbiblikus szövegekkel, illetve az azok megértéséhez szükséges arámi nyelvvel is. A megszerzett tudás nemcsak idézésekre, prédikációkhoz, hitvitákhoz szükséges fordításokra volt elegendő, hanem vele olyan nyelvi kompetenciát lehetett elérni, mely önálló szövegalkotásra, nyelvi játékokra is elegendő volt.

Összegzés

Ha megvizsgáljuk a magyarok továbbtanulási lehetőségeit, akkor a következő általános megfigyeléseket tehetjük. A középkori magyar történelem viszontagságai miatt hazánkban nem alakultak ki hosszú életű egyetemek, így a tehetséges ifjaink peregrinálni kényszerültek. Jelentős cezúra a magyar peregrináció-történetben a reformáció, hisz előtte a diákok Bécs, Bologna, Krakkó, Pádvia és Párizs egyetemeit látogatták, ám a reformáció gyökeresen megváltoztatta az egyetemjárások irányát. A 16. századtól az ifjak nagyobb tömege Wittenberg, Frankfurt, Lípce, Bázél és Heidelberg felé vette az irányt, majd a 17. századtól megsokasodott az úticélok száma, bővülve a németalföldi (Leiden, Franeker, Utrecht, Groningen, Harderwijk, Amsterdam, Deventer) és angol egyetemekkel és akadémiákkal.

A protestáns magyar diákok hamar megjelentek a külföldi protestáns egyetemeken. Az előképzettséget számukra a pápai, sárospataki, debreceni, kecskeméti, nagyenyedi, kolozsvári, pozsonyi, eperjesi, kassai etc. kollégiumok biztosították. Ezekből a gimnáziumokból kezdetben teológusnak készülő fiatalok kerültek ki, de a 17. században már a világi tudományok felé kacsintgatók is elindultak külföldre.⁴⁵ Kezdetben Wittenberg vonzotta leginkább hazánk fiait, de 1592-ben kitiltották a reformátusokat az egyetemről, így Heidelberg és Odera-Frankfurt lettek az ő legkedveltebb célpontjaik, egészen a 30 éves háborúig, amikor a heidelbergi egyetem megszűnt. Ettől kezdve Franeker és Leiden egyetemén növekedett meg a magyarok száma.⁴⁶

Mivel a legtöbb bejegyzés Wittenbergből származik, ezért kezdjük az áttekintést a német egyetemekkel! Luther az egyetem tanáraként itt indította el oktatási reformját, melynek hatására nagy hangsúlyt fektetettek a szent nyelvek oktatására.⁴⁷ Melancthon, Luther teológusa 1518-ban került az intézménybe, görög tanárként. Az oktatási reformot ő is támogatta és számos saját ötlettel továbbfejlesztette. Már a kezdetektől jelen voltak magyar diákok az egyetemen egészen a 18. század közepéig, amíg az intézményt hallei egyetemmel nem egyesítették.⁴⁸ A németországi egyetemek közül kedvelt volt még a magyarok körében az 1477-es alapítású tübingeni egyetem, amely 1536 után lutheránus központ lett, és a magyarok közül főként az erdélyiek célpontja volt. Ez az intézmény is folyamatosan rendelkezett magyar hallgatókkal, egészen a stuttgarti egyetemmel való 1817-es egyesítéséig.⁴⁹ Kedvelt volt még a német egyetemek közül a lipcsei, a jénai, a hallei, az erlangeni, a frankfurti és a göttingeni intézmény.

Németországon kívül Németalföld is kedvelt célpontja volt a magyar diákoknak. Ezek közül az intézmények közül egyértelműen kiemelkedik a holland Franeker, Leiden és Groningen városa. A németalföldi egyetemek sorában Leiden volt az első, de bejegyzésszámban megelőzi a másodjára alapított franekeri egyetem: népszerűségnek oka, hogy nagyon jó megélhe-

---

⁴⁵ LADÁNYI Sándor, *Magyar diákok a franekeri egyetemen: Franekeri hatások a magyar református egyházban a XVII. és XVIII. században*, Confessio, 1986/4, 71.

⁴⁶ *Uo.*, 73.

⁴⁷ KEVEHÁZI Katalin, *Melancthon és a Wittenbergben tanult magyarok az 1550-es évektől 1587-ig = Dissertationes ex Bibliotheca Universitatis de Attila József nominatae*, Szeged, 1986, 3–5.

⁴⁸ SZÖGI László, *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1789–1919*, Bp., 2001 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 5), 493.

⁴⁹ *Uo.*, 474.

téssel, ösztöndíjjal kecsegtette a diákságot, illetve, hogy magyarok hazánk-ból csak 1623-tól jelentkeztek németalföldi egyetemre, mert korábban Arminius leideni professzor volt, és eretnek tanításai miatt az egyetemet is kockázatos lett volna úticélnak tekinteni.

A diákok a kontinensen kívülre is elmentek tanulni. Az adattárban is számos angol vagy skót várossal találkozunk. Oxfordból származik a legtöbb bejegyzés az angol helyszínek közül. Ez nem meglepő, hisz ott fordult meg a legtöbb magyar diák: ez volt az első angol egyetem, 1167-ben alakult, igaz a magyarok csak a 16. század második felétől tűnnek fel az intézményben.⁵⁰ Oxford híres volt a keleti nyelvek oktatásáról, és 1648-tól külön hebraisztika tanszékkal is rendelkezett.⁵¹ Oxfordhoz kapcsolható egyik híres hebraistánk, Kalmár György, aki szerepel a héber nyelven bejegyzők listáján. Az angol és skót egyetemeken megforduló diákok listáját Gömöri György készítette el, ám nem tudta ezt a matrikulák alapján tenni, mert I. Erzsébet csak úgy engedélyezte a beiratkozást, ha a tanulók felveszik az anglikán vallást. Ezt a magyar diákok nem tették, így a kutatónak a kollégiumok segélylistáiról kellett tájékozódnia.⁵² A legtöbb magyar diákot az oxfordi egyetemen számlálta: összesen 89-et. Biztosan innen származik 11 héber bejegyzés, bár egynél (Martonfalvi Györgyénél) csak Anglia szerepel keletkezési helyként, ám Gömöri György listája alapján valószínűsíthető, hogy ez a bejegyzés is Oxfordban keletkezett.⁵³

A cambridge-i egyetemet a 13. században alapították, és itt is csak jóval később, a 16. századtól jelennek meg magyarok.⁵⁴ Annak ellenére, hogy más intézmények is léteztek a Brit-szigeteken, az adattárban szereplő személyek csak ebben a két városban található egyetemen fordultak meg. Szerepelnek ugyan más brit helynevek is a keletkezésekben, de ott nem voltak felsőfokú oktatási intézmények.

A magyar diákok számára fontos helyszínnül szolgáltak még a svájci felsőoktatási intézmények. Két fő oka volt népszerűségüknek. Az egyik, hogy a gályarabok odaérkeztekor kialakítottak egy stipendiumot a magyarok szá-

---

⁵⁰ GÖMÖRI György, *Magyarországi diákok angol és skót egyetemeken 1526–1789*, Bp., 2005 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban), 11.

⁵¹ *Uo.*, 25.

⁵² *Uo.*, 6-7.

⁵³ *Uo.*, 30.

⁵⁴ GÖMÖRI, *i. m.*, 25.

mára. Tudjuk, hogy a diákok egyetemi célpontválasztásában fontos szerepet játszottak az anyagi kérdések, ám a materiális indokokon kívül szellemi vonzóerő is akadt bőven, főként a híres svájci professzorok személyében: ilyen volt Genfben Théodore de Bèze, Zürichben Heinrich Bullinger.⁵⁵ Genfből nem származik héber nyelvű bejegyzés, azonban Zürichből 15, Bázélból 11, Bernből pedig 8 héber inscriptiót ismerünk.

Az album amicorumokban a magyarországi helynevek között megtalálhatjuk számos olyan település nevét, melyekben még középfokú iskola sem volt. Ez egyrészt azért lehetséges, mert a diákok utazásaik során számos helyen megálltak, megszálltak: és ha az adott állomáson ismertek vagy halottak egy tudós emberről, felkeresték és beírtattak velük albumukba. A másik lehetséges magyarázat, hogy az albumokat a diákok akár több napra is odaadták a bejegyzőknek, akik hazavitték vagy legalábbis magukkal vitték azokat, és bennük a bejegyzés tényleges helyét adták meg. Felvetődik a kérdés, hogy az album amicorumokat még elindulás előtt, albízálás közben használták? Esetleg hazatértükkor megtöltették a hiányzó lapokat? Elképzelhető, hogy már a középiskolában is divatosak voltak az emlékkönyvek? Vagy csak éppen ott utazott át a tulajdonos vagy a bejegyző? Ezekre a kérdésekre személyenként kell keresni a választ.

Jelen tanulmány egy még folyó kutatás eddigi eredményeit foglalja össze. A vizsgált magyarok még nem hozhatók kapcsolatba a hazai héberoktatás történetével, de amint elkészül az oktatástörténetet vizsgáló munka, akkor az itt megismert tulajdonosok és bejegyzők névsora összevethető lesz a hazai héber nyelvtanárok jegyzékével. Ha a nevek egy része megegyezik, az albumokból kitetszik, ki, hol, kitől tanult. Meg lehet majd vizsgálni, hogy a peregrinációja alatt milyen tankönyvből tanult az adott diák, majd később milyenből tanított. Ezek az információk még váratnak magukra, az azonban, hogy mik voltak a legkedveltebb idézetek, kik jegyeztek be héberül a diákok albumaiba, illetve mely egyetemeken és milyen arányban fordulnak elő ezek az idézetek, számos érdekes eszme- és művelődéstörténeti kérdést vet fel. A héber nyelvű bejegyzések vizsgálatából egy igen érdekes jelenség rajzolódott ki, mégpedig a héber nyelv divatja. Sem a reformáció előtt, sem

---

⁵⁵ HEGYI Ádám, *Magyarországi diákok svájci egyetemeken és akadémiákon*, Bp., ELTE Levéltár, 2003 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 6), 9–14.

utána, soha nem tanult ennyi ember héberül, főleg nem ilyen szinten. Ezek a bejegyzések alapos héber nyelvoktatásra, nyelvtudásra adnak bizonyítékot. Ezen kívül a bejegyzésekből kitűnik, hogy milyen sok helyen, milyen sok tudományterület képviselője tudott héberül, illetve jegyzett be az emlékkönyvekbe szívesen héber passzust.

„Parnasszusra kívánczó”

KAPOSI KRISZTINA*

A Névtelen szerző Comico-Tragoediájának filológiai és textológiai kérdései

Adalékok a szöveg forrásaihoz és irodalmi párhuzamaihoz

Bevezetés

A Névtelen szerzőtől származó *Comico-Tragoedia* több szempontból is kiemelt filológiai–textológiai figyelmet érdemel. A szakirodalom talán legtöbbször tárgyalt kérdései közé a mű attribúciója tartozik, ám nem csupán a feltételezett szerző személye és annak felekezeti kötődése (protestáns vagy katolikus) eldöntetlen, de a mű pontos keletkezési ideje sem ismert – csupán hozzávetőleges adatok állnak a rendelkezésünkre. Hasonlóképp további kutatásokat igényel a szöveg forrásainak és irodalmi párhuzamainak a feltérképezése is.

Tanulmányommal elsősorban ez utóbbi kérdéskörhöz, vagyis a *Comico-Tragoedia* irodalmi kontextusának feltárásához szeretnék hozzájárulni. A mű általános értelemben vett filológiai és textológiai problémáinak áttekintése után legfőképp azt vizsgálom, hogy a Névtelen szerző alkotásának mely művek lehettek a forrásai, illetőleg irodalmi előzményei. Noha az eddigi szakirodalomban találunk erre irányuló törekvéseket, meglepő módon egyetlen tanulmány sem említi a mű párhuzamainak sorában a szintén az 1600-as években keletkezett unitárius Fiátfalvi György *Pokolbeli látomását*, illetve annak „prózai variánsát”, a *Szétsi Jánosnak mutatott rettenetes dolog* című infernó-leírást. Véleményem szerint e két mű azonban több szállal is kapcsolódik a *Comico-Tragoedia* pokolábrázolásához, s a Gazdag pokolbeli büntetései leírásához feltételezhetően modellként is szolgált. Ez az irodalmi kapcsolat pedig fontos adalékokkal szolgálhat darab geneziséhez, s a jelen-

---

* Kaposi Krisztina az ELTE BTK Irodalom- és kultúratudomány MA-képzésén a Középkori és korajútkori irodalom szakirány hallgatója. Dolgozatának témavezető tanára: Dr. Kiss Farkas Gábor egyetemi adjunktus.

leg Névtelenként számon tartott szerző személyének meghatározásához, vagy legalábbis származásának, felekezeti irányultságának és szerepkörének behatárolásához is közelebb vihet.

*I. A Comico-Tragoedia kettős textológiai beágyazottsága:
az irodalmi és néprajzi szöveghagyomány egymásra rétegződése*

Noha a reneszánsz korszakától kezdve általánossá vált, hogy a középkor anonimitást előtérbe helyező szerzőségi gyakorlatával szemben a születő műveket szinte minden esetben a dicsőséget, hírnevet hozó szerzői név feltüntetésének individualizáló gesztusával látták el, mégsem egyedülálló a 17. század irodalmában a névtelen alkotások jelenléte. Az RMDE második kötetét¹ áttekintve több olyan drámai emléket is találunk, amelyek ismeretlen szerzőtől származnak. A *Filius prodigus*,² a *Constantinus és Victoria*,³ a *Jesu filii Mariae*,⁴ a *Comoedia Erdély siralmas állapotjáról*,⁵ egy 17. század közepi *Moralitás-töredék*,⁶ valamint a *Comoedia Generalis de conflictu Turcorum et Hungarorum vel Actus Generalis de Turcis et Hungaris*⁷ mind olyan szövegekként hagyományozódtak ránk, melyeknek attribúcióját homály fedi. Ezek közé az alkotá-

---

¹ *Régi magyar drámai emlékek*, szerk. KARDOS Tibor, Bp., Akadémiai, II, 1960. (A továbbiakban: RMDE.)

² *A tékozló fiú* (1630–40 körül), RMDE II, 5–42. A mű egyetlen kéziratos kolligátumban maradt fenn (*Miscellanea Fris Valnetini de Nádasd*, ferences kézirat, jelenleg lappang.) Betűhív közlése: ALSZEGHY Zsolt, EPhK 1935, 34–64. (Lásd még az OSZK fotokópia-sorozatát: Fasc I. (MS) 605. 8 felvételes, de hiányos.)

³ *Constantinusnak és Victoriának egymáshoz való igaz szerelmekről írott comoedia* (1648), RMDE II, 105–18. (Egyetlen ismert kézirata az MTA Kézirattárában: RUI 4-r. 241. jelzet alatt, a „Horváth–magyar emlékek” feliratú dobozban.)

⁴ *Jesu fili Mariae* (1650–61 között), RMDE II, 191–205. (Lelőhelye: RAKlt, az *Apor-formulárium* toldaléka, és mikrofilmmásolata az MTA Könyvtárában.)

⁵ *Comoedia Erdély siralmas állapotjáról* (1668), RMDE II, 207–226. (Egyetlen kéziratos példánya a brassói Honterus Gimnázium levéltárában található. Gyárfás Tihámér betűhív átírata: *Comoedia Edély siralmas állapotjáról*, Gyoma, 1909 (betűhív, teljes kiadás).)

⁶ *Moralitás-töredék* (17. sz. közepe), RMDE II, 227–237. (Kézirata: Štátny slovenský ústredný archív II, Bratislava, fond RK, fasc. Lit-hist. č. 2. Mikrofilmmásolat: MTA B. 78/x.)

⁷ *Comoedia Generalis de conflictu Turcorum et Hungarorum vel Actus Generalis de Turcis et Hungaris* (17. század vége), RMDE II, 514–555. (Lelőhelye: Országos Széchényi Könyvtár, Fol. Hung. 1737.)

sok közé tartozik a *Névtelen Comico-Tragoedia* is,⁸ hiszen fennmaradt szövegváltozatainak egyike sem tartalmaz olyan adatot, amelyből egyértelműen a mű szerzőjére lehetne következtetni. Míg azonban az előbbieken felsorolt drámák mindegyike csupán egyetlen kéziratot példányban maradt ránk, a *Comico-Tragoedia* szövegét három 17. századi nyomtatott kiadás⁹ (valamint több későbbi reprint)¹⁰ és számos kéziratot másolat is megőrizte; mi több, második felvonása még folklorizálódott is ponyvanyomtatványok közvetítésével. Már e széleskörű elterjedtség is jól mutatja, hogy a Névtelen szerző *Comico-Tragoediája* – alkotójának ismeretlensége ellenére – nem illeszkedik teljesen a 17. század anonim drámatermésének sorába. Kiemeli onnan egyrészt fennmaradt szövegváltozatainak – más drámákéhoz viszonyított – nagy száma (ami ráadásul egy kétféle ágazó, irodalmi és néprajzi szöveggyománnyal meglétéről tanúskodik), másrészt fölöttébb gazdag utóélete, mely nem utolsó sorban a darab második scénájához kötődő populáris hagyományláncnak a kiterjedtségében érhető tetten.

A szöveg *editio princeps*e jelenlegi ismereteink szerint a Szenczi Ábrahám nyomdájában készült 1646-os váradi kiadás.¹¹ Ám ennek az edíciónak sajnálatos módon csupán néhány részlete, a címlapnak és három levélnek a töredéke maradt ránk,¹² amelyet az OSZK Régi Nyomtatványok Tárának gyűjteménye őriz. E csonka kiadás töredékeit id. Szinnyei József fejtette ki

---

⁸ RMDE II, 43–103.

⁹ 1. *Comico-tragoedia, contans scenis quator quarum: 1. de Virtute et Vitio, 2. de Divite purpurato et Paupero Lazaro, 3. de Milite scelerato 4. de Praefecto tyranno (agit)*, Várad, Szenczi Kertész Ábrahám, 1646. (RMK I, 787b; Sztripszky I, 191; MKSz 1878, 272; RMNy 2157. Mikrofilmmásolata: Országos Széchényi Könyvtár, FM2/2213.); 2. *Comico-tragoedia...*, Lőcse, 1683. (Brewer S. (36) lev, 8r., RMK I, 1305. Mikrofilmmásolata: FM 2/2309.); 3. *Comico-tragoedia...*, Kolozsvár, 1699. (Misztótfalusi Kis Miklós (27///I lev, 1 fm.–8r.); RMK I, 1539. Mikrofilmen: FM2/094.)

¹⁰ 1. *Comico tragoedia, constans scenis quatuor, Azaz négy szakaszból álló, rész szerént víg, rész szerént szomorú historia*, [H. n.], 1748; 2. *Comico tragoedia... Azaz négy szakaszból...*, [H. n.], 1756; 3. *Comico tragoedia... Azaz négy szakaszból...*, Vátzon nyomtatt. Ambro Ferentz könyvnyomtató által, 1783.

¹¹ *Comico-tragoedia...*, Várad, 1646. (9. j.)

¹² Egészen pontosan: az első füzet első, és az ezzel összefüggő utolsó, nyolcadik levelének alsó fele maradt fenn két darabban, valamint fennmaradt az első füzet hetedik levelének egy töredéke (amelyeken a címlap alsó fele olvasható az impresszumadatokkal), továbbá az első jelenet (scena) öt felvonása (actus) a megjelenítendő szereplők neveivel, valamint a dráma 310–321, 339–350, 368–380 és 398–410. sorai.

Georgius Becker *Orator extemporaneus* című művének¹³ kötetábrájából Balassi–Rimay *Istenes Énekeinek* egy elveszettnek hitt kiadásával együtt. Erről a fontos filológiai eseményről elsőként Fraknói Vilmos adott tájékoztatást a *Magyar Könyvszemle* 1878-as évfolyamában,¹⁴ amelyet később Vadai István¹⁵ és V. Ecsedy Judit¹⁶ pontosított, illetve látott el további érdekes adalékokkal. Fraknói közleménye előtt a *Comico-Tragoedia* legrégebbi ismert kiadásának az 1683-ik évi lőcsei lenyomatot hitték.¹⁷ Toldy Ferenc is lőcsei kiadást ismeri és vette alapul, amikor *A magyar költészet története az ősidőktől Kisfaludy Sándorig* című 1867-es irodalomtörténeti munkájában¹⁸ említést tett a *Comico-Tragoediáról*, bár 16. századi drámáink között. Mindazonáltal a mű legkorábbi teljes kiadása valóban az 1683-as, Brewer Samuel által kiadott lőcsei szöveg. Ennek egyetlen teljes példányát korábban a marosvásárhelyi Teleki Könyvtár őrizte (a teljes példányról egy fotokópia is készült kiegészítésként a szöveg OSZK-ban található csonka példányához).

A szöveg harmadik nyomtatott kiadása az Tótfalusi Kis Miklós-féle 1699-es kolozsvári edíció, mely jelenleg a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem könyvtárában, a volt Erdélyi Múzeum könyvtárában található,¹⁹ mikrofilmmásolatát²⁰ pedig az OSZK őrzi.

E három nyomtatott kiadáson kívül több 17. századi kéziratos másolat²¹ is tovább hagyományozta a *Comico-Tragoedia* szövegét. Közülük a sokáig

---

¹³ Georgius BECKER, *Oratur extemporaneus*, Várad, 1656. (RMK II, 866.)

¹⁴ FRAKNÓI Vilmos, *Könyvtáblákban felfedezett XVI. és XVII. századbéli magyar őnyomtatványok*, *Magyar Könyvszemle* 3 (1878), 251–302, 29. tétel. Fraknói még úgy véli, hogy egy 1650-es váradai nyomtatvány kötetábrájából került elő a két töredék. Vadai István tanulmánya azonban 1656-ra datálta az anyakiadvány megjelenését, amit V. Ecsedy Judit is megerősített.

¹⁵ VADAI István, *Balassi – Rimay „Istenes Énekei”-nek elveszett kiadásairól*, ItK 95 (1991), 63–73.

¹⁶ V. ECSEDY Judit, *Tipográfiai vizsgálódások az „Istenes énekek” körül*, MKsz 113 (1997), 201–205.

¹⁷ *Comico-tragoedia...*, Lőcse, 1683. (9. j.)

¹⁸ TOLDY Ferenc, *A magyar költészet története az ősidőktől Kisfaludy Sándorig*, második bőv. címképes kiadás egy kötetben, Pest, 1867, 203.

¹⁹ Jelzete: R.M.R. 9532.

²⁰ *Comico-tragoedia...*, Kolozsvár, 1699. (9. j.)

²¹ KÁJONI János, *Latin-magyar versgyűjtemény (Hymnarium)*, Csíksomlyó, 1659–1677 k. (Jelzet: A V 3/5250. Fotómásolat (részleges): MTAK Ms 11.027/3–6, f.23–26, f 820–900.); KÁJONI János, *Cantionale Catholicum*, Csík, 1676. (MTAK RM I, 4r 316; RMK I, 1188.); *Cantus catholici (Ediitio Szelepcsényiana)*, Nagyszombat, 1675, 188.; *Ó bíráltott sok kint vallott gyarló testem...* (Országos Széchényi Könyvtár, RMK I, 1183a); *Mibál Farkas-kódex* (1677–1687) (Országos Széchényi Könyvtár, Oct. Hung. 482.); *Écsi-énekeskönyv* (1700–1725), (150 lev. 19

lappangó, ám időközben 1980-ban előkerült²² Kájoni János *Latin–magyar versgyűjteménye* a dráma egészét tartalmazza (a 75–97. lapokon). A további kéziratos másolatok – mint például Petrovay Miklós énekeskönyve (1671–1672) vagy Mihál Farkas kódexe (1677–1687) – azonban a szövegnek csupán egyes részeit vették át.²³ Ez többnyire a dráma második felvonását jelentette, vagyis a bibliai szegény Lázárról és a Gazdag emberről szóló szövegegységet vagy annak legkedveltebb részét, a Gazdag pokolbeli siralmát, mely utóbbi több 18. századi kéziratban önálló költeményként is megtalálható.

A *Comico-Tragoedia* 17. és 18. századi kéziratos másolatai tehát már a szöveg folklorizálódásának kezdetét jelzik, ugyanis a későbbi ponyvanyomtatványok is hasonlóképp a dráma II. felvonásának (a *Comico-Tragoedia* szóhasználata szerint *scénájának*), a szegény Lázár és a Gazdag ember történetét tartalmazó szövegegységnek a rövidített és átdolgozott változatát közvetítették a populáris olvasóközönség felé. E ponyvanyomtatványokon keresztül történő közvetítési folyamat eredményeképp a *Comico-Tragoedia* II. scénája lényegében beleolvadt a kalendáriumi szokások elevenen élő tradíciójába, és a népi színjátszás repertoárjának szerves részévé vált.

---

cm, Pannonhalma, Főapátsági Könyvtár 10a E 29/3. Mf: Országos Széchényi Könyvtár, FM 1/2187.); ILLYÉS István, *Soltari énekek a magyar anyaszentegyház vizsgálatására és halottas énekek a szomorú temetések alkalmosságára: Hozzá-adatván rövideden a jól meg-balásbhoz való készület*, Nagyszombat, 1693. (RMK I. 1446/1.); *Petrovay Miklós-énekeskönyve (1670–1672)* (212 lev. 16 cm, Kolozsvár, Akadémiai Könyvtár (ref. koll.) 1526. sz. Mf: MTAK A 135/I, 368/IV, 220/II. (Pótlás)).

²² Dömötör Tekla az RMDE II. jegyzeteiben Jénáki alapján még lappangónak tudja Kájoni gyűjteményét, de Stoll Béla *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)* című munkájában már a gyűjtemény előkerüléséről tájékoztat. A kézirat a csíksomlyói ferences zárda Mária-szobor talapzatából került elő 1980-ban. (Erről lásd: MUCKENHAUPT Erzsébet, *A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei: Könyvleletek 1980–1985*, Bp.–Kolozsvár, Balassi, Polis, 1999, 11–18. A két, 1980-as és 1985-ös könyvlelet leírásai: Uo., 19–26, 27–36.) A kézirat: KÁJONI János, *Latin–magyar versgyűjtemény (Hymnarium)*, Csíksomlyó, 1659–1677. (Jelzete: A V 3/5250. Fotómásolat (részleges): MTAK Ms 11.027/3–6, f.23–26, f 820–900.) Könyvészeti leírását lásd: MUCKENHAUPT, *A csíksomlyói...*, i. m., 100 (I. 7. tétel); STOLL Béla, *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*, Bp., 2002 (102. tétel); JÉNÁKI Ferenc, *Kájoni János énekeskönyve és forrásai*, Kolozsvár, Magyar Irodalomtörténeti Szeminárium, 1914, 52–53.

²³ Petrovay Miklós gyűjteményes kötetének 151b–167a lapjaira a *Comico-Tragoedia* második és harmadik scénájának szövegét másolta át, Mihál Farkas pedig mindössze a IV. actus II. scénájának egy jelenetét, a pokolbeli Gazdag siralmát (*Lessus Divitis infernalis decantatur*, 25a–27b lapok), ahogy számos más, 17–18. századi kézirat is szintén a drámának ezen részletét emeli ki.

Kocziány László egy mádэфalvai, Volly István pedig egy gyergyóalfalui népi játékot nyomtatásban is közzétett,²⁴ hasonlóan Dömötör Teklához, aki az RMDE II. kötetében a *Comico-Tragoedia* függelékeként egy Gyergyóditróban előadott változatot közölt.²⁵ Ezeknek a meghatározott szöveg- és rítuselemekből felépített népi szokásjátékoknak a megnevezésére a néprajzi szakirodalom külön terminusokat is bevezetett: a szegény Lázár és a Gazdag ember bibliai–irodalmi parabolájának folklorizált dramatikus változatai leginkább a *dúsgazdagolás* vagy az *ördögfarsang*, *ördögbetlehemes* néven ismertek. Karácsony Molnár Erika doktori értekezéséből²⁶ pedig azt is tudjuk, hogy e már feledésbe merültnék hitt népszokás Szentegyházán még napjainkban is él.

A *Comico-Tragoediával* kapcsolatban tehát egy kettős textológiai beágyazottságról beszélhetünk, ahol az irodalmi és néprajzi szöveghagyomány egymásra rétegződése figyelhető meg.

II. A szöveg datálása

A *Comico-Tragoedia* keletkezési idejének meghatározása már régóta viták tárgyát képezi a szakirodalomban. Mivel szerzőjét nem ismerjük és a mű szövege sem tartalmaz erre vonatkozóan semmiféle egyértelmű és pontos utalást – például akrosztichont, kolofont vagy valamilyen történelmi esemény illetve személy említését –, jelentős problémákba ütközünk a keletkezés idejének megállapításánál. Biztos támpontot csupán a mű *editio princeps*-ének, vagyis a Szenczi Ábrahám-féle váradi kiadásnak a megjelenési éve jelent. Ez az 1646-os dátum tekinthető a *terminus ante quem*nek. További kiindulási pontot az egyes scénák és actusok előtt olvasható nótajelzések vizsgálata adhat. Ezt Dézsi Lajos végezte el *Comico-Tragoedia című moralitásunk koráról* című kiváló tanulmányában.²⁷ Dézsi a szövegben előforduló

---

²⁴ VOLLY István, *Népi játékok*, Bp., Egyetemi Nyomda, 1938, III, 37 (*Gyergyóalfalui Dúsgazdag*).

²⁵ RMDE II, 89–92.

²⁶ KARÁCSONYNÉ MOLNÁR Erika, *A kalendáriumi szokások tárgyai: egy székegyföldi farsangi maszkos alakoskodás, a dúsgazdagolás és tárgyi világa példáján*, doktori értekezés [kézirat], Bp., ELTE BTK, 2008.

²⁷ DÉZSI Lajos, *Comico-tragoedia című moralitásunk koráról*, *Budapesti Szemle*, 118 (1904), 83–397.

valamennyi, összesen tizennégy nótajelzést²⁸ alapos és mélyreható vizsgálat alá vetette, részletes leírást adva eredetükről, valamint a hozzájuk kötődő irodalmi kontextusról. Az első scéna első actusának²⁹ *Ad Notam Lyricam Odes: Imé melly szép újság sat.* jelzéséről megállapította, hogy a benne feltüntetett nóta a *Vásárbeli daloskönyv* egyik darabja. Az azonos kezdetű verset (*Ime, mely újság, / De nem vigasság/ érkezik...*) egy Kóródi nevű személy írta, kinek nevét is csupán a költeménybe rejtett cseles akrosztichonból tudjuk. Szintén a költemény árulja el a szerzés évét is:

Hatszáz esztendő

Hetedik üdő

Mikor járt

Egy úgy írta versül,

Hogy szeretőjétül

Az elvált,

Ki helyett soha,

Hogy mást, azt mondja,

Nem talált.

– olvashatjuk a *kolofon*ban. A vers tehát 1607-ban készült, s ez arra enged következtetni, hogy a *Comico-Tragoedia* sem készülhetett korábban (a 16. században), ahogyan azt Toldy és Beöthy gondolta. Már önmagában ez az egy adat elegendő lenne a *Comico-Tragoedia* datálásának pontosításához, de Dézsi további bizonyítékokat is hoz állítása igazolására, végkövetkeztetésként pedig leírja, hogy a mű nótajelzéseinek fő forrása valószínűsíthetően a *Vásárbeli daloskönyv* egy korábbi (1646 előtti) változata volt. Dézsi tanulmányának értelmében tehát az 1607-es évet tekinthetjük a *terminus post quem*nek.

Az eddigi eredmények alapján a *Comico-Tragoedia* hozzátvetőleges keletkezési idejét tehát az 1607–1646 közötti időszakra tehetjük. Ez a periódus a szöveg forrásainak és irodalmi párhuzamainak az eddigieknél teljesebb feltérképezésével azonban még jobban szűkíthető lenne – ez további kutatásokat igényel.

---

²⁸ A *Comico-Tragoedia* nótajelzéseivel kapcsolatban lásd még: KASTNER Jenő, *Az első magyar opera = Emlékkönyv gr. Klebelsberg Kuno negyedszázados kulturpolitikai működésének emlékére születésének ötvenedik évfordulóján*, Bp., Rákosi, 1925, 419–426.

²⁹ A *Comico-Tragoedia* szerzője a „scéna” és az „actus” megjelöléseket értelmileg felcserélten használja.

III. Az attribúciós kérdés: Felvinczi contra Rimay, valamint a felekezeti kötődés problematikussága

A keletkezés idejének meghatározásához hasonlóan a szerzőség kérdését illetően is megoszlanak a vélemények a *Comico-Tragoediával* kapcsolatban: Négyesy László és Binder Jenő Felvinczi alkotásának gondolta a művet, míg Dézsi Lajos Rimay szerzősége mellett érvelt. Ám az sem kizárt, hogy az egyébként textuális és motivikus szinten erősen Nyéki Vörös Mátyás-i kötődésű szöveg a nagyszombati katolikus irodalmi központ terméke, s esetleg a szerzőség is magának Nyékinék tulajdonítható. A mű attribúciójával kapcsolatban tehát több, egymásnak ellentmondó nézettel kell számolnunk.

Négyesy László Beöthy Zsolt *Irodalomtörténetében* Felvinczi kapcsán felveti,³⁰ hogy talán a Névtelen szerzőtől származó, s szintén a 17. századra datálható *Comico-Tragoedia* is Felvinczihez köthető.³¹ Mint mondja, „e föltevést fontos egyezések támogatják”, ám ennek kifejtésére már nem vállalkozik. Binder Jenő *Egy magyar Lázár-dráma és rokonai* című remek tanulmányában³² azonban tovább folytatja Négyesy gondolatmenetét, és hat pontba szedve vizsgálja a *Comico-Tragoedia* Felvinczi szerzősége mellett szóló érveit.³³ A külső tanúbizonyságok között sorolja fel az azonos címet (*Comico-Tragoedia*), a szerkezeti egységeket jelölő *actus* és *scéna* (a Névtelen szerzőnél), valamint *tselekedet* és *megjelenés* (Felvinczinél) kifejezések értelmileg felcserélt használatát, a sok esetben azonos nótajelzéseket, valamint az ezekhez illeszkedő verselési egybeeséseket. A textuálisan megragadható belső érvek között a számos közelebbi vagy távolabbi hasonlóságot mutató nyelvi egyezést és rokon kifejezést, valamint a nyelvhasználat határozottan erdélyies színezetét említi. Binder véleménye szerint Felvinczi szerzősége mellett szól még a két szöveg alap gondolatának, eszmei–tartalmi mondanivalójának feltűnő azonossága, de ezt látszanak alátámasztani a biográfiai adatok is. Nem el-

---

³⁰ *A magyar irodalom története: Képes díszmunka két kötetben*, szerk. BEÖTHY Zsolt, Bp., Athenaeum, 1896, I, 412.

³¹ Felvinczi Györgynek van egy 1693-as, szintén *Comico-Tragoedia* címet viselő drámai kísérlete. Négyesy László, majd Binder Jenő erre alapozza, hogy esetleg a *Névtelen Comico-Tragoedia* is az ő alkotása lehet: mindkettőjük érvelése ezt a felvetést teszi meg kiindulópontjául.

³² BINDER Jenő, *Egy magyar Lázár-dráma és rokonai*, EPhK 22 (1898), 19–43, 97–111, 221–323.

³³ BINDER, *i. m.*, 228–232.

képzeltetetlen ugyanis, hogy az 1673-ig Erdélyben tartózkodó Felvinczi írta a *Névtelen Comico-Tragoediát*, még az egyértelműen neki tulajdonított, azonos címet viselő 1693-as drámai kísérlete előtt – és ez nem mondana ellent a mű akkoriban elsőnek tételezett kiadása, az 1683-as lőcsei edíció időpontjának sem. Binder a *Comico-Tragoedia* attribúciójával kapcsolatban ugyan nem mondja ki határozottan Felvinczi szerzőségét, az általa felhozott érvek egymásutánja mégis ezt bizonyítja.

Binder Jenő – annak ellenére, hogy az 1646-os váradi kiadást nem ismerete – kétségkívül számos fontos egyezésre és hasonlóságra mutatott rá tanulmányában: a két *Comico-Tragoedia* azonos szerzőségét azonban Fraknói Vilmos 1878-as közleménye egyértelműen megcáfolta.³⁴ Fraknói ugyanis tájékoztatást adott arról, hogy a *Névtelen Comico-Tragoedia* legrégebbi, első kiadása nem az 1683-as lőcsei lenyomat, hanem a Szenczi Ábrahám-féle 1646-os váradi töredék. E fontos filológiai adalék – tekintve, hogy Felvinczi 1645 körül született – tehát megkérdőjelezhetetlen bizonyítékként szolgál a *Névtelen Comico-Tragoedia* Felvinczi György-i szerzőségével szemben.

Dézi Lajos egy új nevet hozott be az attribúciós vitába: Rimay Jánosét. Dézi már említett tanulmányában³⁵ a szöveg datálása mellett a szerzőség kérdésére is megkísérelt választ adni. Az egyik momentum, mely véleménye szerint közel hozza egymáshoz Rimay Jánost és a Névtelen szerző alkotását, a dráma harmadik actusának nótája. A „*Nota eiusdem: vel Légyen jó idő tsak?*” nótajelzés ugyanis Rimay *Leleki vigasztalás (Metaphorica cantio)* című költeményéből eredeztethető:³⁶

Legyen jó idő csak, fecske száll házamra,
Nincs oldhatatlan nyűg vetvén nyavalyámra,
Ha gondja Istennek csak egy szál hajamra,
Inkább gondot visel lelkemre s magamra...³⁷

A másik, ennél már lényegesen erősebb érv, mely Rimayhoz kapcsolja a Névtelen szerző *Comico-Tragoediáját*, egy tematikus jellegű kapcsolódás.³⁸ Rimay alkotásai között két olyan költeményt is találunk (1. *Encomia virtutum*, 2. *Encomia et effecta virtutum*), amelyek a Virtusról szólnak, akárcsak a *Comico-*

---

³⁴ FRAKNÓI, *i. m.*, 251–302.

³⁵ DÉZSI, *i. m.*, 383–397.

³⁶ *Uo.*, 388–389.

³⁷ RIMAY János *Írásai*, kiad. ÁCS Pál, Bp., Balassi, 1994.

³⁸ *Uo.*, 394–397.

Tragoedia első jelenete, a *De virtute et vitio*. E Virtusról szóló Rimay-verseken kívül azonban a kéziratos hagyaték tartalmaz az *Encomia et effecta virtutum*ban szereplő erényekről írott önálló költeményeket is, amelyek Dézsi elképzelése szerint egy a *Comico-Tragoedia* első jelenetéhez hasonló, nagyobb szabású költői alkotást előlegeznek. E feltételezett *Comico-Tragoedia*-szerű mű megletétét látszik igazolni Esterházy Pál és Bori István 1632-es levélváltása is, mely egy *De Virtute, vagy az Udvariságról* című, ismeretlennek hitt Rimay-műről számol bel.³⁹ Dézsi a levélben említett, *De Virtute* címet viselő, lapangó Rimay-művet egy érdekes analógia felállításával a *Comico-Tragoediával* azonosítja. Elgondolása szerint a cím előtagja (*De Virtute*) tökéletesen ráillik a Névtelen szerző *Comico-Tragoediájára*, legfőképp annak első scénájára (*De virtute et vitio*), a kiegészítő jellegű értelmező utótag (*vagy az Udvariságról*) pedig a dráma második scénájára vonatkozhat – ehhez a feltételezéséhez az első scéna zárlatának, valamint a második scéna kezdő sorainak szövegbeli utalásai nyújtanak alapot.⁴⁰

Dézsi elképzelését – amely szerint Rimay János lenne a *Comico-Tragoedia* szerzője – azonban Ferenczi Zoltán megcáfolta.⁴¹ Ferenczi egyfelől rámutatott arra, hogy Rimay két, virtusokról szóló költeménye – az *Encomia virtutum* és az *Encomia et effecta virtutum*, amelyeket Dézsi tematikus összefüggésbe hozott a *Comico-Tragoediával* – voltaképpen ugyanakkor a témának kétféle (egy rövidebb és egy hosszabb, részletesebb) kidolgozásai, ám egyiknek sincsenek szövegszintű megfelelései a Névtelen szerző drámájával. Másfelől az Esterházy és Bori levelezésében említett *De virtute* címet viselő elveszett Rimay-művel kapcsolatban Ferenczi magát a szerzőt, Rimayt idézve adott egyértelmű cáfolatot Dézsi Rimayt vélő szerzőségi érvére. Rimay az I. Rákóczi Györgyhöz írott, 1629. május 25-én kelt levelében⁴² egy „satyrás, dorgáló, feddő írás”-ról beszél a „nem udvari udvariság ellen”, amely a „virtust háta megé veti”. A levélben említett mű esetében tehát – mégha e művet jelenleg nem is ismerjük, s így elveszettnek tételezzük fel – egy prózai munkáról van szó, mely semmiképp sem lehet azonos a drámai formában íródott, alapvetően verses felépítésű *Comico-Tragoediával*. Ferenczi – Ipolyi Ar-

---

³⁹ *Rimay János államiratai és levelezése*, kiad. IPOLYI Arnold, Bp., Akadémiai, 1887, 362–363.

⁴⁰ „S így Injustitiát az *Udvariakhoz*, / Küldöm Molestiát zendült Parasztságához / Mi is Ebrietas jer menjünk *Udvarhoz*, / Egy nagy Gazdag ember hitt miket házához.”

⁴¹ FERENCZI Zoltán, *Rimay János*, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1911, 209.

⁴² *Uo.*, 332.

nold feltételezését⁴³ megerősítve – ezenfelül még azt is megjegyzi, hogy a Rimay *Allamiratainak* 81–82. lapján olvasható szövegrészlet, amely szintén prózai formát mutat, nagy valószínűséggel ennek az *Udvariságról* szóló, lap-pangó műnek a töredéke lehet. Ferenczi e több ponton is megálló, erős ellenérveket felsorakoztató gondolatmenete tehát minden kétséget kizáróan elvetette a *Comico-Tragoedia* Rimay János-i szerzőségét. Láthatjuk tehát, hogy a mű attribúciója a szakirodalom talán legtöbbször tárgyalt kérdéseként van jelen, ám e rendkívül élénk érdeklődés és a szerzőséggel kapcsolatos érvek és ellenérvek mélyreható s olykor hosszas ütköztetése ellenére mégsem sikerült tisztázni a *Comico-Tragoedia* létrehozójának személyét. Mivel a kutatás jelenlegi állása szerint teljes bizonyossággal egyetlen szerző sem köthető a darabhoz (hiszen a szövegek között fennálló különböző tematikus és motivikus azonosságok és hasonlóságok még nem tekinthetők a szerzőséget egyértelműen alátámasztó bizonyítéknak), a dráma szerzőjét névtelenként kell kezelnünk mindaddig, amíg nem jutunk olyan egyértelmű és biztos adatokig, amelyek minden kétséget kizáróan igazolják valamely 17. századi alkotó szerzőségét.

Ebből adódóan a szöveg felekezeti irányultsága sem dönthető el megnyugtatóan. Annyi bizonyos, hogy katolikus és protestáns körökben egyaránt ismert volt a darab, s éppúgy fennmaradt a katolikus Kájoni versgyűjteményében – Nyéki Vörös Mátyás *Dialógusa* és a *Tintinnabulum Tripudiantium* című verses *ars moriendi* rövidített változatai mellett –, mint számos más 18. századi unitárius kéziratban. S habár Bayer József szerint a Névtelen szerző *Comico-Tragoediáját* „inkább irodalmi kísérletnek mondhatjuk egy idejét múlt formán belül, melynek nincs egyéb célja, mint hogy olvasmányképpen hasson”,⁴⁴ az iskolai színjátszás élő gyakorlatával is számolnunk kell, ugyanis a *Vett-jegyzőkönyv* (1697)⁴⁵ tanúsága szerint a nagyszebeni luther-

---

⁴³ IPOLYI Arnold, *Tudósítás Rimay János munkáiról*, Új Magyar Múzeum, 1853/1, 481–483.

⁴⁴ BAYER József, *A magyar drámairodalom története a legrégebb nyomokon 1867-ig*, Bp., MTA, 1897, I, 26.

⁴⁵ A *Vett-jegyzőkönyv* nevet viselő 1697-es kézirat Vett János György nagyszebeni diák feljegyzéseit tartalmazza. A kézirat *Cantiones Hungaricae et Latinae* című fejezetében található egy *Cantio ad Hungaricam Comediam* című, *ad notam* jelzéssel is ellátott verses prologus, amely egyértelműen a *Névtelen Comico-Tragoedia* előadására utal. Habár a prologusban nem szerepel sem a darab címe, sem a feltételezett szerző neve vagy valamilyen erre vonatkozó adat, a szereplők nevei és azok felsorolásának sorrendje megegyezik a *Comico-Tragoediáéval*. A *Vett-jegyzőkönyv* kéziratosa változata jelenleg Kolozsváron található, de mikrofilmmásolata hozzá-

ránus iskola diákjai a 17. század végén elő is adták a darabot.⁴⁶ Ennek kapcsán jegyzi meg Dömötör Tekla,⁴⁷ hogy a protestáns Erdélyben feltételezhetően hagyománya lehetett a *Comico-Tragoedia* előadásának, s valószínűsíti azt is, hogy szerzője is innen származik. Elképzelését egyfelől támogatja a szövegben előforduló „kegyetlen szász ispán” kifejezés említése, amely kétségkívül Erdély kulturális kontextusához köthető, másfelől pedig alátámaszthatják a *Comico-Tragoedia* erdélyies színezetű nyelvi alakjai, melyeket Binder Jenő gyűjtött össze már idézett tanulmányában.⁴⁸ Szem előtt kell tartanunk ugyanakkor azt is, hogy a Névtelen szerző alkotása éppígy Nyéki Vörös Mátyáshoz és a nagyszombati katolikus irodalmi központhoz is kapcsolható – ezt textuális és motivikus szintű párhuzamok egyaránt igazolják.

IV. A szöveg forrásai és irodalmi párhuzamai

A Névtelen szerző *Comico-Tragoedia*-ja egy fölöttébb rejtelmes alkotásként áll tehát előttünk, éppen ezért óvatosan kell közelítenünk lehetséges irodalmi forrásaihoz, illetve párhuzamaihoz is. A darab első felvonásának *Psychomachia*-ja, vagyis a megszemélyesített erényeknek és bűnöknek az allegorikus vetélkedése, valamint a további scéna bibliai jeleneteinek dramaturgiai megoldásai és főképp gondolati, valamint nyelvi–stilisztikai világuk jellegzetességei középkori előzményekre tekintenek vissza. A legalapvetőbb mintát a Gualterus Mapes költeményén alapuló *Visio Philiberti* jelenti,⁴⁹ de ugyanígy példaként kínálkozhatott a Névtelen szerző számára annak barokk korban elkészített 17. századi parafrázisa, vagyis Nyéki Vörös Mátyás *Dialógusa* is.⁵⁰ A lehetséges előképek és párhuzamok számbavételénél azonban nem szabad elfelejtkeznünk arról, hogy a szövegekben megfigyelhető motívumoknak, toposzoknak és különféle kulturális paneleknek a jelenléte nem

---

férhető az MTA könyvtárában is. A kézirat leírását lásd: SZABÓ T. Attila, *Az Erdélyi Múzeum Egylet XVI–XIX. századi kéziratos énekeskönyvei*, Erdélyi Irodalmi Szemle, 1929, 288.

⁴⁶ Erről részletesen lásd: DÖMÖTÖR Tekla, *A magyar Lázár-dráma nagyszombati előadásához*, FK 1 (1955), 410–419.; VARGA Imre, *Magyar nyelvű iskolaelőadások a XVII. században*, ItK 69 (1965), 287–291.

⁴⁷ DÖMÖTÖR, *A magyar Lázár-dráma...*, 413.

⁴⁸ BINDER, *i. m.*, 231.

⁴⁹ Magyar nyelvű fordítása: *Nádor-kódex*, 1508, 313–342. (Nyt XV, 224–229.)

⁵⁰ RMKT XVII/II, 35–171.

feltétlenül jelenti a vizsgált szövegek közötti genetikus kapcsolatot. Ezek az összefüggések és hasonlóságok sokkal inkább egy közös kulturális háttérről és tudásanyagról szolgálnak adalékként. Mindazonáltal tény, hogy a Névtelen szerző *Comico-Tragoediája* többszörös intertextuális kapcsolódásokat jelöl ki egyfelől az európai Lázárdráma-irodalommal, másfelől pedig a halálköltészet számos darabjával. A 15–16. századi reneszánsz típusú humanista Lázár-parabolákkal Binder Jenő vetette össze a drámát kiváló tanulmányában,⁵¹ melyben számos közös vonást tárt fel. A magyar nyelvű forrásokat illetően Dömötör Tekla az RMDE II. kötetének tárgyi jegyzeteiben Pesti György *Haláltáncénekével* és az *Ének a Gazdagrul* című verssel való párhuzamos helyeket közölte. Többen felhívták a figyelmet a drámának a Nyéki Vörös Mátyás *Dialógusával*, valamint a *Tintinnabulum Tripudiantium* című verses ars moriendi gondolati struktúrájával és közös motívumkincsével való hasonlóságaira is. Meglátásom szerint Fiátfalvi György *Pokolbeli látomása* és annak „prózai variánsa”, a *Szétsi Jánosnak mutatott rettenetes dolog* című elbeszélés még további két fontos, mintaként megjelölhető alkotásként bővíti a *Comico-Tragoediához* kapcsolható feltételezett forrásoknak és előképeknek a számát.

V. Újabb adalékok: Fiátfalvi György *Pokolbeli látomása* és *Szétsi János infernóleírása*

Fiátfalvi György *Pokolbeli látomásának* jelenlegi ismereteink szerint eddig négy kéziratos másolata ismert. Az első változatra Szabó T. Attila bukkant rá az Erdélyi Múzeum kézirtatárának egy 18. század végi csonka kéziratos füzetében. Felfedezéséről az *Erdélyi Irodalmi Szemlében* számolt be, megjegyezve azt is, hogy az általa közölt szövegváltozaton⁵² kívül a kolozsvári unitárius kollégium kézirtatárában is fellelhető a szöveg, ezt azonban a könyvtári katalógus hiányosságai miatt nem találhatta meg. Megtalálta viszont Klaniczay Tibor, aki egy kolligátum (Román Tudományos Akadémia Könyvtára, Kolozsvári Fililálé, Ms. U. 1214/A–B.) 31–34. levelein bukkant rá Fiátfalvi költeményének másolatára, ám annak csonka – csupán a szöveg 73. strófájától kezdődő – formájában. E két kéziratos másolat mellett Lakó

⁵¹ BINDER Jenő, *Egy magyar Lázár-dráma és rokonai*, EPhK 22 (1898), 19–43, 97–111, 221–323.

⁵² SZABÓ T. Attila, *Fiátfalvi György Pokolbeli látomása 1626-ból*, ItK 41 (1931), 71–86.

Elemér a szöveg még két másik változatáról is hírt adott.⁵³ Eszerint Fiátfalvi költeményének harmadik változata az Ms. U. 2137. jelzetű, fedőlap nélküli, cérnával összefogott füzetecskében található, mely a szöveg címét is megőrizte: *Sz[en]tgyörgyi mester historiája*. A negyedik változatot pedig az időközben elveszett *Brassai-kódex* 28–45. lapjai tartalmazták, hasonlóképp megőrizve a mű címét is.⁵⁴

A *Pokolbeli látomás* szerzője a 17. századi levéltári iratok tanúságai szerint az 1620-as években Bethlen István erdélyi gubernátor „scribája”, vagyis íródeákja volt, 1626-ban – tehát költeménye megírásának idején – pedig az erdőszentgyörgyi iskola tanítója lehetett. Erről az adatról a *Pokolbeli látomás* záró strófája tájékoztat, csakúgy, mint szerzőjének nevééről, melyet a versfőkből olvashatunk ki:⁵⁵

Írtam ez verseket Böjtmásnak havába,
Kisküküllő mellett szöntgyörgyi schólába,
Ezer 600-ban és 26-dikban,
Nevét [GEORGIUS FIATFALVI] is feltette vers iniciumban.⁵⁶

A szöveg közvetlen forrását nem ismerjük, ám tudomásunk van egy 1645-ös, prózai formában íródott, hasonlóképp a pokolbeli kínok szörnyűségeit tárgyaló elbeszélésről, a *Szétsi Jánosnak mutatott rettenetes dolog* címet viselő munkáról,⁵⁷ mely zavarba ejtően sok hasonlóságot mutat Fiátfalvi *Pokolbeli látomásával*. A két szöveg keletkezési idejét (1626 és 1645) tekintve, nem elképzelhetetlen, hogy Szétsi János infernoléírása Fiátfalvi költeményét használta forrásaként, de talán valószínűbbnek tarthatjuk, hogy e két pokolra szállás inkább egy közös előzményre megy vissza, s mindkét szerző abból merített alkotásának megírásakor. Mivel azonban e feltételezett közös forrást jelenleg nem ismerjük, a *Comico-Tragoediával* való kapcsolódások vizsgálatakor is csupán e rendelkezésünkre álló két szövegből indulhatunk ki, ezek közül is leginkább Fiátfalvi *Pokolbeli látomásából*. A Névtelen szerző alkotásával való összevetésére egyfelől a szöveg kronológiai közelsége, másfelől

---

⁵³ LAKÓ Elemér, *Fiátfalvi György erdőszentgyörgyi mester historiája 1626-ból*, Keresztény Magvető 85 (1979), 39–54.

⁵⁴ *Történelmi Tár*, 1896, 122–125.

⁵⁵ SZABÓ T. Attila, *Adatok Fiátfalvi György életéhez*, ItK 49 (1939), 179–180.

⁵⁶ RMKT XVII/IV, 152.

⁵⁷ A *Mihály deák-kódex* őrizte meg a 97a–104a lapokon. (DÉZSI Lajos, *Régi magyar verseskönyvek ismertetése (IV. Mihály deák codex)*, ItK 25 (1915), 431–444.

pedig verses formája nyújt alapot, de indokoltá teszi az összehasonlítást a két szöveg nyelvezetének hasonlósága is, valamint a bennük található motivikus és textuális jegyeknek az azonossága, s legfőképp a pokolbeli büntetések leírásának rokonsága.

A *Comico-Tragoedia* és Fiátfalvi *Pokolbeli látomásának* motivikus hasonlóságai közül a legszembetűnőbb kétségkívül az angyali intés mozzanata, valamint a már a *Visio Philberti*ből is ismert átkozódás motívuma. A Névtelen szerző drámájának második scénájában a hitvány Gazdag lelkét elragadni készülő ördögöket Angelus megállásra készíti, csakúgy, mint Fiátfalvi költeményének angyala, aki a testi bűnökben vétkes embernél járó követségének második alkalmával hirdet – hasonlóképpen teológiai argumentumokra épülő – biztató szavakat:

<i>Comico-Tragoedia</i>	<i>Fiátfalvi Pokolbeli látomása</i>
<p>„Hallád gonosz Sátán, ne siess elkapni, Testétől a lelkét menten elragadni, Senkit Isten mennyből nem akar kihagyni, Christus életet jött mindeneknek adni. Mindenért, jól tudod, az Úr Christus megholt, Kit önnön képére, mint ezt, teremtett volt; Isten felől gyakran élteben ez is szólt, Nem érdemel talán azért örök poklot.”</p> <p>(Act. II., Sc. II., 63: 800–807.)</p>	<p>Az angyal biztatta, énnekem azt monda: „Noha nagy sok, úgy mond, bűneidnek száma, Az Isten nem akar így vetni pokolra, Nem akarja lelked így vetni halálra. Akarja szent nevét, hogy higgyed, ki légyen, Ostora tereád egy kevéssé legyen, Hogy az te példádön sok ember rettegjen, Bűnből nagy sokokat veled terithessen.”</p> <p>(RMKT XVII/IV, 140–14: 81–88.)</p>

De ahogy a *Comico-Tragoedia* Lázár-jelenetének alávaló s szűkmarkú Divese éktelen szitkozódásba kezd az örök kárhozat rettenetében, úgy Fiátfalvi poklának birodalmát is a fősvény lélek átkozódásának szavai hatják át:

<i>Comico-Tragoedia</i>	<i>Fiátfalvi Pokolbeli látomása</i>
<p>„Átkozott volt földön néktek engedésem! Átkozott volt e világra születésem! Nem áldott volt, átkozott volt, minden járássom s kelésem. Átkozott volt, aki szült volt e világra! Átkozott volt, ki nevelt volt ily nagy búra! Átkozott, hogy meg nem ölt volt, ne</p>	<p>„Hirtelen az ismét egy emberré válék, Mely embertől én ott szörnyű átkot hallék, Az nagy kínzás miatt sokat átkozódék, Az ördögök közül ilyen szokat hallék: Átkozott az óra melljeben születtem Az emléők átkoztak kibem neveltetém Anyám is átkozott kitől születtetem</p>

<p>juttam volna e kínra! Soha bátor e világnak az ő színét, A szép Napnak ne láthattam volna fényét! Szülémnek soha bár ne esmértem volna személyét. Jobb volt volna kis koromban, ha engemet kis sélyébe tették volna testecskémet; Álnok dajkám, miért nem metszted volt meg akkor én gégémet? Jobb volt volna, oroszlánok nóstényének Lettem volna eledelül kölykeinek, Hogynem mint ily nagy szörnyű kint szerzet- tem volna fejemnek.”</p> <p>(Act. IV., Sc. II., 69: 1053–1067.)</p>	<p>mind föld meny es Tenger átkozzák éretem, Az Istent is végre szörnyen meg átkozá, Mind mennyieiket szörnyen le karomlá, Iszonyú nagy kínja őneki észt hozzá, Rettentő például előmbe így adá. Kérdem, mi az oka, a komornyik monda: „Fösvénységgel élt ez, az immár jutalma, Az Úrhoz nem tére, sőt nekünk szolgálá, Örökkön örökké ez léssen jutalma.”</p> <p>(RMKT XVII/IV, 143–144: 197–212.)</p>
---	---

Érdekesebb analógiát kínál azonban a pokolbeli büntetések leírása. Mindkét szöveg megegyezik abban, hogy a bennük megjelenő büntetőapparátusok a bűnök típusa szerint differenciált, érdem szerinti bűnhődés elve alapján működnek. Fiátfalvi alkotásának esetében ez minden bizonnyal a Dante *Infernó*jában alapvető eljárásként érvényesülő *contrapasso* elvéből táplálkozik, hiszen Fiátfalvi költeményének más jellemzői is az itáliai mester *Commediájával* rokon gondolatvilágról árulkodnak, amelyet az unitárius iskolamester talán latin prédikációkból ismerhetett. Természetesen a Névtelen szerzővel kapcsolatban sem zárhatjuk ki Dante közvetett vagy közvetlen hatását, de valószínűbbnek látszik, hogy a *Comico-Tragoedia* „dantei jegyei” – így például az ellenbüntetés alkalmazása is – inkább Fiátfalvi költeményéből eredeztethetőek, mely alkotás több szempontból is irodalmi modellként szolgálhatott számára.

A *Comico-Tragoedia* ördögei, miután felnyitották a pokol kapuit, kízó szerszámokat és tüzes vasfogókat készítenek a fősvény Gazdagnak, mondván:

Jutalmad meglészen amint cselekedté,
Szintén úgy fizetnek, mire fősvénykedté,
A szegény Lázárral miért jól nem tettél,
Várj, majd torkodra forr, amit ittál s öttél.⁵⁸

De miből is áll pontosan a Gazdag büntetése? Egyfelől mérges skorpiók, tüzes vasfogók, éles beretvák, nyársak, vashorgok, s mindenféle hegyes kízó szerszámok alkotják e rettenetes büntetőapparátus eszközeinek kel-

⁵⁸ Act. III., Sc. II., 65: 870–874.

léktárát – ám ennél még iszonyúbb kínokat is el kell szenvednie a többszö-
rösen is bűnös, vétkekben tobzódó Gazdagnak:

Gyorsan tövis ágyat vess Dromo őnéki,
Rút férgekkel minden velejét szíjtasd ki,
Fogát is mind egyig, siess, hamar vond ki;
Ne tégyen kémellést rajta soha senki!

Hevítsétek hamar a Tantalus kádját,
Vasfúrókkal fúrjátok által az agyát,
Nosza gyűjtsátok fel alatta ő ágyát!
Kóstolja, ha jó-é, örök tűznek lángját!

[...]

Hamar hát Ördögök őt fojtogassátok,
Ezerképpen szálljon ő reá sok átok,
Tüzes csigán testét jól megforgassátok,
Sebeit áspissal szörnyen marassátok!
Elsőben is néki tolják ki a szemét,
No rontsátok össze már minden tetemét,
Liggassátok által ti mind a tűz körmét,
Hadd emlegesse meg világi örömét!

Egészlen ő róla bőrit levonjátok,
Gyengén tartott testét épen bésózzátok,
Álnok s csalárd szívét általnyársoljátok,
Talpig sarátnakba őtet takarjátok!
Hamar metéljétek el mind orrát s fülét:
(Így jár az, valaki Istene ellen vét,)
Egyenként szedjétek ki a szeme szőrét,
Olajban rántsátok meg a feje bőrét!

Egyfelől egyitek karjait megtörje,
Másfelől a mástok őtet pofon verje,
A többitek néki szárát fűrészelve,
Ő testét metélni senki ne restellje!⁵⁹

– olvashatjuk Pluto ellentmondást nem tűrő utasításait.

Érdekes módon nagyon hasonlóan bűnhődnek Fiátfalvi poklának kár-
hozottai is:⁶⁰ A fősvény egy tűzlánggal teli égő kemencében gyötrettetik; az

---

⁵⁹ Act. III., Sc. II., 66: 902–909; 67: 958–975.

⁶⁰ RMKT XVII/IV, 143–151, 189–440.

ártatlanokat kínozó, kegyetlen gyilkos egy kaszákkal és beretvákkel teli tövis-
 ágyban ég, s mindezekén túl még ízenként el is metélik testét; a haragos,
 átkozódó és istent káromló ember egy tüzes kádban szenved, ahogy testi
 férgek kínozzák örökké; a hazugok nyakán lyukat fúrnak, majd nyakuk csi-
 golyáján kivonják csalfaságban lomozó nyelvüket, s éles beretvákkel metélik
 azt; a gazdag uzsorások tüzes szekérben kízzattatnak, amelyben tüzes vas-
 fogókkal szaggatják testüket; a saját javaikkal meg nem elégedő kapzsi bű-
 nösöknek fogókkal kivonják a belüket; a részegek a kénköves tűztől lángoló
 vízét kénytelenek inni; a szegényeket nyomorgató kegyetlenek pedig vé-
 res tajtékot vetnek szájukon.

A büntetések leírásának hasonlóságán túl egymással azonos lexikai ele-
 meket és rokon szintaktikai szerkezeteket is találunk a két szövegben (a
 rokonságot mutató elemeket dőlt betűtípussal szedtem):

<i>Comico-Tragoedia</i>	<i>Fiátfalvi Pokolbeli látomása</i>
<p>„Mert nem tudom soha, mi az állat vagy, Én amint látom, tehát ember nem vagy, Sem Angyal, sem Ördög te bizony nem vagy, Nosza, mondd meg szép szóval azért, ki vagy.”</p> <p>(Act. III., Sc. IV., 82:1590–1593.)</p>	<p>„Az élő Istennek nagy nevére kérek, Mondd meg, ha angyal vagy, avagy mit reméljek, Ha késértet vagy is, mondd meg, téged kérek.”</p> <p>(RMKT XVII/IV., 90–92.)</p>

<i>Comico-Tragoedia</i>	<i>Fiátfalvi Pokolbeli látomása</i>
<p>„Mert örökkön mind örökké lesz kínszámom, Soha nem lesz innét nékem távozásom, S bár úgy lenne, csak lehetne sok kínok- ban kimúlásom.”</p> <p>(Act. IV., Ss., II., 69: 1044–1046.)</p>	<p>„Fösvénységgel élt ez, az immár jutalma, Az Úrhoz nem tére, sőt nekünk szolgálja, Örökkön örökké ez leszén jutalma.”</p> <p>(RMKT XVII/IV, 144: 211–212.)</p> <p>„Sok ártatlan vérnek volt szomjúhozója, Büntelen az embert gyakorta kínozza, Mikor nem ölhetett, ugyan szomjúhozta, Immár mindörökké ez leszén jutalma.”</p> <p>(RMKT XVII/IV, 144: 225–228.)</p>

Jól látható az is, hogy *Fiátfalvi Pokolbeli látomása* és a *Comico-Tragoedia* má-
 sodik scénája versformájában is megegyezik egymással. Mindezekén túl azon-

ban érdemes a két szöveg kronológiai adataira is egy pillantást vetni. Fiátfalvi György *Pokolbeli látomását*, mint ahogyan azt a költemény kolofonjából tudjuk, 1626-ban írta. A *Comico-Tragoedia* keletkezési idejét az eddigi kutatások eredményei alapján pedig az 1607–1646 közötti időszakra tehetjük, ahol a *terminus post quem*et az első scéna első actusához tartozó nótajelzésnek a *Vásárhelyi daloskönyvből* való eredeztetése adja, a *terminus ante quem*et pedig a dráma *editio princeps*ének, vagyis az 1646-os váradi kiadásnak az időpontja jelenti.

Minden kétséget kizáróan természetesen nem állíthatjuk, hogy Fiátfalvi György lenne a *Comico-Tragoedia* szerzője, azonban egyfelől a két szöveg között meglévő számos hasonlóság – a versformától a lexikai, szintaktikai és motivikus elemek megfelelésén át egészen a pokolbeli büntetések leírásának hasonlóságáig –, másfelől pedig a két szöveg egymáshoz való kronológiai közelsége mégis azt engedi sejtetni, hogy nem lenne lehetetlen a *Comico-Tragoedia* szerzőségét is Fiátfalvinak tulajdonítani. Elképzelhető ugyanis, hogy Fiátfalvi a *Pokolbeli látomás* után, annak témájára és motivikus anyagára támaszkodva egy nagyobb drámai vállalkozás (a *Comico-Tragoedia*?) megírására is rászánta magát. Ha pedig így van, akkor a *Comico-Tragoedia* hozzávetőleges keletkezési időpontja is egy rövidebb periódusra, az 1626–1646 közötti időszakra szűkülne. Ennek teljes bizonyításához azonban további filológiai érvek lennének szükségesek, így bizonyosan csak annyit állíthatunk, hogy Fiátfalvi György *Pokolbeli látomása* legalább olyan fontos, ha nem fontosabb helyet foglal el a *Comico-Tragoedia* feltételezett forrásainak és irodalmi párhuzamainak a sorában, mint Nyéki Vörös Mátyás *Dialógusa* vagy a *Tintinnabulum Tripudiantium* című verses *ars moriendi* – és kétségtelenül alapvető modellként szolgálhatott a Névtelen szerző számára.

Varjas János levelei Péczeli Józsefhez

1.

Csákvári Varjas János (1721–1786) korának neves tudós egyénisége volt, aki a Debreceni Református Kollégium tanáraként jelentős szerepet játszott a város református közösségének életében. Ha költőként nem is hagyott hátra kiemelkedő alkotásokat, s mai szemmel nézve alakját középszerűnek is kell megítélnünk, az akkor is vitathatatlan, hogy szakadatlan munkabírásával nagyon sokat tett a református kollégiumért.

Jelen dolgozat írója Péczeli József levelezésének kiadásra előkészítése során találkozott Varjas János 15 vejeéhez írt, máig kiadatlan levelével,¹ és ezen levelek alapján vállalkozik rá, hogy egy rövidebb áttekintés keretein belül ismertesse írójuk tudományos érdeklődését, és bemutassa azokat a nehézségeket, amelyekkel a kollégium tanáraként szembe kellett néznie.

Mivel a mai napig nem született olyan átfogó tanulmány, mely a neves debreceni professzor munkásságát és életét ismertetné, nem tartom haszontalannak dolgozatom első részében Varjas János életrajzának rövid áttekintését, erre vonatkozóan pedig a legfőbb forrásnak Sinai Miklós írását tekintettem, melyet a neves professzor kollégája temetésén olvasott fel 1786. június 6-án, és amit 1859-ben nyomtatásban is megjelentettek.² Kazinczy Ferenc is Sinai életrajzát használta, mikor 1808-ban *Magyar régiségek és ritkaságok* című kötetében megjelentette a *Megtért embernek énekét*, és röviden összefoglalta Varjas életpályáját.³ Szinnyei József csak pár sorban emlékezett

---

* Péter Zoltán a PPKÉ BTK Magyar nyelv és irodalom MA-képzésén a Régi magyarországi irodalom szakirány hallgatója. Dolgozatának témavezető tanára: Szelestei N. László egyetemi tanár.

¹ *Péczeli József Levelezése*, MTA Könyvtára, Kézirattár, Magyar irodalmi levelezés, 4. r. 143. sz., a továbbiakban *PLev*, 84–98. számú levelek.

² SINAI Miklós, *Néhai Tiszteletes Tudós Varjas János Uram életének folyása* = SZILÁGYI István, *Varjas János életéhez*, Új Magyar Múzeum, 1859, 479–482.

³ *Magyar régiségek és ritkaságok I.*, Pest, kiad. KAZINCZY Ferenc, 1808, 190.

meg Varjasról,⁴ ahogy a Debreceni Református Kollégium történetét bemutató vaskos kötet is csak egy rövid életrajzot közöl róla.⁵ Az életrajz legújabb összefoglalásának a *Magyar művelődéstörténeti lexikon* Berecz Ágnes készítette szócikke tekinthető.⁶

Sinai szerint Varjas 1721. január 2-án Acsán született. Nemes családból származott, édesapja Varjas István, édesanyja Pap Ilona. Tanulmányait Csáktornyan kezdte, majd Kecskeméten folytatta. 1738-ban a Debreceni Református Kollégium diákja lett. Itt Maróthi György és Szilágyi Sámuel tanítványa volt. 1746-tól a kollégium retorika tanára, majd következő évtől könyvtárosa lett. Az 1740-es évek végén külföldi tanulmányútra indult: előbb a zürichi, majd az utrechti egyetem hallgatója. Sinai megjegyzi, hogy „Helvetiából Belgiumba ment és Ultraiectumban tisztt. Tudós Vesseling és Millius híres professorokat tanulás végett meglátogatta”.⁷ Sinaival ellentétben azonban se Szinnyei, se a MAMŰL nem említi belgiumi útját.

1750-ban tért haza Magyarországra, és lett a kecskeméti kollégium igazgatója és tanára. Ebben az évben vette feleségül Szódi Katalint, Maróthi György özvegyét, Szódi István lányát. Szódi István a debreceni református gyülekezet vezető lelkésze volt.

1752-ben meghalt Tabajdi János, a Debreceni Kollégium tanára. Kármán Andrást akarták meghívni helyébe, aki Losoncon volt tudósllekipásztor, de ő végül nem fogadta el a meghívást. Ezután kapott felkérést Varjas, hogy legyen a kollégium katekizmus tanára. Nem sokkal ezután teológiát is oktatott Debrecenben, de igazi hírnévre mint a zsidó antikvitások és a keleti nyelvek professzora tett szert.

1786-ban bekövetkezett haláláig, összesen 34 évig volt a kollégium tanára. 1754-ben lelkésszé szentelték, papi hivatását azonban sohasem gyakorolta, de számos egyházi megbízást elvállalt. Ha nem túl gyakran, de olykor prédikálhatott is, hiszen egyik levelében így írt:

---

⁴ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*. Forrás: <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/>. (A megtekintés ideje: 2013. jún. 10.)

⁵ *A debreceni református kollégium története*, szerk. BARCZA József, Bp., Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1988, 99–100.

⁶ *Magyar művelődéstörténeti lexikon XII.*, szerk. TAMÁS Zsuzsa, Bp., 2011, 313–314. A továbbiakban: MAMŰL.

⁷ SINAI, *i. m.*, 480.

A' papolo székben alig lehetett felmásznom. Praedikállottam I. Mos. XLVI. 30. Nem fordítottam: ha akartam volna sem lett volna idő hozzám, szerdai déltől fogva pénteki nyolc óráig. Elég Sermonst vettünk a' Frantzoktól vissza kellene adnunk Magyarul.⁸

Egy másikban pedig ezt olvashatjuk:

A' mi Jó Emberünk T. Superintendens Uram meghala és eltemetették d. 21. Jul. Kovátsiban. Én voltam hivattatva edgyik hogy predikáljak felette másik T. Hunyadi Uram.⁹

Ez esetben azonban betegség miatt nem tudott eleget tenni a meghívásnak. Emellett számos más megbízást is elvállalt, mint a kollégium tanára részt vett II. József fogadásán is, mikor a kalapos király a kálvinista Rómába látogatott. Ennek emlékére később egy csak e betűs magánhangzókat tartalmazó levéllel is megtisztelte az uralkodót.¹⁰

Sinai Miklós így emlékezik meg Varjas utolsó napjairól:

a betegség és a keserves fájdalmak megkönyékeztvén, egészen elerőtlenedett és három holnapoktól fogva fájdalmai s buzgóságos fohászkodásai után, lelkét az úrnak szent kezébe ajánlotta és megnyugodott minden fáradságaitól, 1786-dik esztendőben, ezen folyó szent Iván havának 4-dik napján, reggeli 7 és 8 óra között, minek utána élt volna LXV esztendőket, VI holnapokat, és 2 napokat.¹¹

Utolsó, lányához írt levelében így írt betegeskedéséről:

Edes Leányom Katám!

Nagy megújulásomra lett beteg ágyamban, a' Férfjed távol létében irt 's küldött leveled vétele. Nem tudálom ha rolam annyi földre kedvtelen híreket hallasz. Ittis elégszer volt nékem már holt hírem a' városon. Jöttekis némellyek, mint holtak látásomra. Áldott az UR! Élek még, de nagy erőtlenkedések között. Így tetszett ö Felségének engemet meglátogatni. Igyekezem Isten kegyelme által békeséges türessel és jó remenységgel várni az UR szabadítását.¹²

Kazinczy Ferenc Varjas irodalmi munkásságáról megjegyzi, hogy „Könyveket nem írt, noha az tőle kitelhetett volna”.¹³ Ezzel szemben jegyzi

---

⁸ *PLev*, 85. sz. levél.

⁹ *Uo.*, 97. sz. levél.

¹⁰ *Iosepho II. Romanorum Imperatori Pio. Felici. Augusto Sacrafissimae Suae Maiestatis Devotissimus Subditus Joannes Varjas* = SZILÁGYI István, *Varjas János életéhez*, Új Magyar Múzeum, 1859, 476–478.

¹¹ *SINAI, i. m.*, (2. j.) 481.

¹² *PLev*, 98. sz. levél.

¹³ *KAZINCZY, i. m.*, 190.

meg Szilágyi István, hogy abban a ismeretlen verselő által írt parentációban, ami Varjas temetésén hangzott el, a következő olvasható:

Mely sok munkát küldött a könyvnyomtatóra:
Ti sok néma könyvek, induljatok szóra.¹⁴

Szilágyi úgy értelmezte ezeket a sorokat, hogy Varjas saját műveit adatta ki, és nem érti, hogy itt pontosan mely művekre utalhat a vers. Véleményem szerint azonban itt a mások által írt, Varjas által kiadatott könyvekre utalt a versíró. A debreceni professzor ugyanis több, elsősorban az oktatásban használt könyvet is újra kiadatott. Többek között kétszer megjelentette Maróthi György *Arithmetica*ját, újra kiadatta Benedict Pictet *Medulla christianaе theologiae* című kötetét, Phaedrus meséit Horatius *Ars poetica*jával, a *Dicta Catonisszal* egy kötetben. Ezenkívül háromszor megjelentette Maróthi zsoltáros kötetét kibővítve.¹⁵ Ez minden bizonnyal azzal áll összefüggésben, hogy 1753-ban a kollégiumi professzori tanács megbízta a híres, Maróthi által alapított énekkar vezetésével.

Költői működésével Varjas iskolát teremtett. Csupa azonos magánhangzót tartalmazó versei miatt diákjai tréfásan csak „Verjes Jénes”-nek becézték.¹⁶ Leghíresebb költeménye az ötvenöt versszakból álló *Megtért embernek éneke*, amely csupa e betűs szóból áll. Varjas ma talán már kicsit megmosolyogtató versének komoly mondanivalója van: az átértzett bűnbánat és az ember esendősége. Egyet kell értsek Mezei Márta megállapításával, miszerint ez, illetve a formái ügyeskedés tudós magyarázata menti meg a kísérlet furcsaságát.¹⁷ A kortársak közül Kazinczy Ferenc és Földi János is tudós mentségeket keresett Varjas kísérletére.¹⁸

A kísérlet pedig nem maradt válasz nélkül: Hunyadi Ferenc debreceni prédikátor előbb a, majd o és ö hangon felelt meg Varjasnak.¹⁹ De Varjas és követői megrekedtek a puszta technikai formáságoknál: verseik jó mester-

---

¹⁴ SINAI, *i. m.*, 483.

¹⁵ *A debreceni református kollégium története*, szerk. BARCZA József, Bp., Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtó osztálya, 1988, 100.

¹⁶ GYÓRI L. János, *A kollégium szerepe a magyar művelődésben*. Forrás: <http://digit.drk.hu/?m=lib&book=2&p=14>. (A megtekintés ideje: 2013. jún. 10.)

¹⁷ MEZEI Márta, *Felvilágosodás kori líránk Csokonai előtt*, Bp., Akadémiai, 1974, 151.

¹⁸ *Uo.*

¹⁹ *Varjas János – Hunyadi Ferenc azonos mássalhangzókon írott versei*, OSZK, Kézirattár, Analekta 6474.

munkák, de semmi többek. A költőiségnek nagyrészt híján vannak (bár kétségtelen, hogy a *Megtért embernek éneke* tartalmaz néhány jól sikerült strófát – erre Mezei Márta is felhívta a figyelmet),²⁰ illetve egy idő után komolytalanná és ízléstelenné válnak.

Mint alkotó, Varjas elsősorban e betűs elégiájával élt a köztudatban. Az *Elegia veri nominis post tot secula ab elegies inventis si musis placet prima et ipsa Hungarica* először 1775-ben jelent meg Debrecenben. Másodsorra Kazinczy adta ki már hivatkozott kötetében, a *Magyar régiségek és ritkaságok*ban, az 1800-as évek első felében.²¹ Aztán a huszadik században Weöres Sándor válogatott be belőle egy részletet híres, *Három veréb hat szemmel* címet viselő antológiájába.²² Ezenkívül egy részlete bekerült a *Magyar költők: 18. század* című kötetbe is.²³

Említett versein kívül Varjasnak két kéziratban maradt munkája található meg a Debreceni Kollégium Kézirattárában. Az egyik egy héber nyelvtan, a másik egy katekizmusmagyarázat.²⁴ Mindkettő tanári munkásságának terméke, ahogy valószínűleg a Bod Péter *Magyar Athénásához* írt jegyzetei is.²⁵

2.

Varjas János botanikai érdeklődésének a Péczeli Józsefhez írt levelekben több alkalommal is hangot adott. 1781 decemberében kelt írásában²⁶ a nyárfáról és a nyírfáról értekezett.

A nyárfának két fajtájáról tett említést: a fekete és a fehér nyárról. A fekete nyár „a’ fa körül vala mennyire a’ levelei el széllednek, mindenütt új növényeket, plántákat, hoz”, ezzel szemben a fehér nyár „mint, a’ füzfa, a’

---

²⁰ MEZEI, *i. m.*, 152.

²¹ *Prof. Varjas János E vocálisú éneke. Debreczenben, 1775.* = *Magyar régiségek és ritkaságok I.*, Pest, kiad. KAZINCZY Ferenc, 1808, 190.

²² *Három veréb hat szemmel: Antológia a magyar költészet rejtett értékeiből és furcsaságaiból*, szerk. WEÖRES Sándor, Bp., Szépirodalmi, 1977, 317–318.

²³ *Magyar költők 18. század*, szerk. MEZEI Márta, Bp., Magyar remekírók, Szépirodalmi, 1983, 492–494.

²⁴ *MLAMŰL XII.*, 314.

²⁵ HÉTHY Zoltán, *Varjas János debreceni professzor jegyzetei Bod Péter Magyar Athénásához*, Déri Múzeum Évkönyve, 1974.

²⁶ *PLev*, 84. sz. levél.

le dugott ágakból tenyészik”. Mind a két nyárfafajta magvai természetes tokokban állnak és repítőszőrösök, vagyis mind a két fajta magvakkal szaporodik, és mind a kettő szaporítható dugványozással. Ennek ellenére Varjas mégis úgy ír, mintha két különböző módon lehetne szaporítani a két fajtát. Valószínűleg azért csak a fehér nyár kapcsán emlékezik meg a dugványozással kapcsolatos szaporításról, mert ezt a fajtát láthatta ily módon szaporítani. A szöveg tanúsága szerint ez a fajta állt a kollégium és saját háza udvarán is. Ennek pedig egyszerűen az lehet a magyarázata, hogy ez a fajta nemcsak a nedvesebb, folyami völgyekben, mocsaras területeken, hanem a szárazabb országrészekben is kezdettől fogva jelen volt – ellentétben a fekete nyárral, amely az ártéti folyamvölgyeket részesítette inkább előnyben szerte a Kárpát-medencében.²⁷ A fehér nyár a déli, szárazabb országrészek jellegzetes növénye volt már az 1700-as években is.

A század második felében indultak meg azok az Alföld-fásítási törekvések, melyeknek során majd száz éven át honi fafajokat, köztük fekete nyárt és fehér fűzet alkalmaztak. Ennek következtében a fekete nyár is elterjedt szerte az Alföldön, a szárazabb, homokosabb területeken is. Valószínűleg ezekről a telepítésekről Varjasnak nem sok információja lehetett, hiszen azt írja, hogy a „nyár fa tsuda ha nem terjed a’ Genevai homokon”.²⁸ Holott a homokos talaj megkötésére már ekkor sikerrel alkalmaztak fekete nyárfákat.

A nyárfa után a nyírfáról is hosszabban írt a debreceni professzor. Állítása szerint a „nyír fa nálunk elég sűrű”, ugyanakkor „tenyészésének vizsgálatában eddig gondos” nem volt. Azt viszont tudni véli, hogy az ágaiból seprűket csinálnak, a hóhér is azzal „seprűz”, illetve erősebb ágaiból abroncsokat készítenek. Úgy tartották, hogy „vas alá kerék talpnakis legjobb a’ nyírfa”.

Ezután a nyírfa lecsapolásáról és a nyírfanedv fogyasztásáról értekezik. Megemlékezik Fazekas Sámuel nevű sógoráról, akinek a szőlőjében volt egy igen nagy nyírfa, és ebből a nyírfából minden tavasszal csebreket szedett tele vízzel. Varjas szerint „olyan természeti vagyon annak a’ fának, hogy mikor fakadni kezdenek a’ fák, ő néki az ő vékony gyenge ágai tele levén vízzel egészen le felé hajlanak és önként viz tseppeket botsátanak”. Nem a

---

²⁷*Növénytan*. – Forrás: <http://www.nyme.hu/fileadmin/dokumentumok/emk/novenytan/novenytan/kiadvanyok/evfa/EVFA2004.pdf>. (A megtekintés ideje: 2013. jún. 10.)

²⁸ *Uo.*

sógora volt az egyetlen, aki szívesen fogyasztotta a nyírfanedvet: egy bizonyos Őz Ferenc úgy élt vele, mint a „márciusi szesszel”. „Ugy tartotta hogy száraz betegség ellen lehet a' nyir vízzel élni”, de Varjas mindezt csak mesebeszédnek tartotta. Azzal érvelt, hogy nincs tudományosan, a tapasztalat által alátámasztva ez az állítás. Itt megmutatkozik korszerű tudományos gondolkodásmódja, amelynek máshol is hangot ad a levelekben.

A nyírfát kezdettől fogva használták gyógyászati célokra, a nyírfa nedvet ősidők óta fogyaszthatták. Évente tavasszal megcsapolták a nyírfákat, a nyírfa nedvből később szeszes italokat is készítettek. Az 1850-es évekig egyfajta természetes antibiotikumként használták. Segíti az emésztést, tisztítja a vért, jó hatással van a vizelet kiválasztásra, de egyszerű szomjoltóként is lehet használni. A nyírfa népi gyógyászatban való használata megszokott volt – ennek szép bizonyítékai Varjas sorai is.

Utolsó, külföldre címzett levelében Varjas görögdinnye magokat gyűjtött össze Péczelinek, és zárt a levél mellé a borítékba.²⁹ A magok különfélék voltak:

a' sárga magva leg kevesebb: tser hajubul valo: ezt könnyen meg lehet esmerni ő Nganak. A' Görög dinnye magok, színekre nézve igen különbözök, de mind veres bélüekből szedtem magam őket, olly szépek voltak a' dinnyék mint a' pomagranat szokott belől lenni.³⁰

A gondosan, saját maga válogatott magvakkal az volt a célja, hogy tanítványa ismertesse meg a dinnyét a svájciakkal, mert elmondása szerint ott nem ismerték azt. Külön ügyelt arra, hogy jó ízű dinnyék magvait tegye félre a címzett számára. Az 1783-as esztendőben a levél tanúsága szerint igen jó volt a dinnyetermés:

Soha talám olly nagy dinnyék és olly böven nem termettek nálunk, mint ez esztendőben. T. Ormos Uram lakodalmába meg mérettünk edgyet és nyomott 24. fontot: az előtt magam házánál fontoltattam meg kettőt, és noha már nagyon apadt bélüek voltak, mégis nyomtak 43. fontot.³¹

Egy másik levelében tanácsokat fogalmazott meg a dinnye elvetésének az idejéről.³² Eszerint a dinnyét május elején szokták vetni. Ha lehet sejteni,

---

²⁹ *PLev*, 87. sz. levél.

³⁰ *Uo.*

³¹ *Uo.*

³² *PLev*, 86. sz. levél.

hogy az időjárás miatt nem érne meg, vagy a növény már palánta korában elfagyta, akkor a magok egy részét el lehet tenni a következő esztendőre is.

A dinnye mellett Varjas pedig olajfacsemetéket is szívesen küldene Svájcba, Saussure uramnak:

Az olajfáru! azt mondják itt az emberek hogy nem magrul, hanem tsemetérül lehet szaporítani. Ha mód volna benne: örömet küldenék az Urnak Saussur Uramnak.³³

Varjas maga is foglalkozott növénytermesztéssel, borkészítéssel. Próbálkozott repce termesztésével,³⁴ illetve volt egy kisebb szőlőskertje.³⁵ Egy alkalommal egyik látogatója, Nagy István uram, „Jankai aszszu szőlő bor készítésben”³⁶ találta. Egyik levelében pedig bizonyos, magasra növő fűfélérről érdeklődött, amelynek magvát Pázmándi uramtól kapta:

Az Urat Pázmándi Uramat ne sajnálja megkérdezni T. Uram: mekkorára, vagy mennyire szokott nőni az a' fű, mellynek magvát az Ur én hozzám küldötte? En elvettem és majd holnunk allyáig ér és kövér igen majd olyan mint a' som-kóro nálunk; azon kívül hogy a' szára nem olly kemény annak, mint a' som koronak Meliboeus szokott lenni.³⁷

Ebből a leírásból nem lehet kideríteni, pontosan melyik magasra növő fűfélérről lehet szó. Valószínűleg egy nem őshonos fajtáról, melyet dísznövényként ültettek.

Varjas botanikai érdeklődésében nincs semmi különös. Debrecenben a növénytan iránti érdeklődésnek évszázados hagyományai voltak: a 16. században a városban működő Melius Juhász Péter írta meg az első magyar *Herbariumot*.³⁸ Ezután hosszú ideig nincs adat arról, hogy valaki botanikával foglalkozott volna a kollégium tanárai közül. Azt viszont tudjuk, hogy a kollégium professzorai közül többen is folytattak orvosi tanulmányokat, a botanika ismerete pedig a városi orvosok tudományához tartozott.³⁹ Hatvani István (1718–1786) példája bizonyítja, hogy ezek az orvos tanárok

---

³³ Uo.

³⁴ *PLev*, 87. sz. levél.

³⁵ *PLev*, 86. sz. levél.

³⁶ *PLev*, 87. sz. levél.

³⁷ *PLev*, 92. sz. levél.

³⁸ *Herbarium Az Faknac Fveknec nevekről, természetekről, és hasznairül Magyar nyelvre, és ez rendre boszta az Doctoroc Könyveiből*, Kolozsvár, 1578.

³⁹ *A debreceni...*, i. m., 615.

valóban foglalkoztak botanikával,⁴⁰ ami elsősorban a gyógynövények és a mérgező növények ismeretét jelentette. A botanika nem volt önálló tudomány, hanem az orvoslás részét képezte. A 18. században még nem különültek el egymástól a különböző tudományok, nem létezett önálló természettudomány, ezen belül botanika, fizika, kémia vagy földrajz. A korszak nagy tanáregyéniségei pedig majd mindannyian polihisztorok voltak. A tudomány fejlődése még nem lépte át azt a határt, amit egy tehetséges, átfogó érdeklődésű ember ne tudott volna áttekinteni. A természettudományokat az 1700-as évek első felében egységesen filozófiának nevezték, s végleges elkülönülésük a teológiától csak a század második felében zajlott le.⁴¹ Varjas szerint szükséges volt a tanároknak természettudományokkal is foglalkozni a teológiai és filozófiai tanulmányok mellett:

Nékünk szükségünk vagyon a' naturalis historiárais: hogy ne nevéssenek bennünket a' Theologia mellett azok, a' kik most normalisták akarnak lenni egész hazánkban.⁴²

A felvilágosodás időszakában az egyházi tudományosságot képviselők mellett már kialakulóban volt egy világi értelmiségi réteg is. Talán rájuk utal a szöveg, ők akarnak „normalisták lenni egész hazánkban”.

A fizikoteológia irányzatának a megjelenése is arról tanúskodik, hogy az egyházi tudományosságot művelők igyekeztek magukévá tenni a legújabb tudományos eredményeket. A fizikoteológia hatásáról tanúskodnak Varjas következő sorai:

Az edgy utálatos féreg: mindazáltal azis hirdeti a' Teremtőnek böltsességét és gondviselését 's hatalmát. Hát az ezeknél nemesebb teremtesek! etc. etc.⁴³

Csodálja a természet nagyságát, és úgy érzi, hogy a világ jelenségeiben rejlő ismereteket nem lehet a maguk teljességében feltárni. Még azokról az élőlényekről is alig tud valamit az ember, amikkel mindennap találkozik:

A' Pók uton, út félen, fűvön, fán, házban 's azon kívül mindeneknek szemek előtt forog: mégis ugy tartom, századik sem esmeri közölünk tsak a' nagyjából is. Játzdodtam edgykor nagy emberek előtt tsak ezzel a' kérdésselis: honnan botsátja

---

⁴⁰ *Uo.*

⁴¹ *Uo.*, 101.

⁴² *PLer*, 86. sz. levél.

⁴³ *Uo.*

az ő fonalát, és hogy kötheti meg az ő kötelét az egyenesen által ellenben való ághoz vagy karóhoz s'át.⁴⁴

A keleti nyelvek professzoraként Varjast a természettudományok mellett a nyelvészet is érdekelte. Egyik levelében a nyelvújítással kapcsolatos dolgokról fejtette ki véleményét. Elsősorban didaktikai megfontolásból írta a következőket:

Nem szerettem soha azt a' képtelen babonasságot, hogy minden szót magyarul tegyenek ki a' Magyar beszédben, akar mirül legyen a' szó.⁴⁵

A grammatikával kapcsolatos szakkifejezéseknek a magyarosítását nem tartotta szükségesnek: „Grammatica, casus, nominativus, G. D. A. V. e. Singularis, Pluralis, Participium, Adverbium, Supinum, Gerundium” – ezeket állítása szerint megtartotta az oktatás folyamán, és nem fordította le őket magyarra. Felfogása szerint a gyerekeket ezekre a fogalmakra hamar meg lehet tanítani „értelmesen”. Ezzel szemben nehezebbnek tartja megérteni velük azt, hogy mi az a részelt szó, és hogy ha meg is tanulják, hogy mit kell érteni eme fogalmon, annak se veszik sok hasznát. Mert a latin és más idegen nyelvek tanulása esetén ismét új néven kell megtanulniuk ugyanazokat a fogalmakat. Ezért sokkal hasznosabbnak tartja, hogyha a diákokat eleve a grammatikában használt latin „szakkifejezésekkel” ismer-tetjük meg. Ezeknek az elnevezését később más nyelvek tanulása közben is tudják hasznosítani:

Deák szók pedig megtartathatnak minden nyelven való Grammaticában, és elég edgyhez megtanulni mit tegyen.⁴⁶

Annak se híve, hogy a mindennapokban mindenféle „szót beleelegyítse-nek” a magyar beszédbe. Az egyes tudományokkal és mesterségekkel kapcsolatban a legtöbb fogalomnak, eszköznek nem volt magyar elnevezése. Varjas nem is adna nekik, hanem azok idegennyelvű megnevezését használná, mert más nemzetek is ezen a néven nevezik azokat. A szakszavak esetében célszerűnek látta egyfajta „nemzetközileg” mindenki számára érthető, közös szókincs használatát. Azt viszont nem nézte jó szemmel, hogy divatból vagy műveltségüknek fitogtatása céljából egyesek német vagy francia szavakat keverték beszédükbe. Gyöngyössiné asszony kényszerűségbe tette

---

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ *PLer*, 94. sz. levél.

⁴⁶ Uo.

ezt – idézett levele tanúsága szerint –, mert idős korában költözött német nyelvű környezetbe, és a nyelvet nem tudta rendesen elsajátítani. Az itthoni kisasszonyok viszont nem kényszerülnének rá erre, mégis így járnak el. Varjas a mindennapi beszédbe csak akkor emelne be nem magyar kifejezéseket, ha „nálok-nélkül” élni nem lehetne. Viszont ha a tudományról van szó, és olyan szóval találkozna, amely a magyar közbeszédben még ismeretlen, akkor azt nevezné „azon nével, a’ mellyen nevezte talám az a’ kívül legelőszőr neveztetett, ha már más nemzetekis felvették azt a’ szót.”⁴⁷

De a szabó vagy a csizmadia helyett miért használná a snajder és a schuszter szavakat? Csak abban az esetben tartaná ezt célszerűnek (a rövidségnek okáért), ha német szabót vagy csizmadiát értene rajtuk. Debrecen városában így jártak el (legalábbis a levél szöveg tanúsága szerint): a schneider és a schuszter alatt német szabót és cipészt értettek.

A magyar nyelvet nem tartja alávalóbbnak az angolnál vagy a franciánál:

a’ mi nyelvünk sem lészen utolsó a’ világi nyelvek között, a’ melly különben mostis sokban majd hozzá foghatatlan.⁴⁸

Ugyanakkor fontosnak tartaná, hogy a külföld példáját követve mi is a tudományok és az olvasás szeretetére tanítsuk az egyszerű embereket.

Péczei *Henriás*-fordításával kapcsolatban megjegyzi, hogy veje úgy igyekezett magyar nyelvre ültetni a *Henriade* eposzt, hogy nyelvünket a franciával egy szintre emelje. Állítása szerint fordítóként veje sem kevesebbet, sem többet nem mondott a francia költőnél. Azonban Varjas nem tudott franciául. Saussure hozzá címzett levelének megvan a latin nyelvű fordítása a Péczei-levelezés kéziratai között,⁴⁹ illetve megvan Varjas latin nyelvű válaszlevele.⁵⁰ A francia tudósnek latinul válaszolt és franciául írott levelét latinra fordította. Miért tette volna ezt, ha beszélte volna a francia nyelvet? Vagyis a *Henriással* kapcsolatban a fordítói munka milyenségéről írtakat valószínűleg nem az eredeti és a magyar szöveg összeolvasása alapján határozta meg. Azt viszont nyelvtanárként nagyon jól látta, hogy pontos és hű fordítást nehéz készíteni egy idegen nyelvű szövegből. Ezzel kapcsolatban jegyezte meg a magyar nyelvről:

---

⁴⁷ *Uo.*

⁴⁸ *Uo.*

⁴⁹ *PLev*, 92. sz. levél.

⁵⁰ *PLev*, 43. sz. levél.

nem olly paraszt a' mi nyelvünk, hogy ezzelis valamire ne lehetne menni, tsak munkába vennék minden dologban.⁵¹

Érdekes, hogy a levelekben költészeti kérdésekről nem értekezik Péczelivel. A levelek tanúsága szerint, miközben Péczeli dolgozott a maga *Henriás*-fordításán, már munka közben megismerhetett részleteket Szilágyi Sámuel fordításából.⁵² Szilágyi és Péczeli közel egy időben ültették át magyar nyelvre a III. Henrikről szóló eposzt. Varjas írta 1784 júniusában kelt levelében:

Imé küldök edgy levelet Henriásbul, a' Fordítónak hire nélkül, a'mint a' Leiro maga tehetségébül tsak ott a' hol néki akkor következett valamit le irot belöle, hogy kérésemre velem közölhesse. Legjobban esett így, hogy gyanu se lehessen hozzá; hogy a' szebbjét szemelte volna ki.⁵³

Nem nevezi meg a fordítót, de nem valószínű, hogy az eposz egy harmadik magyarosítójáról lenne szó. Kiválogatta és elküldte vejének Szilágyi elkészült fordításának legjobbnak ítélt részeit. Emellett saját, e betűs elégiját is megküldte Péczelinek.⁵⁴

Azonban míg a *Henriással* kapcsolatban dicséri, első irodalmi próbálkozása kapcsán megfeddi volt tanítványát. Péczeli *Zayr*-fordítása elé tervezett előszavában bírálta Gyöngyösi István költészetét, és önmagát mintegy a népszerű barokk költővel szemben határozta meg.⁵⁵ Ennek a bevezető résznek (mely egyébként mélyebb nyelvészeti és irodalmi kérdésekről is értekezik) a kéziratát elküldte apósának és Teleki Józsefnek is. Varjas elmarasztaló véleményének adott hangot, melynek a végkövetkeztetése, hogy „Gyöngyösiért pedig talám sokan kardot rántanak”.⁵⁶ Arra inti a komáromi prédikátort, hogy inkább maradjon lelkészi hivatalánál, és ne szítson irodalmi vitákat.

---

⁵¹ *PLev*, 92. sz. levél.

⁵² *Voltér úrnak Henriása. Magyar versekben frantzja nyelvből fordítatott*, Pozsony, 1789. A fordítást végül Szilágyi Sámuel fia adta ki apja halála után, tehát később jelent meg, mint Péczeli *Henriás*-fordítása

⁵³ *PLev*, 88. sz. levél.

⁵⁴ *PLev*, 85. sz. levél.

⁵⁵ *PLev*, 94. sz. levél.

⁵⁶ *Uo.*

3.

A 17. században több magyarországi református zsinaton is hoztak olyan intézkedéseket, amelyek értelmében azokat az iskolamestereket, akik elhanyagolták a *Heidelbergi Katekizmus* tanítását, megfosztották hivatalukból és kizárták őket az egyházmegye közösségéből. 1701-ben aztán a tiszántúli egyházkerület a huszti zsinaton szigorú rendelkezéseket hozott a Káté tanítása érdekében. Többek között elrendelte, hogy a prédikátorok a vasárnapi istentiszteletek alkalmával magyarázzák a Kátét, az iskolamestereket hetente kétszer examináljanak belőle, és aki ezt elmulasztja, arra szigorú büntetés vár. A Felső-Duna-melléken 1713-ban a kocsi zsinat kötelezte az iskolamestereket, hogy minden évben vizsgázzanak a Káté négy-négy kérdéséből.⁵⁷

A *Heidelbergi Káté* szövege gyakorlatilag a reformátusok egyik legfontosabb tankönyve volt, s nagy gondokat okozott a református oktatásban, amikor Mária Terézia rendeleteivel ellehetetlenítette a Káté kiadását. A katekizmus tanáraként Varjas Jánosnak is szembe kellett néznie a Káté szövegének hiányával. Úgy gondolom, a levélszövegekben az erre vonatkozó utalásokat a maguk teljességében csak akkor érthetjük meg, ha ismerjük a Káté kiadása körül kialakult bonyodalmakat, hiszen ezen eseményekre való utalások lépten-nyomon megjelennek bennük. Ezért nem tartom haszontalannak a téma rövid történeti áttekintését.

Miután sikeresen befejezte az osztrák-örökösödési háborút, 1747-ben Mária Terézia rendeletben kötelezte Debrecen vezetését, hogy a városban kinyomtatott *Heidelbergi Kátékat* koboztassák el. Az ekkor még többségében református városvezetés erre nem volt hajlandó, és érdemben csak 1748-ban adott választ a Helytartótanácsnak, melyben kifejtette, hogy a Káté a világ református gyülekezetének hitvallása, amit eddig Magyarországon is szabadon adhattak ki és használhattak.⁵⁸ Vagyis burkoltan közölték, hogy nem áll szándékukban végrehajtani a parancsolatot. A Helytartótanács ezután tíz éven át eredménytelenül rendelte el újból és újból a katekizmusok

---

⁵⁷ ESZE Tamás, *A Heidelbergi Káté története Magyarországon a XVIII. században = A Heidelbergi káté Magyarországon*, szerk. DR. BARTHA Gábor, Bp., Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1965, 173.

⁵⁸ *Uo.*, 184.

elkobzását, de annyit azért sikerült elérnie, hogy a városi tanács lemondjon a Káté újrakiadásának szándékáról.⁵⁹

A *Heidelbergi Katekizmus* szövegére azonban továbbra is nagy volt az igény, hiszen az újabb kiadások példányai gyorsan elfogytak, a régebbi kiadások példányai pedig hamar elhasználódtak. Ezért a debreceniek már azelőtt megegyeztek Im-Hof Rudolf bázeli nyomdásszal a Káté magyar nyelven való kiadásáról, mielőtt a városvezetés bejelentette volna, hogy egyelőre elállnak annak újbóli kiadásától. Bázelen összesen kétszer adatták ki a Heidelbergi Káté szövegét magyar nyelven: 1754-ben és 1760-ban.⁶⁰ Ezek a kiadások azonban csak igen körülményes úton, több év elteltével érkeztek meg az alföldi mezővárosba, de a bázeli kiadásokat még Varjas idejében is használták a levelek tanúsága szerint:

Catechismusbul nem szolgálhatunk, nints magunknakis. Tavalis elment a' Basileai nyomtatás exemplárban harum Mariason.⁶¹

Péczelinek is szüksége lett volna példányokra a Kátéból, hiszen prédikátorként vasárnaponként neki is fel kellett volna olvasnia belőle, illetve Komáromban is vizsgáztatniuk kellett az iskolamestereket a Káté szövegéből. Több esetben is apósától próbált meg kérni egy-egy példányt, de eredménytelenül. A bázeli kiadással kapcsolatban írta Varjas a következőket neki:

Basileai Catekismust itt irul se lehet találni. Talám két esztendőkkel ez előtt T. Kehi Uramnak küldöttem innen kötetlen edgy edgy rénesforinton. De most kötetlen sem lehet kétennyi áronis találni. Én félvén attul a' mi esett, a' magam gyermekeim számára, nyomtattattam még boldog időbe, edgy nehányat. Azokbul szolgálok edgyel; ha tetszik T. Jó Uramnak, nintsen a' T. Uram könyvei között.⁶²

A kiadás nagy előnye volt, hogy az még megcsonkolatlan, átíratlan formában tartalmazta a *Heidelbergi Katekizmus* teljes szövegét, szemben a század utolsó éveiben készült kiadásokkal. Ugyanis 1757-ben a Helytartótanács végül az egész ország területén elrendelte a kiadott Káté-szövegek összegyűjtését és beszolgáltatását. A debreceni püspök⁶³ minden egyházkerületbe utasítást küldött, hogy tagadják meg a Káték kiszolgáltatását. A nép védelmébe is vette a katekizmust, és elrejtette annak példányait a hatóságok em-

---

⁵⁹ *Uo.*

⁶⁰ ESZE, *i. m.*, 185.

⁶¹ *PLev*, 93. sz. levél.

⁶² *PLev*, 90. sz. levél.

⁶³ Zoványi P. György (1728–1757).

berai elől. A református egyház vezetősége pedig apológiában fordult a Helytartótanácsához, amelyben tíz pontba szedték azokat az okokat, amik arra kötelezik őket, hogy meg kell maradniuk a Káté szövegének használata mellett.⁶⁴ Többek között kifejtették, hogy a magyar református egyház része a világ református közösségének, ennek következtében ők önkényesen nem változtathatják meg a Káté szövegét, még akkor sem, ha el kell ismerniük, hogy annak egyes részei több helyen is sérthetik a katolikusokat.⁶⁵ Különösen igaznak érezték ezt a 80. kérdésre adott felelet esetében, de utaltak rá, hogy a bécsi béke pontjai is mellettük állnak, és hogy a Káté szövegében nincs semmi, ami felségsértésre utalna. Ezenkívül arra is utaltak, hogy a katolikusokat inkrimináló részeket nem Magyarországon írták, s ha azokat a prédikátorok a katolikusokat sértő módon magyarázták, akkor megbüntették őket.⁶⁶

Erdélyben egészen addig nem rendelték el a Káté példányainak begyűjtését, amíg az ottani katolikus püspök⁶⁷ fel nem jelentette a reformátusokat a Káté szövege miatt. Állítása szerint a katolikus vallás mellett a Káté szövege a Habsburg házat is sértő és becsmérő kijelentéseket tartalmaz. E feljelentés kapcsán rendelték el a Káté betiltását, példányainak összegyűjtését Erdélyben is.

A debreceni püspök végül 1769-ben begyűjtette a Káté háromszáz példányát, és megüzente a Helytartótanácsnak, hogy ha gondolják, vitessék el tőlük azokat. Mikor újból szükségessé vált a Káté kinyomtatása, annak öntörvényű kiadását már nem merték vállalni. 1778-ben felterjesztik a katekizmus szövegét a hatóságokhoz Pozsonyba nyomtatás céljából. Felterjesztésükre azonban nem érkezett válasz, majd ismételt sürgetésükre közölték velük, hogy a felterjesztett példány elveszett. Egy év múlva azonban Landerer János Mihály (1725–1795) kiadta a Kátét Pozsonyban.

A katolikus Landerer követte a Helytartótanács utasításait, és az összes helyet, amelyet sértőnek éreztek a katolikusokra, átírta vagy kihagyta az új kiadásból. Ezek a helyek a következők voltak: a 30., a 80. és a 98. kérdések és a rájuk adott feleletek.⁶⁸ Ezzel kapcsolatban jegyezte meg Varjas:

---

⁶⁴ ESZE, *i. m.* 187.

⁶⁵ *Uo.*

⁶⁶ *Uo.*, 188.

⁶⁷ Bajtay Antal (1717–1775), hivatalának időszaka: 1760–1773.

⁶⁸ ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi protestáns egyháztörténelmi lexikon*, szerk. LADÁNYI Sándor, Bp., Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977, 245.

Az Heyd. Cathecismust Landerer kinyomtattatta Posenba a' múlt esztendőben, végezte Novemberben. Elhagyva a XXX-dik kérdést. A' LXXXdikát meg tsonkázta. A' mi értelmünket egészen feltette ugy a' mint vagyon: a' magokét pediig tsak így tette. A' Pápások tanítják h. a' Kr. része szeréntis jelen vagyon a' Kenyérnek és Bornak színe alatt és ez okáért kell ötet imádni. Többet egy szót sem tett hozzá.⁶⁹

A reformátusok heves tiltakozással fogadták a megcsonkított, átírt szövegű Káté megjelenését. A debreceni püspök arra buzdította a híveket és a lelképásztorokat, hogy ne használják a Heidelbergi Káté cenzúrázott kiadását. Ugyanakkor a katekizmust oktatóknak szembe kellett nézniük azzal a problémával, hogy nincsen helyette más. Ezért esetenként előfordulhatott, hogy használták a pozsonyi kiadást, illetve sokan tanácstalanok lehettek azzal kapcsolatban, hogy használják-e? Erre utalnak Varjas sorai is:

Most parantsolatunk vagyon hogy a' Palatina Catechizmust tisztítsuk meg az ellenkezőknek károkozatásuktul; minthogy a' mint mondják, már másuttis az a' könyv letéetett. Az embereink haboznak: letegyélke, vagy meg tsonkázva megtartsák? Sokan kérnek arra hogy Superville Catechismusát vegyék fel; noha ehez is nintsen reménység hogy egészen megengedjék be vétetni.⁷⁰

Varjas arról a bizonyos 80. kérdésre adott feleletről is elmélkedik, amely annyira szúrta a katolikusok szemét:

A' Misében pedig tagadják hogy az eleveneknek és megholtaknak bűnök megbocsátatva volnának a' Krisztusnak edgyetlen [halála által] Mise mondo Papok mostanis minden napon áldozandják érettek a Krisztust?⁷¹

Maga a kérdés így hangzik: Mi különbség van az úrvacsora és a pápista mise között? A rá adott válasz pedig:

Az úrvacsora nekünk arról tesz bizonyosságot, hogy bűneink teljességgel megbocsátatnak Krisztus amaz egy áldozatáért, amelyet ő maga a keresztfán egyszer véghezvitt. Továbbá, hogy mi a Szentlélek által Krisztusba oltatunk, aki most a maga valóságos testével a mennyekben, az Atyának jobbján van, és azt akarja, hogy őt ott imádjuk. A misében pedig azt tanítják, hogy élők és holtak bűnei nem bocsátatnak meg Krisztus kínszenvedéséért, ha misemondó papok által Krisztus azokért naponként is meg nem áldoztatik. Azonfelül azt is tanítják, hogy Krisztus teste szerint igazán és testileg jelen van a kenyér és a bor színe alatt, és ennek

---

⁶⁹ *PLev*, 85. sz. levél.

⁷⁰ *PLev*, 86. sz. levél.

⁷¹ *PLev*, 85. sz. levél.

okáért azokban kell őt imádni. Eszerint a mise alapjában véve nem más, mint megtagadása Jézus Krisztus egyetlenegy áldozatának és kinszenvedésének.⁷²

A káté tehát nyíltan kimondja, hogy a mise bálványimádó, és általa a katolikusok tagadják, hogy Jézus megváltotta halálával az emberiség bűneit. Varjas egyenesen azt állítja ezzel kapcsolatban, hogy a katolikus liturgiának nincsen létjogosultsága a hagyomány, csak a trienti zsinat szerint.⁷³ Ugyanazon levélszövegben egy másik lapszéli jegyzetben arról is ír, hogy a misében tagadják, hogy Jézus megváltotta volna bűneinket kereszthalála által. Az öntudatos református teológus fölényével szól a katolikus tanítás ellen, és akárcsak a többség, ő sem hajlandó használni a katekizmust cenzúrázott állapotában.

Egyébként a debreceniek már a kiadás napvilágra kerülése előtt megsejthettek valamit a Káté elleni „merényletből”, ugyanis 1780 júliusában Mihályfalvi János, pozsonyi ágens jelentette nekik, hogy a pozsonyi cenzorok felülvizsgálták a Nagy- és a Kiskáté szövegét, és azokban változtatást tettek. A tiszántúli szuperintendencia augusztus 6-án tartott gyűlésén elhatározta, hogy erről értesíti a többi egyházkerületet is, és az uralkodóhoz fordul. Ezen a gyűlésen maga Varjas János is részt vett, és beszámolt róla, hogy már 1773-ban megjelent a *Nagykáté*nak egy módosított szövegű kiadása Pozsonyban, illetve a *Kiskáté* egy cenzúrázott példánya Vácott. Véleménye szerint az akció a debreceni nyomda ellen irányult, ami tönkre fog menni, ha nem adhat ki református könyveket.⁷⁴

Ebbe természetesen a debreceniek nem nyugodtak bele. Nem sokkal Mária Terézia halála és II. József trónra kerülése után máris kérvényezték az új uralkodótól, hogy kinyomtathassák a Káté teljes szövegét. II. József azonban nem engedélyezte ezt, és igazoltnak vélte a pozsonyi nyomdász eljárását (többek között arra hivatkozva, hogy a Káté svájci kiadásaiból is törölték a 80. kérdést és a rá adott feleletet). A református egyházkerület vezetősége ezután ismét utasította a lelkipásztorokat, hogy az átírt és megcsonkított példányokat sehol se használják. Ezúttal Erdélybe is megküldték a parancsolatot:

---

⁷² *Heidelbergi káté. A református keresztyén egyház hitvallása*, Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület, 2003. Forrás: <http://reformatus.ro/adatok/kate/II-kate.htm>

⁷³ *PLen*, 85. sz. levél.

⁷⁴ *ESZE*, i. m., 195.

Az Erdélyiek írják, hogy reájukis parantsolat ment, hogy a' Catechismust különben ne nyomtatassák, hanem ugy a' mint mi előnkbe irodott. Nem tudjuk mit kelljen tselekednünk, illy kétséges dolgokban.⁷⁵

Varjas és társai pedig bizonytalanok voltak, mint ahogy azt már fentebb is említettem. 1784-ben – mely évben az idézett levélszöveg keletkezett – az állt az elégedetlenség hátterében, hogy még 1782-ben úgy döntött a református gyülekezet, hogy nem törli, hanem módosítja a 80. kérdés szövegét, de II. József ezt sem hagyta jóvá, és kitartott amellett, hogy a Káténak ezt a részét törölni kell.⁷⁶ A debreceniek persze kötötték az ebet a karóhoz, és nem engedtek, ahogyan a bécsi udvar sem. Ebben a feszült helyzetben nem lehetett egyszerű az iskolamesterek, katekizmustanárok dolga, akiknek el kellett látniuk feladatukat: oktatni a híveket, az ifjúságot az igaz hitre, amihez szükségük volt a *Heidelbergi Katekizmus* szövegére. Csakhogy a cenzúrázatlan példányok kiadásai szép lassan elfogytak, elhasználódtak, elkallódtak a használat során. Bizonyára többen is rákényszerültek a cenzúrázott kiadások használatára – a tiltások ellenére is. Maga Varjas János is fontos szerepet tulajdonított annak, hogy a Káté szövegét megismertessék a hívekkel, már egészen kis gyermekkortól. Egy helyütt arról írt, hogy köteleznék a kántort a gyermekek katekizálására a templomban. A zürichi minta alapján, vagy úgy, hogy vasárnaponként a szolgák és az inasok jelenlétében, délben a reggeli, illetve később az esti istentisztelet előtt katekizálják a gyermekeket. Utal a Szatmárban bevett gyakorlatra, mely szerint a kántor a délután folyamán a gyerekeknek előadta azt, amit a prédikátortól hallott. Varjas szerint ez is elfogadható módszer lenne.⁷⁷ Ennek következtében még az is elképzelhető, hogy a Káté szövegének a hiánya következtében ő maga is használta a pozsonyi kiadást.

Varjas katekizmusértelmezése – mint arra már utaltam – a mai napig kiadatlanul pihen a Debreceni Református Kollégium kéziratárában, s elképzelhető, hogy több érdemi információval is szolgálna Varjas tanári működésével kapcsolatban.

---

⁷⁵ *PLev*, 90. sz. levél.

⁷⁶ *ESZE*, *i. m.*, 199–200.

⁷⁷ *PLev*, 89. sz. levél.

BALOG EDIT OTILIA*

*Az önkonstruálás, a(z ön)reprezentáció
és a költőnővé válás alakzatai
Fábián Julianna és Gvadányi József levelezésében*

Bevezetés és célkitűzés

Maga a jelenség, hogy a 18. század végén tollat ragadjon (és magyar nyelven) alkosson egy nő, meglehetősen szubverzívnek számított. Az irodalmi intézményrendszer (szimbolikus rendjének) kialakításában épp úgy a férfiak vettek részt, ahogy a társadalmi berendezkedés vezető pozícióit is ők töltötték be.

Mégis voltak nők, akik a 18. század végén és a 19. század elején írásaikkal kívánták a szó szoros értelmében észre vettetni magukat, annak ellenére, hogy mindegyikük rendelkezett az írónői szerepkörön kívül más tevékenységi körrel, szereppel.¹ Az alkotó nők között találjuk például Molnár Borbálát és Újfalvy Krisztinát, akik egyedülálló módon, önállóan, közös kötetet adtak ki.² Ugyancsak ekkor verselt a Csokonai Vitéz Mihállyal is levelet váltó Vályi Klára mellett Dukai Takách Judit, akinek művei ma a kánon peremén helyezkednek el. A költőnők között sajátos helyet foglal el Fábián Julianna. Ennek alátámasztásaként elég arra utalni, hogy megjelent egy

---

* Balog Edit Otilia a DE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskolájának PhD-hallgatója. Készülő doktori értekezésének témája: *Női alkotók, nőképek a felvilágosodás korának magyar irodalmában*. Témavezető tanára: Dr. Borbély Szilárd egyetemi docens.

¹ Molnár Borbála Mikes Anna társalkodónője volt. Erdélyben Újfalvy Krisztina birtokainak ügyeit intézte. A hagyomány szerint ő volt az első női bíró, aki férfiaknak való ruhát viselt. A szintén verselő Vályi Klára bábaasszonyként dolgozott. (FÁBRI Anna, „A szép tiltott táj felé”: a magyar nőírók története a két századforduló között (1795–1905), Bp., Kortárs, 1996, 13.)

² *Barátsági vetélkedés, vagy Molnár Borbálának Máté Jánosné asszonnyal két nem hibái és érdemei felől folytatott levelezései*, Kolozsvár, 1804.

episztolakötete nyomtatásban³, melyben gróf Gvadányi Józseffel való közös levélváltását olvashatjuk.

Dolgozatom középpontjába Fábián Julianna alakját és a Gvadányi József nyugalmazott lovas generálissal váltott leveleket tartalmazó episztolakötetet állítom.⁴ (A releváns kérdések megválaszolásához elsősorban az episztolakötet szövegeit hívom segítségül.) Érdekel, hogy mit árul el a levelezés Fábián Juliannáról mint személyről, hogy mit árul el Fábián Julianna önmagáról, és hogy hogyan viszonyul ehhez Gvadányi. A textushoz szoros szövegolvasással közelítve kísérlem meg felvázolni, hogyan reprezentálja önmagát Fábián, azaz hogyan megy végbe az énkonstruálás, az önkonstruálás nyelvi folyamata. Ennek hozadékaként foglalkoztat az is, hogy az episztolákban alkalmazott nyelvi alakzatok hogyan referálnak a tényleges életkörülményekkel, hogyan viszonyulnak a rendelkezésünkre álló (életrajzi) adatokhoz.

A költőnőt, Fábián Juliannát mintegy esettanulmányként értelmezve a dolgozat második egységében arra keresem a választ, hogy mi jelentette vagy mi jelenthette a(z író) nők számára az alapvető motivációs bázist. Miért vált számukra, illetve kifejezetten Fábián számára fontossá a színrelépés az irodalom kialakulóban levő színpadán? Ezen kívül kérdésként merül fel, hogy vajon hogyan ment, hogyan mehetett végbe a költőnő „létrejötté”, megteremtése, hiszen nyilvánvalóan önállóan nem léphettek a nyilvánosság elé: szükségük volt olyan férfira, férfiakra, akik legitimé tették szövegeiket, személyüket. Hogyan járult tehát hozzá ehhez a folyamathoz Gvadányi alakja?

---

³ *Verses levelezés, a' melyet folytatott Gróf Gvadányi József Magyar Lovas Generális Nemes Fábián Juliannával, Nemes Bédi János Élete Párjával, melybe több nyájas dolgok mellett, Királyi Komárom Városába történt siralmos Föld-indulás-is le-íratott, és a' Versekre Gyönyörködők' kedvéért ki-adatott*, Pozsony, Veber Simon Péter költségével és betüivel, 1798.

⁴ Tanulmányom egy hosszabb dolgozatnak része: jelen írásomban Fábián Julianna alakjára koncentrálok, így más költőnők, valamint Gvadányi munkásságának részletezése kiesnek a vizsgálódás homlokteréből.

Fábián Julianna (1765/1766–1810) – ami tudható

Fábián Julianna biográfiai adataival legutóbb Fábri Anna foglalkozott részletesebben, aki „*A szép tiltott táj felé*”: *A magyar írónők élete két századforduló között (1795–1905)*⁵ című monográfiájában közöl rövid életrajzot a költőnőről, valamint ismerteti a költőnő 1798-ban kiadott episztolakötetét. Fábri leginkább Szinnyi József életrajzára, valamint Zilahy Károly⁶, Fáylné Hentaller Mariska⁷ és Bánhegyi Jób⁸ munkáira támaszkodhatott, mely kötetek összefoglalták a költőnő életével kapcsolatos, kevés bizonyosan állítható adatot, tényt.

Fábián Julianna egyes források szerint 1765-ben, más források szerint 1766-ban született Komáromban. Nemesi származásával összhangban a szintén komáromi nemes, Bédi János csizmadiamester felesége lett húszesztendőskorában. Házasságuk tíz évig tartott, négy gyermekük közül kettő maradt életben, és érte meg a felnőtt kort. A feleség, az anya, a háziasszony szerepének való megfelelés mellett Fábiánnak jutott ideje (a család bevételeinek növelése érdekében) főköltők varrására, és nem mellékesen mindemellett írói ambíciói voltak. Irodalmi szalonja némi hírnévre, jelentőségre tett szert a korban: közismert például, hogy itt találkozott először egymással Csokonai és Vajda Julianna 1797-ben. Összejövetelét szalonnak nevezni talán túlzás, de valóban megfordultak itt irodalmat kedvelő személyek (például a Molnár Borbálával, később Fábiánnal is levelező Édes Gergely), és a látogatók társalgási témái között bizonyára az irodalmi művek is szerepeltek.

Fábián első férje pontosan még nem adatolt halála után, 1801-ben újra a házasság kötelékébe lépett: az orosz cári testőrség korábbi tagjának, Balog Istvánnak lett felesége. A források szerint második házassága nagyon boldog volt, és 1810 tavaszán, néhány órával férje halála után a komáromi költőnő is elhalálozott.

---

⁵ A könyv bibliográfiai adatait lásd az 1. jegyzetben.

⁶ ZILAHY Károly, *Hölgyek lantja: Magyar költőnők műveiből*, Pest, 1865.

⁷ FÁYLNÉ HENTALLER Mariska, *A magyar írónőkről*, Bp., 1889.

⁸ BÁNHEGYI Jób, *Magyar nóták*, Bp., 1939.

Fábián Julianna és Gvadányi József – a kapcsolatfelvétel körülményei és a kötet célja

Fábián Julianna gróf Gvadányi Józsefet 1795. október 24-én kelt levelében kereste meg: ismeretlenül, ami több szempontból nevezhető szokatlan, sőt bátor lépésnek. Fábián úgy kereste fel Gvadányit, hogy ismeretlenek voltak egymás számára: kezdetben ez a közvetettség formálja levelezésüket is. Ráadásul Fábián nőként tette meg ezt a lépést, tehát a Másik pozíciójából, kapcsolatteremtőként, túllépve ezzel hagyományos szereplehetőségein: hiszen neki mint nőnek nemigen lehettek (volna) önálló, független tettei. Ezen kívül hatalmas volt Gvadányi és Fábián között a rangkülönbség is, amire a levelezésükben több alkalommal utalást tesznek. Nem véletlen azonban, hogy épp a gróf felé fordult a költőnő figyelme – választása tájékozottságra utal, lehetőségeihez mérten minden valószínűség szerint követte a korabeli irodalmi élet változásait.

Szigetvári Iván egyenesen „Helikoni kör”-t vél felfedezni Gvadányi körül⁹ – bár Bíró Ferencsel egyetértve mondhatjuk, hogy „talán túlzás e verses levelek nyomán kirajzolódó kis irodalmi kört »Gvadányi Helikoni köré«-nek nevezni”,¹⁰ mivel a cél csupán egy-egy kötet kiadása lehetett.¹¹ A gróf verses levelezést folytatott, majd köteteket adott ki Molnár Borbálával, Édes Gergellyel, Csizi Istvánnal megvalósuló levélváltásaiból. Gvadányi megkeresése mellett szólt, hogy a korban tudott volt róla: népszerűsége ellenére az átalakulóban lévő irodalomban tőle meglehetősen távol állt a professzionalitás,¹² azaz tekintély volt, de egyben olyan személy is, aki a hagyományos verselés, a Gyöngyösi-iskola híve volt. Az irodalmi jelenlét, a (magyar nyelvű) művek alkotása és azok számának növelése, tehát a befogadás gesztusa fontosabb volt Gvadányinak és körének, mint az, hogy a létrejövő alkotások (esztétikai szempontból) hibátlanok legyenek: a nőírók így nem estek eleve negatív megítélés alá, kaphattak lehetőséget a nyilvánosság előtt. Látunk tehát egy intencionált célt Gvadányi nőköltőket illető tevékenységében: a kánon bővítését, a szerzők számának növelését, a verselő nők be-

---

⁹ SZIGETVÁRI Iván, *Gvadányi helikoni köre*, ItK, 1917, 39–56.

¹⁰ BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Bp., Balassi, 1998, 301.

¹¹ *Uo.*

¹² FÁBRI, „*A szép tiltott táj felé*”..., *i. m.*, 15.

emelését az irodalmi köztudatba. Nem mellékesen ezzel Gvadányi saját szerepeinek számát, önnön elismertségét, hírnevét öregbíthette, és nemcsak katonaként, íróként lehetett rá tekinteni, hanem mecénásként is.

Érdemes hosszabban idézni és megvizsgálni az episztolakötet Gvadányi által 1797. október 16-án írt *Elő-beszédét*. Kitűnik ugyanis ebből a pretextusból, hogy Gvadányi milyen céllal teljesítette a komáromi, armális nemesi ranggal rendelkező költőnő azon kívánságát, hogy tökéletesítse verseit. Az előszóban az is olvasható, mi motiválta kettejük verses leveleinek kiadását:

nem más okra való nézve tselekedtem én eztet, hanem hogy valmint ő, úgy mind a' két Magyar Hazába élő IZÉP Nem – is *öfztömt, ízlést és kedvet* nyerhessen a' Verselésre. Nem – is lett ezen igyekezetem foganat nélkül való, mivel valamint Hazámba, úgy az Erdélyi Nagy Hertzegfégyben – is támotdakt Nemes Mólnár Borbálának, és Nemes Fábían Juliannának követői, a' mint alább az *Érdemes Közönség* neveiket fogja is olvasni. Így tehát a' külső Nemzetek, nem lefznek ezentül olly bal vélekedésbe, hogy a Magyar IZÉP Nem, elégtelen volna jó nevelésének fogyatkozása miatt a' IZÉP tudományokra, mert már most munkáikból látni fogják, hogy ha fel- nem múllyák talán- is őket, de leg- alább egy köröm feketényit fem fognak nékiek engedni. *De ugyan-is ha Hazánk fiait mindenre alkalmotosak, bizonynyára Leányai-is ollyak lefzének, tsak akarják.*¹³

A bevezetőből kitűnik, hogy Gvadányi elsősorban női olvasóknak szánja a művet, nem kisebb céllal, minthogy e szöveg olvastán bennük is felmerüljön a késztetés az irodalom művelése iránt: immáron nem befogadóként, hanem szövegalkotóként, vagyis az irodalmat aktívan művelő személyként. Az ösztönzés mellett kedvet kíván kelteni az íráshoz – és ami talán a legérdekesebb: saját művét méltónak, megfelelőnek tartja arra, hogy formálja a nők ízlését. Ebből következően ezt a munkát prototípusként, példaként értelmezhetjük, mely kiindulópont lehet a verselni kívánó nők számára. Nem lehet nem észrevenni ebből a célkitűzésből az újítás, a teremtés, a létrehozás szándékát, mely egyszerre lépteti Fábían Juliannát alkotói pozícióba, valamint biztosítja Gvadányi helyét egy merőben új mecénási és mentori szerepben. Az újdonságot a költőnő „teremtésén” túl az olvasóközönség „teremtése”¹⁴ jelenti, továbbá az, hogy célja annak bizonyítása, hogy a magyar nők képesek értékes, élvezetes, hasznos művek alkotására. Gvadá-

¹³ GVADÁNYI József, *Elő-beszéd = Verses levelezés... , i. m.*

¹⁴ A költőnő „teremtésére”, a Pygmalion-effektusra Fábri Anna is utal. (FÁBRI, „A szép tiltott táj felé”..., *i. m.*, 14.; FÁBRI Anna, „Fekete battyúk, fejér csókák”: *Hősnők és írónők a XVIII–XIX. század fordulójának magyar irodalmában = Folytonosság vagy fordulat?*, szerk. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Kossuth Egyetemi, 1996, 302, 305.

nyí a bevezetésben már tudósít a cél eléréséről: a közönséget megszólítva hívja fel külön az olvasók figyelmét arra, hogy Molnárnak és Fábiánnak követői vannak, azaz néhányan ténylegesen kedvet, ösztönzést kaptak az íráshoz általuk.¹⁵

Külön kiemelendőnek vélem Gvadányi azon szándékát, hogy bizonyítani igyekszik (a külföldiek számára) a magyar hölgyek alkalmasságát a tudományok és az irodalom művelésére, hiszen ekkor „az irodalom és a nyelv művelése és szeretete csak elszigetelt jelenség, még az írni és olvasni tudó nők körében is.”¹⁶ A Nyugat-Európához viszonyított lemaradás csökkentésében való részvétele kapcsán ismét saját¹⁷ tevékenységét hangsúlyozza a Szokolcán élő, népszerű költő. Nem lehet ugyanis a gesztusértéknél nagyobb jelentőséget tulajdonítani annak részletnek, mely szerint csak akaratuktól, kitartásuktól függ az, hogy a nők ugyanolyan teljesítményre legyenek képesek, mint „Hazánk fiai”, akik már most „mindenre alkalmasak”. Mégis érdekes már magának a jelzésértékű szándéknak a szöveg ilyen hangsúlyos helyen történő előfordulása. Fábri Annával összhangban állíthatjuk,¹⁸ hogy a befogadás, a népszerű/dilettáns irodalmi életbe való beilleszkedés és szerepvállalás fontosabb volt, mint a kirekesztés, történjen e kívül maradás akár esztétikai okokból, akár a társadalmi pozíció különbségéből, akár az alkotó neméből adódóan.

Fábián Julianna – ami az episztolákból olvasható és kikövetkeztethető

Dolgozatom következő szakaszában arra fordítok figyelmet, milyen képet láttat magáról a költőnő Gvadányinak címzett leveleiben. Először azt állítom középpontba, mit tudhatunk meg (mindennapi) életéről, megvizsgá-

---

¹⁵ „[...] majd fog verselni fok Dáma / Mert mi szép Nemünket példák fel – indítyák / Illy nemes munkákra szíveket buzdítyák”. (*Verses levelezés...*, i. m., 4.)

¹⁶ FÁBRI Anna, *Az irodalom magánélete: Irodalmi szalonok és társaskörök Pesten 1779–1848*, Bp., Magvető, 1987, 83.

¹⁷ „A nőknek a szalonéleten keresztül az irodalomba való integrálása, akár olvasóként, akár szerzőként, Németországban a 18. század közepén, a Gottsched-féle szalon megnyitása körüli években kezdődött, és ez az alapjában véve társadalomtörténeti jelenség egy sor ízlésbeli következménnyel járt.” (HÁSZ-FEHÉR Katalin, *Elkülönülő és közösségi irodalmi programok a 19. század első felében*, Debrecen, Kossuth Egyetemi, 2000, 126–127.)

¹⁸ FÁBRI, „*A szép tiltott táj felé*”..., i. m., 14.

lom, hogy lehetséges-e az életrajz adatait kiegészítenünk, valamint hogy alátámasztják-e a levélszövegek az ismert tényeket. Vizsgálódásaim szemléltetéséhez két levelet emelek ki: az egyik a levelezés felütése, a másik pedig a Fábíán által írt harmadik levél, melyben élettörténetét írja le a gróf kérésére.

A kötetben Fábíán Julianna tizenhét számozott episztoláját olvashatjuk, melyek közül az első 1795. október 24-én íródott. A gróf megszólítása tiszteletteljes, a rangkülönbségnek megfelelő:

Méltóságos Gróf Úr! Múzsák Mecenássa,
Ama nagy Mecenás egy nagy lelkü mássa.¹⁹

Különös módon életkörülményeiről, személyéről Fábíán Julianna szinte semmilyen leírást nem közöl a kapcsolatot megalapozó levélben. A célját azonban annál pontosabban fogalmazza meg, már közvetlenül a megszólítás után:

Bízván gráziádban te hozzád járúlok,
Tsekély Verseimmel lábadohoz borúlok.²⁰

Tettét Fábíán maga is bátornak tartja, de egyben felkéri a gróftól arra is, szánja meg őt. Az episztola további részeiben a költő verseiről, ambícióiról szól, majd segítséget, mentorálást kér Gvadányitól.²¹ Fábíán második, 1795. november 13-án kelt levelében továbbra sem ír életéről, mindennapjairól, családjáról: önreprezentációja a költői létre korlátozódik.

A harmadik, 1795. december 26-án írt episztolájában kell megoldania a költőnek az első költői feladatot, melyet a gróf így kér tőle:

De míg személyesen jobban meg- esmérlek,
Ha meg nem bántalak, arra egyre kérlek:
Add tudtomra élted folytatod miképpen?
Egésfégedben – is, vagy –é mindég épen?
Hymen mikor kötött életed párjához?
Tégedet ölelő érdemes karjához?
Égtül hány Magzattal vagy meg- áldva immár?
Mert ha nem gyümölsös a' jó fa, a' nagy kár
De Curiosusnak ne tartsál engemet,
Mert tsak a' barátfág kifizeti l'zívemet;
Hogy tsak ennyire –is meg esmérhesselek,
Szívembe mélyebben bé- rekefzthesselek.²²

---

¹⁹ *Verses levelezés...*, i. m., 1.

²⁰ *Uo.*

²¹ Ezekre a részekre tanulmányom egy későbbi szakaszában még visszatérek.

²² *Uo.*, 14.

Több rétege van e nyilatkozatnak. Szól Gvadányiról, kifejezi őszinte kíváncsiságát: hogy meg szeretné ismerni levelezőpartnerét, szól az olvasókhoz: ha a költőnő felel a kérdésekre, nemcsak a gróf ismeri meg életét, múltját, hanem az episztolakötet olvasója is, és szól végül magáról Fábián Juliannáról, hiszen az ő élettörténetéről akar tudni a nyugalmazott generális. Biográfiáját a költőnő osztja meg Gvadányival és a későbbi olvasókkal, vagyis önmaga életét nyelvi formába önti, szöveggé alakítja. E folyamatban szerepet kap a fikcionalizálás és a stilizálás. Ez a kérdéssor az első költői feladat, mellyel a gróf a költőnő felé fordul (ezt követi majd egy későbbi kérdés, nevezetesen hogy a költőnő foglalja versbe az 1763-as komáromi földrengés történetét). Gvadányi első kérése értelmezhető tehát egy próbaként, vizsgafeladatként, melynek teljesítése bizonyíthatja Fábián Julianna verselési képességeit, nagyobb költői feladatok megoldására való alkalmasságát.

Élettörténetét a költőnő a harmadik levélben írja le, megoldva a számára kijelölt költői feladatot. Az eddigre már megszokottnak mondható magasztaló megszólítás, majd az olvasott levélre történő rövid reagálás után tér rá sorsa leírására, rögzítve, hogy a gróf kérésének tesz eleget:

Sorsom írására itt már mostan térek,
De hofzfzas nem lefzek hamar véget érek.
Ezt pediglen tefzem Nagyfágod f zavára,
Vagy helyesebben fzóllok parantsolattyára.²³

A „parantsolattyára” kifejezés mutatja, hogy a költőnő a mentora által kijelölt feladatot komolyan veszi, annak való megfelelését magától értetődőnek tartja.

Feltűnő módon gyermekkoráról, származásáról, szüleiről nem szól, születésének helyét sem írja le, mely hiátus arra enged következtetni, hogy szülőhelye és mostani lakóhelye egyaránt Komárom lehetett, ellenkező esetben utalnia illett volna a költözésre. Fábián gyermekkorának helyszíne az adatok hiánya folytán még további vizsgálódást kíván. A biográfia mostanáig ismert tényeiből úgy tűnik, életének színtere mindvégig a Duna-menti település. Az első életesemény, melyet megemlítendőnek vél, az húszesztendőskorában kötött házassága. Ez az esemény szintén egybevág az ismert életrajzokkal, mivel a biográfusok valószínűleg a versből vették az adatokat. A házasság tíz évig tartott, melynek a férj halála vetett véget. Az episztola

---

²³ *Uo.*, 17.

írásának idején az első férj, Bédi János, még életben volt, hiszen Fábíán így fogalmaz:

Tíz nyarat, tíz telet, töltöttem már vele,
Miólta egyé tett házasság kötele.²⁴

A férj halála körülbelül a levélváltások idején, vagy kevéssel azután következhetett be, bár erre külön nem tér ki a levelezés, így pontos adatok sem állnak rendelkezésünkre, csupán abból tudunk erre következtetni, hogy az episztolában Fábíán Julianna már tíz együtt töltött télre utal, továbbá az is tudott, hogy a gyászidő letelte után a költőnő Balog István felesége lett.²⁵

Első házasságának deskripcióját nagyon röviden, mindössze két sorral végzi el:

Ezen idő alatt éltünk békesfégyben,
Hités fzemélyeket illető hívfégyben.²⁶

Ezt követően a gyermekeit hozza szóba, mellyel szintén Gvadányi kérdésére felel:

Az Úr négy magzatot adott,
Kik közül a' halál kettőt el- ragadott
Úgy mint a' leg-elsőt, melly volt Julianna,
Kő fzív volna, ki illy szép leányt ne fználna.
János és Sámuel, kik vagynak közégyben,
Isten jó voltából élnek testben épben.
Utolsó volt József, aki tsak hamarjában
Innet el-költözött, gyengétske korában.²⁷

Ennek kapcsán ismét azt adathozhatjuk, hogy a biográfia ismert tényei egybevágóak az episztola tartalmával. Kiegészítésként a gyermekek neveit, nemét, illetve korai halálukat tudhatjuk meg.

Fábíán Julianna csak gyermekei említése után szól önnön életkoráról, de sem születésének pontos dátumát, sem életkorát nem közli a gróffal, így az olvasókkal sem:

Éltem' elztendeje mind öfzve három tíz [...].²⁸

---

²⁴ *Uo.*

²⁵ Felmerül viszont a gyanú, ha a férj a levélváltás idején halt (volna) meg, miért nem említi azt Fábíán? Ezen adatok pontosítása, a férj(ek) életeseeményeinek feltárása további kutatást igényel.

²⁶ *Verses levelezés..., i. m., 17.*

²⁷ *Uo., 17–18.*

²⁸ *Uo., 18.*

A források egy része szerint Fábrián Julianna 1765-ben, más része szerint pedig 1766-ban született. Fábri Anna rövid életrajzában,²⁹ ugyanúgy, ahogy Bánhegyi Jóbnál,³⁰ továbbá *A Magyar költők antológiájában*³¹ az 1765-ös dátum szerepel, Szinnyei József, Zilahy Károly³² nem közöl dátumot. A PIM adattárában³³ az 1766-os dátumot találtam.

A családjáról, életkoráról szóló leírás után a költőnő röviden mindennapi tevékenységéről tesz említést.

Életünk folytattuk mi munkáló forsbán,
Mellyet itt le-írok, négy, öt, vagy hat forban.
Az Uram gyakorló mesterféges élte,
A' tsizmadialág: mert mindég azt vélte,
Hogy ez után léfzen egy darab kenyere,
Izzad is valóban, érette tenyere.
Én hogy fegítfége lehessenk Uramnak,
Mindenfélét varrok másoknak, 's magamnak.
Kevés jövedelmünk ekkép fzapóritom,
Naponként mint tölem telik gyarapítom.
Gazdafiznylágomat ezzeel nem fogajzítom,
*De a' verselést-is azért nem halajzítom.*³⁴

Kitűnik, hogy Fábrián Julianna és hitvestársa nevüket és származásukat tekintve nemesek, életvitelük azonban a polgárokéhoz közelít: mind a férj, mind a feleség iparosmesterséget folytat, ebben is azonosság fedezhető fel a források és a levelezés között. A költőnő anyai, feleségi szerepkörei mellett gazdasszony, varrónő, költőnő is egyben. Ezek közül Fábrián nem emel ki egyetlen szerepet sem, így egyenrangúnak tételezhetjük fel őket, mindegyiknek igyekszik megfelelni. Bár a verselést csak utolsóként említi, a kontextus mégis nyomatékot ad ennek a tevékenységének, hiszen a levélíró éppen azt hangsúlyozza, hogy a versírást minden más tennivalója ellenére sem hanyagolja el.

---

²⁹ FÁBRI, „*A szép tiltott táj felé*”..., *i. m.*, 33–34.

³⁰ BÁNHEGYI, *i. m.*, 34.

³¹ *Magyar költők antológiája*, szerk. S. SÁRDI Margit, TÓTH László, Bp., Enciklopédia, 1997, 58.

³² ZILAHY, *i. m.*, 25.

³³ Forrás:

http://opac.pim.hu/index.jsp?from_page=result&page=details&dbname=database_osszes&bib1id=20003&bib1field=0&term=53701&too_many_records=false&rc=3&pos=1&offset=1&stepsize=10&oldOffset=100000 (Az utolsó megtekintés ideje: 2013. szept. 29.)

³⁴ *Verses levelezés...*, *i. m.*, 18. (Kiemelés tőlem: B. E. O.)

Ha az ebben az episztolában olvasható adatokat összevetjük Szinnyei József életrajzával,³⁵ azt tételezhetjük fel, hogy Szinnyei minden valószínűség szerint ebből dolgozhatott: a verses levelet használhatta forrásként, mert kizárólag az itt olvasható szólamokat olvashatjuk vissza a biográfiában, melyeket az azóta íródott munkák is (kevés kiegészítéssel) átvettek.

Fábián Julianna további levelei nem tartalmazzak (részletes) leírást életéről, a költőnő egy-egy epizódot emel csak ki: ilyenre példa egy házasságkötés utáni vigasság versbe foglalása,³⁶ vagy a gróf küldötte magvak iránti örömeinek kifejezése.³⁷

Vissza-visszatérő motívumként utal viszont varrónői szerepkörére, leginkább menyasszonyoknak szükséges, általuk megrendelt ruhadarabok (főkötő, paplanhuzat) elkészítéséről beszél versében. A továbbiakban néhány olyan szöveghelyre teszünk utalást, ahol Fábián Julianna önmagát varrónőként reprezentálja.

Olvasható ilyen önreprezentáció például az ötödik levelében:

Szüzeknek kofzorú és Párták helyekbe,
Számptalan főkötöt kell varnom fejekbe.³⁸

Többször előforduló nyelvi alakzat a válaszelevél késésének a varrás tényével történő mentegetése. Teszi ezt például szintén az előbb szóba hozott, ötödik levelben:

Ez hát késésémnek egy bizonyos oka
Mivel e' munkának van most nálam foka.
E' munka pediglen nékem nagy hafznot hajt
[...]
Szívesen a' Lányok kéfz pénzelt fizetnek [...].³⁹

1796. július 10-én írt, kilenvedik verses levelében, melyben már a földrengés leírásának második része is olvasható, ismét a menyasszonyokat hozza szóba:

---

³⁵ Forrás: <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/f/f04959.htm> (Az utolsó megtekintés ideje: 2013. szept. 29.)

³⁶ *Verses levelezés...*, i. m., 27–28.

³⁷ *Uo.*, 42–43.

³⁸ *Uo.*, 36.

³⁹ *Uo.*, 37.

Most pedig a' b6ltba fellyem6ert f6t6lok.
Ezzel Meny afzfzozynak fogok paplant varni,
Mellyel v6leg6nny6t b6-fogja takarni.⁴⁰

Hasonl6 m6don j6r el a tizenkettedik level6ben, majd a tizen6t6dik episztol6ban is:

Most fok dolgom vagyok, a' ly6nyok k6noznak,
Sok f6le kit6kat f6k6t6knek hoznak.⁴¹

Felelek is im6, mint tudok, 's mint lehet,
Mivel a k6t Le6ny imm6r f6rhez mehet.
Mert f6k6t6j6k6t m6r kezekbe adtam [...]⁴²

Az id6zett sz6veghelyekkel sz6nd6komban 6llt bizony6tani, hogy F6bi6n Julianna a levelez6s teljes id6tartama alatt foglalkozott varr6ssal, a versel6st az 6letrajzb6l ismerhet6 m6don csup6n kieg6sz6t6 tevek6nys6gk6nt, mai sz6val fogalmazva egyfajta „hobbik6nt” folytatta.

A levelez6sr6l, illetve F6bi6n Julianna 6let6r6l eddig elmondottakat 6rdemes 6sszevetni Barbara Evers H6sz-Feh6r Katalin 6ltal id6zett 6s felhaszn6lt eredm6nyeivel. Evers szerint a n6i alkot6k t6m6i k6z6tt legink6bb „saj6t 6let6k, boldog vagy boldogtalan h6zass6guk, csal6di 6nnepek, t6rsadalmi szerep6kkel kapcsolatos reflexi6ik, a f6rfit6rsadalomban elfoglalt hely6k, szerep6k 6s lehet6s6geik szerepelnek. Kedvelt m6fajuk a tank6ltem6ny 6s az elm6lked6s, a mese 6s a kisebb novella, a le6r6 vers, vagyis minden olyan t6ma 6s m6forma, ami a f6rfiszektorban megmaradt tudom6nyon 6s politik6n innen, a mag6nszf6ra tanults6g n6lk6l is el6rhet6 jelens6gk6r6be esik.”⁴³ F6bi6n 6r ugyan 6let6r6l, h6zass6g6r6l, e csal6di 6letet azonban csak utal6sszer6en 6r6k6ti meg (legink6bb Gvad6nyi k6r6s6nek t6ve eleget ezzel).

6rdemes viszont felfigyelni arra, hogy az episztol6kban nem lelhet66k fel tipikusan n6inek nevezhet6, a korban aktu6lisnak mondhat6 „n6irodalmi” t6m6k: a n66nevel6s, a gyermeknevel6s, az olvas6si szok6sok szinte teljesen kimaradnak. Nem 6gy t6rt6nik p6ld6ul Moln6r Borb6la 6s 6jfalvy Krisztina levelez6sk6tet6ben,⁴⁴ melyben a felsorolt t6m6k nagy ar6nyban fellelhet6k. Ennek oka F6bi6n Gvad6ny6r6l alkotott k6pe is lehet, hiszen

---

⁴⁰ *Uo.*, 68.

⁴¹ *Uo.*, 94.

⁴² *Uo.*, 120.

⁴³ H6SZ-FEH6R, *i. m.*, 128.

⁴⁴ *Bar6ts6gi vet6lked6s...*, *i. m.*

Fábián Julianna úgy vélhette, hogy ezekről a témákról talán keveset tudhat a gróf, esetleg untatná őt, továbbá ilyen dolgokról írni illetlenség is volna.

A műfaj kérdéskörére áttérve ismét azt vehetjük észre, hogy Fábián Julianna alakja nem lehet példa a korabeli tipikus nőíróra. A tárgyként számára kijelölt komáromi földrengés ugyanis semmiképpen sem nevezhető „női témának”, műfaja pedig nem sorolható be a Hász-Fehér Katalin tanulmányában tipikusként felsorolt műfajok közé. Vagyis Fábián szövegeiben túllép a magánszférán, és a történelmi esemény (első) megörökítésével belép a férfiszektorba – sőt, még a politikán sem marad teljesen kívül, hiszen a gróft arra kéri, számoljon be számára a pozsonyi országgyűlés eseményeiről.⁴⁵ Gvadányi elsősorban nem Julianna női mivoltára fókuszált, amikor a komáromi földrengés megverselésével bízta meg őt, amiből következtethetünk arra is, hogy az előljáró beszédének megfelelően valóban bizonyítani kívánta a magyar nők, jelen esetben Fábián Julianna költői rátermettségét.

Az idézet utolsó mondatában, a tanultságra vonatkozóan szintén túllép a megszokott női szerepkörön Komárom költőnője, mert a földrengésről írván több alkalommal említi, hogy kutatnia kellett, továbbá hogy a gróf biztatására idősebb embereket kért meg, osszák meg vele a földrengésről tudottakat.⁴⁶ A földrengés leírásának folyamatára a következő részben térek ki.

Fábián Julianna magáról alkotott képe költőnként – az életrajzon túl A motivációk bemutatása

Az életrajz hiányos volta, a rendelkezésre álló források hiánya arra késztet, hogy elgondolkozzam: vajon miért érezhette szükségét egy vidéki köznemes, egy csizmadia felesége, hogy költőnő legyen? Tanulmányom következő szakaszában néhány erre vonatkozó hipotézist tárgyalok, melyeket a *Verses levelezés...* részleteivel vetek össze. Reményeim szerint az összevetés által közelebb lehet jutni ahhoz a képhez, melyet a költőnő önmagáról látott a levelezés nyelvi közegén keresztül.

---

⁴⁵ *Verses levelezés...*, i. m., 130.

⁴⁶ A földrengés leírására a következő részben térek ki.

Fábrri Anna szerint a „szegénység, de legalábbis szerény életlehetőségek, egyhangú hétköznapok, csalódások és megcsalattatások, szerelmi boldogtalanság, gyermeknevelési gondok és egészségi panaszok fordították a nők figyelmét a költészet felé: az irodalom olvasva is pótlék és vigasz volt, az önkiterjesztés nagy lehetősége, amely csodálatosan megsokszorozódott az írói tevékenységben”.⁴⁷ Bár kétségtelen, hogy Fábrián Julianna élete nem volt problémamentes, a költőnő (nagy) vagyonnal sem rendelkezett és a gyermekei felnevelése vesződéssel járhatott, mégsem állítható, hogy számára az írás csupán pótlék vagy vigasz lett volna. Az önkifejezés lehetőségét magától értetődően motivációnak tekinthetjük, de ez minden alkotás lényege, így külön kiemelése Julianna esetében sem indokolt. Izgalmasabb kérdés számomra, hogy ő miért pont az írásban látta a kiteljesedés lehetőségét? Mindenképpen vonzhatta a lehetősége, nevének megörökítésére, fennmaradása, azaz feltételezhetünk egyfajta narcisztikus, akár exhibicionista jellemvonást is.

Mindezekből következően állítható, hogy Fábrián Julianna egyfajta hírnévre kívánt szert tenni. Ehhez szükséges volt számára valaki, akinek a hatására elkezdett írni. Ez a személy Molnár Borbála volt, aki a korban szokatlan módon nagy népszerűségnek örvendett, miután 1793-ban megjelent a *Molnár Borbála munkájá*⁴⁸, mely kötetrel kapcsolatban Bíró Ferenc egy kálózkiadást is szóba hoz⁴⁹. Molnár neve a *Verses levelezés...* több komáromi keltezésű episztolájában előfordul. A továbbiakban ezeket a szöveghelyeket sorolom fel katalógusszerűen.

Fábrián már az első levelében rögzíti, leginkább hogy Molnár Borbála hatására vett tollat a kezébe.⁵⁰ Ezt így foglalja a leoninusi versformába:

Most tsekély levelem feleletét kéri,
Így lángoló tüzem, oltását el-éri.
Lángoló szívemnek im tsak ez az oka,
Mólnár Borbálának dítsérője foka.
Mivel a' miolta olvastam könyveit,

---

⁴⁷ FÁBRRI, „*A szép tiltott táj felé*”..., *i. m.*, 14.

⁴⁸ MOLNÁR Borbála *Munkájá*, Kassa, 1793.

⁴⁹ BÍRÓ, *i. m.*, 286–287.

⁵⁰ Ha Molnár Borbála írói ambícióit hasonlítjuk össze a Fábri Anna által megfogalmazott tényezőkkel szemben, teljesen más kép tárul elénk, mint a komáromi nőíró esetében. Molnár kezébe a tollat megromlott házassága, boldogtalan élete adta. Ezt munkáiban is rögzíti, és a szakirodalom is utal rá.

[...]
Azólta nagy tűzzel éget a' Poësis,
[...]
Aztat ha akarnám bennem el-óltani,
Nem lehet, természet kifíztet még tóldani.⁵¹

Az idézett sorokban Fábíán Julianna a Borbálát illető és számára is elérni vágyott dicsérek mellett egy ösztönszerű készíttetésre utal, melyet Gvadányi a válaszelevelében *poeta natus*-i indíttatásként értelmez. Az első levelében Fábíán még az alábbi módon hivatkozott Molnárra:

Verselésbe kaptam, mikor nem-is vártam;
Mert Borbála könyvét mihent meg-fzerzettem,
[...]
Hogy versellyek ő lett meg- vallom öfztönöm,
És hogy már verselek, nékie köszönöm.⁵²

A negyedik episztolában Molnár már a Parnasszus lakójaként reprezentálódik, mely hegyre Fábíán Julianna is fel szeretne jutni.

A gróf mellett időközben másokkal is leveleket kezdett váltani Fábíán.⁵³ Nagy örömeének ad hangot, amikor Borbála levelének kézhez vételéről szólhat:

Tizen- negyedikén Borbálától futott,
A' melly nagy örömmel előmbe is jutott.⁵⁴

Molnár Borbálát a későbbi komáromi levelek nem említik. Ennek egyik oka lehet, hogy már nincs szükség annak megmagyarázására, miért ír, továbbá hogy a levelezés második felében a földrengés leírása kap nagyobb teret.

A szövegben végig kettősség tapasztalható Fábíán Julianna önreprezentációjában: egyrészt jelen van vágya az alkotásra, a Parnasszus hegyének megmászására, és leveleit nyomtatásban szeretné látni, másrészt ezzel egyidejűleg folyamatos szabadkozása is megfigyelhető. Szabadkozása egyrészt

---

⁵¹ *Verses levelezés...*, i. m., 2.

⁵² *Uo.*

⁵³ Ezek között volt Édes Gergely is. A kutatás következő fázisában érdemes lesz pontosan adatolni, kivel állt levelezési kapcsolatban Fábíán Julianna, és ennek segítségével kirajzolni a körülötte lévő kapcsolati hálózatot. Ezután lehetőség adódhat más költőnk kapcsolati hálójának leírására is, továbbá egymáshoz való kapcsolatuk elemzésére, témáik összehasonlítására. Erre jó példa lehet Keszeg Anna *Gyöngyösi János* című monográfiájában alkalmazott módszere (KESZEG Anna, Bp., Ráció, 2011.).

⁵⁴ *Verses levelezés...*, i. m., 38.

fakad(hat) versírói tapasztalatlanságából és ebből adódó bizonytalanságából, másrészt származhat abból a rangkülönbségből, mely közte és gróf Gvadányi között volt.

A teljesség igénye nélkül idézek olyan szöveghelyeket, melyekben mecénását közvetlenül szólítja meg, és/vagy önnön versírói énjét reprezentálja. Az eddigiekben alkalmazott módon lineárisan haladok végig a kötetben. Ez a vizsgálati szempont nem engedi meg, hogy figyelmen kívül hagyjam a kötetindító episztolát. A már tárgyalt tiszteletteljes megszólításon túl Fábíán Julianna ugyanis itt kéri meg először a grófot versei jobbítására:

Söt illy tanulatlant, mint én vagyok szánnya
Szánnya bennem, mivel nem sokat tanultam,
Mint a' férges gyümölts tsak héjába húltam.
Instállom fejtse e' vad fát óltani,
Hibás Verseimet jobbakkal tóldani.⁵⁵

Ebből a részletből kitűnik, hogy Julianna nem rendelkezik (irodalmi) előképzettséggel. Pironkodása ellenére várja a gróf választát, majd még egyszer verseinek jobbítására kéri fel őt:

Most tsekély levelem feleletét kéri,
Így lángoló tüzem, óltását el-éri.
[...]
De imé verseim még faragatlanok,
Hibákkal tellyesek, palléroztatlanok
Ha Nagyfágod léfzen ebbe kalaúzom,
Tudom lantom húrját, hogy majd fellyebb húzom.
Még Helikonra is tudom hogy fel-vezet,
[...]
Jobbakkal fzolgálok, ha olly időt érek,
Most pedig ezekről botsánatot kérek.⁵⁶

Második episztolájában a tisztelete inkább fokozódik, örömet, alázatát egyidejűleg fejezi ki:

Ezen betses levél tellyes grátziával,
Mellyet látván fzívem alig bír magával.
[...]
E' Grófi grátziát kellene hálálnom,
'S Nagyfága elibe fzeméllyesen álnom,
És lábai előtt artzal le- borúlni,
Öröm özönébül bö könyveknek húlni.

---

⁵⁵ *Uo.*, 1.

⁵⁶ *Uo.*, 2–3.

Ezekkel nagy Grófom lábait áfztatom,
 Önnön kezeimmel gyengén mosogatom.
 [...]
 Most hát tsak Versekkel léfzek tízfzelője,
 [...]
 Azért; mert Verseim kívánnya feqítnti,
 A' Magyar hazában nevetet említnti.
 [...]
 Így majd gyenge Múzsám fzebbeket fog fzülni,
 Ha Nagyfága mellém kormányra fog ülni.
 'S ha illy nagy Méltófág léfzen Pátrónusom,
 Meg- némül mint bálvány irígy Zoilusom.
 Egek! meg mit íqér, hogy ki-nyomtattattya
 [...] Leg-kisebb fzolqálód nem tudgya hálálni,
 Drága íqéreted, mint kellyen vízfzálnti.
 Míg élek fzívemből én aztat fogadom,
 Hogy tízfzeletedet örömmel meg- adom.
 Hív fzolqálatodra magam' kötelezem,
 [...]
 Kegyes Válfzodat óhajtva el-várván,
 Grófi Nagyfágodat kéfz kéz tsókolással
 Üdvezlem [...].⁵⁷

A hosszabb idézet kitűnően példázza, milyen nyelvi formulákkal, stílusban és hangnemben szólítja meg mecénás mentorát a nevének fennmaradására (is) vágyó Fábíán Julianna. Érdeemes megfigyelni alárendelt pozíciójának tudatosítását, a leborulást, a lábmosás bibliai gesztusát, az elköszönéskor nyújtott kézcsókot. Megszólalása magabiztosnak hat, hangsúlyozza a gróf mentori és mecénási szerepét, tanításai, tanácsai által versei tökéletesedését, és nevének (a mű nyomtatás utáni) ismertté válását ugyanúgy várja, mint kritikusai elnémulását. A fent leírt kettősség a szövegész sajátja: Gvadányi magasztalása mellett önmagát a gróf legkisebb szolqálójaként reprezentálja, magabiztossága pedig többször kételkedésbe vált, mint például a kerülő tizedik és tizenötödik levélben.

A rangkülönbségre, a hálára, a tisztelet megverselésére minden episztolából idézhető lenne szöveghely. A már elemzett harmadik verses levélben például Fábíán Julianna a következő módon reagál a gróf látogatásának lehetőségére:

Tsudállom e' példás le- erefzkedésed,
 [...]

---

⁵⁷ *Uo.*, 9–10.

Hogy méltónak tartod fzerény fzemélliyemet
Látogatásodra, 's együgyüfégemet.⁵⁸

A nyelvi megformálás nem változik a tizedik episztolában sem:

Mivel hogy így íra hozzám Gróf Gvadányi,
Barátném: holott nints érdemem fzikrányi
Elég ha lehetek fzolgáló, 's tanítvány,
Érzékeny fzívetském többet nem – is kíván.⁵⁹

A földrengés leírása során, ugyanúgy, mint élettörténetéről szólván, Fábíán igyekszik a gróf utasításainak maradéktalanul megfelelni: ez az igyekezete is költői motivációként tartható számon.

Ennek bizonyítására a teljesség igénye nélkül utalnék néhány szöveghelyre. Céлом annak láttatása, hogy Fábíán Julianna a földrengés megverselésékor alkalmazza a szabadkozás nyelvi alakzatait, és a tapasztalatlanságából adódó nehézségeket megoldva írja le a természeti katasztrófát. Gvadányi a harmadik episztolára írott válaszában kéri először a költőnt a földrengés megverselésére:

Írd-le, hogy mint esett Komárom romlása,
A' midön rongálta földnek indulása.⁶⁰

A nyolcadik, 1796. április 17-én íródott levelében olvasható a költőntő mestermunkájának első részlete. Hiányosságai, képességének mentetetése legalább akkora teret kap itt még, mint az esemény leírása:

Intettél; hogy írjak ama nagy romlásról,
[...]
Mellyben édes hazám Komárom városa,
Forgott nagy vefzély közt két Duna fzorossa.
Ezen intésedre: fzegény fzolgálódnak
Bánat férü fzívét, mert kívánásodnak
Majd nem tefz eleget; 's hogy kérted meg-bánod,
Utóllýára hibás munkáját el-hányod.
Mert a' mint Nagyfágod aztat kívángattya,
Múzsám e' nagy romlást ki nem danolgattya.⁶¹

---

⁵⁸ *Uo.*, 17.

⁵⁹ *Uo.*, 78.

⁶⁰ *Uo.*, 22.

⁶¹ *Uo.*, 59.

Ezután mégis tárgyilagosan, pontosan, az olvasó érdeklődésére számot tartóan kezdi el a földrengés leírását.

Fábián a kilencedik, 1796. július 10-én kelt episztolájában folytatja a deskripciót. Megfigyelhető, hogy immáron Gvadányival egyetértve ő is természeti képződményként beszél a földrengésről, nem isteni kinyilatkoztatást vagy büntetést lát benne. Ebben a levélben nem említi képességei hiányát, ennek oka lehet a gróf dicsérete, kérése a folytatásra. A következő levelet tisztelgésnek foghatjuk fel, a retorika nem változik a korábbiakhoz képest, sőt a magasztalás az időközben megtörtént személyes találkozás ellenére inkább fokozódik. A tizenegyes sorszámú egységben Fábián visszatér a mestermunkájához:

A' mint meg-ígérte, hogy többel-is fozgál,
Az el-maradtakkal ímé elődbe áll.
De marad még itthon, mellyel másfzor mégyen
Hogy kérdéseidre feleletet tégyen.⁶²

A gróf külön figyelmet fordít arra, hogy a készülőben lévő mű hiteles leírást tartalmazzon, tehát irodalmi és történelmi szempontból értékes legyen. Ezért biztatja levelezőpartnerét az áldozatok neveinek kutatására, ám az információszerzés nehézségekbe ütközik Julianna számára, így késedelmét válaszlevelében nem kizárólag gazdasszonyi kötelességeivel indokolja:

Hanem az: hogy noha fok felé járkáltam,
A' holtak neveit kérdeztem vizsgáltam.
Sok járás után- is kevésre mehettem,
[...]
Mert az eredeti hiteles írások,
Városi 's Egyházi jegyzések 's több mások
Innet, mint mondatik, Budára vitettek,⁶³

A halottak nevei iránti érdeklődés után egy egyházi ember életútjáról, életének földrengés alatti eseményeiről kérdezte őt Gvadányi, melyre szintén felelt Julianna:

A' miként Nagyfágod minap parantsolta,
Végire jártam én ennek- is azólta.⁶⁴

---

⁶² *Uo.*, 86.

⁶³ *Uo.*, 92.

⁶⁴ *Uo.*, 102–103.

A cigányok földrengés alatti életének megverselése nem problémamentes, de ahogyan az a szöveg működésének, retorikai alakzatainak megfelel, a tanítvány mindent elkövet, hogy mentora kívánságának megfeleljen, így ez alkalommal egy helybélit kérdezett:

Már mostan fel- vezzem azon kérdésedet,
Óh vajha ebbe – is tölthetném kedvedet;
Mellyet én előmbe te a' Tzigányokról
Tettél [...].⁶⁵

Fábián eltökéltsége a levelezés végére is megmarad:

Parantsolatodat, mellyet írod hogy végső,
Olly kézféggel téfzem, mint azt, melly vólt első.⁶⁶

A komáromi költőnő utolsó megszólalása keretet alkot a legelsővel, tiszteletéről, hálájáról számol be, és egyszerre zárja le a földindulás leírását és a levelezést:

No már kedves Grófom valamit tsak tudtam,
Mind ki-tettem; 's hidgyed, hogy én nem hazudtam.
Többet nem-is írok a' föld-indulásról,
De ha parantsolod inkább írok másról;
Mert fzolgálatidra mind halok, mind élek;
Valamíg e' földön tart bennem a lélek.⁶⁷

Meglátásom szerint a későbbiek során érdemes lesz elemezni a földrengés leírását, kitérve Fábián Julianna munkamódszerére és „kutatási” gyakorlatára. Az esemény képeit, alakzatait is be lehetne vonni az interpretációba, mert a leírások izgalmas, már-már naturalistának nevezhető képeket tartalmaznak.⁶⁸

Talán nem minden eredmény nélkül való a kapcsolatot megtalálni Fábián Julianna szalonja, írói és varrónői tevékenysége között. A két szerepkör, az írói tevékenységet folytató nemes asszony és a megélhetésért mesterséget űzni kénytelen feleség alakja között hatalmas távolság van. Ha visszatekintünk az életrajz adataira, azt látjuk, hogy Fábián húsz esztendőskorában ment férjhez, majd tíz év múlva özvegygé vált, a levelezés ideje

---

⁶⁵ *Uo.*, 121.

⁶⁶ *Uo.*, 133.

⁶⁷ *Uo.*, 136.

⁶⁸ Mivel jelen dolgozatomban a motivációra koncentrálok, ennek a kérdéskörnek a tárgyalásától eltekintek.

tájékán elveszítette első férjét, második házasságot egyelőre nem köthetett. Így a levelezés, az írás alternatív céljaként feltételezhetjük, hogy Fábián Julianna talán férjjelöltet láthatott az idősödő, nyugalmazott generálisban, vagy akár a kötet egyik majdani olvasójában. Ugyanígy szalonjában az irodalomról szóló diskurzus mellett a kelengyék varrása közben feltehetően a leendő férjek is szóba kerültek, és Fábián háza maga, a kelengyék varrásának megbeszélése egyben alkalmat szolgáltatott egyfajta házasságközvetítői szerepkör betöltésére is, hiszen a menyasszonyokkal együtt a még pártát viselő kisasszonyok, fiatal leányok is meglátogathatták Fábián Juliannát.

Végül meg kell említenem, hogy a korban divatjelenséggé vált a közköltészet: meglepően sok (köz)nemes kezdett verselni a 18–19. század fordulóján. „Szóltak versek a születés vagy névnapokon, disznótoron vagy farsangi mulatságon, költemény kísérte a lakodalmi ebédet éppen úgy, mint a gyászszertartást, versebe kíváncsok a furcsa vagy tréfás aktualitások [...]”⁶⁹ Ezt a fajta populáris költészetet leginkább vidéki nemesek művelték, akik a névtelenségből törtek ki, verseik alapja pedig a „későbarokk populáris poézis eleven hagyománya”⁷⁰ volt. Fábián Julianna ebből a szempontból egyike azoknak, aki például Édes Gergely és Csizi István mellett követte a korban lejátszódó folyamatot.

Gvadányi József Fábián Juliannáról alkotott képe
– az episztolák tükrében

Dolgozatomnak ebben a fejezetében a gróf leveleit állítom elemzésem középpontjába. Az foglalkoztat, hogy a gróf milyen képet közvetít a költőnőről, hogyan segíti a versírás folyamatában, hogyan éri el, hogy Julianna megörökítse az 1763-as komáromi földrengés történetét. Az eddig alkalmazott módszernek megfelelően szöveghelyeket idézek, az alábbi motívumokra figyelve: hogyan bátorítja Gvadányi Fábián Juliannát az írásra? Milyen nyelvi alakzatok használatával kéri, hogy ne törődjön kritikusaival? Hogyan

---

⁶⁹ BÍRÓ, *i. m.*, 281.

⁷⁰ *Uo.*, 282.

adja ki, majd kéri számon a verselési feladatokat? Végül, hogyan válik a csizmadia feleségéből költőnő?⁷¹

Már az előbeszédben szól Gvadányi Fábián versírói vágyáról és hajlandóságáról, s emellett utal arra, hogy több alkalommal kellett bátorítania a költőnőt a levelezés folytatására, sőt: már itt beszámol a költőnőt ért kritikákról:

Barátnémnak fok Zoilussai, és Mómussai -is támadtak, de biztatásomra megvetette ezen dib dáb embereket, és levelezését folytatta. A' Komáromi Földindulásnak le-írására-is nehézfégét által látván nehezen adta magát, de őztön - zésekre ehez-is hozzá fogott, a' mint- is munkáját mély alázatosfággal nyújtta a' Nagy érdemü Közönfégek...⁷²

Azt láthatjuk, hogy bár a költőnő veszi fel a gróffal a kapcsolatot, mégis a nyugalmazott generális szerepéről olvashatunk a kötetindító gondolatokban.

Első episztolájában Gvadányi előbb meglepődését, majd örömét fejezi ki:

Az öröm özöne borítá fzivemet,
[...]
Sőt tapsoltam, mivel Múzsáinknak fzáma
Szaporodik; majd fog verselni fok Dáma.⁷³

Vagyis a gróf nem kizárólag Fábiánt tartja szem előtt, hanem a levelezéskötet hatására is gondol, ahogyan az előbeszédben utalt rá: véleménye szerint Fábián Julianna költői tevékenysége másokat is versírásra fog készíteni. Gvadányi stílusának, nyelvi formuláinak láttatása érdekében érdemes hosszabban idézni ezen első verses levelét:

Nagyon magafztalom e' kívánfágotat,
[...]
Hanem éfzre vezzem, hogy egy kis félelem
Háborít téged, de okát nem lelem.
[...]
Mert e' leveledet, melly elméd gyümöltse,
A' tudományoknak nézze bár melly Böltse,
Tudom helybe hadgya, jóllehet tsak zsenge,
De a' ki illyt munkál, olly elme nem gyenge.

⁷¹ A terjedelmi korlátok miatt ebben az alfejezetben sem törekedhetek minden, az elemzési szempontnak megfelelő szöveghely említésére, interpretálására.

⁷² Gvadányi, *Elő-beszéd...*, i. m., [o. n.]

⁷³ *Uo.*, 4.

[...]
 Afzfzonyom tudgyad azt! Poëta fzületik,
 Az Orátor pedig munkával tétetik.
 [...]
 A bátrakat fzogta Fortuna fegítüni,
 Féléngeket pedig hátra kénfzerítüni.
 Azért mint valamelly fegyveres Amazon,
 Bátran menj!
 [...]
 Azt kívánod tölem, hogy legyek Vezéred,
 Mentorfágom alatt, véled; tzelod éred.
 [...]
 Ugyan tsak kérésed meg-nem fogom vetni,
 [...]
 Kérlek hát versekbe én velem levelez',
 E' tetted el-hídgyed, majd arra kötelez;
 Hogy levelezésünket majd ki-nyomtattatom,
 'S a' két Magyar hazán kerefztül futtatom;
 [...]
 Válafzáló leveled óhajtva el várom.⁷⁴

E sorokból kítűnik, hogy Gvadányi biztosítja Fábián Juliannát támogatásáról, egyben bátorságra szólítja fel, olyannyira, hogy női harcosként jeleníti meg soraiban. Szintén figyelmet érdemel a tény, hogy a gróf már itt rögzíti a levelezés nyomtatását, és egyben megalapozza a maga mentori és mecénási szerepét is, hiszen egyértelmű, a költő nem rendelkezik a kötet publikálásához szükséges anyagiakkal, sőt, ha rendelkezne is az ehhez szükséges pénzzel, nőként, önállóan más megítélés alá esne, mint a gróf tanítványaként.

Az 1795. december 10-én kelt, második levelében Gvadányi nyomatékosítja a kötet kiadását, és Fábián Juliannát Molnár Borbálához hasonlítja:

Tsak te vagy esmerös Molnár Borbálával
 Tik vagytok fzept nemünk ragyogó fzept fényne,
 Nem vagytok hívfágnak tündéres edénnye
 [...]
 E' levelezésed ki- is nyomtattatom,
 Hogy fzíves barátod vagyok, meg- mutatom.⁷⁵

Fábián harmadik episztolájára válaszul, az 1796. január 22-i levelében szól először Gvadányi a földrengés megverselésének lehetőségéről:

⁷⁴ *Uo.*, 5–8.

⁷⁵ *Uo.*, 14–15.

Bátorkodok lenni még-is egy kéréssel.
Írd-le, hogy mint esett Komárom romlása,
A' midőn rongálta földnek indulása.
Mert levelezésünk így kedvesebb léfzen,
A' közönlég arról ha értelmet véfzen.⁷⁶

A gróf tehát a Fábián fejlődésére fordított figyelem mellett tekintettel van a majdani olvasók szórakoztatására is, és a téma újdonságát hangsúlyozva egyúttal munkamódszert is ajánl a költőnőnek:

Hidd a' Nemes város még bé-vefz kedvébe,
Látván, hogy új Múzsza támadott keblébe.
Írj annyit, a' mennyit errül fogfz hallani,
Mennyit az öregek fognak majd mondani.
Szükség-is ezekkel, hogy te értekezzél,
Curázsil! tsak rajta! meréfzen versezzél.⁷⁷

Az idézett szakasz után a levelezéskötetet metaszőveg szakítja meg, melyet Gvadányi ír *Közbe való Jegyzés* címmel.⁷⁸ Itt a következőkről szerez tudomást az olvasó: a költőnő, mielőtt a földrengés megverselését teljesítené, prózai levelet intéz Gvadányihoz, mert erőn felülinek érzi a rászabott feladatot. Ezt a levelet nem közli a kötet, de Gvadányi hivatkozik rá, s emellett ismét szóba hozza a téma újdonságát és az olvasók szórakoztatásának tervét. Arról is értesülünk később, hogy Fábián egyes leveleire Gvadányi nem válaszol. Interpretálhatjuk mindezt tanító, didaktikus elemként: ha a tanítvány, a Parnasszusra kívánckozó költőnő nem teljesíti a feladatát, azaz nem tesz önmaga tökéletesítéséért, akkor nem kap választ, szövegeit figyelmen kívül hagyja a mentor. Hatékonyak bizonyul Gvadányi módszere, mert Fábián elkezd a földrengés megverselését.

A gróf biztatása egyből visszatér, miután megkapta a komáromi földindulásról szóló leírás első részletét:

A trágár nyelvekre kérlek ügyet ne vess,
Elég ha személlyed én előttem kedves.
Tsak annyit árt néked ezek lotsogása,
Mint Hóldra bőfögő ebnek ugatása.⁷⁹

---

⁷⁶ *Uo.*, 22.

⁷⁷ *Uo.*, 23.

⁷⁸ *Uo.*, 23–25.

⁷⁹ *Uo.*, 63.

Ezen levelében reagál Gvadányi a Fábián-féle leírásra, majd további munkára sarkallja a költőnőt:

Azért menny tovább-is e' fel-vett munkádba,
Hadd gyönyörködhessenek verselő Múzsádba.⁸⁰

A gróf – ahogy ezt már tanulmányom előző fejezetében említettem – a halottak nevének megörökítésére is felszólítja Fábiánt:

Nem egy jeles ember, tudom itt ki-múla,
Ki mindjárt meg-hala, ki meg kínnal fúla.
A' Nemessek nevét írd-meg; el is várom [...].⁸¹

Az 1796-os esztendő Kisasszony havának 10-én íródott levelében Gvadányi újabb feladatot ad:

Hanem kérek, aztat adgyad értésemre,
Mellyet ha tselekfzel, tselekfzel kedvemre,
Városnak melly rézfín kezdődött a' dülés,
[...]
A' meg-öltek ízámát tudom ízámba vette
A' város. és aztat igazán ki-tette,
Eztet- is fzeretném tudni ment melly fokra,
Azt-is; mennyi házak dültek rakásokra.⁸²

Meglátásom szerint Gvadányi kérdései sajátos funkcióval rendelkeznek: céljuk a költőnők sorába vágyó Fábián segítése, hiszen a költőnő a kérdések megválaszolásával halad előre a földregézés leírásában, így nem kell egyedül eldöntenie, hogy mi kerüljön verse következő egységébe. A módszert újszerűnek tartom az olvasó érdeklődésének fenntartása szempontjából is, hiszen tovább kell olvasnunk a történetet, ha kíváncsiak vagyunk a természeti jelenség hatásainak deskripciójára. Gvadányi ezen levelét Fábián válaszának várományosaként zárja:

De ha kérdéseimre valafzodat vefzem,
Pennámra megintlen kezeimet tesfzem.⁸³

Itt újra azt láthatjuk, hogy a gróf kiköti: csak akkor válaszol, ha megkapja feltett kérdéseire a feleletet, tehát ha Fábián Julianna halad a mestermunka elkészítésével.

---

⁸⁰ *Uo.*, 67.

⁸¹ *Uo.*, 77.

⁸² *Uo.*, 84

⁸³ *Uo.*, 86.

Gvadányi azonban dicséri is levelezőtársát, amikor meg van elégedve annak munkájával:

Mert a' föld-indulást fested olly helyesen,
Hogy ki Verseidet olvassa fzemessen;
Lehetetlen fzíve, hogy meg-ne indúlyon.⁸⁴

„Nagy kár! te férjfinak, hogy nem teremtettél,
És mint Afzfzony állat, Pappá nem lehattél.
Hidd! fel- múltál volna te minden Papokat,
Esperest, Püspököt, Praedikátorokat,
Mert illy fzés könyörgést mivel tudfz munkálni,
Szint illy fzésen tudtál volna prédikálni.⁸⁵

A költőnőről alkotott kép reprezentálásának szempontjából ezt a szöveg helyet igen markánsnak tekintem. Véleményem szerint az idézet nagy-szerűen példázza a gróf pozitív véleményét: férfiaknak szánt hivatásban is el tudja képzelni Fábiánt – ebből látható, hogy Gvadányi nem nemek alapján, hanem sokkal inkább érdem alapján tesz különbséget az emberek között.

Az 1796-os esztendő nyilas havának 15. napján kelt levelében adja ki Gvadányi az utolsónak szánt verselési feladatot:

Most tsak arra kérlek, még egy kérésemet,
Meg ne vesd, és halljad végső kérdésemet.
Írd- meg ezen vefzély, melly fokáig tartott,
Komáromon kívül hány helyfégnek ártott.
[...]
El- várom errül tudósításodat,
Mert tudom fzereted te hív barátodat.⁸⁶

A kötetzáró episztola dicséri a komáromi nőíró:

Te olyan ékessen, s' olly helyyessen írtál,
Hogy itt Virgilius erejével bírtál.
[...]
Annyival-is inkább mivel ezen munkád,
Anyai nyelvünkön első verses próbád,
Még-is olly éke van ezen te zsenyédeknek,
Hogy ebbül ki-tetszik ereje elmédnek.
[...]
Ezen munkád neved az Égig emeli...⁸⁷

---

⁸⁴ *Uo.*, 106.

⁸⁵ *Uo.*, 107.

⁸⁶ *Uo.*, 126–127.

⁸⁷ *Uo.*, 138.

Keretes szerkezetként Gvadányi visszaül Molnár Borbálára, ezt követően pedig az ő és Fábíán Julianna követőiről ír:

Újfalvy Kristina vele Vaji Klára,
Hufzár Erzsébet is, és Vefzprémi Sára,
Nyomotokban vannak, hágják már Helicont [...].⁸⁸

Végül a gróf további munkára biztatja levelezőtársát, és még egyszer fel szólítja őt a kritikusok véleményének tudomásul nem vételére – sőt, a levelezés végső passzusában gróf Gvadányi József lemond saját mentori pozíciójáról is:

Ne bánd, ha támad is nyálas Zoilusod,
[...]
Mert okos emberek illyeket megvetnek [...].⁸⁹

Azért hogy Mentorod legyek ne-is keress,
De ugyan tsak kérlek míg élek, hogy fzeress.
Ezzel végződik velem való munkád,
Én pedig maradok hív Barátod fzolgád.⁹⁰

Gvadányi módszere, tanítása hasonlít a poézisoktatásra. A korban jellemzően a poétai osztályokban a pictura és a sententia leírását oktatták: Gvadányi mintha ezt az iskolát kívánta volna Fábíánnal teljesíteni.

Összefoglalva elmondható, hogy a gróf mindvégig eleget tesz mentori szerepkörének, dicséretét, bátorítását, a feladatok kiadását, számonkérését jó érzékkel, megfelelő időzítéssel hajtja végre.

Összegzés, következtetések és a kutatás folytatásának lehetőségei

Dolgozatomban egy a felvilágosodás idején élt komáromi költőnő, Fábíán Julianna egyetlen publikált kötetét értelmeztem. Izgalmas kérdéskörnek tartottam a személyiség, az identitás nyelvi megformáltságának jelenlétét az episztolákban. Ehhez előbb az életrajz, majd a motiváció irányából közelítettem. Az életrajz esetében megvizsgáltam, hogy a *Verses levelezés...* milyen képet láttat a költőnőről az ismert források tükrében. Megállapíthatónak

---

⁸⁸ *Uo.*, 139.

⁸⁹ *Uo.*

⁹⁰ *Uo.*, 140.

vélem, hogy Szinnyei József leginkább a kötetben található „adatokra” támaszkodott életrajza megírásakor, és ugyanezeket a tényeket mondja újra a Fábián Juliannával foglalkozó néhány tanulmány és a nőírókat tematizáló összefoglalások is.

Fábián indíttatása, motiváltsága elgondolkoztatott. Írói ambícióit több szempontból elemeztem: bizonyítottam Molnár Borbála hatását, ösztönző erejét; kimutattam, hogy a levelezés egészében kettősség jellemzi a költőnő önreprezentációját: egyrészt egyértelműen szerepet kíván vállalni az irodalmi életben, nyomtatásban szeretné viszontlátni episztoláit, másrészt azonban szabadkozása, az irodalmi közegen belüli idegensége, oda nem illőségének érzése még az utolsó episztolák elküldésének idejére sem szűnik meg. A gróf mecénási szerepe, biztatása, tanítása a szöveg egészében jelen van. Fábián maradéktalanul teljesíti Gvadányi feladatait, annak ellenére, hogy utal kritikusaire és saját gyenge versírói képességeire egyaránt. Fábiánt motiválhatta még a korra jellemző versírási divat is, továbbá felmerült bennem annak lehetősége, hogy szalonjában férjet is kereshetett magának.

A fentiekén kívül vizsgáltam még azt a képet, melyet Gvadányi József közvetít nekünk Fábián Juliannáról. A gróf leveleiben végig támogatja Juliannát, verseire nem tesz negatív megjegyzést – elvárja viszont, hogy teljesítse az általa kijelölt versírási feladatokat, és ennek elmaradása esetén választleveleiben figyelmeztet a hiányossága. Szembetűnő, hogy Gvadányi Fábiánhoz nem mint nőhöz szól, nem női témát kínál számára, hanem amazonként reprezentálja őt, aki képességei alapján papi hivatásra is alkalmas lenne.

A kutatás folytatásában érdemes lesz foglalkozni a most vizsgált kötetben Gvadányiról reprezentált képpel mind saját, mind Fábián Julianna leveleinek tükrében. Gvadányi József – a dolgozatban csak utalásszerűen szóba hozott – Molnár Borbálával is levelezésben állt. Leveleik az *Unalmas órákban, vagy is a téli hosszú estvéken való időöltés. A melyet a versekben gyönyörködőknek kedvéért kiadott* című kötetben olvashatók.⁹¹ Úgy vélem, a kutatás következő fázisában hasznos lesz összehasonlítani kettejük levelezését a most elemzett episztolakötettel, így adatható lesz, hogy van-e különbség Gvadányi szólamaiban, attitűdjében a két hölgygel folytatott levelezése alapján: egy ilyen vizsgálat során megfigyelhetném, hogy jelen van-e nála mindig a

---

⁹¹ *Unalmas órákban, vagy is a téli hosszú estvéken való időöltés. A melyet a versekben gyönyörködőknek kedvéért kiadott*, Pozsony, 1795.

mecénási szerepvállalás, valamint hogy a Molnár Borbálával folytatott levelezés módosíthatja-e, és ha igen, akkor hogyan módosíthatja a lovas generálisról alkotott képet. Az alkotókról eddig ismert információink gazdagítására, árnyalására alkalmas lehet továbbá a Fábíán Julianna és Molnár Borbála közötti levélváltás elemzése is. A kutatás folytatásának másik irányára az 51. lábjegyzetben tettem utalást: a Keszeg Anna által alkalmazott módszerrel Fábíán Julianna és esetlegesen más korabeli alkotók (Édes Gergely, Molnár Borbála, Gvadányi József) kapcsolati hálózatát is megrajzolhatnám. Végül kutatásom folytatásának további opcióját jelentené az irodalomelmélet bevonása a vizsgálódásba, különös tekintettel az identitáselméleti, szubjektumelméleti munkákra.

*„[...] értekezéseink ily nemű
munkákban mélyebb megfontolást
gerjeszhetnek”*

JARÁBIK-LANG ANNA*

*Kisfaludy Károly a halott vőlegény
tematikus csoportba sorolható balladáinak
retorikai, tematikai sajátosságai*

1. Bevezetés

Elemző-értekező jellegű tanulmányom témájául a reformkori műballadákat választottam. Ezekben belül egy tematikus csoporttal, a *halott vőlegény* balladatípusával foglalkozom, mely a népköltészetben és a népies műköltészetben egyaránt ismert. A szerteágazó, korban több szerzőt (például Kölcsey Ferencet, Kisfaludy Károlyt, Vörösmarty Mihályt, Czuczor Gergelyt, Erdélyi Jánost, Garay Jánost és Arany Jánost) is érintő balladaműfaj kapcsán Kisfaludy Károly azonos tematikába sorolható műveit vizsgálom. Kutatásom két fő kérdése, hogy az általa írt műballadák mennyiben feleltethetők meg motívumaikban, formájukban és témájukban az ismert *halott vőlegény* balladatípusnak. Másik, ennél tágabb kérdésem pedig, hogy hogyan fogadta Kisfaludy ezen a műveit és általában balladáit a korabeli, illetve a későbbi tudományos kritika. Célkitűzésem, hogy a dolgozatban megvalósuló, átfogó recepcióismertetés és alapos szövegvizsgálat révén felhívjam a figyelmet Kisfaludy Károlynak, a reformkor óta irodalomszervezői és drámaírói munkássága által méltán elismert szerzőnek a balladáira, ezekre az életműnek talán kevésbé közismert alkotásaira.

Bár az érdeklődő olvasó Horváth János *A magyar irodalmi népieség Faludától Petőfiig*, illetve a *Kisfaludy Károly és íróbarátai* című monográfiái óta tanulmányokban és monográfiákban található néhány sornyi vagy néhány oldalnyi ismertetést a pályának erről a szakaszáról, ezek a kritikák mennyiségükben is elmaradnak az egyéb időszakok és eredmények bemutatásától: pedig az

---

* Jarábik-Lang Anna a PPKE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskolájának PhD-hallgatója. Készülő doktori értekezésének témája: „*Ottthon leli magát ajkaimon dala*” – *Népköltészeti hagyományok a 19. század eleji műballadáinkban*. Témavezető tanára: Dr. Tarjányi Eszter egyetemi docens.

utóbbi időben az irodalomtörténeti érdeklődés egyre többet foglalkozik a szerzővel. Például a 2007-ben megjelent *A magyar irodalom története*ben olvasóként azonban az a tapasztalatom, hogy balladairói tevékenységével leginkább a pálya kevésbé jelentős szakaszaként, elnagyoltan ismerkedhetünk meg. Ez késztetett rá, hogy mostani munkámban megkíséreljem az e műfajban alkotott műveit is jobb megvilágításba helyezni, kutatásra alkalmas feladatként újrapozicionálni.

Az olvasott szakirodalomban a legérdekesebb felvetésnek Kerényi Ferenc megállapítását tartottam. A szerző a *12 legszebb magyar vers* című sorozat harmadik kötetébe *Balladaproblémák a magyar romantikában* címmel egy összefoglaló jellegű tanulmányt írt: ebben jegyezte meg, hogy Kisfaludy néhány balladája műfajparódiaként is értelmezhető. Érdekes és továbbgondolásra érdemes meglátásnak tartom ezt a megállapítást, melyet a szövegvizsgálat során megpróbálok bizonyítani. Kísérletem újdonsága, hogy szövegfolklorisztikai érdeklődéssel közelítem meg a műköltészeti balladákat, elvégzem azok motívum-, szüzsé- és formavizsgálatát, illetve az elemzés során megpróbálok a népköltészetben ismert balladatípusokkal is társítani őket. Munkám így elsősorban nem a szerzőre koncentrál, hanem magára a szövegre és az abban fellelhető mesterséges formák és fordulatok mellett a tudatos vagy tudattalan népi motívumra és szüzsére, illetve – Kerényi felvetését továbbgondolva – azok parodisztikussá nagytítását, kifordítását is bemutatom.

A forma kérdésében például arra keresek választ, hogy milyen, a népköltészetre jellemző ritmus, szerkezet és költői eszköztár található ezekben a műballadákban. A kérdés kapcsán a népdalokban és balladákban a folklorisztika segítségével (például Vargyas Lajos vagy Küllős Imola munkáiban) már korábban kimutatott jellemzők szolgálnak kiindulópontul. Emellett bemutatom például az egyazon tematikába sorolható művekben a költői eszközök és alakzatok megjelenését és mikéntjét.

A költői képek közül a metaforák állnak a vizsgálat fókuszában. A metaforáról olvasott szakirodalom¹ kapcsán arra keresek választ, hogy a műballadákban fellelhető metaforák milyen céllal kerültek a szövegbe. Feltevésem szerint a népballadákban gyakrabban találkozhatunk a megértetést, világ-

---

¹ BARANYINÉ KÓCZY Judit, *Orientációs metaforák a magyar népdalok természeti kezdőképeiben*, Magyar Nyelvőr, 2008/3, 302–325.

megértést szolgáló, úgynevezett kognitív metaforákkal, mint a műballadák-nál. Ezzel szemben a műballadákban bármennyire is népies akar lenni a szerző, gyakrabban él a díszítő funkcióval.

A Kisfaludy által írt műveket, ahogy már utaltam rá, tematikus csoportokba rendezve tárgyalom: az azokban megjelenő ismert népköltészeti témák adják a támpontot ehhez a csoportképzéshez. Jelen tanulmányban a szerelmi téma egyik altípusával, a *halott vőlegény* témával, illetve az e témához köthető balladákkal foglalkozom. Természetesen, mivel nem beszélhetünk teljes megegyezésről – sőt még variációs megjelenésről sem, csupán hasonlóságokról –, az egyes műballadák rövid ismertetését is elvégzem. Feltevésem szerint előfordulhat olyan eset, amikor egy vizsgált műballada egyszerre több ismert népballada tartalmi elemeit is magában foglalja. Reményeim szerint egy ilyen szoros szövegolvasati eljárás közelebb hozhatja ezeket a műveket az olvasókhoz, felhívhatja a figyelmüket azok értékére, és cáfolhatóvá válik az életműben talán mellőzött vagy elhanyagolhatónak minősített mivoltuk. A műelemzések előtt Kisfaludy Károlynak a népies irodalomban elfoglalt helyéről, balladáinak kortársi, korai és mai megítéléséről szólnék az azokhoz való odafordulás miértjének igazolása és az elméleti megalapozás okán.

2. *A Kisfaludy Károly-i balladák recepciója*

Amikor Kisfaludy Károly Szalay Benjámint 1829-ben egyszerre 25 népdalt adott közre, első kritikusa, Toldy szerint azokban „a nép gondolkodása, kedvenc szavai, szólásai, rímei olyanok, mintha a nép keblében támadtak volna.” Ma ezek közül már egyiket sem érezzük a nép lelkétől valónak.² A népies műköltészetről alkotott véleményünk ma már egészen más, mint az 1800-as évek elején volt. A népies műköltészet célja, megítélése akkor még nem volt egységesen körvonalazott. Két, egymással ellentétes szemléletmód képviselte a fő irányt.

A műköltői népdalok mibenlétét Bajza József fogalmazta meg Toldyhoz írt levelében 1828-ban, melyben kifejtette, hogy a népdalköltő művésztől az

---

² Idézi és megjegyzi: HORVÁTH János, *A népiesség Faluditól Petőfiig*, Bp., Akadémiai, 1978, 161.

utánzás vagy kikeresés helyett a népdal műköltői megnemesítését várja. Kitűzi a később Arany János kritikái gondolataiban és balladaköltői gyakorlatában egységesülő célt, miszerint a művész a „nép szájában támadt dalt művészi alakban nemesítse meg, művészi gonddal”. Vagyis Bajza a műköltő megnyilatkozását várja el a népdalíró műköltőtől. Vele szemben Toldy szerint a feladat a népi érzésmód átvétele, lélekben a néphez idomulás lenne. A két szemléletmód különbsége abban áll, hogy míg az egyik az elidegenedett műköltészetet akarja megújítani a népköltészet által, addig a másik csupán a népet akarja ellátni saját dalainak hasonmásaival.³ Míg az egyikben megtalálható a forrásokra támaszkodó, de az eredetiséget szem előtt tartó gondolat, addig a másikban csupán az utánzás szándéka áll. Így tehát Toldy fent említett bírálata Kisfaludy népdalairól, népies költészetéről már a saját korában sem lehetett általánosan elfogadott. Amint pedig a Kölcsey–Toldy-féle irány Arany munkásságát követően és a fentebb említett Bajza-féle elgondolást elterjesztve megváltozott, máris más fényben tűntek fel Kisfaludy művei az olvasó előtt.

Az 1895-ben megjelent *A magyar költészet kincsesházában* Kisfaludy népies műveiről a következőt olvashatjuk: „[...] költeményeiben a régi irány, pl. Kazinczy hatása alól csak részben tud menekülni. [...] legtöbb érzését csak általánosságban adja elénk, [...] a természetes is kevés bennük, ha talán az érzés nem affektált, az előadás mindenestre mesterkéltségre van utalva”.⁴ Vagyis már itt megfogalmazódik legfőbb hibája, hogy amikor népies próbál lenni, az csupán mesterséges álarc nála. Népies dalai és sablonszerű alakokat felvonultató, romantikus, a kísérteties rémromantikához sorolható balladáit túl művik, túl sikamlósak és túl általánosak, bonyolult rímekkel és néhol az értelmetlenségig túlírt szóképekkel tarkítottak.

A 19. század végén Kisfaludy Károlyról ez a megítélés erősen tartja magát. Egy korabeli tankönyv szerint „csinos népdalaiban, melyek hol bánatosak, hol tréfálkozók, a gondolat, érzés igaz naivitása még nem tudja megtalálni mindig a nyelv tiszta, népies egyszerűségét. Románcai, elbeszélő költeményei meg az akkori német költészet hatásai alatt a sötétet, rejtelm-

---

³ *Uo.*, 128–131.

⁴ *A magyar költészet kincsesháza*, szerk. ERDŐDI Sándor, Bp., Atheaneum, 1895, 37–38.

set keresik.”⁵ Néhány évtizeddel később, a 20. század első felében Horváth János (1935–36-ban tartott egyetemi előadásában) Kisfaludy Károly műnépdalait és balladáit még mindig egyfajta naiv kíváncsisággként, a különössel való próbálkozásként határozta meg. Horváth úgy vélte, hogy ezekben a szövegekben a műköltőnek a naiv és nemzeti iránti vonzalmát kell keresnünk.⁶

A 20. század második felének nagy vállalkozásában, *A magyar irodalom történetében* éppen Horváth Jánosra visszautalva olvashatunk hasonlót. Eszerint Kisfaludy számára a népdalírás a nép körébe való költői „kirándulás” lehetősége, mely leginkább abban nyilvánul meg, hogy a költő népdalait a nép nyelvén írja, ami nála elsősorban a nyelvújítástól nem érintett nyelv alkalmazását jelenti.⁷ Érdekes megállapítást tesz az 1980-as években Fenyő István: szerinte Kisfaludy a balladában egyfajta össznemzeti műfaj megteremtésének lehetőségét látta, mely sajátos műnemek közöttisége, kiélezettsége és erős érzelmi töltete miatt az olvasók legkülönbözőbb rétegeinek megragadására alkalmas, ezáltal pedig mindenki érdeklődését felkeltő tartalmak hordozója lehet. Így Kisfaludynál is olyan tartalmak megjelenítésére szolgál, mint a szerelem (*Eprészleány*) vagy az önkény és megtorlás (*Karácsonéj*). Ugyanakkor, mivel a műfaj pszichológiai sűrítettsége távol áll Kisfaludytól, alakjai sablonosak, kezdetleges lélekrajzi motivációjúak.⁸ Az elmarasztalás mellett van a tanulmánynak egy fontos megjegyzése, miszerint Kisfaludy ösztönző hatása nyomán indult meg az a széles körű költői gyakorlat, melynek során a műfaj Vörösmarty, Czuczor, Garay és Arany tollán a nemzeti összetartozás hirdetőjévé is emelkedett. Ez egyfajta tudatos felmérését, felismerését jelenthetné a műfaj határainak.

A legújabb kori tudományos irodalmi kritika egy-egy különlegességre is felhívja a figyelmünket, melyek által a korábbi, nem túl elismerő kritika kiegészült néhány új észrevétellel. Fried István⁹ a romantikusságra hívja fel a

---

⁵ *A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése, Kisfaludy Károlytól mostanáig: A középiskoláké VI., VII., és VIII. osztálya számára*, összeáll. BEÖTHY Zsolt, Bp., Athenaeum, 1897, 24.

⁶ HORVÁTH János, *Kisfaludy Károly és íróbarátai: Irodalomtörténeti tanulmányok I.*, szerk. SÓTÉR István, Bp., Művelt Nép, 1955, 82–84.

⁷ *A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig*, szerk. SÓTÉR István, Bp., Akadémiai, 1965, III, 234.

⁸ FENYŐ István, *Haza s emberség: A magyar irodalom 1815–1830*, Bp., Gondolat, 1983, 158.

⁹ FRIED István, *Magyar irodalom(történet): Fejezetek a magyar irodalmi modernség történetéből*, Szege, Tiszatáj Könyvek, 2010, 23–37.

figyelmet, és ezt Kisfaludy fő érdemévé teszi – Kerényi Ferenc pedig épp a balladák kapcsán emeli ki, hogy egyfajta rokonszenves és Petőfiig páratlan kettősség jellemzi a szerzőt, mely által „egyszerre volt képes látni a jelenségek színét és fonákját”: így említi Kerényi az *Éjjeli mennyekző* paródiájaként *A kísértet* című balladát.¹⁰

Véleményem szerint az *Éjjeli mennyekző* önmagában felfogható egyfajta műfajparódiának, főként, ha összevetjük a témában hozzá közel álló más balladákkal, például *A magányos sírral* és *A szeretők sírjával*. Ezt a megállapítást továbbgondolva érdemes a legtöbb Kisfaludy-balladához a parodisztikusság kérdésfelvetésével közelíteni. És nem, vagy nem csak úgy, hogy egyikük paródiája a másiknak, vagy másikaknak, hanem úgy is, mint önmaguk témájának vagy magának a műfajnak az átfordításai. A *halott kedves* motívumnál megfigyelhetjük például azt, hogy hogyan sarkítja ki a népballadában tragikusan ábrázolt, kedvesét hiába kereső szerelme akár a *Tabán*, akár a *Lánybú*, akár *A jövevény* című balladákban. De ugyanígy a műfaj kinevetésének tekinthető a gazdag fiú–szegény lány népmesei témát feldolgozó *Eprészleány* is, mely meseszerűen boldog zárlatával szintén ellentmond az elvárásoknak. És talán ezekben az ellentmondásokban kell keresnünk a Kisfaludy balladák értékét is. Talán a népiest szem előtt tartó, de szélesen értelmezett műfajfogalommal állunk szemben, melynek eredetiségét is éppen ez rejti. Ez a felvetés viszont magában hordozza a kérdést, hogy vajon a paródia mellett és helyett nem inkább a maga korában egységes fogalommal nem rendelkező műfaj eszközhasználatára reflektáló, a műfaji sajátosságokkal szembenező eljárással van-e dolgunk? Megközelíthetjük-e úgy ezeket a műveket, mint a korban még szigorúan nem korvonalazott műfaji határok megismerési, tágítási próbáit?

Alátámaszthatónak érzem ezt a gondolatot két okból. Az első ok az irodalomtörténet kapcsán kerül elő. Kisfaludy Károly balladáinak zömét 1828 és 1830 között az *Aurorában* jelentette meg. Önállóan 1843-ban a (Goldy) Schedel Ferenc szerkesztette *Kisfaludy Károly Minden Munkái* című több kötetes kiadásban szerepelnek, az 1831-es kiadás után másodszor. Ez a második kiadás egyértelműen a korszak sajtósági, tudományosan még nem definiált

---

¹⁰ KERÉNYI Ferenc, *Balladaproblémák a magyar romantikában = Szondi két apródja*, szerk. FÚZFA Balázs, Szombathely, Savaria University Press, 2009 (A tizenkét legszebb magyar vers 3.), 20.

műfaji fogalmáról tanúskodik. Az első korszakban készült *Éjjeli mennyekző* és *A kísértet* egyszerűen „versek” címszó alatt szerepel, műfajmegnevezés nélkül. Ezzel szemben a második korszakban készültek közül *A magányos sír* és *A jövevény* a „románc” alműfajba sorolódik, míg *Az álmatlan király* vagy a *Karácsonj* a „regék” címszó alatt található. A másik ok Kisfaludy Károly költői fejlődése során az önmagáról tett megállapítással támasztható alá. A Kazinczy-féle neológiával való megismerkedése idején került kapcsolatba Gaal Györggyel, a Bécsben élő, németül író literátorral, akihez roppant termékeny kapcsolat fűzte. Gaal bírálatokkal, észrevételekkel, tanácsokkal látta el Kisfaludyt, amiért ő nem győzött hálálkodni. Ezek a tanácsok a romantika szellemében megfogalmazott terelgető szavakká váltak. Kevés idő telt el, és Kisfaludy írói szándékát a romantika szellemében fogant eredeti irodalom létrehozására irányuló tevékenységként fogalmazza meg. A kijelentés véleményem szerint a drámákon túl vonatkozhat más műnembeli próbálkozásokra, így a balladákra is: „Meine Tendenz war, den Wunsch, ein vaterländisches Theater zu besitzen, rege zu machen, dies konnte nur durch Originalwerke geschehen.”¹¹

3. Kisfaludy Károly balladáinak új megközelítése és vizsgálata

Úgy hiszem tehát, hogy Kisfaludy Károly munkásságában a balladákat a fentiek miatt inkább a költői szabadság szemszögéből kell vizsgálnunk. Olyan műfajként, amelyben az eredetiség és egyediség lehetősége rejlik. Mikor Horváth János a népihez való költői „kirándulásként” említi a népdalokat és balladákat termő pályaszakaszt, ebben a „kirándulás” szóban, úgy hiszem, a mellékesség, fővonal melletti elhanyagolhatóság helyett éppen a „kirándulás” adta szabadságot kellene értenünk. Támogatja ezt a felvetést a reformkori műfajfelfogás is. A korszakban ugyanis a ballada mint műfaj, ahogy korábban már említettem, még nem körvonalazódott, még nem tisztult le a mai értelemben balladáknak tekintett műveknek megfelelően.

Az első műfaji kérdéseket összefoglaló munka Greguss Ágost máig híres, *A balladáról* című monográfiája ugyanis csak 1865-ben jelent meg. A műfaj kapcsán a ballada és a románc elkülönítése pedig Arany Jánosnál, a

---

¹¹ ROHONYI Zoltán, *A magyar romantika kezdetei*, Bukarest, Kriterion, 1975, 236.

*Széptani jegyzetek*ben fogalmazódik meg először az 1850-es években. Az ezt megelőző időszakban nemhogy e két műfaji alcsoport, de még a ballada más műfajoktól való elkülönítése is problémás volt. Dallama, strófikussága, gyakori szerelmi témája miatt gyakran sorolták egy csoportba a népdalokkal és népies műdalokkal, epikus, elbeszélő sajátosságai miatt pedig a regékkel. Több szakirodalom utal rá, hogy Kisfaludy Károly balladáit nagyban meghatározták például bátyja, Kisfaludy Sándor regéi is, azok egy-egy izgalmas epizódja, végkifejlete.¹² Ha a Kisfaludy-kiadásokat megnézzük, ismét műfajbesorolási problémába ütközünk. Az első, 1831-es, Toldy-féle tíz kötetes kiadás első kötetében külön címszó alatt szerepelnek a *Balladák és Románcok*, elkülönítve a *Daloktól* és *Vegyes költeményektől*. Csakhogy például a kissé anekdotikusabb *A bánkódó férj* ez utóbbiban kapott helyet. Azonban az 1843-as kiadásban, ahol az időrendi közlés mellett a műfaji meghatározások eltörpülnek, elmosódnak, mindenféle műfaji megnevezés nélkül *Versek* címszó alatt jelenik meg az *Éjjeli mennyekző*, míg például „népregék” alatt szerepel a *Karácsonéj*, vagy „románc” műfajmegnevezéssel *A magányos sír*. A legteljesebb kiadásnak talán a Bánóczi-féle, 1893-as kötetek tekinthetők, melyet a sajtó alá rendező a Toldy-féle első kiadásokból kiindulva, de azokat a Kisfaludy-kéziratból megismert kritikai észrevételekkel kiegészítve adott ki.¹³ Ezt a kiadást használom, ám a műfaji kategóriákat a mai balladafogalomnak megfelelően felülbírálok.

Az említett kiadások tanulsággal szolgálnak: ha ugyanis ezeket a műfaj iránti bizonytalanságokat is szem előtt tartjuk, indokolhatónak látszik a költői szabadságként értelmezett műfaji „kirándulás” gondolata, hiszen a korban a ballada nemcsak a népieshez való „kirándulásnak”, hanem körülhatárolatlansága miatt a műfaji határok tágításának is megfelelő lehetett. És így érthető lenne tematikus és motivikus sokszínűsége, illetve a Kerényi Ferenc és korábban Horváth János által is megállapított tragikus-ironikus hangvétele, szüzsébeli szembenállása egyaránt.

---

¹² HORVÁTH, *i. m.*, 89. A műfaji kérdések kapcsán lásd még: KRÍZA Ildikó, *A magyar népdalada*, Bp., Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, 1979.; UŐ, *A balladai tragédia születése és társadalmi háttere = Ünnepi kötet Faragó József 80. születésnapjára*, szerk. DEÁKY Zita, Bp., Györffy István Néprajzi Egyesület, 2002.

¹³ Kritikai észrevételeit az első kötet bevezetőjében is említi, illetve önállóan: ItK, 1893/2, 184–206.

Tematikus szempontból három tipikus problémakörhöz kapcsolhatók a Kisfaludy balladák. A bűn és bűnhődés kérdését járja körül a *Karácsonéj* és *Az álmatlan király*. A történelmi témához sorolhatók a *Budai harjáték*, *A sastoll*, a *Bandi*, az *Elte* és a *Zuard*. A legszerteágazóbb szerelmi témában két főcsoportot különíthetünk el: a szerelmi hűség kérésével foglalkoznak a *Lánybú*, *A jövevény*, *A kísértet*, *A bánkódó férj* és az *Eprésszleány*, míg a *halott kedves* alakját megjelenítő és a továbbélő szerelmi bánatát megfogalmazó, tulajdonképpen a *halott vőlegény* balladatípushoz sorolhatók az *Éjjeli menyekésző*, *A szeretők sírja*, *A magányos sír* és a *Tabán*. A továbbiakban ez utóbbi csoportot elemzem részletesen.¹⁴

3. 1. *A szerelmi téma változatai*

3. 1. 1. *A halott vőlegény* balladatípus megjelenései

Kisfaludy Károly balladakísérleteiben a balladatémáknál is még erősen a német hatás (Bürger, Schiller és Goethe) érezhető.¹⁵ Ennek legjobb példája az a néhány balladakísérlet, melyek valamilyen tematikus mozzanatukban éppen a Bürger-féle *Lenorét* vagy annak valamely későbbi változatát érintik. Az eredeti kísértetballadában a hősnő kedvese nem tér vissza a csatából, majd egy éjjel „szellemlovasként” mégis megjelenik a lánynál, de a menyegző helyett a temetőbe viszi, ahol csontvázként mutatkozik meg, majd kakasszóra a lóval együtt a pokolba süllyednek.

A balladának az európai műköltészetben és népköltészetben is számtalan változata ismert. Egy hiedelemmeséből eredeztethető, melyben a vőlegényét hazaváró lány a szomszédasszony tanácsára hoz a temetőből egy koponyát (három marék földet, fejfaszilánkot, a vőlegény kapcáját), s azt főzni kezdi. Egy idő múlva a legény, aki a csatában elesett, megjelenik fehér lovon, felületi kedvesét is, s elnyargalnak. Háromszor felteszi a kérdést: „Jaj de szépen süt a hold, / Megy egy élő, meg egy holt, / Félsz-e angyalom?” A leány

---

¹⁴ Az elemzésben megjelenő idézetek forrása: *Kisfaludy Károly összes költeménye*, Verstár '98, CD-Rom, Bp, Arcanum, 1998. Internetes hozzáférés: <http://mek.oszk.hu/00700/00732/> (Az utolsó letöltés ideje: 2013. okt. 25.)

¹⁵ *Kisfaludy Károly Népdaljai és balladái = A magyar irodalom története 1772-től...*, i. m., 234.

azonban mind a háromszor azt válaszolja: „Nem félek, amíg téged látlak!” Elérnek a temetőbe, s a legény a leányt magával akarja vinni a sírba. A leány darabonként ledobálja a ruháit, majd elmenekül, be a kápolnába, ahol egy másik halott van kiterítve, kisvártatva odaér a halott vőlegény, s bekopogtat: „Halott, add ki az élő!” („Holt, holtnak nyiss ajtót!”), mire a halott vagy megmozdul, vagy felül, vagy egyik lábát leteszi a földre. Mikor le akar szállni, megszólalnak a kakasok (tizenkettőt üt az óra), s mind a két halott porrá válik. A leány is meghal ijedtében, vagy bizonyos balladaváltozatokban viszsza megy a falujába, és többé nem kívánja a szeretőjét látni.

A mese hiedelemalapja, a halott (kedves) hazafőzése a szerelmi varázslás mágikus cselekményei közé tartozik. A mesetípust Bürger híres balladafeldolgozásának címével szoktuk jelölni, és Benkő László feltevése szerint szláv területen hiedelemelemekből alakult ki a 6–7. sz. folyamán, majd vándorénekesek terjesztették és juttatták el hazánkba is.¹⁶ Kisfaludynál a német változat ismerete valószínűsíthető. Az alaptéma, miszerint a halott vőlegény eljön menyasszonyáért Krizánál a *Vadrózák*ban éppúgy megvan, mint az angol vagy a skót balladakincsben. Ipolyi *Magyar mitológia*ájában szó esik a kísértetek éjféli miséjéről is. Valószínűleg Arany János *Bor vitéze* és Kisfaludy Károly *Éjjeli mennyekezője* ezzel a mozzanattal egészül ki.¹⁷

3. 1. 1. 1. *Éjjeli mennyekező*

Az *Éjjeli mennyekező* valójában egy elválás–vizontlátás témának a romantikus, haláltánc-motívummal fűszerezett mintája.¹⁸ A fiú, aki elhagyta és most újra keresi a szeretőjét, annak már csak a szellemét találja, hiszen időközben a lány öngyilkos lett. Bár az alaptéma lehetne balladái, a megfogalmazás túl művi. A népballadák homályos, ködös, visszafogott nyelvezetéhez képest túlságosan sikamlós.

A nyitó párbeszédben az apa megpróbálja késleltetni a fiát, a viharra hivatkozva „Megállj”-t parancsol, de a fiú nem hallgat rá. Őt ugyanis hajtja,

---

¹⁶ *A halott vőlegény, Lenore = Magyar Néprajzi Lexikon*, szerk. ORTUTAY Gyula, Bp., Akadémiai, 1979, II, 1033.

¹⁷ IMRE László, *Műfajok létformája a XIX. századi epikában*, szerk. BITSKEY István, GÖRÖMBEI András, Debrecen, Kossuth Egyetemi, 1996 (Csokonai könyvtár 9.), 103.

¹⁸ HORVÁTH, *Kisfaludy Károly... i. m.*, 90.

sürgeti a kéjvágy: „Édes öröm, vár az éjjel még rám / Egy kegyes szépnek forró kebelén / Kinek lángot gyújték szívében / Hozzá, a kedveshez sietek én, / Vigan kéjelgni bájkörében / S uj lángra hevülni / Váltig elmerülni / Kényei özönében.” Az ifjú kínzó „tűzszenvedelmében” minden veszélyt vállal. Az apa beszédmódjára patetikus, túlzások, művészi metaforahasználat jellemző. A művészi, néhol az értelmet is zavaró megszemélyesítések és metaforák szintén távol állnak a népi balladákra jellemző beszédmódtól. Az olyan szókapcsolatokban és sorokban, mint amilyen a „tologó zivatar zúgását, vad bátorságotat bú fogja érni, oltsd el emésztő/zabolatlan indulatodat”, érhető leginkább tetten, hogy Kisfaludy Károly balladáiban még nem azzal az igénnyel fordult e műfaj felé, amellyel később azt Arany János tette. Az egyediség igénye nála még nem a népiesből és megnemésített gondolatából született, hanem a nép körében is gyakori témák romantikus műköltői megfogalmazásának gyakorlatából ered. Oka lehet ennek – és így a műköltői túlírást is magyarázná – a korban egységes fogalommal nem rendelkező műfaj eszközhasználatának felmérése, a felismert eszközök kipróbálása, illetve azok felismerése után a felnagyításuk.

Az idő- és helyszínválasztás is hasonló megfontolásra enged következtetni, mint a téma és a megfogalmazás. A balladában az éjszaka, és főképp az éjfél rájátszik, sőt kijátssza a népi hitvilághoz kötődő gondolatot, mely szerint ez az időpont a rontó lények működésének ideje, a kísértetek evilági megjelenésének órája.¹⁹ Kisfaludy – a néphit folklorisztikus megjelenésétől idegenül – túlhangsúlyozva alkalmazza a kísérteties helyszínt, és szenzációhajhász módon helyezi középpontba a kísértetjárásra alkalmas éjfélt. Hagyományosan az éjszakához köti a magyar néphit is a halottak hazalátogatása mellett a boszorkányok, kísértetek megtáncoltatását is: ez a haláltáncmotívum, vagyis a halál közelségére figyelmeztető ábrázolása a vesztét érző tömegnek, akik körtánchoz hasonló végzetes tombolással zárják evilági létüket, a középkori képzőművészetben és a középkor óta a műköltészetben is igen gyakori (például Francois Villon, Madách Imre vagy Arany János műveiben.) Kisfaludynál ez a motívum parodisztikussá válik azáltal, hogy a szinte szánivalóan naiv főhős meg sem kérdezi mátkájától, miért csábítja őt a „holt és élő menyekzőjére”, ahol „vigadnak a lakodalmások”.

---

¹⁹ *Magyar Néprajzi Lexikon*, szerk. ORTUTAY Gyula, Bp., Akadémiai, 1977, I, 1792.

A Kisfaludy-balladában érdekes helyszínválasztással párosul a lelkek órájának ideje. Az apa és a fiú másnak véli a bércezen álló épületet. Az apa már messziről látja, hogy „fejér árnyék lebeg a bérceken”, ahol „Az egész kápolna / mintha tűzben volna”, és utolsó marasztaló mondatában figyelmezteti a fiát, hogy „ama csalóka kísértet / Örök kárt tesz ártatlan szivedbe / S letöri virágzó létedet”. Az apa biztos abban, hogy ártó szándékú lényekkel van dolguk, a fiú azonban elvakultságában csak az „óhajtott vár”-at látja, „hol adnak s vesznek szerelmet”. Mátkáját sem kísértetnek véli, hanem hű szeretőnek, aki elébe siet, és így a váron kívül, a szabadban mulat.

A helyszín megnevezésének megkettőzésével (kápolna–vár) és a kísértet–mátka kettősségével Kisfaludy a balladában a nézőpontot is megduplázza. Több ez egyszerű, egymásra reflektáló dialógusnál. Az olvasó számára a külvilág is hol a bölcsen és józanul érvelő apa, hol az elvakult fiú szemüvegén keresztül látható. Nem véletlen, hogy az elbeszélő csak ezt követően, az apa és a fiú elválásakor, a fiú és a kísértet-lány ölelkezésekor szólal meg először. Szerkesztői tudatosságra vall ez a megoldás. Ugyanezt támasztja alá az is, hogy miután a fiú elbúcsúzott az apjától, következetesen megmarad az elbeszélői beszédmódban a fiú szókimondósága, erotikus túlfűtöttsége, vagyis a nézőpont egyoldalúvá válik: „Száguldva lépéseit sietteti, [...] Bűnös kívánat égve mellében / Kénybe elmerülve [...] Csókokkal fődözi [...] A mátká / [...] magát odaadva / Még neveli vad lángját / Minekutána kedvesét kényére ölelte” – mondja az elbeszélő. Elvárásaink szerint a szeretkezés aktusának itt balladai homályban kellene maradnia, ám az elvárást kijátszva arról az elbeszélő részletesen tájékoztat bennünket. A szeretkezés, a beteljesülés a ballada szerkezeti fordulópontjának is tekinthető. Megfigyelhetjük, hogy a balladai hagyományoktól teljesen idegen módon a fiú egyfajta jellemfejlődésen megy keresztül. A kék homályából felriadva elkezd kételkedni: kérdéseket tesz fel, bizalmatlan lesz („Minő mulatságra / Jövünk oda magányosságra?”), és a helyszínt is pusztá kápolnának látja már.

Az élő és holt lakodalma ezután egy dalbetéttel indul, melynek címe *A lelkek élete*. A dalbetét a *Lenoré* néhány változatában is ismert, és Kisfaludy műveitől már csak a drámák miatt sem idegen, hiszen a lelkek énekének funkciója hasonló az antik drámák kórusdalaikhoz: magyarázza az eseményeket, egyfajta külső, nézői véleményt, álláspontot fogalmaz meg. A lelkek élete mellett a kísértetek és emberek kapcsolatáról is tudósít, ezzel mintegy

magyarázva az egész ballada tartalmát. Sőt, kataforikus szerepűvé is válik azzal, hogy a tragikus véget előre jelzi az utolsó sorokban: „Az öröm szépére / Szerelem ölére / Halálszint von árnyékunk”. A fiú borzadva hallgatja ezt a dalt. Amikor közvetlenül a dal után kedvese egy kehellyel kínálja, amiből innia kell, már hallja a távolból atyja szavát: „Ne igyál!”. Az apai nézőpontra való ráismerés és a kéjvágytól fűtött elvakultságból való felocsúdás azonban hiábavaló, mivel „a szép hízelkedése / Többet nyoma, mint atyja kérése.” A kedves e pillanattól valóban rontó, csábító kísértetté válik. A transzformáció az olvasó számára nem váratlan, nem megrázó. Oka ennek egyrészt a korábbi, több szinten – a helyszín, az idő, a megnevezések szintjén – létrehozott nézőpontkettőzés, másrészt a balladai homály talán nem is ok nélküli hiánya.

A zárlatban egy új, harmadik nézőpont jelenik meg: a lány maga tudósít saját tragédiájáról, s bosszúálló kísértetként a holtak birodalmába zárja a csábítóját. A holtak birodalmába záratás és a „vár” helyszínmegnevezés eszünkbe juttatja a *falba épített lány* balladát. A sokféle balladatípus felvetése majd kijátszása – például a *falba épített lány*, a *halott vőlegény/menyasszony* és tulajdonképpen a szerelmi és házassági aktussal sajátos módon a halál után egymáséi lett szeretők – miatt az olvasóban megfogalmazódhat a már korábban felvetett kérdés: hogy vajon nem a műfaji eszközhasználat és témafelvetések kipróbálásával van-e dolgunk? Ezt támasztaná alá, hogy a balladához leginkább köthető, főként a műköltészetben ismert kísértetballadák eszköztára túl nyilvánvaló és szinte a komikusságig hangsúlyozott.

A zárlatban még egy érdekességgel is találkozunk. Egészen váratlan fordulattal ugyanis a keresztény gondolkodásmódnak megfelelő halál utáni bűnbocsánat lehetőségét a csábító, bosszúálló, ördögi szándékú kísértet mondja ki, átminősülve így az ártó szándékúak közül a másvilág segítő lényei közé: „Szép ifjú! vége életednek! /Az úr [...] / Legyen hát irgalmas / Szegény bűnös lelkednek.”

A szerteágazó elemzést összefoglalva tehát azt mondhatjuk: Kisfaludy Károly egy olyan balladát alkotott, mely a motívumok, a téma és a beszédmód szintjén egyaránt ötleteket és elemeket merít a romantikus líra képi eszköztárából és szóhasználatából, a népballadából, a keresztényi és népi gondolkodásmódból, és tudatos szerkesztéssel olvasztja ezeket egygé. Az

Éjjeli mennyekzűben. Kisfaludy a sokféleségből alkot egyedit, megfelelően ezzel a romantika korában a kor műköltői kívánalmának.

A sokfélség a tartalomon kívül a formában is megvalósul. Változatos rím- és ritmusképlettel találkozunk. A 25 darab 9 soros versszakban, mely a ballada alapja, 10, 9, 6 és 7 szótagos sorok váltják egymást, a sorvégeken páros, kereszt és ölelkező rímek keverednek. A három versszaknyi betétköltemény azonban formájában a cím mellett az eltérő ritmus- és rímképlete miatt is kiemelkedik a balladából. Ezekben ugyanis 10 sorossá válnak a versszakok, 7 és 8 szótagossá a sorok: így noha a rímeknél megmaradnak a fenti rímképletek, más lesz azok sorrendje. A rímek kapcsán is megfigyelhető tehát az elemzés elején említett, túl művészes, sőt művészeskedő hajlam az egyszerűsége törekvés helyett. A rím megtartása miatt ráadásul több helyen – leginkább az igéknél – kényszeresen régies szóalakkal találkozunk, ami a beszédmódban is ezt a művészeskedő túlzást erősíti meg. Mivel ezeknek tartalmi–hangulati funkciója nincs, zavaróak, a kontextusba nem illőek (például kerestelek/veszesselek; támadott/szólott; tégyen/légyen.)

A tartalmi, beszédmódbeli és formai sokféleség egyik oka lehet, hogy Kisfaludy Károlynak ez a balladakísérlete a legkorábbiak közül való, és leginkább úgy értékelhető, mint a kísértetballada szenzációhajhászó, érdeklődést gerjesztő kliséit és erotikumát felnagyító, és ezáltal a sajátosságait tudatosan felmérő műfaji kirándulás. Kerényi korábban említett paródiaelmélete alapján, az *Éjjeli mennyekzű* elemzésekor azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül a Horváth János óta annak paródiájaként emlegetett *A kísértet* című, ugyancsak korai keletkezésű balladát. Hogyan értelmezhető a parodisztikusság a két ballada közös vizsgálatakor? Úgy vélem éppen a kísérteties és erotikus elemek kinevetése által. Az *Éjjeli mennyekzűben* paródiaszerűen túlhangsúlyozva a kísértetballada sajátos, mégis izgalmas kísértetiessége jelenik meg több szinten (a tér, az idő és a szereplők szintjén). A babonás hiedelmek létezőnek bizonyulnak, nem megkérdőjelezhetőek. Kisfaludy különös humoráról tanúskodik, hogy éppen ezek a babonás hiedelmek válnak parodisztikussá *A kísértetben*.

Ötletes ellentétező költői megoldást figyelhetünk meg, ha a két balladát együtt vizsgáljuk. Utóbbiban ugyanis azáltal, hogy a kísértetballadákra jellemző elemek és a kísérteties hangvétel is feleslegesnek bizonyulnak, éppen az előbb pozitív előjellel bemutatott klisék kerülnek negatív tartományba. *A*

kísértetben a fogadóba érkező vendég és a gazda párbeszédéből ismerjük meg az eseményeket. A vendég a fogadó udvarában az utolsó üres szobát szeretné egy éjszakára kivenni. A gazda semmi áron nem akarja kiadni, mert azt kísértet lakja. Egy ideje ugyanis, amikor az óra éjfél üt, egy kísértet jelenik meg, átmegy az udvaron, és abban a szobában tölt egy órát. A gazda egyszer meg is lesi, de halotti ruhája és sápadt ábrázata elriasztja a további leskelődéstől, szegény gazdasszony pedig annyira fél a kísértettől, hogy egy ideje, amikor az megjelenik, a „házban hálni sem mér”. Hajnalokig fent virraszt valahol, és emiatt bágyadt, néha délig is alszik. A belépő háziaszszony tüzes szemei a vendéget meggyőzik, hogy a hűség nem megdönthetetlen a menyecskében. És egy óvatlan pillanatban azt mondja neki az asszony: „Légy te ma a kísértet.” A balladában vagy inkább románcban a fent említett klisék tehát csak a hiszékeny férj megtévesztésére szolgálnak: a kapós asszonynak alibit adnak, így ő eléri a célját, szenvedélyes éjszakákat tölthet a vendégekkel, míg a férje az éjszakai kísértet zaklatása miatt sajnálja rettegő feleségét. A cél, a szerelmi légyott eszközei a babonás hiedelmek, melyek ezáltal a humorizálás eszközeivé is lesznek.

3. 1. 1. 2. *A magányos sír*

Az *Éjjeli mennyekzónél* pár évvel későbbi keletkezésű, tematikusan is ahhoz hasonló *A magányos sír* című ballada, melynek mintája Zlinszky Aladár szerint Kölcsey *Remetéje* lehetett.²⁰ Kisfaludynak ezt a kísérletét a mai műfajmeghatározásunk alapján a sikerültebb balladák közé sorolhatjuk.

Greguss Ágost munkája óta folyamatosan körvonalazódik, hogy melyek is a műfaj tipikus jellemzői. A sűrítés, a szaggatottság, a tömörség, a műnemek közöttiség, a tragikum, a társadalmi témák, a balladai homály mind ide tartoznak. Ezek már *A magányos sír* című balladában is fellelhetőek, sőt a népballadákban még a tradálást segítő ismétlés költői alakzata is a mai elvárásainknak megfelelően, a balladát szakaszokra bontva jelenik meg: „Utas / utas! fergeteg kél / Utas, utas! nézd ezen sírt: / vagy Túl az erdőn / túl a berken”.

---

²⁰ HORVÁTH, *Kisfaludy Károly... i. m.*, 90.

A szerelmi alaptémájú mű a fentihez hasonlóan az elválás–vizontlátás problematikáját járja körül. Itt is a lány hal meg a kedvese miatt. Ám más a kontextus és a szituáció is. Gyula, a szerelmes ifjú ugyanis itt „messze harczba tére / Honja hősi védletére”, míg kedvese itthon várt rá: vagyis itt nem a női becsület és a szexuális vágy az alapprobléma, hanem a szerelem. Kisfaludy költői érzékét dicséri, hogy ennek megfelelően sokkal bensősége-sebb a hangvétel, tragikusabb az ábrázolásmód.

A ballada felépítése és szerkesztésmódja is eltér a korábbitól. Ebben a bevezető két strófának fontos, az epikus művekre jellemző helyszín-, idő- és szereplőbemutató funkciója. A viharfelhős ég alatt, a völgy rejtekében egy magányos sír mellett egy remete és egy gyors léptekkel közeledő utas találkoznak. Kataforaként utalnak a tragikus záratra a fenyegető felhők és a „Távolt mérő lángszemekkel” közeledő utas. A vészjósló felhők metaforikusan megjelenített képe itt a Kisfaludy-művek romantikus páto-szával fogalmazódott meg: „Barna felhők tornyosulnak / S halk morajjal felvonúlnak / A nap búcsúfényt vete.” A ballada későbbi versszakaiban azonban gyakoribbak a kognitív metaforák. A természetes nyelv működését és a gondolatok kifejezését szolgáló, elsősorban nem díszítő funkciójú nyel-vi fordulatra gondolom az „Elhúnyt már a nap sugára”, a „Lelkem új élet-re serken” vagy a „nézd ezen sírt / bennalvó is lángszivet bírt” sorokat. Ez utóbbiban egyébként fellelhetjük a népdalokban gyakori tűz–hő–láng-szerelmes szív párhuzamot is, és a népiesség vizsgálatkor észrevehetjük, hogy a ballada felépítésében is van egyfajta haladás.

Az elvet, mely szerint a népköltészetben a szerkezetet egyfajta halad-vány, előre haladó, felépülő megfontolás jellemzi, jóval Kisfaludy működése után Arany János fogalmazta meg. A népies műköltészet sajátosságai az ő elméleti írásaiban és gyakorlatában tisztulnak le. Több műfaji kérdés mellett ő fogalmazza meg, hogy a legfőbb népi sajátosság a ritmus, balladában a „népi ballada lüktetése”,²¹ amire ügyelnie kell a műköltőknek. Ritmuson azt értette Arany, ami a kötött beszédet a folyóbeszédtől elválasztja, de ez nem egyenlő a rímmel vagy a mértékkel. A belső gondolatiságot összefogó rit-musnak, a gondolatok csoportosításának Arany három módját különböztet-te meg. Az első a párhuzamos, amikor a gondolat különböző szavakkal

---

²¹ ARANY János, *Népiességünk a költészetben* = A. J., *Tanulmányok és kritikák*, szerk. S. VARGA Pál, Debrecen, Kossuth Egyetemi, 1998 (Csokonai könyvtár: Források 4.), 96.

ismételtetik; a második az ellentétes, ahol a vers elő és utórésze ellentétes gondolatot fejez ki; a harmadik pedig az összerakó, amikor a „rokon eszmék sorakozásában haladvány [...] vagy pedig kiegészítő toldalék ismételtetik”.²²

A népköltészetre jellemző, talán Kisfaludy által is megsejthetett haladványt itt az információk lassú, egyenkénti hozzátoldása adja. A remete ugyanis, aki a sír mellett ül, elbeszélői funkcióval is bír, így szinte kettős elbeszélővel találkozunk. Az egyik, a költői elbeszélő csak a helyszín bemutatására és az alaphelyzet megismertetésére szolgál. Érdekes szerkesztési megoldás, hogy az ő megszólalásai tulajdonképpen a ballada keretét is adják. Az első versszakban a vihar előtti magányos sírről és az ide érkező ifjúról tudósít, a záró strófában pedig a magányos sírhalmot láttatja tavasszal, az új kikeletkor. Az évszakszimbolika hatása, hogy a nyomasztó tragikum feloldódik, hiszen az olvasó számára az örök fiatalságban (öröklétben) való egyesülés és a nyugat-európai romantikától nem idegen más-, illetve tündérvilágba vágódás lehetőségét kínálja. A remete a balladának szereplő-elbeszélője. Olyan mindentudó elbeszélő, aki a tudását csak apránként tárja elénk.

A tragikus sorsú lány történetét az ifjúval folytatott párbeszédéből ismerjük meg. Gyulának, a hazatérő kedvesnek és az olvasónak – a példázatoság szándékát sem rejtegetve – népi mesemondóként ad hírt a lány életéről és haláláról. Először a közeledő vihar miatt próbálja lebeszélni az utast arról, hogy a hegytetőre, a megbeszélt találkozóhelyre siessen. Figyelmeztetése azonban süket fülekre talál: az ifjút a szerelem és a vágy űzi. Ekkor egy négy versszakos monológban elmeséli, hogy az, aki itt a sírban nyugszik, régen milyen hűen várta azokon a szirteken a kedvesét, kérőket, jó szót meg sem hallgatva. Egy napon vész dúlt körülötte, és ő a magas hegyen megszállva „szíve áldozatja lett”. Végül azt is megtudjuk, hogy a remete talált rá és temette el. Az utolsó két sorból pedig kiderül, hogy korábban is ismerte a lányt, hiszen tudta, hogy ki ő, sőt még azt is, hogy a szerelmét, akit várt, Gyulának hívták. A vándor ekkor, saját neve hallatán egy egeket ostromló, önmarcangoló felkiáltásban tör ki, majd fékezve indulatát, búcsút vesz a *jó öregtől* és visszatér a harcba. Balladai homályba vész a sorsa, de a fent említett öröklétre utaló zárlat sejteti, hogy elesett a csaták valamelyikében. A

---

²² Uó, *A magyar nemzeti vers idomról* = Uo., 312.

tömörség, a szerkezeti logikusság és egyéb népballadai sajátosságok (homály, példázatosság) lehetnek azok a kapaszkodók, amelyek – véleményem szerint – ebben a balladakísérletben az értelmezési vezérfonalat adják. Az *Éjjeli mennyekzövel* ellentétben – ahol az egyediséget és a kísérlet lényegét a sokféleség és bizonyos kísértetballadai klisék túlrása biztosította – itt a népieshez idomulás tűnik fel legelőször. Mindez az előbbihez hasonlóan a formával is alátámasztódik a népdalokban gyakori felező nyolcas sorok és a páros, illetve öllelkező rímek következetes végigvitele által. Az elméleti részben megfogalmazott költői „kirándulás” és a műfaji sajátosságok felmérésének szempontjai alapján ebben a balladában talán a népballadai sajátosságok felmérésével van dolgunk.

3. 1. 1. 3. *A szeretők sírja*

A síron túl egymáséi lett szeretők balladatémáját viszi tovább, de méginkább tömörítve, szaggatottan, abból az anekdotikus elbeszélést is mellőzve *A szeretők sírja* című ballada. Érdekes egyvelege ez a ballada a *hűség-szerető* tematikának és a Szép Ilonka-féle csábító vadász okozta tragédiának.

A szöveg pontos helyszínmegnevezéssel indul. A Bakonyban, egy patak mellett egy szelíd, de halovány arcú lány egy sírhalom körül andalog. Egy tüzes kedvű vadász jön a patakhoz, és szerelemre csábítja a lányt. A szexuális vágy és a szerelem megjelenítése ebben a balladában a legszebb, legviszszafogottabb és ezáltal a leginkább balladai is. Ebben a szövegben konkrét tényközlés nem történik, az események elhallgatódnak, megfelelően ezzel a balladai homály eszközeinek. A tabutémára, amelyről nyíltan a társadalmi elvárások okán nem illik beszélni, csak utal a szöveg. Az eseményeket a következőkkel sejteti: „Nyugszik a vad, nyugszik a nyíl / A patak lesz kőhelye.” Egyértelmű utalás ez, mégis távolságtartó, mentes a korábbi balladákban az erotikumot mint érdeklődésgerjesztő klisé felhasználó eljárásmodtól. A szerelmi találka után, költői párhuzamként értelmezhető, hogy ahogyan a természet őszbe vált, úgy fogy a lány reménye is a viszontlátásra. Egy a nép- és a műköltészetben is gyakori, szép költői képpel, egy virágha-

sonlaltal fogalmazódik meg itt az idő–remény–ifjúság elmúlása: „Múl tavasz, nyár, hervad a szűz / Mint halmán a rózsza hull.”

A következő képben, az ősz beköszöntével, a lánnyal ismét a völgyben, a sír mellett találkozunk. Menyasszonyi koszorút fon, és hiába várt kedves vadászától gondolatban búcsút vesz. Megdöbbenő fordulat, hogy a házasság helyett a temetésére készülődik. A következő versszak tudatja velünk, hogy nemsokára fákyás menet kísér egy koporsót a patakhöz. A koporsóban a lány fekszik holtan, s rajta ott a menyasszonyi koszorú. A temetésére összegyűlt nép szavaiból tudjuk meg, hogy a lányt hű, vitéz vőlegénye mellé fektették, akit a vad pogány gyilkolt meg hajdan a pataknál. Mire a viharos őszben a vadász visszatér, már csak a közös keresztű két kis halmot találja, és mereng az elkésett visszatérésén és „elhúnyt élte csillagán”.

Így lesz érdekes keveréke ez a ballada a fent említett két témakörnek. A szerelmi hűség kijátszása és bizonyos értelemben a kinevetése adja a történet egyik felét. A búsan gyászoló nép ugyanis mint a szerelmi bánatba belehaló, hű mátkát temeti el a lányt, ráadásul menyasszonyi öltözetben, ami utalhat a *halott lakodalma* népszokásra is. A nép körében ugyanis régen szokás volt az eladó lány halottat menyasszonynak öltöztetve, tiszta fehérben vagy rózsaszínben, koszorúval, fátyollal felravatalozni.²³ Ám, míg a falu népe a hősként halt egykori szeretőhöz való hűségben biztos, és annak halálát tudja a szerelmi bánat okának, addig a szerelmi bánat a lányt valójában a vadász hiábavaló visszavárása miatt hervasztja el. Kisfaludynak ez a balladája a bánat kettős indoka által a szerelmi bánat tematika parodisztikus megjelenítéseként is felfogható, és éppen ez adja egyediségét, értékét.

Rájátszik erre a parodisztikusságra a szóhasználat is. Az olyan feleslegesen régies tőalakok, mint az „álmat” (álmot), „kiszti” (készteti) ironikusan hívják fel a figyelmünket a ballada komolytalanságára és a régi, idejétmúlt szavak által az idejétmúlt erkölcs és a modern, szabad szerelmi érzés szembenállására is. A téma és a beszédmód a tragikumot feloldva és a figyelmünket arról elterelve a hoppon maradt vadászt állítják a ballada középpontjába: ő lesz a tragikus sorsú hős, akinek a lány nélkül kell tovább élnie. Olyan szereplő kerül ezzel értékhardozó, főhősi pozícióba, aki arra érdemtelen. Egyszerű csábító, aki feledte hajdani áldozatát, majd mikor az mégis eszébe jut, már késő. A komédiák tipikus sajátosságaként így tulajdonkép-

---

²³ *Magyar Néprajzi Lexikon, i. m., II, 1028.*

pen a valós értéket nem képviselő hős elbukása lesz a ballada zárata – ráadásul a mű magát a Szép Ilonka-féle témát is kifordítja a pásztoróráit vesztett vadász önsajnálata által.

Ebben a balladában tehát leginkább a műfaj sajátosságainak felmérése és azok parodisztikus alkalmazása lelhető fel, kiegészülve azzal, hogy még a téma is parodisztikussá válik: vagyis a kísértetballadai elemeket, majd a népballadai sajátosságokat próbálgató balladák után ebben az esetben a paródia műfajon belüli alkalmazásának kipróbálását fedezhetjük fel.

3. 1. 1. 4. *Tabán*

A tematikus csoport utolsó darabjának tekinthetjük az 1830-ban keletkezett *Tabánt*. A besorolás bizonytalanságának oka éppen az, hogy ebben Kisfaludy az eseményeket jó végre hozza. Kijátssza magát a *halott vőlegény* témát.

A balladában a vitézként szolgáló fiú és hűséges kedvese újbóli találkozását beszéli el, de a halottnak hitt szerető a csatában mégsem esett el, csak megsebesült. A váratlan fordulat az életben maradás, így a zárlatban a vitéz boldogan ölelkezhet össze az őt kereső hűséges mátkával. A szerelmesek elválása és találkozása tehát csak részben kapcsolja a *halott vőlegény* csoporthoz a balladát: valójában éppen annak kifordítása történik meg. Ha a korábbi művekben megfigyelt paródiaelmélet alapján közelítjük meg a *Tabánt*, észrevehetjük, hogy ugyanaz történik *A magányos sír* és a *Tabán* kapcsán, mint a Kerényi Ferenc által is észrevett *Éjjeli mennyekző* és *A kísértet* esetében. Olvasásukkor egyszerre láthatjuk az események „színét és fonákját”. *A kísértet*ben a témának egy románcszerűen humoros, a naiv férjet kinevető megjelenítése történik meg, míg a *Tabán* esetében a balladai tragikum oldódik fel a boldog zárlat által. Tartalmilag ismét szinte románccá válik e zárlat, hiszen a halottnak hitt vitéz mégis él, és „a két hű szív egymásra dől”. Ezzel szemben balladai búskomorság jellemzi a hangvételt, ami egy újabb ellentétet képez.

A tartalmi és retorikus ellentétek miatt érezhetünk nagyon erős iróniát ebben a műben. Hiányzik az együttérzés, az együtt örülés a boldog szerelmes párral. *A magányos sír*ban lehetőség volt erre az együttérzésre: Gyulát kissé mi is sajnáltuk, amiért nem ért vissza időben. Sorsával is, fájdalommal

is valamelyest azonosulni tudtunk, azáltal, hogy pozitív hősként jelent meg előttünk. Ezzel ellentétben a *Tabán*ban a szereplők magatartása és beszéd-módja is az olvasó általi pozitív megítélés és az azonosulás lehetősége ellen dolgozik. A lány nem valós érző alak, hanem egy színjátékba illő gyászoló póz képviselője. A vitéz pedig a maga fölényeskedő önleplezésével váltja ki ellenszenvünket. Éppen ezért úgy hiszem, a paródiaelmélet ez esetben nem csupán az események fonákjának megmutatásával, hanem a szereplő-jellemzéssel és a ballada negédes befejezésével is alátámasztható.

A ballada nyitányában egy idegen szólítja meg a késői órán úton lévő lányt, és kérdi tőle, hová megy. A válaszból megtudhatjuk, hogy Vezekényre tart, ahol eltemették kedvesét, és ahol – bár ezt már a vitéztől tudjuk meg – sok nemes hamvát halmok fedik. Itt kell megjegyeznünk, hogy a vezekényi csatahelyszín említése és a sok nemes halotról való megemlékezés miatt (az Esterházy család több tagja itt vesztette életét 1652-ben, amiről több képzőművészeti alkotás is készült) részben a történelmi balladákhoz is kapcsolódik ez a történet: lehetne akár ezek egyik jó végre vitt darabja is, csakhogy a hangsúly itt a szerelem, a hűség és a hazatérés, visszatérés.

A szerelmi témájú Kisfaludy-balladák közül a visszatérés, hazatérés mellett erősen kötődik ez a mű a hűség kérdéséhez, hiszen a párbeszéd folytatásában megtudjuk, hogy a lány azért megy a sírhalomhoz, hogy bizonyítsa hűségét, halálon túli szerelmét. Éjfélkor lesz lehetősége erre a találkozásra, amikor újra „ébred Tabán”, és a karjaiba zárhatja. A ballada konfliktusa a halott vőlegény visszatérésének hiedelmében van. A korábban bemutatott *A kísértet*hez hasonlóan itt is ez fordul át, csakhogy itt boldog zárattá a naivság parodizálása helyett. Érdekessége a balladának, hogy a vitéz csak azt követően leplezi le önmagát, miután a lány szavai annak hűségéről biztosították, és hogy ezt a leplezést meg is ismétli („Nem úgy, nem úgy, te szép leány / Hűségednek szebb sors virul / Majd a kedves meleg karján / Szíved megint új létre gyúl.”): ennek alapján pedig a ballada egyértelmű túlhangsúlyozása a hűség kérdéskörének. A szöveg így tulajdonképpen mindkét témát egyaránt önmaga ellen fordítja, a *hűséget* a fontosságának túlhangsúlyozásával, a *halott vőlegényt* pedig a történet kifordításával, az élő vitéz visszatéréssel. Vagyis talán ez a ballada éppen azért áll a tematikus kategóriák határán, mert egyszerre több témakör paródiájának is tekinthető. A műfajiság vizsgálata is erre enged következtetni, és ezért lehetséges, hogy a kedvesét kereső

lány beszédmódja túl elégikus a románcszerű történethez képest, és sem szaggatottság, sem tömörség, sem homályosság nem jellemzi. A mű leginkább az anekdota és a románc határán áll.

4. Befejezés

Zárszóként megállapíthatjuk, hogy a bevezetésben felvetett értelmezési lehetőségek közül nem mindegyiket sikerült bizonyítanunk. A népballadai megfeleltetések csak töredékesen, egy-két mozzanatban lehetségesek. Oka lehet ennek egyrészt az, hogy Kisfaludy Károly balladairói munkássága az 1817 és 1830 közötti időszakra esik, amikor még éppen a balladák gyűjtési lázának a kezdetén járunk, azonban ezekből a gyűjtésekből az eredmények kézzel fogható, kiadott kötetként csak az 1840-es években látnak napvilágot. Az ekkori folyóiratok és gyűjtési felhívások még csak figyelemfelkeltések a nép ajkán termett dalok iránt: a gyűjtések eredményeit csak Kisfaludy halála után ismerhette meg a nagyközönség. Másrészt Kisfaludy Károly a „népies” fogalmáról is másként vélekedhetett. A Toldy-féle irány alapján népiesnek mondhatjuk például a rímképletet és a ritmust, vagy a metaforahasználat néhány esetét, de ennél konkrétabb páthuzamot aligha vonhatunk.

A másik felvetésünk azonban célravezető volt. Az észrevétel, mely szerint ezek a művek az írói humor, a parodisztikus hajlam megmutatásának lehetőségeként is értelmezhetők, alátámasztható a balladák elemzésével. Megfigyelhető ezen túl Kisfaludy Károlynak a tárgyalt *halott vőlegény* tematikát érintő balladáiban a téma határainak felismerése, és a műfaji, motivikus klisék tudatos felmérése. Bizonyítható azok kipróbálása és parodisztikus kifordítása egyaránt. Az olvasói értelmezés számára vezérfonalat adhat néhány, a művekben észrevehető sajátosság, amelyekben sejthető a költői tudatosság. Ezt támasztja alá az az olvasat, mely szerint az *Éjjeli mennyekző* a kísértetballadák elemeinek túlírása által a korban közismert *Lenore* történet és a haláltánc-motívum egybefonása. A kísérteties elemek (a helyszín, az idő) alkalmazásának szélsőségeit kipróbálva és a *Lelkek éneke* című betétköltemény által túldramatizálva.

A vizsgált balladákban a megsejtett műfaji beszédmód határait feszegetik az elbeszélőnél a művészi, műköltői túlírás, a szereplőknél pedig a naivitás,

a gőgösség vagy a maszkszerű búsulás, illetve az ezeknek megfelelő retorika. Az ilyen, korábban részletesen talán nem vizsgált eszközök mellett a legszembetűnőbb mégis a humor és a paródia alkalmazása. Átala ugyanis valóban nyilvánvalóvá válik a műfaj néhány körvonala, határa: például az, hogy milyen mértékben alkalmazható, mondható ki az erotikus vágy. A bemutatott balladákban látni lehetett, hogyan redukálódik az erotikus töltet nyílt kimondása. Az *Éjjeli mennyekzöben* a nyers kimondással éppen ez a parodisztikus túlírás jelölte ki a határon kívüliséget. A következő két balladában érzékelhető balladai homály egyre tudatosabb alkalmazása után pedig a *Tabánban* a műköltői negédedesség és szépszavúság jelölte ki a túlsó határt, a pátoszt a nevetségességig fokozva.

A paródiaelmélet ugyanakkor megvilágította, hogyan reflektálnak egymásra és a korban közismert *halott vőlegény* irodalmi témára a művek. Hogyan játsszák ki gyakran a műfajt is azzal, hogy a románchoz vagy az eseményekre koncentrálok anekdotához közelednek. Mai olvasóként, ha ezeknek a műveknek a sokszínűségében nem csupán a költői „kirándulás” céltalanságát látjuk, elfogadhatjuk, hogy a korábban a pálya mellékszálaként kezelt balladának mégiscsak fontos helyük van az életműben. Talán itt van annak az ideje, hogy ne céltalan „kirándulásnak” tekintsük őket, hanem az újító hajlamú Kisfaludy utazásának, mely egy a korban még nem letisztult műfaj határainak körbejárásával próbálkozik. Ebből a szemszögből megközelítve pedig Kisfaludy balladaköltészete sokkal inkább beleillene az utóbbi időben a költő érdeméért megfogalmazott irodalomszervező, drámaújító szerepbe. Talán a ballada műfajának eszközhasználatára reflektáló eljárással van dolgunk, melynek előzménye az újító szándék, és következménye lehetett volna a műfaj műköltői megújítása. Ebből a szempontból pedig a későbbi népies műköltészet fontos első lépcsőfokaként kell tekintenünk Kisfaludy balladáira.

Az elemzett balladák sajátosságainak összefoglaló táblázata

BALLADA	KAPCSOLAT MÁS BALLADÁKKAL	PARODISZTIKUSAN ALKALMAZOTT ELEMEEK	SAJÁTOSÁGAI
<i>Éjjeli menyekező</i>	1. Kisfaludy Károly: <i>A kísértet</i> 2. a népballadák közül: a.) a falba épített lány b.) a halott vőlegény	1. a vágytól elvakult fiú és az ő erotikumot nyersen megfogalmazó szavai 2. a kísérteties elemek: a.) vár–kápolna b.) éjféli c.) a kísértet tánca d.) a lelkek éneke e.) a kísértetlény többalakúsága f.) a haláltánc-motívum	1. több nézőpontból mutatja be az eseményeket: apa, fiú, elhagyott–halott kedves 2. a kísértetballada kliséinek felismerése és túlrása
<i>A magányos sír</i>	1. Kisfaludy Károly: <i>Tabán</i> 2. Kölcsey Ferenc: <i>Remete</i>	nem jellemző	1. a balladai műfaj sajátosságainak alkalmazása 2. a népballadai jellemzők felmérése 3. a főhős érzelmeinek közvetítése 4. a főhős önmagán túlmutatva egy léthelyzetet képvisel 5. sejtelmesség, tömörség, szaggatottság, balladai homály
<i>A szeretők sírja</i>	Vörösmarty Mihály: <i>Szép Ilonka</i>	a műfaj paródiája a tragikum kijátszása által	1. a hoppon maradt vadász bemutatása és középpontba helyezése 2. a lány halálának tragikuma elvész a csábító önsajnálata mellett
<i>Tabán</i>	1. történelmi balladák 2. Kisfaludy Károly: <i>A magányos sír</i>	1. a szereplők színpadias póza 2. a boldog vég: patetikus zárlat	1. váratlan fordulat: a <i>halott vőlegény</i> téma jóra fordítása 2. a hűség kérdésének túlhangsúlyozása

„A' Nézőt és olvasót is észlebe kell hozni”

Kettős mércék két magyar nyelvű folyóirat drámaelméleti írásaiban

Dolgozatomban az *Erdélyi Múzeumban*, és a *Tudományos Gyűjteményben* 1825-ig megjelent drámaelméleti irányú szövegek kapcsán elemzem, hogyan váltakoztak a dramaturgiai tanulmányokban, illetve drámakritikákban¹ az írott/olvasott szöveg és az elképzelt színházi előadás szempontjai. A kiválasztott szövegek speciális korpuszt képeznek, melyek lehetőséget adtak arra, hogy az említett szempontból elemezzem azokat. A vizsgálat által arra szándékoztam rákérdezni, hogy milyen lehetséges szempontoknak kellett megfelelni a színjátékot és az irodalmat összekötő textusoknak, azaz a drámáknak. Ehhez kiindulópontként szolgálnak a drámaírás mikéntjéről szóló, egykorú elméleti szövegek, valamint a már megírt magyar drámákról megjelent kritikák.²

---

* Kollár Zsuzsanna az ELTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskolájának PhD-hallgatója. Készülő doktori értekezésének témája: *Teleki József és a magyar irodalom intézményesülésének első évtizedei*. Témavezető tanára: Dr. Szilágyi Márton egyetemi tanár.

¹ Drámakötetokről írott, folyóiratokban megjelent könyvrecenziók, műkritikák.

² A vizsgált szövegeket szakdolgozatom keretében korábban részletesen elemeztem. Jelen tanulmány annak eredményeit bemutatva igyekszik vázolni azt a kettős kritériumrendszert, amely a 19. század első negyedének drámatermésére nézve meghatározó volt. A *Tudományos Gyűjteményben* nyolc drámabírálat jelent meg 1825-ig. Pontos helyüket az egyszerűség kedvéért a Csécs Teréz által összeállított repertóriumban található sorszámok alapján adom meg: 11, 60, 121, 537, 832, 1138, 1284, 1534. (Csécs Teréz, *A Tudományos Gyűjtemény (1817–1841) repertórium*, Győr, Palatia, 1998.) Az Erdélyi Múzeum cikkei közül jelen tanulmányban DÖBRENTEI Gábor következő értekezései szerepelnek: *Eredetiség 's jutalom tétel*, 1814/I, 142–162.; *Játék-színünk mostani állapotja: Mint kell lenni a játékszínnek? Észrevételek a szomorjáték theoriája körül*, 1818/X.; *Az első füzetbeli Jutalom kibírdetése béküldetett szomorú Játékokról*, 1818/X, 105–168.

A folyóiratok mint kulturális intézmények

Az általam tárgyalt, drámaíráásra és drámaolvasásra vonatkozó metaszövegek sem szerzőjüket tekintve, sem műfajilag nem egységesek. A teoretikus iránymutatás intencióján kívül a csatorna, a közvetítés kötötte őket össze. A két folyóirat olyan nyilvános médiumként³ volt jelen, mely a nyilvános terjesztés által meg akart határozni bizonyos normákat az irodalom működéssel kapcsolatban. A drámakritikák és drámaelméletek céljának megértéséhez a folyóiratokra mint kulturális intézményekre kell tekinteni, amelyek meghatározták korukban az irodalmi működést.

A mai értelemben vett irodalmi nyilvánosság⁴ kiépülése II. József uralkodása alatt ugyan megkezdődött, ám a századfordulót követően a Martinovics-féle összeesküvés, az uralkodóváltások, a későbbi szigorúbb politikai vezetés miatt teljes újjászervezésre szorult. Eközben nemzedékváltás is történt. Az új hatalmi irányítás hatással volt az irodalmi, tudományos működésre is⁵ – ez lehetett az oka annak, hogy engedélyt magyar nyelvű hírlap teremtésére a 19. század első évtizedében Kultsár Istvánon kívül senki sem kapott.⁶ A szépirodalmi lapindítási kísérletek sikertelensége mögött pedig

---

³ Vö. IMRE Zoltán, *A nemzet színpadra állításai*, Bp., Ráció, 2013.

⁴ Debreczeni Attila szóhasználatára Jürgen Habermas munkája nyomán. (DEBRECZENI Attila, *Tudós hazafiak és érzékeny emberek: Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában*, Debrecen, Universitas, 2009, 49.; JÜRGEN HABERMAS, *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*, ford. ENDREFFY Zoltán, Bp., Osiris, 1999.)

⁵ „[...] az irodalmi világot és a közönséget kellett az új rendszerbe belenevelni.” (SASHEGYI Oszkár, *Német felvilágosodás és magyar cenzúra 1800–1830*, Budapest, 1938.) A cenzúrára vonatkozó jogszabályok alkotmányos rendezésébe az udvar az országgyűlés által delegált magyar bizottságnak 1790-től nem engedett beleszólást, kijelentvén, hogy „a tanügy, a cenzúra és a sajtószabadság a királyi privátvjogokhoz tartozik.” (DOMANOVSKY Sándor, *József nádor iratai*, 1935, I. 459.)

⁶ A második *Magyar Hírmondó* 1803-ban szűnt meg. Kultsár István lapja, a *Hazai Tudósítások* 1806-ban indult (1807-től *Hazai 's Külföldi Tudósítások*), politikai és vegyes tartalmú lap volt, melléklapja csak 1817-ben indult. Addig főként külföldi hírek fordítása, illetve városi megyei kinevezések hírhozója volt. A szépirodalmi lapindítási kísérletek hamar kifulladtak. Ragályi Tamás *Segítő* címen indított 1806-ban szépirodalmi lapot, de egyetlen szám jelent meg. Kis János *Flóra*, majd *Tárbáz* című lapterve anyagi okokból hiúsult meg 1808-ban. Szemere Pál *Amalthea* címen szeretett volna lapot indítani, de Döbrentei tervei hallatán átadta neki addig összegyűjtött munkáit. Döbrentei 1809-től kezdve küzdött az *Erdélyi Múzeum* megindulásáért. 1811-ben akarta kiadni az első számot, de „a planum hónapokig hevert a cenzúra előtt”, közben a pénz is devalválódott. (SALLAY Géza, *Döbrentei Gábor élete és működése*, Máramaros-

elsősorban anyagi okok álltak, így a 19. század első évtizedében nem jöhettek létre olyan nagyobb, szervezettebb, produktívan együttműködő csoportosulások sem, amelyek bizonyos dolgokról közösen tudtak volna elgondolkodni. Ilyen szempontból az általam vizsgált két folyóirat nagyszabású vállalkozásnak tekinthető. Nem egyszemélyes lapok, hanem enciklopédikus módon elgondolt, különböző rendi csoportokhoz és felekezetekhez tartozó, sok szerzőt magába tömörítő folyóiratok voltak. (Míndert jól illusztrálja, hogy a *Tudományos Gyűjtemény* első évében összesen mintegy 80 író közreműködött; a szerkesztők pedig írásban rögzített működési szabályok szerint rendszeresen összeültek, ezen kívül jegyzőkönyvet vezettek arról is, melyik szerkesztő melyik szerző művét olvasta el és javasolta közlésre.⁷ A szervezetség ilyen fokán az *Erdélyi Múzeum* ugyan nem állt, de Döbrentei törekedett több erdélyi tudóssal egyeztetni, mielőtt egy művet megjelentetett. Szerkesztői ülések tehát az *Erdélyi Múzeum* esetében is voltak.⁸)

A széttagolt társadalmi rendszerben a *kulturális érdekegyesítés*⁹ a *politikai érdekegyesítés* egyfajta előzményeként veszélyt jelentett volna a birodalomra, és a magyar nyelvű folyóiratok mint kulturális intézmények ilyenformán elég sokáig nem nyerhettek legitimációt, működésbe lépésüket jó időre hátráltatta az udvar és a körülmények.¹⁰ A napóleoni háborúk, a gazdasági krízis,¹¹ a

---

sziget, 1912, 10–15.) Az 1790-es évek újságalapítási kísérleteiről lásd: KÓKAY György, *Könyvsajtó és irodalom a felvilágosodás korában*, Bp., Akadémiai, 1983, 111.

⁷ Ehhez lásd a *Tudományos Gyűjtemény* iratanyagát az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában a következő jelzeteken: OSZK Kt, Fol. Hung. 3., OSZK Kt, Fol. Hung. 4., OSZK Kt, Fol. Hung. 1100., OSZK Kt, Quart. Hung. 12.

⁸ „Eljöttek szállásomra vagy minden héten, vagy minden hónapban egyszer, vagy amikor lehetett, mind együtt [...]” (DÖBRENTÉI Gábor, *Előbeszéd*, ErdMuz, 1818/X, 5–6.) Sallay monográfiájában külön kiemeli Döbrentei levelét, melyben a következőt írta a szerkesztői csoportosulásról – ez jól mutatja a félelmeket: „egyikük, Kenderessy nem hagyá helybe a Társasági nevet, mert azt mondá, gyanú alá jöhetnénk.” (SALLAY Géza, *Döbrentei Gábor élete és működése*, 1912, 21.)

⁹ KERÉNYI Ferenc, *Pest vármegye irodalmi élete*, Bp., Pest Megye Monográfia Közalapítvány, 2002, 11.

¹⁰ „Az udvar bizalmatlanságát a hírlapokkal és különösen I. Ferenc félelmét a francia forradalom eszmevilágával szemben a végsőig fokozták a szabadkőműves páholyokból kiinduló jakobinus-mozgalmak, elsősorban pedig a Martinovics Ignác vezetése alatt álló magyar titkos társaság leleplezése.” Végül betiltják a francia hírek közlését, és egy időre Magyarországon a külföldi hírekét is, „hogy a legfőbb vonzóerejüktől megfosztott lapok maguktól megszűnjenek” – idéz Sándor Lipót főherceg emlékirataiból Dezsényi Béla. A század első évtizedében pedig rendeletek helyett már „rendőrkémek észrevétlen felügyelete és titkos jelentései” szabályozták az osztrák sajtócenzúrát és a könyvvizsgálókat, tehát az osztrák

pénz értéktelenedése legalább ekkora mértékben útját állta a kulturális élet megindulásának. Az irodalom és a színház (és ezáltal közvetetten a dráma- és színműirodalom) közösségépítő erejének alapja a nyelvi közeg, a nyelvi közösség.¹² Nyilvánvaló volt, hogy a nemzethez tartozás első számú jele a nyelv – erre Bíró Ferenc is rámutatott.¹³ Joggal feltételezhető, hogy a színjátszás országszerte disszimulatív és szervezetlen jelenléte ellenére a játéknéző közönség társadalmi összetett voltában (mint potenciális közösség-szervező mozzanatban) is politikai veszélyt sejtetett a hatalom, ezért maradt jó ideig engedélyezés nélkül a színjátszás. (Nem volt elég megvonni a teljes anyagi támogatást.¹⁴) Mindeközben több más rendelkezés egyenesen megtiltotta, akadályozta a hírek, a tudomány és a művészet beáramlását, hogy „a köznyugalmat megőrizze”.¹⁵ A könyvvizsgálóknak a külföldről érkező idegen nyelvű könyveket először csak tiltott témák szerint, majd konkrét könyvlisták alapján szigorúan ellenőrizniük kellett, ahogyan cenzúra is ellenőrizte a kinyomtatásra előkészített műveket.¹⁶ Tekintettel a franciaországi, egyáltalán a nyugat-európai változásokra, I. Ferenc uralkodása alatt az

---

sajtópolitika sem kedvezőbb a magyarországinál. Vö. DEZSÉNYI Béla, *Az időszei sajtó története a Dunatáj országaiban*, Bp., 1947, 18.

¹¹ A példa kedvéért lásd József nádor 1808. nov. 14-i német nyelvű levelét Ferenc császárnak, melyben Buda és Pest élelmezéséről, a drágaságról és a szükségről, a tisztviselők sanyarú helyzetéről ír. (DOMANOVSKY Sándor, *József nádor iratai III.*, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1935, 340.)

¹² „A polgári nemzetté válás magyarországi folyamatában a nyelvkérdés központi szerepe azt eredményezte, hogy e téren (ideértve a színügyet is) olyan társadalmi rétegek és csoportok is együttműködtek, akik egyébként, a polgárosodás más területén esetleg homlokegyenest ellenkező nézeteket vallottak.” KERÉNYI Ferenc, *Magyar színház-történet 1790–1873*, Bp., Akadémiai, 1990, 259.

¹³ BÍRÓ Ferenc, *A legnagyobb pennaháború, Kazinczy Ferenc és a nyelvkérdés*, Bp., Argumentum, 2010, 33.

¹⁴ „Nem csak attól tiltják el, hogy titkos, de még attól is, hogy nyilvános társulatokat alakítsanak, ha mindjárt tudományos tzelokért. Az előzetes censura, a titkos kémkedés megöl minden irodalmi és társadalmi életet. [...] A nemzet loyaltásból eltúrte, hogy a pesti német színház 90 000 frtos subventiót élvezhessen a magyar adófizetők után, míg az édes honi ott kóborolt szerteszt az országban a véletlen esélyeinek kiszolgáltatva” – írja Bayer a 19. század első évtizedéről. (BAYER József, *A magyar drámairodalom története: A legrégibb nyomokon 1867-ig I.*, Bp., MTA, 1897, 239.)

¹⁵ SASHEGYI Oszkár, *Német felvilágosodás...*, i. m., 11.

¹⁶ „I. Ferenc trónra lépése [...] után folyamatosan érkeztek az 1795 után »megtisztított« Helytartótanácsból a vármegyéhez azon rendeletek, amelyek fokról fokra korlátozni igyekeztek az irodalmi (és általában a szellemi élet) infrastruktúrájának kiépülését, működését.” (KERÉNYI, i. m., 68.)

udvar jelentős hatalmat és veszélyt látott a sajtó lehetőségeiben, erejében, a nyomtatás által viszonylag gyorsan és ellenőrizhetetlenül terjedő eszmékben. Ezért az első magyar nyelvű kulturális folyóirat indítása – alulról szerveződő kezdeményezésként – számos akadályba ütközött, s csak hosszú idő után következhetett be.

Az *Erdélyi Múzeum* és a *Tudományos Gyűjtemény* meglehetősen nagyszámú olvasóközönséggel bírt. Az előbbi Döbrentei által kinyomtatott 550 példányának gyors elkelte után a nyomtatás Trattner János Tamás pesti nyomdájában folytatódott, és így összesen 1550 példányban fogyott el az első füzet.¹⁷ A második füzetnek 680, a harmadiknak pedig 750 előfizetője volt; ezután csökkenni kezdett az olvasók száma. Ennek okai között van minden bizonnyal a *Gyűjtemény* 1817-es megindulása, az erdélyi cenzúra szigora, valamint az 1816–1817-es éhínség.¹⁸ A *Gyűjtemény* havonta megjelenő lapként sikeresnek számíthat azért, hogy 1817 végén 734 előfizetője volt.¹⁹ (Megjegyzendő, hogy a folyóiratok végén közzétették az előfizetők névsorát: ebből látszik, hogy volt-e átfedés a két folyóirat olvasói között, és az is kiderül, hogy a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztői – többek között például ifjabb gróf Teleki József – előfizetői voltak 1817-ben az *Erdélyi Múzeumnak* is.)²⁰

A két folyóirat mindamellett, hogy alapvetően nem azonos céllal, eltérő rendszerességgel, eltérő szerkesztési elvekkel működött, bizonyos tekintetben mégis mutat némi rokonságot. Ez pedig éppen a drámaelméleti szövegek kapcsán jut érvényre. Mindkettőben találunk olyan elméleti írásokat, amelyek tanúsítják a Fórizs Gergely terminusában felvilágosult német populárfilozófiának nevezett irányzat erőteljes jelenlétét.²¹ Mivel maga Fórizs idevonatkozó tanulmányában szöveghehellyel részletesen bizonyítja ezen eszmék stabil helyét és alkalmazásukat, ezért azt emelném ki, hogy ez a filozófiai irányzat alapvetően a weimari klasszikából nőtte ki magát, és néhány évtizeddel korábbi időszakban bontakozott ki Nyugat-Európában. Az

---

¹⁷ CSETRI Lajos, *Egység vagy különbözőség?*, Bp., Akadémiai, 1990, 305.

¹⁸ JANCÓS Elemér, *A felvilágosodástól a romantikáig*, Bukarest, Irodalmi, 1966, 235.

¹⁹ *A magyar sajtó története*, szerk. BUZINKAY Géza, KÓKAY György, Bp., Magyar Újságírók Országos Szövetsége–Bálint György Újságíró-iskola, 1999, 54.

²⁰ Vö. az előfizetők névsorait! (ErdMuz., 1817/VI, 192.; TudGyűjt, 1817/XII, 158–159.)

²¹ FÓRIZS Gergely, *Populárfilozófiai eszmék az Erdélyi Múzeumban*, Erdélyi Múzeum, 2007/3–4, 51–63.

irányzat a tárgyalt folyóiratokba a nyugati egyetemeken tanuló, majd onnan visszatérő hallgatók révén kerülhetett be: a szerzőknek és a szerkesztőknek egy kisebb csoportja tanult a göttingeni egyetemen,²² ami a szerkesztőségeken belül mind elméleti olvasottságukat, mind terminológiájukat tekintve láthatóvá teszi, hogy ugyanazokat az esztétikai műveket (populárfilozófusoknak nevezett egyetemi professzorok összegző munkáit) használták a század első évtizedeiben. Ilyen esztétikai kézikönyv volt Friedrich Bouterwek professzor *Aesthetik* című kötete is.²³

„[...] értekezéseink ily nemű munkákban
mélyebb megfontolást gerjeszhetnek”²⁴

Döbrentei Gábor és a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztői több ízben deklarálták, hogy miért tartják fontosnak a kritikák és a tanulmányok folyamatos közvetítését a sajtóban. A fent idézett „mélyebb megfontolás” összefügg a képzéseszmény 19. század eleji magyarországi jelenlétével, amelyet a mindkét lapból kiolvasható populárfilozófiai irányzat idézett elő. Ennek lényegét Fórizs Mendelsohn és Engel gondolataival illusztrálva úgy magyarázza, hogy a populárfilozófusok a felvilágosodást nem állapotként, hanem folyamatként gondolták el, amelynek sohasem szabad lezárulnia.²⁵ A *Tudományos Gyűjtemény*ben külön kritika-rovatot indítottak a szerkesztők *Könyvis'gálatások* címmel. Erről Teleki József egyik drámakritikájának elején egy kisebb kitérőben azt írta, hogy „[...] honni tudományosságunk' egész köréből minden nevezetesebb jelenettel Olvasóinkat *vi'sgálva* óhajtottuk volna *megesmértetni*.”²⁶ Ez arra utal, hogy a drámakritika nemcsak a dráma írójának célzott utólagos visszacsatolás, hanem a drámaszöveg (és a folyóirat) olvasójának is szól. A drámakritikusok majdnem minden esetben rövid tartalmi összefoglalót is közölnek a kötetekről, hogy biztosítsák a folyóirat olvasói számára a történet ismeretét arra az esetre, ha az eredeti művet nem olvas-

²² BORZSÁK István, *Budai Ézsaiás és a klasszikus-filológiának kezdetei: (A Göttingában nevelődött magyar diákok névsora)*, Bp., Akadémiai, 1955.

²³ Friedrich BOUTERWEK, *Bouterwek's Aesthetik*, Wien und Prag den Franz Daas, 1807.

²⁴ DÖBRENTAI, *Eredetiség...*, i. m., 144.

²⁵ FÓRIZS Gergely, i. m., 51–63.

²⁶ *Tudományos Gyűjtemény*, 1822/II, 88–98. (Kiemelés tőlem. K. Zs.)

ták volna. A cél tehát nem csupán a magyar drámaírói hagyomány előmozdítása, befolyásolása, hanem az olvasó „ízlésbe hozása” is. Döbrentei az *Erdélyi Múzeumban* Buczy Emillel együtt felállított dramaturgiai szabályesztétikájának célját a következő szavakkal magyarázza: „Buczy Emil is azért dolgozott a’ Tragoedia legfőbbjéről, hogy arról jobb ízlés, felsőbb regulák ’s magasabb pontból tekintés terjedjen-el, mint eddig elé Dramatikusaink munkáján látszik; azért vagynak közölve előre a’ IX.-dik Füzetben, a Német játékszín történetei is.”²⁷ Döbrentei végső, némileg víziószerű célja pedig következő szavaiból olvasható ki: „Mikor ezen külömbféle munkálódásu lelkek szerencsés társaságban, őket élesztő epochában együtt dolgoznak, mikor őket megítélni ’s megérteni tudók hallgatják, akkor vagyon a’ tudományoknak dicső, ’s leírhatatlan kedvességű ideje.”²⁸ A befogadó és az alkotó harmonikus együtt gondolkodása az, amiben a képzésszémény folyamatjellege kiteljesedik. A színház pedig mint multifunkcionális intézmény ebben a folyamatban legalább olyan fontos szerephez jutott, mint az olvasói befogadás – ha nem volt még annál is fontosabb.

„Játékink”, „Játszóink” és „Játszó-színeink”

A 19. század eleji drámaesztétikák a drámát és a színházművészetet egymás kiterjesztéseként gondolták el. Azt a kritériumrendszert, amit a korszakban magyar nyelven publikáló szerzők a drámaírásról elméleti és kritikai szinten fölállítanak, elsősorban a teoretikus írások gondolati alakzataiból és terminológiájukból lehet levezetni. A dolgozatom címében idézett mondatrész például Katona Józseftől származik, aki a *Tudományos Gyűjteményben* 1821-ben megjelent tanulmányában²⁹ a játékszíni költőmesterség professzionális szintre való emelése előtt torlódó második legnagyobb akadálnak tartotta az olvasók és a nézők ízlésének alacsony voltát. Az idézett szövegrészletben és Katona egész tanulmányában észrevehető, hogy a néző és az olvasó a dráma, vagyis a dramaturgia *egyenrangú befogadójaként* van elgondolva, míg Katona szerint a drámaíró és a befogadó is a „Játékszínen” tanulhat hatéko-

---

²⁷ DÖBRENTÉI Gábor, *Az első füzetbeli jutalom kihirdetése*, ErdMuz, 1818/X, 111.

²⁸ DÖBRENTÉI, *Eredetiség...*, i. m., 145.

²⁹ KATONA József, *Mi az oka...*, TudGyűjt, 1821/IV, 5.

nyan. A néző és az olvasó attól függetlenül lesz egyenrangú, hogy az olvasói befogadás közeganyaga a nyelv, míg a színházi befogadás metakommunikáció alapú.³⁰ Katona József szerint ugyanis „cselekedeti gyakorlás csak a színen van.”³¹ De az is kiderül Katona tanulmányából, hogy a drámaíró nem kizárólag a dramaturgia gyakorlata miatt érdekelt a színházi megvalósításban, hanem az alkotást is a színház motorizálja,³² idézi elő, és a csupán írásban realizálódó dráma alacsonyabb rendű siker a színjátékként is megvalósuló műhöz képest: „hogy vesztegessen egy megállapodott ember olyan Művön idejét, melyből csak a nyelvnek földön futó Papjai dolgoznak? Hogy tanuljon és miért írjon az Író, ha nincs hely hol írásának örülhessen? Hogy legyen ott a Játék a Szerzőnek becse, hol a Játék és a Játszó a' nélkül szükkölködik?”³³ Az írott szöveg a dráma esetében tehát nem ér révbe a nyomtatással, ahogyan az minden más típusú irodalmi alkotásnál a közönséghez való eljuttatás legeredményesebb módja, hanem a térbeli megmutatkozás és a közösségi befogadás által nyeri végső értelmét. Ez a felfogás teljesen általános a két említett folyóiratban, ahogyan az egész nyugat-európai drámaírói tradícióban is az. A drámaszöveg és az előadás – ahogyan erre Erika Fischer-Lichte is felhívta a figyelmet *A dráma története* című munkájának bevezetőjében – „igen gyakran összetartozik, és hogy az előbbi – perspektívától függően – az utóbbi eredetije és anyaga. Ez a szoros összefüggés határozza meg a drámaszöveg szerkezetét is.”³⁴

Ha összevetjük Fischer-Lichte megállapítását az általam vázolt 19. századi nézetekkel, kiderül, hogy nemcsak drámaszöveg szerkezetét határozta meg a színházi reprezentáció kritériuma, hanem ez jellemezte a dramaturgiára vonatkozó teoretikus iránymutatásokat is. Elég csak arra gondolni, milyen elvárásokat közölt Döbrentei Gábor az *Erdélyi Múzeumban*. A jó dráma írója „[...] ne csak az emberi természetet ismerje, a mennyiben az, az ő, minden utána formálásiban modellje, hanem a nézőket is tekintetbe vegye s

---

³⁰ Vö. BÉCSY Tamás, *A dráma esztétikája, A dráma műneme és műfajai*, Bp., Kossuth, 1988, 96.

³¹ KATONA József, *i. m.*, 5.

³² Döbrentei Gábor ugyanezen a nézeten van 1818-ban, amikor a drámapályázatra érkezett művek kapcsán találgat: vajon meg sem született még a „magyar Shakespeare”, vagy csak: „Játékszínünk vándor állapotját tekintvén” nem volt kedve írni. (DÖBRENTÉI, *Az első fűzetbeli...*, *i. m.*, 143.)

³³ KATONA, *i. m.*, 6.

³⁴ Erika FISCHER-LICHTE, *A dráma története, Színház és identitás*, ford. KISS Gabriella, Pécs, Jelenkor, 2001, 15.

jól értse, melly úton lehet azoknak sziveken győzedelmeskedni, hogy minden csapást, mellyet megindításokra tenni akar, azoktól, azt észre nem véve készítsen-el. Tudja, mikor elég, s minekelőtte bennünket egyforma benyomatok által elfáraszt, vagy egy indulatot azon lépcsőig viszen, hol kínzóvá kezd lenni, a szívnek megenyhítésére kicsiny nyugvó helyeket engedjen, s azon megindításokat, mellyeket bennünk szerez a nélkül tudja különbözvé tenni, hogy azok miatt a fő munkálódás ne szendvedjen.”³⁵ Ennek az általánosnak nevezhető korabeli hatásdramaturgiának két vonását emelném ki jelen dolgozatban.

Ez a dramaturgia egyrészt elvárja, hogy az alkotó a drámaírás közben a szöveg szinten szerveződő dramatikus mozzanatok és a cselekményvezetés ritmusát már eleve közvetlenül a nézői befogadás határaihoz igazítsa, miközben a karakterformálásban az emberi természetet kell modelleznie az írónak. Erre hoznék még egy példát, mégpedig Döbrentei fordítói gyakorlatából. 1825-ben elkészült, és 1830-ban megjelent *Macbeth*-fordításának előszavában Döbrentei a boszorkányok jelenléte miatt szabadkozott, mégis meghagyta őket a szövegben, hiszen „Shakespeare-t tulajdonaival kell mutatni” – olvasható a kötet előbeszédében. A *Macbeth* elején megmagyarázza, hogy a boszorkányokat – bár szerinte nem illenek a játékba – meg kellett hagynia, de „csak a főcselekedettel együvé szóttek hagyattak a játékban.”³⁶ Amit kihagyott, azt a drámaszöveg után, a kötetben belül külön fejezetben függelékként közölte az olvasóval, és ellátta megjegyzésekkel, amelyek a színi hatás szempontjából értékelik a boszorkányokat, és gyakran támasztja alá a „színen elé adás” szabályaival döntéseit.³⁷ Ami a karakterformálást illeti: erről is elmélkedik a *Macbeth*-kötetében. „[...] a költő, személye kebelébe száll ’s lelket vizsgáló meglesések után fejtí-ki az indulatok legrejtettebb vonásait, mellyek szem előtt nem szokták mutatni magokat. Egy szóval, nem a meglett, hanem a meglehető, lelkének tárgya”.³⁸ Teslér László 1819-ben megjelent kritikája *A tétényi leány Mátyás királynál* című vígjátékról az előbb elmondottakkal egyezést mutat. Dramaturgiai elemzését nem az olvasó, hanem a néző szemszögéből látatja: „A’ bonyolódás fejlődése lassan

---

³⁵ DÖBRENTEI, *Eredetiség...*, i. m., 159.

³⁶ *Macbeth* = *Shakespeare remekei magyarul*, DÖBRENTEI Gábor által, Pesten, Wígand Ottó árúja, 1830, 11, 194.

³⁷ *Uo.*

³⁸ *Uo.*, 221–222.

kezdődven a' Néző mindinkább függve tartatik [...]” Ráadásul lezárásképp ő is a színház szolgálatába állítja a drámát: „S végezetül is még két óhajását szeretné teljesíttetni a' Rec. t. i. hogy a' T. Szerző több illy Darabokat is nyújtana Hazájának 's hogy a' Magyar Színjátszó Társaság, ha még eddig nem tette, minél előbb mutatná meg e' Darabot a' színen is.”³⁹

Másrészt szembetűnő elvárás, hogy a nézőben ne tudatosuljon a színjáték másodlagossága, illúziószerűsége. Gróf (III.) Teleki József 1822-es dramabírálatában Kisfaludy Károly, valamint Bolyai Farkas *Kemény Simon* című műveit összehasonlítva például azt állapítja meg, hogy Bolyai a nemzetért való tragikus önfeláldozás időpontját „[...] Kemény Simon házasságának első legboldogabb esztendejébe tette által, hőszünknek helyheztetése ez által nagyobb sajnállást gerjeszt, de e' miatt kénytelen volt Simonnak fiatskáját, a' Játékszíni szemfényvesztés tsökkenésével még tsetsemő korában a' theatromra hozni.”⁴⁰ Kérdés, hogy Teleki szerint vajon azért csökken-e az illúzió ereje, mert csecsemőkorú szereplő még nem mutatkozhatott a színpadon, vagy azért, mert a színen jelen lévő szereplő olyan kicsi, hogy az apja iránti szeretetét még nem tudja szavakkal kifejezni. Ez utóbbi valószínűbb, hiszen Kisfaludynál a négy esztendő Lajos „ártatlan, de sokat jelentő fetegéseit” azok, amelyeket Teleki pozitívumként emel ki: szerinte ez „lágýtó báj”⁴¹ önt Kisfaludy egész darabjára. (Kemény Simon kisfia itt bele-beeszik a felnőttek dialógusaiba, apjában a hőst látja, aki az övét védelmezi. Vidám szavai a család búcsújakor ellenpontozzák, és ezáltal súlyossá teszik a szomorú pillanatot.) A néző manipulációja tehát nem csupán a kisgyermek látványa által, hanem már a dramaturgiai szöveg szintjén (jelen esetben a kisgyermek őszinte megszólalása révén) elkezdődik, miközben az elsődleges szempont a szöveg nézőkre gyakorolt (várható) hatása.

Mind a kritikákból mind a drámaelméleti tanulmányokból úgy tűnik, mintha maga az olvasás is egy „kibogozhatatlanul vegyes” esztétikai tapasztalat lenne, ahol a látvány (vagy a lelki szemek előtt elképzelt lehetséges előadás fikciója) és ezáltal a drámai szituáció színszerűsége is szerephez jutna. A kritikák nemcsak a dramaturgia szintjén figyelnek a színszerűségekre, hanem a grammatikai-stilisztikai megformáltság szintjén is. A névtelen kriti-

---

³⁹ T. [Teschler László], *Horváth Ádám: A tétényi leány Mátyás királynál, 1816*, TudGyűjt, 1819/II, 83–92.

⁴⁰ TELEKI József, *Kemény Simon...*, TudGyűjt, 1822/II., 88–98.

⁴¹ *Uo.*, 96.

kus, aki a kor egyik „legborzasztóbb” vitézi játékának recenziálására vállalkozott 1825-ben, külön kiemeli egy lehetséges előadás esetén fellépő gyakorlati problémaként a többszörösen összetett mondatok szóbeli megnyilatkozásakor fellépő zavarát: a követhetetlenséget. Idéz a drámából illusztráció végett: „[...] repes lelkem hozzá, ha a’ többszöri veledétemkor angyali társalkodásának bájjaiból szívott öröm, érte vérző szívembe fojtott szeretetem lángját bolygatja! (Itt ugyan tsak jól felkészítse magát a’ szegény színjátzó lélekzettel előre, míg ezen hosszú részesülőkből és mással érthetőkből öszve szótt font mondást el darabolja, mint szintén a’ hallgató is hazúlról jó portió békességes tűréssel induljon el, ’s figyelmetességgel, külömben már a közepén se emlékezik meg a’ mondás elejére, hát még hol az utolja?)”⁴² A recenzióban ugyanakkor néhol képzavarokat okoz a mondatokban gyakran váltakozó elvárásrendszer: „Tudja meg azt az *író* jövődjére, hogy ha tsak ugyan *pennához nyúl*, arra fordítsa figyelmetességét, hogy *azt lássák a’ nézők*, a’ mit a’ darabban elő jövő személyek gondolkozások ’s tselekedetek módja által akarnak láttatni magok, *nem pedig a’ Költő*, és így mintegy *észrevehetetlenül* olly érzések ’s indulatok serkentessenek fel *a’ nézőkben*, a’ millyeneket a’ drámai mívnek önnön természete szerint kell szülni, az az vagy vitézi tűzre hevítse *a’ nézőket*, vagy pedig valami szomorú állapotba helyeztesse [...]”⁴³ Az írótól ezek szerint azt várták, hogy a néző elvárásaival tisztában legyen, hogy tudjon a néző fejével gondolkodni, aszerint írni. (A két felajánlott „drámai mív” típus a kor legnépszerűbb színjátéktípusai: a vitézi játék és az érzékenyjáték.)

A *Tudományos Gyűjtemény* és az *Erdélyi Múzeum* szerkesztői és szerzői a 19. század első negyedében rögzítésre és terjesztésre érdemesnek találták azokat az eszméket, teoretikus iránymutatásokat, amelyek a kibontakozó drámaírói hagyományokat befolyásolni tudták, vagy legalábbis akarták. Ez a törekvés mindenképpen figyelemre méltó perspektívát nyújt arról, hogy színházi gyakorlattal rendelkező vagy épp nem rendelkező szerzők mekkora potenciált láttak a színházban mint kulturális mezőben, hogy milyen súllyal volt jelen az irodalomban a dráma, és a drámában a színház. Az a színház, amely nem csupán esztétikai, hanem társadalmi, morális, és talán politikai funkciók szolgálatában is állhatott. Ennek a színháznak a teoretikusok az elméle-

⁴² *A Kenyér-mezői viadal...*, TudGyűjt, 1825/VII, 83–106.

⁴³ *Uo.*, 96. (Kiemelések tőlem: K. Zs.)

tek és a dramaturgiai szabályok rögzítése által próbáltak segíteni abban, hogy később piacképesse váljon, és teret engedjen például a magyar nyelv nyilvános használatának.

Természettudományos fordulat a magyar hírlapirodalomban

*„Koch Róbert” és a tuberkulózis gyógyítása
az 1880–1890-es évek magyar lapirodalmában*

No te igazan peches ember vagy. Nagy örömdre szert tettél egy olyan betegségre a minek modernsége téged – teljes alakká tett örültél neki, hogy érdekes beteg vagy – mindenki sajnál – hát uramfia kapja magát egy bolond német és a te bajodat leszállítja a közönséges gyógyítható betegségek sorába – kitallál egy szert s azzal lerontja az egész gyógyíthatlan érdekességet. [...] De hát komolyan kedves Zsigám – olvasd el a mellékelt lapokat – Hát nem hatalmas fönséges találmány a Koché? Hiszen alig van család a ki valamely tagjáért, alig ember a ki valamely jó barátjáért ne remegne – a gyógyíthatatlannak hitt tüdőbajok miatt – és most vége a remegésnek – menyi öröm mennyi élet menyi boldogság tér vissza erre az eddig nyomorú földre. Nekünk is két kedves barátunk van a kikért eddig búsultunk aggódunk, s a kiknek betegsége különben boldog helyzetünket sokszor megnyomorította – no most azok is meggyógyulnak Müller Kálmán már hozott abból a szerből egy zsákkal. Gyere haza te is kapsz belőle.¹

Feszty Árpád 1890 decemberében az idézett lelkes sorokkal fordult barátjához, az éppen Olaszországban utazgató Justh Zsigmondhoz. A „modern, érdekes betegség”, amelyre Justh „szert tett”, a tüdőtuberkulózis. Irodalomtörténeti közhely, hogy Justh Zsigmond fiatal kora óta tüdővészben, azaz tüdőtuberkulózisban szenvedett. Az élete során felállított számtalan orvosi diagnózis közt azonban nincs adat arra, hogy Justhnál kétséget kizáróan megállapították volna a betegséget. Mindenesetre Feszty leveléből az derül ki, hogy ő maga Justh betegségét tüdőtuberkulózisnak hitte, s ennek megfelelően hívta fel figyelmét a soraihoz mellékelt lapokkal az új gyógymódra, Robert Koch (1843–1910), német orvos és bakteriológus „fönséges találmányára”.

---

* Farkas Daniella a Szegedi Tudományegyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájának PhD-hallgatója. Készülő doktori értekezésének témája: *Justh Zsigmond úti szövegei*. Témavezető tanára: Dr. Hász-Fehér Katalin egyetemi docens.

¹ *Feszty Árpád Justh Zsigmondnak*, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Levelestár, 3. sz. levél.

Justh Zsigmond 1890–1891-es olaszországi-afrikai körútján épp azokban a hónapokban volt távol otthonától, amikor akárcsak egész Európa, Magyarország is hangos volt Koch felfedezésétől, a tuberkulózis legkülönbözőbb válfajait gyógyítani képes oltóanyagtól.

1890 novemberétől a magyar sajtó csaknem minden szegmense kitüntetett figyelemmel követte dr. Koch munkásságát és oltóanyaga, a tuberkulin felhasználását a tuberkulózisgyógyászatban. Az utókor német orvostörténeti szakirodalma az oltóanyag körüli vitákat és eseményeket összefoglaló jelleggel gyakran *der Tuberkulin-Skanda*ként, azaz tuberkulinbotrányként emlegeti. Tág értelemben sajtóbotrányról volt szó, amennyiben az orvosi szaksajtót figyelemmel nem követő laikus újságolvasó is aktív részese lett az eseményeknek: hírlapok, közművelődési és élclapok rovataiból egy nagy tekintélyű, kiváló orvos felfedezésének, hallatlanul reményteljes fogadtatásának, majd kudarcának és meghurcolásának narratíváját követhette nyomon 1890 novemberétől 1891 tavaszáig.

Nem véletlen az a nagyfokú figyelem, mely a lapszerkesztők, újságírók és újságolvasók oldaláról tapasztalható egy orvostudományi vívmánnyal kapcsolatban, hiszen a tuberkulózis a 19. század utolsó évtizedeiben a magyar társadalom minden rétege számára mindennapi égető problémát, nem mellesleg hatalmas közegészségügyi kihívásokat és nemzetgazdasági károkat is jelentett.² Egy potenciális gyógymód felbukkanását, amit egy rendkívül hiteles orvos személyisége és addigi munkamódszere legitímált, csaknem olyan jelentőségű eseményként kell elképzelnünk, mintha napjaink híradónézője, online tallózója a rák ellenszerének feltalálásáról értesülne. Susan Sontag rámutatott arra, hogy a tuberkulózist és a rákot övező metaforikus beszéd-módok közt folyamatosság mutatható ki. Miként a 19. század embere számára a küismerhetetlen, rejtélyes és alattomosan „viselkedő” félelmetes betegséget a tbc jelentette, úgy a 20. és 21. század embere számára ez a rák. Nemcsak a két betegség metaforikus alkalmazása hasonlít, hanem legkorábbi elnevezéseiket tekintve etimológiailag is rendkívül közel állnak egy-

---

² Magyarországon az 1870-es évektől évtizedeken át, így az 1890-es években is az összes halálozási ok egyötöde a tuberkulózis, illetve annak leggyakoribb megjelenési formája, a tüdőtuberkulózis, közkeletű nevén a tüdővész. (KUTHY Dezső, *A tüdővész szanatóriumi gyógyítása*, Bp., Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, 1897, 16–17.)

máshoz, a görög *karkinosz* és a latin *tuber* szavak egyaránt daganatot, duzzanatot, kidudorodást (gümöt) jelentenek.³

Hangsúlyozottan a legkülönbébb profilú sajtótermékek váltak tehát a Koch oltóanyaga körül kirobbant tudományos illetve társadalmi viták közegévé azzal, hogy a tuberkulin-vita csaknem azonnal kilépett az orvostudományi konferenciák és az orvosi szaksajtó teréből a széles laikus közönség elé.

1890 novembere és 1891 májusa között történeti jelentőségű időszakát élte a magyar sajtó: a korabeli hírlapirodalomban ugyanis mintegy fél éven át markáns funkcióváltás figyelhető meg. Az orvosi szaklapok és a napilapok valósággal versengtek egymással Koch orvostudományi vívmányával kapcsolatos naprakész tudósítások dolgában. Emellett a magyar sajtó az orvostudomány találmányaira még soha nem reagált ilyen aktívan. A tárgyalt időszakban a politikai, a közművelődési és az élclapok az orvosi szaksajtóval folyamatos párbeszédet folytattak, aminek hatására a laikus újságolvasó közönség mindennapjai részévé vált az orvostudomány aktuális állásának nyomon követése. A hírlapirodalmat jellemezte leginkább a folyamatos jelenlét igénye, a legkülönbébb sajtóműfajokban követték a hazai és külföldi események alakulását, a tuberkulin felhasználása körül kibontakozó szakmai vitákat és a laikus közönség hisztériáját.

Dr. Koch, „a kolera-bacillusok feltalálója” a magyar sajtóban

Robert Koch 1882. március 24-én a Berlini Élettani Társaság ülésén számolt be a tuberkulózis baktériumának felfedezéséről, amelyet a korszak magyar sajtója gyakran Koch-bacilusként emlegetett.⁴ A tudományos közönség első ízben 1876-ban fordult igazi érdeklődéssel Koch felé, amikor 40 évvel a lépfene baktériumának első mikroszkópos észlelése után kétséget kizáróan bizonyította a baktériumról, hogy évekig fertőzőképes marad, és egyértelműen spórák felelősek a közvetítéséért.⁵

---

³ Susan SONTAG, *A betegség mint metafora*, ford. LUGOSI László, Bp., Európa, 1983, 13–14.

⁴ Az előadás szövege a *Die Ätiologie der Tuberkulose* címmel *Berliner klinische Wochenschrift* 15. számában jelent meg 1882-ben. *Die Ätiologie der Tuberkulose* = Robert KOCH, *Gesammelte Werke I.*, Leipzig, Verlag von Georg Thieme, 1912, 428–445.

⁵ BIRTALAN Győző, *Európai orvoslás az újkorban (1640–1920)*, Bp., Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár–Magyar Orvostörténelmi Társaság, 1988, 86.

A tuberkulózis baktériumának felfedezése több szempontból is fordulópont, hiszen a bakteriológiai kutatás az 1870–1880-as években még mindig gyerekcipőben járt, a kóroktani gondolkodás az 1880-as évekig meghatározóan sejtközponútú volt. A korszak megkérdőjelezhetetlen orvostekintélye, Rudolf Virchow, a sejt-kórtan megalapítója, aki egyébként Koch tanára is volt, azt az elvet hangoztatta, hogy minden betegség oka a sejtben keresendő. A tudományos világ egy jelentős része elutasította, egyenesen nevetségesnek tartotta a feltételezést, miszerint mikroszkóppal alig vagy egyáltalán nem látható élőlények képesek lennének elpusztítani az embert.⁶ A tbc-baktérium felfedezése korszakos jelentőségű a tuberkulózis gyógyításának történetében is, hiszen alapvetően új irányt adott a betegség kutatásának.

Dr. Kochot a magyar újságolvasó közönség az 1880-as években ismerhette meg bakteriológiai kutatásai révén. Hangsúlyosabb volt azonban kezdetben a kolera bacilusának, a *Vibrio cholerae*-nek a felfedezése, mint a tbc-baktériumé. Az 1880-as években még mindig gyakran számolhattak Magyarországon kolerajárványokkal, amihez hozzájárult az a tény, hogy 1883-ig, a *Vibrio cholerae* felfedezéséig, majd a kolera bakteriológiai vizsgálattal való kimutatásának elterjedéséig még a szakemberek számára is nehézkes volt megállapítani egy járvány esetében, hogy koleráról van-e szó, vagy valamilyen hasonló járványos betegségről.⁷ A magyar sajtó gyakran tematizálta az 1880-as és 1890-es években a kolerajárványokat és az ellene való közegészségügyi védekezést.

A legtekintélyesebb múlttal rendelkező képes ismeretterjesztő hetilap, a század végéhez közeledve is jelentős olvasótáborral rendelkező *Vasárnapi Ujság* olvasóközönsége akkor ismerte meg közelebbről Kochot, amikor 1884-ben Tóth Lajos vezércikkben számolt be a kolera bacilusának felfedezéséről.⁸ 1883-ban a német és a francia kormány kutatócsoportokat küldött Egyiptomba majd Indiába, hogy tanulmányozzák a kolerajárvány természetét. Az expedíció sikerrel zárult, Robert Koch felfedezte a kolera kórokozóját, amiért a német kormány 100.000 koronával jutalmazta, és vörös koro-

---

⁶ PETUR László, *A wollsteini „fizikus”*: Robert Koch élete, Bp., Móra, 1970, 17.

⁷ HAVASDI József, *Duna menti zárvonalak az 1831. évi kolerajárvány idején Dél-Dunántúlon*, doktori disszertáció, témavezető Dr. MAJDÁN János, Pécs, 2011, 23. Forrás: <http://www.idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/havasdijozsefphd.pdf> (Az utolsó megtekintés ideje: 2013. szept. 26.)

⁸ TÓTH Lajos, *Dr. Koch Róbert*, *Vasárnapi Ujság*, 1884/31, 485–486.

na-renddel tüntette ki. Tóth Lajos mind a tuberkulózis, mind a kolera bacilusának felfedezése kapcsán kételyeket fogalmazott meg: Koch erényeként azt emelte ki, hogy az emberiségért való fáradozásban hajlandó volt saját életét kockáztatni. A vezércikket kísérő Koch-kép is az életét veszélyeztető, önfeláldozó kutató étoszát emelte ki azzal, hogy a bakteriológust gondolataiba mélyedve ábrázolta egy fekete bőrű beteg, talán a kolera áldozata mellett.⁹

A *Vasárnapi Ujság* az 1882-es fordulatra, a tuberkulózis baktériumának felfedezésére még nem fordított különösebb figyelmet, 1882-ben csak egy alkalommal tettek róla említést a természettudományi társulat szaküléséről szóló hír keretében.¹⁰

„Baktériumos világot élünk.”¹¹ 1885-ben a *Magyar Salon* természettudományi pályázatának egyik cikke ezzel a felütéssel indította gondolatmenetét a kóroktanban bekövetkezett fordulatról. Az 1890-es évekre a köztudatban is megtörtént az a váltás, ami az orvostudományban végbement, a baktériumok létezését, kártékony hatását a 19. század végi magyar sajtó a legkülönbözőbb módokon tematizálta. A *Szegedi Jogász-Lapok* tárcarovatában Dr. Schnell néven írt, a tudományos fantasztikum határait feszegető cikk szólt a baktériumok jövőbeni felhasználásáról mind a hadászatban, mind a törvénykezésben és ítélet-végrehajtásban. A cikk pikantériája, hogy Dr. Schnell 120 évvel ezelőtt a biológiai fegyverkezés és a méreginjekcióval történő halálbüntetés jövőképét festette meg.

De nemcsak kicsiben, hanem nagyban is felfogják használni a baccillusokat; sőt az államok a ritkább fajokat, mint például a pestis baccillusokat külön kormánybiztosok által fogják tenyészteni, hogy a tulhatalmas államokkal szemben, háború esetén az ágyuk helyett használhassák.¹²

A tuberkulózis baktériumának felfedezése után a magyar sajtó divatos témája lett a baktériumfertőzés. A *Szegedi Napló* közölte *Bacziillómánia* címmel a szerelem bacilusának feltalálásáról szóló novellát.¹³ Az *Egészség* című orvosi szaklap bemutatót egy esetet, amikor kutatók légygypiszokban találtak bacillusokat, egy másik alkalommal pedig egy fiatal lány esetét vázolta, aki tüdő-

---

⁹ TÓTH Lajos, *i. m.*, 485.

¹⁰ Vasárnapi Ujság, 1882/52, 837.

¹¹ HELLER I., *A baktériumok*, Magyar Salon, 1885/4, 324.

¹² SCHNELL, „Baccillusok” a büntütyekben s ezeknek befolyása a „jövő” törvényhozására, Szegedi Jogász-Lapok, 1891/2, 3.

¹³ Armand SILVESTRE, *Bacziillómánia*, Szegedi Napló, 1891/58, 1–3.

vérzésben elhalt unokanővére fülbevalójával vitte át saját füleire a fertőzést.¹⁴ Személyes tárgyak mellett időnként közkézen forgó, egyik embertől a másikig vándorló tárgyak is a tuberkulózisfertőzöttség gyanújába keveredtek, például az ezüst- és rézpénzek vagy a bankók.¹⁵ A baktériumfertőzés históriája sok esetben az orvosi szaklapok egy-egy megjegyzéséből indult ki, s aztán politikai és közművelődési lapok lettek terjesztői. A következő megjegyzésben szépészeti, bőrgyógyászati kérdéskörben bukkantak fel a bacilusok:

Nagysádnak igaza van. A »szerelem-pattanások«, vimmedliknek csakugyan más eredetük van; a »mitesser« elnevezés is csak ilyen hibás, mert ezen bibircsekben semmi élő lény – még csak bakterium sem – éldegél. »Mi egyéb okozza akkor?« kérdi Ön levelében. Szívesen megmondjuk.¹⁶

A *Magyar Salon Tudományos apróságok* című, rendszertelenül fel-felbukkanó rovatában a korszak technikai vívmányai mellett orvostudományi jellegű témák is megjelentek, így tűnt fel először a lapban Robert Koch neve is.¹⁷ A cikk megjelenése után a *Szerkesztők válasza* rovatban olvasói kérésre közölték dr. Koch, vagyis „a kolera-bacillusok feltalálója” arcképét.¹⁸

A tuberkulinbotrány a magyar sajtóban

1890 augusztusában a Berlinben tartott 10. Nemzetközi Orvosi Kongresszuson 40 ország 5000 résztvevője előtt Robert Koch *Ueber bakteriologische Forschung*¹⁹ címmel tartott előadást, melynek keretében bejelentette, hogy az általa előállított vakcinával az élő szervezeten belül képes megállítani a tuberkulotikus folyamatokat. A magyar orvosi szaksajtó által a német nyelvterületről kitüntetett figyelemmel kísért *Berliner klinische Wochenschrift* a kongresszusról hosszú cikkeket közölt, nagyszámú előadásanyagot át is vett, többek között az egyik európai hírre szert tett magyar résztvevő, Korányi

---

¹⁴ Egészség, 1888/1, 42; 1890/3, 116.

¹⁵ Magyar Salon, 1885/3, 447.

¹⁶ Magyar Salon, 1884/2, 110.

¹⁷ HIDASI Pál, *A betegségek és azok okai*, Magyar Salon, 1884/1, 72–76.

¹⁸ Magyar Salon, 1884/1, 430.

¹⁹ Robert KOCH, *Über bakteriologische Forschung* = UÓ, *Gesammelte Werke...*, i. m., 650–660.

Frigyes előadását is.²⁰ Koch előadásának szövegét nem közölték ugyan, de az első kongresszusról szóló összefoglaló egyetlen témája lényegében Koch felfedezése volt.²¹

Míg Koch Berlinben egyelőre csak állatkísérletekről tudott beszámolni, néhány hónappal később, 1890. november 13-án, a kongresszuson tett állításához híven a *Deutsche Medizinische Wochenschrift* hasábjain *Weitere Mittheilungen über ein Heilmittel gegen Tuberculose* címmel publikálta embereken végzett kísérleteinek eredményeit.²²

A botrány üzleti aspektusa

Koch bejelentésének fontossága abban állt, hogy tuberkulinjáig, noha számtalan módszerrel próbálkoztak a tüdővész és egyéb tuberkulotikus megbetegedések kezelésében, egy módszer sem szolgált még a siker illúziójával sem. Az Európa szerte alkalmazott gyógykezelések egy része határozottan kellemetlen eljárás volt, néhány szűkebb körben alkalmazott módszer pedig egyenesen háborzongató, mint a hólyaghúzás vagy a 150 fokosra hevített levegő végbélbe juttatása.²³

Elterjedt használatúak voltak a népi módszerek is, így az egészséges állatok, birkák, marhák által kilélegzett levegő inhalálása.²⁴ Az *Orosházi Ujság* 1891 januárjában rövid említést tett arról, hogy a 18. században egy biharmegyei nagyhírű orvos a tüdővész kezelésére tormát használt, amit még a 19. században is gyógymódként ismertek vidéken.²⁵ Elterjedt haszná-

---

²⁰ F. von KORÁNYI, *Der Einfluss der Kleidung auf die Entstehung der Wanderniere der Frauen*, Berliner klinische Wochenschrift, 1890/31, 702–705.

²¹ *Vom X. Internationalen medizinischen Congress: Berlin, August. 5., 1890.* = Berliner klinische Wochenschrift, 1890/32, 736.

²² A *Berliner klinische Wochenschrift* azonnal átveszi a cikket, és november 17-én közli: Robert KOCH, *Weitere Mittheilungen über ein Heilmittel gegen Tuberculose*, Berliner klinische Wochenschrift, 1890/46, 1077–1080. (Lásd még UŐ, *Gesammelte Werke...*, i. m., 661–668.)

²³ Thomas DORMANDY, *A fehérvíz halál: A tuberkulózis története*, ford. BOROS Mihály, Bp., Golden Book, 2002, 66.

²⁴ *Uo.*, 66.

²⁵ *A tüdővész gyógyszere*, Orosházi Ujság, 1891/3, 3.

latú volt köhögés és tüdővész ellen a petróleumivás, vagy a petróleumgőz belehelése is.²⁶

Az 1880–1890-es évek újságolvasója a hirdetések közt bőségesen találhatott magának olyan a tüdőtuberkulózis gyógyítására (is) alkalmas csodaszert, amelyet időnként nagy gyógyszerárak forgalmaztak, vagy egy-egy tekintélyt parancsoló orvos neve fémjelzett. A hirdetések szövege struktúráját és tartalmát tekintve meglehetősen hasonlított a manapság is gyakran reklámozott csodaszerekéhez, fogyókúra kapszulák és az általános jó egészségi állapotot fenntartó gyógynövénykeverékekéhez. A hirdetés szövege általában sokat sejtetett és kevés információt adott magáról a szerről, hosszának legalább egyharmad részét tette ki azon betegségek felsorolása, amelyeket a szer gyógyítani képes (ezek gyakran egymástól igen eltérő jellegű betegségek voltak, vagy különböző testtájakat, illetve szerveket érintettek). Gyakori marketingfogás volt, hogy a hirdetések, amelyekben a felsorolt betegségek közt szerepelt a tuberkulózis (a korszakban közkeletű nevén gümőkór), vagy speciálisan a tüdővész, tipográfiailag kiemelték ezeket a többi betegség közül, esetleg magánál a csodaszert nevével is nagyobb betűmérettel hozták. Egy általános hatású csodaszert legitimálásának egyik módja, ha a kor legfelélmertesebb betegségeit képes meggyógyítani. A legitimálás gyakori módszere volt az is, hogy a hirdetés végén, esetleg az apró betűs részben felhívták a vásárlók figyelmét arra, hogy a szert már hamisítják, ezért csak a pecsételt vagy egyéb védjeggyel ellátott termékeket vásárolják a felsorolt gyógyszerárakban. A szer összetételéről és hatásmechanizmusáról természetesen gyakran szinte semmit sem árultak el a hirdetések, információértéke ebből a szempontból mindössze a csodaszert nevének volt (Alvilsavas mézszörp, Guyot-féle kátránytokocskák, Chapoteaut Pepton-bor). Általános gyakorlatnak nevezhető az is, hogy a hirdetés részét képezte az elégedett vásárlók néhány soros élménybeszámolója a gyógyulásról vagy a szedés előtti gyötrelmekről. A hirdetések szövegei általában azt a kiskaput hagyták nyitva a reklámozott csodaszert számára, hogy azokat csak a kezdeti stádiumban lévő tüdőgümőkór kezelésére ajánlották. A korszak tüdőtuberkulózis-diagnosztizálási nehézségeit tekintve ennél jobb kibúvóra egyetlen csodaszertnek se lehetett szüksége.

---

²⁶ *Levélgyűjtemény: Kérdések*, Természettudományi Közlöny, 1890/246, 106.

1890 és 1891 fordulóján Koch felfedezésében számos üzletember látta meg a kiváló marketinglehetőséget. A *Budapesti Látogatók Lapja* 1890. decemberi számának hosszabb hirdetési mellékletében Sárkány Dezső cipész-mester kívánt ügyes marketingstratégiával vásárlókat csalogatni raktárába: „A Koch-féle gyógykezelést elkerülhetjük, hogyha a mindenek előtt meleg és vízhatlan lábbelivel látjuk el magunkat.”²⁷ Sárkány Dezső azt a naiv kóroktani okoskodást tűzte reklámja élére, amely szerint a tüdővész megfázással kezdődik, annak súlyos szövődménye.

Az öltözködés egészségtanának kérdése, a ruházkodás és a tüdővész megelőzése közti összefüggés felvetődött a korszakban az orvostudományi, közegészségügyi gondolkodásban is. A 19. század végén és a 20. század elején közhelyszámba menő tanácsok voltak a következők: a megelőzés érdekében az ember hordjon jó, vízhatlan lábbelit, férfiak kerüljék a szoros nadrágszíjat, nők a szoros pruszlikot, a mídert, és szoktassák át magukat a bokavillantó szoknyaviseletre.²⁸ Amennyiben utóbbi, *fussfrei* szoknya nincs birtokukban, kössenek fel derekukra slepptartót, amely a földig érő szoknya anyagát megemelve megakadályozza, hogy viselője a szoknyát maga után húzva felkavarja a port a földről, ami esetleg gümöbacilusokkal fertőzött lehet.²⁹ Algírt, akárcsak sok más egzotikus, távol-keleti vagy magaslati vidéket a 19. században immunvidékként tartottak számon a klimatológiában, vagyis olyan helyként, amely a tuberkulózisfertőzéstől mentes. Amikor azonban a többi immunvidék mítoszához hasonlóan Algír immunitását is megkérdőjelezték, a fertőzés okai közt kiemelt szerephez jutott az európai kényelmetlen, egészségtelennek mondott ruhaviselet utánzása:

A zsidó bennszülöttek igen szeretnek az európai civilizált viszonyokhoz simu-
ni, és így hamar felvették a francia ruházkodást. A bő bugyogó eltűnt, vele a
gyapjú harisnya valamint a széles öv is, és helyébe szűk nadrágok, és a turbán helyett
magastetejű kalapok váltak divatossá, melyek az égető napban nem alkalmasak
s még kevésbé a gyorsan hűvösödő esteiken. Ily öltözékben órahosszat el-
elüldögélnek a szellőzetlen, fülledt kávéházakban, mértéktelenül fagyaltot vagy
jégbe hűtött szeszes italokat fogyasztva.³⁰

---

²⁷ Budapesti Látogatók Lapja, 1890/8.

²⁸ OKOLICSÁNYI-KUTHY Dezső, *A gümőkór képeskönyve: A nagy népbetegség természete és az emberiség birkózása vele*, Bp., Korvin Testvérek Könyvnyomdája, 1908, 113–114.

²⁹ *Uo.*, 100.

³⁰ A. STEINBERGER, *A tüdővész Algírban*, Egészség, 1891/1, 36.

Vitathatatlanul a leghíresebb üzleti vállalkozás a 19. században, ami már jócskán megelőzte Koch felfedezését, s egészen az 1930-as évekig virágzott, egy gmundeni élelmes vállalkozó ötlete volt, aki 1865-től a legfelkapottabb európai fürdőhelyek levegőjét árusította palackozott formában.³¹ A Göbel cég Európa-szerte exportálta termékeit, melyek közül Magyarországon, legalábbis a Mikszáth-olvasók körében az Ischl-i levegő lehet a legismeretebb.³²

Koch oltóanyagával egy időben más orvosok, kutatók is jelentkeztek saját készítményeikkel, csodagyógyszereikkel. A *Pesti Napló* egy New York-i orvosról írt, aki Koch kutatásainak világhíressé válása miatt döntött úgy, hogy a nagyközönség elé áll módszerével.³³ A *Magyar Állam* is beszámolt alternatív gyógyszeres kezeléstről, amelyet Koch szerével párhuzamosan kezdtek alkalmazni, Oscar Liebrich, berlini gyógyszerész a tuberkulin továbbfejlesztésével hozta létre saját oltóanyagát.³⁴ 1891 februárjában már megrendült a tuberkulin gyógyhatásába vetett bizalom, így Liebrich doktor vakcinájáról „tökéletesített Kochin”-ként cikkeztek.³⁵

Az *Orosházi Ujság* két alkalommal is Koch doktor magyar alteregóival ismertette meg olvasóit. Kauten Mihály, kétegyházi római katolikus lelkész fenyőkivonatával a súlyos stádiumú tuberkulózist néhány hónap leforgása alatt képes volt gyógyítani,³⁶ a kiszácsi Tolkenstein Dávid pedig csodaszerével mindennemű és súlyosságú tüdőbetegséget sikerrel kezelt, míg kuruzslásért börtönbe nem zárták.³⁷

A *Magyar Állam* és a *Nemzet* is több ízben adott hírt az emberi testbe való kecskevér-átömlesztésről mint a tuberkulózis gyógykezelésére alkalmazott módszerről.³⁸ Néhány héten belül emberéletek árán bebizonyosodott a

---

³¹ DORMANDY, *i. m.*, 149.

³² MIKSZÁTH Kálmán, *Akli Miklós* = M. K., *Művei III. (Regények. 1898-1905)*, szerk. SZÁSZ Imre, Bp., Magyar Helikon, 1966, 494.

³³ *Pesti Napló*, 1891/3, 3.

³⁴ *A tuberkulózis gyógyítása*, Magyar Állam, 1891/40, 3.

³⁵ *A tuberkulózis gyógyítása*, Nemzet, 1891/47, 3, *Kochin fejlesztése*, Nemzet, 1891/48, 3, *A tuberkulózis gyógyítása*, Nemzet, 1891/49, 2.

³⁶ *Dr. Koch egy paróchián*, Orosházi Ujság, 1890/49, 2.

³⁷ *Koch Magyarországon*, Orosházi Ujság, 1890/51, 4.

³⁸ *Aki Kochot is lépipálja*, Magyar Állam, 1891/16, 3; *A tuberkulózis gyógyítása*, Nemzet, 1891/35, 3.

gyógymódról, hogy mégsem hatásos.³⁹ Később az *Egészség* a következőképpen reflektált az orvosi felelőtlenségre:

Kecskevért, kutyavért fecskendeznek a beteg ereibe. Miért? maguk sem tudják, de reménylik és állítják már »előre«, hogy meg fogja gyógyítani a tuberkulózist, és utólag meg is próbálják. A próba emberéletbe került, – de meggyógyulni nem gyógyult meg senki.⁴⁰

Az orvosi szaklapoktól a közművelődési és politikai lapokig

Koch Róbert 1890. november 13-i közleménye a *Deutsche Medizinische Wochenschrift* hasábjain (*Weitere Mittheilungen über ein Heilmittel gegen Tuberculose*) addig nem tapasztalt mértékben bolygatta meg nemcsak az orvosi társadalmat, de a közvéleményt is. Futótűzként terjedt a hír, hogy a század legyőzhetetlennek hitt betegsége, amely ellen az orvosok hadai csapatostul vonultak keresztes háborúba, gyógyítható.

A magyar orvosi szaksajtó épp annyira komolyan vette feladatát, akárcsak az európai tudományos világ: tucatjával hozta azokat a közleményeket, amelyeket az európai kórházak orvosai adtak ki a tuberkulin alkalmazásának tapasztalatairól. A szaksajtót tekintve a két nagy múltú lap, az 1857-ben indult *Orvosi Hetilap* és az 1860 óta megjelenő *Gyógyászat* mellett az 1890-es években még fiatalnak számító, 1886-ban indult *Orvosi Heti Szemle* hozta a legtöbb cikket Koch és a tuberkulin kapcsán. Az említett három szaklap mellett összesen tizenhárom magyar nyelvű orvosi lap jelent meg 1890-ben és 1891-ben. Közülük négy az általánosabb profilú lapok melléklapjaként: a *Szemészet* valamint a *Közegészségügy és Törvényszéki Orvostan* az *Orvosi Hetilap* melléklapjai, a *Honvédorvos* a *Gyógyászat* melléklapja, a *Hosszu élet* pedig a *Közegészségügyi Kalauzé*. Az egyetlen, nem melléklapként megjelenő, szűkebb profilú szaklap a Budapesti Önkéntes Mentő Egyesület közlönye, a *Mentők Lapja* volt.⁴¹ A további szaklapok közül három közegészségügyi (*Egészség, Közegészségügyi Kalauz, Közegészségügyi Szemle*), kettő gyógyszerészeti témájú

³⁹ *Szabadalmazott gyilkosság*, Magyar Állam, 1891/59, 3.

⁴⁰ F. J., *A Kochin és társai versengése*, *Egészség*, 1891/2, 78.

⁴¹ BALTA Gyula, *A magyar orvosi szakirodalom 1890-ben: Értesítő az Erdélyi Múzeum-Egylet Orvos-Természettudományi Szakosztályából I.*, *Orvosi Szak*, 1891/1, 90–92.; JAKABHÁZY Zsigmond, *A magyar orvosi szakirodalom 1891-ben*, *Uo.*, 125–128.

(*Gyógyszerészi Közlöny*, *Gyógyszerészi Hetilap*), kettő pedig a gyakorlati orvostannal foglalkozó lap volt (*Gyakorló Orvos*, *Klinikai Füzetek*). Emellett folyamatosan megjelent az Erdélyi Múzeum-Egylet Orvos-Természettudományi Szakosztálya üléseinek anyagát közlő *Orvos-Természettudományi Értesítő* is. A felsorolt tizenhárom szaklaphoz 1891-ben csatlakozott a *Magyar Orvosi Archivum*.

Az *Orvosi Heti Szemle* 1891 januárjában számadatokkal reflektált arra a nagyfokú figyelemre, amellyel Koch és a tuberkulin felé fordultak. A lap *Egy kis statistika a Koch-féle gyógyításról*⁴² címmel tette közzé, hogy Koch november 13-i közleményét követő kilenc hét alatt mintegy 75 cikk tömörítvényét közölték a lapban, ami közel 2000 betegszleletről szólt. Az *Orvosi Hetilap* a következőképpen értékelte a jelenséget:

Az orvosi tudomány történetében alig létezik gyógyeljárásról szóló közlemény, mely az orvosi világgal való közöltetése utáni hat hét alatt olyan nagy irodalmat teremtett volna, mint épen az, mely a Koch-féle gyógyeljárásról szól.⁴³

1890 és 1891 fordulóján a kolozsvári és budapesti egyetemről, valamint a magyarországi kórházakból egész orvoskülönítmények vonultak ki német, lengyel és osztrák kórházakba, hogy helyben tanulmányozzák a Koch-féle kezelést.⁴⁴ Eközben a vidéki lapok rövid hírekben számoltak be a helyi, megyei orvosok külföldi kórházakba tett látogatásáról. Az *Oroszbázi Ujság* 1890 novemberében közölte, hogy „Dr. Berkes Sándor megyei alorvos és Dr. Zöldy János gyulai városi orvos Berlinbe utaznak közvetlenül észlelni s tanulmányozni Dr. Koch Róbert világra szóló felfedezését a tüdőgümőkór gyógyítási módjáról.”

Koch vakcinája az orvosközösség egy részében éppolyan nagyfokú reményeket keltett, mint amilyen viszonyt a laikusok alakítottak ki a szerrel. A korabeli sajtó hasábjain tucatjával említik, miként vonultak Koch házához betegek csoportjai könyörgéseikkel, vagy minden pénzüikkel, hogy hozzájuthassanak az életmentő szerhez. Villányi Henrik a *Zala* című politikai hetilapban megjelent tárcájában ironikusan szemlélte ezt a zarándoklatot. A szöveg elbeszélője azért látogat el Berlinbe a „bacilusok columbusához”,

---

⁴² Orvosi Heti Szemle, 1891/3, 93.

⁴³ SCHWIMMER Ernő, *A Koch-féle oltások bőrgyógyászati szempontból*, Orvosi Hetilap, 1891/1, 1.

⁴⁴ A beszámolókat folyamatosan közölte: *Értesítő az Erdélyi museum-egylet orvos-természettudományi szakosztályából I. Orvosi szak*, XIII. kötet, 1891.

hogy a gümőkór elleni higiéniai jellegű védekezésről tudjon meg többet, s az információkat hazavihesse kanizsai földijeinek.⁴⁵

A betegek reményeit gyakran orvosoktól származó optimista kijelentések táplálták. A *Magyar Salon* egyik cikke például már a címével (*A tuberkulózis gyógyítása*) is félrevezette olvasóit. A felütés így magasztalja Koch oltóanyagát:

Mindenütt ünneplik a tudomány legfényesebb diadalát, melyet egyik legkiválóbb vezére vívott ki. Minden ajak Koch Róbert dicsőségét hirdeti, [...] az emberiség legvészesebb ellensége le van fegyverezve és százezrek megdöböntő kétségbeesését új biztató remény éltető gondolata váltja fel.⁴⁶

A szerző, dr. Müller Kálmán az Országos Közegészségügyi Tanács tagja, később elnöke és 1890-től az összes pesti kórház felügyelője volt. 1890-ben többek között a *Vasárnapi Ujság*ban is publikált a témában, ahol a tuberkulinnal kapcsolatban szintén alaptalanul bizakodó álláspontot fogalmazott meg, Kochról minden alkalommal kultikus hangnemben írt.⁴⁷ Müller az orvosi szakajtóban megjelenő szövegeiben ezzel szemben óvatosabban alkotott véleményt. Az *Egészség* hasábjain 1890 decemberében megjelent cikkében higgadtabb hangütést képviselt, továbbra is hangsúlyozta Koch felfedezésének hallatlanul nagy érdemét, de a tuberkulin alkalmazásáról és hatékonyságáról referálva már nem beszélt cáfolhatatlan gyógyító hatásról – ellenkezőleg: türelemre intett.⁴⁸ Müller Kálmán a szaklapokon kívül eső sajtótermékekben tehát nem tartotta fontosnak, hogy a tuberkulinkezelések addigi tapasztalatai, a magyar és külföldi betegészletek és patológiai jelentések ismeretében egy lehetőség szerint objektív álláspontot fogalmazzon meg.

Az orvosok óvatos szemléletét rendkívül jól visszaadta Bródy Sándor riportja *A Hét*ben. Bródy öt nagy tekintélyű orvost kérdezett arról, mit gondolnak a *tuberkulim*ról, s a tüdővész gyógyíthatóságáról. *A Hét* a közművelődési lapok közt figyelemreméltóan gyorsan reagált Koch oltóanyagának hírére, még novemberben négy oldalon foglalkoztak Koch szerével.⁴⁹ Korányi Frigyes, Kétly Károly, Stiller Bertalan, Fodor József és Pertik Ottó szinte egybehangzóan óvatos véleményt fogalmaztak meg. Kochot mind-

---

⁴⁵ VILLÁNYI Henrik, *Látogatás Dr. Kohnál*, Zala, 1890/48, 1–2.

⁴⁶ MÜLLER Kálmán, *A tuberkulózis gyógyítása*, *Magyar Salon*, 1891/14, 231.

⁴⁷ *Dr. Koch és a tüdővész gyógyítása*, *Vasárnapi Ujság*, 1890/47, 758–759.

⁴⁸ MÜLLER Kálmán, *A tuberkulózis gyógyításáról*, *Egészség*, 1890/6, 189–196.

⁴⁹ BRÓDY Sándor, *Dr. Koch*, *A Hét*, 1890/46, 314–317.

annyian kiváló tudósnak ismerték el, de figyelmeztettek arra is, hogy tényleges gyógyulásokról beszámoló hírek addig nem érkeztek.

A botrány vége

A lelkesedést és a vakhíttel hamarosan nagyfokú csalódottság váltotta fel, egyre nőtt Koch ellentábora, akik közül már számosan a tuberkulin veszélyességét hangoztatták, s a kezelések felfüggesztése mellett érveltek. Rudolf Virchow a *Berliner klinische Wochenschrift*-ben közzétette híres közleményét, amelyben arra hívta fel a figyelmet, hogy kórbonctani vizsgálatai szerint a tuberkulin friss gümők kialakulását okozhatja.⁵⁰ Az *Orvosi Hetilap* egy héttel később, január 18-i számában egymás mellé tördelve közölte tárcarovatában a Virchow-közleményt és Koch választát,⁵¹ ami a közleményhez képest egy héttel később, január 16-án jelent meg a *Deutsche Medizinische Wochenschrift*-ben.⁵² Figyelemreméltó, hogy utóbbi cikket, Koch január 16-i választát, az *Orvosi Hetilap* közlését egy nappal megelőzve egy politikai napilap, a *Magyar Állam* hozta elsőként. Az azonnali fordítás úgy lehetséges, ha a lap munkatársai nemcsak a magyarországi orvosi szaksajtót követték figyelemmel, hanem a németet is. A cikk a napilap tárcarovatában jelent meg *Koch tanár gyógyszerének készítéséről* címmel.⁵³

Nemcsak a szövegközlés gyorsasága kiemelendő, hanem az is, hogy a *Magyar Állam* szellemétől idegen módon kapott helyet a szöveg a tárcarovatban, ami a lapban leginkább arra szolgált, hogy a politikai és vallási radikalizmus szócsöve legyen a többnyire rövid híreket tartalmazó rovatokkal szemben narratív, terjedelmesebb formában. E szerkesztői stratégia alól leginkább szépirodalmi szövegközlések képeztek kivételt, de gyakran ezek esetében is világos volt a lap koncepciója. Egy alkalommal például Gyürky Ödön 1890-ben kiadott *Költemények* című kötetéből hoztak verseket, a szö-

---

⁵⁰ Rudolf VIRCHOW, *Ueber die Wirkung des Koch'schen Mittels auf innere Organe Tuberculöser*, *Berliner klinische Wochenschrift*, 1891/2, 49–52. A közleményt az *Orvosi Heti Szemle* azonnal átveszi január 25-i, 4. számában a *Berliner klinische Wochenschrift*-ből.

⁵¹ Robert KOCH, *Fortsetzung der Mitteilungen über ein Heilmittel gegen Tuberkulose*, *Deutsche medizinische Wochenschrift*, 1891/3. (Lásd még: UŐ, *Gesammelte Werke...*, i. m., 669–672.)

⁵² EHRENREICH Jenő, *Virchow előadása a Koch-féle szernek hatásáról a gümőkórra*, *Koch Róbert közleménye gümőkórellenes szeréről*, *Orvosi Hetilap*, 1891/3, 35–36.

⁵³ *Koch tanár gyógyszerének készítéséről*, *Magyar Állam*, 1891/13, 2–3.

veggözlés célja azonban expliciten annak bizonyítása volt, hogy a katolikus szépirodalom gyöngyszemei sem hiányoznak a kortárs magyar líra repertóriumából.⁵⁴ Kochhal és a tuberkulinnal kapcsolatos cikkek a lapban két rovatban jelentek meg 1890 és 1891 folyamán, jelentős hányaduk a politikai, gazdasági és társadalmi jellegű vegyes híreket közlő rovatban, a *Tárogató*-ban. Néhány alkalommal azonban a tárcarovatban is hoztak a témával kapcsolatos cikket, mint a fent idézett Koch-közleményt. Egy másik esetben a rovatban *Orvosi kísérletek* címmel egy problematizáló jellegű, minden ideológiától mentes írást közöltek, amely a nem elég körültekintően tesztelt gyógymódokkal felelőtlenül kísérletező orvosok büntetőjogi felelősségét vetette fel.

A tuberkulinbotrányt az élclapok is tematizálták. A szegedi kötődésű, hetente megjelenő *Hüvelyk Matyi* című lap például már 1890 novemberében közölt ironikus hangvételű verseket, cikkeket és egy hosszabb, folytatásos tudósítást *Koch-oltás Szegeden* címmel, ami az orvosi szaklapok betegészleteit és kezelési leírásainak beszédmódját karikírozta. A helyi orvos, *Dr. Kotányi* tüdővész lovainak tuberkulinnal való beoltását és kezelését követte figyelemmel két számon keresztül.⁵⁵ A *Dr. Latán* néven írt *Dr. Koch életmódja* című cikk pedig arra a jelenségre reflektált, hogy a szerről és az orvosról szóló cikkek, tudósítások gyakran Istenhez hasonlatosnak, természetfeletti hatalommal bírónak mutatták be Kochot. A cikkben így írt *Dr. Latán* dr. Kochról és napi rutinjáról:

Reggelire rántott levest szokott enni zsemlyével, vagy kávé kiflivel. Evésközbe fűtyülni nem szokott, énekelni pedig egyáltalán nem hallotta senki, ámbár fiatalkorában ezzel is foglalkozott. Reggeli után hóna alá szedi a spriczczelőket és laboratóriumába indul, a hol meghatottan, ünnepélyes érzelmek között köhögnek a betegek.⁵⁶

A *Magyar Államban*, miként a napilapok többségében, 1891 márciusától kezdve kizárólag negatív előjelű hírek jelentek meg a tuberkulinról, s 1891 májusára, akárcsak általánosan a hírlapokban és közművelődési lapokban, lecsendesült a tuberkulinbotrány: már csak elvétve jelentek meg rövid hírek, amelyek visszakapcsoltak Kochhoz.

---

⁵⁴ „Költemények”, Magyar Állam, 1891/4, 1.

⁵⁵ Doktor Faragó, *Koch-oltás Szegeden*, Hüvelyk Matyi, 1890/50, 6. és 1890/51, 5.

⁵⁶ Dr. Latán, *Dr. Koch életmódja*, Hüvelyk Matyi, 1890/47, 8.

Akadtak az 1890–1891-es évek sajtótermékei közt olyanok is, amelyek nem vették ki részüket a tuberkulin és a Koch körüli események közlésében. A *Természettudományi Közlöny* például néhány utalástól eltekintve mindvégig következetesen távol maradt a tuberkulinbotránytól. 1891 júniusában azonban, amikor a magyar sajtó már megfedkezni látszott az elmúlt félév eseményeiről, a lap a botrányt értékelő cikket jelentetett meg *A Koch-féle oltásról* címmel. Csapodi István az orvosi szaklapoktól és a napilapoktól elhatárolódva magyarázta meg benne azt a szerkesztői elvet, amellyel elzárkóztak a Kochhal és a tuberkulinnal kapcsolatos anyagok közlésétől. Éleslátóan fogalmazta meg, miként fajultak az események botrányá, s mi volt ebben a sajtó szerepe:

A napi lapok hosszú hasábjai a szaklapok cikkelyeivel vetélkedtek kimerítő tudósítások dolgában. Az olvasó közönségnek addig teljesen ismeretlen fogalmakról írtak, tudományos kísérletek jelenségeit hányták meg. [...] Majd a nagy kiábrándulás következett. A szaklapok kemény kritikákat írtak, a napi sajtó elhallgatott, a bízó betegek reménykedése lelohadt. [...] A *Természettudományi Közlöny* nem merülhetett bele sem az újságok lelkesedése árájába, sem a szaklapok vitatkozása terére nem léphetett; várakozó állást foglalt, mikor lehet és kell a felkavarodásból meghiggadt eredményről beszámolnia az egyesület tagjai előtt.⁵⁷

Csapodi a tuberkulinbotrány okaiként egyrészt a tüdővész magas morbiditási és mortalitási arányát jelölte meg, mely adat a fővárosi statisztikai hivatalnak köszönhetően publikus volt, másrészt pedig Koch addig megkérdőjelezhetetlennek hitt orvosi tekintélyét, amely legitimálta a kellően ki nem próbált vakcinával való kezeléseket. Csapodi a természettudományok és a természettudományos lapok feladatát nem az elhallgatásban jelölte meg, hanem az események kielemezésében, értékelésében, Koch helyes megfigyeléseinek, eredményeinek újragondolásában.

Az idézett szövegrész a magyar sajtó 1890 novembere és 1891 májusa közti állapotáról nyújt rövid összefoglalást, és fogalmaz meg kemény ítéletet. A korszak lapirodalmában számtalan hasonló önreflexív, illetve a sajtó kortárs állapotát, működését tematizáló kijelentéssel találkozhatunk.

---

⁵⁷ CSAPODI István, *A Koch-féle oltásról*, *Természettudományi Közlöny*, 1891/262, 288.

Zárszó

A tuberkulózis hosszú és még mindig nem lezárt története egy művelődéstörténeti és sajtótörténeti aspektusból is érdekes fejezetének jobb megismeréséhez visz közelebb az 1890–1891-es évek sajtótermékeinek vizsgálata, amelyek az orvostörténet egy kevésbé hangsúlyozott periódusát konzerválták. Emellett az események követése szépen kirajzolja a magyar sajtó, s azon belül jellemzően a hírlapirodalom ideiglenes funkcióváltását, az orvosi szaksajtóval való lépéstartás igényét.

A tüdőbeteg Justh Zsigmond 1891. májusi hazatértekor a tuberkulin körül kirobbant sajtóbotrány már lezárt. A magyar sajtó funkciómegosztása újra a korábbi állapotokat tükrözte: a politikai és közművelődési lapok nem „vetélkedtek” tovább az orvosi szaklapokkal, a hírek és tudósítások ismét párbajokról, időnként alig hihető rémesetekről szóltak, nem pedig baktériumtenyészetekről és külföldi kórházak távirati jelentéseiről.

*„világába belehelyezkedve,
költészetét értelmezve
kell feldolgozni
irodalmi hagyatékát”*

HÍZ ÁGNES*

Ignotus pályakezdése

Az 1890–91-es évek A Hétben megjelent írások tükrében

Ignotusról, amikor megpróbálják összeszedni ismereteinket, feltehetően csak néhány kulcsszó jut eszünkbe: publicista, a *Nyugat* főszerkesztője, műkritikus. Csak keveseknek van tudomása arról, hogy ő mindemellett költő és író is volt. Sőt, irodalmi pályáján mint szépíró indult el.

Ha megnézzük az Ignotusszal foglalkozó szakirodalmat, a fentihez hasonló képpel találkozunk. Először is alig született jól használható szakirodalom: a szerzők csak részproblémákkal foglalkoznak. Kosztolánczy Tibor Ignotus pályakezdéséről szóló tanulmánya¹ is csupán csak a *Slemil keserveit* tárgyalja. Ignotus költészetére vonatkozóan is csak kevés információval rendelkezünk: kortársain kívül csupán néhányan írtak elemzést e témában. Nem ritka az sem, hogy Ignotus életét, munkásságát illetően is hibás vagy cáfolható kijelentésekre találunk.

Tanulmányomban arra vállalkozom, hogy az életmű egy szeletének ismertetése kapcsán bemutassam az induló költő első megjelent munkáit, azok viszonyát a későbbi művekhez, valamint megvizsgáljam, hogy vajon milyen motiváció vezethette Ignotust abban, hogy álnév alatt publikálta életművét.

„A század fordulója táján minden fiatal, vidéki költő álma ’A Hét’ volt. Költő csak akkor lett, ha kéziratát ott átengedték. Az első vers A Hét-ben... a ma indulóknak alig lehet fogalmuk róla: mit jelentett ez? Troubadour-avatást a lovagkorban. Tíz esztendővel később, az Osvát Ernő Nyugatjába bejutni se ment éppen könnyen. De Kiss József irgalmatlan, gúnyos-szigorú költő kritikáját kiállni – mégis csak ez volt az igazi, legnehezebb próba.

---

* Híz Ágnes a PPKE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskolájának PhD-hallgatója. Készülő doktori értekezésének témája: *Ignotus munkássága a Nyugat indulásáig*. Témavezető tanára: Dr. Sipos Lajos professor emeritus.

¹ KOSZTOLÁNCZY TIBOR, *A Slemil keservei (Ignotus indulása)* = GINTLI TIBOR, KENYERES ZOLTÁN, *Pillanatkép a hazai irodalomtudományról*, Bp., Anonymus, 2002.

Csalhatatlan aranypróbája minden új értéknek. Elriasztani senki sem tudott olyan kegyetlenül, mint ő. De kézenfogni, marasztalni, biztatni se.”²

Ugyancsak Kiss Józsefnek köszönheti 1890-ben az akkor 21 éves Veigelsberg Hugó – a később Ignotusként megismert fiatalember – az indulását: ő is azok közé tartozott, akiket Hatvany Lajos fedezett fel, és akiknek támogatta pályakezdését.³ Ignotus apja maga is író volt, a *Pester Lloyd* főszerkesztője, így nem lehetett ismeretlen az ifjú számára az irodalmi környezet, sőt ahogy Kosztolányi fogalmazza: „Édesatyja is a toll művésze. Gyerekszobájában tanulta meg az írást, mint hercegek az uralkodást.”⁴

Már ekkor, az indulásakor is álnéven jelentkezett, saját bevallása szerint amiatt, „hogy az ismerős név a szerkesztő ítéletét meg ne vesztesse, küldte aztán első versét a senkire rá nem valló „Ignotus” aláírással A Hét-hez – de Kiss József a verset azon nyomban kiadta, íróját kerestette, meg is találta, s így ragadt rajta az Ignotus név, s így ragadt ott A Hét-nél.”⁵

Ez a visszaemlékezés két ponton is ellentmondásos: az egyik, hogy nem Ignotus volt az első név, amelyen megjelentek művei, a másik pedig, hogy általa küldött verseket azonnal kiadták. Ha tanulmányozzuk a *Magyar írók álnevei* című munkát, akkor láthatjuk, hogy Veigelsberg Hugó nem csupán Ignotus, hanem más neveken is publikált,⁶ többek között Véghelyi Imre

---

² KÁRPÁTI Aurél, *Kiss József. A Hét szerkesztője = Kiss József és kerek asztala*, Bp., Kiss József prózai munkáinak kiadóvállalata, 1934, 167.

³ Első, Ignotus néven publikált verse, a *Szárnyaszegetten*, 1890. nov. 9-én jelent meg.

⁴ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Párbeszéd magammal*, Nyugat, 1924/23.

⁵ IGNOTUS, *Kiss József és kerekasztala*, = *Kiss József és kerek asztala, i. m.*, 126.

⁶ Ignotus álneveiről: 1. *Magyar írók álnevei (A múltban és jelenben)*, összeáll. SZÉKELY Dávid, Bp., kiad. Szilágyi Béla, 1904, 70. A könyv szerint Veigelsberg Hugó álnevei a következők: Anch’io, Bull, Dixi, Ebréus, Fakir, Globetrotter, Homunculus, Ignotus, Kádár, Korax, Manfréd, Pató Pál, Piktör, Tallózó Gerzson, Tannhäuser, Tar Lőrinc, Véghelyi Imre, Yorick.; 2. SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, Bp., kiad. Hornyánszky Viktor, 1914, 1051. E könyv alapján Veigelsberg Hugó álnevei: Dixi, Ignotus, Igricz, Kádár, Korax, Manfréd, Pató Pál, Piktör, Tallózó Gerzson, Tanhäuser, Tar Lőrincz, Véghelyi Imre és Yorick.; 3. Ignotus álneveivel kapcsolatban figyelemre méltó még az alábbi gondolat: „A nőmitátor: Ignotus, polgári nevén Veigelsberg Hugó, [...] 1893-ban írja először egy könyved, traccsoló, kis írása alá az Emma nevet, s jelenteti meg *A Hét* hasábjain. Ebben nincs semmi meglepő. Ignotus *A Hét* munkatársa. [...] Színházi kritikáit gyakran írja alá Pató Pálként. Azokat az irodalmi cikkeket, amelyekben a parlágivá süllyedő, epigon nép-nemzeti irányzat ellen kel ki, s a magyar irodalom modernné válását sürgeti, nemegyszer Tar Lőrinc-ként jegyzi. *A Hét* vezércikkeit, az úgynevezett »króniká«-kat igen sokszor Ignotus néven jelenteti meg (lassanként ez az álnév ragad rá, miként *A Hét* másik állandó munkatársára Bermann Adolfra is hozzászó egyike álneve: Kóbor Tamás). De gyakran ír Koraxként,

néven is. *A Hét*-ben ez a név elsőként az 1890. évben, a 24. lapszámban, a *Heti posta* rovatban tűnik fel. A lap szerkesztői ebben a rovatban reagáltak a beküldött művekre és levelekre, sokszor humoros hangnemben elutasítva a kapott írásokat, esetenként javaslataikat is megfogalmazták az induló költők számára. Ignotus az alábbi sorokat kaphatta válaszul a beküldött műveire: „Budapest. *Véghegyi Imre*. Csak a tárgy ellen van kifogásunk; a feldolgozás nagy gyakorlatra és eleven érzékre vall. Küldjön egyebeket.” Tehát látható, hogy habár érdekesnek találták a küldött verseket, mégsem adták ki egyből azokat – csupán négy lapszámmal később jelentettek meg tőle egy verset *A tükör előtt* címmel,⁷ amelyet Ignotus később beválogatott az 1895-ben megjelent verseskötetébe is. Így látható, hogy visszaemlékezése, mely szerint Ignotusként indult *A Hét*-ben, nem felel meg a valóságnak, valamint a későbbi szövegszerkesztés felfedi álnevét is.” Mindemellett érdekesség, hogy a később kritikusként megismert szerző az írói pályán szépíróként tűnt fel először, sőt, Hatvany szerint később sem a kritika műfaja lett volna az ő útja: „Ha Ignotus külföldön születik, úgy képzelem őt, hogy versekkel kezd és novellákkal, éppúgy, mint itthon. De a fejlődés már egészen másképp alakul. A mesélő kedv, a líra, a fiatalság belezuhogott volna egy nagy regénybe.”⁸

Az általam vizsgált időszakban Ignotus hét verssel, három versfordítással, egy tárcával, valamint egy helyzetkomikummal szerepel az újságban. Feltehetően ő a szerzője a Tallózó Gerzson néven *Falusi levelek* címmel megjelent néhány kritikus hangon íródott művek is, azonban mivel Kozma Andor, az újság egy másik munkatársa is használta ezt a nevet, egyértelműen nem lehet megfeleltetni a szerzőt Ignotusszal.

Ignotust mint költőt kortársain kívül kevesen tartják számon: igaz, csak igen kevés megjelent verséből van módunk lépet alkotni róla. Ha arra gondo-

---

Ebréusként, Kádárként, nemegyszer szeszélyből a Yorick vagy Manfréd nevet választva, útirajzai, amerikai kirándulásának beszámolóit Globetrotter néven látnak napvilágot. De nevezi magát Tannhäusernek, Homunculusnak, Dixinek, Fakírnak, Piktornak, Anch’iónak vagy Bullnak is. Még a ritkán használt Véghegyi Imre álnév mögött is ő rejlik. Később öccse, Veigelsberg Viktor, aki jó darab ideig *A Hét* grafikusa, végleg a Véghegyi Viktor név mellett köt ki.” (IGNOTUS, *Emma asszony levelei*, összeáll. KARDOS Péter, Bp., Magvető, 1985, 8–9.)

⁷ *A tükör előtt* = *A Hét*, 1890/28. Erre a versre később is utalnak a lapban, habár már itt is rosszul említik a szerzőt, mert ez még nem Ignotusként, hanem mint látható, Véghegyi Imre név alatt jelent meg: „Ha jól emlékszem a mult télen olvastam először ezt a pseudonimot *A Hét*-ben. *Tükör előtt* a czime annak a versnek, mely alá nyomatott.” (*A Hét*, 1891/47.)

⁸ HATVANY Lajos, *Arckép Ignotusról: Irodalmi tanulmányok*, Bp., Szépirodalmi, 1960, 372.

lunk, hogy Ignotus alig száz verset publikált életében, és 1890-től még több mint ötven, alkotásban gazdag esztendőit élt, akkor igencsak soknak tekinthető ez a mindössze alig két év alatt publikált hét vers. Ráadásul az életében összesen közölt mintegy száz vers is abban a két verseskötetben olvasható, amit maga adott ki: az egyiket 1895-ben *Versek* címmel, a másikat *Ignotus válogatott verseiből* címmel a *Nyugat* kiadásában, 1918-ban. Az általam tárgyalandó versek mind belekerültek ezekbe a kötetekbe, és az elsőként publikált, *A tükör előtt* című költemény lett a kötetnyitó mű Ignotus első verseskötetében.

Ignotus indulásához nagy reményeket fűztek, a magyar költészet megújítójának gondolták, és saját maga is azt vallotta, hogy „nincs kritikus, ki valamennyire maga is művész ne volna, tehát csakis magától megszállott [...] érért mondani vele csak művész tud.”⁹

A tükör előtt

Munkába fogva, gondba elmerülten
Asztal előtt, tükörrel szemben ültem
S hogy a fejem tűnődve felkapom,
Képem tűnik fel ott a sík lapon.
A szenvedélyek és a lelki-harczok
Küzdőterül választották az arczod’,
Rajt’ hagyta mind emlékül a jelét:
Im, az redőllik a képről feléd.
Mikor minden légvárad összeomlott,
Gyérült a haj és elborult a homlok;
Együtt veszett el a jövőd reménye,
Ajkad mosolya, szemeidnek fénye,
Szemöldökid közt az a mély redő
Boszúra, dühre emlékeztető.
Szemed alatt mély és sötét a bélyeg
Mit odanyomtak álmatlan nagy éjek.
Ajkad körül bemélyedt a vonás:
Megkezdte gúny, folytatta tagadás –
Vágyat lemondás, kétség ölt hitet,
Igy tölt el eddig ifju életed,
Sok nagy csalódás egybefűzött láncza,
És mindeneknek arczodon a ráncza,
Ott vígyorog torzul, bántón feléd...
El a tükörrel, ó elég, elég!
De kérdem, a míg hátra roskadok:
Hát a boldogság mi nyomott hagyott?

A tükör előtt

Munkába fogva, gondba elmerülten
Asztal előtt, tükörrel szemben ültem
S hogy a fejem tűnődve felkapom,
Képem tűnik fel ott a sík lapon.
A szenvedélyek és a lelki-harczok
Küzdőterül választották az arczod’,
Rajthagyta mind emlékül a jelét:
Im, az redőllik a képről feléd.
Mikor minden légvárad összeomlott,
Gyérült a haj és elborult a homlok;
Együtt fakult meg a jövőnek álma
Az ajk mosolya s a szem tiszta lángja;
Szemöldökeid közt az a mély redő
Boszúra, dühre emlékeztető.
Szemed alatt mély meg sötét a bélyeg,
Mit odanyomtak álomtalan éjek.
Szájad körül fájdalmas a vonás:
Megkezdte gúny, folytatta tagadás –
Vágyat lemondás, kétség ölt hitet,
Igy tölt el eddig ifju életed,
Csupa csalódás sorakozó láncza
És mindeneknek arczodon a ráncza,
Ott vígyorog torzul bántón feléd –
El a tükörrel – ó elég, elég!
De kérdem, a míg visszaroskadok:
Hát a boldogság mi nyomott hagyott?

⁹ IGNOTUS, *A kritika lélektanához*, Nyugat, 1924/23.

A fenti két szöveg – az első publikáció és a kötetindító vers – egybevetésekor láthatjuk, hogy Ignotus jelentős változtatás ugyan nem tett a költeményben, mégis kisebb véghezvitt kisebb módosításokat a versen a második megjelenés előtt. Ez a javítgató, átdolgozó magatartás később is jellemezte munkásságát, majd minden versén dolgozott kiadásról kiadásra. Jó példa erre első, Ignotus néven megjelent verse, a *Szárnyaszegetten*,¹⁰ hisz második kiadásában a korábbi alcímet, az *Éli, éli, lámá sabaktáni*-t tette a vers címévé (maga a vers is ennek, a 22. *zsoltár*ból vett sornak az „Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engemet” parafrázisa).¹¹ E változtatáson kívül jelentős, hogy az utolsó versszakot Ignotus teljesen átírta költeményében. Ez az eset jól példázza Hatvany Lajos azon kijelentését, hogy „Ignotusból nem ömlik a vers: Ignotus csinálja a verset. Sőt mi több: fúrja-faragja. S ez a fúró, faragó, magát mutató műgond meg is érzik költészetén. Ezt nem szemrehányásul rovom fel, sőt inkább Ignotusnak legfőbb érdemül tudom be. Mert nem jól mondja a hagyományos esztétika, hogy a művésznek el kell takarnia művészetét.”¹²

Szárnyaszegetten

Éli, Éli, lama azabtani!

Szárnyaszegetten, elhagyatva
Mélyébe csal le a tudás,
De ha egyik útját bejártam,
Sötétén állt a végén a más.
Nincs támaszom, nincs menedékem,
De benned hinnem nem lehet –
Én istenem, én istenem,
Miért hagytál el engemet!?

Hogy nagyra dobbant gyáva szívem,
Kerestem alkotásra tért,
Ki magamért egyet se léptem,

Éli, éli, lámá sabaktáni!

Szárnyaszegetten, elhagyottan
Mélyébe csal le a tudás,
De hogyha egy útját bejártam,
Sötétén állt végén a más.
Nincs támaszom, nincs menedékem,
De benned hinnem nem lehet –
Én istenem, én istenem,
Miért hagytál el engemet?

Hogy nagyra dobbant gyáva szívem,
Kerestem alkotásra tért,
Ki magamért egyet se léptem,

¹⁰ *Szárnyaszegetten*, A Hét, 1890/45.

¹¹ „Éli, Éli, lamma szabaktani?” (arámi nyelven, fordításuk: „Istenem, Istenem, miért hagytál el engem?”): Jézus szavai a kereszten (Mt 27,46; Mk 15,34) a 22. zsoltárból, amit az evangélisták az evangélium görög szövegében az eredeti nyelven is közölnek. Jézus szavait a keresztt körül némelyek félreértették, s úgy értelmezték, hogy Jézus Illést hívta (Mt 27,47; Mk 15,35). Erről lásd: *Magyar Katolikus Lexikon*, főszerk. DIÓS István, Bp., Szent István Társulat, III. kötet, 1997, 41.

¹² HATVANY Lajos, *Verseskötetének megjelenése alkalmából* = H. L., *Irodalmi tanulmányok*, Bp., Szépirodalmi, 1960, 384.

Küzdöttem idegen ügyért:
S a nép ím, melyért síkra szálltam,
Ha nem kövez meg, kinevet –
Én istenem, én istenem,
Miért hagytál el engemet?

Ó mért, hogy gyermek nem maradtam,
Tudatlan, jámbor, egyszerű;
Hitnek bizalma és reménye
Miért, hogy hozzám egy se hű?
Az ár, a melylyel szembeszálltam
Már összecsap fejem felett –
Én istenem, én istenem,
Miért hagytál el engemet?

Küzdöttem idegen ügyért,
S ímé a nép, melyért kiszálltam,
Ha nem kövez meg, kinevet –
Én istenem, én istenem,
Miért hagytál el engemet?

Eladtam a lelkem robotba
S járomba hajtám a fejem,
Botorkálok az élet útján
Világtalan, lélektelen;
Visszhangja nincs hörgő szavamnak,
És a feledség eltemet –
Én istenem, én istenem,
Miért hagytál el engemet?

Ebben a versben egy a tudástól megcsömörlött, magára maradt ember, a jövőjében és életének céljában kételkedő hang szólal meg. Ignotus költészetében többször is visszaköszön ez a csalódott és megcsömörlött hangnem, összekötve verseit, melyekben később is hasonló, az elmúlást idéző képek tűnnek fel. Ilyen az *Ó bárcsak fiatal lehetnék* című verse is, mely Homunculus¹³ álnév alatt jelent meg 1890. december 14-én.

Állandó visszatérő témaként bukkan fel Ignotus költészetében a szerelmi téma mellett a rezignált, beletörődött hang: és e fájdalomról, e sok keserű élettapasztalatról olvasván nem is gondolnánk arra, hogy a költő ekkor csupán huszonegy éves. A *Ó bárcsak fiatal lehetnék* című vers kötetbe kerülésekor új címet kapott: *Öregkor jött rám*. E címmódosítással a költő mintegy megfordította az idősíkot: nem a fiatalság múlt el, hanem az öregség jött el. Ez a verse is bekerült a már említett verseskötetbe, de magában a szövegben nem vitt véghez olyan jelentős változtatásokat, mint előző két versében: szinte csak a címet változtatta meg.

Ó bárcsak fiatal lehetnék

Öregkor jött rám, nagy hirtelen, este,
Virágimat a kora dér megeste
Fagyok fonnyaszták és hernyók leették –
Ó, bárcsak én is fiatal lehetnék!

Öregkor jött rám...

Öregkor jött rám, virradatra este,
Virágaim a kora dér megeste,
Fagyok leverték és hernyók leették –
Ó bárcsak én is fiatal lehetnék!

---

¹³ A „Homunculus” lehetséges jelentései: 1. az alkímisták elképzelése szerint lombikban, vegyileg, mesterségesen előállítható ember; 2. emberke (gúnyos használatban). (*Idegen szavak és kifejezések szótára*, szerk. BAKOS Ferenc, Bp., Akadémiai, 1978, 344.)

Hogy összeomlott a gyermekkorom,
Im összetörve ülök a romon;
Lehúnyó napja olykor rám nevet még –
Ó, bárcsak én is fiatal lehetnék!

Gondolkozásra és érzésre agg,
Lemondó szívben egykedvű harag:
Fellobbanó mécs, holt remény felett ég –
Ó, bárcsak én is fiatal lehetnék!

Ha úr csak egyszer volna szívemen
Gyötrő talán, de i g a z érzelem,
Ha czéla törnék, ha szívből szeretnék,
Ha én is egyszer fiatal lehetnék!

Hogy összeomlott a gyerekkorom,
Én összetörve ülök a romon,
Lehúnyó napja olykor árm nevet még –
Ó bárcsak én is fiatal lehetnék!

Gondolkozásra és érzésre agg,
Lemondó szívben egykedvű harag,
Föllobbanó mécs, holt remény felett ég –
Ó bárcsak én is fiatal lehetnék!

Ha úr csak egyszer volna szívemen
Gyötrő talán, de igaz érzelem,
Ha czéla törnék, ha szívből szeretnék,
Ha én is egyszer fiatal lehetnék!

A szakirodalom – ezeket a verseket figyelmen kívül hagyva – Ignótus *A Hét*-beli indulásának időpontjául következtetlően az 1891-es vagy akár az 1892-es évet adja meg.¹⁴ Ez talán betudható annak, hogy a költőnek ugyan már 1890-ben jelentek meg versei *A Hé*ben, költészete mégis csupán az 1891-es évben teljeseedett ki: ettől az esztendőttől kezdve Ignótus a folyóirat egyik szerkesztője is lesz, és az újság márciusi fizetési felhívása¹⁵ mint saját felfedezettjét köszönti őt. Ebben a köszöntésben olvashatunk a folyóiratnak arról a programjáról is, mely szerint *A Hét* teljes odaadással azon van, hogy az „irodalomnak új erőket neveljen ki”. Ebben az évben Ignótus nem csupán versekkel szerepel a lapban, hanem tárcája és epikus műve is megjelenik.

Dixiként az *Őszinte szavak* című írásában Szabó Endre meglátásaira reagál: „irodalmi társaságokra napjainkban nagyobb szükség van, mint valaha,

¹⁴ 1. „A Hét-ben pedig, ahol 1891-től 1906-ig szerkesztő, Kiss József, valamint Ambrus Zoltán voltak rá nagy hatással. [...] Írt A Hét-be, ahol 1892–1906-ig állandó álnevén, az Ignótus néven kívül Dixi, Pató Pál, P.P., Tar Lőrinc, T.L., Korax, Ebréus, Kádár, Igric, Yorick, Mansfréd, Pictor, Anch’io, Bull stb. álnevek alatt majdnem minden számban, s egy-egy számban több írással is szerepelt.” (KOMLÓS Aladár, *Ignótus = IGNOTUS Válogatott írásai*, szerk. KOMLÓS Aladár, Bp., Szépirodalmi, 1969, 8, 719.); 2. „Kritikusai és irodalompublicista működését A Hét hasábjain folytatja, melynek ő a legjelentősebb kritikusa.” (KOMLÓS Aladár, *Ignótus = KOMLÓS Aladár, A magyar költészet Petőfitől Adyig*, Bp., Gondolat, 1980, 363.); 3. Az *Új Magyar Életrajzi Lexikonban* (főszerk. MARKÓ László, Bp., Magyar, 2001.) már 1890 szerepel.

¹⁵ „A Hét azonban nem üz puszta névkoszorút, hanem teljes odaadással azon van, hogy az irodalomnak új erőket neveljen, s ma másfélévi fennállása után, jogos önérettel utalhat arra a kis névtelen gárdára is, mely köréje csoportosult. Szalay Fruzina, Kóbor Tamás, Ignótus, Celio itt kezdték pályafutásukat, és méltán keltettek közfigyelmet.” (A Hét, 1891/13.)

kimutatta [ti. Szabó Endre], hogy szépirodalmunk pang és egyenesen rámutatott a napi sajtóra, mint a mely ezt a pangást előidézte. Rámutatott a hírlapirodalomra, mint a magyar irodalom ellenségére, a mely minden reggel, anyni megtámadása a széplitteratúrának, a hány napilap megjelenik, mert ezek rendszeresen idegen irodalmi termékekkel traktálják olvasóikat s ezzel azt érik el, hogy a magyar olvasó közönség elveszti a hazai iránt való fogékonyságát, ízlése lassankint hozzá idomul az idegenhez, egy szóval: idegen szellemű lesz.”¹⁶ Ignotus kérdése, válasza minderre: „ugyan mi haszna lehet a magyar irodalomnak, műveltségnek egy még olyan jó hírlapirodalomból is? Semmi. A világ nagyon el lehetne a nélkül, hogy ma reggel már megtudja: mi történt a mult éjjel Chikágóban [...]. A műveltségnek nem föltétlen kiegészítő része a hírlapolvasás. Hát mit dicsekszenek akkor az újságírók azzal, hogy magas fokra fejlesztették az újságírodalmat? Fejlesztették, igen – de a nyelv és a sokat emlegetett »nemzeti génusz« kárára. Abban a fejlesztésben ugyan nem sok a köszönet!”¹⁷ Ezután Ignotus odáig megy, hogy azzal vádolja a zszurnalisztikát, hogy „elvette tőlünk az olvasó közönséget egy szálig, s azért, hogy meghódítsa azt [...] az idegen irodalomnak. [...] önök, amikor a szépirodalmat is magukhoz ragadták, már akkor is helytelenül cselekedtek, mert egy jó hírlapnak nem lényeges része a belletrisztika. [...] maradjanak önök a maguk kaptafájánál s hagyják a szépliteratúrát azoknak, a kik ahhoz nemcsak értenek, de a kik szeretik teljes melegével s száraz kenyéren is annak a szolgálatában maradnak.”¹⁸ Javaslata szerint, nem külföldi műveket kellene közölniük, hanem a magyar irodalomból kellene válogatniuk, hisz az már annyira elismert, hogy fordításokban terjednek külföldön is. Mindenkinek közös célja a magyar szépirodalom létrehozása és terjesztése.

Ignotus életében meghatározó volt a német nyelvű műveltség, valószínűleg édesapjának köszönhetően anyanyelvi szinten tudott németül. Élete során nem csupán magyarul publikált,¹⁹ hanem számos német nyelvű újság-

---

¹⁶ A Hét, 1891/2, 30.

¹⁷ *Uo.*

¹⁸ *Uo.*

¹⁹ „Majd mindennap látom a nevét. Franciaország határáig alig van közép- és kelet-európai állam, melynek lapjai ne hoznák napról napra fejtegetéseit, megjegyzéseit, ujjmutatásait és sóhajait.” (FÖLDI Mihály, *Ignotus: élet és eredmény*, Nyugat, 1924/23.)

ban jelentek meg írásai,²⁰ versei. Maga is több évet töltött német nyelvterületen, ahol nem adta fel újságírói tevékenységét. Költészetén gyakran Heine hatása érződik: *A Slemil keserveinek* méltatói is ezt a párhuzamot emelik ki a mű kapcsán.²¹

Heinétől a fiatal költő 1891-ben két versfordítást jelentetett meg, ezzel egy újabb oldalát mutatva meg költészetének, írói tehetségének. A fordításokat ugyanebben a lapszámban,²² néhány oldallal később saját verse követte.

Heine

I.

Sötét vásznakkal száll hajóm²³

A szélvész habon –
Tudod, hogy milyen bús vagyok:
Mért bántasz oly nagyon?

A szíved csalfa, mit a szél
És erre-arra van –
Sötét vásznakkal száll hajóm
A szélvész habon.

II.

Rengerbe²⁴ nyúlik az ősi szirt,
Tajt' ülök elmerengve.
Sirály sikolt, vad szél sivit,
Tajtézkik az ár kerengve.

Sok szép leányt szerettem én,
Sok jó fiút szerettem én – –
Hová lettek? – Süvit a szél,
Tajtézkik az ár köröttem.

---

²⁰ Példák német nyelvű lapokra, melyekben publikált: Die Neue Rundschau, Pester Lloyd, Simplicissmus, Volks-Zeitung. (KOSZTOLÁNCZY Tibor, *Arról, aki valóban ismeretlen*, Vigília, 2003/9, 687–692.)

²¹ Ignotus későbbi költészetéről Babits Mihály azonban már így nyilatkozik: „Ignotus hamar megérezte, hogy komolyabb nyelvet, súlyosabb formát kíván ez a költészet, mint a Heinéé, s mind ritkább lett nála a Heine műfaja, mely eleinte majdnem kizárólag uralkodott.” (BABITS Mihály, *Ignotus versei*, Nyugat, 1917/24 = <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00236/07119.htm> (Az utolsó megtekintés ideje: 2013. szept. 20.))

²² A Hét, 1891/3.

²³ Mindkét vers A Hét 1891/3. számában jelent meg. Az első Heinrich Heine *Mit schwarzen Segeln segelt mein Schiff* című versének fordítása.

²⁴ Elírással jelent meg az újságban: ez a vers szintén fordítás (Heinrich Heine *Seraphine XIV.*).

*A Héft*ben közreadott, *Találkozás* című versénél a címváltoztatással a ze-neiség értelmezésbeli felhasználása nagyobb teret kaphatott – a szövegbeli változtatásokkal azonban a szöveg misztikus jellege veszett el. A változta-tással a versszöveg inkább a fájdalmat hangsúlyozza, nem pedig az elérhe-tetlen nőalak láttán támadt érzelmeket. A „szép” „szépség”-re változtatása pedig általánosítja a fogalmat: már nem *valakit* jelöl vele. A megszólított névtelen és megközelíthetetlen, mint érintkezési forma csak látása adatik meg, és ez váltja ki az érzelmeket a líra énből.

Találkozás

Szemem kitágult, megdobbant szívem,
Kérdő kiáltás hagyta el a számat –
Nem földi vágy volt, a mi megkapott,
Mikor meredten bámultam utánad.

Mint hogyha hang szól, hullámvó, magas,
S rá a rokonhúr rezegve visszacsendül:
Láttodra, fényes, büszke tünemény,
A *szép*nek húrja csengett föl szivemből!

A szépség húrja

Szemem kitágult, megdobbant a szívem,
Szökkenve a vér homlokomnak áradt,
Vonagló bú nyilalt át lelkemen,
Mikor meredten bámultam utánad.

Mint hogyha hang szól, hullámvó, magas
S rá a rokonhúr rezegve visszacsendül,
Láttodra, fényes, büszke tünemény,
A Szépség húrja sírt föl a szivemből.

Fenyő Miksa így írt Ignotusról: „versei, különösen pedig néhány szerel-mes verse, melyeknek szépségét csak Petőfi *Szeptember végén* című költemé-nyével és Ady néhány gyönyörű szerelmi versével mérhetjük fel, előkelő helyet biztosítanak számára a magyar költők között.”²⁵ Egész költészetét elemezve Komlós Aladár hasonlóképp elismerően, szép szavakkal jellemzi költészetének ezen vonását: „Ignotus az egész világot érzésein át ítéli meg.

---

²⁵ FENYŐ Miksa, *Ignotus*, Nyugat, 1924/23. Fenyő mellett szerelmi lírájáról talán Babits nyilatkozik legszebben: „Ignotus költészete majdnem kizárólag szerelmi költészet, s a csu-pasz és dísztelen gyökér, melyet metsző székszisének teljes illuziótlanságával meglát min-den szerelmi érzés földalatti alján: a gyönyör ős vágya, az érzékiség, e vak zsarnok kívánsá-gai; a kéj, mely néha szinte úgy tűnik fel, mint az egyetlen abszolútum e relatív világban, az egyetlen cél, öncél a millió és millió dolog közt, melyek csak egymás céljai s így végelemzés-ben céltalanok. A szerelem e sötét gyökereinek pszichológiája igen mély és szuggesztív Ignotus verseiben; az újabb magyar lírában nem is ismerek könyvet, melyből az érzéki szerelemnek oly megragadó s az intellektualitás finom fátyolán át is mélyen spontán kifeje-zése szólna. Finom és átszellemült érzékiség reagál itt minden érzéki benyomásra, oly érzé-kenyen és hajszálfinoman mint a legdrágább műszer, a legcsekélyebb ingerekre is a reakció végtelen változatosságát tudván kifejezni.” (BABITS Mihály, *i. m.*)

Verseinek majdnem egyetlen tárgya a férfi viszonya a nőhöz, pontosabban az erotika, melybe [...] gyengédség és szeretet vegyül.”²⁶

Ha te úgy szeretnél...²⁷

Ha te úgy szeretnél
A hogy' én szeretlek,
De sohase' volna
Nevető jókedved!

Nyogodatlan szívvel
Párnádra omolva,
Se napod, sem éjed –
Nyugtod sose' volna.

Fejed lehajolna
Csüggedten, árván,
Mindig értem sírnál,
Mindig engem várnál!

Ez utóbbi verse az 1895-ös verseskötetben változtatás nélkül szerepel, de Ignótus 1918-ban kiadott második verseskötetébe az itt tárgyalt 1890–1891-es versek közül már csupán ezt az egy verset választotta be. Ebben a versben is az Ignótus szerelmi lírájára oly nagyon jellemző reménytelen, viszonzatlan szerelem jelenik meg.

A szerelem Ignótus költészetében általában nem a boldogság forrása: gyakran viszonzatlan és birtoklási vágygal párosul, vagy a másik megsemmisítésével, önzéssel jár. A nők, akik szerelmének tárgyai, ritkán kapnak nevet, ezért lehet érdekes az alábbi vers, főleg a névváltás és a szerkesztés kérdését illetően. A költemény eredetileg Fiamettához szólt. Művét a költő egy verses költői beszély részének szánta, de végül az ugyanebben az évben megjelent *A Slemil keservei* című verses elbeszélésben kapott helyet a hetedik és a nyolcadik rész között, intermezzóként. Az 1895-ös verseskötetben szintén *Intermezzó*ként szerepel, az alcímben jelezve, hogy honnan származik, ám Ignótus még ekkor is több helyen változtatott versén a korábbi szövegekhez képest.

---

²⁶ KOMLÓS Aladár, *Ignótus, i. m.*, 5.

²⁷ A Hét, 1891/5.

*Fiametta*²⁸

(*Részlet egy verses beszélyből*)

Nyájas olvasó, ha egykor,
A mikor még ifju voltál,
Áttanultad a poézis
Czélszerü szabályait,

Ugy tudod, hogy mostan kéne
Gyors erővel, drámamódra,
A csomót melyet kötöttem,
Ujra széjjeloldanom.

S épen most jutott eszembe
Az, a minek soh' se kéne
Ujraélni a szivemben:
A magam szerelme az.

Anch' io! Én is szerettem,
Engemet meg *nem* szerettek.
S a mikor eszembe ötlük
Ez a fájó szerelem,

Nem tudok mesét bogozni
S nincs erőm bogot megol-
oldani,
Nem tudok mást, mint
sohajtva
Emlegetni egy nevet.

Itt az „*egy*”-en van a
hangsúly:
Egy nevet, egyetlenegyet,
Melyen kívül semmi más
név
Számomra nem létezett;

Ezt az egy nevet susogtam
Halk beszédben, önma-
gamnak,
Hogyha keltem, hogyha
jártam,
Ha az álom elfogott, –

*A Slemil keservei*²⁹

Nyájas olvasó, ha egykor,
A mikor még ifju voltál,
Áttanultad a poézis
Czélszerü szabályait,

Úgy tudod, hogy mostan kéne
Gyors erővel, drámamódra,
A csomót, melyet kötöttem,
Ujra széjjeloldanom.

S épen most jutott eszembe
Az, aminek sohse kéne
Ujraélni a szivemben:
A magam szerelme az.

Anch' io! Én is szerettem,
Engemet meg nem szerettek, –
S a mikor eszembe ötlük
Ez a fájó szerelem,

Nem tudok mesét bogozni
S nincs erőm bogot megol-
dani,
Nem tudok mást, mint
sohajtva
Emlegetni egy nevet.

Itt az egy-en van a
hangsúly:
Egy nevet, egyetlenegyet,
Melyen kívül semmi más
név
Énnekem nem létezett;

Ezt az egy nevet susogtam
Halk beszédben, önma-
gamnak,
Hogyha keltem, hogyha
jártam,
Ha az álom elfogott, –

Intermezso

A Slemil Keserveiből.

Nyájas olvasó, ha egykor,
A mikor még ifju voltál,
Áttanultad a poézis
Czélszerü szabályait,

Ugy tudod, hogy mostan kéne
Gyors erővel, drámamódra,
A csomót melyet kötöttem,
Ujra széjjeloldanom.

S éppen most jutott eszembe
Az, aminek soh'se kéne
Ujraélni a szivemben:
A magam szerelme az.

Anch' io! Én is szerettem,
Engemet meg nem szerettek.
S a mikor eszembe ötlük
Ez a fájó szerelem,

Nem tudok mesét bogozni
S nincs erőm, hogy széjjel-
oldjam,
Nem tudok mást, mint
sohajtva
Emlegetni egy nevet.

Itt az „egy”-en van a
hangsúly:
Egy nevet, egyetlenegyet,
Melyen kívül semmi névre
Nem viszhangzott a
szivem;

Ezt az egy nevet susogtam
Halk beszédben, önma-
gamnak,
Hogyha keltem, hogyha
jártam,
Ha az álom elfogott, –

²⁸ A Hét, 1891/22.

²⁹ IGNOTUS, *A Slemil keservei*, Bp., Grill Károly Királyi udvari könyvkereskedése, 1981.

Ezt az egy nevet susogtam
Lázban égve, vágyban élve
És ez egy név csengésétől
Dalra dal kelt ajkamon,

Ezt az egy nevet susogtam,
Hogyha néha-néha, ritkán
Sors kegyelme, vagy sze-
szélye
Szembeküldött ő vele,

Es a míg perfekt
causeurként
Médísáltam – az időről,
Titkon ajkam azt rebegete:
»Fiametta, angyalom!«

*

Vége annak az időnek;
Nem sohajtok semmi névre
És az égő szerelemnek
Isten uccse: vége már.

Hogyha néha-néha látom
Bálríportban, tomboláknál,
Vagy egyéb ily alkalomkor
Nyomatásban a nevét,

Hosszasabban a szokottnál
Nézem át a hír rovatját,
S gondolom: »Legyen
megáldva,
A kié volt e riport,

Legyen áldva a szedő is,
A ki ezt a hírt kiszedte,
Legyen áldva a kihordó,
A kitől ezt megvevém,

S legyen áldva a kis szőke
Főnek minden aranyszála,
Áldva a két drága szemnek
Kéksugarú mosolya,

Áldva tánczos lábacska
Minden apró libbenése!«...

Ezt az egy nevet susogtam
Lázban égve, vágyban élve
És ez egy név csengésétől
Dalra dal kelt ajkamon,

Ezt az egy nevet susogtam,
Hogyha néha-néha, ritkán
Sors kegyelme, vagy szeszé-
lye
Szembeküldött ő vele,

Es a míg perfekt
causeurként
Médísáltam – az időről,
Titkon ajkam azt rebegete:
„Lilian, ó Lilian!”

*

Vége annak az időnek;
Nem sohajtok semmi névre
És az égő szerelemnek
Istenuccse: vége már.

Hogyha néha-néha látom
Bálríportban, tomboláknál,
Vagy egyéb ily alkalomkor
Nyomatásban a nevét,

Hosszasabban a szokottnál
Nézem át a hír rovatját,
S gondolom: legyen meg-
áldva,
Akié volt e riport,

Legyen áldva a szedő is,
Aki ezt a hírt kiszedte,
Legyen áldva a kihordó,
Akitől ezt megvevém,

S legyen áldva a kis szőke
Főnek minden aranyszála,
Áldva a két drága szemnek
Kéksugarú mosolya,

Áldva tánczos lábacska
Minden apró libbenése!«...

Ezt az egy nevet susogtam
Lázban égve, vágyban élve
És ez egy név csengésétől
Dalra dal kelt ajkamon,

Ezt az egy nevet susogtam,
Hogyha néha-néha, ritkán
Sors kegyelme, vagy szeszé-
lye
Szembeküldött ő vele,

Es a míg perfekt
causeurként
Médísáltam – az időről,
Titkon ajkam azt rebegete:
Lilian, ó Lilian!

*

Vége annak az időnek;
Nem sohajtok semmi névre
És az égő szerelemnek
Istenuccse: vége már.

Hogyha néha-néha látom
Bálríportban, tomboláknál,
Vagy egyéb ily alkalomkor
Nyomatásban a nevét,

A szokottnál hosszabban
Nézem át a hír rovatját,
S gondolom: »Legyen
megáldva,
Akié volt e riport,

Legyen áldva a szedő is,
A ki ezt a hírt kiszedte,
Legyen áldva a kihordó,
Aki széjjelhordozá,

S legyen áldva a kis szőke
Főnek minden aranyszála,
Áldva a két drága szemnek
Kéksugarú mosolya,

Áldva tánczos lábacska
Minden apró libbenése!«...

Igy merengek el sokáig,
Ám a szívem nem sajog.

És a szívem föl se dobban
Majd, ha férjhez menni
látom,
Elszakadni mindörökre
Egy elsülyedt szép világ!...

Óh de félek, hogy, ha
majdan
A halálos ágyra rogytam,
S az idő int, hogy siessek,
Mert nagy út vár még reám,

Hogy majd akkor nem
búcsúozom,
Senkitől, a kit szerettem,
S megtagadja ellenimtől
Ajkam a bocsánatot,

S istennek nevét se hívom –
Félhalottan, végsóhajjal
Átsóhajtom a halálba:
»Fiametta, angyalom!«

Igy merengek el sokáig –
Ám a szívem nem sajog...

És a szívem föl se dobban,
Majd ha férjhez látom
menni,
Az se bánt, ha mással nemz is
Fiakat meg lányokat...

Óh de félek, hogy, ha maj-
dan
A halálos ágyra rogytam,
S az idő int, hogy siessek,
Mert nagy út vár még reám,

Hogy majd akkor nem
búcsúozom,
Senkitől, akit szerettem,
S megtagadja ellenimnek
Nyugtató bocsánatot,

S istennek nevét se hívom:
Félhalottan, végsóhajjal
Átsóhajtom a halálba:
„Lilian, ó Lilian!”

Igy merengek el sokáig,
Ám a szívem nem sajog.

És a szívem föl se dobban
Majd, ha férjhez menni
látom,
Az se bánt, ha mással nemz is
Fiakat meg lányokat...

Óh de félek, hogy, ha maj-
dan
A halálos ágyra rogytam,
S az idő int, hogy siessek,
Mert nagy út vár még reám,

Hogy majd akkor nem
búcsúozom,
Senkitől, a kit szerettem,
S megtagadja ellenimtől
Ajkam a bocsánatot,

S istennek nevét se hívom –
Félhalottan, végsóhajjal
Átsóhajtom a halálba:
Lilian, ó Lilian!

A szövegváltozatokban az esetleges módosítási indokot is megtalálhatjuk. Míg az első változatban Fiametta volt a hölgy neve (és egyben ez a név volt a mű címe is), addig a többi helyen a költő ezt Lilianra cserélte. Érdekes az is, hogy bár ugyanabban az évben jelent meg az első két változat, mégis csak a *Slemiből* vett szöveg esetében jelenik meg egy értelmezést segítő idézet, mely Tennyson verséből való, és amely később, a verseskötetben szintén elmarad (igaz, maga az idézet is csupán töredéke a Tennyson-vers eredeti versszakának).

Airy fairy Lilian,
Flitting fairy Lilian

Cruel little Lilian!

(Tennyson)³⁰

Az idézett rész csak Lilan elérhetetlenségéről, kegyetlenségéről szól. A Tennyson-vers eredetileg négy strófából áll, a részlet az első hét sorból származik. A versre vonatkozó további átírások is inkább az utolsó szövegváltozatot érintik: az egyazon évben megjelent Ignotus-versek nem mutatnak lényeges eltéréseket, csupán kisebb-nagyobb nyelvi és központosásbeli különbségek figyelhetők meg bennük. A megszokottól eltérően a *Slemiben* nem egy kegyetlen nőről esik szó, aki nem válaszol a feltett kérdésre, hanem a főhős ügyetlenkedni el a még az adódó alkalmat is arra, hogy megvallja érzelmeit – így a versben szereplő nőalak válaszára nem is várhatunk.

A folyóiratban a vers után egy versfordítás következik Ignotustól, a francia Alfred de Musset *A Julie* című verse.³¹ Az évek során Ignotusnak folyamatosan jelentek meg versfordításai: a korábban már említett német nyelvű szövegek mellett angol nyelvű művekhez is szívesen nyúlt a későbbiek során. Műfordítói munkásságát vizsgálva is látható az a műgond, amellyel Ignotus dolgozott, hiszen megfigyelhető, hogy az újabb kiadás kapcsán a költő egészen az eredeti szövegig nyúlt vissza, hogy fordításában kisebb módosításokat hajtson végre. Az első változatban inkább a szavakhoz hű, míg a későbbi változatban jobban játszik a jelentésekkel: ezt az első versszak változtatásai kiválóan mutatják.

Anthologia

Juliahoz.
– Musset. –

Kérdik, miért, hogy az utcát róva
Báméskodom a naplopókra,
Szájamban égő cigarett;

Juliához

– Musset –

Kérdik, mért, hogy az utcát róva,
Járok báméspan barangolva,
Szivar a számban untalan;

---

³⁰ Ignotusnak létezik ugyan egy írása Tennysonról, de ebben nem esik említés erről a versről. (IGNOTUS, *Tennyson*, Nyugat, 1909/16.) A versszak eredetileg a következő: „Airy, fairy Lilian, / Flitting, fairy Lilian, / When I ask her if she love me, / Claps her tiny hands above me, / Laughing all she can; / She'll not tell me if she love me, / Cruel little Lilian.”

³¹ A Hét, 1891/47.

Hogy' vertem el szép ifjúságom
Vagy három évét tivornyákon,
Hogy haza csak a regg vetett!

Ó Júlia, nyujtsd csókra ajkad,
Vad éjek sápadt színe rajtad,
Nyomuk ott fonnyad ajkadon;
Frissítsd föl lehed illatával,
Csokolja vérnű korállal
Én áfrikai angyalom!

A nyomdászom is jajveszékél,
Hogy gépe áll munkára készen
És, hogy az enyém szünetel;
Több tisztos úr, klubok csodája,
A végemet biztosra várja,
Hogy nem épülök soha fell!

Ó Júlia, ittunk a mult nap,
Nézz utána spanyol borunknak,
Belőle vaj' maradt-e még?
Ó Júlia, az ajkad éget,
Eszeljünk ki egy őrülséget,
Melytől testünk-lelkünk elég!

Mondják, látomra szinte félnek,
Csak hálni jár belém a lélek,
Bamba vagyok és szintelen;
A fáradsággal ha fölérne,
Elküldenének Sainte-Helène-re
Halálos rákkal szivemen. –

Ó Júlia, légy arra készen,
Hogy egy nap elégek egészen,
Úgy mint Heraklesz hamvadott:
Miattad a halálnak írva,
Oldd meg ruhád', szép Dejaníra,
Hogy a máglyámra hadd jutok!

Az ifjúságom hogy' fecseitem
És három éves renyhességben
Hány éjem tölt álomtalan!

Ó Júlia, nyujtsd csókra ajkad,
Vad éjek sápadt színe rajtad,
Nyomuk ott fonnyad ajkadon;
Frissítsd föl lehed illatával,
Csokolja vérnű korállal
Én áfrikai angyalom!

A nyomdászom is jajveszékél,
Hogy gépe áll munkára készen
És hogy az enyim szünetel?
Több tisztos úr, klubok csudája
A végemet biztosra várja,
Hogy nem épülök soha fell!

Ó Júlia, ittunk a mult nap,
Nézz utána spanyol borunknak,
Belőle vaj' maradt-e még?
Ó Júlia, az ajkad éget,
Eszeljünk ki egy őrülséget,
Melytől testünk-lelkünk elég!

Mondják, látomra szinte félnek,
Csak hálni jár belém a lélek,
Bamba vagyok és szintelen;
A fáradsággal ha fölérne,
Elküldenének Sainte-Helène-re
Halálos rákkal szivemen. –

Ó Júlia, légy arra készen,
Hogy egy nap elégek egészen,
Úgy mint Heraklesz hamudott:
Miattad a halálnak írva,
Oldd meg ruhád', szép Dejaníra,
Hogy a máglyámra hadd jutok!

Jó néhány lapszámmal később Ignótus egy igen érdekes írása jelent meg *A csőd* címmel, Homunculus álnéven. Ez egy rövid, jó humorú, könnyed, párbeszédkekből álló írás, melyben egy fiatalasszonynak sikerül elrejtene hűtlenségét ura, az ügyvéd előtt, bár szerelmes levelei majdnem férje kezébe kerülnek. A helyzetből vesztesként végül a hölgy helyett a jót akaró alkal-

mazott kerül ki, akit a felszarvazott férj kirúg állásából. Könnyed hangvétele mellett műfaját tekintve is ritkaság ez a mű Ignotus írásai között.

Ha megnézzük *A Hét* címlapjait, akkor azt látjuk, hogy az 1891-es év végére Ignotus verseit mindig feltűntetik a tartalomban, és a lap mint szerkesztőt jelzi a fiatal írót: ez azt mutatja, hogy a költőnek alig egy év alatt sikerült elismerést szereznie műveivel.

Azonban 1891-re nem csupán *A Hét*-ben lévő művei tették/tehetők ismertté az ifjút. Ignotus ugyanis ebben az évben adta ki verses elbeszélését, *A Slemil keserveit*,³² mely ugyancsak nevet szerzett neki: több más újság mellett *A Hét* is ír egy ismertetést róla.³³ Kosztolánczy Tibor ezt a sikert apja ismertségének tudja be, aki „közel húsz éve a *Pester Lloyd* főszerkesztő-helyettese, s tulajdonképpen érthető, hogy a dilettantizmus bélyegét magán viselő művet a sajtómunkások jelentőségén felül taglalják. Ignotus szavaival: »Egy verses novellácskával kerültem könyvpiacra, mely előtt az újságok, nyilvánvalóan apám kedvéért, kit becsültek és szerettek, nagy tisztességet tettek, tárcában méltatták s dicsérték, a többi közt Kozma Andor is, kedvesen, szívesen, csak halkán intve, hogy ne legyek ennyire pesti, legyek magyarabb s nemzetibb, legjobb vón egy-két esztendőre lemennem vidékre.«³⁴ Hasonló problémát, egyfajta idegenséget jelez *A Hét* kritikusa is, aki hivatkozik Ignotus korábban megjelent verseire is, és azokról is röviden említést tesz. Ez az első alkalom, amikor a lap hasábjain Ignotusról szóló írás jelenik meg. „Mély gondolkodás, s mélységes szentimentalizmus egyedült benne és az utóbbi után ítélve megegyeztünk a szerkesztőségben, hogy Ignotus fiatal ember, aki sok verset irt már és aki majd későbbben, midőn leülepedett benne a magába oltott idegen pesszimizmus és az impressziói is plasztikusabbak lesznek, igen jelentőséges szerepet is vihet majd a jelenlegi verses irodalomban.»³⁵ A fenti részletet, amely *Fiametta* címen jelent meg *A Hét*-ben, a kritikus a gördülékeny nyelv ellenére túlérrett beszédnek érzi. A műnek fanyar ízét, cinikus tónusát Heine és Byron hatásának tulajdonítja, és meglepi, hogy „most élénk áll egy fiatal ember (fiatal mint költő és ahogy tudjuk, mint ember is) és első könyvében ilyen életbölcsséget prédi-

---

³² A kötet biográfiai adatait lásd a 29. jegyzetben.

³³ *A Hét*, 1891/47.

³⁴ KOSZTOLÁNCZY Tibor, *i. m.*, 109.

³⁵ *A Hét*, 1891/47.

kál.”³⁶ Erényei és hibái ellenére kritikusa azonban úgy látja, hogy „ez az első munka is véget fog vetni *Ignotus* ismeretlen voltának.”³⁷

Az álarc mögé rejtőzés végig jellemző volt Ignotusra és *A Hét* munkatársaira: nem csupán Ignotus használt álnevet, és nem csak rá jellemző, hogy nem egyetlen (ál)név alatt jelentek meg műveik. *A Hét* fő munkatársai is számos álnevet használtak, jelezve ezekkel a nevekkel akár a különbségeket is az egyes írásművek mondanivalóját, műfaját illetően. Az azonosíthatóságot sokszor nehezíti az is, hogy egy nevet nem csak egy ember³⁸ használt. Volt azonban olyan eset is, hogy segítségképp vagy az olvasók kérésére a szerkesztők felfedték egy-egy alkotójukat *A Hét* hasábjain, bemutatva az adott szerzőt és munkásságát.

1891-ben a lapban a kor legnevesebb írói szerepeltek novellákkal, kritikákkal, versekkel. A szerkesztők és az írók igyekeztek reagálni a kor eseményeire, tudósításaikból a korabeli pesti világ mellett az irodalmi és színházi életéről is értesülhetünk.

*A Hét*ben háromféleképp jelenhettek meg versek. Az egyik lehetőség, hogy az újságban a főbb írásokban használt egységes betűmérettel szedték a szöveget, és a többi írás között szerepeltették a verset. A másik lehetőség, hogy a művet rossznak ítélt versként a *Heti posta* rovatban mutatták be, példaként szánva azoknak a dilettáns költőknek, akik szüntelenül ostromolták a szerkesztőséget. Előfordult azonban, hogy ebben a rovatban olyan versek is helyet kaptak, amelyekben a szerkesztők felfedeztek egy-egy leleményes megoldást, és volt, hogy tanácsokkal is ellátták az induló költőt. A harmadik lehetőség pedig az volt, hogy a szöveget (vagy egy tetszetős részletét) idézetképpen a lap alján amolyan „szólás-mondás”-ként közölték.³⁹ Kiss József is többször így adta közre műveit. Ez a szedésbeli különbségté-

---

³⁶ *Uo.*

³⁷ *Uo.*

³⁸ Például Ignotus néven publikált ugyancsak a temeshidegkúti (német nevén: Gottenbrunn, ma Románia területén található) születésű Adam Müller-Gottenbrunn (1852–1923), aki nem csupán kortársa volt Veigelsberg Hugónak, hanem hozzá hasonlóan kritikusként, szépíróként kereste kenyerét, és Bécsben egy időben éltek és alkottak. (*Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1975, 407–408. Internetes forrás: <http://www.oeaw.ac.at/oebl/> (Az utolsó megtekintés ideje: 2013. szept. 20.))

³⁹ Itt egyszer Veigelsberg Leótól is hoztak egy idézetet (*A Slemil keserveit* bemutató számban): „Csak már meg volna a kormányozható léghajó! Akkor tán kormányozható asszony is volna!”.

tel és szerkesztettség valamiféle másodlagosságot sejtet, de az, hogy Ignotusnak, ha ily módon is, de helyet szorítottak például a 100. jubileumi számban, mindenképp tiszteletreméltó lehetőség volt. Így jelent meg alábbi verse.

Ignotus

Akárhogy elszorul a szív:⁴⁰
Nagyobb a vágya, szenvedélye,
S a büszkeség tiltó szava
Elcsöndesül hívó reménye.

S mi válik abbul, hogy magát
A büszke lélek megalázta?
A szemben megtörött sugár
S a homlokon néhány barázda.

Talán mindezek után már csak egy, meglehet, a legfontosabb kérdéscsoport maradt hátra a pályakezdő költőt illetően: Miért akart Ignotus ismeretlen maradni? Miért álnéven indul el egy költő a pályáján? És miért ilyen sok álnévvel szerepel egyből?⁴¹ Érdekes és érthető magyarázatnak tűnik, hogy a költő édesapja ismertségére való tekintettel tett így, azért, hogy a szerkesztőt „meg ne vesztegesse” az ismert vezetéknevvel, másrészt hogy elkerülje azt, hogy édesapja munkássága miatta ítéljék az ő művészetét is elfogadhatónak. Elfogadható magyarázat, hogy Ignotus ezek miatt jobbnak látta, ha nem saját nevéen lép a nyilvánosság elé – viszont (ál)névválasztásai ennél komplexebb célt sejtetnek.

Ha megnézzük az első években választott álneveket, akkor azt látjuk, hogy a jelentéktelenséget, ismeretlenséget hangsúlyozzák.⁴² A már említett,

---

⁴⁰ A Hét, 1891/48. 1895-re csak a kezdősorban történik változtatás: „Akárhogy’ elszorul a szív”.

⁴¹ Gyenge Zoltán hasonló kérdéseket tesz fel tanulmányában Kierkegaard kapcsán. Eszköz-ként szolgál-e az író álnév valamihez? Miért nem vállalják a nevüket a szerzők? Jelöl-e valami a saját nevükkel ki nem fejezhető többletet a választott álnév? Gyenge Zoltán azt írja, hogy az inkognitó legnagyobb mestere Kierkegaard volt: de amint láthatjuk, Ignotus is igen szívesen élt ezzel a formával. (A tanulmány elérhető: <http://www.c3.hu/~gond/tartalom/18-19/fragyenge.html> (Az utolsó megtekintés ideje: 2013. szept. 5.))

⁴² Talán ez az ismeretlenség, bizonytalanság párhuzamba állítható *A Slemil keservei* hősének tapasztalatlanságával, jelentéktelenség-érzésével. Ignotus a *Prológ*ban így jellemzi a *slemil* jelentését: „A slemil zsidó szó. Olyat jelent, akinek minden dolgára ott leselkedik a balság; aki, nem bizik magában, nem is jut semmire; aki ö n t u d a t o s a n élhetetlen. És ebben más, mint a balek, akinek nevét talán jobb szívvvel venné a magyar olvasó. De más a slemil és más a balek; ha az életet valami nagy matematikai levezetéssel vetjük egybe: a balek azért

elsőként használt álnév a Véghelyi Imre⁴³ volt, mely a későbbi álnevekkel ellentétben akár személynév is lehetne. Az ilyen álnevek, mivel nem hivalkodók, és nem késztetik olvasójukat különös jelentéstársításokra, talán a legkevésbé megkapó megoldásai az álarcos megszólalási formának. Érdekes azonban Ignotus e nevével kapcsolatban, hogy később öccse, Veigelsberg Viktor, aki jó ideig *A Hét* grafikusaként dolgozott, végleg a Véghelyi Viktor név mellett kötött ki.⁴⁴

Az ezután választott nevek azonban egyéb jelentéseket is hordoznak: közös jellemzőjük, hogy egyből felfedik álnév mivoltukat. Az *ignotus* latin szó, mely „ismeretlen”-t jelent: ez az álnév kifejezően jelöli a pályakezdőt, aki az ismeretlenségből szólal meg. Ugyanezt a jelentéktelenséget, névnélküliséget sugallja a Homunculus név választás is: a *homunculus* kicsi emberkét jelent. A Dixi azonban a latin *dico* mondani ige múlt idejű alakja (*praesens perfectuma*), jelentése: „megmondtam”. Ez már jóval markánsabb álnév, hiszen azt sugallja, hogy súlya van annak, amit a szerző mond, ám nem fedi fel, hogy ezt ki teszi. A Dixi álnév markánságát támasztja alá az a tény is, hogy ez a szó a legnagyobb római szónokok zárszava volt beszédek végén, akik ezzel a zárszóval kívántak nyomatékot adni, örök érvényt szerezni az elmondottaknak.⁴⁵

Az álnevek jelentései elég egyértelmű utalásoknak tűnne: de vajon miért volt szüksége Ignotusnak arra, hogy egy relatíve rövid alkotói korszak alatt már ilyen nagyszámú álnevet használjon?

Ahogy arról Dede Franciska is ír, *A Hét*-ben bevett gyakorlat volt az álnevek alatti publikálás.⁴⁶ Lovik Károly úgy emlékszik vissza erre az időszakra, hogy olyan sok írói álnevet vonultatott fel a lap az első tíz évében, hogy nemcsak az olvasók, hanem talán maga Kiss József sem tudta már, hogy kivel van épp dolga egy-egy írás kapcsán. Dede ezt a problémát nem csupán

---

nem boldogul, mert nem tud semmi művelethez, - míg a slemíl biztos kézzel és lábbal hatol által a gyökök és logaritmuskok rengetegjén, de a baleredménytől való féltében valami mellékes kis összeadást vagy különösen osztást csakugyan el is vét és így jut hamis eredményre. A balek mer, de nem tud; a slemíl tud, de nem mer. Vagy ha mer, rosszkor.”

⁴³ A Veigelsberg név magyar jelentése: „ibolyahegy” – ez semmilyen formában nem köszön vissza a névváltozatok között.

⁴⁴ IGNOTUS, *Emma asszony...*, i. m., 9.

⁴⁵ Ignotusnak a későbbiekben is van hasonló névválasztása: például az *Anch'io* („én is”) szintén személytelen jellegű álnév, . a *Masque* egyértelműen jelzi, hogy a név viselője „maszk”-ot hord, és az *Idem* („ugyanő”) sem segít megfejteni viselőjének kilétét. (DEDE Franciska, *Szerzők lámpa előtt: A Hét és az Új Idők szerzői 1895–1900*, ItK, 2005/2–3, 301.)

⁴⁶ Uo.

a szerző „megsokszorosodása”-ának, játéknak, új szereplehetőségeknek tekintti, hanem a személy integritása megkérdőjelezésének: úgy látja, hogy azáltal, hogy a nevek révén a szerző több személyiség lehetett egyszerre, akkor ezzel egyben azt a kérdést is feltehetette, hogy ki is ő valójában?

Ha a kierkegaard-i, filozófiai megalapozott álnévhasználatra gondolunk, akkor érdemes lehet Ignotus esetében is eljátszani az álnevek szerepével. Az olvasók szerették ezt a játékot, amelyre a szerzők hívták őket, azonban igényelték azt is, hogy megismerhessék a valódi szerzőket, hogy átláthassák, hogy melyik írás kihez tartozik, különösen az olyan esetekre vonatkozóan, amikor különböző álnév alatt a szerző akár saját magával is vitát folytatott. Ezeket az ún. *ironikus játékokat*⁴⁷ –melyben „az olvasó keres, a szerző elrejt, az olvasó a szerzőt kutatja, a szerző pedig egy idegen maszk mögé rejtőzik” – Ignotus is szívesen űzte: ez a játék bezárkózás és nyitás volt egyszerre.⁴⁸ Mivel e játékokkal a szerzők a megértést és az értelmezést egy új dimenzióba helyezik, kimondhatnak olyan dolgokat, amit magánemberként nem tennének meg, és így elválaszthatják polgári életüket írói tevékenységüktől. Tehát ezzel a gesztussal ebben az esetben nem csupán elrejtőzött Veigelsberg Hugó, hanem játékba hozta, értelmezés tárgyává tette a szerzőt magát is. Megosztotta magát különböző tárgyú írásaiban, melyek más és más néven láttak napvilágot. „Az inkognitó, az ismeretlenség ködébe burkolózás, egy másik személy alakjának felvétele, maga az *álarc*, míg az azon keresztül való megnyilvánulás: a személyiség (persona), az egzisztencia.”⁴⁹ Kierkegaard esetében ezt Gyenge Zoltán nem a külvilág elő való rejtekezésésként értelmezi, hanem inkább egy lehetőségként, hogy a személyiség több aspektusból látszódjék, így az inkognitót „költői alternatívának” tekinti, mely szabadságot biztosít. A szerző ily módon „megkettőzi önmagát: magatartása ironikus, és mint ilyen, önromboló, de az alkotás révén új individuumot hoz létre, önmagát mint szerzőt.”⁵⁰

---

⁴⁷ SOÓS Anita, „Maszkokról ismerlek fel”: *A kierkegaard-i ironia az álneves írásokban*. A tanulmány elérhető: <http://www.c3.hu/~prophil/profi014/soos.html> (Az utolsó megtekintés ideje: 2013. szept. 5.)

⁴⁸ Gyenge Zoltán szerint az ironikus szubjektum egyszerre bezárkózás, elzárkózás a külső realitás elől, és egyszerre nyitás „egy új, általa megteremtett valóság felé”. (GYENGE, *i. m.*)

⁴⁹ *Uo.*

⁵⁰ SOÓS Anita, *A narráció mint a csábítás eszköze Soren Kierkegaard Ismétlés című művében*. A tanulmány elérhető: <http://www.c3.hu/~prophil/profi003/KIERK20.html> (Az utolsó megtekintés ideje: 2013. szept. 5.)

Mindemellett, ha Ignotus esetében nézzük meg például Foucault szerzői név fogalmát,⁵¹ akkor azt látjuk, hogy az egész ignotusi életműből pont Veigelsberg Hugó, a tulajdonnév tulajdonosa nem kapott semmilyen szerepet, sőt, végül önmaga is eggyé vált szerepével: talán ezt mi sem mutatja jobban, mint hogy fia már vezetéknevként használta apja írói álnevét: Ignotus Pál. Az olvasók által megismert művek szerzője, Ignotus tehát átvette a helyét Veigelsberg Hugónak, aki azonban nem csupán Ignotusszá vált, hanem még mindig, e mellett is ő volt Pató Pál, Korax, Manfréd, Anch'io és sok egyéb szerep is. De mi lehet az értelme mindennek? „Minél több alakot vagyunk képesek magunkra húzni, minél több perspektívát vagyunk képesek felmutatni, annál inkább megsokszorozzuk önmagunkat, annál többek vagyunk a szó éppen hogy nem mennyiségi, hanem *minőségi* értelmében.”⁵² Játék, költői megoldás, értelmezések felborítása, szerző–mű–befogadó viszonyának megváltoztatása: ezt mind egyetlen név megválasztásával és megváltoztatásával érik el az álnév alatt publikáló szerzők.

Azonban, mint Foucault mondja, a tulajdonnév egy emberre, a szerzői nevek meg egy műre mutatnak. De mi a helyzet ebben az esetben, amikor több szerzői név mutat ugyanabban az irányba? Érdekes lenne az egész életmű szempontjából megvizsgálni, hogy a különböző álnevek a személyiség mely szeleteit fedik le. Amit azonban már most is elárul számunkra ez a magatartás, az nem más, mint hogy Ignotus esetében egy tudatosan felépített (élet)műről van szó. Ennek az életműnek a következő állomásai az Emma-levelek. Ignotus felfedezi, hogy Emma asszony által nem csupán elrejtőzhet, hanem nőként is megszólalhat: itt éri el az álnévvel való játék legmagasabb fokát, ugyanis Emma a leginkább kimunkált személyiség Ignotus *personái* közül.

---

⁵¹ Michel FOUCAULT, *A szerzői név* = M. F., *Nyelv a végtelenben: Tanulmányok, előadások, beszélgetések*, szerk. SUTYÁK Tibor, Debrecen, Latín Betűk, 2000. (Internetes forrás: <http://hu.scribd.com/doc/98397923/Foucault-Michel-Mi-a-szerzo%C5%91> (Az utolsó megtekintés ideje: 2013. szept. 5.)

⁵² GYENGE, *i. m.*

KISS TÍMEA*

Funkcionális alakzatvizsgálat Ady Endre néhány versének angol fordításában

Bevezetés

Dolgozatomban a retorikai–stilisztikai, elsősorban az ismétléses alakzatok rendszerét elemzem Ady költészetének kiválasztott szakaszában. A költő életművében kiemelt szerepük van az alakzatoknak mint jelentésképző és szövegszervező nyelvi elemeknek. Király István Ady-monográfiájában például az általa „szintaktikai formák”-nak nevezett adjekciós alakzatok előtérbe kerülésével határozta meg a magyar lírában a századfordulón végbement fordulat lényegét.¹ A retorikai–stilisztikai alakzatok szerepének és működésének vizsgálata azért lehet célravezető Ady költői szövegeinek vizsgálatában, mert az alakzatokat létrehozó műveletek használatában és alkalmazásában Adynak úttörő szerepe volt saját korában. E tanulmányban azt kívánom bemutatni, hogy az alakzatok hogyan jelennek meg az Ady-versek fordításaiban. Munkámmal szeretnék segítséget nyújtani az alakzatok fordítászsövegekben betöltött funkciójának felismeréséhez, valamint ezek tanításához is a magyarórákon és angolórákon történő szövegelemzésekben.

Az Ady-versszövegek legfontosabb szervező alakzata az ismétlés. Az ismétléses alakzatok, valamint ezekhez társulva a paralelizmus, az ellentét és más alakzatok összekapcsolódása szintén fontos összetevői Ady költészetének. Dolgozatomban azt vizsgálom, hogy a fordításokban megjelennek-e, és ha igen, milyen funkciót töltenek be ezek az alakzatok, főképpen az ismétlések. Ady Endre néhány versének elemzését kívánom bemutatni a fordítászsövegeken keresztül, továbbá azt, hogy a fordítás során a forrásnyelvi szöveggel egyenértékű célnyelvi szöveg jön-e létre. Azt is vizsgálom, hogy a

---

* Kiss Tímea a révkomáromi Selye János Egyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolájának PhD-hallgatója. Készülő doktori értekezésének témája: *Stilisztikai alakzatok a magyar költészetben*. Témavezető tanára: Dr. Lőrincz Julianna egyetemi docens.

¹ KIRÁLY István, *Ady Endre*, Bp., Magvető, 1972, I, 299.

műfordító stílusa hogyan hat az eredeti mű szövegvariánsának stílusára, valamint hogy ez milyen mértékben befolyásolja az általam vizsgált alakzatokat és funkciójukat.

A forrásnyelvi és célnyelvi szövegek összehasonlításához olyan szövegeket választottam, melyek a megértés szempontjából is problematikusak lehetnek a fordítók számára, hisz Ady ostorozó hazaszeretete és/vagy érzelmeinek ambivalenciája kerül előtérbe e szövegekben. Tanulmányomban bemutatom, hogy e verseket hogyan ültették át angol nyelvre.

Sok fordító próbálkozott már több-kevesebb sikerrel Ady-költemények fordításával. Az Ady-vers hangulatát, zeneiségét és komplex jelentését pontosan átadni azonban nagyon nehéz. „Adynak az a különlegessége, hogy minden verse egy pillanat alatt megvilágít egy szituációt, és hatalmas erővel fejezi ki azt. Szimbólumai kézzel foghatóan érzékletesek, ugyanakkor a dolgokon túli világból, egyfajta mélységből jönnek, mintha a földből nőttek volna ki. Ady minden, ugyanakkor mindennek az ellentéte. Ezért olyan mítikus Ady költészete.”²

Az ekvivalencia kérdése, meghatározása mindig is nehézségeket vet fel a fordítástudományban. A fordításelméleti kutatók egy csoportja úgy véli, hogy a forrásnyelvi szöveg helyettesíthető a vele nyelvi és nem nyelvi szempontból egyaránt azonos célnyelvi szöveggel.³ Egy másik megközelítés szerint azonban az ekvivalencia sohasem lehet teljes.

Az abszolút fordítások létrehozhatóságának tagadói alapvetően három irányzathoz tartoznak. A normatív irányzat követői, mint többek között A. Fjodorov és Sz. Barhudarov, előírásokat követnek. A deskriptív irányzat képviselői, mint például John Catford, következtetések alapján írják le az ekvivalencia feltételeit. Catford 1965-ben elkülönítette egymástól a formális és szövegekvivalenciát. A harmadik irányzat képviselői, köztük Katharina Reiss is, azt vallják, hogy ahány szövegtípus létezik, annyiféle az ekvivalencia.⁴

---

² LUKÁCS György, *Új magyar líra* = L. Gy., *Ifjúkori művek (1902–1918)*, Bp., Magvető, 1977. (Lukács György írását idézi: JOÓ Etelka, *Franyó Zoltán német Ady-fordításai*, *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*, VI/1, 119.)

³ Peeter TOROP, *Total'nyj perevod Tartu*, Tartu Ülikooli Kirjastus [Tartu University Press], 1995. (A művet idézi: LŐRINCZ Julianna, *A szépirodalmi szöveg és fordított szövegvariánsának egyenértékűségi viszonya* = L. J., *Kultúrák párbeszéde*, Eger, Líceum, 2007, 29.)

⁴ LŐRINCZ, *A szépirodalmi...*, i. m., 2007, 30.

Eugene Nida megkülönbözteti a formális és dinamikus ekvivalenciát. A formálison a formahűséget érti, az utóbbinál pedig a fordító a befogadót tartja szem előtt, a szöveg stílusát is figyelembe véve. Ez az ekvivalencia-típus felel meg Lawrence Venuti domesztikáló és Zsilka János naturalizáló fordításelméleti terminusainak.⁵

Barhudarov szerint a fordító úgy tudja a veszteségeket minimálisra csökkenteni, ha fontossági sorrendet állít fel. Meg kell állapítania, hogy a forrásnyelvi szövegben mely jelentéseket kell feltétlenül átkódolnia a célnyelvre, s melyek kevésbé fontosak. Művészi szövegek esetében a pragmatikai jelentés ugyanolyan fontos, mint a szemantikai jelentés.⁶

Klaudy Kinga a kommunikatív ekvivalenciát tartja minden szövegtípusra érvényesnek, melynek alapfeltételei a referenciális, kontextuális és funkcionális ekvivalencia. Anton Popovič a szépirodalmi szövegek egyenértékűségi viszonyát kommunikatív ekvivalenciának nevezi, és a legfontosabb szempontnak a forrásnyelvi szövegek stílusának célnyelvre történő átkódolását tartja.⁷

Dolgozatomban a funkcionális stilisztika módszerével dolgozom, és a kommunikatív ekvivalencia megvalósulását vizsgálom párhuzamos szövegek-korpuszok egybevetésével. A szöveg különböző szintjein a hangoktól a legbonyolultabb mondatokig minden nyelvi elemnek lehet stilisztikai értéke.⁸ A stilisztikai alakzatok elmélete a retorikai alakzatok elméletéből indul ki, ezek stílusértékét kutatja különböző típusú szövegekben. A funkcionális stilisztikai elemzés a nyelvi elemek funkcióját vizsgálja a kifejezendő tartalom megjelenítésében, irodalmi szövegek esetében pedig különösen fontos a szöveg üzenetének, legjellemzőbb stílusvonásainak és szövegtani sajátosságainak a megállapítása is.⁹

---

⁵ *Uo.*, 31.

⁶ *Uo.*, 32.

⁷ *Uo.*, 35.

⁸ KABÁN Annamária, *Alakzat és stilisztika = Alakzatlexikon: A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*, szerk. SZATHMÁRI István, Bp., Tinta, 2008, 50–54.

⁹ SZATHMÁRI István, *Stilisztika és gyakorlat*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1998, 373.

Góg és Magóg fia vagyok én

Góg és Magóg fia vagyok én,
Hiába döngötek kaput, falat,
S mégis megkérdeztem tőletek:
Szabad-e sírni a Kárpátok alatt?

Verecke híres útján jöttem én,
Fülembé még ősmagyar dal rivall,
Szabad-e Dévénynél betörnöm
Új időknél új dalaival?

Fülembé forró ólmot öntsetek,
Legyek az új, az énekes Vazul,
Ne halljam az élet új dalait,
Típorjatok reám durván, gazul.

De addig sírva, kínban, mit se várva
Mégis csak száll új szárnyakon a dal,
S ha elátkozza százszor Pusztaszér,
Mégis győztes, mégis új és magyar.¹⁰

I am the son of King Gog of Magog,
I'm banging doors and walls to no avail –
yet I must ask this question as prologue:
may I weep in the grim Carpathian vale?

I came along Verecke's famous path,
old Magyar tunes still tear into my chest –
will it arouse your Lordships' righteous wrath
as I burst in with new songs from the West?¹

Pour in my ears your molten liquid lead,
let me become the new Vazul of songs –
let me not hear the new songs you have bred:
Come, tread me down in furious, evil throngs!

But to the end, tortured, expecting nothing,
the song keeps soaring on its new-found wings:
even if cursed by a hundred Founding Fathers –
triumphant, new, Magyar, and true it rings.

Fordította: Adam Makkai

A *Új versek* „előhangjában” ismétléses alakzatok sokaságát találjuk: paralelizmust, anaforikus ismétlést, epiforát, gradációt, antitezist, reddíciót.

A forrásnyelvi szövegben a kezdő és záró versszak keretes ismétlés (reddíció): „S mégis megkérdeztem tőletek, / [...] / Mégiscsak száll új szárnyakon a dal, / [...] Mégis győztes, mégis új és magyar.”¹¹ A reddíció hatását fokozza Magóg király és a magyarok kapcsolata. A fordításszövegben a reddíció alakzata eltűnik. Az eredeti szövegben az első versszakban megjelenő „hiába” és „mégis” szavak ugyan jelen vannak a fordításszövegben („no avail”, „yet”), de a záró strófában már nem szerepelnek. (Az elemzendő részlet nyersfordításban így hangzik: „a dal folyamatosan szárnyal az újonnan talált szárnyain”). Makkai szövegében ugyan megjelenik a reddíció, de módosul, csak jelentésbeli marad. Igaz, a célnyelvi szöveg kiemeli Góg és Magóg királyi voltát, de ezzel együtt csökkenti a szöveg jelentésének intenzitását is. A fordításszövegben másfajta ismétléses alakzat jelenik meg, a variációs ismétlés, ami figura etymologicának is tekinthető: „szárnyal szárnyain”.

¹⁰ ADY Endre *összes művei*, Bp., Szépirodalmi, 1971, I. 7.

¹¹ A fejezetben az Ady-vers idézeteinek forrása: ADY Endre *Összes művei*, Bp., Szépirodalmi, 1971, I. 7.

Az eredeti szövegben már az első versszakban jelen van a „hiába” és „mégis” módosítószók (pontosabban a „mégis” kötőszó is) ellentéte, amely antitézisként vonul végig a versen. Ezt az ellentétet tovább mélyíti az „én”-nel ellentétes szubjektumok, a „ti” megjelenése: „Góg és Magóg fia vagyok én, / Hiába döngetek kaput, falat / S mégis megkérdem tőletek: / Szabad-e sírni a Kárpátok alatt?”

A kérdés variációs ismétlésként (szó, szócsoport némi változtatással ismétlődik) megjelenik a második strófában is, amelyben a „szabad” ige anaforikus ismétlést eredményez. „Szabad-e sírni a Kárpátok alatt? / [...] / Szabad-e Dévénynél betörnöm / Új időknek új dalaival?” A „hiába” és a „mégis” ellentéte ugyan megmarad a célnyelvi szövegváltozatban is, de az „én”-nel szembeni „ti” már nem jelenik meg. (Nyersfordításban: „mégis nekem meg kell kérdezniem bevezetőként / szabad sírnom a zord Kárpátok völgyében?”) Igaz, az „én” ellentétéként megjelenő „ti” némiképp jelen van a fordításban is, de nem kifejtett antitézis formájában, és az eredeti kérdés variációs ismétlése is elmarad. Az angol szövegben a következő variáns jön létre: „will it arouse your Lordships’ righteous wrath / as I burst in with new songs from the West?” (Nyersfordításban: „felkelti majd a ti uralkodótok jogos dühét / amint betörök új dalokkal nyugatról?”) A forrásnyelvi szöveg itt nemcsak módosul, hanem az eredeti szövegben fontos funkciót betöltő alakzatok tűnnek el, és ezáltal a jelentés lényegesen megváltozik. A fordításban egyszerű értelmező szöveg jön létre, mely ugyan felidézi az eredeti képet, de sem jelentésében, sem alakzataiban nem követi az eredeti szöveget. „Dévény” helyén egy dühös uralkodó jelenik meg, aki új dalok miatt aggódhat. Az új időket nyugatként értelmezi a fordító, eltünteteti ezáltal a forrásnyelvi szövegben szereplő geminációt is, és jelentősen megváltoztatja a forrásnyelvi szöveg konnotációját.

A második szövegrészben a „Fülembe még ősmagyar dal rivall” és a „Fülembe forró ólmot öntsetek” sorokban a „fülembe” határozó változatlan ismétlés. Az ismétlés ugyanakkor diaforának¹² is tekinthető, hisz a „fülembe” helyhatározó-ragos főnév jelentése csak az egyikben szerepel olyan hallószervként, mely még meghallja a dal rivallását – a harmadik versszakban történő ismétlése ugyanis már ennek a megakadályozását jelenti, tehát szemantikai ellentétet alkot vele a hallás és a megsüketítés szemantikai ellen-

---

¹² Jelentésmódosító ismétlés, ahol a látszólag változatlanul visszatérő elem jelentése módosul.

téte révén. Az antitézist a forrásnyelvi szövegben továbbfűzi a „dal” és a „rivall” szavak közötti szemantikai ellentétes viszony. Ez a jelentés elvész a fordításban, hisz a műfordító változtatásai miatt az alakzatok többsége nincs jelen a célnyelvi szövegben. A „fülembé még ősmagyar dal rivall” (nyersfordításban: „régí magyar dallamok tépnek a mellkasomba”). A „fülembé” helyhatározó változatlan ismétlése mellett elvész az ellentét is (hallás–megsüketítés), az antitézist sem erősíti a szemantikai ellentétes viszony („dal”–„rivall”), a paralelizmus pedig ellentété egyszerűsödik: „old”, „new”.

A „Fülembé forró ólmot öntsetek” szövegrész jelentésében is felfedezhető bizonyos ellentét. Úgy jelenik meg a felszólítás, mintha a „forró ólom” egyfajta segítség lenne a lírai én számára, hogy ne hallja az ősmagyar dal rivallását. A Vazul szerepével való azonosítást tovább erősíti a strófa végén megjelenő újabb ellentét: „Ne halljam az élet új dalait / Tiporjatok reám durván, gazul.” Az angol fordításban a Vazullal való azonosulás megmarad ugyan („Legyek az új, az énekes Vazul” – „Let me become the new Vasul of songs”), s bár a jelképet is kibontja, azt azonban mégis félreértelmezi a fordító: „Hadd váljak a dalok új Vazuljává”. A forrásnyelvi szöveg „énekes” jelzője utal arra, hogy Vazul szerepét a dalok kapcsán óhajtja a lírai én, a fordításszövegben a fordító azonban ezt az utalást elhagyja. Az ismétléses alakzatok jelen vannak a célnyelvi szövegben is: „new Vazul”, „new songs”. A „new songs” szerepeltetésével történő visszakapcsolás itt is megjelenik, ám variációs ismétlés helyett változatlan elemismétlést találunk a célnyelvi szövegben. A szövegrész kétszeri ismétlésével pedig előismétléses szövegbetoldás alakul ki a célnyelvi szövegvariánsban, mely a „típrás”-t kifejező gondolatot vezet be, erősítő halmozást hozva létre: „pour, let me, let me, tread me down”, ahol a „me” párhuzamos ismétlésnek tekinthető. A „durván, gazul” módhatározókkal létrehozott fokozás azonban nem szerepel a fordításban, helyette a „dühös” („in furious”) határozó áll. A fokozás adta nyomatékosítás eltűnik a célnyelvi szövegben, s helyére az „ördögi tömeg” („evil throngs”) kerül, mely összhangot teremt az előző strófában kialakított változásokkal. (Nyersfordításban: „ne halljam az új dalokat, melyeket ti már nemesítettetek, gyere taposs le dühösen, gonosz tömeg.”) A „ti” és a „dalok” megnevezésével ismét egyszerű értelmű célnyelvi szöveg jön létre.

A következő szerkezeti egységben hangváltás következik be az Adyversben. Míg az első két versszakot a kétely határozza meg, a harmadik vers-

szaktól megjelenik a szövegben a remény és a dac. A lírai én szembeszegül, és felül akar kerekedni a „tí” személyes névmással jelölt ellenségén. Ezt az ellentétet grammatikailag is erősíti a „de” ellentétes kötőszóval teremtett gradációs alakzat: „De addig sírva, kínban, mit se várva / Mégiscsak száll új szárnyakon a dal.”

Makkai szövegvariánsában is jelen van a dac, de a „mégis” ismétlésének eltűnésével nem éleződik ki úgy, mint a forrásnyelvi szövegben: „But to the end, tortured, expecting nothing, / the song keeps soaring on its new-found wings: / even if cursed by a hundred Founding Fathers / triumphant, new, Magyar, and true it rings.” (Nyersfordításban: „De a végén kínozottan semmire sem számítva / a dal szárnyal az ő újonnan talált szárnyain / még ha elátkozott is alapító atyák százai által / győzedelmes, új, Magyar és igaznak cseng”). A fordítás nem idézi meg sem Dévényt, sem Pusztaszert, így a mondanivaló leíró jellegűvé válik, gyengítve az egész versen átívelő ellentmondást, valamint megváltoztatva az egész versszöveg konnotációját.

Az ellentét megjelenik az eredeti szöveg szerkesztésmódjában is. Jelzi ezt a ritmusépítés és a strófaalkotás. Más időrendű és más lejtésű ütemeket találunk ebben a szövegrészben. A lélek meg nem hátrálását nemcsak az ellentétes kötőszó, hanem az egész hangszerelés is jelzi. Az előző versszakokban az ideges, futó, rövid szótagok vannak túlsúlyban, az utolsó versszakot azonban a spondeuszok elnehezítik. A záró strófában még a hangok színképe is változik (a magánhangzók közül az „i” válik dominánssá, a más-salhangzók közül a lágy „l” és „m” hangok helyett a keményebb „sz” és „r”).¹³ A hangszimbolika pedig erősíti az alakzatok hatását. Az angol szövegben jelentős különbségek adódnak a ritmikai jellemzők elmaradásából. Legtöbbjük elsikkad, mivel az angol nyelvben nincsenek hosszú és rövid szótagok. Az angol nyelv esetében hangsúlyos és hangsúlytalan szótagokról beszélünk, de a szótagolás más eredményre vezet, ha a szavakat elkülönítve vagy mondaton belül vizsgáljuk. Ez megnehezíti az időmértékes és a magyar költészetben gyakori szimultán ritmusú versek átültetését, másfelől lehetetlenné teszi, hogy a fordítás érzékeltesse a költeménynek a magyar

---

¹³ KIRÁLY, *i. m.*, 211.

nyelv grammatikai adottságaiból eredő ritmikai és hangzásbeli egyediségét.¹⁴ Nehézséget jelenthetnek a fordításban a rímek is, habár a célnyelvi szövegnek veszteség árán ugyan, de sikerül megtartania az eredeti szöveg rímképletét: „falat”–„alatt” („avail”–„vale”), „rivall”–„dalaival” („chest”–„west”), „Vazul”–„gazul” („song”–„throngs”), a „dal”–„magyar” („wings”–„rings”).

A forrásnyelvi szövegben az első strófában megjelenő „s mégis”, „mégiscsak” kötőszók variációs ismétléseit fedezhetjük fel a záró strófában. A „mégiscsak”, „mégis” szavak szintén keretet alkotnak, háromszori variációs anaforikus ismétlésük pedig a remény kifejezésére szolgál. A meg nem alkuvást és a büszke dacot jelentik.¹⁵ A kötőszók ismétlése által létrehozott alakzatok a fordításban azonban nem ismétléses alakzatként szerepelnek. A négy „mégis” jelentésű angol kötőszóból kettő van jelen („yet”, „even if”), s csak szemantikai jegyeik alapján tekinthetjük ismétléses alakzatoknak őket, így az eredeti szövegben kifejezett dac az angol fordításban elsikkad.

A forrásnyelvi szövegben az ismétlés alkotta kereten belül a párhuzam és ellentét alakzata is erősíti a szöveg szemantikai síkját. Az ősi és az új ellentét, a „hiába” és a „mégis” szavak a lírai én küldetéstudatát és egyben a küldetés reménytelenségének jelentését hordozzák. A kereten belül, mint láthatjuk, több ellentétpár jelenik meg. Az „én”-t hiába tiporják el a „tí”-k, végig hangsúlyos marad; a „hiába” ellentétéként dacosan megjelenik a „de”, valamint a „mégis” kötőszó négyszeri változatlan ismétlése, melynek funkciója a szövegben a meg nem alkuvás érzékeltetése. A dacot erősíti a szövegben az „új” melléknévi jelző hatszori változatlan ismétlése és az ismétlés több fajtájának megjelenése is. De a változás mellett jelen van az állandóság is: „mégis győztes, mégis új és magyar”. Ez a feszültség kíséri végig a verset. A kereten belül az ismétlések és az ellentétek funkcionálisan társulnak, a fordító ezt sajnos nem tudta megoldani. A fordításszövegben a „régí” és „új”, „hiába” és „mégis”, „én” és „tí” ellentéte jelen van, de az „ősi” jelző helyett csak a „régit”, a „mégis” kötőszó négyszeri ismétlésének hiányát és az „új” jelző háromszori említését találjuk, az alakzatok funkcionális társulása nélkül.

---

¹⁴ HAAS Lídia, *A Vén cigány franciául = A „boldog Babel”, szerk. JÓZAN Ildikó, SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., Gondolat, 2005, 287.*

¹⁵ KIRÁLY, *i. m.*, 209.

Héja-nász az avaron

Héja-nász az avaron

Hawk mating on the fallen leaves

Útra kelünk. Megyünk az Őszbe,
Vijjogva, sírva, kergetőzve,
Két lankadt szárnyú héja-madár.

Up. Up. And onward into Autumn fly
In shrill pursuit and raucous hunting cry
A pair of hawks with summer-weary wings.

Új rablói vannak a Nyárnak,
Csattognak az új héja-szárnyak,
Dúlnak a csókos ütközetek.

Summer has bred new pirates in her care
And fresher pinions flutter down her air
To join the lists of Love which now are wide.

Szállunk a Nyárból, úzve szállunk,
Valahol az Őszben megállunk,
Fölborzolt tollal, szerelmesen.

We fled from Summer, now ourselves pursued,
Till somewhere sometime in an autumn wood
We stooped with fluttered wings for very love.

Ez az utolsó nászunk nekünk:
Egymás husába beletépünk
S lehullunk az őszi avaron.¹⁶

This is our final mating. Now the keen
Talon on feather tears the quick between
And so we fall together with the leaves.

Fodította: Tábori Paul és Dermot Spence

A vers legfontosabb szervező alakzatai az ismétlés különböző típusai, melyek hatását felerősíti az alakzattársulásokban való előfordulásuk, más alakzattal létesített formai és szemantikai kapcsolatuk. Az ismétlések, a paralelizmus és az ellentétek funkciója a forrásnyelvi szövegben a diszharmónia létrehozása. Az alakzatokban kifejezett érzések összetettsége, a reménytelenség, az úzottság és a sorsszerűség feszül egymásnak a forrásnyelvi szövegben. A fordításszövegben is jelen van a paralelizmus és az ellentét: „Up. Up. And onward into Autumn fly / In shrill pursuit and raucous hunting cry / A pair of hawks with summer-weary wings.” (Nyersfordításban: „Fel. Fel. És tovább az őszi repülésbe / A nyár új kalózokat nevel / Héja-nász a lehullott leveleken / Egy héja pár nyári megfáradt szárnyakkal.”) Mégis több, az eredeti szövegben szereplő ismétléses alakzat módosul vagy eltűnik a fordításszövegben, ami jelentősen módosítja vagy megváltoztatja a megmaradt alakzatok funkcióját is. A szinekdoché ugyan jelen van a „héja-pár” („pair of hawks”) és a „szárnyak” („pinions”) szavak szerepeltetésével, de az ismétlés már nem kapcsolja őket össze.

---

¹⁶ ADY Endre *összes művei*, Bp., Szépirodalmi, 1971, I. 23.

A forrásnyelvi szöveg második sorában szereplő felsorolás „éles hajsza-ra” és „rekedt vadászkiáltásra” módosult a fordításszövegben. Jelentésük és szövegbeli funkciójuk nem ugyanaz, mint az eredeti szöveg alakzataié. A felsorolás és a fokozás funkciója lehet a nyugtalansággeltetés, a változás visszafordíthatatlanságának érzékeltetése. Ez a dinamikusság kíséri végig a verset, mely a „soha meg nem nyugvás”-ra utal. Ennek érzékeltetése az Ady-versben finomabb, árnyaltabb, mint az angol szövegvariánsban, hisz az „útra kelünk”, „megyünk” igei alaptagú szintagma és ige által kifejezett tartalom folyamatosságát a „fel-fel” határozó változatlan ismétlése határozó változatlan ismétlésével már a vers elején ellentétbe állítja a lehullott levelekkel („fallen leaves”, „up”). A forrásnyelvi szövegben a cím és az utolsó verssor reddíciószerű keretet alkot: „Héja-nász az avaron”, „lehullunk az őszi avaron”. Az avaron végbemenő módosulás jelentésváltozást okoz, a reddíció funkciója a formai keret létrehozása mellett a kognitív metafora kifejezése. A szövegben fontos szerepe van az ellentét alakzatának, hisz a „nász” és a „lehullás” közti antitézis végigkíséri a verset. A „nász” a közös élet kezdetét szimbolizálja, mely ellentétes az elmúlással. A reddíció jelen van a fordításszövegben is: „Hawk mating ont he fallen leaves” – „And so we fall together with the leaves.” (Nyersfordításban: „Héja-nász a lehullott leveleken” – „és így mi lehullunk együtt a levelekkel”). A „nász” és a „lehullás” közt létrejött alakzat itt kiegészül az első versszakban megjelenő kognitív metaforával, a fent és lent vertikális ellentétével, amely antitézis is egyben. Ez azonban az eredeti szövegben nem jelenik meg, tehát az új alakzat betoldás a fordított szövegben.

A gradáció alakzata is fontos funkciót tölt be az Ady-versben: a természet rendjét, a körkörösséget hivatott hangsúlyozni. A címben szereplő jelzős szerkezet variációsán ismétlődik az első és második strófában. Már az első versszakban több fokozást is találunk: „útra kelünk”, „megyünk”, „vijjogva”, „sírva”, melyet a fordítók nem tudtak pontosan visszaadni, ezért fokozás helyett geminációt és felsorolást alkalmaztak: „Up, Up”, „In shrill pursuit and raucous hunting cry”. A forrásnyelvi szöveg címében szereplő jelzős szerkezet versbeni variációs ismétlése („Héja-nász”, „héja madár”, „héja-szárny”) pedig elmarad, és így a fordítás az eredeti színekdochtét sem adja vissza. Ezzel a művelettel a fordítók jelentésszegényedést okoztak a forrásnyelvi szöveghez viszonyítva.

A második versszak ellentétes az első strófával, a „mi”-vel – a „két lankadt szárnyú héja madár”-ral – szemben megjelennek az „új héja-szárnyak”, az „Ősz”-szel szemben a „Nyár”, a „vijjogással”, „sírással” és „kergetőzés-sel” szemben „csókos ütközetek dúlnak”, a „lankadt szárnyakat” felváltja az „új szárnyak csattogása”. A célnyelvi szövegvariáns második versszaka egyenértékű a forrásnyelvi szövegrésszel: csak minimális jelentésmódosulások érzékelhetők a szükséges automatikus grammatikai átváltási műveletek következtében. A fordításban az eredeti szövegben szereplő „héja-pár” „fáradt nyári szárnyai”-val ellentétben megjelennek a „Nyár” alkotta „új kalózok”, az „Ősz” helyett pedig kétszer is megjelenik a „Nyár”, de más jelentésben, diaforát hozva ezzel létre. „Summer has bred new pirates in her care / And fresher pinions flutter down her air / To join the lists of Love which now are wide.” Míg az első versszakban a „fáradt nyári” szintagma a „héja-szárnyak” állapotára utal (a „nyári” utal a „szárnyakra” jelzőként), a második versszakban cselekvőként lép elő a „Nyár”, mely az „új kalózokat” szaporítja: „Summer has bred new pirates in her care.” A forrásnyelvi szöveg második versszakában lévő „rablóí” metafora helyett a célnyelvi szövegben a „kalózok” („pirates”) szinonima szerepel, mely kapcsolatot teremt a „rekedt vadászkiáltás”-sal és a vele ellentétben álló „szerelem”-mel. (Nyersfordításban: „A nyár új kalózokat teremt / És frissebb szárnyak csapnak le az egéből / Hogy csatlakozzanak a szerelem harcteréhez, ami most már széles.”) Az eredeti szöveg jelentésének módosulásával jelentéstöbblet keletkezik a célnyelvi szövegvariánsban, allegorikus állóképet hozva létre ezáltal.

A harmadik strófában újból megjelenik a „mi”, de a többes szám első személyű igék geminációs ismétlésében is megmarad a gradáció („szállunk”, „úzve szállunk”) és az ellentét („szállunk a Nyárból”, „az őszben megállunk”). Az állapothatározók halmozása – „felborzolt tollal”, „szerelmesen” – még a korábbi mozgások utóhatásának érzékeltetésére szolgál. Az alakzat fordítása a célnyelvi szövegben elmarad, és erősen érzékelhető a fordítás-szöveg jelentésének módosulása is, hiszen itt az „üldözők” és „üldözöttek” ugyanazok (saját maguk), ráadásul a fordító menekülésről beszél, a vers jelentésének nagymértékű módosulását is okozva ezzel. Viszont a „mi” névmás hangsúlyossá válik a strófa keretes, anaforikus ismétlésében való szerepeltetéssel.

„We fled from Summer, now ourselves pursued, / Till somewhere
sometime in an autumn wood / We stopped with fluttered wings for very
love.” (Nyersfordításban: „Mi elmenekülünk a Nyárból, most magunk által
üldözöttek / amíg valahol valamikor az őszi erdőben / mi megállunk csap-
kodó szárnyakkal a nagy szerelemtől.”) A fordítók a menekülés, az űzöttség
és a megállás között feszülő szemantikai ellentétet adekvátan adták vissza, a
halmozás hiánya azonban érzékelhető a fordított szövegvariánsban, hisz a
korábbi mozgások utóhatása az alakzatok szintjén nem érvényesül.

Az utolsó strófában variációs ismétléses alakzat formájában újra megje-
lenik a „nász” („Ez az utolsó nászunk nekünk”). A jelzős szerkezet a vissza-
fordíthatatlanságot jelzi: nem maradt más a párnak, csak „egymás húsa” és a
„lehullás”. Míg a vers angol fordításában módosul a forrásnyelvi szöveg
második sora, addig az első sor szinte azonos az eredetivel: „This is our
final mating. Now the keen / Talon on feather tears the quick between /
And so we fall together with the leaves.” (Nyersfordításban: „Ez a mi utol-
só nászunk” – a célnyelvi szöveg alkotója itt enjambement-t alkalmaz –
„Most az éles / karom gyorsan a tollak közé tép / és mi így lehullunk együtt
a levelekkel.”) Módosul a versen átívelő szinekdoché is: a „héja”-tól a
„szárny”-ig és a „toll”-ig. A szimbolikus kép leegyszerűsödik a konkrét
képalkotó komponens kiemelésével. Az „egymás húzába tépés” érzékelteté-
se elmarad, ami az eredeti szövegben kifejezett érzelmek mélységében okoz
változást.

Mindkét versszöveg központi metaforája a „héja-pár”, amelynek funkciója a szemantikai antitézis kifejezése, hisz a szerelmespárokat általában galamb képében ábrázolják – a galamb pedig ellentétben áll a ragadozókkal. Az ellentétet tovább mélyíti a „mi” és az „ők” szubjektumok megjelenése, ahol az „ők” az élet folytonosságát jelképezi. A központi szimbólumhoz időbeli, térbeli, tempóbeli változások társulnak. Az utazás iránya lefelé tartó: az „égből” az „avarra”, „Nyár”-ból az „Ősz”-be. A célnyelvi szövegben az ellentét még hangsúlyosabb a „we” háromszori ismétlésével, mert míg a forrásnyelvi szövegben a többes szám első személyű ige használatával a „héja-pár” rögtön azonosított („Útra kelünk”), addig a célnyelvi szöveg ezt az azonosítást elodázza. A fordításban a fent és lent vertikális ellentéte is meghatározó alakzat („up”, „fall down”), a „Nyár” és az „Ősz” között pedig ott van az időbeli eltérés, ám míg a forrásnyelvi szövegben az „Ősz”

főnév és az „ősz” melléknévi jelző a meghatározóbb (az „Ősz” háromszor, a „Nyár” kétszer jelenik meg), a célnyelvi szövegben ez az arány megfordul (igaz, a strófa utolsó sorában szereplő „fall” értelmezhető „őszként” is, így a pragmatikai jelentés a fordításszövegben is lehetővé teszi az idő múlásának nyomatékosítását). A versbeli „héják” is fentről esnek le, de együtt hullanak alá a levelekkel, és nem az avarra hullnak – ez pedig időbeli eltolódást okoz.

Az egész vers ellentétre épül, jelzi ezt a strófaépítkezés is, ahol a páratlan sorok rímtelenek. Mindez a harmónia hiányát érzékelteti, az élet körforgását, és egyúttal az elmúlást is: a levelek lehullottak, a „szárnyak” tépettek, a „nász” véget ért. Ezeket az alapgondolatokat és a kifejezésüket szolgáló szerkesztési elvet az angol fordító is tökéletesen átadja. A forrásnyelvi szövegben az utóismétlés alkotta kereten belül az ismétlések, fokozások és ellentétek funkcionálisan társulnak. Ezt erősíti a szinekdoché: a héja pár rész–egész viszonyában beálló változások. Ahogy időben a nyárból az őszbe, a térben vizuálisan az égből az avarra, úgy strófánként a héja-madártól a húsig jutunk: „héja-madár”, „héja-szárnyak”, „felborzolt toll”, „egymás húsa”. A célnyelvi szövegben viszont a szinekdoché kevésbé kibontott, az új és régi „héja-szárnyak” közötti ellentét pedig kétértelművé válik az „ourselves pursued” betoldásával, mely így az idő múlása mellett inkább az érzelmek változását, megfáradt kapcsolatot felváltó új szerelmek eljövetelet helyezi előtérbe.

Összegzésül elmondhatjuk, hogy a *Héja-nász az avaron* ellentétekre épülő szimbóluma, mely látomásos allegóriának is értelmezhető, nemcsak Ady és Léda kapcsolatára utal, hanem általában minden szerelmi kapcsolat értelmezése is lehet. Az újak feltűnése és a régiek űzöttsége az örökös változást jelöli. Az évszakok változása a meg nem állapotást, a „nász” és a „lehullás” az élet körforgását. Az ellentét nem is a „mi” és az „ők” között feszül, hanem a „mi” és az elmúlás között: de a harmóniamentes állapotban még ott élnek azok az érzések, amiktől nem „te” meg „én”, hanem „mi” hullunk az avarra.¹⁷ Ez az értelmezés Tábori Paul és Dermot Spence fordításában is felfedezhető és nyomon követhető, a változtatások miatt azonban némiképp csökkentett intenzitással.

---

¹⁷ KIRÁLY, *i. m.*, 450–453.

A magyar Ugaron

A magyar Ugaron

Elvadult tájon gázolok:
Ős, buja földön dudva, muhar.
Ezt a vad mezőt ismerem,
Ez a magyar Ugar.

Lehajlok a szent humusig:
E szűzi földön valami rág.
Hej, égig-nyúló giz-gazok,
Hát nincsen itt virág?

Vad indák gyűrűznek körül,
Míg a föld alvó lelkét lesem,
Régmult virágok illata
Bódít szerelmesen.

Csönd van. A dudva, a muhar,
A gaz leház, altat, befed
S egy kacagó szél suhan el
A magyar Ugar felett.

The magyar Fallow

I walk on meadows run to weed,
on fields of burdock and of mallow.
I know this rank and ancient ground -
this is the Magyar fallow.

I bow down to the sacred soil;
this virgin ground is gnawed, I fear.
Hey, skyward groping seedy weeds,
are there no flowers here?

While I look at the slumbering earth,
the twisting vines encircle me,
and scents of long dead flowers steep
my senses amorously.

On the Hungarian fallow

I walk a land, fertile of old,
But now grown wild with millet-grass and tares.
This fallow field is Hungary,
For which none cares.

Low to the sacred soil I bend,
Some baneful thing its purity now sours.
Alas, you skyward-stretching weeds,
Are there no flowers?

The spirit of the land sleeps on.
I watch. About me tendrils sinuate.
The cherished scents of flowers long dead
Intoxicate.

Silence. I am dragged down and roofed
and lulled in burdock and in mallow.
A mocking wind flies whisking by
above the mighty fallow.

Fordította: Nyerges Anton

Silence. The millet-grass and tares
Drag me down, stupefy, envelop, and
A mocking wind wafts by above
Our fallow Land.

Fordította: Bernard Adams

Az adjekciós alakzatokat Adynak *A magyar Ugaron* című versében, valamint a szöveg két angol fordításában elemzem, továbbá azt is megvizsgálom, hogy a fordítók miként értelmezték újra a verset. Bernard Adams és Nyerges Anton fordítása már a címüktől kezdve jelentős mértékben eltér egymástól. Négy strófán keresztül csak egy-két azonos szót találunk a fordítás-szövegekben. Adams fordítása törekszik a vers hangulati elemeinek, a „versből áradó magyarság édes kínjának, különös élményének” megőrzésére. Nyerges inkább a formai és lexikai elemek megtartásához ragaszkodik.

A magyar Ugaron az Új versek egyik ciklusának záró, egyben címadó verse is. Az 1905-ben a *Budapesti Napló*ban megjelent szövegváltozatban azonban csak *A magyar ugar* szerepelt, azaz az „ugar” helyhatározórag nélkül állt. E két variánssal élnek is a fordítók. Adams az 1906-os *A magyar Ugaron* változatot, míg Nyerges a *Budapesti Napló*ban megjelent szövegváltozat címét veszi át a „magyar” szó megváltoztatása nélkül.

A vers kezdetén az „én” elhelyezi magát a képzelt térben, az „Ugaron”: „Elvadult tájon gázolok”. A cím és az első strófa utolsó sora variációs ismétléses alakzatot, reddíciót hoz létre a szövegben: „A magyar Ugaron”, „Ez a magyar Ugar”. A kereten belül az „Ugar”-t jellemző felsorolásokat találunk: „elvadult táj”, „buja föld”, „vad mező”, „dudva”, „muhar”. Az egyes szám első személyű, jelen idejű igék pedig nyomatékosítják a lírai én jelenlétét a szövegben: „gázolok”, „ismerem”. Az „ezt” és az „ez” mutató névmások anaforikus ismétlést alkotnak: „Ezt a vad mezőt ismerem, / Ez a magyar Ugar”.

A verskezdet angol fordításai meglehetősen eltérnek a forrásszövegtől. Az „én” ugyan elhelyezi magát a térben a fordításszövegekben is, de a „gázolok” ige intenzitását mindkét fordító „sétá”-ra tompította. Az „elvadult táj” képe Nyergesnél „gazos mező”, Adamsnál „égi termékeny föld”- változik, mely így az ellentétet nem hordozza olyan élesen magában, mint az eredetiben. Nyerges szövegében variációs ismétléses alakzatként megjelenik a reddíció („The magyar fallow”, „this is the Magyar fallow”), a másik cél-

nyelvi szöveg azonban mind formailag, mind jelentésében jelentős mértékben módosul a forrásnyelvi szöveghez viszonyítva: „I walk a land, fertile of old, / But now grown wild with millet-grass and tares. / This fallow field is Hungary, / For which none cares.” (Az Adams-féle változat nyersfordításban: „Én sétálok a földön régi termékeny / de most vaddá nőtt köles fűvel és konkollyal. / Ez a parlagos terület Magyarország, / Amivel senki nem törődik.”) Az eredeti szövegben szereplő, kereten belüli felsorolás sincs jelen Adams fordításban, és a célnyelvi szöveg jelentése oly lényegesen eltér a forrásnyelvi szövegtől, hogy versértelmezésbeli különbségeket eredményez.

Nyerges szövegvariánsában a felsorolás mellett jelen vannak a lírai én nyomatékosítására szolgáló igék is: „I walk on meadows run to weed, / on fields of burdock and of mallow. / I know this rank and ancient ground – / this is the Magyar fallow.” (Nyersfordításban: „Én sétálok a gazzal befutott mezőn, / a bojtortjános és mályvás földön. / Én ismerem ezt a gazos ősi földet – / ez a Magyar ugar.”) A másik fordításszövegben a harmadik sor teljesen módosul, és fel is cserélődik a negyedik sorral („For which none cares”), tehát a mutató névmások ismétlése is kimarad a célnyelvi szövegből, így éppen az az Ady költészetében fontos ismétléses alakzat hiányzik, amelynek kiemelt funkciója van az eredeti szöveg jelentésének megértésében. Nyerges fordításában megtalálható a névmás ismétlése, de nem anaforikus ismétlés formájában. A változatlan ismétlés megmarad, de szerkezetileg a szöveg más helyére kerül: „I know this rank and ancient ground/ this is the Magyar fallow.”

A második strófában a forrásnyelvi szövegben az első versszak gondolatával ellentétes jelentés fejeződik ki. Az „elvadult táj”-jal, a „bujá föld-del” szemantikai ellentétet alkotva a „szent humusz” és a „szűzi föld” jelennek meg mint szimbólumok: „Elvadult tájon gázolok: / Ős, buja földön dudva, muhar. / Ezt a vad mezőt ismerem, / Ez a magyar Ugar.”

A két célnyelvi szöveg eltérései nem olyan jelentősek a forrásnyelvihez viszonyítva a második versszakban, mint az előzőben voltak. Adams változata: „Low to the sacred soil I bend, / Some baneful thing its purity now sours. / Alas, you skyward-stretching weeds, / Are there no flowers?” (Nyersfordításban: „Mélyen a szentelt talajhoz hajlok, / Valami vészes dolog fanyarítja tisztaságát. / Ó, ti égig nyúló gazok, / Nincs ott virág?”) Nyerges fordítása: „I bow down to the sacred soil; / this virgin ground is

gnawed, I fear. / Hey, skyward groping seedy weeds, / are there no flowers here?” (Nyersfordításban: „Lehajlok a szentelt talajhoz; / Ez a szűzi föld lerágott, félek. / „Hé, égis tapogatózó magvas gazok, / Hát nincsen itt virág?”) A két fordításszövegben lexikális jelentésüket tekintve jelen vannak az eredeti szöveg szavai, de az előző versszak visszafogott és megfogytakozott jelzői nyomán az ellentét nem fejeződik ki az eredetivel adekvát módon. A „szent humusz” és a „szentelt talaj” szinonimikus ismétlésként jelenik meg a Nyerges-fordításban, de a „humusz” többletjelentése a „talaj” szóval való fölcserélésével elvész, hisz a humusz elbomlott növényeket és állatokat rejt magában, mely az antitézist erősíti a jelzős szerkezetben. Az eredeti szöveg második versszakának második sorát eltérően interpretálják a fordítók. Nyerges fordítása lexikai szinten ugyan adekvát az eredetivel, de grammatikai szinten módosulás következik be a szövegvariánsban: aktív grammatikai szerkezetből passzív lesz, ezáltal a fordító a szöveg időszerkezetében is módosulást hoz létre: „Ez a szűzi föld lerágott, félek.” Az „I fear” predikatív szerkezet betoldása a szöveg rímszerkezetének megtartása érdekében történetelt (a „fear”–„here” sorvégi összecsengése érdekében), de többletalakzat is létrejön a fordításszövegben: a személyes névmás és az ige betoldásával keretes variációs ismétlés jelenik meg Nyerges célnyelvi szövegében, melyben a második versszak jelentése fordítói érzelmnyilvánítással is nyomatékosítva hangsúlyossá teszi a forrásnyelvi szövegben ekkor már inkább háttérbe szoruló költői „én”-t – mindez pedig változásokat okozhat a versértelmezésben: hiszen az explicit érzelmnyilvánítással a célnyelvi szöveg már befejezettnek tekinti a pusztulást („lerágott”). Adams fordításában ez a sor lexikai szinten tér el a forrásnyelvi szövegtől. A „Valami vészes dolog tisztaságát most fanyarítja” szemantikai jelentésváltozást hoz létre, míg grammatikai szinten megmarad az aktivitás és a jelen idejűség kifejezés: „now sours”. A jelentésváltozást itt a célnyelvi szövegben megjelent cselekvő okozza, jelzővel is ellátva a forrásnyelvi szöveg „valami”-jét: „Some baneful thing”.

Az antitézis a strófa második felében megjelenik a forrásnyelvi szövegben is: „Lehajlok a szent humuszhoz; / E szűzi földön valami rág. / Hej, égisnyúló giz-gazok; / Hát nincsen itt virág?” A „szent humusz” és a „szűzi föld” ellentétben állnak az „égisnyúló giz-gazok”-kal. A „valami rág” predikatív szerkezet szemantikai jelentése implikálja a „férget”, így szemant-

tikai ellentétet alkot a „szűzi” és a „szent” jelzőkkel, valamint a jelzős szerkezetekkel. Ezt a szövegrészt mindkét célnyelvi szöveg ekvivalens módon adja át: „Hej, ti ég felé tapogatózó magvas gazok” – „Ó, ti ég felé nyúló gazok.” Annyi módosulás történik a célnyelvi szövegekben, hogy a „nyúló” folyamatos melléknévi igenév helyett Nyerges szövegében „tapogatózó” („skyward groping”) szerepel, mely visszafogja a gazok aktivitását – ráadásul a „gazokat” („weed”) a „magvas” („seedy”) jelzővel látja el Nyerges, ami lexikai betoldás a szövegben. Ezzel a művelettel a fordító valószínűleg a forrásnyelvi szövegbeli „giz-gazok” sajátos hangzását próbálta visszaadni a „seedy-weed” egybecsengésével, míg Adams fordításában ez a szándék nem érzékelhető.

A forrásnyelvi szövegben az első strófa ellentétben áll a másodikkal, ugyanis a második strófában jelen lévő ellentét alakzata egyúttal párhuzamot is teremt a versszakok között. A versszak a „Hej” indulatszóval bevezetett kérdéssel zárul: „Hej, égis-nyúló giz-gazok, / Hát nincsen itt virág?” A célnyelvi szövegben is jelen vannak ezek az alakzatok, de a módosítások és elhagyások miatt az ellentét nem olyan mélységű, mint Ady szövegében. Az indulatszó sem hiányzik a fordításból, de míg Nyergesé formailag is a magyar eredetivel azonos („Hey”), addig Adams a „jaj”-nak vagy „óh”-nak megfelelő „alas”-t választotta. A kérdés pedig a két célszövegben szinte szóról szóra ugyanaz, mint a forrásnyelvi szövegben: „Are there no flowers?” – „are there no flowers here?” Nyerges az eredeti szöveghez hűen a mutató névmást („itt”) is meghagyja, igazodva ezzel az eredeti rímtechnikához is. Adams fordításában is összecsengenek a sorok, viszont módosul a szövegrész szemantikai jelentése: a mutató névmás hiánya a költői én „Ugar”-on való jelenlétét háttérbe szorítja, ám Adams ezt ellensúlyozza azzal, hogy a fordításszövegben a lírai én megszólítja a „giz-gazok”-at („Alas, you skyward-stretching weeds”), apostrophét hozva létre ezzel.

Az eredeti szöveg harmadik–negyedik strófájában megtörténik a váltás, a cselekvő „én” visszavonul, és az „Ugar” válik cselekvővé: „indák gyűrűznek”, „a gaz lehúz, altat, befed”, „szél suhan”, miközben a lírai én már csak „a föld alvó lelkét lesi”, s „virágok illata bódítja őt. Megállapíthatjuk, hogy az első és második versszakot a lírai én uralja, míg a harmadik és negyedik strófát az „Ugar”. A strófák közt így az antitézis alakzata feszültséget fejez ki.

A záró strófa jellemző alakzata a felsorolás is: „A dudva, a muhar,/ A gaz leház, altat, befed”. A „kacagó szél”-lel kísért fokozással a költő az „Ugar” győzelmét nyomatékosítja az „én” felett: „S egy kacagó szél suhan el / a magyar Ugar felett.” A célnyelvi szövegekben nem érzékelhető a cselekvő én visszavonulása. Nyerges szövege: „While I look at the slumbering earth, / the twisting vines encircle me, / and scents of long dead flowers steep / my senses amorously.” (Nyersfordításban: „míg én a szunnyadó földet nézem, / a csavarodó indák körülkerítenek engem, / és régen halott virágok illata áztatja / az érzékeimet szerelmesen.”) Adams fordításában: „The spirit of the land sleeps on. / I watch. About me tendrils sinuate. / The cherished scents of flowers long dead / Intoxicate.” (Nyersfordításban: „A föld szelleme alszik. / Én nézem. Körülöttem indák tekeregnek. / Dédelgetett illata a régen halott virágoknak / Mámorít.” Az antitézis ugyan megmarad a célnyelvi szövegváltozatokban is, de a forrásnyelvi szövegben szereplő komplex képrendszer módosul. Adams fordításában az egyes szám első személyű névmások az „én”-re teszik a hangsúlyt („I”, „me”, „my”). A forrásnyelvi „lesem” igealak helyett a célnyelvi szövegben a „nézem” igei állítmány szerepel, a „régmúlt” jelző helyett pedig a „régén halottak” határozós szerkezet áll, ezáltal sérül az eredeti jelentés. Lexikai szinten ugyan visszaadják a fordítók az eredeti jelentést, de az ő szövegvariánsaikban a pragmatikai jelentésmódosulás eredményeképpen az „én” és az „Ugar” közti ellentét hangulata visszafogottabb.

Adams célnyelvi szövegvariánsának záró strófája egyenértékűnek tekinthető a forrásnyelvi szövegével: „Silence. The millet-grass and tares / Drag me down, stupefy, envelop, and / A mocking wind wafts by above / Our fallow Land”. (Nyersfordításban: „Csönd. A kölesfű és a konkoly / Elkábít, beborít és / Egy gúnyolódó szél lebeg felette / a mi ugarunknak.”) A grammatikai és lexikai módosítások mellett a felsorolás és a fokozás alakzata is jelen van Adams szövegvariánsában. A fordító ugyanakkor a „mi” birtokos névmás betoldásával nyomatékosítja az „én” hovatartozását, ám a „nagy” jelző elhagyásával és a többes szám első személyű birtokos névmás használatával az „Ugar” győzelme nem egyértelmű, hisz az én önként azonosul az „Ugar”-ral, szemantikai jelentésmódosulást okozva ezzel a szöveg egész szintjén is. Nyerges fordításában az „én” a záró strófában is jelen van: „Silence. I am dragged down and roofed / and lulled in burdock and

in mallow. / A mocking wind flies whisking by / above the mighty fallow.” (Nyersfordításban: „Csönd. Le vagyok húzva és befedve / és altatva a bojtorjánban és a mályvában. / Egy gúnyolódó szél suhan el / a hatalmas ugar felett.”) Nyerges angol szövegvariánsában grammatikai szinten nagyobb módosulás következik be, mint Adams fordításában: Nyerges ugyanis a forrásnyelvi szöveg cselekvő igéit passzívvá alakítja, ezzel a költői én-t helyezve előtérbe, és a cselekvő alanyt helyhatározóvá transzformálja. A felsorolás és a fokozás alakzata jelen van a fordításszövegben is, de az eredeti lexikai jelentés lényegesen módosul: em a gaz húzza le őt, hanem ő van lehúzva a gazba. Mivel lényeges pragmatikai jelentésmódosulás jön létre a szövegben, így szövegértelmezési kérdések is felmerülnek a fordítással kapcsolatban. Az „én” és az „Ugar” közti küzdelem itt sem egyértelmű: a „kacagó” szó helyett a „gúnyolódó” jelentésű „mocking” szóval ugyan visszaadja a fordító a magyar szövegrész hangulatát, azonban az „én” és az „Ugar” közti antitézist nem.

Az első versszak utolsó sora variációsan megismétlődik a vers végén: „Ez a magyar Ugar”, „A nagy Ugar felett”. A keret bezárul.

A vers bővelkedik különböző jelzős szerkezetekben: „elvadult táj”; „ős, buja föld”; „vad mező”. Az alakzatok funkciója lehet a látomásos tájvers látszatának fenntartása, valamint a lehulló kompozíció létrehozása: „gázolok” → „ismerem” → „lehajolok” → „lesem”. A mértékjelző „nagy” melléknév helyett annak szinonimája, a „hatalmas” („mighty”) szerepel a fordításszövegben, mely szemantikai többletet hordoz. (A „mighty” kontextusba illő jelentései: erős, nagyszerű, bőséges, rendkívüli). Talán az volt a fordító szándéka, hogy kifejezze: az „Ugar” győzelme mégiscsak egyértelmű, még akkor is, ha a lírai én az egész versben jelen van, hisz a „mighty” denotatív jelentése mellett is egyértelmű a konnotatív funkció megléte. A gaz „bódít” → „lehúz” → „befed”, a „kacagó szél” pedig „elsuhan” „a nagy Ugar felett”.

Az ún. lehulló kompozíció a lent és fent ellentétén alapszik. A célnyelvi szövegvariánsokban a jelzős szerkezet alkotta alakzatok többségét körülírással helyettesítik a fordítók, megszüntetve ezzel az eredeti alakzatokat, melyeknek fontos funkciójuk van a szövegjelentésben. A „lehulló kompozíció” itt is létrejön a már fent említett lexikai és szemantikai módosulások létrejöttével is: „walk” – „know” – „bend” / „bow” – „watch” – „intoxicate” / „steep” – „drag down” – „roof” / „envelope” – „mocking

wind” – „mighty fallow”. A fent és a lent vertikális ellentéte a forrásnyelvi-vel ekvivalens mindkét célnyelvi szövegvariánsban, viszont az „én” és az „Ugar” közti antitézis a lírai én erőteljesebb jelenléte miatt módosul. Ez a vers alapstruktúráját is befolyásolja.

A vers alapstruktúrája ugyanis egy alapellentétre épül, mely paralelizmusokkal társul. Természetesen a paralelizmusokban egyszerre több más alakzat is megjelenik, alakzattársításokat alkotva – ilyen a már említett ellentét, halmozás, retorikai kérdés és a versen végigvonuló gradáció (fokozás), ami ezt az érdekes kompozíciót eredményezi, és ami a fordításszövegekben a grammatikai, lexikai és szemantikai változtatások hatására gyengíti az egész szövegen végigvonuló komplex alakzat, a látomásos allegória hatását. A költői vízió által nagybetűsített „Ugar”-t mint metonímiát Adams kibontja („This fallow field is Hungary”), mellyel meg is szünteti szövegbeli funkcióját, a szimbólum kifejezését. Nyerges fordításában megmarad a vízió, de az „Ugar” helyett a „magyar”-ra teszi a hangsúlyt, ezt mutatja a szó nagybetűs használata is (igaz, a címben ezt már nem alkalmazza). Adams is él az egyszerű nagybetűs kiemeléssel a vers záró sorában: „Our fallow Land” („A mi ugar Földünk”), ezzel szintén megszüntetve a metonímiát. Az angol fordításokban az „Ugar”-motívum kettős tartalma (a függőségi rendszer és a magányos válságérzés) pedig csupán földereng.

Összegzés

„A fordítás tehát szövegek közötti mozgás, és ez a mozgás szükségszerűen változtatásokkal jár együtt, amelyek a forrásnyelvi szöveg szemantikai és pragmatikai jelentésszövetét többnyire jelentős mértékben átstrukturálják.”¹⁸ Ezt láthatjuk a fent bemutatott célnyelvi szövegek vizsgálatakor is. A stilisztikai alakzatok visszaadása főleg költői szövegek esetében nem könnyű. Ady költészetének értelmezése és újraértelmezése – ami a fordított szövegvariáns létrehozása – pedig embert próbáló feladat. A magyar vers zeneisége ütközik a világnyelvek zeneiségével, s ehhez társul még az egyes nyelvek gondolatmenetének, struktúrájának különbözőségei. Ady fordításai mintha még az „új” előttiséget tükröznék.

---

¹⁸ LŐRINCZ Julianna, *Magyar versek orosz és angol fordításban* = L. J., *Kultúrák...*, i. m., 119.

„Ady sajátos nyelvezetének stílustörténeti kontextusát illetően Kosztolányi is elismeri, hogy egy stílt nem lehet szóról szóra átmenteni a másik nyelvbe, és a fordító [...] csak jelképezni óhajtja Ady nyelvét, melynek egészen megfelelője nincs [...]. Ha pontosan vissza akarná adni, akkor az kellene, hogy [...] legyen egy Csokonai, Vörösmarty és Arany–Petőfi-korszak, melyből Ady nyelve szervesen kifejlődött.”¹⁹ A két célnyelvi szöveg explicitebb az eredetinél, vagyis a fordítónak mindig valaki más gondolatait kell átültetnie: tehát hosszabb, bonyolultabb módon jut el a gondolattól a nyelvi formáig, mint az eredeti szöveg írója. A fordító a kommunikáció elősegítése érdekében értelmez, magyaráz, hogy a célnyelvi olvasó minél gördülékenyebben dolgozhassa fel az információt.²⁰ „A fordító nyíltabban, világosabban, esetleg több szóval fejez ki valamit a célnyelvi szövegben, mint ahogy azt a forrásnyelvi szöveg szerzője tette.”²¹

Más kérdés a fordítások hűsége, az eredeti művekkel való megfeleltetésének kérdése, az ún. ekvivalencia. A fordításszövegek és az eredeti szövegek ekvivalenciájának lehetőségéről (lehetetlenségéről) megoszlanak a vélemények a szakirodalomban, abban azonban megegyeznek, hogy a műfordítások nem tekinthetők a forrásnyelvi szöveg másolatának. Különböző szintű és típusú módosulások megengedettek mindaddig, míg a szövegegész szintjén létrejön az ekvivalencia.²² De az Ady-szövegek fordításánál akár a 20. század lehangsúlyosabbá váló elgondolása, a fordítás lehetetlenségének paradoxona is szóba jöhet. Ignotus is kijelentette, hogy „fordítás tehát nincs, csak költő van és lehet, akinek egyszer ez a megcsinálni valója, egyszer más; egyszer az, hogy megírja, mennyire szerelmes, másszor az, hogy megírjon a maga nyelvén egy verset, amit más nyelven olvasott.”²³ A tartalmi és kifejezésmódbeli összetettség, a nyelv és gondolkodás összefüggése mind szerepet játszik a forrásnyelvivel adekvát célnyelvi szövegek létrehozásában: tehát a fordító munkája hadakozás a lehetetlennel, azaz azzal, hogy a világ nyelvei és kultúrái közötti változatosság ellenére

---

¹⁹ SZÚCS Tibor, *A magyar vers kettős nyelvi tükörben*, Bp., Tinta, 2007, 155.

²⁰ KLAUDY Kinga, *Az explicitáció hipotézisééről* = K. K., *Nyelv és fordítás: Válogatott fordítástörténeti tanulmányok*, Bp., Tinta, 2007, 164.

²¹ *Uo.*, 169.

²² LÓRINCZ Julianna, *A szépirodalmi... i. m.*, 49.

²³ Ignotus *A fordítás művészete* (1910) című írását idézi: JÓZAN Ildikó, *A fordítás lehetetlensége* = J. I., *Mű, fordítás, történet: elmékedések*, Bp., Balassi, 2009, 161.

megkísérelje a közvetítő szerepét betölteni.²⁴ Fontos a felől is vizsgálni, hogy egy fordításnak milyen szerepe, milyen funkciója valósul meg a célnyelvi kontextusban, illetve az invariáns tartalom átadásán kívül még milyen üzenetet közvetít egy-egy fordítás.²⁵ Főképp olyan költő esetében lényeges ez, akinek fordításai és művei fordíthatóságának kérdései lezáratlanok, és ma is különböző diskurzusok témái.

---

²⁴ SIMIGNÉ FENYŐ Sarolta, *A fordítás mint kulturális transzfer* = S. F. S., *A fordítás mint közvetítés*, Miskolc, Stúdium, 2006, 99.

²⁵ *Uo.*, 98.

HORVÁTH RÉKA*

Babits Adyról

A Tanulmány Adyról és egy kéziratörödéék értelmezése az Ady-kultusz kapcsán

1920. január 1-je és 1923. január 1-je között Babits Mihály személyes sorsában sok minden megváltozott. 1919 szeptemberében elveszítette egyetemi tanári állását, a Tanácsköztársaság alatti „szerepvállalásá”-ért megvonták középiskolai tanári nyugdíját. Visszatért a *Nyugathoz* Osvát Ernő, aki a folyóirat impresszuma szerint Ignotus főszerkesztősége alatt Babits Mihállal együtt szerkesztőként jegyezte a lapot – mivel azonban Ignotus Bécsben élt emigrációban, még formálisan sem vett részt a szerkesztésben, legfeljebb egy-egy cikket vagy műbírálatot küldött, Osvát pedig (Fenyő Miksa pontosan ma még nem tudjuk, milyen meggondolásból fakadó támogatásával) most is igyekezett mindenben egyedül dönteni, ezért Babits szerepe jócskán kisebbedett. 1921 januárjában magánéletében is változás történt. Az őt jól ismerők legnagyobb meglepetésére megnősült, feleségül vette Tanner Ilnát, a versek írásával is próbálkozó titkárnőt. Ugyanekkor soha nem látott tempóban dolgozott. 1920-ban *Pávatollak* címmel megjelentek műfordításai, megjelent első novelláskötete, a *Karácsonyi Madonna*, lefordította Dante Alighieri művének második részét, *A purgatóriumot*, (így november 19-én a Révai Testvérek Kiadója megjelentette egybekötve az *Isteni színjáték* első két részét), kiadták másodsorra is *Recitativ* című verseskötetét, valamint az év végén napvilágot látott új verseskönyve, a *Nyugtalanság völgye*. Babits 1921-ben lefordította Goethétől *A naplót*, fordításában *Erato* címmel megjelentek az *erotikus világköltészet remekei*, immáron második kiadásban juthatott el az olvasókhöz *A gölyakalifa*, a *Laodameia* is. 1922-ben napvilágot látott a *Timár Virgil fia* és Théophile Gautier *Kleopátra egy éjszakája* című művének fordítá-

---

* Horváth Réka a PPKE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskolájának PhD-hallgatója. Készülő doktori értekezésének témája: *Babits Mihály és az irodalmi élet (1933–1936)*. Témavezető tanára: Dr. Sipos Lajos professor emeritus.

sa, valamint *Gondolat és írás* címmel tanulmányainak kötete és az *Isteni színjáték* harmadik része, *A Paradicsom*.¹

A nagyon intenzív munkának legalább két oka volt. Az 1920-ban kiadott verses- és novelláskötettel, valamint az *Isteni színjáték* második részének megjelenítésével nyilvánvalóan azt kívánta demonstrálni, hogy a költőnek és az írónak az írás és fordítás az igazi területe, azaz saját művekkel és műfordításokkal erősítette meg a *Magyar költő kilencszázötvenkilencben* című írásának állításait. Ugyanakkor Babitsnak az írásaiból kellett megélnie is, hiszen nem volt állandó jövedelme, és házasságkötése után már két ember napi megélhetéséről kellett gondoskodnia.²

Bármiként alakult Babits is helyzete a *Nyugat* irányításában, 1919 őszétől nyilvánvaló lett, hogy ő a magyar irodalom meghatározó alkotója. Ady halála, Juhász Gyula szegedi magánya, Tóth Árpád visszahúzódása, Ignotus emigrációja mellett elsősorban az jelzi ezt, hogy a következő generáció költői és írói személyesen is hozzá kötődtek, őt keresték. Szabó Lőrinc 1919 januárjában a hagyomány szerint az ő kedvéért iratkozott át a Műegyetemről a Bölcsészettudományi Karra, majd seniora lett Babits szemináriumának. Nem sokkal ezután a költő lakásába fogadta őt, közösen olvasták George-t, Babits fiatal tanítványa figyelmébe ajánlotta Shakespeare szonettjeit. Szabó Lőrinc részt vett az *Erato* fordításában, továbbá Tóth Árpáddal együtt készültek hárman Baudelaire *A romlás virágai* című kötetének átültetésére. Erdélyből Reményik Sándor is Babitsot kereste fel leveleivel, verseivel és első kötetével, és Sárközi György és Erdélyi József is gyakori vendégnek számított Babitséknál, és a hetente tartott fogadónapon egyre többen jelentek meg versekkel, fordításokkal, novellákkal és tanulmányokkal.

Az arctalan „vezér-szerep” együtt járt azzal a kényszerrel is, hogy fontos alkalmakkor, fontos ügyekről Babitsnak szavakba kellett foglalnia álláspontját. Ez történt 1920-ban Ady kapcsán is.

---

¹ *Babits Mihály bibliográfiája*, s. a. r. STAUDER Mária, VARGA Katalin, Bp., Argumentum, Magyar Irodalom Háza, MTA Irodalomtudományi Intézete, 1998, 57–64.

² SIPOS Lajos, *Babits Mihály*, Szekszárd, 2008, 61–65.

A korszakról

A századeleji Magyarországon erőteljes kezdeményezések történtek egy modernizációs folyamat megindítására. Ez a változás a társadalmi, a kulturális, a gazdasági és a politikai élet színtereit érintette. A modernizációt sürgetők és támogatók körébe tartozott többek között Kosztolányi Dezső, Schöpflin Aladár, Szabó Ervin, Kunfi Zsigmond és Babits Mihály is. Ezek a heterogén, de törekvéseikben egy irányt mutató csoportok már az 1900-as évek elejétől feltűntek, és a nagy nyilvánosság elé léptek olyan folyóiratokban és hetilapokban, mint a *Vasárnapi Újság* (1854–1921), a *Huszadik Század* (1900–1919) és a *Világ* (1900–1926). A modernizációs kezdeményezés jelentős színteret kapott különféle egyesületekben is. Ilyen társaságok volt többek között a Társadalomtudományi Társaság (1900–1919) és a Galilei Kör (1908–1918). Megalakult a Magyar Impresszionisták és Naturalisták Köre (1907), valamint a Nyolcak (1911), mely társaságok műtermekben kiállításaiikkal is közvetítették a modernizációt sürgető eszméiket, míg az irodalmi élet szervezői lapjaikban és antológiáikban tették ugyanezt *A Hét*, *A Holnap*, a *Nyugat*, *A Tett* és a *Ma* hasábjain. Bartók Béla, Kodály Zoltán és Weiner Leó a zenei életben tevékenykedett, és létrehozták a rövid életű Új Magyar Zenei Egyesületet (1911–1912). A politika terepén és a szabadkőműves páholyokban is alakultak a csoportok, melyek az újító tevékenységek mögé álltak. Az 1908-ban megalapított budapesti Martinovics Nagypáholyban Jászi Oszkár vezetésével létrejött egyesület tagjai közé tartozott Ady Endre, Gönczi Jenő, Kunfi Zsigmond, Rónai Zoltán és Szende Pál. A saját szűkebb területükön tevékenykedő gondolkodók 1916-tól egyre több helyen és egyre többször együttes erővel követelték a háború befejezését, és üdvözölték az 1918 novemberében kikiáltott köztársaságot.³

A közéletben hangsúlyos szerepet vállaló, a nézeteiket, elképzeléseiket a korabeli sajtóban is megjelentető királypárti csoport szerzett magának jókora figyelmet. E kör élén Tormay Cécile állt, aki már az 1918-as év végén szervezni kezdi a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségét, mely szervezet rövid időn belül hatszázezer főt számláló társasággá dagad, így tekintélyes politikai ellenfele lesz a köztársaságnak, majd Tanácsköztársaságnak.

---

³ Uő, *Babits Mihály és a modernizáció: Babits Mihály és a kulturális–társadalmi–politikai modernizáció kísérlete 1918 februárja és 1919 márciusa között*, Tekintet, 2013/1.

A modernizációs folyamat előremozdítói közül az 1919. március 21-én kikiáltott Tanácsköztársaságot és az azt követő időszakot is az újszerű törekvés részének tekintették, és a maguk modernizációs programjába illesztették bele. Még 1919 áprilisában világossá vált, hogy márciusban politikai puccsal került hatalomra egy látszólag szociáldemokrata vezetésű kormányzat. A puccsot a Lenin által elképzelt világforradalom tovább vitelét vállaló volt hadifogoly csoport valósította meg, Kun Béla vezetésével. A modernizációt elgondoló és a háború halaszthatatlan befejezését követelő csoport – miután felismerte a kormányzat valódi célját: a világforradalom terjesztését – tagjai visszavonultak szakterületeikre, és elzárkóztak a társadalmi élettől és a diktatórikus eszközökkel kormányzó hatalomtól egyaránt. 1919 augusztusában megbukott a Tanácsköztársaság, nem sokkal később pedig megszületett a trianoni döntés.

Ady „betörésének” fogadtatása
(Ady Endre lírájának és publicisztikájának recepciója)

Ady első komoly és figyelemre méltó verseskötete 1906 februárjában jelent meg *Új Versek* címmel. A kötet hangjában a dac, az önérzetesség és a költő erős küldetéstudata fedezhető fel. Az *Új Versek* a *Góg és Magóg fia vagyok én...* kezdetű verssel indul: a nyitó vers egyértelműen meghatározta költőjének ars poeticáját, Ady költészetének programját. A Párizsból hazaérkezett Ady Endre új szemléleti távlatokkal gazdagodott, ám a nagyvilágot megjárva is kifejezi hazájához való ragaszkodását. A kötet versei megosztották az olvasóközönséget. Volt, akit magával ragadott a merészen új allegorikus–szimbolikus, képszerű versvilág, mások azonban értetlenül álltak az új versek előtt. Ady ezt követő kötetekben is merőben szembeötlő újításokat valósított meg, melyek tovább növelték a tizenkilencedik századi költői értékekben gondolkodó és a hagyományos versbeszédhez kötődő irodalmi, kulturális csoportok, társulások ellenérzéseit. Pályafutása során publicisztikai és lírai alkotásai miatt nevezték őt merésznek, provokatív szerelmi költésze miatt erkölcsstelennek, a szimbolista verseinek okán érthetetlennek, a nemzetét „szidalmazó” alkotásai miatt pedig hazaárulónak is. A legtöbb vád eredete összekapcsolódott a kicsapongó és szabados elveket valló, a mű-

vészletet korlátlanul, gátak és gátlások nélkül élvező életével. Ady Endre gondolkodásmódjában a valódi művészlét együtt jár a meg nem értettség magányával, az otthontalanság érzésével és a kitaszítottsággal. Átokvertnek érezhette magát, mert lelkének érzékenységevel, valamint tehetségevel messze kiemelkedett környezetéből.

Ady 1906-os verseskötetével megelőzte Kosztolányi Dezső és Babits Mihály az irodalmat, a költészetet korszerűsíteni és modernizálni akaró terveit. A két fiatal költő pályájának elején váltott leveleiben „Ady új-hülye kötetének” irányában érzett felháborodásukról olvashatunk. Ellenérzéssel nyilatkoztak a kötet szerelemes verseiről, *A magyar Ugaron* költeményeit pedig hazafiatlannak és a nemzetet ostromozónak ítélték.⁴

1907-re azonban Babits véleménye megváltozik. A már megalakulásától kezdve modernebb hangvételőnek tartott *Szeged és Vidéke* című lapnak Babits kritikát írt Juhász Gyuláról, melyben összevetve Juhász Gyula, Ady és Kosztolányi költészetét, Adyról és Kosztolányiról már őket egymás mellé helyezve beszél: „Juhász lelke nincsen vasból. Ő is zeng a »zsarnok, gyönyörű élethez«, gyászolja, mint más, keleti származása átkát, a magyar pusztaságot: és óhajta Párizst. Ő is ír szonetteket, festő, franciás, hérédiás szonetteket; s izgatja a Zarathusztra morál-kontrasztja. De éles vonások választják el társaitól. A külső világ hatásait jobban felfogja, több oldalról megérzi Ady Endrénél; de hangulatában inkább fölolvastja s tompítja, mint Kosztolányi Dezső. S ha tán az egyiknél kevésbé eredeti és a másiknál színtelenebb: viszont az elsőnél gazdagabb s az utóbbinál közvetlenebb.”⁵

Idővel és költészetük változásával Kosztolányi is finomított álláspontján,⁶ bár az Ady lírájával szemben hangoztatott alapvető kifogásait fenntartotta. Ezeket legegységesebben az 1929-ben publikált, *Az írástudatlanok árulása: Különvélemény Ady Endréről* című tanulmányában fejtette ki. „Gondolatvilágának főtengelye: a messianizmus. Az a tudat, hogy a világ boldogtalan, s az a hit, hogy valakinek, egy új megváltónak kell jönnie, s az majd mindent egy csapásra jóvátesz és rendbe hoz... Állandóan szólongatja a

---

⁴ Uő, *A levélró Babits Mihály, Babits Mihály levelezése 1890–1906*, szerk. ZSOLDOS Sándor, Bp., Korona, Litteraria Alapítvány, 1998, 193–199.

⁵ BABITS Mihály, *Juhász Gyula versei* = B. M., *Esszék, tanulmányok, kritikák 1900–1911*, s. a. r. HIBSCH Sándor, PIENTÁK Attila, Bp., Korona, Litteraria Alapítvány, 1998, 193–199.

⁶ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Írók, festők, tudósok*, s. a. r. RÉZ Pál, Bp., Szépirodalmi, 1958, I, 73–98.

Holnapot, mely szebb lesz, mint a Ma vagy a rút Tegnap. Az a huszonnégy óra, mely az időhatárok között elmúlik, döntő. A nagybetűs szavak titkos jelképek gyanánt szakadatlanul ismétlődnek verseiben. Nemegyszer ezt olvassuk: Mák, ami nem az ismert növény, hanem a „ma” többes száma... Úgy látszik, hisz abban, hogy a Ma, mely tegnap még dicső Holnap volt, és holnap már rút Tegnap lesz, nem hasonlít lényegében minden siralmas naphoz, mely a világ teremtése óta lepergett a boldogtalan, szenvedésre és halálra rendelt emberiség fölött.”⁷

Ady az induló *Nyugat* vezető alakjává vált, amit az 1909. június 1-jén megjelenő Ady-szám tovább erősített. Ady verseit és cikkeit azonban az ország társaságai elutasító módon fogadták. Leghangosabb ellenzői a politikai, az irodalmi és a tudományos életben kényelmes és biztos helyet elfoglalók közül kerültek ki: a Kisfaludy Társaság, a Magyar Tudományos Akadémia, a Reviczky Társaság, a Petőfi Társaság elöljárói, a kisebb városok irodalmi köreinek elnökei is mind Ady Endre gondolatainak felforgató jellegére figyelmeztettek.⁸ Pályájának elején a költészete iránt ellenszenvvel viseltetők között kivételesnek számíthatott Fülep Lajos, aki már harmadik verseskötetének megjelenésekor Ady újító hangját méltányolta a konzervatív *Az Ország* című lapban. Az irodalmi életben Ady pártjára állt a szintén reformtörekvéseket valló *Huszedik Század* és a már említett *Nyugat* is. Babits, Osvát Ernő „felszólítására” a folyóirat 1909/10–11. számában közölt *Ady (Analízis)* című írásában elfogulatlan véleményét fogalmazta meg Ady költészetéről. Az új költészetet teremtő Ady ellen felsorakozott körök egy része 1908-ban *A Holnap* antológia kezdő költőivel hozta összefüggésbe nevét.

1908-ban és 1909-ben két kötetet ért meg *A Holnap* antológia, mely egy nagyváradi baráti társaság és egy helyi nyomdász kiadványaként jelent meg. Az 1908 őszen közzé tett és szeptember 27-én, Nagyváradon, a Vajda János-emlékünnepe alkalmából bemutatott első verseskötetük hatalmas irodalmi polémiaikat indított el. Külön vitáknak és felháborodásnak adott okot, hogy *A Holnap* tagjai közül Babits, Ady és Balázs Béla a *Nyugat* szerkesztő-

---

⁷ Uő, *Az írástudatlanok árulása: Különvélemény Ady Endréről* = K. D., *Írók, festők, tudósok, i. m.*, I, 197.

⁸ MÓRICZ Zsigmond, *Mai Napok*, *Nyugat*, 1930/21 = M. Zs., *Tanulmányok*, s. a. r. SZABÓ Ferenc, Bp., Szépirodalmi, 1978, I, 622.

ségének tagjai is voltak – a két fórum köré csoportosulók ugyanis hasonló tervekkel és célkitűzésekkel rendelkeztek.⁹

A Holnap antológiákat ért irodalmi és egyéb jellegű vádakat a szerzők zömében Ady működésének köszönhetőek. Az antológiában szereplő költők közül kiemelte őt az 1906-ban, 1907-ben és 1908-ban megjelent köteteknek egyéni hangja, ami miatt személyét, költészetét kemény vádakkal illette korának több befolyásos irodalmi és közéleti szereplője. A *Budapesti Hírlap* hasábjain *A Holnap* megalakulása előtt és után is jelentek meg vele kapcsolatban ítélező cikkek. A konzervatív politikai beállítottságú hírlap főszerkesztője, Rákosi Jenő az 1905-ben megírt *Tisza-parton* című költeményét nevezte hazafiatlannak, Szabolcska Mihály pedig az antológiában olvasható versek erotikus tartalma miatt emelte fel szavát egy viszont-versében. Herczeg Ferenc ezzel szemben kiugró tehetségűnek, zseniálisnak nevezte Adyt, akire, véleménye szerint ráakaszkodott az „adyendréskedők társasága”, és akit ő maga megpróbált az általa szerkesztett *Új Idők* munkatársává tenni. Horváth János pedig 1910-ben már egy egész könyvben foglalkozott Ady szimbolizmusával.

Ady a költészete és személye körül kirobbant vitára a különösen viharos 1908-as és 1909-es években egyrészt az őt ki- és felhasználni akarók elleni dühének hangot adó *Magyar Pimodán* című cikkével, másrészt az *Új Idők* hasábjain megjelent *A duk-duk affér* című írásával válaszolt. A polémiában kifejezte Csizmadia Sándort és a *Népszava* körének elutasítását is. Hatvany Lajos és Ignótus sértődését *A muszáj Herkules* soraiban foglalta szavakba, mely az 1908 februárjában megjelent *Az Illés szekerén* című kötetében olvasható.

---

⁹ Ennek kitűnő példája az 1909-ben Kolozsvárott megjelent *Közös úton* című kiadványuk: „*A Holnap* volt a *Nyugat* védőernyője, akarata ellenére is. Az első gúnyiratok a modern magyar irodalomról *A Holnapot* pécézik ki, kabarétréfák tárgya lesz a szereplésük és írásuk, irodalmi botrányok kísérik föllépésüket, pofozkodások és párbajok történnek irodalmi ügyekben, és közben a *Nyugat* csöndben erősödik. Bár a holnaposok közös irodalmi estet rendeznek a *Nyugat* szerzőivel (1909 októberében Nagyváradon), egy kis feszültség mindig maradt a magyar irodalom e két nagyon rokon és személyeiben is közös csoportja között.” (ILIA Mihály, *Irodalmi ünnep*, Bárka, 2008. Forrás: http://www.barkaonline.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=433&Itemid=2) (Az utolsó megtekintés ideje: 2013. szept. 20.)

Döltömre Tökmağ Jankók lesnek:
Úgy szeretnék gyáván kihúnyni
S meg kell maradnom Herkulesnek.
Milyen hígféjük a törpék:
Hagynának egy kicsit magamra,
Krisztusuccse, magam megtörnék.
De nyelvelnek, zсібongnak, úznek
S nekihajtanak önvesztükre
Mindig új hitnek, dalnak, tűznek.
Szeretném már magam utálni,
De, istenem, ők is utálnak:
Nem szabad, nem lehet megállni.
Szeretnék fájdalom- esetten
Bujdosni, szökni, sírni, fájni.
De hogy ez a csürhe nevensen?
Szegény, muszáj Herkules, állom,
Győzőm a harcot bús haraggal
S késik az álmom s a halálom.
Sok senki, gnóm, nyavalyás, talmi,
Jó lesz egy kis hódolás és csönd:
Így nem fogok sohse meghalni.¹⁰

Adynak sikerült új dalaival betörnie a túl régóta stagnáló magyar irodalmi életbe. Pályája kezdetén – néhány kivételektől eltekintve – költészete ellenzőkbe ütközött, ám ez nem törte meg lelkesedését. „Minden év, túlélte év – írta *Önéletrajzában* – új seregét hozza hozzám az iskolás fiataloknak, leányoknak, fiúknak, s már ezért is érdemes a törvényes magyar költői korhárt túl- és lefőzni s megmaradni a lehetőségek között, sőt fölött fiatalnak.”¹¹

Ady politikai, kulturális és irodalmi ellentétekkel terhelt életútját, az egész lényét és alkotásait átszövő küldetésstudata, még nagy betegen, szinte utolsó óráiban is a felszínre hozta belőle a *vátesz* költőt. A magyar történelem kritikus pillanatában, 1918 őszén, az őszirózsás forradalom kitörése idején született meg az *Üdvözlet a győzőnek* című verse. A magyarságot ostorozónak, becsmérőnek kikiáltott költő számos kortársát megszégyenítő józansággal kristálytisztán látja az országra leselkedő veszélyt, és az antant-országoktól kér kegyes bánásmódot nemzetének.

---

¹⁰ ADY Endre *Összes versei*, Bp., Osiris, 2006, 230.

¹¹ ADY Endre, *Önéletrajz*, Az érdekes Újság Dekameronja, 1913, I.

Tanulmány Adyról

Ady Endre holtában lett igazán a magyar nemzet költője. Az 1919. január 27-én elhunyt költőt a Nemzeti Múzeumban ravatalozták föl. A koporsójánál a kormány nevében dr. Kunfi Zsigmond, a Szociáldemokrata Párt egyik vezetője, a Berinkey Dénes által vezetett kormány közoktatásügyi miniszterre beszélt. A *Nyugat* munkatársai nevében Babits Mihály búcsúzott az elhunyttól.

A temetést követő viharos történelmi korszakban – a Tanácsköztársaság idején, a román, a cseh és szlovák, valamint a szerb és horvát katonai alakulatok térfoglalása és Magyarország területének összezsugorodása közben, az 1919 őszén megalakult új politikai államrendszerben és utána – megindult a harc Ady örökségéért. Voltak politikai csoportok, amelyek Ady eszméiben véltek maguk számára valami fontosat találni, míg mások a nemzet bukását megjósoló költőt kívánták felmutatni benne. Ebbe az összetett történettudományi és politikatörténeti kontextusba tagozódik bele a kor irodalmi, társadalmi életében jelentős helyet elfoglaló Ady-kultusz. A kultusz feldolgozását nehezíti az emigrációba kényszerültek öngazolási szándéka, a kérdésre irodalmi problémaként tekintő Babits, valamint a helyzetet harci kérdésként interpretáló Földessy Gyula közötti szemléleti ellentét. Elkezdtek gyűjteni a költő életére vonatkozó emlékeket is. Földessy Gyula, Ady lelkes híve, „poéta adminisztrátora” – ahogyan a költő maga nevezte – új verstani elméletet vélt kiolvasni műveiből, és ki akarták adni összes verseit.

E felfokozott hangulatban kezdett hozzá Babits Mihály *Tanulmány Adyról* című dolgozatához. A tanulmány szövegének teljes kézírata nem maradt ránk. Az Országos Széchenyi Könyvtár Fond III/1918/37. számmal jelölt lapokon őrzi a szöveg néhány töredékét. Babits azon kevesek közé tartozott, akik időben felismerték, hogy Ady műveit értőn kell olvasni, hogy a költő minden sora az utókornak is tisztán megmaradhasson. Adyról megjelent verseiből, tanulmányaiból és a *Nyugat* két Ady-számában olvasható írásaiból körvonalazódik Babits Ady költészetéről alkotott véleménye. Az ezekben a művekben kifejtett gondolataihoz kapcsolódik az a néhány kézírattöredék is, amelyeket szintén az Országos Széchenyi Könyvtár őrzi a Fond III/1898. és a Fond III/1899. számmal jelölt lapokon. A kézírattöredékek Babits életútjának különböző szakaszaiból származnak.

Ady halála és a kultusz születése

Az Ady-kultusz 1906-ban jött létre, majd 1919. január 27-étől egyre nagyobb méreteket öltött. A költőt övező rajongás életében, de főként halálától kezdve sohasem pusztán irodalmi, hanem legalább olyan mértékben a szemben álló táborok közötti csatározás volt, minden esetben telítve a témától idegen emberi ambíciókkal. Igaz ez arra a korszakra is, amikor a jogdíjak miatt éles szembenállás alakult ki Hatvany Lajos, az Ady-szövegek örököse, valamint Boncza Berta és az Ady-család között. A kultusz politikai céljai nyilvánvalóak voltak, így az Ady körül felhangzott viták 1919. január 27-én bekövetkezett halála után sem csitulak el.

Az 1918 novemberében megalakult kormány még életében méltatta a költő munkásságát és forradalminak tartott eszméit. A leromlott egészségű költőt felkeresték, és otthonában köszöntötték a Nemzeti Tanács küldöttei: „Mutass könyveidre Ady Endre! Mutass szívedre Ady Endre! Mutass hitedre Ady Endre! Mutass a magyar lélek birodalmára, a te szellemi országodra, amelyet nem száll meg sem cseh, sem oláh, sem szerb, sem német s mely a jövő magyarok örök országa. Ebben az országban a te utadon akarunk járni s kívánjuk Ady Endre, testvérünk, barátunk, drága jó Bandi, hogy mihamarább gyógyultan, sokáig járhasd velünk azt a nyílt utat, melyet te törtél, melyen, mint hív csatlósaid, boldogan járhatunk, mint oly rég megszoktuk, *utánad*, mindig csak *utánad*.”¹² A *Keleti Újság* 1925. november 13-án megjelent számában Hatvany Lajos egy szuggesztív visszaemlékezést írt *Ady Endre temetése: Hű riport* címmel, amelyben a búcsúztatás körül lezajlott eseményeket idézte fel. „A halál napjának délutánján a *Pesti Napló* szerkesztői szobájában egybegyűltek: Jászi Oszkár, Babits Mihály, Móricz Zsigmond és a kultuszminisztérium kiküldöttje: Czako osztálytanácsos. Följegyzem e morbid konferencia jellegzetes apróságait: A tanácsos úr kezében egy nagy kék árkus papír volt: a Mikszáth temetéséről szóló akta: »ehhez a költségvetéshez tartsuk magunkat.« Ebben a percben jelentkezett a pompes funcbres embere, aki kijelentette: »Én tudom, hogyan kell csinálni az ilyet.« Görgéyt is a múzeumból temették, meg Justh Gyulát is. [...] Majd a beszédek sorrendjét állapítjuk meg s egyszersmind azt is, hogy a díszsírhely helyének

---

¹² Pesti Napló, 1918. nov. 19.

felkeresésére Babitscal, Móriczcal kimegyek másnap a temetőbe.”¹³ A korabeli sajtó cikkei, a visszaemlékezések, a korból fennmaradt fotók és felvételek mind bizonyítják, hogy Ady temetése 1919. január 29-én tömegeket mozgatott meg. Az ország kormánya a nemzet halottjaként temette el őt. A temetés napja nemzeti gyásznapi volt, és a szertartásról maga az állam gondoskodott. A gyászszertartást az azzal megbízott Vörösmarty Akadémia bonyolította le.

Babits kéziratos hagyatékának két kéziratföredékén olyan szövegrészek találhatók, melyek az Ady-kultusz kezdetéhez és alakulásához kínálnak izgalmas kiegészítést. Az első Ady ötvenedik születésnapjának említésével indul, majd Babits kifejti, hogy negyed százada indult útjára „a Sugár”, Ady újító költészete. A költő e kettős ünnepen megjegyzi, hogy Adyt már indulása óta elragadtatva fogadta, míg sok kortársa idegenkedett az új hangtól:

[...] büszkén teszem hozzá hogy ezek között az első megpillantók közt voltam magam is! Titkos hajnal volt az, s nem lehetett csodálni, ha csak kevesen akadtak még, elég korán-kelők, akik nem resteltek megmászni magas és merész partokat ahonnan az emelkedő fényt meglephették horizontja szélén.¹⁴

Egy másik töredéken Babits így vall Ady modern irodalomban betöltött szerepéről:

Fényes igazodó pont ez a név, mint a sarkcsillag.¹⁵

A halála után többen romboló és hasztalan módon nyúltak Ady irodalmi hagyatékához. Tanulmányaiban Babits az Adyt övező kultuszról, a költészetét érintő polémiákról, az Ady személyes életével foglalkozó írásokról és mindezek káros hatásairól fogalmazza meg véleményét.

Babits és Ady között kivételes szellemi kapcsolat fedezhető fel. Nagyon különböző emberek voltak, akik habitusukban, életfelfogásukban két végletesen különböző személyiségtípust testesítettek meg – ám mindketten, mindketten érzékenyen reagáltak a világ történéseire (különösen 1914 és 1918 között), és verseikkel, tanulmányaikkal a nemzetet előremozdító törekvések részesei voltak. E lelki kapcsolatról tesznek tanúságot egymásnak írt verseik.

---

¹³ Keleti Újság, 1925. nov. 13.

¹⁴ A kézitról készült felvételt lásd a tanulmányom végén található mellékletben, a 2. képen.

¹⁵ A kézitról készült felvételt lásd a tanulmányom végén található mellékletben, a 3. képen.

Az 1911-ben született *Ady Endrének* című versét Babits egy befelé forduló időszakában, komor fogarasi magányában írta. Adyval ebben az időben személyesen még nem találkoztak. Babits versében biztatja költőtársát a harcra és arra, hogy soha ne hallgasson el, hiszen akkor a magyar irodalom végleg kifakulna. A versben megfogalmazódik az is, hogy egy a céljuk és a küzdelmük:

Ó te rég ismert ismeretlen,
ki mellé csúful emlegettek,
kinek nem tudtam lenni társa,
de egy anyánk volt: Magyarország:
Mégis vérek vagyunk mi ketten,
bár ellentétek, együtt eggyek,
harcom a harcod folytatása,
s testvérül szólok ime hozzád.¹⁶

A Fogarason átélt kitaszítottság érzésében Babits Ady harcias hangjából merít (költői) erőt:

Nem értek néma lenni. Nem, nem!
S szavam pelyhét nem vethetem
idegen ajk sodrába. Ennen
törvényem lenni végzetem...

-----
s mig képet oltáromra vágni,
avagy szinnel igézni bírok,
idegen kép nem fogja látni
hajolását acél nyakamnak,
s csak oly istent fogok imádni,

akit én alkotok magamnak.¹⁷

Babits e versét, melyet saját elmondása szerint soha nem a nyilvánosság-
nak szánt, a *Nyugat* 1915/ 22. számában olvashatta először a közönség,
majd az 1913 és 1916 közti verseket tartalmazó *Béke és háború közt* című
kötetében. A vers első versszakát később Ady temetésén mondott búcsúbe-
szédébe is beépítette. Babits 1911 és 1913 között született művei *Recitativ*
című verseskötetben kaptak helyet. Az ebben szereplő alkotásokon nyo-
mott hagytak a Fogarason eltöltött évek: a versek gyakran az egyéni léthely-

---

¹⁶ BABITS Mihály, *Ady Endrének* = B. M. *Összegyűjtött versei*, Bp., Osiris, 2007, 203.

¹⁷ *Uo.*, 205.

zet keserűségéről szólnak, hangulatuk melankolikus. Ady *Babits Mihály könyve (Kritika helyett vers)* címmel fogalmazta meg véleményét a kötetről. Verses kritikája a Nyugat hasábjain jelent meg 1916. július 16-án. Ady Babitsról mint háborúellenes, az embertelenség ellen harcoló bajtársáról szól beszél e versben:

Öntött szavak, kik egyre olvadóbbak,
Barátom és én lelkem szavai,
Be jó lenni és rejtve lenni jónak
S nem gyilkos ágyút hizlaló vad ércnek,
De a sümpölygő aljak fölött: bércnek.
[...]
Szép könyv, talán ha csak a keveseknek
Tetszenél ma: dicsőséged s bajod,
De sorsot ennél mégse hiszek szebbet:
Öntött szavak, kik egyre olvadóbbak,
Szálljatok szét jószágokként a jóknak.¹⁸

Ady temetése óriási politikai visszhangot keltett. A Nemzeti Tanács által a változások eszmei előkészítőének tekintett Adyról kevesen mondtak személyéhez, pályájához méltó búcsúbeszédet. A *Nyugat* munkatársai és a közvetlen barátok nevében Babits Mihály búcsúzott a halottól. A „politikai zsvajon keresztül”¹⁹ áttört Babits temetésén elhangzott beszéde, mely már ekkor Ady valódi értékeire igyekezett rámutatni:

A Nyugat íróinak nevében búcsúzom tőled. Ady Endre! Búcsúzom tőled mind-azok nevében, akik hozzád a magyar irodalmi életben legközelebb álltunk: a hadsereg tisztteleg az elesett vezér ravatala előtt! [...] A te pályád úgy mutatott utat előttünk, mint a biztos, kincses ér a bányász előtt messze tárnákba, s oly bizalommal néztünk az arcodra... te merész kapitány! [...] most egyszerre fölkerültél, elérhetetlen magasságba valamennyiüinktől, a nagy magyar Olympusra, ahol Petőfid, Csokonaid, Vörösmartyd fogad és üdvözöl, és ott fogsz ezentúl járni és ragyogni földi szemünkbe; a halottak élén! [...] Nem: most az igazi fényesek táborában vezérekdsz örökre, és nem vagy többé senkinek alázas, ki voltál itt lenn is

Kevély szabad magyar, királyi gőgű,
De fajod, néped és a fényes álmok
Hódoló, harcos, hős alázasossal!

[...] Vezér! nézz bennünket: a tieid vagyunk, egy részed él bennünk és csírázik, a te halhatatlanságod mibennünk indul el hosszú útjára.²⁰

---

¹⁸ ADY Endre *Őszes...*, i. m., 886.

¹⁹ BABITS Mihály, *Tanulmány Adyról*, Nyugat, 1920/3–4, 128.

²⁰ GÁL István, *Babits Mihály*, Bp., Argumentum, 2003, 384.

A gyászbeszéd soraiban érezhető Babits megrendültsége, emellett Ady irodalmi, szellemi vezető szerepének hangsúlyozása politikai szerepével szemben. A ravatalnál elmondott beszédből is kiolvasható az a Babitsban rögvest megfogant gondolat, amely szerint Ady műveit össze kell gyűjteni, azokat értelmező módon feldolgozni és megjelentetni. E kezdeményezés alapmozzanatai közé tartozott a *Nyugat* második Ady-száma (1919/3.). Babits e szám vezércikkében is folytatja Ady halhatatlanságának, tehetségének, kivételességének leírását. Sorai itt sem üres szólamok, szavaival nem hajbókol, hanem őszinte gyászát és nagyrabecsülését fejezi ki „a legnagyobb magyar költő előtt.”²¹

Az 1919-es Ady-szám nem tartalmazza sem a ravatali gyászbeszédet, sem az ekkor szavakba öntött ódát. Az ismert búcsúbeszéd szövegéhez érdekes adalékként szolgálnak a babitsi kéziratföredékben olvasható sorok:

Engedtessek meg a szerkesztőnek, hogy szerényen meghuzódjon, itt a füzet végén, s <...> |:ebben a pár:| sorban. Az egész magyar Irodalom Koszoruját gyűjtötte össze e Nagynak sírjára: milyen szegény virágot tudna ő most még ehhez Kötözni!²²

Az említett „füzet”, amelyhez Babits e kéziratban maradt utószót fogalmazta, a *Nyugat* második, 1919-es Ady-száma. Azt, hogy Babits Ady halála és temetése után fogalmazhatta meg e sorokat, igazolja a kézirat folytatása:

Mit mondhatnék <...> még Adyról, ujat és enyémet? Ami <...> önkénytelen kifakad belőlem, az első fájdalomra, s a megdicsőülés első ragyogása láttán, azt elmondtam magam és a *Nyugat* nevében – ott a ravatalnál.²³

A kéziratföredék soraiból a költő olyan őszinte és mély megrendültsége érezhető, amelyet csak egy költőbarát és sorstárs elvesztése válthat ki:

Az én <ajkamra> tollamra nem jön most se szám, se terminus. |:Mint akinek meghalt valakije ki hozzá közel állt: nem gondolhat a fájdalomtól arra hogy az örökségét vegye számon.:| Ady meghalt.²⁴

Babits nem érzi késznek magát Ady költészetének számbavételére, ám *Nyugat*-ban 1920-ban megjelent *Tanulmány Adyról* néhány fontos alapgondolata itt is felmerül. Babits hangsúlyozza Ady irodalmi, szellemi vezető szerepét. A kéziratföredékben a költő az aláhúzott „tanulmány” szóval Földessy Gyula Adyról szóló első nagy tanulmányára, az *Ady Endre: Tanulmány és ismertetés* című írásra utalt, amely 1919-ben látott napvilágot a *Huszadik Szá-*

---

²¹ *Uo.*, 389.

²² A kéziratról készült felvételt lásd a tanulmányom végén található mellékletben, a 2. képen.

²³ *Uo.*

²⁴ *Uo.*

szad lapjain. Babitsot az Ady halála miatt érzett fájdalom nem egy értekezés, tanulmány megírására készítette. A kézirat következő soraiban például Babits 1919 februárjában született *Ady* című költeménye fedezhető fel:

Dicsérni még Adyt? Ó istenem, ha az Ő szavaival dicsérhetném – mintahogy hegyek, mezők és tengerek dicsérik a Napot, azzal a fényvel, amit maga a Nap adott nekik! Csak így lehetne Dicsérni <Adyt> igazán.²⁵

A költeménybe beépített sorok és a prózában megfogalmazott gondolatok meglelhetőek a későbbi versben:

surrant volna a fényes hómezőkön,
mint holt vitéz fekete paripán –
oltár előtt mi, fölemelt kehellyel,
válhatatlan nézünk a Tünt után!

Mint gyászoljalak, hogyan dicsérjelek,
ha kölcsön nem veszem a te szavadat?
Hogyan dicsérhetik a napot a rét, a berek,
erdőt, rőt ormok, puszták és tengerek,
ha nem avval a sugárral, amelyet
a Nap ad nekik, maga a Nap?²⁶

A versekkel megvalósult lírai párbeszédet Babits *Ady* című költeménye zárta. A versből kiolvasható alapgondolatok felismerhetők a *Tanulmány Adyról* című munkájában is. Babits nyomatékosítja, hogy Adyt legérzékletesebben, legkifejezőbben saját szavaival, saját fényével lehet elbúcsúztatni, és e versben is szól Ady eszméjének halhatatlanságáról.

Ady világába behelyezkedve, költészetét értelmezve kell feldolgozni irodalmi hagyatékát, a gazdag hagyatékot, amit ez a költőóriás maga után hagyott. Babits Adytól eltérő alaptermészetével is pontosan értékelté költőtársa szerepét és jelentőségét. Költeményeihez és Ady személyéhez való értő hozzáállásának fontos lépcsőfoka volt a *Tanulmány Adyról*.

Az Ady-tanulmány sorról sorra

Babits a *Nyugat* 1920/3-4. számában közölte a *Tanulmány Adyról* című írását. Munkájában minden olvasót, irodalommal foglalkozót Ady világának felfedezésére, kincsének megismerése és arra biztat, hogy mindezt politikától, előítéletektől mentesen tegye meg. Emellett mélyreható kritikai elemzés alá

---

²⁵ A kéziratról készült felvételt lásd a tanulmányom végén található mellékletben, a 2. képen.

²⁶ Uo. (A szövegrészt lásd még: BABITS Mihály, *Ady Endrének, i. m.*, 2007, 572.)

veti Földessy Gyula Adyról szóló tanulmányát, az *Ady Endre: Tanulmány és ismertetés* címűt. Földessy Ady közeli baráti köréhez tartozott, verseinek rajongója, és 1921-től verseskötetinek gondozója volt. Életpályájára lényegi hatást tett Ady és költészete: tanulmányaiban verseit kommentálta, szimbólumait elemezte. Ezt teszi már legelső Ady-cikkében is, mellyel Babits polemizál. Babits Mihály *Tanulmány Adyról* című munkája ebből a szempontból tehát az Adyról megfogalmazott gondolatai mellett a költő életművével kapcsolatos csúsztatásokra való rávilágításként és ezek egyfajta összefoglaló jellegű bírálataként is értelmezhető.

Az 1900-as évek elejére jellemző modernizációs folyamatok – ahogy ezt már tanulmányom elején kifejtettem – magukban foglalták a közélet több területének megújítását. Ady Endre az irodalomban verseivel, a sajtóban cikkeivel, valamint a nyilvánosságban betöltött szerepével az új felé törekedett: „ő merész és fájdalmas kézzel belenyúlt ennek az országnak legkényesebb, legmélyesebb problémáiba”²⁷ – írja Babits. A modernizációt sürgetők csoportja – és köztük Ady is – messzebb látott a századeleji mindennapokat érintő, csupán politikai érdekeltségűnek beállított problémáknál. Az ország gondjainak gyökerét ennél mélyebben keresték, a kor problémáit pedig szerteágazóbbnak látták.

Babits tanulmánya tartalma szerint több részre osztható: szól Adyt ért vádakról és megcáfolja ezeket, beszél Ady egész költészetét átfogó, Dantéhoz közelítő szimbolizmusáról, és aprólékos pontossággal kitér Földessy Ady költészetét elemző munkájának tévedéseire is. Ady szimbólumvilága egész költészetét átszövő, bizonyos alakjaival, motívumaival visszavisszatérő, élő jelenség, mely elsősorban saját életének szimbolikus voltából, tulajdonképpen magából Adyből fakad, és ezért lefordíthatatlan. Babits Adyt e vonatkozásban Dantéhoz hasonlítja: állítja, hogy Dante is ilyen mély, saját életében gyökerező szimbólumokat hozott létre. Fontosnak tartja még Babits Ady szimbolikájának metafizikai vonásait:

az ő metafizikája egyszerűen minden dolgok szimbolikus voltának nagy érzése; elsősorban a saját élete szimbolikus voltának érzése: ez a metafizika nem halványítja; hanem még növeli az Élet fontosságát. Az élet maga a nyelv melyen a Titok beszél: más nyelven az Ady-titkok nem tudnak beszélni. Így itt minden szó ezé az életé. <...>.²⁸

A szimbólumok, a metafizikusság és az élet egybefonódik és egymással egybefonódva értelmezendő Ady költészetében.

---

²⁷ Uő, *Tanulmány Adyról, i. m.*, 128.

²⁸ A kéziratról készült felvételt lásd a tanulmányom végén található mellékletben, a 4. képen.

Az Adyt leggyakrabban ért rágalmak egyike „hazaárulása” volt. A verseiből tévesen levont következtetéseket látszott erősíteni az is, hogy 1915 után a már súlyosan leromlott egészségű költőt többször is katonai szolgálatra hívták be, aminek ő betegségei miatt nem tudott eleget tenni, és ezért felmentést kapott. Az elvakult nemzeti előítéleteket valló folyóiratok visszata-
szító stílusban támadták őt. Babits kifejti, hogy Adynak nincs miért bocsá-
natot kérnie, hiszen sosem cselekedett hazája ellenében, így a sárral
dobálódzók szót sem érdemelnének, ha

...nem volna szomorúan jellemző adat ez arról, mily hitvány fogalmaik vannak
Adyról a mármá-üvöltők közt még azoknak is, akik verseit dicsérik és utánózzák,
s forradalmas magyar nevét a saját hecc-magyarságuk cégérévé szeretnék hamisí-
tani, mindannak megcsúfolásával, amit Ady szeretett s hirdetett.²⁹

Ady minden mást felülíró létszeretével, életközpontúságával nem fér-
hetett össze az életet eltipró háború világa. Ezzel az életignélssel és há-
borúellenességgel Babits is mélyen azonosulni tudott.

S ezzel az életignélssel megint visszaérkeztünk az Ady-rendszer központjába.
Aki önmagában az életet oly vallásos áhítattal érzi, oly szimbolikusan nagy do-
lognak érzi: az nem a »halál rokona« (mint ahogy egy fiataalkori versben írta, mi-
kor még nem ismerte eléggé önmagát) –, hanem szerelmese minden életnek és
életszerűnek, az élet és továbbélés minden nagyszerű szabadságának. Ha van
Adynak hirdetett igéje, prózában kimondható profécija: ebben van az.

Az Isten: Élet - halleluja! –
S az Életnek sohasincs vége,

– mondja; és másutt ismét:

... Isten: az Élet igazsága
Parancsa ez: mindenki éljen,
Parancsa ez: mindenki örüljön,
Parancsa ez: örömgylkos féljen,
Parancsa ez: mindenki éljen.

És ebből fakad Ady egész emberi hitvallása, állásfoglalása a politikában, szocia-
lizmusa. Szeret minden kultúrát, haladást, szabadságot, mindent, ami az Életet
gazdagíthatja, színesítheti, elevenítheti. És gyűlöl minden elnyomást, minden
szegénységet, minden maradiságot, mindent, ami az élet kiélését akadályozza
vagy lehetetlenné teszi. Ez a kulcsa a Pénzhez szóló himnuszoknak, majd forra-
dalmi verseinek is. Pacifizmusának is ez a kulcsa. A háború rossz, mert az életet
pusztítja, korlátozza, rabbá teszi.³⁰

---

²⁹ *Uo.*

³⁰ *Uo.*, 140.

E fenti idézetben is olyan gondolatokat fogalmazott meg Babits, amelyek közelebb visznek Ady költészetének megértéséhez: feleleveníti Ady két versét, az *Ének a Viszitulán (Vér és arany, 1907)* és *Az Isten harsonája (Az Illés szekerén, 1908)* címűt. Babits arra hívja fel a figyelmet, hogy ez a költő az élet és a szabadság költője, amit műveit értőn, nyitott elmével olvasva megérezhet, hiszen Ady minden sorával erre utal. Ady publicisztikáiban is sokszor tűnik fel a Babits által oly fontosnak tartott léletszeret. Egy helyen így fogalmazott: „A legdrágább a világon az élet, az élet az egyetlen igazság s az élet az egyetlen cél.”³¹

Babits tanulmányának kéziratröredéke egy helyén kapcsolódik *Nyugában* 1923-ban megjelent *Utolsó Ady-könyv* című írásához is. Az ötödik fakszimilén látható első bekezdésben egy betoldás található, melynek helyén eredetileg ez olvasható:

:|küismeretünk kinzó hangjai elől szoktuk – ezt a hangot ma tulkiabáljuk «...» ez is egy módja hogy elnémitsuk. A próféta nevét kiálltjuk s alakját idézzük – gesztusait és pózait, amikkel hangsúlyt adott hajdan szavainak, – s felejtjük, hogy a gesztusok értelmetlen torz képet adnak a szavak nélkül – hogy a póz csak olyan, mint festék, amit <a színész> «...», hogy a lámpák fénye el ne halványítsa.³²

A „gesztus”, a „póz” és a színészként értelmezett költő képe az említett tanulmányban visszaköszönnek, valamint bővebb kifejtésre kerülnek. E tanulmány az Ady-kultusz akkori veszélyes vadhajtásaira figyelmeztet, Ady posztumusz kiadott, *Az utolsó hajók* című verseskötetének kapcsán:

A költő pedig nem primadonna s emlékének nem volna szabad hasonlatosnak lenni egy primadonna emlékéhez. Mást és komolyabbat! [...] A próféta ruháit csókolják s szavait felejtik. A próféta gesztusát idézik. [...] A póz marad, s a póz nem a legbecesebb tétele egy nagy ember életrajzájának. [...] A költő hagyatéka, a költő maga, a nagyszerű oeuvre eltűnik a pózok és frázisok mögött.³³

A tanulmány Földessy írását elemző bekezdéseire kapcsolódik a *Figyelő* hasábjain 1921 januárjában és márciusában megjelent *Megjegyzések Földessy Ady-könyvére* című Babits írás. Babits tizenöt pontban szakszerűen, akkurátusan számba veszi és reagál Földessy meglátásaira. Babits hangneme itt kissé eltér az első írásában tapasztalhatótól, finom iróniával fűszerezi sorait: „Földessy egy helyt arról panaszkodik, hogy én szerénynek nevezem. Visszavonom. Valóban nem szerény. Jobban tenné, ha az volna.”³⁴ Tizenöt

³¹ ADY Endre, *Monna Vanna igazsága*, Nagyvárad Napló, 1903. febr. 7.

³² A kéziratról készült felvételt lásd a tanulmányom végén található mellékletben, az 5. képen.

³³ BABITS Mihály, *Könyvről-könyvre: Az utolsó Ady-könyv*, Nyugat, 1923/24. Forrás: <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00349/10542.htm> (Az utolsó megtekintés ideje: 2013. szept. 20.)

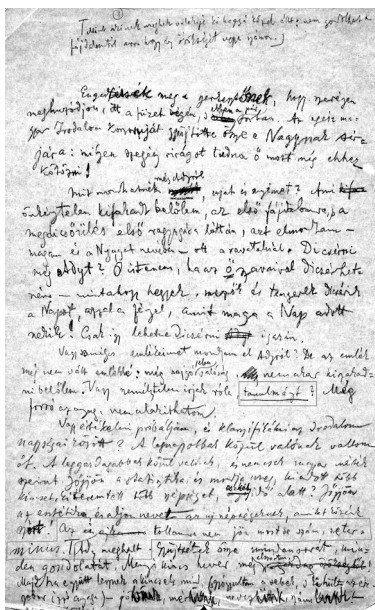
³⁴ BABITS Mihály, *Megjegyzések Földessy Ady-könyvére*, Figyelő, XIV/1, 473.

pontjában Babits kitér az Adyval kapcsolatban felmerült zsenikérdésre, a szimbolizmusra, a versekben található filozófiára, valamint a versek Földessy által készített értelmezésére, mely értelmezés kizárólag a költemények szótagszámából levezetett elméleten alapul.

Babits tanulmányában leírja, hogy Ady alkotásai kortalanok, minden időben relevánsak maradnak, és hogy szuggesztív verseinek értelmezése egy hosszú időt igénybe vevő bányászathoz hasonlítható folyamat: mert verseire, újításaira, ha nem is az 1920-as esztendő jelenében, de valamikor az Ady által is vágyott Holnapban szükség lesz – és akkor majd megértő lelkekre talál. A végsőban pedig Ady halhatatlanságának, egyediségének ad hangot: „Ady versét pedig – mint a Toldi buzogányát – csak bámulják, de forgatni nem tudják többé a törpe utódok.”³⁵

Melléklet

I. Babits Mihály kézírattöredékei Adyról (1919–1927)

³⁵ BABITS, *Tanulmány Adyról, i. m.*, 147.

DÉRI ESZTER*

Gulácsy Lajos nőideálja portréi és írásai tükrében

„...Az ámult
Pygmalion az utánzott testtől gyűl szerelemre.”

(Ovidius: *Átváltozások*, X. könyv)

Pygmalion Cyprus ókori mitológiai uralkodója. Története szerint (amely a 19. század második felétől újabb reneszánszát élte) beleszeretett az általa elefántcsontból faragott nőalakba. Imáit Aphrodité meghallgatta, és életre keltette a szobrot.

A Gulácsy Lajos nevét övező történetek közül az egyik legérdekesebb az, amelyre Bálint Lajos emlékszik vissza:

Valami egzaltált elragadtatással beszélt egy nőről [ti. Gulácsy], akit ő fedezett fel. Szinte áhítatosan, szenvedélyesen részletezte szépségét, néha már a rajongó kielégültségével. [...] Végül azonban rá kellett jönnöm, hogy ez a csodálatos nő egy XIV. századból való kép, általa nem ismert festő műve, melyet valami olasz kisváros múzeumában látott.¹

A történet a Gulácsyt körülvevő „rejtélyek” egy sajátos részletére világít rá. Gulácsy Lajos biográfiája, a hozzá kapcsolódó források és a festő levelei nem egy sűrű szerelmi életet élő művésztől számolnak be, az utókor csupán egy-két szerelmét ismeri.² Portréin és írásaiban ennek ellenére újra és újra megjelennek azok a nőalakok, akiknek verbális és vizuális megjelenésének párhuzamos olvasata kirajzolja Gulácsy – talán sohasem létező – mindig áhított Galateáját.

---

* Déri Eszter a PPKE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskolájának PhD-hallgatója, valamint az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport tudományos segédmunkatársa. Készülő doktori értekezésének témája: *Szöveg és kép viszonya a barokk korban*. Doktori disszertációjának témavezető tanára: Dr. Maczák Ibolya, az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport tudományos munkatársa. A szerző kötetünkben megjelent tanulmányának témavezető tanára: Dr. Kopócsy Annamária egyetemi adjunktus.

¹ BÁLINT Lajos, *Eset és véső*, Bp., Szépirodalmi, 1973, 28–29.

² A Keleti Artúr-hagyatékban talált, Gulácsy által olasz nyelven írt szerelmes levele például egy bizonyos Luisa kisasszony iránti érzéseiről árulkodik. (*Gulácsy Lajos levelei Keleti Artúrnak*, Keleti Artúr-hagyaték, Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Fond 117/352.)

A dolgozat irodalmi és képzőművészeti párhuzamok segítségével azokat az 1903–1906 közötti női portrékat szeretné megközelíteni, amelyeket a szakirodalom elsősorban a preraffaeliták hatásához kapcsol, de amelyek formanyelvükkel, festői megoldásukkal valójában egy egyéni Gulácsy-világot teremtenek; szerkesztésük, valamint a festő ismert itáliai élményei alapján³ bennük inkább a reneszánsz mesterek Gulácsyra gyakorolt, közvetlen benyomásainak tükröit kell felfedeznünk. Az érintetlen nőről alkotott ideának a művész két *Salome*-ábrázolása válik ellenpólusává. Ezek a képek részben kapcsolódnak, részben elkülönülnek a századforduló alkotásain megjelenő *femme fatale*-tól, mindenképpen rokonuk azonban a Gulácsy által nagyra tartott Oscar Wilde és Flaubert azonos nevű hősnőinek.

Bár ezek az összevetések segítik Gulácsy műveinek bizonyos szempontú megközelítését, e dolgozat teljes korpék megrajzolására nem, pusztán olyan részletek megragadására vállalkozhat, amely a monográfiák szélesebb perspektívájú feldolgozásaiban nem kaphatnak helyet.⁴

Emília, Heléna és társaik

Gulácsy monográfusai közül Marosvölgyi Gábor csoportosítja a művész festményeit és grafikáit motívumok alapján. Közöttük a női portrék nyújtják a legtöbb lehetőséget a szöveg–kép összehasonlításra, ezek közül elsősorban két *Emília*-portré,⁵ a *Heléna* című kép és a *Nasi*, illetve az *Emília arcképe*

---

³ Itáliai tartózkodásának mély hatására bizonyítékul szolgálnak azok az utalások is, amelyek a nagy múzeumok egy-egy alkotásának másolására fordított időről árulkodnak. Pl.: Velence, 1910. február 10.: „A szépművészeti accademiában már voltam állandó szabadjegyet kieszközölni az összes képtárak látogatásához. – Valószínűleg fogok valami szép képet itt copirozni...”; *Gulácsy Lajos levelei Gulácsy Lajosnéhoz*, Gulácsy Lajos-hagyaték, Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Fond 124/212. (A továbbiakban leelőhelyekre a Fondjelzettel utalunk.)

⁴ Az utóbbi években Marosvölgyi Gábor monográfiája foglalkozik a művész és író Gulácsyval. MAROSVÖLGYI GÁBOR, *Gulácsy Lajos*, Bp., Mundus, 2008. Korábbi nagyobb, monografikus jellegű összefoglalók: LEHEL Ferenc, *Gulácsy Lajos dekadens festő*, Bp., Amicus, 1922.; SZÍJ Béla, *Gulácsy Lajos*, Bp., Corvina, 1979.; SZABADI Judit, *Gulácsy*, Bp., Gondolat, 1983. A festő legtöbb írását tartalmazó kötet (Szj Béla monográfiája mellett) GULÁCSY Lajos, *A virágünnep vége*, Bp., Szépirodalmi, 1989.

⁵ *Emília* (1.), 1903, jelenleg ismeretlen helyen; *Emília* (2.), 1906, jelenleg ismeretlen helyen; *Heléna* (1.), 1904, magántulajdonban.

című novellák összefüggései. A nőikkel kapcsolatos, kortárs írói sztereotípiákra vonatkozó példák eltérnek attól, amit ezeken a portrékon és a novellákon keresztül Gulácsy művészetében látunk. Képei inkább Juhász Gyula soha el nem ért, éteri Annájával állíthatóak párhuzamba: „[...] éleetlen rózsák, / Örök talányok, édes szomorúság.”⁶

Gulácsy Lajos: *Emília (1)* (1903).⁷

Ezt érezzük az *Emília* láttán is, amelynek figurája a sajátos képkivágásnak köszönhetően sem a néző, sem a mögötte húzódó táj világához nem tartozik szervesen, ezáltal a befogadó számára nem megközelíthető, ugyanakkor az ábrázolt tér sem képes magában foglalni. Gulácsy egyik kedvenc alkotója, Botticelli portréi között is találkozunk e három portréhoz hasonló szerkesztésmóddal: például az 1469-es *Fiatal férfi portréja*⁸ vagy egy *Fiatal portréja*⁹ esetében.

---

⁶ JUHÁSZ Gyula, *Mindig = J. Gy., Összes költeményei*, szerk. PÉTER László, Bp., Osiris, 2002, 178.

⁷ A képet tanulmányomba az alábbi kötetből illesztettem be: MAROSVÖLGYI, *Gulácsy Lajos, i. m.*, 234.

⁸ Sandro BOTTICELLI: *Fiatal férfi portréja*, 1469 körül, Galleria Palatina, Firenze.

⁹ Sandro BOTTICELLI: *Fiatal portréja*, 1490-es évek, Muséé du Louvre, Párizs.

*Sandro Botticelli: Fiatal férfi portréja (1469 körül)*¹⁰

Mindkét művész a szűk képkivágással mellőzi a kezek ábrázolását. Azonban míg ez a vonás a reneszánsz képeken egy fajta távolságtartást eredményez, Gulácsy alakjai e megoldással és az impresszionisztikusabb ecsetkezeléssel szinte lebegnek, távolságtartásuk helyébe inkább az éteri kerül.

Háttérként a képeken és a szövegekben egyaránt megjelenik a kert motívum. Gulácsy kert elé helyezi „saját Giocondáját”, *Emíliáját*, később *Helénáját* is festményein, miközben elzártként, titkosként jellemzi azt:

---

¹⁰ A képet tanulmányomba az alábbi helyről illesztettem be: Web Gallery of Art (www.wga.hu).

Gulácsy Lajos: *Heléna (1)* (1904)¹¹

Ott a lehajló lombozatú fák alatt, magába zárt kedélyű mélaságban, egy márciusi napnak gyöngyös reggelén Giocondának víziója támad. [...] Kit csókolt meg ekkor könnytelen szemekkel, kit várt minden alkonyon a régi kertben? Ott az elzárt titkos rejtekúton, mely a monostor mellett vonul végig hosszan[...]¹²

A zárt kert, a *hortus conclusus* a középkorban Mária szüzességére utalt, amely így megkérdőjelezi a modellek kapcsolatát a preraffaelita nőképpel, melyben még a tisztaságot sugalló szemek és az érzéki ajkak ambivalenciájával találkozunk. Gulácsy éteri alakjaiból hiányzik ez a kettősség, és csak a elérhetetlenséget húzza alá, például az alábbihoz hasonló szövegrészekkel:

Nem láttad soha: – hiszen nem létezett.

Nem álmodtad: – mert nem képzelet.

Nem formálhattad márványba: – mivel testetlen testi vágyakból van összeróva...¹³

Az *Emília* második változata a *Szőke nő fehér ruhában*,¹⁴ mely az előbbihez hasonlóan nem a modell öltözetében és nem a festésmóddal idézi a reneszánsz hatást, hanem a derék feletti képkivágással.

---

¹¹ A képet tanulmányomba az alábbi kötetből illesztettem be: MAROSVÖLGYI, *Gulácsy Lajos, i. m.*, 236.

¹² GULÁCSY Lajos, *Álmok egy alvó tarlaton* = SZÍJ, *i. m.*, 128.

¹³ UŐ, *Beszéd egy ismeretlen műremekről* = Uo., 166.

¹⁴ *Szőke nő fehér ruhában*, magántulajdonban.

Gulácsy Lajos: *Emília (2)* (1906)¹⁵

Ha nem vennénk figyelembe Gulácsy novelláit vagy a címadást, ez a nőalak éppen annyira lehetne a nővé ért *Emília arcképe* című novella hölgyé cseperedett Millije.¹⁶

Ennek az ideálnak hódol a *Nő virágzó ággal* is,¹⁷ mely kompozíciójában és festésmódjával is a leonardói portréhoz kapcsolható.

---

¹⁵ A képet tanulmányomba az alábbi kötetből illesztettem be: MAROSVÖLGYI, *Gulácsy Lajos*, *i. m.*, 140.

¹⁶ „A nyakán még ott volt az ócska, patinás bársonyszalag.” Gulácsy Lajos, *Emília arcképe* = Szíj Béla, 1979, *i. m.*, 41.

¹⁷ *Nő virágzó ággal*, 1904–1905, magántulajdonban.

Gulácsy Lajos: *Nő virággal* (1904–1905)¹⁸

A 20. századi festő a háromnegyed profillal kissé jobban kicsavarta modelljét, de a Leonardót megelőző időkhöz hasonlóan¹⁹ a nő nem fordul teljesen felénk, így tartva távolságot a nézővel, mégsem érezzük, hogy a festő megmerevítette volna modelljét. A komolyság és a mosoly árnyalatai között játszó ajkak egyértelműen utalnak arra a kísérletre, amelyet Gulácsy a *Mona Lisa*, az „utolérhetetlen mű” másolásának apropóján írt egy 1907-es levelében: „egész nap dolgoztam a mosolygó, mégis szomorú száj megfestésén”.²⁰

A kép csipkebogyó ágát a keresztény szimbolika Mária szüzességével hozza összefüggésbe: az égő csipkebokor a szüzességre, a szeplőtlen fogantatására és a Megváltó jelenlétére utal.²¹ Ezzel újra elérkezünk Gulácsy idealizált nőalakjához, mely tiszta és a naiv, mellőzi a századforduló erotikus töltetét, ahogyan írásban megfestett Nasija és Emíliaja is. Az irántuk táplált

---

¹⁸ A képet tanulmányomba az alábbi kötetből illesztettem be: MAROSVÖLGYI, *Gulácsy Lajos, i. m.*, 276.

¹⁹ Vö. TOLNAY Károly, *Megjegyzések a Mona Lisához* = Uő, *Teremtő génuszok*, Bp., Gondolat, 1987, 56.

²⁰ *Gulácsy Lajos levele édesanyjához*, Como, 1907. aug. 20. (*Gulácsy levelei Gulácsy Lajosnéhoz*, Gulácsy Lajos-hagyaték, Fond 124/212.)

²¹ *Szimbólumtár*, szerk. PÁL József, ÚJVÁRI Edit, Bp., Balassi, 2005.; *A keresztény művészet lexikona*, szerk. Jutta SEIBERT, Bp., Corvina, 2004.

vágyakozás pusztán lelki, fizikai beteljesülést nem ad, de – mint Juhász áhított szerelmei – annál értékesebb.

A csipkebokor 20. századi jelentéskörének egy példája Tóth Árpád *Esti sugárkoszorú* című, 1923-ban írt verse. A költő hitvesét a „dolgok esti lélek-vándorlásában” érinthetetlen, égi burokba vonja, és a nő „egy isten” inkarnációjává válik csipkebokor-alakban.

[...] Titkok illata
Fénylett hajadban s béke égi csendje,
És jó volt élni, mint ahogy soha,
S a fényt szemem beitta a szívembe:
Nem tudtam többé, hogy te vagy-e te,
Vagy áldott csipkebokor drága tested,
Melyben egy isten szállt a földre le,
S lombjából felém az ő lelke reszket?²²

A csipkebokor itt is az istenivel, a biblikus jelentéssel áll kapcsolatban. Gulácsynál a növény ága a lány mögötti templomtorony kiegészítésével a mély ruhakivágása ellenére is a tisztaság, a naiv szépség képévé válik.

A reneszánsz portrék nagy részének egyik funkciója a személy társadalmi státuszának reprezentációja, amelynek eszköze a díszes viselet, a gazdag ruhák, ékszerek, divatos hajviselet megfestése volt. *Gioconda* időtlen tekintét azonban nem veszik körbe ezek az elemek, ahogyan Gulácsy 1905-ös portréját sem. Kezein nincs gyűrű, nyakában egyetlen medált, láncot sem látunk, hajában sincs arany dísz. „Képzeltetek egy nőt mindezek nélkül, de átszellemülve a szelídség szomorú fenségétől, mely glóriát von köréje.”²³ A képre tekintve egyértelmű, hogy az általa annyira csodált *Giocondát*, vagy legalábbis az önmagában róla szőtt ideát eleveníti fel a *Nő virágzó ággal*. A benne rejlő nőideál mindenképpen adalékul szolgálhat a festő-író művészetében megálmodott „szerelmei” képéhez.

A reneszánszhoz való visszatérés nem pusztán a formában merül ki. Gulácsy Lajos írásaival összevetve érthető meg az a szépségfelfogás, melynek központi gondolata szerint a belső szépség, a gondolatok nemessége összefügg a külső szépséggel.

A műfaji, stílári és gondolati múltidézés azonban nem menekülést jelent egy vágyott korba, szépségeszménybe vagy a múltba. Míg például a histo-

---

²² TÓTH ÁRPÁD, *Esti sugárkoszorú* = T. Á., *Összes művei I.*, Bp., Akadémia, 1964, 164.

²³ GULÁCSY LAJOS, *Nasi* = SZÍJ, *i. m.*, 1979, 149.

rizmusban a régebbi korok iránti tiszteletet nagyrészt a témák fejezték ki, Gulácsy Lajos képei nem pusztán témájukkal árulják el a művész rajongását. „Nem néztem, hogy ez vagy az a kép mit ábrázol, nem érdekelt a tárgya soha, mindig inkább az a hang, mely a dolgokból kiárad [...]” – írja Gulácsy is.²⁴ Gyakran foglalkozott ugyan Dantéval, Beatricéval, Paolo és Francesca da Rimini történetének feldolgozásával, de ez nála egy fajta visszaemlékezést, hol fájdalmas, hol nosztalgikus megidézést jelent.

A múlt emlékek sora Gulácsy munkásságában: az olvasott, tudni vélt vagy képzelt dolgok emlékképpé szublimálása. A régi korok légrétege olyan hatás számára, amelyet saját emlékként, a mindennapi élet rágyakorolt benyomásaként érzékelt, ahogyan a hétköznapi ember a mindennapok eseményeit éli. Írásai és festményei közös gyökerének és az alkotási folyamat megértésének egyik kulcsa ez.

Álom, látomás, „transz”

Gyórfy Gabriella megfogalmazásában jelent meg az a műfaj-meghatározás, amely az *ekphraszisz* megújítását látja a festő „novelláiban”.²⁵ E fogalommal a tanulmány szerzője valóban arra tett kísérletet, hogy a művészettörténeti látásmódot az irodalmi eszközökkel egészítse ki, azonban a szecesszió művészeti és irodalmi témáinak, az álmok, a vízió századfordulós motívumainak ismerete megkérdőjelezi e fogalom alkalmazhatóságát.

Az *ekphraszisz*²⁶ manierista példájában, a padovai Doni *Le Pitture* című munkájában elképzelt festmények leírásával találkozunk. A képek allegóriákat ábrázolnak egy fiktív kastély fiktív gyűjteményében. Ajánló levelében a szerző a következőket írja:

[...] a költő olyan festő, aki beszél, a festő pedig költő, aki ecsetet tart a kezében.²⁷

---

²⁴ GULÁCSY Lajos, *Művészetről, i. m.*, 130.

²⁵ GYÓRFY Gabriella, *Szó- és képviszonyok Gulácsy Lajos prózájában*. Forrás: A C3 Alapítvány internetes oldala: <http://www.c3.hu/~prophil/profi052/gyorffy.html> (Az utolsó megtekintés ideje: 2013. okt. 2.).

²⁶ A fogalomról: DANIEL ARASSE: *Ars memoriae és vizuális szimbólumok: a képzelet kritikája és a reneszánsz vége = Az ikonológia elmélete: szöveggyűjtemény az irodalom és a képzőművészet szimbolizmusáról*, Szeged, JATEPress, 1997, 117.

²⁷ DANIEL ARASSE: *Ars memoriae...*, *i. m.*, 117.

Közel áll e 16. századi hitvallás témánkhoz, Gulácsy azonban mindenemű alkotást az álmokat, a látomásokat követő gondolatmenettel vezet be:

Minden ember álmodott és tudja, mi az álom. Képeket lát, melyek fátyolozottak és egymással összekapcsolódók, egyik áthúzódik a másikon [...]. Reminiszcenciák, dalok káprázatok, emlékek, vibrációk, melyek az életszerűségtől teljesen távolállók.²⁸

Gulácsy képeinek, írásainak jellemző címadása (káprázat, dal, fohász, emlék, vízió, mese) bizonyítja, hogy az írásában említett álmok, reminiszcenciák, dalok, káprázatok, azaz az álmok formái számára a művészet forrását jelentik.

...a művész tépelődjön, tervezzon, hasonlítson össze és gondolkozzon a miként fölött, de ezt a tépelődést és küzdést mellőzze, ha dolgozik. Ilyenkor ne legyen magánál. Ilyenkor legyen teljesen transzállapotban, éppen úgy, ahogy egy örület vagy delíriumban lévő elövesz valami hatás és ez hatalmában tartja, úgy a művész is legyen önkívületi állapotban és izolálva mindentől.²⁹

Az *ekphraszisz* fogalmának használata helyett érdemes e „transzállapotról” beszélnünk, amikor írásait festményeivel próbáljuk összekötni. A művész nem képzelt festmények leírására törekszik, sokkal inkább a valóságos világ ábrázolására tesz kísérletet. Ez a valóság pedig az alkotás pillanatában az a szinte definiálhatatlan állapot, amelyet hétköznapi szókincsükben álomként, látomásként vagy vízióként ismerünk.

Gulácsy Lajos az alkotást élte meg álomként, amelyben nem egyedülálló a kortárs művészek között. A századfordulón fogalmazódik meg Magyarországon a nem látható világ prezentálása, a mese, az álom, a látomás, a képzelet és az emlékezés mibenléte és szerepe a képalkotásban.³⁰ Emellett a műfajok többé nem témához kötöttek, inkább ahhoz a szabad alkotófolyamathoz, amely Gulácsy fenti megfogalmazása szerint az ún. „önkívületi állapot”.³¹ Éppen az önkívületi folyamatok „belső történései” által rokon az alkotói folyamat az álommal: a belső történések, az álomszerű vízió az alkotással egyszerre születik meg és bontakozik ki.

---

²⁸ GULÁCSY, *Művészetről*, i. m., 130.

²⁹ Uo.

³⁰ Vö. KESERÜ Katalin, *Mese, látomás, álom a magyar művészetben 1890–1920* = Uő, *A századforduló*, Bp., Kijárat, 2007, 147–171.; és Katalin KESERÜ (a cura di) *Sogni dipinti, Favola, visione e sogno nell'arte ungherese 1890–1920*, Roma, Accademia d'Ungheria, 2005. gennaio 18 – febbraio 18.

³¹ KESERÜ Katalin, *Mese, látomás...*, i. m., 150.

Az álom és a művészi folyamat „transzállapotának” kapcsolata, azonos-sága magyarázhatja Gulácsy művészetében azokat a témákat, amelyek meg-jelentek mind írásaiban, mind festményein. Az *ekphraszisz* fogalma helyett e dolgozat ezért az író-festő életművét inkább e művészetfelfogás, a század-előre jellemző gondolkodás felől közelíti. Festményei nőalakjait ugyanaz az álomvilág, az alkotás folyamatával együtt járó önkívületi állapot ihleti, mint novellái hősnőit.

Nasi, Emília arcképe és Eugénie

Reminiszcenciák, visszaemlékezések azok a történetei is, amelyeket a leonardói sfumatóhoz hasonló ködös, fátyolos képpel vezet be. „Nasi vak leány volt”, de míg ő a szépben nem gyönyörködhetett, ő maga volt a szép. Gulácsy nem írja le a nőt, de sokat sejtet külső jegyeiről:

Nem tudta, hogy szép – bár csodálatosan szép volt, ha hiányzott is belőle a rafinált előkelőség, az a csinált báj, ami leggyakrabban megtízszerezi a nő szépségét.³²

Leonardo örök mosolyú Mona Lisájával kapcsolatban is erről az egyszerűségről beszél. (Így kapcsolódik össze Nasi története a *Nő virágzó ággal* című portréval is.)

Erősíti Nasi és Mona Lisa azonosítását, hogy a lány jövődöbelije, Fülöp, akit különben soha „nem zavartak meg apró epizódok”,³³ ez a racionálisnak tűnő fiatalember, akinek egyetlen ideálja tanulmányának tárgya, Gioconda lehetett, első látásra beleszeretett a vak lányba.

A világ minden kincsét szeretné Fülöp Nasira halmozni – a szerelem is egy különös szép utáni vágy.³⁴

A mesterkéletlen, egyszerű szépség ideállá emelésének magyarázata, hogy a női szépség Gulácsy számára nem egyszerűen fizikai élményt jelent, hanem elsősorban a belső szépség külső ragyogását. Ez magyarázhatja a művész Eugénie Grandet iránti rajongását.³⁵

---

³² GULÁCSY Lajos, *i. m.*, 133.

³³ UÓ, *Nasi*, *i. m.*, 148–149.

³⁴ *Uo.*

³⁵ Vö. pl.: MAROSVÖLGYI Gábor, *i. m.*, 89.

Eugénie nagy volt és erős, így hát *épp az hiányzott belőle, amit a tömegzés csinosnak tekint.* [...] az ily szépséget inkább csak a művészek kedvelik. A festő, aki Mária mennyei tisztaságú alakjához választ földi modellt, nyomban felfedezné Eugénie arcának vele született öntudatlanságában is fennkölt vonásait, nyugodt *homloka mögött megpillantaná a szeretet világát,* s a szemek metszésében, a pillák mozgásában azt *az isteni elemet,* amelyet szavakkal meg sem lehet határozni. Az ilyen ritka mintaképpért rajongó festőművész minden nőn oly szerény és büszke nézésű szemet keres, amilyent Raffaello festett először, oly szűzies vonásokat, amilyenekkel a természet szeszélye ajándékoz meg egyeseket – *ámbar e vonásokat megtartani vagy éppen megszerezni csakis szemérmes keresztényi étellel lehet.*³⁶

Erre az egyszerűsége, a tiszta szívből eredő szépségre emlékszik Gulácsy is Milli kapcsán:

Milliből ma már nagyon kevés van Emíliában. Tekintetében alig maradt valami abból az igénytelen egyszerűségből, mely annak előtte [...] kissé falusias félénkséget kölcsönzött vonásainak.³⁷

A realista író Gulácsy modelljeire gyakorolt hatása Nasi jellemzésében válik egyértelművé:

Öltözte kifejezte lelkivilágát, azt a giocondai nyugalmat, mely párosul Grandet Eugénie szolid naivitásával. Megjelenése megindította a lelkeket.³⁸

A művészt tehát a külső és a lelki szépség együttese bűvölte el – saját, a múzeumok, és az irodalom modelljeiben egyaránt.

Gulácsy nőideálja megtestesíti mindazon erényeket, amelyek a reneszánsz kor elvárásai voltak a nemes hölgyekkel szemben,³⁹ és amelyek visszafogottságot, szerénységet, ugyanakkor műveltséget és a művészetek terén való jártasságot kívánták. Nem pusztán formai, stílári jellemzők kapcsolják tehát az író-festő e korai, női portréit az általa rajongott quattrocentóhoz, hanem azok a gondolatok is, melyeket a Ficino-tanítvány Baldassare Castiglione a következőképp foglalt össze:

A jóság és a szépség valaminő vonatkozásában egy és ugyanaz, főképp pedig az emberi testekben, amelyeknek szépségéhez szerintem legközelebb áll a lélek szépsége, mely részese ama valódi isteni szépségnek, amely megnesemesít és szépít mindent, amit érint.⁴⁰

---

³⁶ Honoré de BALZAC, *Eugenie Grandet*, Bp., Európa, 1967, 60. (Kiemelések tőlem: D. E.)

³⁷ GULÁCSY Lajos, *Emília arcképe* = SZÍJ Béla, 1979, *i. m.*, 141.

³⁸ UÓ, *Nasi, i. m.*, 151.

³⁹ Vö. Jean DELUMEAU, *Reneszánsz*, Bp., Osiris, 1997, 337.

⁴⁰ *Uo.*, 339.

A *hortus conclusus*-szimbolika és a „virágzó ágat” tartó lány csipkebokor ágának tóth árpádi értelmezésének segítségével Gulácsy Galateái Mária tisztaságát idézik, aki a közékorban „új Éva”, az Éden még büntelen, tiszta királynője. Kiegészíthető Gulácsy a szecesszió vagy a preraffaelita képekből levezetett nőideáljának képe, ha azt azokban a megelőző korszakokban keressük, ahol még él a bibliai nőalak, ahol „a férfi és nő horizontális összetartozása az Isten és ember vertikális összetartozásával válik a teremtett világ legmagasabb minőségévé.”⁴¹ A Gulácsy művészetében megfogalmazott ideál erről az édeni viszonyról, de sokkal inkább a természet és az isteni harmóniájának újrafelfedezéséről szól. Ennek hangsúlyos, de pusztán egyetlen szegmensét megjelenítő motívuma Gulácsy korai portréinak ideálja.

Az ideál ellenképe: a Salome-téma

A szecesszió egyik legkedveltebb témája Salome.⁴² Bibliai története⁴³ szerint Heródes Antipasz elfogatta Keresztelő Szent Jánost, majd börtönben őriztette. Születésnapján azonban olyannyira elragadta felesége, Heródiás lányának tánca, hogy jutalmul bármit megadott volna neki. „Az pedig anyja unszolásának engedve így szólt: »Add nekem egy tálon Keresztelő János fejét.« A király elkomorodott, de esküje és a vendégek miatt megparancsolta, hogy teljesítsék kérését.”

Gulácsy Lajos 1906-ben írja édesanyjának: „A Louvreban copirozok [!] egy Luini-képet, igen nagy gonddal és szeretettel.”⁴⁴ A Louvre tulajdonában lévő egyik Luini-kép témája pontosan Saloméhoz kapcsolódik,⁴⁵ és az 1907. március 27-én megnyitott, Márffy Ödönnel közös kiállításának katalógusában Gulácsy Lajos képei között is szerepel egy *Salome Luini után* című tétel. Jellemző, hogy a korábbi korok Salome-képein a történet két ábrázolt jelenetre bomlik: a reneszánsz és a középkori művészek vagy Salome táncát

---

⁴¹ VÁSÁRHELYI Ilona, *Nőszerepek a Bibliában = Szerep és alkotás, i. m.*, 18.

⁴² GELLÉR Katalin, *A magyar szecesszió*, Bp., Corvina, 2004, 101.; William HARDY, *Art nouveau – Szecesszió – Jugendstil*, Bp., GABO, 1997, 113.

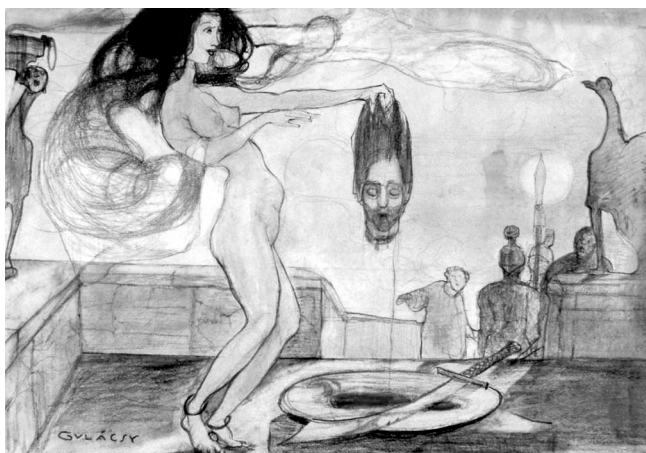
⁴³ Mt 14, 1–13.; Mk 6, 14–29.

⁴⁴ 1906. június 15-én kelt párizsi levél Gulácsy Lajosnénak. (*Gulácsy Lajos levelei Gulácsy Lajosnéhoz*, Gulácsy Lajos-hagyaték, Fond 124/212.)

⁴⁵ Bernardino LUINI: *Salome megkapja Keresztelő Szent János fejét*. Párizs, Musée du Louvre.

festették meg, vagy azt a jelenetet, amelyen már a próféta fejét tartja. A 16. századtól az egyik legkedveltebb ikonográfiai típusú válnak azok a festmények, amelyek egyedül Salomé-t ábrázolják az ezüst tálon tartott fejjel.⁴⁶

Gulácsy Lajos Mária tisztaságát idéző ideáljának ellenpéldája erről az ambivalens szereplőről készített két munka.⁴⁷ Marosvölgyi Gábor monográfiája szerint az első 1908 és 1909 közé keltezhető, a második pedig 1910 körüli.

*Gulácsy Lajos: Salome (1.) (1908–1909)*⁴⁸

A korábbi, vegyes technikával készült mű,⁴⁹ amely profilból ábrázolja Heródiás lányát, mozdulatával a tánc mozdulatait idézi: a lábujjhegyen álló, hajlított térdű nőalak mintha még mindig a zene ritmusának örvényében, az elutasított szerelmes bosszúvágyának bódulatában táncolna. Gulácsy a főszereplőt egy pódiumszerű teraszra emelte, így teremtve távolságot egyrészt a jelenettől megdöbben társaság és a lány alakja, másrészt a kép és a befo-

---

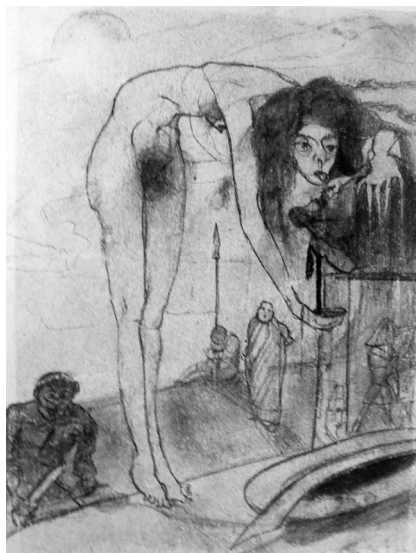
⁴⁶ Például Bartolomeo Veneto e tárgyú festménye (1520 körül, Drezda, Staatliche Kunstsammlungen) vagy Onorio Marinari *Salome*-képe a Szépművészeti Múzeumban.

⁴⁷ Az utoljára Marosvölgyi Gábor kötetében publikált két *Salome*-kép mellett a monográfia írója említést tesz egy lappangó vagy megsemmisült olajfestményről (MAROSVÖLGYI, *i. m.*, 143.).

⁴⁸ A képet tanulmányomba az alábbi kötetből illesztettem be: MAROSVÖLGYI, *Gulácsy Lajos, i. m.*, 270.

⁴⁹ GULÁCSY Lajos, *Salome*, 1908–1909 között, magántulajdon.

gado között. Ez a fajta elrendezés a „pódium” szerepét emeli ki, amely ilyen módon a vesztőpad emelvényét megidézõ, a tragikus hatást fokozó motívummá válik. A szinte monokróm kép színvilágából a kendõ tűnik fel sárgás árnyalatával. Ezen kívül a kép hátsó terében lévõ égitest körüli vöröses atmoszféra emelkedik ki. Az ugyanebben a témában készült második képen⁵⁰ Salome az emelvény szélén, lábujjhegyen áll.

*Gulácsy Lajos: Salome (2.) (1910 körül)*⁵¹

Bal kezében egy szinte felismerhetetlen formát tart, amelyről csak az erőteljesebben kontúrozott orr, száj és szakáll vonalai árulják el, hogy egy test csontja. A kép bizarrságát nem pusztán Salome feltűnően csontos, derékszögbe hajló alakja okozza; a vér, a nap, a lány hajának vörösei mellett a lebegő kendő kékes árnyalata fokozza a rajz belső feszültségét.

---

⁵⁰ Uő, *Salome*, 1910 körül, Magyar Nemzeti Galéria (ltsz.: 4083/9).

⁵¹ A képet tanulmányomba az alábbi kötetből illesztettem be: MAROSVÖLGYI, *Gulácsy Lajos, i. m.*, 271.

Irodalmi párhuzamok

Gulácsy irodalmi kötődését ismerve a képek jegyeinek vizsgálatát újabb szempontokkal gazdagíthatja a korszak legmarkánsabb irodalmi feldolgozása.

Wilde, kiben egy értékes dilettáns mellett egy új da' Vincit [!] vélünk látni, s valóban annyi sajátos archaizmus társul benne egy impresszionisztikus meglátással, hogy ha egészen egyén tudna maradni, határozottan neki nyújtanók a mai irodalom pálmáját [...] ⁵²

– írja egy jegyzetében Gulácsy Lajos az íróról. Oscar Wilde 1891-ban fejezte be *Salome* című, egyfelvonásos drámáját francia nyelven, melynek hatása egyértelmű a századforduló képzőművészetében és a zenében. ⁵³ A berlini társulat (Reinhardt társulata), amely elsők között vitte színre a darabot, 1893-ban Budapesten tartózkodik, így az első Salome-előadások történetében az egyik főszereplő a budapesti Magyar Színház. Richard Strauss ihletője is Oscar Wilde *Salomé*-ja volt, és az ő darabját használta fel 1905-ös, azonos című operájához.

Strauss-t vonzhatta Wilde fantáziával átszőtt története, mely távol állt már az eredeti bibliai történettől, és amelynek kevesek által ismert forrása Flaubert *Heródiás* című elbeszélése volt. Több részlet utal arra, hogy Gulácsy ízléséhez is közel álltak a realista irodalom egyes alkotásai: műveinek gyakran volt témája egy-egy Flaubert-hős, ⁵⁴ kedvelt regényei voltak Balzac *Grandet Eugénie*-je ⁵⁵ és Dickens *Copperfield Dávid*-ja. ⁵⁶ A két *Salome*-kép elemzésekor nem hanyagolhatók el tehát a Flaubert-i forrás részletei sem.

A művek legmarkánsabb jegye a cselekmények időbeli sűrítettsége, amely a tragédia feszültségének fokozását eredményezi. A francia író 1877-es elbeszélése a János lefejezéséhez vezető eseményeket egyetlen nap eseményein keresztül rajzolja meg. A cselekménysűrítés a zárópontot hivatott

---

⁵² Gulácsy Lajos jegyzetei a művészetéről, Gulácsy Lajos-hagyaték, Fond 124/7.

⁵³ CSERNA Andor, *Salome, Strauss Richard zenedrámájának esztétikai és zenei magyarázata*, Bp., Lampel, 1907.

⁵⁴ Például: GULÁCSY Lajos, *Homais úr, a patikus*, 1907–1910 között (pasztell, karton), Magyar Nemzeti Galéria (Ítsz.: 1950-4280).

⁵⁵ Vö. például: JUHÁSZ Gyula, *Gulácsy Lajosnak*, 1922.; és MAROSVÖLGYI Gábor, *i. m.*, 89.

⁵⁶ Gulácsy egy Keleti Artúr számára írott levelében: „Legyen szíves, küldjön postán Stampa jelzéssel valami könyvet, ha lehet, Copperfield Dávidot a drágát.” Majd július 21-én már így üzen: „Igen, igen jól érzem itt magam a Coperfielddel együtt, akit dédelgetek és danczolk a térdemen.” (*Gulácsy Lajos levelei Keleti Artúrnak*, Keleti Artúr-hagyaték, 117/352.)

hangsúlyozni, amely egyben a Flaubert-i és Wilde-i mű közötti különbség esszenciája is. Flaubert munkája ugyanis elsősorban történeti elbeszélés, mely főhősének későbbi, a kereszténység történetében elfoglalt szerepének finom sejtetésével zárul. A francia írónál még alig kap szerepet Salome, és nem merül fel a Szent János és a lány közötti érzelemharc sem. A *Heródiás* azonban érdekes összevetési lehetőség Gulácsy szintén tömör elbeszélői alkotásaihoz.

Gulácsy Lajos-kép megemelt színterét találjuk például Flaubert-nél is:

A vár belsejében oszlopcarnokkal ékes palota volt, tetején terasszal, melyet szikomor jából faragott korlát vett körül; ezen pedig árbócok állottak[...].⁵⁷

Heródiás esti belépőjét pedig így ábrázolja:

A két kőszörnyeteg, mely az Atridák kincsének állataira emlékeztetett, az ajtó két felén mellette állván, hasonlatossá tették az oroszlánjaival körülvevett Cybeléhez; és az erkély magasságáról, serleggel a kezében lekiáltott:
– Sokáig éljen a Caesar!⁵⁸

Az elbeszélés hangsúlyos eleme a Nap-motívum. A politikai és egyéni, pszichológiai történésekre járulékos súlyként nehezedik a hol vörös, hol az udvart forrósító égitest képe. „A hajnal, mely Machaerus mögött emelkedett, vörös fényt terjesztett szét”⁵⁹, és vörös fénye szövi át Heródes gondolatait, majd a benne ébredő vágyat az épp egy ház tetején megjelenő Salome iránt. A Nap megjelenik minden jelenet kezdetén is, egészen a díszes vacsoráig.

Az égitest jelenléte módosítva ugyan, de feltűnik Wilde-nál is, aki a misztikus sejtetés törekvésével módosítja a realista Flaubert nyomasztó, forró égitestének alakját, és helyére a Holdat helyezi. Az alábbi szemelvények csupán néhány példái a művet átfonó motívum alakváltozatainak, amelyek a történések, a szereplők érzelmi fordulatai szerint változnak:⁶⁰

Heródiás apródja: Nézd a holdat! Milyen különös a képe. Mint valami halott asszonyé, aki a sírból száll fel. [...] Szinte úgy látszik, mintha elmúlt, holt dolgokat kutatna [...].⁶¹

---

⁵⁷ Gustave FLAUBERT, *Heródiás (Wilde Salome-jának forrása)*, ford. GÁBOR Andor, Bp., Lampel R. Könyvkereskedése, 1908, 1. (Kiemelés tőlem: D. E.)

⁵⁸ *Uo.*, 40.

⁵⁹ *Uo.*, 1–2.

⁶⁰ Oscar WILDE, *Salome*, ford. SZINI Gyula, Bp., Lampel R., 1907.

⁶¹ *Uo.*, 7.

Salome: Mily jó a holdvilágba nézni! Olyan, mint valami ezüstvirág. Hideg és szemérmes. Mint a szűz szépsége. A szűzé, aki tiszta maradt [...].⁶²

Heródiás apródja: [...] Az ifjú kapitány megölte magát. [...] Jól tudtam ugyan, hogy a hold halottat keres, de nem tudtam, hogy őt keresi. Miért is nem rejtettem el a holdvilág elől!⁶³

Heródiás: Örültek ezek az emberek. Nagyon sokáig néztek a holdvilágba.⁶⁴

A lépésről lépésre mindenkin úrrá lévő szorongás és örület változtatja tehát Wilde holdjának képét, amelytől Heródes így búcsúzik Salome szörnű csókját megelőzően:

[...] oltjátok el a fáklyákat. Nem akarok semmit sem látni, nem akarom, hogy engem lássanak. Oltjátok el a fáklyákat! Rejtsétek el a holdat!⁶⁵

És bár a fejedelem szörnű parancsával egyidejűleg „nagy felhő vonul a hold elé és teljesen eltakarja”, a lány vér ízű csókja után mégis még egy „holdsugár esik Saloméra és megvilágítja”.

A hold, amely végül Salome életével együtt alszik ki a függöny legördülésekor, és amely a dráma folyamán mindig a történetre „reflektál”, vörös udvarával bevilágítja Gulácsy feldolgozását is. Az 1910 körülként datált grafikán a művész az összekapcsolt csoport felé emelte a vörös fényű égitestet, mely színe alapján a lemenő napra utalhatna. Érdekes emellett megfigyelni, hogy bár a felszínes szemlélő a lemenő nappal azonosítaná az égitestet, az eredeti történet alapján Salome táncát a vacsora után adta elő, ezért bizonyos, hogy a festő a számunkra meglepő színnel a vészjósló holdat jelöli. Fogyatozik (vagy lemenőben van), a dráma végén mégis vörösen izzik Wilde-nál is:

Ó, nézd a holdat. Elvörösödött. Piros lett, mint a vér. A próféta igazat mondott.⁶⁶

Bármelyik irodalmi mű került is Gulácsy Lajos kezébe, mindkét forrás tükrében indokolt a későbbi *Salome* égitestének képet uraló jelenléte. Mélyebb, évezredes jelentéstartalma ugyanis a Wilde-i párhuzam ismerete nélkül is a végletekig fokozza a véres fejet csókoló alak mozdulatainak tragikus

---

⁶² *Uo.*, 12.

⁶³ *Uo.*, 19–20.

⁶⁴ Oscar WILDE, *Salome, i. m.*, 28.

⁶⁵ *Uo.*, 45.

⁶⁶ *Uo.*, 35–36.

feszültségét. Izajás jövendöléseinek körében⁶⁷ például a holdfogyatkozás Isten haragjára, a végső időkre utal, amely után az új világban a Hold úgy fog ragyogni, mint a Nap.⁶⁸ Gulácsy vörös „félholdja” a hozzá kapcsolódó képi hagyomány felidézésével egyetlen kép tartalmában fonja össze az ószövetségi próféta, Izajás szavainak ijesztő visszhangját és az újszövetségi próféta bűnbánatra szólító hangjának elnémulását.

E részletek megjelenített vagy felszín alatti elemeikkel elsősorban Wilde művéhez kapcsolják a két *Salome*-képet, a lány mozdulatai azonban már Flaubert érzékletes leírásának impresszióját adják:

Egy fiatal leány lépett be. A *kékes fátyol alól*, mely mellét és fejét takarta, áttetszetek szemöldöke ívei, a fülében levő kalcedonok, bőre fehérsége. [...] Aztán táncolni kezdett.

[...] *Mozdulatai sóhajokat fejeztek ki, s egész valója oly sóvárgó fájdalmat tükrözött, hogy nem lehetett tudni, vajon egy istent sirat-e vagy ölelésétől alél.*

Szempilláit lehunyta, *termete megtört, hasa ronggott, mint a hullámzó tenger, két keble reszketett és arca mozdulatlan maradt* és lábai meg nem állottak. [...] Elhajlott minden oldalra, mint a virág, melyet szellő ingat. Fülében a drágakő ugrált, hátán a selyem színeket játszott; karjairól, lábszáraitól, ruháiból láthatatlan szikrák pattogtak, melyek *felgyújtották a férfiakat*. Egy hárfa kezdett zokogni. A *sokaság* tapssal felelt a hangjára.⁶⁹

Gulácsy első *Salomé*-jének finom mozdulata, kigyóyszerűen hullámzó és meghajló alakja, valamint az őt körülvevő csodálkozók állnak előttünk e sorokban. Az 1908–1909 közötti verzió mozdulatai, a sűrű, fekete haj és az eget közelítő kendő vonalai azt a zenével harmonizáló, lágy, mégis erotikus táncot érzékeltetik, amellyel a realista író művében találkozunk.

A második *Salome*-ábrázolás alakjának mozdulatai is ez utóbbi részlet megdöbbentő elemeinek, az ambivalens jelenségnek, a szemérmes és mégis csábító, egyben riasztó táncnak adnak formát:

A leány kezeire vetette magát és sarkait a levegőbe nyújtva, kézen állva átfutott az emelvényen, mint egy szkarabeusz, aztán hirtelen megállt. Nyaka és gerince derékszöget alkotott.⁷⁰

---

⁶⁷ Feltehetőleg erre utalnak Wilde-nál is Keresztelő Szent János szavai.

⁶⁸ *Magyar Katolikus Lexikon VI.*, szerk. DIÓS István, VICZIÁN János, Szent István Társulat, 1998, 915–916.

⁶⁹ Gustave FLAUBERT, *Heródiás...*, i. m., 40–41. (Kiemelések tőlem: D. E.)

⁷⁰ *Uo.*, 42.

Azt a természetellenes, „görnyedt” mozdulatot látjuk e szavakban, amelyre a második, 1910 körüli *Salome*-kép kapcsán már Marosvölgyi Gábor is felhívta figyelmet.⁷¹

Éppen a tánc motívumában ragadható meg a történet azon szála, amelynek köszönhetően Salome tánca sokszor ugyanazt fejezi ki a középkorban, a reneszánszban, mint a századforduló képzőművészetében, ahol a *femme fatale* típus egyik gyakran ábrázolt alakjává vált. A tánc egyik középkori, egyházi felfogásán keresztül ér össze a két korszak Saloméjének ábrázolási hagyománya: a középkori templomok faragványain kicsavart tagokkal ábrázolt táncosok gyakran az érzéki örömök „elrettentő képviselői” is lehettek,⁷² és a 20. század elejének Wilde által inspirált, az örület küszöbén átlendülő alakja szintén elrettentéssé válik. Az új táncos azonban igazodik az őt alkotó korszakhoz, és nem kizárólag erkölcsi parabolaként, elrettentésként szolgál, hanem a szerelem, az örületig fokozódó vágy szimbólumává válik. Az ókor érzékekre ható illatfelhőjével ezt emeli ki Gulácsy barátja, Juhász Gyula is 1907-es versében:

Nagy négere vállán pihen feje
– Künn hozsannát kiált a csöcselék –
A bíborkárpit megremeg bele
S ő álmatagon lehajtja fejét!

– »Új gyönyör tűzcsóvája kell nekem,
Vesszenek a régi mámorok!
János feje kell! A szép idegen! [...]«⁷³

Oscar Wilde drámájának első angol kiadását Aubrey Beardsley illusztrálta.⁷⁴ A művész egyik első magyarországi kritikusanak, Eisler Mihály József 1907. május 4-én tartott előadása szemléletesen tapintott rá a jellegzetességre, amely távolságot teremt az újszövetségi történet és a kortárs művészek által színezett Salome-alak között: „A nő akar, a férfi nem”⁷⁵, ez a szituáció pedig „minden ízében századvégi konfliktus”.⁷⁶ Ezzel előadása arra az elemre

---

⁷¹ MAROSVÖLGYI Gábor, *i. m.*, 143.

⁷² *A keresztény művészet...*, *i. m.*, 299.

⁷³ JUHÁSZ Gyula, *Salome* = J. Gy., *Összes költeményei*, *i. m.*, 113.

⁷⁴ *Szécsesszjó*, szerk. EPERJESSY László, Bp., Ventus Libro, 2007, 99–104.

⁷⁵ EISLER Mihály József, *Aubrey Beardsley művészete és egyénisége*, Az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum ismeretterjesztő előadása, Bp., 1907, 21–22.

⁷⁶ *Uo.*, 22.

mutat rá, amely miatt a 20. századi befogadó elsősorban szánalmat érez a történet kapcsán. Salome modern feldolgozásában a nő szeret, a férfi nem, de a nő nem tud józanul megküzdeni az elutasított nő szerepével, így a történetbe (Wilde-nál mindenestre) a lány hirtelen lelki zavara vegyül.

Ez magyarázhatja, hogy Gulácsy Lajos nem mond ítéletet: az eszét vesztő, örülettől görcsös lányt szemlélve a befogadót inkább a részvét hatja át a középkor erkölcsi felülemelkedésével szemben. A századforduló Saloméját inkább sajnáljuk: nemcsak az elutasítottság miatt, nemcsak kegyetlen legyilkoltatása miatt, hanem a hirtelen rászálló, akarnok örület miatt is, amelyet sem Eisler, sem Juhász Gyula nem fedezett fel, de amelyet Gulácsy Lajos két *Salome*-képe rendkívüli érzékenységgel és elbeszélői sűrítéssel ad vissza.

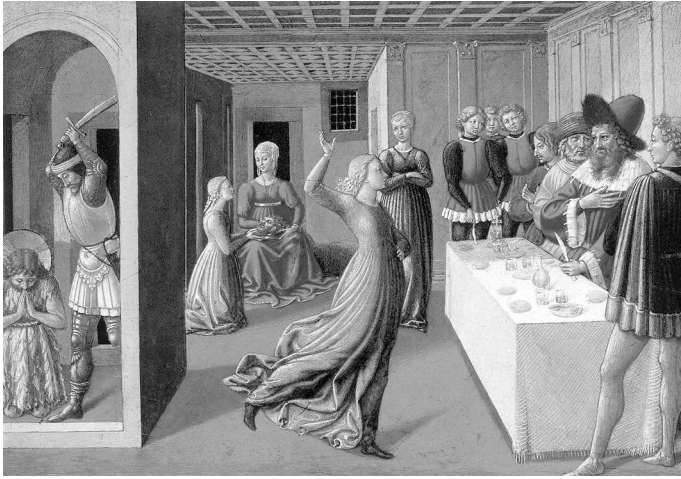
A pszichológiai motiváció képi összefoglalása

Bár Gulácsy Lajos irodalmi művei kapcsán a történetnélküliséget emeli ki a szakirodalom,⁷⁷ képei (elsősorban a Na'Conxypanbeli vagy a kávéházi jelenetei) az alakok gesztusait a képek címével (és esetleg irodalmi hatásokkal) együtt olvasva nem egyszer teljes egész narratívát alkotnak.⁷⁸ Az itt tárgyalt két *Salome*-kép Gulácsy Lajos sajátos képi narrációjának, sűrített elbeszélői modorának különleges példája, amelyen a kompozíció és a cím mondanivalójából a mögöttes irodalmi alap járulékos árnyalataiból születik meg a festő „ellen-nőideáljának” esszenciája.

---

⁷⁷ „Sajnos nincs egységes meséjük; cselekményük meg éppen semmi.” (LEHEL Ferenc, *Gulácsy Lajos dekadens festő*, Bp., Amicus, 1922, 50.)

⁷⁸ Néhány példa: „*Cogito ergo sum*” (*Csapszék a Tökfilkóhoz*); *Olivér megkéri Olivíát*; *Egynapos hó*.

Benozzo Gozzoli: Salome tánca (1461–1462)⁷⁹

Gulácsy Lajos nem egyetlen jelenetet választ a Salomé-t ábrázoló jelenet-típusok közül (ahogyan azt a középkor tette,⁸⁰ elválasztva Salomé-táncát és János fejének átadását), és nem kronologikusan „beszél”, ahogyan tette azt például Benozzo Gozzoli,⁸¹ aki az egymás után következő jeleneteket didaktikus elbeszélőként egymás mellé helyezte, hanem az események minden szegmensét egyetlen, feszültséggel teli pillanatban olvasztja egyé. A művész emellett kiemelkedik a témával foglalkozó alkotók közül azáltal is, hogy az elbeszélői sűrítést Salomé-tettének pszichológiai motivációjában teljesíti ki.

Oscar Wilde drámája az ismétlések erejével fokozatosan építi fel azt a tragédiát, amelyben a hold alakváltozatai a szereplők lelki alkatainak visszatükrözését jelentik. Nem a hold hat az emberekre, sokkal inkább a szereplők látják bele önmagukat és baljós előérzeteiket az égtest éjjeli köntöseibe. Ezen a csapáson követhető Heródes és Salomé pszichés változása, és így válik a tragédia egyetlen körön kívül álló „nyertesévé” Heródiás, aki szerint „örültek ezek az emberek. Nagyon sokáig néztek a holdvilágba”.⁸²

---

⁷⁹ A képet tanulmányomba az alábbi helyről illesztettem be: Web Gallery of Art (www.wga.hu).

⁸⁰ *Magyar Katolikus Lexikon XII., i. m.*, 2007, 540.

⁸¹ Benozzo GOZZOLI, *Salome tánca*, 1461–1462, Washington, National Gallery of Art.

⁸² Oscar WILDE, *Salome, i. m.*, 28

Salomé zavarja Heródes és kéjsóvár pillantásaitól undorodva, saját maga érinthetlenségét érezve így beszél a holdról: „Hideg és szemérmes. Mint a szűz szépsége. [...] Aki nem vetette magát oda a férfiaknak, mint a többi istennő.”⁸³ Aztán megismeri Jochanánt, és a férfi iránti vágya és a visszautasítotttság elkényeztetett tébolya mániákus módjára, ismétlődően tör fel belőle: „Szerelmes vagyok a testedbe, Jochanán!” majd János durva szavai után: „A tested borzalommal van tele. Olyan, mint a rühes teste.” Majd újra: „A hajadba vagyok szerelmes, Jochanán.”, és a visszautasítás után: „A hajad borzalmas. Portól és piszoktól merev.”⁸⁴ Az ismétlés hasonló erővel hat, amikor Heródes kérdésére újra és újra ismétli: „Jochanán fejét kérem tőled” és „Add ide Jochanán fejét”, majd „Add nekem Jochanán fejét!”⁸⁵

A lány, aki mindeddig pusztán szerelmes férfiak passzív ostromoltja volt, akit undorral tölt el mostohaapja, mert alapvetően érintetlenségre vágyik, hirtelen vágyat érez egy valójában zord külsejű férfi iránt. Először tapasztalja a vágyat, először utasítják el, és borzalmas bosszúval fizet – de a mániákus ismétlés annak jele, hogy ezt már nem józanésszel teszi. Ezt jelzi előre Heródes belépője: „Milyen különös ma a holdvilág! [...] Olyan, mint egy örült asszony [...]”⁸⁶

Heródes pattanásig feszült idegekkel reagál minden, a tragédiát előrejelző megnyilvánulásra, miközben ismétlődő rigmusai is zavart elmeállapotáról árulkodnak: „Hideg van itt. Szél lengedez. Nem fúj itt szél?”; és újra: „De ha mondom, hogy szél van... És a levegőben szárnyak suhogását hallom, hatalmas szárnyak suhogását.”;⁸⁷ majd: „Mikor idejöttem, vérbe hágtam és ez rossz jel; aztán hallom valami szárny suhogását, valami óriási szárny suhogását.”;⁸⁸ végül: „Dermesztő szél fúj és hallom... miért is hallom szárnyak suhogását? [...] Metsző szél fúj. De nem, hiszen nem hideg, hanem meleg. Fullaszt.”⁸⁹

A téboly árnyalatait idéző ismétlések jellemzik Szent János kiáltásait is. Wilde leírása nem kímélte, nem szentként ábrázolta, állandó refrénjeivel

---

⁸³ Uő, *Salome, i. m.*, 12.

⁸⁴ Oscar WILDE, *Salome, i. m.*, 17–18.

⁸⁵ *Uo.*, 37–39.

⁸⁶ *Uo.*, 21.

⁸⁷ *Uo.*, 23.

⁸⁸ *Uo.*, 33.

⁸⁹ Oscar WILDE, *Salome, i. m.*, 34.

inkább könyörtelen bíróként aktualizálja a nagy próféták jóslatait, és utasítja el az akarnok Salomé. Például: „Vissza, Babylon leánya! Ne közeledj az Úr kiválasztottja felé!”; aztán „Távozz tőlem. Hallom a halál angyalának szárnyasuhogását a palotában...”⁹⁰.

Az ismétlések összessége teremti meg azt a nyomasztó légkört, amelynek esszenciáját Gulácsy Lajos *Salome*-képei adják. A kép áramütésként szembe-síti a befogadót mindazzal a megdöbbenéssel, misztikummal, szánalommal, melyet a dráma (természeténél fogva) csak fokozatosan érzékeltethet: a kígyószerű mozdulattal Salome szenvedélyes táncát, amelyet bosszúja áraként, már zavart lelkiállapotban lejt; a véres, zilált fejjel a próféta drámabeli ambivalens jellemét; a vörös fogyóhoddal a szereplőről szereplőre átragadó, állandóan erősödő balsejtelmet, a háttér szereplőinek egyik csodálkozó alakjával pedig a Salome meggyilkolására parancsot adó Heródest.

Míg tehát a reneszánsz egyes képei és az irodalmi párhuzamok filmkockaszerűen vetítik elénk a drámai lakoma elbeszélését, Gulácsy már egyetlen mozdulatba olvasztja az egész este feszültségét, és a járulékos motívumokkal élesíti összetett konfliktussá a századforduló művészete által általában csak erotikus tartalommal megtöltött témát.

Következtetés

A reneszánsz képek Saloméi még higgadt, anyjuknak engedelmeskedő lányként nyújtják tálcán János fejét Heródesnek vagy Heródiásnak, és csupán a Wilde utáni művészek fűzik bele a történetbe a borzalmat, annak gyökerét, a „célnélküli kéjre való vágyakozást”. Igaz lehet ez a tartalom arra a Gulácsyra is, aki az 1900-as évek első évtizedének tisztja, éteri alakjait festi meg, akinek hitvallása szerint a művészet „a természetben elrejtve látszó egyszerű, de fennkölt, magasztos lényeknek feltárása”?

Az 1910 körüli Gulácsy-képben több van, mint egy démoni nő bosszúja. Az irodalmi előképek által mind a reneszánsz képek, mind a kortársak között egyedülállóvá válik a téma által közvetített mondanivaló. A festőt nem pusztán (vagy egyáltalán nem) az erosz ragadta meg egy-egy női sorsban, így Salome estében sem. A világirodalomból Grandet Eugénie-t emelte témájá-

---

⁹⁰ *Uo.*, 17–18.

vá, saját írásaiban Emíliákat és Nasikat keltett életre, az utókorra maradt Hamlet-témái között pedig olyan képet találunk, amelyben Ophelia együttérzést ébresztő mosolya már azt a lányt mutatja, aki beleőrült az apja halála miatti fájdalomba. A történet, a történet rejtélye ragadja meg a művészt, és a lelki közösségvállalás jellemzi a tragikus történetek ábrázolásában is. A *Salomé*kban is szükséges tehát ezt az emberi megközelítést felfedeznünk.

Ez a megközelítés sejteti a groteszken túlmutató mondanivalót. Abban az esetben ugyanis, ha elfogadjuk a művész korai „ideálportréi” kapcsán felmerülő transzcendens horizontot, azt tehát, hogy édeni alakjuk által bennük rejlik a természet és az isteni harmóniájának újrafelfedezése, Heródiás lányának ábrázolása „új Évává” válik. Nem pusztán a vétkező, démoni Évává, hanem a férfi és a nő „horizontális összetartozásának” felborulását jelképező, az istenitől eltávolító, az édeni viszonyt megrontó alakká. Az írófestő bár nem okolja Salomét (ahogyan Wilde sem ítélkezik felette), táncát ábrázoló képei a korai női portrékba rejtett édeni harmónia ideiglenes vagy állandó felbomlására adott reflexióvá, az elveszett miatt érzett fájdalom kifejeződésévé válnak.

Összegzés

Pygmalion története abban a korszakban játszódik, amelynek irodalmában létezik még az isteni beavatkozás, létezik még az istenek és emberek közötti viszony, élesen elkülöníthető egymástól a rossz és a jó. Gulácsy Lajos művészetében éppen olyan feketén-fehéren elválaszthatók az általa teremtett világok karakterei, jellemei, mint az egykori görögök mitológiájában. Világa azt a világot idézi, ahol létezik még a mitológia szinte polarizált, egyszerűsített világképe.

A dolgozat e világkép apró darabjaira kívánta felhívni a figyelmet. A részletek ilyen jellegű motívumvizsgálata talán sosem tekinthető befejezettnek, segítségével azonban közelebb kerülhetünk annak a művésznek a műveéhez, aki a 20. század Pygmalionjaként tollával és ecsetével is Galateái letűnt korszakának adott újra testet.

„Fakuló tükörről van tehát szó...”

TOMPA ZSÓFIA*

Papírra vetett magány

*Lehetséges új utak és olvasatok Tompa László életművében
a költő kézíratos hagyatéka alapján*

I. Magányos fenyő erdélyi végzet alatt

1920-ban történt. Este 10 óra felé még vacsoraasztalnál ültünk, amikor a külső ajtón kopogtatott valaki. Tessékelő szavunkra egy megnyerő külsejű, nyulánk, nevetőszemű fiatal uriember lépett be és elmondta, hogy Tompa Lászlóval szeretne beszélni. Nyomba elébe léptem és befelé invitáltam. Vendégem bocsánatot kért, hogy ilyen késői órákban alkalmatlankodik, de az idejéből nem futja másra. »Kuncz Aladár vagyok, azért jöttem, hogy személyesen megismerjelek.« [...] Néhány évvel Kuncz Aladár látogatása után György Dénes barátom, az országszerte ismert verselőadó látogatott meg. Elmondta, hogy egy éjszakát egy kiránduló társasággal, pászortűz mellett, a havason töltött. A pászortűz barátságos fényében ültek szótlánul. Egy középkorú, harisnyás székely pásztor élesztette a tüzet. Ebben az intim hangulatban György Dénes megszólalt és erdélyi verseket adott elő. Köztük az én verseimből is néhányat. Napokkal később korán reggel azzal ébresztettek föl, hogy egy harisnyás székely szeretne velem beszélni. Betessékeltük, mire elmondta, hogy arról a bizonyos havasról jött az apostolok lován, meg akart ismerni. Es szórol szóra elbeszélte ugyanazt, amit már György Dénestől hallottam. Hozzátette, hogy verseim erősen megtetszettek neki, különösen az, amelyik a »magányos fenyőről« szól. Kinyomozta, hogy én vagyok a vers írója és verses kötetemet kérte. [...] a derék székely meleg kézszorítással elbucszott, hogy visszagyalogoljon huszonöt-harminc kilométerre fekvő havasi őrhelyére.¹

A költőt, akihez egy éjjel Kuncz Aladár váratlanul bekopogtatott, és aki egy reggelen arra ébredt, hogy egy havasi pásztor átgyalogolt a hegyeken az éjszakában azért, hogy megszerezhesse verseskötetét, ma már alig tartja

---

* Tompa Zsófia a PPKE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskolájának PhD-hallgatója. Kétszülő doktori értekezésének témája: *Tompa László költészete*. Témavezető tanára: Dr. Sipos Lajos professor emeritus.

¹ KOVÁCS Péter, *Tompa Lászlónál, az erdélyi irodalom „magányos fenyőjénél”*, Székely Szó, 1943. nov. 14, 7.

számon az irodalmi emlékezet.² Pedig Tompa László életében tíz verseskö-
tettel jelentkezett,³ évtizedeken át lapszerkesztőként dolgozott, rendszere-

---

² Tompa László 1883-ban látta meg a napvilágot az Udvarhely megyei Székelykeresztúr mellett megbúvó apró falucskában, Betfalván, Nagykükküllő vármegye főjegyzőjének, Tompa Lászlónak, és Pálffy Bertának gyermekeként. Ha csak világra jöttek tízéves holdudvarát nézzük, azt találjuk, hogy Tompa László modern magyar irodalmunk legnagyobbjainak volt kortestvére. Költő- és sorstestvéreivel, Áprily Lajossal és Reményik Sándorral együtt a helikoni vagy transzszilvanista triász tagjaként tartja számon őt az irodalomtörténet. (GÖRÖMBEI András, *A transzszilvanista triász: Áprily Lajos, Reményik Sándor, Tompa László*. Az előadás elhangzott a Magyarok Világszövetsége erdélyi magyar irodalomról szóló előadássorozatának részeként a Magyarok Házában, 2005. február 8-án.) A költő családjának gyökerei a háromszéki Kisborosnyóra vezetnek: arra a vidékre, ahonnan a családi hagyomány szerint Tompa Mihálynak, a reformkor magyar lantosának családja is származott. Az az Udvarhely megyei ág, melyhez Tompa László tartozik, a történelem során élénk szerepet játszott a közéletben: a család egyik őse, Tompa János, Bethlen Gábor fejedelemtől „kisborosnyói” előneve mellé a „kányádi” előnevet is megkapta – a Tompa-líra legismertebb darabjait (*Magányos fenyő, Lőfűrészlés*) is átható, közösség iránti felelősségérzetet tehát nemzedékek óta jelen volt a család történetében. (TÓTH Béla, *Tompa László élete és költészete (A költő 60. születésnapjára)*, Sepsiszentgyörgy, Jókai, 1943, 3.) A művelt, finom lelkű, unitárius édesanya és a református édesapa házasságának rózsafája egy érzékeny fiú életét virágozta, ki a székely tündérvilág betfalvi berkeinek rejtelmek között nőtt fel, az „ismeretlenből ismeretlenbe” kanyargó Kükküllő partján, mely folyó végül mint csillogó ezüstszalag szötte át teljes életét: „Ez a kis folyóvíz ezüstszalagként fűzi át szülővármegyém hegyek közé szorult, többnyire szűk völgyeit, térségeit s úgy látszik, ugyanígy kellett elrendelészterűen átfűződni sorsom egyes szakaszain is.” (TOMPA László, *A Kükküllő mellett = Séta bölcsőbelyem körül: Erdélyi képeskönyv*, szerk. KOVÁCS László, Bp., Révai, 1940, 29.) A költő elemi iskoláit Segesváron végezte, ahonnan „a várból le lehetett látni a néhánykilométeres messzeségből felderengő fehéregyházi síkra, ahol Petőfi Sándor dicsőséges élete »foszlott legendák kódéba titokzatosank?». (Uo.) György Dénesnek írt ars poeticájában Tompa a betfalvi és segesvári eszmélődés éveit tekinti költészete első forrásának: „Hogy lettem költő? / [...] ha volnék is ilyesmi, / Úgy az voltam én már, mikor legelőször / – Betfalvi kertünk tavaszodása közben, / Vagy esteledés idején a segesvári várbán – csodálkoztam rá kisgyermeki szemmel / a bontakozó világ csodáira és ezt / Meg-megpróbáltam eldudorászni dadogva.” (TOMPA László, *Egy levélbeli kérdésre* = T. L., *Ne félj!*, Kolozsvár, Erdélyi Szépművés Céh, 1934, 178.) A költő életútján Segesvárt Székelykeresztúr unitárius kollégiuma, majd Nagyszeben főgimnáziuma követte, végül a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen szerzett jogi diplomát 1907-ben. Huszonégy esztendősen a Betfalva közelében fekvő Székelyudvarhelyre került: szolgabíró, aljegyző, majd főlevéltáros lett, és házasságot kötött Molnár Margit zongoraművésszel. „Székelyudvarhelyen telepedett le, ez a város vált Rodostójává” – itt írta alázattal, egyszerűen verseit, „mintha maga sem tartana sokat” róluk, „vékonyan csordogáló érként, szinte mellékesen.” (VERESS Dániel, *Tompa László = Erdélyi Panteon 3: Művelődéstörténeti vázlatok*, Marosvásárhely, Mentor, 2001, 33.)

³ Az *Erdély hegyei között* 1921-ben Kolozsvárott, az *Éjszakai szél* 1923-ban Székelyudvarhelyen, a *Ne félj!* először önálló kötetként 1929-ben Kolozsvárott, majd ugyanezen a címen – addig

sen publikált Erdélyi irodalmi folyóirataiban, levelezésének tanúsága szerint pedig kapcsolatban állt a kor jelentős alkotóival, szellemi embereivel, irodalmi társaságaival.

Tompa első versei a Szini Lajos szerkesztette *Székelyföldben* jelentek meg, igazán azonban az Osvát Kálmán és Berde Mária gondozásában működő *Zord idő* verspályázatára küldött írásaival hívta fel magára a figyelmet. Innentől kezdve résztvevőjévé vált az erdélyi magyar irodalom életének: a két világháború közötti évtizedek során az *Erdélyi Helikon* című folyóirat „helikoni munkaközösség”-ének, a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Irodalmi Társaságnak és az Erdélyi Irodalmi Társaságnak is tagja lett. Verseket-írásokat közölt a *Pásztorújság*-ban, az *Erdélyi Helikon*-ban, az *Ellenzék*-ben Kuncz Aladár szerkesztésében megjelenő irodalmi mellékletében és a *Napkelet*-ben is. Tompa évtizedeken át dolgozott a székelyudvarhelyi *Székely Közélet* című hetilap szerkesztőjeként, ahol az ezzel járó feladatok mellett a lap *Irodalomtörténeti naptár* című rovatában kritikáival rendszeresen ismertette kora erdélyi magyar irodalmának alkotásait.

Bár kevesen tartják róla számon, Tompa László a versfaragás mellett műfordítással is foglalkozott: a mesék világát szerető és ezt gyakran saját költeményeiben is kedves témájává avató költő fordított Andersentől, valamint a világirodalom kiváló alkotóitól: Goethétől, Schillertől, Hölderlintől, Rilketől és Nietzsche-től, továbbá más, kevésbé ismert szerzők verseit is átültette magyar nyelvre.⁴ Műfordítói munkásságának legnagyobb ünnepét talán az jelenthette számára, hogy 1942. november 14-én a budapesti Nemzeti Színház az ő fordításában adta elő Schiller *Don Carlos*-át.⁵ Tompa ekkor

---

megjelent verseinek legjavát összegyűjtve – 1934-ben, az Erdélyi Szépművészeti Céh tízéves jubileumának esztendejében látott napvilágot, két évvel később pedig, 1936-ban – ugyancsak *Ne félj!* címmel – a Révai Kiadó is megjelentette a versválogatást. A Céh a költő *Hol vagy, ember?* című kötetét 1940-ben adta ki – majd néhány évvel később a két kiadó még egyszer összefogott az akkor már több díjban, kitüntetésben részesült Tompa műveinek közzététele ügyében: *Válogatott versei* 1944-ben az Erdélyi Szépművészeti Céh és az anyaországi Révai Kiadó gondozásában láttak napvilágot. Tompa Lászlónak ezt követően még három, régebbi és újabb verseket is tartalmazó gyűjteményes kötete jelent meg: a *Régebbi és újabb versek* 1955-ben, a *Legszebb versei* 1962-ben, a *Versék* pedig a halála előtti esztendőben, 1963-ban.

⁴ A költő műfordításainak jegyzékét lásd: KICSÍ Antal, *Tompa László*, Bukarest, Kriterion, 1978, 292–294.

⁵ A színház, az erdélyi magyar színjátszás ügye fontos szerepet töltött és tölt be a család, mindenképp Tompa László leszármazottainak életében. A költő legidősebb fia, a növen-

a frankfurti Meissner-féle rendezői példányt ültette át magyar nyelvre, a bemutató után egy esztendővel azonban már így nyilatkozott: „Lelki ügyem a Don Carlos teljes fordítása.”⁶

A világirodalomban Tompa László nem csupán műfordítóként van jelen: a fordított szerzők között is helyet kér magának az irodalmi Helikonon. Néhány költeményét németre, több mint félszáz versét pedig román nyelvre fordították a lírája szépségeire felfigyelő alkotók. Néhány évvel ezelőtt pedig *Anyám kinéz az ablakon* című verse finn fordításban látott napvilágot a *Suomi-Unkari* című folyóiratban, melyhez a költőről szóló ismertetőt is írt a szöveg fordítója, Sinikka Pohjola.⁷

Munkásságának gyümölcskeként Tompa 1929-ben elnyerte az *Erdélyi Helikon* Kemény János-nagydíját, 1941-ben Baumgarten-díjban részesült, 1942-ben a kolozsvári „Művészeti Hetek” alkalmával Budapest székesfőváros Szent László-díját kapta meg, 1943 őszén pedig a Petőfi Társaság jutalmát nyújtották át az ekkor éppen 60 esztendőös költőnek.

Tompa László életművének sokszínű gazdagsága azonban fakulni látszik az időben – az erdélyi magyar líra „magányos fenyője” magára hagyottan áll a szellemi havasokon.

Hogy görnyed, mint aki bűnt lakol,
Az őszcibálta bús bokor!
Az ágról levert levelek
A szélben föl- s lekerengenek.
Haraszt röpül, vén fűz nyikorog – –
Minden csupa gyász, por, pernye, homok.
A végét várja minden e zord vidéken –
Csak én nem!

---

dékei és társulati tagjai által nagyra becsült rendező, színészpédagógus, Tompa Miklós. Az ő munkájának, valamint Kemény János író anyagi támogatásának köszönhetően nyithatta meg kapuit 1946-ban a „mára már csak legendássá foszlott” Székely Színház, melyet 1966-ig maga Tompa Miklós vezetett. A Marosvásárhelyi Nemzeti Színház Magyar Tagozata 1997 óta – a marosvásárhelyi Szentgyörgyi István Színművészeti Intézet egykori rektora előtt tisztelegve – a Tompa Miklós Társulat nevet viseli. Tompa László unokája, Miklós fiának gyermeke, Tompa Gábor pedig a Kolozsvári Állami Magyar Színház igazgatója és főrendezője – igazgatása alatt az intézmény európai híru színházi műhellyé vált. (BÉRCZES László, *Székely körvasút: Tompa Miklós mesél*, Bp., Pesti Szalon, 1995.)

⁶ KOVÁCS Péter, *i. m.*, 7.

⁷ Sinikka POHJOLA, *Áitini katsoo ulos ikkunasta*, Suomi-Unkari, 2004. febr. 24.

Én, amíg minden omlik, összedül,
Gyökereimmel e kopár fokon
– Bús, székely fenyő – megkapaszkodom,
S állok daccal, társ nélkül, egyedül.”

(*Magányos fenyő*)⁸

A határainkon túlra szakadt erdélyi magyar líra történetét vizsgáló kutatások Tompa Lászlóban mindenekelőtt az erdélyi magyarság és a székelység helytállásának költőjét és – a transzszilvanista vagy helikoni poétikai jellemzőkhöz hűen⁹ – az erdélyi táj verssé teremtőjét látják. Így a költőnek ma már csupán néhány emblematisz versét ismerjük: olyan verseket, melyek az erdélyi táj jellegzetes elemeit a versszövegbe, a versszövetbe szöve mindenekelőtt a helytállás lelki, szellemi parancsát fogalmazzák meg. A *Magányos fenyő* mellett az ismert Tompa-versek sorában foglal el méltán kitüntetett helyet a *Lőfűrészítés* is.

Vasalt paták csattognak a kavicsos parton...
Két székely lovas jó két pár lóval a vízre –
Rögtön le harisnyát, inget, – s már benne csobognak.
A víz hamar az állatok szügyéig ér föl,
Sodorná is őket, de szorulnak a térdek,
S működnek a sarkak fordulást követelve –
A lovak nyúlt nyakkal engednek a parancsnak,
Így fordulnak, megúszva, föl és le néhányszor,
Míg egyik legény rikkant, s hetykén veti hátra:
Szorítsad, Imre! S ez rá: Ne hagyd magad, Áron!
S kacagnak nyersen a játszadozáshoz –

⁸ TOMPA László, *Ne félj!*, i. m., 119.

⁹ A transzszilvanizmus két fő szála – Tompa László veje, a költő és egyetemi tanár Szabédi László fogalomhasználatával élve – a „tájtranszszilvanizmus” és az „országtranszszilvanizmus” volt. A „transzszilvanista”-nak vagy az *Erdélyi Helikon* folyóirat költőinek köréről „helikoni”-nak nevezett lírában e két szál összeöltődésére figyelt fel Kuncz Aladár, aki „a helikoni költészet fokozatos kialakulását a szülőföld, majd a történelmi múlt egymást követő nagy élményével magyarázta.” Kuncz Aladár úgy látta, hogy „a romániai magyar költészet – mint költészet – az erdélyi táj mély benyomást keltő festői szépségének leírása révén született, [...] amely a versben jelképes erőt kapott. [...] Többnyire a magányos érzés, a lélek borongó fájdalma, a végzetel szembenéző ember szorongása öltött alakot az erdélyi természet költői ábrázolásában. [...] A táj ábrázolásának mögöttes terében gyakran megjelent az erdélyi történelem, az erdélyi sors komor eszméje”, a történelmi és a művészi tudat összefonódása. „Ez a nemzetiségi költészet a kérlelhetetlen történelmi végzet tudatában született”, és ennek az erdélyi végzetnek a tudatát váltotta fel az „erdélyi hivatás” tudata. (POMOGÁTS Béla, *A helikoni költészet* = P. B., „*Transzszilvan bűsköltemény*”: *Az erdélyi irodalomról*, Bp., Krónika Nova, 2001, 96–97.)

Majd ezt megunva, kiállnak a partmenti sekélybe,
Szikkadni a napra, mely roppant fényt s hevet sűt!
Aranypor a sok csepp, megrázkódván az állat!
Így lovukon, szinte helyükre kövülten időznek,
Két szíjas székely, bajviselt, bús, konokarcú –
Fölöttük madár hűz, árnyvető fellegek úsznak –
A dél még izzóbb –, ők állnak, rezzenetlen
Szoborként. Ekkor így álltak (ők vagy apáik)
A Prutnál is, – így a gránátszaggatta Doberdó
Szikláin, – akár Pennsylvania gyilkos levegőjű
Bányáiban, s álltak, ahol csak állniuk kellett,
Keserű daccal, a sorsnak szembeszegülve.

S én nem tudom a sorsot, mit tartogat még ezutánra,
E végzetes ég alatt lesz-e még öröm?
De tudok annyit, hogy ha öröm helyett
Tüzes mennykővek szakadnak is itt le,
– Míg gyászosan évek százai húznak el –
Ők örömtelenül is, ha kínba tébolyodottan:
Itt fognak állani örökké, – hogy Imre szorítja,
Áron pedig... Áron nem hagyja magát!

(*Lófiüröszlés*)¹⁰

A Küküllő ezüstszalagja mellett élő költőről úgy tartják, hogy „költészete az erdélyi, a székely sors és magatartás verssé válása.”¹¹ Hivatását Tompa maga is ekképpen határozta meg: „az örök Erdély, és az örök székely–magyar lélek hangját igyekeztem megszólaltatni.”¹² Németh László egy helyütt így nyilatkozott: „Tompa Lászlóban a székely költői alkat revelálójához értünk. Ember, ki sorsa és szervezete mélyén függ össze a környező világgal, annyira, hogy a természeti erők egyikévé számíthatjuk”¹³ – Tamási Áron pedig a következőképpen dedikálta a költőnek *Ábel Amerikában* című regényét: „A székely hegyek és az emberi időjárás rokonának.”¹⁴

Tompa László és költészete tehát mind saját hitvallása, mind a kortársak, mind pedig – a korszak alkotásaira elsősorban mint az erdélyi magyarság történelmi sorshelyzetére adott válaszokra tekintő – irodalomtörténeti ha-

---

¹⁰ TOMPA László, *Ne félj!*, i. m., 209.

¹¹ TÓTH Béla, i. m., 21.

¹² Tompa László szavait idézi: KOVÁCS Péter, i. m., 7.

¹³ Németh László szavait idézi: VERESS Dániel, i. m., 33.

¹⁴ A dedikált kötet a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum gondozásában álló Tompa László Emlékszobában, a költő hagyatékában található.

gyomány szerint az erdélyi végzet alatt,¹⁵ „keserű daccal, a sorsnak szembe-
szegülve” áll helyt a valóságosan és metaforikusan is kemény erdélyi tél
hidegében.

Mily szörnyű súllyal nyomja a tél a földet!
Terhét a fák is görnyedve nyögik.
A házak szinte megrokkannak alatta.
De azért csak állnak és várják a tavaszt.
Míg havat pallva a Budvár körül
Sors szele sír... A sietve leszálló
Szürkületben titokzatos árnyak
Sunnyaszkodnak bokortól bokorig – –
Most minden cserje, domb rajzó mese-méhkas!

Küzdelmes sorsú véreim ilyenkor
Kunyhóikba húzódva éjeken át
Hallgatják, hogy egy-egy csúf topoptyán
Egy kiugró bércre kiülve dudál.
Hallom, s hallgatom én is,
[...] maradok,
A csillagokat kérdeve: jön-e már tavasz?
Míg havat pallva a Budvár körül
Sors szele sír... kiugró bércen
Topoptyán dudál – s véreimmel a tél
Felbonthatatlanul egybeölel.”

(*Erdélyi télben*)¹⁶

„Tomba [...] a végzet teljhatalma alól szól, [...] belesulykolódott ebbe
az elkárhozott tájba, színei sötét héjak és kopár sziklák burkában maradtak,
lehetőségei belerévedtek vagy körékeményedtek”¹⁷ – írta Németh László a
költő *Hol vagy, ember?* című kötete kapcsán. Az „elkárhozott táj” kopár szik-
láai között azonban áll egy „magányos fenyő”: a zord vidék a mélyben életet,
vizet rejt – és örökzöld reményt táplál. Talán a Tompa-líra és Tompa László
életművének „sötét héja” mögött, a „magányos fenyő” gyökereinél is színek,
kincsek, élő poétikai erők rejlenek, melyekért érdemes lehet útra kelnünk a
lélek és a szellem havasain át.

---

¹⁵ Utalás Tompa László *Erdélyi végzet alatt* című versére. (TOMPA László, *Erdélyi végzet alatt* =
T. L., *Ne félj!*, i. m., 24.)

¹⁶ *Uo.*, 169–170.

¹⁷ NÉMETH László, *Hol vagy, ember?: Tompa László verseskönyvéről*, Híd, 1940. nov. 22, 13.

II. (Új) utak a szellemi havasokon

1. Versszobrok között

E havasokon át több út is vezethet. Az egyik ezek közül a már járt út újra-bejárása: a Tompa-líra újraolvasásával ugyanis megpróbálhatunk a „nagy versekkel” nemcsak mint az adott irodalomtörténeti korszak relikviáival foglalkozni, hanem megkísérelhetjük felfedezni az ismert és témájuknál fogva a transzszilvanizmushoz kötődő írások kapcsán is a szöveg örömét, poétikai izgalmát. Ilyen izgalmat jelenthet a Tompa-líra esetében a hangzók, a szókincs, a versritmus, a versformák és a jellegzetes szöveggép vizsgálata (különös tekintettel a költeményekben feltűnő gyakorisággal előforduló gondolatjelekre): egyszóval azon versek szoros poétikai elemzési kísérlete, melyekhez eddig elsősorban tartalmi úton közeledett az irodalomtudomány.

Zsögödi Nagy Imre: Tompa László
(fajetszet, 1929)

Zsögödi Nagy Imre festőművész – a hagyomány szerint a *Lófűrösztés* „Imré”-je – fametszetén meggyőző hűséggel örökítette meg Tompa László arcvonásait: „a zárkózottságban konokká, az egyedülmaradottságban keserű-dacossá keményedett emberarc[ot].”¹⁸ Ám a költő természetéből fakadó hallgatólag magány, a rá nehezedő, ugyanakkor személyes sorsként fel is vállalt elszigeteltség és kitartó „maradás”, a szótlanság és a csend – egyszóval mindaz, amit hagyományosan hiányként vagy megrekedtséggként értelme-zünk – valójában termékeny és tevékeny belső energia is lehet: a költészet kiapadhatatlan forrása. Tompa Lászlót „paradox módon egy idő után az kezdi felemelni, ami másokat talán maga alá temetett volna: az egyedülmaradottság, amelyből szenvedés árán, de vértet kovácsol magának.”¹⁹ A Tompa-versekben a költő „önarcképét” legtöbbször a természet zord, hideg elemei, kövek és sziklák jég és hó vájta árcai rajzolják elének: „görnyedt hátú sziklák” vidékén, „zárkózott hegyek [...] közt rabbá rögződik a lélek”: e „sziklavár, / Mely komor daccal áll [...] felhős szürkéségben.”²⁰

A versek „keménységét” a Tompa-líra befogadástörténetében eddig csu-pán a történelem adta nehéz sorsban megvalósuló „rezzenetlen” helytállás-ként, azaz tartalmi elemként értelmezték – a Tompa László költészetében rejlő elemzési lehetőségek azonban több ponton feszegetik e tartalmi korlá-tokat. Verseiben olyan rejtett poétikai eszközök jelenlétét fedezhetjük fel, melyek jelentősen tágítják azok hagyományos értelmezési horizontját: ahogy egy arc őrzi az idő és a sors rajzolta árkokat, úgy őrzik, hordozzák a Tompa-versek is poétikai jegyekben és szövegtestükben a lelki, szellemi tartalmakat.

Hó hull sérényen, sűrű pelyhézzel...
Kész kripta most a lombtalan berek. [...]

Szél hord havat meg bomlott rímeket,
Gargatva zúg át a kihalt fenyéren:
Tán engem is már végre betemet.

Itt roskadok le sápadtan, fehéren.
Szívem verése halkán elakad.
S hajnalra minden élni kél, csak én nem.

¹⁸ KICSÍ Antal, *i. m.*, 48.

¹⁹ *Uo.*, 63.

²⁰ TOMPA László, *Látó szemmel* = T. L., *Versek, i. m.*, 167.; UÓ, *Tenger, te nagy...* = UÓ, *Ne félj!*, *i. m.*, 6.; UÓ, *Sziklavár* = *Uo.*, 4.

S ha nap röpít a földre nyilakat,
Rám vissza víg kép mosolyog föl innen:
Sík, szűz mezőség enyhült ég alatt.

Fák állnak itt-ott ezüstös karingben.
Kis nyájas órház. Varjak a havon...
S egy fa tövén a hó között övig benn:

Én. Hideg arcom csupa nyugalom.

(*Éjjeli havazásban*)²¹

Az *Éjjeli havazásban* című vers komplex képében („szél hord havat meg bomlott rímeket”) a „szél hord havat” és a „bomlott rímeket” grammatikai szerkezeteit a kötőszói szerepben álló „meg” szócska kapcsolja össze. A „meg” kötőszói szerepét a szöveg képi élménye, a különírás erősíti meg a befogadói tudatban, ám e kötőszó – a szöveget pusztán hallgatva – könnyen igekötői pozícióba is átcsúszhat („megbomlott”), sajátos jelentéstöbbletet adva ezzel a vers egészének. Ebben az esetben a belső, dermedt fájdalommal szemben a „szélfútta hó”, a külső világ „megbomlottsága” áll – mely „megbomlottság” maga épp az okozója a belső dermedésnek. Ebben a helyzetben a lírai én „megfagyása” a védekezés egyetlen lehetséges módjának tűnik, mely azért jön létre, hogy a léleknek, az elmének ne kelljen „megbomlania” (miközben a lírai én paradox módon pont ezáltal rögzíti magát a télben: mégis, inkább rögzíti magát, mint hogy feladja belső rendjét). E vers poétikai összetettségét látszik igazolni az is, hogy a kiemelt komplex képben a versszöveg mintha önmagára reflektálna: „szél hord havat *meg* [azaz: *és*] bomlott rímeket”. Igen izgalmas, hogy miközben épp maguk a rímek tűnnek a „legbomlottabbaknak” – hiszen ahogy a szélfútta hó kavargó a fagyott tájban, úgy kanyarog versszakról versszakra a dantei tercínákat idéző keresztöltéses rímszerkezet –, ez a megbomlottság csupán látszólagos: a ziláltság, a kanyargás mögött mély verstani fegyelem rejlik. Így lehetséges, hogy egyfajta autopoetikus gesztussal élve e külső (meg)bomlottságban maga a vers(írás) lesz a fegyelem, maga a vers(írás) lesz a helytállás: a vers maga a „rezzenetlen szobor”.

Tompa László lírájának ezt az olvasati lehetőségét támaszthatja alá a *Mint régi szobrász* című vers néhány sora, melyben a versalkotás nyíltan a

---

²¹ *Uo.*, 15.

szobrásztevékenység kemény követ véső, küzdelmes munkájaként jelenik meg.²²

Mint régi szobrász szép halott fiáról
Mintázta művét, melyről hír maradt:
Így én is, – amíg a lelkem egyre gyászol –
Verseibe vések halott vágyakat.

(Mint régi szobrász)²³

Tompa László szobrokat farag verseiből. Ez a kemény, sziklaformáló, alkotó szobrászmunka a versek képi síkján túl a ritmikai struktúrákban is megmutatkozik. Tompa költeményeiben szinte „minden külső vonás egy-egy sugárút, amely egyetlen középpont”:²⁴ a „mozdulatlan elköteleződés”²⁵ felé vezet. „Versei [...] ékesszólás nélküli monológok, pernyező, kormozó kitörések, kemény fából, kőből egymás mellé rakott mondatok.”²⁶

Egy költői mű ritmusa „minden műalkotáshoz hozzátartozik, mint annak belső életét kifejező sajátos mozgalmasság, amely magának a belső életnek a tünete és örök képlete”²⁷ – a mű belső ritmusát pedig a szöveggép teszi láthatóvá. Tompa László verseinek jellegzetes szöveggépében a verssorok vagy verssortöredékek és a gondolatnyi csendet megtestesítő gondolatjelek zaklatott váltakozása figyelhető meg. A szembetűnő gyakorisággal használt gondolatjelek mintha a versalkotó „szobrászmunka” során lepatogzó sziklalélek szilánkjai volnának: az anyagot és a szellemet fegyelmező erőfeszítés hulló kínjai – de lehetnek éppen így erővonalak is, melyekkel a szöveg összerántja a zaklatottságában, belső feszültségében széthullásba húzó gondolatot. A versek szöveggépében talán a világát, megragadhatatlan jelenét rendezni próbáló lírai én vívódásai tükröződnek: annak a küzdelemnek, az eszmélet kínjának tapasztalatai, melyet a kortárs József Attila így fogalmaz: „ami van, széthull darabokra.”²⁸ Ha a gondolatjelek nem tartanák

---

²² Máshogyan és mégis hasonlóképpen nevezi szobrásznak magát Tóth Árpád is *Szavak szobrásza, én* című versében: „Szavak szobrásza, én, ki sokszor álmodoztam / Faragva finom ígém”.

²³ TOMPA László, *Ne félj!*, i. m., 42.

²⁴ Hippolyte TAINÉ, *Az angol irodalom története = A modern irodalomtudomány kialakulása a pozitívizmustól a strukturálisizmusig*, szerk. BÓKAY Antal, VILCSEK Béla, Bp., Osiris, 1998, 35.

²⁵ PILINSZKY János, *Ars poetica helyett* = P. J. *Összes versei*, Bp., Osiris, 2006, 89–92.

²⁶ VERESS Dániel, i. m., 35.

²⁷ TAVASZY Sándor, *A szépség filozófiája*, Páosztortűz, 1943/4, 147.

²⁸ JÓZSEF Attila, *Eszmélet* = J. A. *Összes versei*, Bp., Szépirodalmi, 1971, 298.

meg egyetlen erőterben a Tompa-költemények verssorait, talán maguk a gondolatok is széthullanának a „van” bírhatatlan súlyai alatt.

Az erdőaljban visszhangos csaholás zeng –
A sárgásodó homályban láthatatlan
Kutyák hajtanak, dühösen nyargalászva,
Míg te lenn pállott, fakult mezőben állasz,
És fölíjedsz: jaj, beh hamar, beh hamar jött
E változás, ez a nyárból-ősz, amikor már
Más semmi sehol, csak e kongó, széles üresség...
Elhúztak messze a nyár tollasai is,
Akárcsak éveid, – annyi önáltatásod,
Lásd, ide vezérelt, hogy ily egyedül vagy!

S míg arra gondolsz, riadozva, ha mostan
Azok rád törnek, látnod kell: nincsen egy zug,
Rejteni téged, ahol még kevéssel előbb is
Titokbarlang nyílt, s vágylugas mindenütt,
Amerre néztél, – sötétlobogású
Máglyád sem ég már, hogy sujthatnál, ha jönnek,
Sujthatnál csóvát véres és vad szemükbe!

Nos rejtőznél hát a kedvesed hajába!
De jaj, beléd fáj: az egy-igazi kedves
– Ki neked az volt, csakugyan – ősz hajával,
Bús anyaszívével két éve síri alvó...
Föl, föl kell hát végre fognod: nem tudsz menekülni –
Az ősz kutyái végzetes, vad dühükkel,
Mínd szűkebb körbe zárnak, konokul közeledve
(Míg sebzett szíved sok vérnyma is elárul)
Végül is nem tehetsz mást: míg messze kis harang sír,
Szemedbe vissza kis ijedt gyík tekintget,
Te pár szál aszott virággal ujjaid közt,
– Menekülni se vágyva – csak megadod magad!

*(Őszi hajításban)*²⁹

---

²⁹ TOMPA László, *Ne félj!*, i. m., 207.

2. „Tenyerébe rejtett arca láthatatlan”

A szellemi havasokban, hol a „magányos fenyőhöz” vezető régi–új utakat keressük, rátalálhatunk a Tompa-líra kevésbé vagy egyáltalán nem ismert verseinek és témáinak gazdag ösvényére is. Poétikai elemzéssel feltárhatjuk e költészet izgalmas, a *Bibliából* vagy különböző mítoszokból és mesékből táplálkozó motívumkincsét, felfedezhetjük Tompa László szinte teljesen ismeretlen szerelmi poézisét, költészetének rejtett játékosságát, mindezekkel együtt pedig e líra transztextuális³⁰ kapcsolódását más irodalmi művekhez. Az ugyanis, „hogyan valamilyen erdélyi, még nem jelenti a magyar szellemi, vagy irodalmi életből való kirekesztését, aminthogy a magyar irodalom, vagy szellem körébe való tartozás sem jelenti az európaiságból való kizárást”:³¹ „múlt és jövő [...] meg nem szűnő folytonosságban hömpölyög el előttünk, [...] Erdély leghívebb és legderekabb fia a múltban is az európai kultúra legbuzgóbb követőivé válhattak. Erdélyiek tudtak lenni, s egyben európaiak.”³²

Tompa László első verseskötete, az *Erdély hegyei között* az alábbi sorokkal indul:

Rejtve lelkem rejtekébe,
Öreg-öreg fűz tövébe,
Kincsek kincse van elásva,
Nagy fekete kutya őrzi.

Senki meg nem kapja, lássa,
Csak aki a szót kimondva

---

³⁰ Gérard Genette a transztextualitás alapjelenségén belül öt kategóriát különböztetett meg: az intertextualitás (egy szöveg jelenléte a másikban), a paratextualitás (ilyen például a szöveg-cím, szöveg-móttó viszony), a metatextualitás (a kommentárok, kritikai szövegek kapcsolódási módja egy szöveghez), a hipertextualitás (mikor a pretekstus egészét érinti az új szöveg egésze, például az imitációk vagy paródiák esetében) és az architextualitás (műfajműnemi kapcsolatok) kategóriáit. (Gérard GENETTE, *Transztextualitás*, Helikon, 1996/1–2, 82–90.; KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Intertextualitás: Létmód és/vagy funkció?*, Irodalomtörténet, 1995/4, 495–541.)

³¹ VÁSÁRHELYI Z. Emil, *Tájszólás és igazmondás*, Pásztortűz, 1943/6, 244. Vásárhelyi Z. Emil gondolata kapcsolódik az erdélyi magyar líra sorsának a *Nyugat* hasábjain is kiemelt figyelmet szentelő Babits Mihály szavaihoz: „az erdélyi magyar irodalmat én sohasem mint külön »autonóm« kis literatúrát néztem és méltányoltam. Számomra ez az egységes magyar irodalom része.” (BABITS Mihály, *Könyvről könyvre*, Nyugat, 1935/8.)

³² TOMPA László, *Az új erdélyi irodalom*, Ellenzék, 1923. (A költő cikkét idézi: KICSÍ Antal, *i. m.*, 292–294.)

– Óráját is eltalálva –
A varázst le tudja győzni.

Múlnak hamar szakok, évek – –
De csak baglyok, denevérek
Surrognak a holdvilágnál,
Melynek fényén mohos fám áll.

Múlnak hamar szakok, évek – –
Fent elúszik egy-egy felhő.
De más erre senkisésem jó.
S minden évvel mind alábbra
Hajlik a fűz egy-egy ága.
Ha lombjával holdfény játszik:
Már-már gyászfűz gyanánt látszik.
Talán soha ritka fénye
Nem vetődik föld színére,
Úgy múlik el, meg se látva.

(*Rejtett kincs tudója*)³³

Figyelemre méltó, hogy Tompa László 1921-ben, tehát az országcsönkítés miatt érzett leghevesebb fájdalom idején olyan verseskötettel jelentkezik, melynek nyitóverse nem a történelmi helyzetre reagál, hanem mesebeli motívumokból építkezve a mindenkori Másikat kereső lélek magányát és félelmeit fogalmazza meg. A versben az „Én” „Te” által történő meglátásának, igaz megértésének és megismerésének vágya és e vágy beteljesülhetetlenségének félelme ölt testet. E nyitóvers ráadásul autopoetikus gesztussal is bírhat, hiszen egy első kötet és egy egész életmű nyitányaként, mottójaként úgy is értelmezhető, mintha a vers (sőt, az egész kötet vagy akár az egész életmű!) volna maga a kincs, ami arra vár, hogy az olvasó – mintegy a mélységből előászva – megfejtse azt. A *Rejtett kincs tudója* valóban nyitány csupán: a mesebeli motívumok különböző metamorfózisai, a magával vívódó, önmagát és a Másikat kereső lélek érzékeny labilitásának (!) képei ugyanis átszövik a költő teljes életművét³⁴ – ám ezek a költemények a helikoni poézist vizsgáló kutatások során a korszak fájdmát és a helyállást kifejező, emb-

---

³³ Uő, *Ne félj!*, i. m., 3.

³⁴ A mesebeli, mondabeli és mitikus motívumok gazdag rendszerét találhatjuk például a következő versekben: *Öreg faun*, *Kútba estem – ki húz ki?!*, *Együtt Hamupipőke lányommal*, *Őszi látogatás Csipkerózsza erdejében*, *Új Dévára épül*, *Egy új Faust szerenádjá*.

lematikus Tompa-versek árnyékába kerültek, így elemző vizsgálatukkal még adós az irodalomtudomány.

Tompa László elfeledett versei módosítják és felülírják a költészetéről bennünk élő sztereotípiákat, és egy eddig ismeretlen, titokzatos életművet mutatnak meg nekünk. Mert „minden költői mű titokzatos, és a titok elzárt-ságot, elfedettséget, homályba merülést jelent, a felfedhetetlenség létformá-ját. Mi, olvasók pedig éppen létezésünk felfedését, saját elzártságunk kibon-tását várjuk tőle, a Másik érintését.”³⁵ Tompa László költészete is a maga titokzatosságában áll előttünk, és titokzatosságával saját létezésünk titkait bontogatja. Archetípusos képei egyetemessé tágitják erdélyi végzet alatt született költészetét: lírájának mitikus elemei mindnyájunk közös emberi magányáról, mindnyájunk közös emberi magányához szólnak.

Az [...] éjjel [...]
Hullámai az erdőszél felől
Át-áthömpölyögnek a tisztás fölött is,
Melynek szögében a borvízkút bugyog –
A vízről könnyű gőz lebeg titokzatosan
A hold felé, [...] – –
A forrás fejnél, nyirkos, fekete kövön,
Valaki ül, hajlottan, háttal a holdnak – –
Tenyerébe rejtett arca láthatatlan – [...] –
Ő a bujdosásban lévő fekete királyfi –
Sírta eddigi tavasztalan életét –
S az élő vízzel könnyei egybefolytak.

*(Ilona tavaszj tánc)*³⁶

Itt mély a víz már, s csobbanástalanul húz
El partjai közt, – nagy volt az útja eddig!
Tükréből rám egy emlékfelleges arc néz,
Mellette bús fűz titokzatos árnya.
A folyamról föllibegő köd lopva körülfoly
Mindent a berekben, melyből a hang is eltűnt –
Jó most ez a csend, a zavartalanság áldott,
Húsító csendje, – oly régóta esengem!
Közben a lelkem is ősz lett, olyan ősz, mint
A fákról lecsüngő köd szakállá, s fáradt...
Az aranytollú csodamadár sem
Csalogat többé ligetről-ligetre.

Csak lótszta enném, eszméletlen felejtést,
Már ne gyötörjön: ki voltam, s ki lettem –
Hogy tündökölt, milyen foltalan-fehéren
Szép ifjú hitem, – királyfi palástom...

*(Sziddhártha újból eltűnik)*³⁷

³⁵ BENEY Zsuzsa, *A titok és a Másik* = B. Zs., *Möbius-szalag*, Bp., Vigilia, 2006, 163.

³⁶ TOMPA László, *Ne félj!*, 186.

³⁷ *Uo.*, 212.

3. Papírra vetett magány

Az ismeretlen Tompa Lászlóhoz vezethet közelebb bennünket végül a szellemi havasok harmadik útja is: a filológiáé. A költő kéziratos hagyatékának vizsgálata és e vizsgálat eredményeinek beépítése az életmű elemzésébe és (újra)értelmezésébe szintén jelentősen árnyalhatja és újabb színekkel gazdagíthatja a költőről korábban kialakult képet. A hagyaték feltárása során betekintést nyerhetünk Tompa László szellemi alkotóműhelyébe, a korszak más szellemi alkotóihoz fűződő kapcsolatába: így vizsgálódásunk már nem csupán Tompa László életművéhez, hanem reményeink szerint talán a teljes irodalomtörténethez is értékes adalékokkal szolgálhat.

A költő hagyatékát a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum kéziratára, valamint a Múzeum gondozása alatt álló, a költő egykori házában található Tompa László Emlékszoba őrzi, mely annak idején a költő dolgozószobája volt.³⁸

A hagyatékban több száz verses kézirat található: néhány közülük teljes egészében kézzel írt szöveg, jelentős részük pedig olyan gépirat, melyen a verseit haláláig csiszogató, javítgató költő kézírásos feljegyzései, megjegyzései olvashatók. Ezek között a feljegyzések között sok olyan *ultima manusra* is akadhatunk, melyek jelzik a Tompa László életében utoljára megjelent szövegkiadásokhoz képest változásokat kívánó szerzői szándékokat,³⁹ és így segítséget nyújthatnak egy a költő összes verseit tartalmazó kötet kiadásá-

---

³⁸ Köszönettel tartozom a Haáz Rezső Múzeum igazgatójának, Miklós Zoltánnak, a Múzeum valamennyi munkatársának, valamint a PPKÉ BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola vezetőjének, Szelestei N. László professzor úrnak, továbbá témavezető tanáromnak, Sipos Lajos professor emeritusnak, hogy egy 2012 augusztusára szóló megbízási szerződés keretében elvégezhettem Székelyudvarhelyen Tompa László kéziratos hagyatékának a későbbi filológiai munkákat megalapozó áttekintését és kezdeti rendszerezését, valamint megkezdhettem a hagyaték digitalizálását.

³⁹ Tompa László feltehetőleg egész életén át tudatosan csiszogatta, javítgatta korábban már megjelent verseit: ezt bizonyíthatja, ha összevetjük két, egymástól több évtizednyi távolságban született versének kéziratát. Az 1913-ban született *Napok, szürke székerek* című vers kéziratának rektóján a következő költői feljegyzés olvasható: „Először a nagyváradi *Tanasz* c. hetilapban jelent meg (1920. 9. sz.). Azóta néhány szóval változtatva. Ez a végleges szöveg.” Az 1958-as *Mester?...* című vers kéziratának verzóján pedig ez a kommentár áll: „Ez a végleges szöveg. Az *Igaz Szó* 1958. májusi (5) számában való megjelenése után javítva néhány szóval. Az *Igaz Szó*-ban az 5. és 6. szakasz rendje hibás, fölcserélve.” (Haáz Rezső Múzeum – Tompa László hagyaték: 7688/1011.)

hoz.⁴⁰ Ennek a kiadásnak része lehet a versfordító Tompa munkássága is, hiszen a költő műfordításai csupán folyóiratokban jelentek meg vagy csak kéziratban maradtak ránk – verseskötetben nem kaptak eddig helyet. A műfordítások között olyan jelentős versek magyarrá ültetési kísérletei is szerepelnek, mint amilyen például Goethe *Vándor éji dala* című költeménye,⁴¹ melynek fordítástörténete figyelemre méltóan gazdag a magyar irodalomban: a vers Kosztolányi Dezsőt, Móricz Zsigmondot, Szabó Lőrincet, Tóth Árpádot, Weöres Sándort és Tandori Dezsőt is foglalkoztatta.⁴²

A versek mellett a hagyaték izgalmas prózakéziratokat is tartalmaz: kiadott és kiadatlan novellák kézirateit, publicisztikákat, a költő által tartott előadások szövegét, valamint olyan irodalmi jellegű feljegyzéseket, melyek sohasem jelentek meg nyomtatásban. Ezek a munkák – mint például Tompa László Goethéről vagy Mécs Lászlóról szóló előadása, valamint Kosztolányi *Tengerszem* című kötetéről szóló feljegyzései – új színekkel gazdagíthatják a magyar irodalom történetét, kiadásuk pedig fontos lépést jelenthetne Tompa László életművének feldolgozásában és újraértékelésében.

„Árnyék mögött Fény ragyog, / nagyobb mögött – még nagyobb, / ami re nézek: az vagyok.”⁴³ Egy alkotóról nemcsak úgy tájékozódhatunk, hogy saját műveit vizsgáljuk, hanem képet alkothatunk róla akkor is, ha filológiai kutatásaink során abba az irányba tekintünk, amelybe maga a költő is nézett. Saját írásai mellett a Tompa-hagyaték szép számmal tartalmaz olyan feljegyzéseket, melyek a költő személyes élményeire vonatkoznak: lejegyzett gondolatokat, olvasmányélményeiből vett idézeteket – sorokat, melyek valamiért különösen is foglalkoztathatták őt –, továbbá egészen személyes írásokat is, például álmainak gyűjteményét. Ezek a feljegyzések betekintést nyújthatnak a lélek belső szobájába, a költő szellemi alkotóműhelyébe, és

---

⁴⁰ Tompa Lászlónak még nem jelent meg összes verseit tartalmazó kötete.

⁴¹ Tompa László műfordítási kísérletének két változata is ránk maradt: „Nyugalomban ormok, / Bércék – / Lombcsúcs se borzong, / Míg érzed, hogy rád lehell. / Erdők madárkara hallgat – / Csak várj! nyugalmad / Is már közel.” (Haáz Rezső Múzeum – Tompa László Hagyaték: 7688/986. rektó); „Megcsendesül minden / Bérc, hegy – /Lomb se leng itt sem / Míg érzed, / Hogy rád lehell. / Erdők madárkara hallgat – / Csak várj! nyugalmad / Is már közel.” (Haáz Rezső Múzeum – Tompa László Hagyaték: 7688/986. verzó).

⁴² SCHALK Endre Kornél, *A Vándor éji dala fordításairól*. (Forrás: <http://schalkendrekornel.wordpress.com/2008/11/12/a-vandor-eji-dala-forditasairol/>(Az utolsó meglejtés ideje: 2013. nov. 17.))

⁴³ GYÖKÖSSY Endre, *Negatívumok pozitívumai*, Bp., Szent Gellért, 1994.

rávilágíthatnak arra is, hogy Tompa László milyen szellemi szálakon kapcsolódott a magyar- és világirodalomhoz, az európai és az egyetemes kultúrához.⁴⁴

Végül a kéziratos hagyatékban található közel kétezer, jelentős hányadában mindezidáig kiadatlan levél, többek között Áprily Lajostól, Benedek Elektől, Dsida Jenőtől, Kemény Jánostól, Kós Károlytól, Kuncz Aladártól, Nyíró Józseftől, Reményik Sándortól és Tamási Árontól. E levelek hű tanúságtevéökként beszélnek Tompa László kortársaival való, részben szakmai-szellemi, részben személyes, meghitt baráti kapcsolatairól. Különösen szép a levélhagyatékban három gyűjtemény: Tompa László az idős Benedek Elekkel, a vele egykorú és sokáig egy sorsú Áprily Lajossal, valamint az ifjú Tamási Áronnal folytatott levelezése.

Megható az az írás, melyet a tanulmányait gyakor Székelyudvarhelyen végző Benedek Elek küldött Tompának, nem sokkal azután, hogy élete egykori színterén ünnepelték a nyolcvanöt éves mesemondó „nagyapót”:

Most, hogy egy hosszú pálya utolsó állomása felé közeledem, sűrűn van részem ünnepségekben (Budapesttől Csíkszeredáig meg vissza), de, úgy-e, természetes, hogy gyermekkorom tündérvárosa van legközelebb a szívemhez. [...]

Három év folyamán harmadszor mutattam fehér hajamat a tündérvárosnak, s mindaháromszor az volt az érzésem, hogy a tündérváros az én édes anyám, aki végtelen szeretettel öleli keblére fehér haju fiát. Ezt a fehér haju fiút a Sors mesze földre vetette egykor, s most fehér hajjal, de ifju szívvel vissza-visszatér, hogy könnyeit (örömeit és bánatnak könnyeit) elsírja az édesanya keblén. [...]

Ó, de szép este volt [...], édes poéta öcsém! [...] meleg szavakkal rótt köszöntőkkel csillogtatták meg szememben Isten egyik legnagyobb áldását: a könnyet. S hogy megmutatták az utat, ha enélkül is nem tudnám, merre kell haladnom – a gyermekek: Erre, nagyapó, erre! Meséljen nekünk! [...]

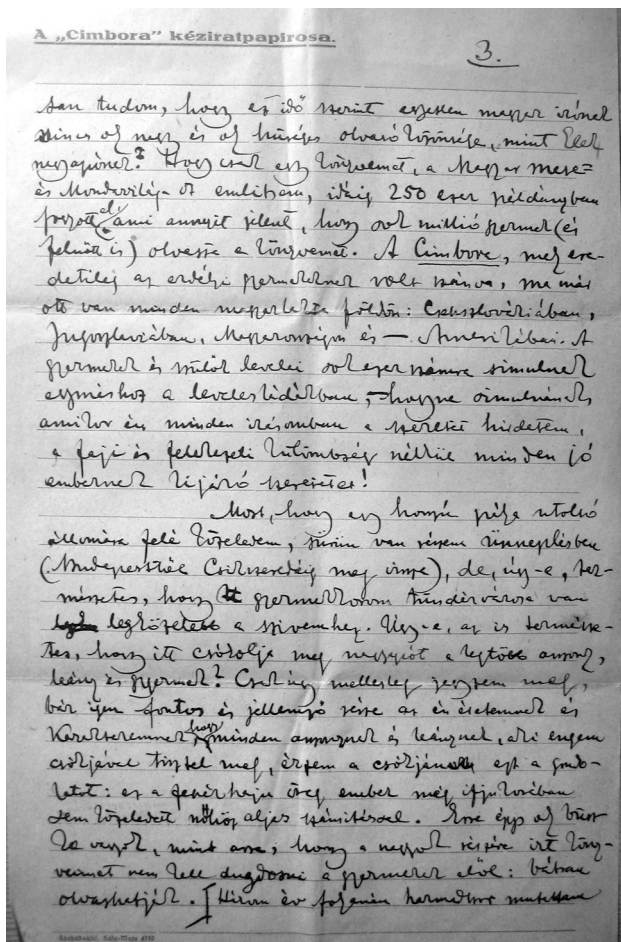
És tudod-e, édes poéta öcsém, mi szerzette szívemnek a legnagyobb örömet ezen a szép estén? Az, hogy nagyanyóka tanúja volt, mily szeretet veszi körül nagyapókat. Mert ti most nagyanyókában egy ritka írófeleséget láttatok: ő minden alkalmat kerülve került, ahol az urát ünnepelték, nehogy azt higgye valaki, ő is részt kíván az ünnepeltetésből. [...] Ő azok közé az asszonyok közé tartozik, aki azt hiszi: missziójának egy részét befejezte azzal, mikor hat derék gyereket fölnevelt, most már csak egy fő gondja van: hogy urának a gondolatát is ellesse, s ne engedje megzavartatni, amikor íróasztala mellett ül...

---

⁴⁴ Néhány feljegyzett gondolat a költő kéziratos hagyatékából: „Ha dicsekednem kell, gyöngeségeimmel fogok dicsekedni. (Pál ap. 2 lev. Kor. XI. 30.)”; „Res nolunt din male administratori. A dolgok nem hagyják magukat sokáig rosszul vezetettmi.”; „A test lélekjelenlét.» (Németh L. Szerdai fogadónap. II. köt. 44. l.)” (Haáz Rezső Múzeum – Tompa László hagyaték)

Mondjam-e, édes poeta öcsém, hogy nagyanyóka ritkán volt oly boldog, mint vasárnap este? Mert mostanában sok diadalkaput emelnek, de mindezek elhalványodnak ama diadalkapuk mellett, amelyeket lelki szemeim virágokból összefonódva láttak lebegni két fehér haju fej fölött, a tündérvárostól a tündérvárostig. [...]

Szeretettel:
Benedek Elek⁴⁵

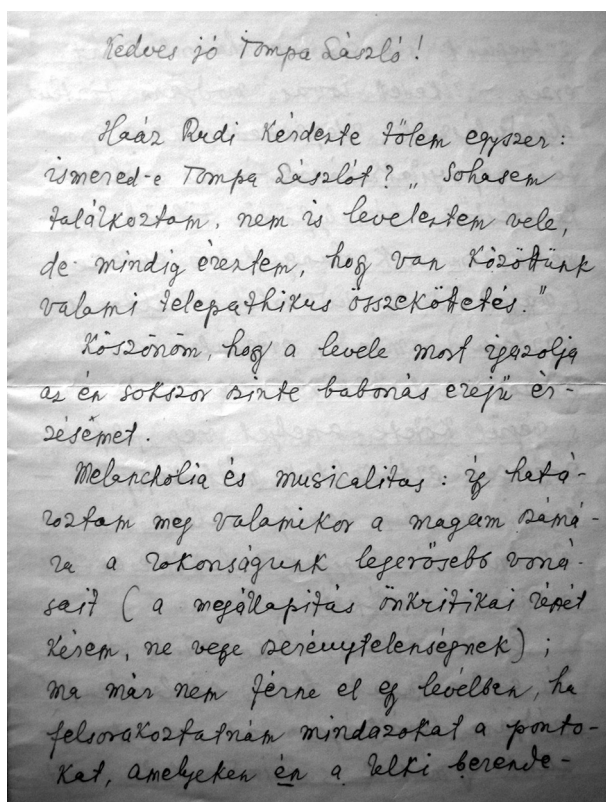

Benedek Elek Tompa Lászlóhoz írt levelének harmadik oldala
(Kisbácson, 1926. jún. 1.)

⁴⁵ Benedek Elek levele Tompa Lászlónak (Kisbácson, 1926. jún. 1.). A levél lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum – Tompa László Hagyaték: 7688/398.

Különösen értékes Áprily Lajos Tompa Lászlóhoz szóló első levele is, melyet a költőtárs akkor még Jékely Lajosként írt a nagyenyedi csendből, 1923-ban. Áprily és Tompa nem csupán azáltal kapcsolódtak egymáshoz, hogy lírájukban mindketten a „tájtranszszilvanizmus” hangján szólaltak meg: a köztük lévő szellemi, lelki „összeköttetés”-nek leveleik és egymásnak ajánlott verseik⁴⁶ is tanúságtevői – kapcsolatuk, levelezésük mélyebb megismerése pedig talán a(z erdélyi) magyar irodalom történetének egyik szép költőbarátságára vethetne fényt.

Áprily Lajos Tompa Lászlóhoz írt első levelének első oldala
(Nagyenyed, 1923. ápr. 28.)

⁴⁶ Áprily *A podságai forrás*, Tompa az *Őszi üdvözlés* című versét ajánlotta költőtársának. (ÁPRILY Lajos, *A podságai forrás* = Á. L. *Összes költeményei*, Bp., Osiris, 2006, 104–105; TOMPA László, *Őszi üdvözlés* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 183.)

Kedves jó Tompa László!

Haáz Rudi kérdezte tőlem egyszer: ismered-e Tompa Lászlót? »Sohasem találkoztam, nem is leveleztem vele, de mindig éreztem, hogy van közöttünk valami telepátikus összeköttetés.«

Köszönöm, hogy a levele most igazolja az én sokszor szinte babonás erejű érzésemet. [...]

Melancholia és musicalitás: így határozta meg valamikor a magam számára a rokonságunk legerősebb vonásait. [...]

Ma már nem férne el egy levélben, ha felsorakoztatnám mindazokat a pontokat, amelyeken én a lelki berendezettségünk, s a sorsunk hasonlóságát érzem. „Elkésett lovas” módjára történt elindulásunk, idegenkedésünk a spontán megnyilatkozásoktól és a harckeveréstől.

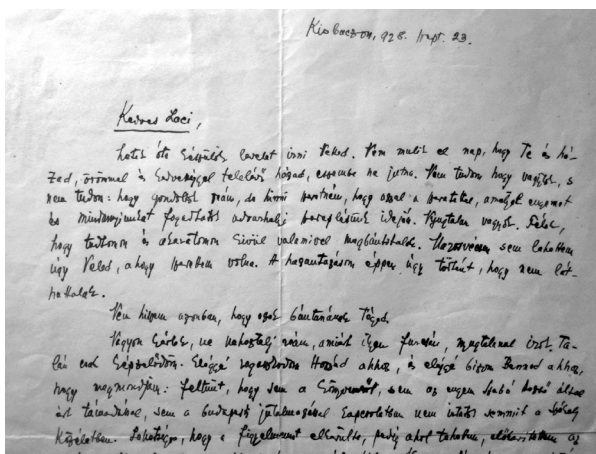
Én sem írtam; olykor szinte dacosan jól esett a tudat, hogy „sziklavárak” módjára barátságos farkasszemet nézünk egymással, s mind a ketten sejtjük talán, hogy egyszer magától megérik a helyzet a megismerkedésre. [...]

Egyre nagyon kérem: szálljon ki nálunk átutazóban. [...] Enyeden, s szerezzé meg nekem ilyen módon a rég várt találkozás alkalmát.

Szeretettel köszönti:

Jékely Lajos⁴⁷

„Elek nagyapó” és a kortárs Áprily Lajos levele mellett érzékeny lelki és szellemi kapcsolatról tesznek tanúságot Tamási Áronnak – a hagyomány szerint a *Lőfűrészlés* fiatal „Áron”-jának – Tompa Lászlóhoz írt levelei is:

Tamási Áron Tompa Lászlóhoz írt levelének első oldala
(Kisbacsán, 1923. szept. 23.)

⁴⁷ Áprily Lajos levele Tompa Lászlónak (Nagyenyed, 1923. ápr. 28.). A levél lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum – Tompa László Hagyaték: 7688/345.

Kedves Laci,

hetek óta készülök levelet írni Neked. Nem múlik el nap, hogy Te és házad, örömmel és kedvességgel tele lévő házad eszembe ne jutna. Nem tudom, hogy vagytok, s nem tudom: hogy gondoltok rám, de hinni szeretném, hogy azzal a szeretettel, amellyel engemet [...] fogadtatok. [...] Nyugtalan vagyok. Félek, hogy tudatomon és akaratomon kívül valamivel megbántottalak. Marosvécsen sem lehettem úgy Veled, ahogy szerettem volna. A hazautazásom éppen úgy történt, hogy nem láthattalak.

Nem hiszem azonban, hogy ezek bántanának Téged.

Nagyon kérek, ne neheztelj rám, amiért ilyen furcsán, nyugtalanuk írok. Elégé ragaszkodom Hozzád ahhoz, és eléggé bízom Benned ahhoz, hogy megmondjam: feltűnt, hogy [...] a könyvemről [...] nem írtatok semmit a Székely Közéletben. [...] Nem az fáj, hogy nem írtál oda, hanem az fájna, ha tényleg volna közöttünk olyan ok, amely miatt ne írhatnál. Nekem igazán nem hiányzik a „kiszervezés”, de nagyon jól esne és megnyugtatóna, ha megírnád nekem, hogy nem haragszol. [...] fájna, ha Neked nem tetszenék.

Természetesen, ha szabad ezt megtennem, arra kérek, hogy a lapba ne is írdal semmit velem vonatkozásban, de igen hálásan venném, ha nekem írnál, ide egy levelet. Te már tapasztaltabb, higgadtabb vagy: végy úgy engemet, ahogy vagyok: rajongásommal, nyugtalanokdásommal, szeretetemmel.

Egy hét óta itt vagyok Elek bácsiéknál. Hívtak, jól érzem magamat, dolgozom nagyon, és készülök új könyvet írni. [...] Kedves Feleséged hogy van? Meleg vendégszeretetére sokat gondolok, és hálás csókjaimat küldöm neki. Téged őszinte szeretettel és rajongással ölel:

Tamási Áron⁴⁸

Az idézett levelek egy-egy meghittebb emberi kapcsolat dokumentumai: finomítják, árnyalják a költőről alkotott képet, megmutatva egy a kortársak visszaemlékezései szerint is befelé forduló, hallgatag, nehezen nyíló ember belső gazdagságát, lelki minőségét. Mert a levélhagyaték mélyebb ismerete alapján is elmondható, hogy Tompa László „töprengő költő” volt, ki „noha részt vett a két háború közötti Erdély irodalmi megmozdulásaiban, a transzszilvanizmus körüli ádáz vitákban, úgy tűnik, csak az összecsapások peremén, roppant magányos”⁴⁹ – ahogy magányos Tompa László életműve is: hiszen a napjainkban a határon túli magyar irodalom felé forduló kitüntetett figyelemben is alig-alig hallhatjuk az ő nevét.

Kézírtas hagyatéka Tompa László papírra vetett magányát őrzí. Ebben a magányában lehetünk társai azzal, ha olvasóként verseinek, írásainak vilá-

---

⁴⁸ Tamási Áron levele Tompa Lászlónak (Kisbacon, 1928. szept. 23.). A levél lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum – Tompa László Hagyaték: 7688/313. (Tamási Áron Tompa Lászlónak írt levelei megjelentek: NAGY Pál, *Egy barátság dokumentumai*, Hítel, 2005/9, 52–67.)

⁴⁹ VERESS Dániel, *Tompa László... i. m.*, 34.

gába lépünk, ha megosztjuk vele saját magányunkat: hiszen vers és olvasó találkozása mindig két magány találkozása is. Olvasásunkkal, kutató munkánkkal talán oldhatjuk kissé ezt a magányt: az irodalmi feledés magányát, mely Tompa László költészetét a mögöttünk álló bő fél évszázadban homályba burkolta. Verseivel, írásaival találkozva pedig talán a mi szívünk mélyén élő, egyetemes emberi magány is szelídülhet, vagy – ami titokzatosabb – „megszentelődhet”: mert „végső soron a művészet a magány apoteózis.”⁵⁰

---

⁵⁰ Tompa László unokája, Tompa Gábor bemutató szavai az édesapjával, Tompa Miklóssal készült interjúkötethez. (BÉRCZES László, *Székelty körvasút, i. m.*, a kötet borítóján.)

MÉRY JÁNOS*

Jankovics Marcell, Pozsony gyermeke

Nem véletlenül adtam munkámnak a *Jankovics Marcell, Pozsony gyermeke* címet. Nem tagadom, készülő doktori disszertációmban nem kevesebbre vállalkozom, mint hogy a *Húsz esztendő Pozsonyban* című emlékiraton keresztül, valamint több korabeli kritika, vélemény és összefoglalás segítségével bemutassam a trianoni döntés utáni Felvidék irodalmi és kulturális életének fő szervezőjét, a Pozsonyban maradt magyar családok mentorát, Dr. Jankovics Marcellt. Azt a Jankovics Marcellt, aki ezer szállal kötődik Pozsonyhoz, és aki a két háború közti nehéz időszakban sem hagyta magára szeretett városát.

A *Húsz esztendő Pozsonyban* a 21. század első évében a Méry Ratio Kiadónak köszönhetően újra előbukkanhatott a tiltólistára került könyvek számúzetéséből. Ez az emlékirat sokkal fontosabb darabja irodalmunknak annál, mint amennyi figyelemben, ismertségben és elismerésben eddig részesült. A megjelenése óta eltelt több mint tíz év alatt több recenzió is napvilágot látott e könyv írójáról és magáról a könyvről – mégis, Jankovics Marcellról és a *Húsz esztendő Pozsonyban* című emlékiratról máig nagyon keveset tudnak mind az olvasók, mind az irodalmárok.

Ez az 1939-ben megjelent kötet a magyarság önvédő küzdelmeit mutatja be a trianoni és az első bécsi döntés közötti időszakban.

Valóban itt az ideje, hogy kiemeljük alakját és munkásságát a feledés homályából, és elhelyezzük a huszadik század azon magyarjai között, akiknek világában az alkotó szellem és a nemzeti felelősségtudat ugyanúgy testvérfogalmat jelent, mint a magyarság és az európaiság.¹

A Jankovics Marcell iránti tiszteletből és a *Húsz esztendő Pozsonyban* rám gyakorolt hatása miatt döntöttem úgy, hogy bacclearátusi munkámat meg-

---

* Méry János a PPKÉ BTK Irodalomtudományi Doktori Iskolájának PhD-hallgatója. Készülő doktori értekezésének témája: *Jankovics Marcell élete és munkássága*. Témavezető tanára: Dr. Sipos Lajos professor emeritus.

¹ POMOGÁTS Béla, *Jankovics Marcell emléktáblája előtt* = JANKOVICS Marcell, *Húsz esztendő Pozsonyban*, Somorja–Bp., Méry Ratio, 2000, 9.

próbálom kibővíteni és tökéletesíteni egy doktori disszertáció megírásával – vezérelve nem kevésbé attól a céltől is, hogy Dr. Jankovics Marcell életműve a magyar irodalom azon polcára kerülhessen, mely őt mint nagy tudású író megilleti.

Kulturális szervezkedések, irodalom

A világháború után bekövetkezett államjogi változások a Csehszlovákiába került magyarság kulturális és irodalmi életének fejlődését szinte ellehetetlenítették: a csallóközi és mátyusföldi, a Garam- és Ipoly-vidéki, a nógrádi, gömöri, cserhádi, bodrogi és tiszaháti magyar nyelvterületek teljes szervezetlenségben néztek szemben jövőjükkel. Ezeket a területeket az irodalmi szerveződés szempontjából már korábban is csak Budapest központi, vonzó és kisugárzó ereje tartotta össze – ennek az összetartó erőnek megszűntével ezek a csoportok pedig széthullottak vagy teljesen magukba záródtak.

Az 1918-tól 1938-ig tartó korszak mérlegére tekintve megállapíthatjuk, hogy amit a csehszlovákiai magyar nyelvterületen íróink, művészeink, tudósaink tettek, az leginkább fájdalmas siratás volt, mintsem művészi alkotások teremtése. A költők panaszos dalokat zengtek siralmas helyzetükről, és átkokat szórtak azok felé, akik nekik e bajt okozták. „Lejtőre kerültünk”, „sodródunk”, „két malomkő között őrlődve” mégis vállalni próbáljuk a „golgotás sorsot” egy tisztább jövő érdekében: ez a gondolat- és motívumkör jellemezte a csehszlovákiai magyar irodalom kezdeti korszakát.

A Borsody István szerkesztésében megjelent *Magyarok Csehszlovákiában 1918–1938* című könyvben² arról olvashatunk, hogy a forradalmak után külföldre menekült írócsoport – részben Bécsből, részben pedig néhány szlovákiai városból – a kisebbségi magyar olvasóközönséget is igyekezett magának megnyerni. Folyóirataik és napilapjaik irodalmi mellékleteiben a *Nyugat* és a *Ma* körül tomboló „izmusok” szenvedélyes vitáit folytatták, fővárosi beállítottsággal, fővárosi, kávéházi igényekkel: egy olyan vidéken azonban, ahol a trianoni események okozta fájdalom enyhítésére vágytak

---

² A dolgozatomban felvázolt történelmi áttekintéshez az ő munkáját használtam. (*Magyarok Csehszlovákiában 1918–1938*, szerk. BORSODY István, Somorja, Méry-Ratio, 2002.)

(legalább olyan módon, mint ahogy azt később az *Új Aurora* vagy a Toldy Kör tette), a csallóközi, gömöri, kassai, beregszászi magyarság nehezen tudott azonosulni ezzel az irodalommal.

Így, távol a modern írók tevékenységétől, szervezkedés kezdődött a kisvárosok kaszinóiban: Kassán a Kazinczy Társaság, Pozsonyban a Toldy Kör, Komáromban pedig a Jókai Egyesület körül volt észlelhető egyfajta lassú mozgolódás. Érdekes azonban, hogy a kassai Kazinczy Társaság már a magyar államegység idejében (1907-ben) az irodalmi decentralizáció álláspontját képviselte, és az új államkeretben is ők tettek először lépéseket a csehszlovákiai magyar írók egységes megszervezésére.

1926-ban Farkas Gyula, a csehszlovákiai magyar irodalom első könyvkiadója és történetírója még Kassa és Pozsony szellemi vetélkedéséről beszél. Amíg a keleti centrumban az emigránsok után lassan új nemzedék írói csoportusulnak a *Kassai napló* körül, Pozsonyban már jóval előbb, 1919 őszén a konzervatívok úgy bocsájtják rövidéletű útjára a *Tavaszt*, mint „Szlovákország egyetlen magyar nyelvű szépirodalmi lapját”. A folyóirat munkatársai később az *Új Aurora* irodalmi almanachhoz léptek át. A szellemi vetélkedés azonban nem tart sokáig, mivel a két városban hamarosan abbamarad az ilyenfajta irodalmi szervezkedés. A kassai, pozsonyi és losonci kezdeményezések gyors elhalásai azt bizonyítják, hogy a csehszlovákiai magyarság nem tudta megtalálni a maga kultúrközpontját: hogy hiába igyekezett, mindig elmaradni látszott. A kultúrközpont megteremtésére irányuló kísérletek sorozatos kudarcai után az írók szétszóródtak: legtöbbjük ez egyes napilapok szerkesztőségében helyezkedett el, ez pedig rányomta a bélyegét a teljes csehszlovákiai magyar irodalomra.

Ölvedi László³ 1923-ban a *Napkeletben Irodalmi élet a Felvidéken* című írásában ekképpen ír helyzetükről:

mai napság alig beszélhetünk. [...] A bércecs Felföld, a Kárpátok vármegyéi, ez az áldott ország rész Dévénytől Máramarosszigetig nemzeti történelmünk folyamán összeforrott egészét alkotott az anyaországgal. Különálló életet, mint Erdély sohasem élt, és ennél fogva külön sajtóságos irodalmi öntudat a Felvidéken ki sem fejlődhetett. Az 1918–19. év eseményei, a trianoni béke, elszakították ezredéves

---

³ Ölvedi László költő (Érsekújvár, 1903. máj. 22. – Budapest, 1931. jún. 21.). A budapesti egyetemen szerzett doktorátust, majd visszatért Szlovákiába. Munkatársa volt a *Prágai Magyar Hírlap*nak. Főbb verseskötetei: *Valakit várunk* (1922), *A bányász éneke* (1923), *Műzsják* (1928). (GÁBOR Géza, *Ölvedi László*, Sopron, 1931.; JANKOVITS Marcell, *Ölvedi László emlékezete*, Érsekújvár, 1941.)

törzsétől. A megszálló hatalom féltő elővigyázatossággal valóságos kínai falakat emelt a határokon. Az új államhatalomba kényszerített, közel másfélmilliónyi magyarság hiába kereste az érintkezést túloldali testvéreivel, azonnal, csírájában folytatták el azt.⁴

Ölvedi írásában bemutatja annak történetét, hogy a felvidéki magyarság hogyan próbálkozott meg úgyszólván a lehetetlennel: hogy az anyaországtól elszakítva új magyar irodalmi életet teremtsenek. Az első ilyen vállalkozás Kassán történt, azonban az *Új Élet* című folyóirat csupán tiszavirág életű volt.

1921 nyarán a Magyar Ifjak Pozsonyi Szövetsége vetette fel azt a kezdeményezést, hogy Kisfaludy *Aurorájának* mintájára minden évben jelentessenek meg egy irodalmi almanachot, mely egyesíteni volt hivatott a Felvidék magyar íróinak műveit. 1922-ben, éppen 100 évvel Kisfaludy *Aurorájának* megjelenése után, egy csinos kötet került a könyvpiacra, mely az *Új Auróra* nevet kapta.

Az író életútja

Jankovics Marcell 1874. november 3-án született a somogy megyei Nemesvid-Gárdospusztán. Édesapja, Jankovics Marcell, néhány héttel fia születése előtt meghalt, így a gyermeket édesanyja, Meszlényi Eugénia, és anyai nagypja, Meszlényi Jenő⁵ nevelte. Meszlényi Jenő Meszlényi Teréznek,

---

⁴ ÖLVEDI László, *Irodalmi élet a Felvidéken*, Napkelet, 1923, 277.

⁵ Meszlényi Jenő (Kisdém, 1814. okt. 10. – Pozsony, 1900. jún. 20.) honvéd ezredes, nővére, Meszlényi Terézia révén Kossuth Lajos sógora. A gimnázium elvégzése után 1832-ben hadapródként lépett a császári és királyi hadsereg 32. gyalogezredébe. 1834-től a bécsi magyar nemesi testőrségnél szolgált, majd 1838-ban a 12. határőrezred főhadnagya lett. 1848. júl. 31-én kilépett a császári katonaságtól. 1848. szept. 13-án Batthyány Lajos számfeletti (beosztás nélküli) századossá nevezte ki a 6. honvédszázalóhoz. Perczel Mór alárendeltségében részt vett a Josip Jelačić elleni szeptemberi harcokban. 1848. okt. 9-én – okt. 1-jei hatállyal – alezredessé léptették elő és Komárom térparancsnokává nevezték ki. A komáromi vár első ostroma idején (1849. jan.–ápr.) tevékenyen részt vett a vár védelmében. 1849. ápr. 13-án utóda a komáromi térparancsnoki beosztásban addigi helyettese, Szabó Zsigmond ezredes lett. Meszlényi Jenőt 1849. máj. 23-án rangjának megtartása mellett az Országos Főhadparancsnokság vezetője, Kiss Ernő altábornagy helyettesévé nevezték ki. E beosztásban maradt a fegyverletételig. Az aradi hadbíróóság 1849. nov. 5-én halálra, majd az ítéletet megváltoztatva nov. 16-án tizennyolc évi várfogságra ítélte. 1850. jún. 14-én a szabadságharc előtt kilépett egykori császári tisztekre vonatkozó amnesztia értelmében ke-

Kossuth Lajos nejeének édestestvére – Jankovics anyai dédanyja, Meszlényi Jánosné Kisfaludy Erzsébet pedig Kisfaludy Sándor és Károly unokatestvére volt.⁶

A kis Marcell Nagykanizsán járt elemi iskolába, de középiskolai tanulmányait már Pozsonyban, a római katolikus gimnáziumban végezte – gyenge tüdeje miatt ugyanis elköltöztek Nagykanizsáról, hogy a fiú a Pozsonyközei hegyek gyógyító levegőjét szívhasssa. Jankovics sokat barangolt ezen a vidéken, valószínűleg innen származik a hegyek iránti szeretete is, mely egész életét végigkísérte. Tanulmányútjai során Európa csaknem minden országát bejárta: 1891-ben és 1892-ben például Kossuth házában élt Turinban (Torino).

Jogi tanulmányait Pozsonyban végezte (doktori oklevelét 1897-ben vette át), ügyvédi diplomáját azonban már Pesten szerezte, 1900-ban. Az ügyvédi vizsga letétele után Pozsonyban folytatott gyakorlatot, és a városban ügyvédi irodát is nyitott. Meszlényi Jenő nagyban hozzájárult a fiatal ügyvéd világgépének formálásához: az a tény, hogy Meszlényi Kossuth sógora volt, mintegy Kossuth-kultusszá dagadt a Jankovics családban.

1889-ben a magyar kormány döntése értelmében Kossuth elvesztette magyar állampolgárságát, ami széles körű felháborodást váltott ki. 1879-ben ugyanis a magyar képviselőház elé terjesztettek egy törvényjavaslatot a „magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről”. A törvény 31. paragrafusa kimondta, hogy „azon magyar állampolgár, ki a magyar kormány vagy osztrák–magyar közös miniszterek megbízása nélkül tíz évig megszakítás nélkül a magyar korona területének határain kívül tartózkodik, elveszti magyar állampolgárságát.”⁷

Kossuth Lajos ekkor már harminc éve élt külföldön, száműzetésben. A törvényben foglalt követelményeknek nem felelhetett meg, mert „ez annyit tenne – miként azt maga Kossuth írta Helfy Ignácnak, meghitt hívének, 1889 májusában –, mint magamat osztrák–magyarnak vallani, ami soha

---

gyelmet kapott. Szabadulása után Veszprém vármegyei birtokán gazdálkodott, majd uradalmi gazdatiszt volt Kaposvárott.

⁶ Az életrajz forrásai: *A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918–2004*, szerk., FONÓD Zoltán, Madách-Posonium, 176.; *Révai Nagy Lexikona: Az ismeretek enciklopédiája*, X, Bp., Révai, 1914, 764.

⁷ *Az 1879. évi törvényzárk a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről*. Forrás: <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00003/borus.htm> (Az utolsó megtekintés ideje: 2011. ápr. 24.)

életemben nem voltam, nem vagyok és soha nem is leszek semmi feltétel alatt, semmi áron”⁸. Az ifjú Jankovics éppen ebben az időszakban költözött Kossuth turini házába, így figyelemmel követhette az öreg szabadságharcos és államférfi nap mint nap átélt lelki küzdelmeit. Elbeszélései szerint Kossuth jó fizikai állapotban volt, viszont magyar állampolgárságának elvesztése maradandó sebként hagyott nyomot benne, és élete végéig elkísérte.

Jankovics részt vett Pozsony közeletének szervezésében és az országos politikában is: 1905-ben függetlenségi programjával a füleki kerületben képviselővé választották. Füleket két választási cikluson át képviselte, majd később önként lemondott mandátumáról. 1907. január 22-i parlamenti felszólalásában a díjtalan joggyakornokok intézményének, valamint a végrehajtási törvény egyik intézkedésének (a 156. paragrafusnak) eltörlését szorgalmazta.

1919 februárjában tiltakozó jegyzéket szerkesztettek Pozsony már érezhető elcsatolása ellen, melyet Jankovics Marcell fordított le több világnyelvre:

Hogy Pozsony városa továbbra is Magyarország törzsterületének része maradjon, ez annyira természetes, hogy tulajdonképpen minden érvelés és megokolás fölöslegesnek látszik [...]. És mégis! Lehet, hogy e kiszakítás csak kísértő fantóm. Lehet, hogy komolyan fenyegető valóság. Ezért föl kell emelnünk a meggyőző-dés őseréjével tiltakozó szavunkat! Halálosan komoly ez a szó, mert az a kérdés: lenni, vagy nem lenni...⁹

Jankovics az első világháborúban szenvedett vereségünk következtében elvesztette hadirészvényekbe fektetett vagyonát, majd a Felvidékre bevonuló csehek, még a Tanácsköztársaság idején, mint „veszélyes magyart” internálták a morvaországi Luhačovicébe. Szerencsére csak egy bő hónapot töltött ott – 1919 nyarán, a saját költségén. Emlékiratában így emlékszik erre az időre: „Ez volt 1914 óta első nyaralásom.”¹⁰

1920. március 7-én, a csehszlovák nemzeti ünnepen belőttek Jankovicsék pozsonyi, Csáky utcai lakásának ablakán. Az egyetlen világító lámpa alatt Jankovics Marcell 14 éves fia ült. Az ablaküvegen áthatoló golyó a fejtől néhány centiméterre hullt a padlóra. A golyót valószínűleg az írónak és családjának szánták. Előző este ugyanis a megszállók parancsára mindenkinek égo gyertyát kellett kitenni az ablakba – ám Jankovicsék ablaka sötét

---

⁸ ECKHARDT Ferenc, *Ferenc József és a Kossuth-kultusz*, Magyar Szemle, 1927, 370.

⁹ JANKOVICS Marcell, *Pozsony lakosságának tiltakozó memoranduma*, Nyugat-Magyarországi Híradó, 1918. nov. 24.

¹⁰ Uő, *Húsz esztendő...*, i. m., 80.

maradt. Ez nyilván nem kerülhette el a katonák figyelmét, hiszen a Jankovicsék lakásával szemben található iskolában cseh legionárusokat szál-
lásoltak el. A golyó valószínűleg onnan érkezett.

A fiatal ügyvéd „Szlovenszkóban” maradt, hogy a pozsonyiakban és a felvidéki magyarokban tartsa a lelket. 1923 után közel háromnegyedszáz beszédet tartott egész Csehszlovákia területén a különböző magyar nemzeti vonatkozású ünnepélyeken. Sokoldalú irodalmi tevékenységet is folytatott: tárcái és cikkei különböző magyar, német és olasz lapok hasábjain jentek meg. Már fiatalkorában megpróbálkozott a versírással is, kisebb-nagyobb sikerrel. Első verseskötete, a *Buzavirágok* 1894-ben jelent meg. Kevesen tudják, hogy ebben az időszakban Jankovics nemcsak magyarul, hanem olaszul is írt verseket, melyek nyomtatásban is napvilágot láttak. Négy nyelven beszélt és publikált: olaszul (több dialektusban anyanyelvi szinten!), angolul, németül és szlovákul, továbbá latinul is tudott. Műfordítói kísérletekként több olasz, német és latin szerző verseit is átültette magyarra: például Friedrich Schiller, Ferdinand Freiligrath, Julius Mosen és Pierre-Jean de Beranger műveit.

Jankovics *Kis barátom könyve* című verseskötetéről Schöpflin Aladár, a 20. század egyik legjobb magyar kritikusa így írt a *Vasárnapi Újságban*, 1913-ban:

Utóbbi időben nem ritka eset nálunk, hogy váratlanul előáll egy költői tehetség, mely addig csöndben, szinte titkon, az irodalmi élettel és a közönséggel való érintkezéstől elszigetelten fejlődött. Ennek megvannak a jó oldalai is, de másfelől az ilyen magányban való fejlődés mellett elkerülhetetlenek bizonyos fogyatkozások, melyek a dilettantizmus bélyegét sütik rá jobb sorsra érdemes tehetségekre. El lehet ezt mondani az előttünk fekvő kötet szerzőjéről is, kinek ez nem a legelső föllépése ugyan – két verses könyvről annak idején elismeréssel szolt lapunk s a nyáron megjelent turisztikai munkájából érdekes mutatványokat közöltünk –, mind e könyvek azonban csekélyebb visszangot keltettek, mint a mennyit megérdemeltek volna. Pedig szerzőjükben sok költői tulajdonság van. Világnézete idealisztikus, képzeletét szép és nemes érzések, eszmék hevítik. Magyar érzése erős, tiszta; szive könnyen felindul, akár a természet szépségei, akár az emberi szenvedés és a nyomor képei tárulnak elé. Érzelmessége mellett és férfias és komoly tud maradni. Szeret elmélkedni, s elmélkedése nem mindig jár taposott utakon. Komolyan veszi az érzéseit és a költészetét is. Tartalmas költői lelket árulnak el ezek a versek, teljes hatást még se tesznek. Feltűnően gyenge a szerkezetük, még inkább a belső formájuk. A nyelv sem elég hű eszköze a gondolat kifejezésének, sokszor erőtlén, a hol szárnyalnia kellene, sokszor bőbeszédű, a hol tömörnnek kellene lennie. Mindazáltal e kötet igazán megérdemelne, hogy figyelmet keltsen az irodalomban.¹¹

---

¹¹ SCHÖPFLIN Aladár, *Kis barátom könyve*, *Vasárnapi Újság*, 1913/40, 800.

Jankovics Marcell végül a prózában alkotott maradandót. Első prózai műve, az *Úttalan utakon*, 1903-ban jelet meg. További fontos művei a már említett *Húsz esztendő Pozsonyban*, mely Pozsony – a cseh bevonulástól az 1939-es repatriálásáig tartó – történetének megrázó erejű dokumentuma, az *Egy század legendái* című családregegye, valamint *Az udvari bolond* és a *Hangok a távolból* című novelláskötetei.

Jankovics az *Alpeselek* című munkájában alpesi kutatásairól számol be: a hegymászó szakma ugyanis báró Eötvös Loránd (1848–1919) és Zsigmondy Emil (1861–1885) mellett a 19. század három legjelesebb magyar hegymászója között tartja számon őt. „Pozsony gyermeke” főleg a Dolomitokat járta: ő mászta meg először a hegység egyik torony alakú csúcsát, amit a szokásnak megfelelően ő is nevezett el (Campanile di San Marco-nak), annak emlékére, hogy a velencei dóm harangtornya e túróját megelőzően omlott össze 1902-ben.

Aktív hegymászó munkásságán kívül Jankovics szerepet vállalt a turista közéletben is. 1914 és 1921 között társelnöke volt a Magyar Turista Szövetségnek, ő volt az első elnöke az 1918-ban alakult Magyar Hegymászók Egyesületének, 1921 és 1923 között pedig választmányi tagja volt a Magyar Turisták Egyesületének. Ez utóbbi tisztséget 1927-ig viselte, majd a Magyar Hegymászók Egyesülete 1928. június 8-i közgyűlésén az egyesület tiszteletbeli tagjává választotta őt.

Jankovics Marcell a Toldy Kör, a Szlovenszkói Magyar Közművelődési Egyesület és a Szlovenszkói Magyar Kultúratanács elnöki tisztségét is betöltötte. A Toldy Kör egy konzervatív szellemű kulturális és irodalmi egyesület volt Pozsonyban, melyet Toldy Ferenc 50 éves írói jubileuma alkalmából alapítottak 1874-ben, Orosz László és Vutkovich Sándor kezdeményezésére. Vutkovich három évtizeden át volt a Kör egyik vezetője. Fő céljuk a magyar irodalom és művészet terjesztése, valamint állandó magyar színház létrehozása volt az akkor még német városban. Évente számos irodalomtudományi és művészeti matinét és előadást rendeztek, és irodalmi pályázatokat is gyakran meghirdettek. 1920-ban, az államfordulat után megújították tevékenységüket, s továbbra is keresztény-nemzeti szellemben működtek. Mivel a Toldy Kör a modern irodalmi áramlatoktól mereven elzárkózott, az általa szervezett irodalmi lapok (*Új Auróra*, *Magyar Minerva*) a hagyományos realizmushoz ragaszkodva teret engedtek a dilettantizmusnak is,

és így az egyesület az irodalmilag igényes körökben népszerűtlen volt. Műkedvelő színjátszó csoportjai viszont nagy sikereket arattak, Németh István László vezette énekkarát pedig Magyarországon és Ausztriában is méltatták: az énekkar később Bartók engedélyével a Bartók Béla Dalegylet nevet vette fel.

A Toldy Kör a szlovák állam idején a felvidéki irodalmi élet fő szervezője lett: első sikeres vállalkozása az ízléses külsejű *Toldy Kör-füzetek* kiadása volt. A 7 alsorozatból álló sorozatnak 1940 és 1943 között 43 füzete jelent meg: ezek közül 12 szépirodalmi, 31 pedig irodalomtörténeti, történeti és művelődéstörténeti írásokat tartalmazott. Megérdemelten voltak népszerűek az ugyanezekben az években kiadott *Toldy Kör-évkönyvek* is. A Kör jelentette meg a képzőművészeti szempontból figyelemre méltó *Szlovákiai Magyar Képes Naptárakat*, valamint Környi Elek drámai költeményeket tartalmazó két könyvét és Kövesdi László *Fény nélkül* című verskötetét. A második világháború utáni jogfosztottság időszakának kezdetén a Kört megszüntették, vagyonát elkobozták.¹² A Toldy Kör elnöki tisztségének betöltése miatt Jankovics nagy tiszteletnek örvendett a szlovenszkói magyarok körében.

Felvidék magyarságának értelmiségét a kommunistákhoz sodródó baloldali Sarló mozgalom fellépése osztotta meg: Jankovics Marcellnak mint a konzervatív–szabadelvű nemzeti tábor egyik vezéralakjának megannyi támadást kellett elviselnie a „sarlósoktól”, míg a harmincas évek közepére ez a mozgalom el nem halt. A „sarlósok”, köztük Balogh Edgár, Jankovics fiának gimnáziumi osztálytársa és barátja, valamint Szalatnai Rezső megbánták ezeket a csatározásokat. Jankovics Marcell temetésén Szalatnai már bocsánatkérően búcsúzott tőle:

Szerettem volna akkor az Attila-utca sarkán ott látni szétszóródott barátaimat, a sarlósokat mind, a harcos társakat, s megmondani nekik: Íme látjátok, azt hittük maradi volt és visszatartó. Holott csak hűséges volt. Van-e nép, mely élhet hűség nélkül?¹³

Balogh Edgár pedig később, 76 éves korában Jankovics Marcell unokájához írt egy levelet, melyben megvallotta tévedéseit:

---

¹² FONÓD, *i. m.*, 417–418.

¹³ Részlet Szalatnai Rezső Jankovics Marcell temetésén elmondott beszédből. (JANKOVICS Marcell, *Lékiratok*, Bp., Helikon, 2007, I, 68.)

Minden emlék, minden mozzanat vagy legalábbis morzsalék azt az ifjúkort varázsolja elém, amelyre egyre inkább gondolok, sokszor átértékelve régi értékeléseimet s újramagyarázva, amit akkor talán nem fogtam fel s fogadtam el. [...] A Toldy Kör. Ott nőttünk fel, s ez akkor is nevelő tényező, ha sokmindenben ellene fordultunk is apáink nemzedékének. Magas szint, nagy és szép dolgok ellenzékévé válni: ez a folytatódás ellen-végzeteiben is magas szintet teremt. Büszke vagyok tehát mindarra, amit Pozsonyban átléltem s újért küzdve akkor megfogadtam.¹⁴

Komunizmus-ellenessége miatt Jankovics Marcell írói és kultúrpolitikai tevékenységét a háború végétől a rendszerváltozásig elhallgatták. Olyannyira, hogy *A magyar irodalom története* – a két háború közötti csehszlovákiai magyar irodalomról írván – még Jankovics nevét sem említi meg:

A kezdetleges irodalmi élet megindulását jelenti a vidéki irodalmi társaságok tevékenységének felújítása, melyek élén nagyrészt konzervatív öregurak állottak, s működésük gyakran csak akadályozta a progresszív kulturális fejlődés kibontakozását. Ilyen volt a pozsonyi Toldy Kör, a komáromi Jókai Egyesület, a lévai Casino, s részben a kassai Kazinczy Társaság. E társaságok nagy részben dilettáns jellegű tevékenységét tükrözi az első itteni magyar irodalmi lap, a Pozsonyban 1919-ben induló *Tavas* s a Toldy Kör évenként megjelenő irodalmi almanachja, az *Új Auróra*.¹⁵

A idézett ideológiai alapvetés szolgált igazolásul ahhoz, hogy Jankovics Marcell művei tilalmi listára kerüljenek. 2000-ig kellett várni, hogy – mintegy jóvátételként – ismét megjelenhessenek írásai. Elsőként legfontosabb műve, a *Húsz esztendő Pozsonyban* jelent meg, ezt követte a magyar alpinisták „szent könyve”, az *Alpese*¹⁶, majd pedig az *Egy század legendái*.¹⁷

1939-ben, Csehszlovákia feldarabolásakor kiderült, hogy Pozsony nem kerül vissza Magyarországhoz. Jankovics ekkor úgy határozott, hogy Budapestre költözik, ahol gyermekei és unokái éltek. Az író ebben az időben már szívbeteg volt, de még nem esett át első szívrohamán.

Milyen ember is volt Jankovics Marcell? Családközpontú és nagyvonalú,

csirkeszemében örök huncutsággal, szája fölött kackiás bajusszal, amittől még mosolygósabb a képe. Biztos, hogy volt benne, ha nem huncutság, de hatalmas életszeretet. Gyermekei, akiknek huncut természetét volt alkalmam megtapasztalni, ezt a hajlamukat csak tőle örökölhették, feleségétől nem. Pedig a családi legendárium szerint nem volt huncut ember, Trianon okán vidámnak se mondanám.

---

¹⁴ Részlet Balogh Edgár az író unokájához, Jankovics Marcellhez írt leveléből. (*Uo.*)

¹⁵ *A magyar irodalom története*, szerk. SZABOLCSI Miklós, Bp., Akadémiai, 1966, IV, 868.

¹⁶ JANKOVICS Marcell, *Alpese*, Bp., Feketes Sas, 2002.

¹⁷ UÓ, *Egy század legendái*, Somorja–Bp., Méry Ratio, 2003.

Személyesen ismertem, de 8 éves voltam, amikor meghalt, és életének javát, értelmét, ugyanúgy csak másodkézből, hallomásból, olvasva ismerem, ahogy felmenőit...¹⁸

– írja Jankovics Marcell unokája, az ismert rajzfilmrendező, grafikus, könyv-illusztrátor, író, kultúrtörténész Jankovics Marcell, a *Fehérlófia* című magyar animációs film rendezője *Lékiratok* című művében. A rendező magyapja, Jankovics Marcell sokoldalúan művelt, konzervatív ízlésű ember volt. Minden tárgy, ami körülvette őt, régi, ódon hangulatot árasztott. Relikviák a szabadságharc idejéből és Kossuthtól, éremgyűjtemény, régi családi órák, családi olajportrék, régi miniatűrök és árnyképek, valamint az utazásairól hozott sok csecsebecse.¹⁹ Életének hetvenhatodik évében, nem sokkal 75. születésnapja után, beteg szíve vitte el – de örökségét az utókorra hagyta.

Húsztendő Pozsonyban

Ez a kis könyv nem a történelem feljegyzése. A történelmet csak az élet magas hegyeiről lehet látni és nem a régi Pozsony egyik kis barokk ablakán keresztül. Egyébként is az egyes ember csak szegény gyalogos; a történelem a nagy nemzetközi expressz, amely elrobog mellettünk a mások által tervezett útján. Ha útjába állunk, legázol. Megsemmisülünk, vagy nyomorékjai leszünk. Ahogy utána bámulunk, érezzük rohanása levegőjének elsodró nyomását – utána minden porzik, és egy ideig keringenek a papírosok, amiket a gyorsvonatból kidobtak. Értetlenül betűzgetjük az idegen papírosokra írt eszméket. Ahogy távozik tőlünk, kissébedig ez a nagy expressz és végre eltűnik a mérhetetlen távolságban mely az *Idő* útja. Csak később tudjuk meg, hogy útba ért-e, vagy netán kisiklott...

– olvashatjuk a *Bajtársamnak* címet viselő előszóban, a *Húsztendő Pozsonyban* kezdő soraiban.

Jankovics műve műfaja szerint emlékirat, mely egyedülálló az életművében. Könyvét a szerző 1939-ben írta, miután világossá vált, hogy Pozsony a felvidéki területek visszacsatolásával sem kerül vissza az anyaországhoz. Jankovics csak ekkor érezte úgy, hogy mennie kell: Pestre költözött családjához, és itt vetette papírra talán legfontosabb művét.

---

¹⁸ Uő, *Lékiratok*, i. m., 64.

¹⁹ Források: 1. JANKOVICS, *Lékiratok*, i. m.; 2. Uő, *Húsztendő...*, i. m.; 3. TAMÁS Lajos, *Jankovics Marcell*, Magyar Minerva, 1934, 310.; 4. MARÉK Antal, *Jankovics Marcell*, Magyar Minerva, 1936, 13–14.; 5. EGRI Viktor, *Jankovics Marcell*, Magyar Írás, 1935/1, 104.

Ebben a kis könyvben nincs politika. Hiszen a politikát nem is lehet tollal jól rögzíteni, akkor, amikor – *van*. Csak akkor, amikor már elmúlt, és valami pompás alkotást vagy romhalmazt hagyott maga után. [...] én tehát nem is akarok politikával foglalkozni. Ezért e könyvben nem is esik szó a magyar pártok vagy az egyesült magyar párt nemzetmegtartó munkájáról. Ezt megírják mások.

Ez a kis könyv nem akar más lenni, mint jellemzése annak a levegőnek, amelyet a szép, szomorú városban – Pozsonyban szívott magános ember, aki mindenütt ott volt, ahol magyar sebet kellett bekötözni, ahol magyar könnyet kellett feltörölni. Ott voltam, ha nevemet csak lopva is karcoltam az élet fájának kérgébe, mint a vándor az erdőben, vagy a toronyablak falába. Igen, igyekeztem valahol ablakot nyitni, hogy jobb levegő áradjon azokra, akiket ott Pozsonyban anynyira szerettem! Ebben a levegőben kevés volt a napsugár. Utána keresni kell az életet és valahová ki kell menni a *napra!*²⁰

A történet 1918 nyarán kezdődik. Pozsonyban lépten-nyomon őrijáratok állítottak meg és ellenőriztek mindenkit. Az emberek tudtak a csatavesztésről, de azt nem tudták, hogy a legnagyobb csatavesztés maga a béke lesz.

Egy esős délután Jankovics Marcell egy közeli dombra, a Sonnensteinre menekült, hogy lélekben távolságot vehessen a problémáktól, és betért egy kis vendéglőbe. Belépve egy idegent vett észre, akiről kiderült, hogy ő Bardach Mihály doktor. Jankovics tőle tudta meg a hírt, amely szerint Párizsban minden elvégeztetett: „Közép-Európa minden borralalóját a magyarokéból fizetik majd”. Jankovics Marcell ereiben megfagyott a vér, de amit megtudott, az első hallásra még hihetetlennek és felfoghatatlannak tűnt. A pozsonyi ügyvéd megőrizte nyugalját, és igen hamar ráébredt arra, hogy nincs idő a „sebek nyalogatására”. Úgy érezte, hogy Pozsonynak szüksége van rá és a hozzá hasonló régi pozsonyi lakosokra – és hogy nekik, pozsonyiaknak is szükségük van a régi Pozsonyra.

Figyelemre méltó jelenete az emlékiratoknak, amikor 1902-ben az író Dr. Štefanovič Miloš szlovák ügyvéddel áll a Stefánia út (1938 után Štefánik út) és az Izabella utca (1938 után Tolsztoj utca) találkozásánál, és Štefanovič ezt mondja:

– De azért is, akármit cselekszenek önök, tapintatosan vagy tapintatlanul, öntudatosan, vagy öntudatlanul, valamikor ezen a helyen – s lábával dobantott az utcasarkon – diadalkapu fog állni, melyen át a szlovák kormány vonul be Pozsonyba.²¹

Tizenhat esztendővel később így is történt.

---

²⁰ JANKOVICS Marcell, *Bajtársamnak* = UŐ, *Húsz esztendő...*, i. m., 11–12.

²¹ *Uo.*, 19.

Jankovics szerettett városa egyik napról a másikra óriási változáson ment keresztül: szinte minden sarkon idegen nyelvű (cseh, szlovák, angol, francia és olasz katonák) álltak őrt. Nyomasztó lett Pozsony légköre. „Omne regnum in se ipsum divisium desolabitur” – vagyis: „Minden ország, amely meg hasonlik önmagával, összeomlik.” A baljóslatú mondatot még a magyar impérium békés évtizedeiben vésték fel a Mihály-kapu homlokzatára, mely alig egy karnyújtásnyira áll a Magyar Királyság hajdani képviselőházától.

Az emlékirat egyik megrázó jelenete, amikor Jankovics a hazatérő katonákat várja a vasútállomáson, és szóba elegyedik az egyik századossal. Beszélgetésük közben a százados pénztárcájából kiesik egy levelezőlap, azon egy térkép:

Csak egyetlen ország. Csehszlovák-ország. Hosszú állam. Úgy, ahogy később, hetek múlva meglétt. Éles a szemem; azt is látom, hogy beleesik Vác és Salgótarján és Miskolc. A százados visszarejti a tárcájába. Hallgat. [...] Először láttam Pozsonyt idegen országban.²²

1918 őszén, a világháború végjátékában, Prágában kikiáltották az önálló csehszlovák államot, két nappal később pedig Turócszentmártonban a szlovákok deklarációt adtak ki a csatlakozásról. A széteső magyar közigazgatás tehetetlen volt a fejleményekkel szemben, a magyar hadsereg demoralizálva tért haza, a hadifoglyok békét, társadalmi változást követeltek. A magyar–szlovák vegyes lakosságú Felvidékre a csehek kiképzett provokátorok százait küldték előre, akik felfordulást és kilengéseket szerveztek, majd az antant-megfigyelőkkel együtt érkező cseh légiók pillanatok alatt „rendet tettek”. Pozsony nevét 1918 telén Wilsonovo Mesto-ra változtatták (Wilson városa), a romantikus Bratislava szláv nevet (melyet korábban sosem használtak) csak később tették hivatalossá.

Az író ebben az időszakban élte legnehezebb éveit, hangulata búskomor és reményvesztett volt. Jankovics Marcell egykori saját jegyzeteire hagyatkozva írta meg visszaemlékezéseit, így *A Húsx esztendő Pozsonyban* hitelesen idézi meg a kor és benne az ember lelki világát.

A könyv következő, megrázó jelenete, mikor 1919 tavaszán, egy elégedetlenkedő szlovák–magyar csoport néma, fegyver nélküli tüntetést szervez a vásártéren: tiltakozni akartak az elnyomás ellen, tiltakozni az ellen, hogy

---

²² *Uo.*, 24.

Clemenceau, Beneš és Vavro Šrobár rendelkezzen velük. Csendes tiltakozás volt, mégis véresen elfojtották.

Ám az emlékiratok legmegrendítőbb része mégis talán az alábbi visszaemlékezés:

[...] Kisfiam boldogan ült a lámpa alá. [...] Durranás. Az ablak csörren. Fölveszem a golyót. Pár hüvelyknyire az én fiam fejétől hullott a padlóra. Orosz golyó. [...] Szó nélkül eltettem. Nem panasztoltam sehol. Éreztem, hogy nemcsak mi vagyunk a szobában, hanem ott állott az őrangyal is, a gyermekek őrangyala, ki hűséggel végezte az örök jóság és bölcsesség parancsát. [...] Másképp vala megírva az Ur könyvében. Az ő akarata nélkül nem hullik le a falevél sem. Ez a golyó lehullott, mert az igazság sérthetetlen és legsérthetlenebb akkor, ha a gyöngében és a szegényben él...

Fiamhoz hajoltam akkor is, és csak annyit mondtam: fiam, se ne gyűjts se ablakodban, se szívedben lángot – meggyőződésed ellen!²³

Kutatásaim során találtam rá Térey Sándor²⁴ soraira, melyet a *Hűsz Esztendő Pozsonyban*-ról írt. Térey, bár tizenkét évvel fiatalabb az írónál, a harmincas évek végétől mégis kortársként kísérhette komoly figyelemmel Jankovics irodalmi tevékenységét.

Kosztolányi Dezső budai lakásán összegyűltünk néhányan, ha jól emlékszem a *Fekete Kolostor* megjelenése után, köztük Tóth Árpád, Karinthy Frigyes, Kuncz Aladár is. Dódi, ahogy becéztük, elbeszélte néhány megíratlan részletet a francia hadifogságából. Elmesélte drága humorába öltöztetve, keserűség és a rabtartók iránti minden ellenérzés nélkül.

Jankovics Marcell új könyvét olvasom és önkéntelen is a *Fekete Kolostor* jut az eszembe. Pedig neki, a volt országgyűlési képviselőnek, akit sorsa Pozsonyban a közéletnek és a kulturális életnek egyaránt élére állított, s akinek 56 éves korában kezébe kellett vennie a vándorbotot és otthagynia Pozsonyt, feledhetetlen élményeinek, harcainak, bátor kiállításainak, börtönének és szabadulásának városát, ugyan volna oka a harag kitörésére, a fájdalom jankiállására. De vallomása őszinte: első perctől fogva hitte, a tudós biztonságával és a költő ösztönével: ez homokra épült vár, és le kell omlania.

Mi ez a könyv? Nehéz volna műfaját meghatározni. Nem életrajz és nem történelem. Nem akar sem politika, sem irodalom lenni. A közélet emberének, az üldözötteket védő ügyvédnek, a finom lelkű lírikusnak, a több nyelvet beszélő

---

²³ *Uo.*, 88.

²⁴ Térey-Kuthy Sándor (Debrecen, 1886. okt. 2. – Budapest, 1955. okt. 11.), költő, író, műfordító. Jogi tanulmányait Budapesten és Kolozsvárott végezte, ott szerzett ügyvédi oklevelet. Budapesten előbb mint ügyvéd működött, majd városi ügyész és az Idegenforgalmi Hivatal igazgatója volt, 1945-ben a miniszterelnökségen, később az Elhagyott Javak kormánybiztoságán dolgozott. Verseit a *Nyugat* is közölte. Mint műfordító is nevet szerzett: verseket fordított többek között Villontól, Baudelaire-től, Verlaine-től, Aragontól, Ady néhány versét pedig francia nyelvre ültette át.

européernek édes bús visszaemlékezése, Pozsony igazi lelkének dicsérete, a szép magyar írás chello-hangján. A könyv a forradalomtól a független Szlovákiáig rajzolja Pozsony lelki életét: egy igaz férfi hajol élete elmúlt, legszebb és legfájdóbb éveire felé, szíve gyökeréig fájja, hogy akiket szeretett, akikért küzdött, eltűntek az életéből.

Aki elkezdte a könyvet olvasni, nem tudja majd letenni a kezéből. A rohanó események áradata, az izgalmas jelenetek, mintha önnön sorsunkat olvasnók, idekíváncsoznak, hogy mondatokat, lapokat idézzünk belőlük, mindenkinek emlékezésül. Szűk a hely hozzá. Olasz barátságai, kapcsolatai vetették Jankovicsot 1918-ban a megszálló olasz csapatok vezetője, a legendás híró Barreca ezredes útjába, mint tolmácsot. Ettől kezdve benne él az eseményekben, mint szem- és fültanú, sok ösmeretlen részletet őriz meg a szomorú napok emlékéül. S attól fogva hivatásának érzi, hogy minden Pozsonyba került külföldit felvilágosítson, meggyőzzön a magyar ügy igazságáról, hogy nem megrögzött panaszkodók vagyunk, hanem igazunk van. Aki végigélte a szkeptikus idegenek megtérését, igazolhatja, hogy ez a lelki öröm, az irodalmi alkotás feletti örömnél is magasabbrendű érzés. Jankovics Marcell hosszú sorban állítja elének ezt a megtért seregét, köztük az európai szellemiség több kiváló képviselőjét. S még egy megkapó jelenet, a beteg Apponyi Albert utazik át Pozsonyon, és ő titokban meglátogatja...

De nemcsak a város képe, sürgő, megalkuvó, hős vagy áruló emberek képe rajzolódik fel a könyv lapjaira, a fájdalom tompított pasztellszíneiben, hanem egy igaz emberé is, akit magas műveltsége, bámulatos sokoldalúsága tett hivatottá arra, hogy jóhiszemű feljegyzője legyen ezeknek az időknek. A sok színváltozás között megmaradt embernek és magyarnak, nem gyűlölködött, nem verte a mellét, nem kért és nem kapott jutalmat, bátor szavú, élő lelkiismerete volt a koronázó városnak. A csehek berendezkedését, hivatalnoki karát, a közigazgatást, adózást, karakterüket még magyarul így nem értette s nem látta senki.

Amikor a pozsonyi kapunál megáll a búcsúzó és visszanez az elhagyott városra, a primási palotára, a várra, a ligetre, melyet talán nem fog viszontlátni, érezzük, hogy simogatja végig mégegyszer mindazt, ami kedves volt neki, mint egy összetört kedves szoborét, melynek éle felsebzi a kezét. »A história igazságos« – írja mégis. A méltatlanul szenvedő ember ne várja, hogy e földön veszi el méltó jutalmát. A rossz csillag alatt született nemzedék ne várja, hogy még ebben az életben megkapjon minden elégtételt.

Könyvét, Pozsony húszéves krónikáját, mint egy kolostorbeli barát, telehintette az író és költő színes képeivel, virágdíszes kezdőbetűivel. Jankovics Marcell – nem csoda, hisz Kossuthok vére csörgedez ereiben – egyik legjobb szónokunk a szó nemes értelmében. Mégsem esik a legtöbb szónok hibájába: könyve olvasmányok is érték. A kötet végére írt búcsúzó verset lehetetlen megindulás nélkül olvasni. »Bajtársának«, hitvesének szól az ajánlás. A szép magyar könyvet mint a mai idők legemberibb, méltóságteljes alkotását méltán állíthatjuk könyvtárunkba Tormay Cecília *Bujdosó Könyve* és Kuncz Aladár *Fekete Kolostora* mellé. Hisz-szük, az irodalomtörténet is oda fogja állítani.²⁵

---

²⁵ TÉREY Sándor, *Jankovics Marcell: Húszévesztendő Pozsonyban*, Napkelet, 1940, 378–379.

Zárszó

Talán elérkezett az ideje, hogy Jankovics Marcell művei elfoglalják méltó helyüket a magyar irodalomban, és visszaszerezzék írójuknak keletkezésük idején még meglévő hírnevét és azt a megbecsülést, amely az ő személyét övezte. A korabeli kritikák gyakran dicsérték Jankovics stílusát és a *Húsztendő Pozsonyban*-t. Ez a tény mindenképpen felhívhatja figyelmünket Jankovics Marcell kései írói korszakára (mely nagyjából az az utáni időszakot jelenti, amikor az író elhagyni kényszerült Pozsonyt). Mondhatnák a Jankovicsot el nem ismerők, hogy írói pályájának kezdeti időszakában stílusa túl modoros, vontatott, időszerűtlen volt. És valószínűleg igazuk lenne. Úgy látom, hogy az írói stílusában is érett Jankovics Marcellról a *Húsztendő Pozsonyban* című munkájától kezdve beszélhetünk. Műve kitűnő korrajz, melyben nagy önuralommal, úri mértéktartással és ízléssel ír élete eseményeiről, Pozsony iránti szeretetéről: egy az emberi kapcsolatok mélységeiben jártas író áll előttünk, akit nemes emberiség, a történelem kapcsán pedig a ferdítés nélküli tényközlés szándéka jellemez.

A *Húsztendő Pozsonyban* a második világháború kezdetével egy esztendőben jelent meg, így az is meglepő, hogy akkoriban egyáltalán még kritika születhetett róla. Jankovics műveit 1945 után betiltották, így elzárták őket nemcsak a nyilvánosság, hanem az értő befogadás és kritika elől is. Az író műveinek tiltott listára helyezése egyet jelentett azzal, hogy neve minden hivatalos irodalmi lexikonból, gyűjteményből és összefoglalásból kimaradt – és mivel az újabb lexikonok a régebbiekre is támaszkodnak, ezért Jankovics Marcell és műve szinte máig ismeretlen az olvasóközönség és az irodalmárok előtt.

Sokan az *Új Auróra* miatt nevezik „dilettánsnak”, „maradinak” és „a koral nem haladónak” Jankovics írásművészetét. Bár az *Új Auróra*ra valóban egyfajta „szelíd dilettanizmus” volt jellemző – hiszen sok olyan művet közöltek almanachjukban, melyeknek irodalmi és esztétikai szempontból nem lett volna folyóiratban a helyük –, mégsem hanyagolható el az a szempont, hogy az adott történelmi helyzetben magára kellett találnia a felvidéki magyarságnak: és mivel Budapest, a kulturális központ már egy másik ország határain belül működött, az e határokon túlra szakadt szellemi embereknek meg kellett találniuk ottani irodalmi életük vezetőit, ki kellett építeniük saját

társaságaikat és köreiket, és létre kellett hozniuk saját irodalmi életük központját. Ehhez Jankovics és Dobai meglátása szerint arra volt szükség, hogy minél több irodalomkedvelőt vonjanak be az irodalmi életbe. Ebből a szempontból talán másképpen kell vizsgálunk az anyaország, és másképpen az elcsatolt területek irodalmi fejlődését. Abban, hogy az irodalmértők az *Új Auróra* körének alkotásait dilettánsnak tartják, alapvetően igazuk lehet – de tekinthetünk az *Új Auróra*nak és az ehhez hasonló kiadványoknak a társadalomra és az irodalomkedvelőkre gyakorolt jótékony hatására is. A „dilettáns” szavunk nem hordoz feltétlenül negatív jelentést: igaz, alapvetően „nem hozzáértő”, „felületes felkészültségű személy”-t jelent, ezért az emberek többnyire lenézik azt, amit a dilettáns művel, azonban azáltal, hogy valaki maga is kísérletezik a művészettel, fejleszthet magában pozitív értékeket. A dilettáns tevékenysége akkor válik károssá, ha műkedvelő foglalatosságát művészinek tekinti, ha abban a hitben működik, hogy terméke művészi alkotás.

Életével, szervező tevékenységével és azzal, hogy Jankovics Marcell szerkesztője volt az *Új Auróra*nak, a felvidéki magyarság sokat köszönhet neki. Szerkesztői munkássága pedig nem jelenti azt, hogy saját művészetében egy irodalmi és esztétikai szintet képviselt volna azokkal a dilettánsnak tartott írókkal, akik az általa is szerkesztett almanach oldalain szerepet kaptak.

Jankovics eddig sajnos nem részesült kellő megbecsülésben. Remélem, hogy tanulmányommal megtettem az első lépést személyének és munkásságának újraértékelése felé.

A temetők mint heterotópiák Gion Nándor műveiben

Gion Nándor prózájában az egyik legfontosabb helyszínt a temetők jelentik, ennek ellenére a közelmúltig megjelent szakirodalomban alig foglalkoztak velük önállóan.¹ Kivétel ez alól egy doktori (PhD) dolgozat, amely egy teljes fejezetet szentel a témának, viszont ebben is inkább a *sírkő* és a *sírhant* mint Gionnál többször előforduló tárgy és jelenség kerül fókuszba, ráadásul a művekbeli előfordulásuk felsorolásán túl nem sok tér jut szerepük vizsgálatának.² Ez indított arra, hogy behatóbban elemezzem ezeknek a különleges helyszíneknek a Gion-művekben betöltött szerepét, amihez több kultúratudományos megközelítési mód is kínálkozott. Elsőként a Maurice Halbwachs, valamint Jan és Aleida Assmann nevével fémjelzett emlékezet-szemponthú megközelítési módok adódtak,³ amelyek reménybeli doktori dolgozatom számos más helyén is egyedülálló elemzési lehetőségeket jelentenek; így inkább egy kifejezetten a terekre kidolgozott, Michel Foucault által elgondolt térelméleti megközelítésre támaszkodtam, minthogy a heterotópia fogalma, illetve az erről való gondolkodás, a „heterotopológia”, a temetők esetében különösen jó értelmezési keretet nyújt.

Michel Foucault heterotópiáknak nevezi az olyan valóságos tereket, amelyek az összes többi térrel kapcsolatban állnak, de minden más helyszíntől különböznek; amelyek egy adott kultúrában megtalálható minden egyéb létező helyszínt egyszerre képviselnek, de amelyek mégis kívül esnek min-

---

* Kurcz Ádám István a PPKE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskolájának PhD-hallgatója. Készülő doktori értekezésének témája: *Az identitás problémája Gion Nándor prózájában*. Témavezető tanára: Dr. Sipos Lajos professor emeritus.

¹ Megállapításom az alábbi, 1150 tételt tartalmazó bibliográfia átnézésén alapszik: HORVÁTH FUTÓ Hargita, *Gion Nándor bibliográfia*, Újvidék, Családi Kör Kft., 2010.

² UÓ, *Lokális kontextus, elbeszélői szerepekörök és a szövegek átjárhatósága Gion Nándor opusában*, Újvidék, Bölcsészettudományi Kar, 2010, 133–138.

³ Maurice HALBWACHS, *A kollektív emlékezet = Olvasókönyv a szociológia történetéhez*, Jan ASSMANN, *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, Bp., Atlantisz, 2004.; illetve különösen Aleida ASSMANN, *Az emlékezés terei* = Debreceni Disputa, 2004/okt., 4–12.

den más helyen. Ezek a terek abszolút módon „mások”, mint mindazok, amelyekre reflektálnak, és amelyekről szólnak.⁴

Foucault hivatkozott tanulmányában a tükör jelenségének és a temetők nyugati kultúrában betöltött helyének és funkciójának taglalásával érzékelteti legjobban a heterotópia fogalmát. A tükör Foucault szerint olyan valós létező, amely valamiképpen visszahat arra a helyre, amelyet a tükörben önmagát szemlélő egyén elfoglal. A szemlélő a tükröt nézve először a saját hiányát konstatálja azon a helyen, ahol áll, minthogy „odaát” látja magát; majd pedig a virtuális „odaáti” nézőpont segítségével határozza meg a valós helyét. A tükör heterotópiaként működik, minthogy a helyet, amelyet a szemlélő elfoglal, egyszerre teszi a teljes környező térrel viszonyban álló valóságos helyé; de irréálissá is, mivel az „odaát” található virtuális ponton keresztül konstruálódik meg. Gion legfontosabb regényében, a *Latroknak is játszott* tetralógiában⁵ az egyik fő motívumot, a Virágos katona képét, illetve annak képbeli „terét” is tekinthetjük ilyen, az „ideáti” valóságot sűrítő, és azzal vitázó, illetve számára megoldást kínáló tükörszerű képződménynek, illuzórikus helynek. A temetők is értelmezhetők egyfajta tükörként, minthogy olyan terek, amelyek – a mai európai kultúrában legalábbis – a települések perifériáján, tehát „máshol” helyezkednek el, mégis kapcsolatban állnak az adott település vagy társadalom összes helyszínével, hiszen minden családnak, minden lakosnak vannak hozzátartozói a temetőkben, így az adott település társadalmának képe tükröződik bennük. Foucault híres előadásában lényegében hét pontban foglalja össze azoknak a tereknek az is-

---

⁴ Michel FOUCAULT (1926–1984) XX. századi francia filozófus *Eltérő terek* című műve volt jelen írásom gondolatmenetének vezérfonala. Michel FOUCAULT, *Eltérő terek* = M. F., *Nyelh a végtelenhez – Tanulmányok, előadások, beszélgetések*, ford. SUTYÁK Tibor, Debrecen, Latin Betűk, 1999, 147–157. A tanulmány másik magyar fordítását ERHARDT Miklós az exindex online képzőművészeti folyóiratban 2004-ben jelentette meg *Más terekről* címmel, és itt érhető el: <http://exindex.hu/index.php?page=3&id=253>.

⁵ Dolgozatomban Gion Nándor műveinek idézésekor – a *Virágos katona* és a *Rózsaméz* kivételével, amelyeknek 1982-es kiadására hivatkozom (GION Nándor, *Latroknak is játszott*, Bp., Magvető, 1982.) – a Noran Kiadó által megkezdett és a Noran Libro Kiadó által befejezett eddigi egyetlen, ötkötetes életműkiadást használtam. A művek kötetekbeli helyét a dolgozatban mindenhol rövidítve jelzem:

É/letmű/I. = *Latroknak is játszott*, Bp., Noran, 2007;

É/II. = *Börtönről álmodom mostanában*, Bp., Noran, 2008;

É/III. = *Az anyagi vigasság*, Bp., Noran Libro, 2010;

É/IV. = *Műfogsor az égből*, Bp., Noran Libro, 2011;

É/V. = *Véres patkányirtás idomított görényekkel*, Bp., Noran Libro, 2012.

mérveit, amelyeket heterotópiáknak nevez, illetve példákat is hoz arra, hogy mely tereket gondol az általa bevezetett fogalom körébe tartozóknak.⁶ Az alábbiakban az ő gondolatmenetét követem, szükség esetén pedig kifejtem vagy egyértelműsítém a nála homályos megfogalmazásokat.⁷

Foucault első pontja szerint minden kultúrában léteznek ún. válság-heterotópiák és ún. deviancia-heterotópiák. Az előbbiek olyan kivételezett szakrális vagy tiltott terek, amelyek azok számára vannak fenntartva, akik a közösséggel való viszonyuk alapján a válság állapotában vannak, az utóbbiak pedig ezekkel rokon terek: ilyen helyekre azok kerülnek, akiknek viselkedése a közösség által elvárt normáktól eltérő, deviáns.⁸

Foucault második tétele, hogy egy közösség a történelme során precízen meghatározott rendeltetésű heterotópiáinak új, az eredetitől teljesen eltérő funkciót adhat. Amennyiben a közösségnek az adott hellyel összefüggő kérdésköréről vallott felfogása változik, azzal párhuzamosan a vele kapcsolatos heterotópiájának a szerepe is átértékelődhet.⁹

A harmadik pont alapján heterotópiának számítanak azok a helyek is, amelyek zavarba ejtenek azzal, hogy saját egyetlen helyszínükön képesek megjeleníteni több, egymással önmagukban inkompatibilis, sőt akár egymásnak ellentmondó teret.¹⁰

---

⁶ Erhardt Miklósnak, az előadás egyik fordítójának a jegyzetei szerint Foucault ezt az 1967-ben írott előadásjegyzetét csak 1984 tavaszán engedte – revízió nélkül – nyomdába. Az eredeti francia kiadás bibliográfiai adatai: *Dits et écrits* 1984, *Des espaces autres* [= 'Más helyekről'] (előadás jegyzete, Cercle d'études architecturales, 1967. március 14.), Architecture, Mouvement, Continuité, n° 5, 1984. október, pp. 46–49.

⁷ Foucault szövege Erhardt Miklós szerint is tele van homályos megfogalmazásokkal – amint arról a tanulmány elé írt jegyzetében olvashatunk –, és hozzá kell tennem, hogy emiatt nyitott kérdésekkel is: ezért a bizonytalanságok eldöntésére a francia eredetinek mindkét magyar fordítását használtam.

⁸ A mi kultúrkörünkben meglévő válság-heterotópiák közé sorolja Foucault például a nászéjszaka helyszínül szolgáló szállodát; a deviancia-heterotópiák közé a pszichiátriát és a börtönt, a kettő határterületére pedig az öregek otthonát.

⁹ A temetők mint heterotópiák szerepének átértékelődése földrajzi elhelyezkedésük változásán is jól követhető. A települések periferiájára kerülésük, ugyanakkor a halottkultusz felértékelődése tükrözi, hogy civilizációnknak hogyan változott a halálhoz és a halottakhoz való viszonya, illetve a lélek halhatatlanságában való hite az elmúlt évszázadokban.

¹⁰ Nyugati kultúrkörünkben a színház kínálkozik példaként, minthogy a színpadon olyan helyszínek követhetik egymást, amelyek egymástól idegenek. Keleten pedig a kert számít hasonló, rendkívül gazdag jelentésekkel és tulajdonságokkal bíró kulturális térnek. Figyelemreméltó, hogy a temető – természetesen, de Giionnál olykor hangsúlyosan és többletfunkcióval is – leggyakrabban szintén kert formáját ölti (l. alább)!

A negyedik elv alapján kimondhatjuk, hogy a heterotópiák gyakran a hagyományos időn kívülre mutató üzenetet hordoznak, ezáltal rendelkeznek az idő- és értékszembesítés képességével. Az ilyen heterotópiák kiközlentik az embereket hagyományos időérzékelésükből, és időfelfogásuk relativitásával szembesítik őket. Ezek a terek ezt jellemzően vagy funkciójuk, működésük hangsúlyozott időszakosságával,¹¹ vagy (látszólagos) állandóságukkal, kvázi-örökkévalóságukkal érik el.¹²

Az ötödik tétel azt mondja ki, hogy a heterotópiák általában nem szabadon megközelíthetők, mint a közterek, hanem valamely, bizonyos feltételek megléte esetén működő nyitó-záró rendszer részlegesen elszigeteli őket a külvilágtól. Az ilyen helyekre vagy kötelező a belépés, mint a laktanyába, a börtönbe (és előbb-utóbb persze valamennyiünknek a temetőbe), vagy bizonyos rítusoknak, megtisztulásnak kell alávetnünk magunkat, bizonyos gesztusokat kell megtennünk, hogy engedélyt kapjunk a belépésre, mint némely szakrális tér esetében.

Foucault hatodik tétele szerint némely heterotópiának az a feladata, hogy egy illúziókkal teli teret teremtsen meg annak érdekében, hogy hétköznapi életterünk szintén illuzórikus volta lelepleződjék azáltal, hogy szembesülünk a közte és a heterotópia között meglévő különbségekkel és hasonlóságokkal. Van aztán olyan heterotópia is, amely hétköznapi tereink tökéletlensége miatti kárpótlásként olyan valós térként szolgál, amely annyira tökéletes, annyira jól elrendezett, amennyire átlagos tereink rendezetlenek és tökéletlenek. Az első csoportba tartozónak tart Foucault némely régen volt híres nyilvánosházat; a másodikba pedig azon utópisztikus elvek szerint fölépített, falanszterszerű gyarmati telepeket sorolja, amelyek „Isten országát” akarták megvalósítani a Földön.¹³

---

¹¹ Foucault azokat az üdülőfalvakat említi példaként, amelyek az év nagyobb részében üresek és kihaltak, és azokat a vásártereket, amelyek csak évente néhányszor népesülnek be árusokkal. Gion Nándornál a temetők mellett ilyen típusú heterotópiának számít például tetralógiájának (*Latroknak is játszott*, 4 regény, Bp., Noran, 2007.) egyik legfőbb színtere, a Kálvária, ahol évente csak egyszer, húsvétkor gyűlnek össze a hívők.

¹² A változó időben a változhatatlan múltat összegyűjtő és bemutató, ezáltal a jelent a múlttal szembesítő könyvtár és múzeum mellett a temető megint példaként kínálkozik. Pusztá léte is az örökléttel vagy legalábbis a folyamatos elmúlással szembesíti a jelenben (még) élőket.

¹³ Ezekkel a heterotópiákkal érzem én rokonnak Gion tetralógiájában azokat a nem valós tereket, amelyekbe Gallai István a jelen keserőségei elől menekülve akkor kerül, amikor a

Végül Foucault a legigazibb heterotópiának tartott létezőnek, a hajónak – mint úszó térdarabnak, mint önmagába zárt (hely nélküli) helynek stb. – sokrétű jelentéseivel foglalkozik, így mutat rá, hogy a hajó nem véletlenül vált olyan fontos toposzá és a képzelet egyedülállóan gazdag forrásává az irodalomban.

Gion Nándor műveiben számos, a heterotópia fogalmi körébe eső helyszín megjelenik. A temetőkön kívül leginkább ilyen a *Börtönről álmodom mostanában* című regényben a fő helyszíneket jelentő többféle büntetés-végrehajtási intézmény, amelyek olyannyira tükrözik, illetve leképezik a kinti, a szabad világot, hogy ez által a „kint” és a „bent” határvonala teljesen elmosódik, egyenlőségjel kerül közéjük, sőt akár fel is cserélődnek.¹⁴ Hozzájuk hasonló a *Postarablók* című ifjúsági regény fő helyszínéül szolgáló posta-épület is. Az odabent kifejlődő események az egész társadalom működését karikírozzák, így a „felnőttek” világának görbe tükrot tartanak.¹⁵

Gion több elbeszélésében megjelenő heterotópiák még a hajó, illetve a vele nagyon sokban rokon vonat toposza. Utóbbira legjobb példa a *Nem baleset lesz* című novella,¹⁶ amely végig egy elátkozott, köztes-európai „scholt” jelképező vonaton játszódik; az *Engem nem úgy hívnak* című regénynek¹⁷ pedig egy a boldogságot szimbolizáló uszály az egyik legfontosabb színtere. Ugyanakkor például a *Latroknak is játszott* tetralógia¹⁸ főhősei, a mezőőr Gallai István és a haramia Török Ádám kenyérkereseti módjuk által lesznek képesek a legtöbbször által elérhetetlen „folyamatos máshol levés” – tehát szintén egyfajta heterotópia – lehetőségére. Az, hogy folyton ellenőrizhetetlen, bizonytalan helyen (úton, valahol a határban, a földeken, a tanyákon stb.) tartózkodnak, egyiküknek a családja előtt leplezett szerelmi viszonyokra, a másikkal a társadalom elől titkolni akart bandita életmódra ad lehetőséget. Mégis, talán a temetők azok a heterotópiák, amelyek Gion legtöbb

---

Káhlária egyik stációképpen a *Virágos katonát* szemlélve révületbe esik. Ilyenek azok a szintén csak Gallai István fantáziájában élő, tehát hangsúlyozottan képzeletbeli helyek is, amelyeket akkor ismerünk meg, amikor a szeretőinek mesél róluk, hogy szédítse őket. (Ezeket a helyeket egyébként Foucault ugyanebben az előadásában inkább az utópia kategóriájába sorolná.)

¹⁴ GION Nándor, *Börtönről álmodom mostanában* (1990) = *É/II.*, 249–468.

¹⁵ Uő, *Postarablók* (1972) = *É/III.*, 91–164.

¹⁶ Uő, *Nem baleset lesz* (1997) = *É/IV.*, 500–504.

¹⁷ Uő, *Engem nem úgy hívnak* (1970) = *É/III.*, 7–89.

¹⁸ Uő, *Latroknak is játszott*, 4 regény, Bp., Noran, 2007.

művében megjelennek, ráadásul nagyon sok értelmezési lehetőséggel is szolgálhatnak, ezért a következőkben velük foglalkozom részletesebben.

Temetők Gion önéletrajzi jegyzeteiben és egyéb, nem hangsúlyozottan önéletrajzi témájú műveiben is nagyon gyakran szerepelnek. Valóság és fikció viszonya Gion műveiben egyébként is sokszor kibogozhatatlan.¹⁹ „Fiktív” műveiben is rengeteg életrajzi és egyéb valóságelemet találunk, míg a *Naplók*, sőt még az *Interjúk* is²⁰ olyan stilisztikailag szépirodalmi minőségű megnyilatkozásokat tartalmaznak, amelyeknek olykor még a tartalmuk is stilizált.

A visszaemlékezésekből tudjuk, hogy az író szenttamási szülőháza éppen az – akkoriban még megvolt – német temető kapujával szemben állt.²¹ Sőt, Gion első gyermekkori élménye is tulajdonképpen temetői élmény. A háború végén, amikor Szenttamáson húzódott a frontvonal, és az ellenséges csapatok a falu közepén lövöldöztek egymásra, a falusiaknak a falu rétjén, a két frontvonal között húzódó lövészárokban kellett menedéket keresniük. (Az, hogy a sírok puskaporos helyzetben védelmet nyújthatnak, a *Sortűz egy fekete bivalyért* című regényében majd meg is jelenik.²²) Egy lövedék éppen Gion mellett vágódott be a lövészárak falába, úgy, hogy a robbanás betemette őt. Alig tudták élve kikaparni a föld alól. Ez a trauma nemcsak mint a be- és kitemettetés, föld alóli újjászületés halálközeli élménye hagyott benne egy életre nyomot, hanem kisebbségi-közösségi identitásának, illetve e tekintetbeli veszélyeztetettségi tudatának kialakulásához is nagyon erősen hozzájárult: „A világra való első emlékezetes és kellemetlen rácsodálkozásom óta – amikor is kikapartak a föld alól – mindvégig megmaradt bennem a veszélyeztettség érzése. Az az érzés, hogy azt a közösséget, amihez tartozónak érzem magam, legalább két oldalról ellenségnek nézik, de néha

---

¹⁹ Nem véletlen, hogy az újabb szakirodalom a napló műfaját az autofikció névvel illeti, l. pl. Philippe LEJEUNE, *Önéletírás, élettörténet, napló*, Bp., L'Harmattan, 2003.

²⁰ *Véres patkányirtás idomított görényekkel*, Bp., Noran Libro, 2012.

²¹ A művekben Romoda ácsmester házával azonosítható, és a „Keglovics” utcában áll, valós földrajzi helye: Popovača venac u. 30.; az író születésekor Sutjeska utca 30. Vö. GÖRÖMBEI András, *Kimerítetetlen forrás: Gion Nándor válasza Görömbei András kérdéseire* (1981) = *É/V.*, 208.

²² „Húzódjatok a sírkövek mögé – mondta Szivel András. – Elég nagy lesz a robbanás. Mindenki fedezéket keresett. Mi hárman [...] a Szlimák család kriptája mögé húzódtunk” GION Nándor, *Sortűz egy fekete bivalyért* (1982) = *É/III.*, 283.

még több oldalról is.”²³ – „Akkor én is majdnem bekerültem a *magyar* temetőbe”²⁴ – állapítja meg meg Gion a történekekről, nagyon szemléletesen utalva a temetőknél az identitás kérdésében betöltött szerepére. Ehhez hasonló, elsöre talán fölöslegesen részletezőnek, sőt, egyenesen hivataloskodónak tűnő megfogalmazással találkozunk a *Virágos katona* című regényben is, amikor Gilikének, a helyi társadalomban a legutolsónak számító árva kánászfúának a haláláról olvasunk: „Még aznap el is temették a *római katolikus* temetőben.”²⁵

Gion fenti mondatai mutatják, hogy – különösen kisebbségi környezetben – az itt maradók számára mennyire fontos, hogy melyik temetőbe kerül valaki. Ez a tény ugyanis a közösség számára nyilvánvaló módon mutatja meg, hogy az ember meg tudta-e őrizni életében – egészen holtáig – a ráhagyományozódott legfontosabb közösségi identitáselemeknek, jelesül a nemzetiségi és a vallási örökségnek a minimumát. Az utóbbi feltételnek például Gion példakép nagyapja, Gallai István nem felelt meg, akit a szenttamási plébános nem is volt hajlandó eltemetni, minthogy nem gyónt meg halála előtt, ami pedig Szenttamáson akkor még a „minimumhoz” tartozott.²⁶ A továbbbő közösség szempontjából fontos tehát, hogy az elhunytat az adott közösséghez tartozónak tekintik-e még halálakor is: méltónak bizonyul-e arra, hogy a közösség által bevett szertartások keretében kerüljön a temetőjünkbe, és lehetőleg a családi sírboltba, illetve hogy a közösség anyanyelvén kerül-e a fejfára a neve. Gion több írásában is utal rá, hogy ez nem mindenkinek sikerül maradéktalanul, nagyapja mellett bizonyos tekintetben neki magának sem, hiszen bár ő sosem tagadta meg a nemzetiségét, de a szülőföldjét elhagyta.²⁷

---

²³ ERDÉLYI Erzsébet, NÓBEL Iván, „...izgalmasan kezdődött eszmélésem a szülőföldemen”: Beszélgetés Gion Nándorral (1993) = *É/V.*, 235

²⁴ *Uo.*, 234.

²⁵ GION Nándor, *Virágos katona* (1973) = *Latroknak is játszott*, Bp., Magvető, 1982, 104.

²⁶ „A halála okozott egy kis gondot, mert a pap nem volt hajlandó eltemetni. Mivel ő nem volt hajlandó meggyónni. Márpedig Szenttamáson a halál előtt kötelező volt a gyónás! Valahonnét egy másik faluból kellett papot hívni, mert a család egyházi temetést akart. Azt mondta, nincs beszélője a pappal. A szomszédokkal igen, velem igen, de a pappal nem. Elhatároztam, ha nem lesz, aki elbúcsúztassa a sírnál, majd én elbúcsúztatom. De a szomszédos faluból mégis eljött a pap, és eltemette.” ÓNODY Éva, *A nagyapa regénye: Utolsó beszélgetés Gion Nándorral* (2002) = *É/V.*, 285.

²⁷ „Haldoklott az utolsó nagy Gion Szenttamáson. Én eljöttem onnan, a nevemet nem véstem bele a közös sírkőbe” GION Nándor, *Napló részletekben* (1994) = *É/V.*, 43. Giont

Gion írásából az érezhető, hogy ha nem, vagy csak felemásan sikerül megtartani ezeket a hagyományokat, akkor az milyen fájdalmas tud lenni. A *Kételtűek a barlangban* című regény szeretetreméltó Hornyák tanár urát öngyilkossága után például nem pap búcsúztatta, hanem az iskolaigazgató, ezért a hagyománytisztelő öregasszonyok megszólták, mondván: „ezek a kommunista temetések nagyon siralmasak, és nem érnek semmit.”²⁸ A regény másik halottja, a kis muzulmán Rahmánovics Hasszán a magyar tan nyelvű ipariskolában még a kisebbségi magyarok között is kisebbségének számított – ezért Gion „legkisebbségibb” regényszereplőjének tarthatjuk. Őt szintén teljesen világi módon temették el, sőt, nemhogy egyházi vagy vezető világi személy nem volt jelen a ceremónián, de a családjából sem jött el senki: csak az osztálytársai mondtak búcsúztatót, és a többi szertartás-elemet is ők találták ki. Ezt utólag egyikük az öregasszonyokhoz hasonlóan szintén méltatlannak találta; azt mondta, hogy „úgy temették el a Szegény Kis Rahmánovicsot, mint egy kutyát.”²⁹ Gion egy barátja esetében pedig, akinek egész életében problémás volt a nemzetiségi identitásához (nevéhez, neveltetéséhez, anyanyelvéhez, közösségéhez) fűződő viszonya, mindez végzetesen és véglegesen kifejeződött sorsának abban az egyetlen, az író által megfigyelt utolsó mozzanatában is, hogy a nevét végül úgy írták a fejfájára, hogy „Hajdú Ljudevit.”³⁰

Mínthogy a temető az élet teljességének, illetve a valahová tartozásnak a jelképe, sőt fontos kelléke is Gionnál, így akinek eleve nincs temetője, ahová kerülhetne a halála után, az számít a legelhagyatottabbnak az adott társadalomban. A (nyilván) katolikus temetőben, annak is a legszélén elhantolt Szegény Kis Rahmánovicson kívül Dimitrij, a Szenttamásra vetődött orosz katonaszökevény történetében is hangsúlyosan előkerül ez a probléma.³¹

Nem történik viszont aránytévesztés a művekben: öncélú halott- vagy kegyeletkultusz nem fordul elő Gionnál. Számára az élet sokkal fontosabb,

---

Budapesten, a farkasréti temetőben temették el, sírkövébe nem véstek keresztet: http://www.magyarso.com/hu/2012_08_30/kultura/31301/

²⁸ GION Nándor, *Kételtűek a barlangban* (1968) = *É/II.*, 80.

²⁹ *Uo.*, 116.

³⁰ *Uó*, 1990. *Szegény Hajdú Laciról és Harag Györgyről = Napló részletekben = É/V.*, 82.

³¹ Dimitrij, az orosz katonaszökevény így bánkódik Szenttamáson: „Lehet, hogy kifaragok magamnak egy sírkövet. Csak még azt nem tudom, hogy hol állítsam fel a sírkövet. A zsidó temetőben vagy a német temetőben? Nagyon szép, csöndes hely mind a kettő. Kár, hogy nincs itt egy orosz temető.” *Uó*, *Zongora a fehérek kastélyából* (1994 k.) = *É/III.*, 503.

mint a szép temetés vagy az igényes síremlék. Az előbbinek az író szerinti fölöslegességére, sőt hiábavalóságára mutat az az irónia, amivel az ilyen események leírásában találkozunk;³² az utóbbi jelentőségének lekicsinylésére pedig a következő idézet a példa: „A temető szélén rozsdás pléh Krisztus, a tövében egy elhanyagolt sír. Lapos földbucka, benőtte a gaz, a fejfát valaki biztosan feltüzeltte...” – A jeltelen sírban nyugvó okos nazarénusnak viszont – és ez a fő – irigylésre méltóan gondtalan és hosszú élete volt.³³

Az életrajzhoz visszatérve Gion kisgyermekkorában a felhagyott német temetőbe vonult el játszani, ahol magába szívhatta az örökre lezárult múltnak, ráadásul egy karakteres kisebbségi közösség múltjának valamiképpen jelenvalóságát. Tizenkét éves korában aztán barátaival a magyar temetőben egy 1944-es áldozat sírjánál ásta el palackposta formájában a jövőnek szóló üzenetként nemzeti hitvallását. Igen, rögtön el is temette, minthogy olyan gondolatait írta le benne, amelyeket akkor kimondani sem volt szabad.³⁴ Szép mondanivalónak is lehetne venni ugyan, hogy a föld azt is befogadja, amit a világ kivet magából, de ugyan miféle világ az, ahol a gyermeki vágyakat rögtön temetni kell, még mielőtt ki lehetne mondani őket?

Számunkra most még érdekesebb, hogy a temető mint a foucault-i terminológia szerinti ún. válság-heterotópia is feltűnik Gionnál – életrajzában és műveiben is. Gion kamaszkori válsága idején ugyanis a közeli zsidó temetőbe bujdosott ki. Az azt megelőző napon, hogy életében először és végleg munkába állt, ebben a temetőben engedte meg magának utoljára, hogy elsírja magát: itt búcsúztatta el gyermekkorát.³⁵ A német temetőbe

---

³² Vö. pl. GION Nándor, *Izsakbár* (1994) = *É/II.*, 549–550.

³³ GION Nándor, *Kétféltűek a barlangban* (1968) = *É/II.*, 92.

³⁴ „Én akkortájt és még sokáig nem éreztem otthon magam, túl gyakran kellett dadognom idegen nyelveken, ezért már vagy tizenkét éves koromban ponyvaregényeken hizlalt fantáziával kockás füzetlapokon gyönyörűen leírtam hitvallásomat, amelyben fennen hangoztatam magyarságomat és bizakodásomat a szebb jövőben, a tintával és gyöngybetűkkel leírt szöveget rajtam kívül még két barátom aláírta, a kockás füzetlapokat beletettük egy dunsztosüvegbe, cukorspárgával celofánt kötöttünk rá, és az üveget alkonyatkor elástuk a temetőben egy sírhant mellé, amely sírhant alatt egy derék magyar férfi nyugodott, akit a háború vége felé derékban kettéfűrészeltek egy rozsdás keresztvágó fűrésszel.” GION Nándor, *Önérzéletesen* (1995) = *É/V.*, 328.

³⁵ „leültem a sírok közé, belegondoltam, hogy teljesen megváltozik az életem, és elbőgtem magam. Akkor sírtam igazából utoljára eddigi életemben” UŐ, *Napló részletekben* (1994) = *É/V.*, 36.

vonult el aztán tanulni, amikor az egyetemi felvételt készült. ³⁶ Az utóbbit jelképes cselekedetként is értelmezhetjük: Gion, aki közössége leghívebb krónikásává lett, az ősök sírjain készült fel hivatására, arra, hogy megőrizze és továbbadja hagyományait és emlékeiket. ³⁷ Hogy ez mennyire jól sikerült neki, arról nem sírfelirata vall, de majdnem: a szülőházán lévő emléktábla mint *szenttamási* (és nem pedig például mint magyar) íróról emlékezik meg róla. ³⁸

A temető aztán a *Zongora a fehér kastélyból* című regényben mint Foucault szerinti ún. deviancia-heterotópia is feltűnik. Dimitrij, a sokak által néma örültnek tartott orosz katonaszökevény csak a temetőben lelhet nyugalmat. ³⁹ Ám Dimitrij temetői tartózkodása sem teljesen zökkenőmentes, hiszen a temető szakrális vagy tiltott tér is, ahová bizonyos jogosultságokkal lehet csak belépni, ⁴⁰ amelyeknek meglétét a temető önkéntes őre, Korniss Flóra, az utolsó szenttamási zsidó asszony nem feltételezi róla. Sírrablónak nézi, ⁴¹ holott az orosz szinte rendeltetésének megfelelően használja az emlékhelyet: imádkozni szokott a sírokon ülve. ⁴²

A temetők elsősorban a kegyelet, az emlékezés és az emléképolás színterei, és mint ilyenek, nagyon beszédesek egy közösség gondolkodására, mentalitására nézve. Mint mindenütt, úgy a szenttamási magyar és szerb temetőkben folyó kultusz is elsősorban magukhoz a temetésekhez kötődik, illetve a hagyományos vallásos keretek közötti, például halottak napi megemlékezéseket jelenti. Mivel ezek meglehetősen megszokott funkciók, nem is kerülnek elő túl hangsúlyosan a művekben. Maguknak a temetéseknek a

---

³⁶ *Uo.*, 38.

³⁷ GÖRÖMBEL, *i. m.*, [21. j.] 208.

³⁸ Az emléktábla képe megtalálható itt: <http://archiv.magyarsozo.com/arhiva/2004/mar/10/kepek/gion16.jpg>

³⁹ „Alig látogatta már valaki a két pusztulásnak indult kis temetőt, legtöbbször talán Dimitrij, az orosz katonaszökevény járkált errefelé ásóval a vállán, és minden értelmesebb cél nélkül. Dimitrij egyébként most is ott volt a zsidó temetőben, a Lusztig család sírboltján üldögélt, ásójára támaszkodva lógatta bozontos fejét, talán a nagy Oroszországról gondolkozott, de lehet, hogy azon csodálkozott, hogy ő hogyan maradt még életben e sok halott között.” GION Nándor, *Zongora a fehér kastélyból* (1994 k.) = *É/III.*, 476.

⁴⁰ L. fent Foucault ötödik tételét!

⁴¹ GION Nándor, *Zongora a fehér kastélyból* (1994 k.) = *É/III.*, 477–478.

⁴² „Én a temetőben szoktam imádkozni – mondta Dimitrij. – Itt nagyon csendes a német temető és a zsidó temető. Ott szoktam néha imádkozni.” *Uo.*, 497.

leírásán kívül⁴³ leginkább egyszerű hasonlatokban találkozunk velük.⁴⁴ A Schröder fivérek történetében viszont Gion érzékletesen mutatja be, hogy a temetői megemlékezés mennyire fontos is lehet az emlékezők számára: a Schröder fiúk az életüket kockáztatták azért, hogy egyszer meglátogathassák az apjuk sírját.⁴⁵

Az a szándék, hogy a háború végén elmenekült, immár idegenben élő Helmuth Schröder az apjának sírkövet akar állíttatni Szenttamáson, arra az ősi és alapvető emberi vélekedésre utal, hogy nem hal meg az, akire emlékeznek,⁴⁶ illetve hogy az emlékez(tet)és fenntartásához a tárgyi emlékmű is milyen sokban hozzájárul.⁴⁷ Ugyanez a hit motiválja az *Ezzen az oldalon* című regényben azokat a magyarokat, akik tartós fából csinálnak fejfát közeli barátjuknak,⁴⁸ meg azokat a német szülőket is, akik tehetősebbek lévén fényképet is tetettek a márványba szeretett kislányuk, Gizike Schladt sírján.⁴⁹ Sőt, a síremlékek a közvélekedés szerint úgyannyira biztosítják azok-

---

⁴³ „És eljöttek mások is, köztük egy csomó öregasszony, akik eljárnak minden temetésre és megsíratnak boldog-boldogtalant... Berecz Máté plébános szép hosszú beszédet mondott, és időnként felolvasott a bibliából, főleg Ezékiel könyvből. [...] Aztán a kántor énekszóval elbúcsúztatta Ácsi Lajost a barátaitól, de senkit sem nevezett meg a barátai közül. Végül Berecz plébános imádkozott egy sort a ministránsokkal, meg énekeltek is, és ekkor a földbe eresztették Ácsi Lajos koporsóját. Fodó tanár úr kis göröngyöt dobott a koporsó után, és odamentek a téglagyáriak és még sokan mások, és ők is földet szórtak a koporsóra. Aztán Szivel András, a temetőcsősz bekotorta a földet a sírgödörbe, és a földbe szúrt egy fakeresztet. Berecz plébános megszentelte a sírt, és megint imádkozott.” Uő, *Sortűz egy fekete bivalyért* (1982) = *É/III.*, 359.

⁴⁴ „Temetési menetek nézhették volna őket, ha a férfiak nem tartották volna a kezükben a szép, fehér sétatálcákat.” Uő, *Rózsaméz* (1976) = *Latroknak is játszott*, 4 regény, Bp., Magvető, 1982, 287.; „Olyan volt a temető, mint halottak napján alkonytájban, amikor gyertyák égnek a sírokon.” Uő, *Sortűz egy fekete bivalyért* (1982) = *É/III.*, 317.

⁴⁵ „A rendőrök úgy sem fogják elhinni, hogy az apja sírja miatt jött ide – mondta Szivel Sanyi. – Addig fogják verni, amíg be nem vallja, hogy ellenséges ügynök, és akkor elviszik a szigetre. – Bizonyára letartóztatnak, ha megtudják, hogy itt vagyok – mondta Helmuth Schröder szomorúan. – Illegálisan szöktem át a határon. De mindenképpen látni szeretném az apám sírját. Ma éjszaka majd elrejtőzöm valahol, és holnap kimegyek a temetőbe.” Uő, *Zongora a fehér kastélyból* (1994 k.) = *É/III.*, 474.

⁴⁶ Már a *Gilgames* eposzban is találkozunk vele!

⁴⁷ GION Nándor, *Zongora a fehér kastélyból* (1994 k.) = *É/III.*, 508.

⁴⁸ „az ácsmester és Kiss Kurányi vastag, kemény oszlopból faragták ki a fejfát, nehogy meghadjon egyhamar” GION Nándor, *Ezzen az oldalon* (1971) = *É/IV.*, 133.

⁴⁹ „– Ki az a Gizike Schladt? – kérdezte Bergernek a fia. – Itt van eltemetve a német temetőben – mondta az idősebbik Kiss Kurányi gyerek. – Rajta van a fényképe a sírkövön.

nak a személyeknek az emlékezetben való továbbélését, akikre utalnak, hogy a nyelvben olykor még azonosítva is lesznek az elhunytakkal. A sírkődöntés történetében ezt olvassuk: „A *Beck Ervint* sokkal nehezebb lesz ledönteni – mondta Kiss Kurányi. – Vigyük mégis a *Gizike Schladtot*.”⁵⁰

Ahogy a fejfa vagy a sírkő egy személyre vagy egy családra emlékeztet, úgy a temető egy egész közösségnek állíthat emléket. Rendkívül erőteljesen jelenik meg Gion műveiben az az elszánt küzdelem, amelyet a kihalás szélén álló kisebbségi közösségek utolsóként megmaradt tagjai folytatnak azért, hogy fenntartsák a sírkerteket mint eltűnt közösségeik utolsó közösségi tereit, hogy ily módon biztosítsák legalább a közösség emlékének továbbélését.⁵¹ Más tárgyi emléküik ugyanis talán már nincs is, mint a temető: „a félhülye Sebestyén gyerek” például hiába próbált meg még egy fényképet szerezni Gizike Schladtról, az csak egyetlenegy példányban, a sírján volt megtalálható – amíg össze nem zúzták.⁵²

A zsidó temetőt őrző Korniss Flóra és a német sírkertet gondozó Krebs Rézi közösségeik emlékének – mint az azokat képviselő élő személyek – talán az utolsó életben tartói. Velük együtt a sírkőfaragó orosz katonaszökevény Dimitrij és a fejfakészítő magyarok az emlékezet fizikai munkásaiként jelennek meg Gionnál. Hozzájuk hasonlóan a megemlékezés és ez által a közösségi identitás nagyon fontos lelki-szellemi munkásai természetesen a siratást végző öregek, illetve a temetési szertartást általában vezető egyházi személyek és kántoraik.⁵³ A hivatásos lelki vezetőkéhez hasonló szerepbe kerülhetnek viszont világiak is. Ilyenek a fentebb említett regényekben sze-

---

Opana azt mondja, hogy a legszebb halott volt, akit valaha is látott. Szép volt és tiszta.” *Uo.*, 118.

⁵⁰ *Uo.*, 61.

⁵¹ „A német temetőben egy német asszony gondozta a sírokat. Őt nem gyűjtötték be a felszabadítók, mert ügyes magyar férje volt, aki összebarátkozott az új hatalommal, a német rokonok azonban gyűjtőtáborba kerültek, és nagyon úgy nézett ki, hogy éhen halnak ott, mielőtt elküldenék őket Németországba. [...] A zsidó temetőben egy fekete ruhás, sovány asszony járkált minden nap. Haláltáborból jött vissza, azt hiszem, ő volt az utolsó őshonos zsidó kis szülővárosomban, sírrablóktól őrizte a temetőt. Fekete ruhájában feltűnő jelenség volt a fehér márvány sírkövek között.” GION Nándor *A nőkről* (2002 e.) = *É/V.*, 44–45.

⁵² Uő, *Ezen az oldalon* (1971) = *É/IV.*, 142–143.

⁵³ „meghalt a német tanító [...] Valaki még aznap elment Verbászra, elhozta onnan az evangélikus lelkészt, és másnap eltemették” Uő, *Virágos katona* (1973) = *Latroknak is játszott*, 4 regény, Bp., Magvető, 1982, 123.

replő „beugró” búcsúztatók; sőt volt, hogy maga az író⁵⁴ vagy regénybeli alteregója, M. H. J. került ebbe a helyzetbe.⁵⁵ Idetartozik még a temetések szomorú Ady-verseket szavaló „Lírikusok bandája” nevezetű fegyencórus a *Börtönről álmodom mostanában* című regényben,⁵⁶ és az elvetélt költő, Hugyik Mihály is, aki verses halottbúcsúztatók írásában kamatoztatta csekély költői talentumát.⁵⁷

Gionnál többféle elveszett értéket is megillet a végtiszesség. Nemcsak ember, hanem némely állat, sőt kivételes esetben elvontabb dolog is méltó lesz rá, hogy rituálisan megemlékezzenek róla. A *Sortűz egy fekete bivalyért* című regénynek már a címe is a szeretett állat emlékére leadott díszlövésre utal,⁵⁸ de Gionnál vannak még különlegesebb emlékezés-rítusok is. A fentebb leírtat, a nemzeti hitvallásnak a temetőben való elásását életrajzi ténynek vehetjük. Egy másikat, a kiskamaszok sírkerülő babonáját, amit a mimetikus (cselekvéssorral való) emlékezés kategóriájába sorolhatunk, a rafinált írói képzelet szüleményének kell tartanunk. A regénybeli kisfiúk vélekedése szerint az 1941-ben, ’42-ben, ’43-ban és ’44-ben (a rövid magyar uralom egy-egy évében!) elhunyt Hofanesz testvérek, Paula, Angéla, Blanka és Noémi sírjának⁵⁹ a megkerülése, illetve a szerencsétlenségen való őszinte

---

⁵⁴ „A temetőben öt vagy hat szombatista pap fogadott, rendkívül udvariasak voltak, megkérdezték, hogy mikor és hol akarok beszélni, azt mondtam, hogy elsőként akarok szólni a halottas ház előtt. Természetesen beleegyeztek, én elmondtam a beszédemet, pontosabban felolvastam, így nem figyelhettem meg, hogy bárki is megghatódott volna. Ezután jöttek a szombatista lelkészek. Én magyarul beszéltem, ők felváltva magyarul és szerbhorvátul. Két nyelven söpörtek le a porondról. Hosszabban, szenvedélyesebben és politikai utalásokkal beszéltek. És a szombatista énekkar egyházi dalokat énekelt.” GION Nándor, *Rádiós világ* (1993 e.) = *É/V.*, 53–54.

⁵⁵ Uő, *Izsakbár* (1994) = *É/II.*, 548.

⁵⁶ Uő, *Börtönről álmodom mostanában* (1990) = *É/II.*, 252.

⁵⁷ „Hugyik Mihály rengeteg verset írt, és mindegyiket elénekelte a temetőben, sokan sírtak és sokan megállapították, hogy Hugyik Mihály jó kántor és jó költő.” Uő, *Mint a felszabadítottok* (1994) = *É/IV.* 410.

⁵⁸ Uő, *Sortűz egy fekete bivalyért* (1982) = *É/III.*, 255–364.

⁵⁹ „egy lapos családi kriptá volt a főbejárat és a temetőcsősz háza közelében. Termésköből készítették a tetejét, a termésköbe fehér márványlapot ágyaztak, ebbe egy kis díszes keresztet, és hat nevet vésték a következő sorrendben:

Hofanesz Paula – 1941, élt fél évet

Hofanesz Angéla – 1942, élt 27 napot

Hofanesz Blanka – 1943, élt 42 napot

Hofanesz Noémi – 1944, élt 4 hónapot

Hofanesz János – 1914 †

Hofanesz (szül. Vécsey) Etelka – 1922 †” (*Uo.*, 266.)

és hangos szánakozás fordíthatja csak jobbra a sorsukat. A sírkerülő fiúk számára az emlékezés kötelességként tételeződik: a közösség tagjai csak akkor várhatják sorsuk jobbra fordulását, ha életben tartják a múlt emlékét, oly módon, hogy őszintén és látványosan sajnálkoznak fölötte.⁶⁰

A kislányok elhalálozási éve mindenképpen szimbolikusak, és annak lehet tekinteni Hofanesz János (talán a nagypajuk?) elhunytának 1914-es évszámát is, hiszen abban az évben kezdődött az a háború, ami a nemzeti tragédiához vezetett. Ezzel szemben „Hofanesz (szül. Vécsey) Etelka” halálának 1922-es dátuma valószínűleg például azért nem a fenti sorozatba illő 1918-as vagy 1920-as évszám, mert az már túl direkt utalás lenne. Az utolsó, az 1922-es évszámmal tehát az író ügyesen tereli el a figyelmet a fentebbi dátumok szimbolikus voltáról. Horváth Futó Hargita anyakönyvi kutatásai szerint míg például az ugyanebben a regényben emlegetett Szlimák család és sírboltja ma is megtalálható Szenttamáson, addig Hofanesz vezetéknévű személy nem élt (és nem is hunyt el) ott azokban az években.⁶¹ Ez is arra mutat, hogy valamilyen különleges írói szándék állhat a sír és a kultusz megkreálása mögött. Még akkor is, ha éppen Gion – szerintem azért, hogy célzása nyilvánvalóságáról még jobban elterelje a figyelmet – ugyanebben a regényben arra is utal, hogy azért haltak meg korán a kislányok, mert a háború miatt gyengék voltak, amit az egyik elemző el is fogadott „valódi” okként.⁶² Sokkal valószínűbb, hogy az író ennek a babonának a megkonstruálásával a közösségi emlékezet életben tartásának fontosságát hangsúlyozza, illetve a rítusba csomagolva egy álcázott utalást tesz a visszavágyott magyar világra, amely iránti nosztalgiára a regény megírásának idején, 1982-ben máshogy nem lehetett célozni. Annál a Gionnál, aki *Testvérem, Joáb* című regényében már pályakezdőként is képes volt olyan tabukat fessegetni, mint az 1944-es vérengzések,⁶³ más műveiben is jó eséllyel gyaníthatók efféle, ügyesen leplezett célzások. Ennek a műnek az előzményével, *A kárókatónák még nem jöttek vissza* című regénnyel kapcsolatban⁶⁴ például hadd jegyezzem meg itt egy újabb felvetésemet – hátha az egyik támogatja a másikat –, hogy

---

⁶⁰ Uo., 266–267.

⁶¹ HORVÁTH FUTÓ Hargita, *Lokális kontextus...*, [1. j.], 136.

⁶² Vö. ELEK István, *A szeretet vizsgáló ereje: Gion Nándor ifjúsági regényeiről* (2010) = *É/III*, 527.

⁶³ GION Nándor *Testvérem, Joáb* (1969) = *É/II*, 5–115.

⁶⁴ Uő, *A kárókatónák még nem jöttek vissza* (1977) = *É/III*, 165–253.

tudniillik a címben is szereplő csúf káró*katonák* csak úgy fogadhatók el a boldogság visszavárt madaraiként, ha elképzelve tartjuk, hogy *másféle* katonákra kell gondolni. Az pedig valószínűleg még inkább ilyenféle merbe tereli asszociációinkat, ha tudjuk, hogy ugyanebben a regényben csak a daru, „a magyarság egyik megbecsült ősi vadmadara”⁶⁵ a még a kárókatonáknál is elérhetetlenebb, még reménytelenebbül visszavágyott madár. Így utalhat az előbbi madár gyakori emlegetése az időben közelebbi, a több személyes emlékekkel könnyebben felidézhető negyvenes évekbeli „kis” magyar világra; míg az utóbbi arra a korszakra, amikor még darutollat viseltek a kalapjukon az urak, meg a legények: tehát még az első háború előtti békeidőkre, illetve az utánuk való vágyakozásra.

Visszaulva Foucault negyedik tézisére Gion temetői tehát nemcsak abból a szempontból heterotópiák, hogy csupán évente egy-két alkalommal, például halottak napja környékén népesülnek be élőkkel, (mint például a szintén időszakosan üzemelő vásárterek vagy a Gion tetralógiájában olyan fontos helyszíneként szereplő Kálvária), hanem azért is, mert komoly idő- és értékszembesítő funkcióval bírnak. „A majdnem élet található itt a folyamatos elmúlással.”⁶⁶ Ezek a temetők tehát folyton és „örökké” emlékeztetnek az itt maradottakat, de nemcsak személyekre, hanem egész – kiirtott vagy elüldözött – közösségekre is, akik már „odaát” vannak, sőt még akár korszakokra vagy eszmékre is, amelyeket máshol, máshogy emlegetni sem szabad.

A temetők viszont legtöbbször nem lidérces, hátborzongató helyként jelennek meg a művekben, mint a Gionnál gyakori gyermeki nézőpont alapján is várnánk, hanem a legkülönbébb tevékenységekre alkalmas, otthonos térként. A hagyományos és megszokott temetői tevékenységek mellett lehet itt játszani, kincset el- és kiásni, macskát kínozni, virágot szedni, lődözni, illetve csak keresztülhaladni rajta, ha úgy könnyebb az eljutás valahová. A sírkertek tehát Gion műveiben természetesen tűnnek fel mint köznapi történések helyszínei, illetve fontos szerepük van nagyon sok elbeszélés terének tagolásában⁶⁷, valamint a helyszínek tájolásában.⁶⁸ (Külön tanul-

---

⁶⁵ GUNDA Béla, *daru* szócikk (1977) = *Magyar néprajzi lexikon*, I. kötet, Bp., Akadémiai, 555.

⁶⁶ GEROLD László, *Utászó* (2011) = *É/IV.*, 707.

⁶⁷ „A Keglovics utca csak egy sor házból állt. A másik oldalon rozsdás drótkerítés húzódott; a mögött volt a temető: szétmálló földkupacok meg kőkeresztek, ahová még nem értek a sírok, ott krumplicöldek voltak. A temető mögött kásás, kis folyó lapított, amely nyáron

mányt érdemelne, hogy a nem kimondottan vallásos Gionnál a temetők mellett a mindenkori templomok is milyen fontos, szinte állandó igazodási pontot jelentenek a művek térszerkezetében. A templomok központi helyzete és orientációs funkciója Gion realizmusához nagyon is illően ezeknek az épületeknek a települések földrajzi szerkezetében általában központi elhelyezkedésére is utal, de ezen túl nyilván a közösség identitásában, lelki-szellemi orientációjában betöltött meghatározó szerepére is.)

Meghökkentő lehet viszont, hogy a temetők, amikről azt szoktuk meg, hogy a településeken kívül, vagy legalábbis azok periferiáján helyezkednek el, Gion Nándor több írásában – a korabeli Szenttamás valós térviszonyainak megfelelően – a „Keglovics” utca környékét, azaz nagyon sok cselekmény színterét körbefogják. A legfontosabb történések sokszor vagy a temetők által közrefogott utcákban játszódnak vagy konkrétan magukban a temetőkhöz képest: „temetők fogták körül a házakat, kaszáló sorrendben, vagyis jobbról balra így: a görögkeleti szerb, a katolikus magyar, a zsidó, a református német, a nazarénus és az ókatolikus temető. Mindezt átkarolta a tiszta vizű kis folyó.”⁶⁹

Persze sosem veszíti el teljesen misztikáját ez a tér. Van, hogy Gion a temetőkhöz kötődő babonás néphitre utal,⁷⁰ de realizmusába még éppen beleférő módon ő maga is köt különös dolgokat a temetőkhöz, például hogy furcsa lényeket származtat onnan: az *Ezen az oldalon* című regényben egy nevezetes hermafrodita baromfőről, illetve egy biológiailag lehetetlen időben kikelt egész baromfi-fészekaljról olvasunk, amely ősszel került elő a temetőből.⁷¹

---

nagyon keskenyre zsugorodott, és tele volt zöld hínárral.” GION Nándor, *Keresztívő a Keglovics utcából* (1966) = *É/IV.*, 40.

⁶⁸ „a temetők mögül a Zöld utcaiak válaszolgattak, ők is vidám lövöldözéssel ünnepelték a karácsony éjszakáját” UŐ, *Virágos katona* (1973) = *Latroknak is játszott*, 4 regény, Bp., Magvető, 1982, 128; „Általában a folyó és a temetőfal között húzódó gáton mentünk az iskolába, meg erre jöttünk hazafelé is, mert ez volt a legrövidebb út” UŐ, *Sortűz egy fekete bivalyért* (1982) = *É/III.*, 265; „A temető mögül, a kanyargó, kis folyó felől ilyenkor kellemes, hűvös levegő áramlott a Keglovics utcába [...] A szoba egyetlen ablaka a temetőre nézett” UŐ, *Ezen az oldalon* (1971) = *É/IV.*, 120.

⁶⁹ FÜZI, *i. m.*, 264.

⁷⁰ „Gonosz hely az, túl közel esik a temetőhöz, még a vadállatok is elszöknek onnan – mondta Velezné” GION Nándor, *Az anyagi vigasság* (1985) = *É/III.*, 396.

⁷¹ *Uo.*, 406.

A fantáziát mindig megmozgató *kincs* is lehet a föld alatt több műben, amire általános utalás történik a *Postarablóké* című regényben, ahol a gyerekek sírrablásra készülnek.⁷² Az elhurcolt zsidóknak a Szentháromság szobor tövében elásott kincse az *Aranyat talált* című regényben – már a mű címe is erre utal – valóságos gazdagságot szerez,⁷³ a *Sortűz egy fekete bivalyért* című regényben pedig az állítólag az elmenekült német téglagyáros, Schank Frici által elrejtett, az egyik főhős által elixírnek tartott pálinkát sikerül kiásni a föld alól.⁷⁴ Talán nem véletlen, hogy a kincs ezekben a történetekben a település múltjának végérvényesen lezárt fejezeteihez kötődő, azaz már csak az emlékezetben élő közösségekhez, illetve az ezekhez tartozó személyekhez kapcsolódik. Az a tény, hogy a faluból elhurcolt zsidóktól, illetve a kitelepített németektől származnak a csodás leletek, az elveszett múltban rejlő pótolhatatlan értékekre, illetve ezek felszínre hozásának és megőrzésének fontosságára hívhatja fel a figyelmet.

Figyelemre méltó az is, hogy a temető – természetesen, de Gionnál olykor hangsúlyosan és többletfunkcióval is – leggyakrabban az oly gazdag jelentésekkel telítődött *kert* formájában van jelen. Paradicsomkertként, ami az eszmények kertje – de az ártatlanság elvesztésének kertje is. Az *Ezen az oldalon* hősei szexuális beavattatására a temető végében kerül sor: a kislányok itt leskelődnek a méhésznő lányára, „Szent Erzsébet” után,⁷⁵ aki később itt vesztí el ártatlanságát. A fiúk aztán itt veszítik el illúziójukat, és nőnek fel, ami-

---

⁷² „azt terveztük, hogy felbontjuk a temetőben a régi sírokat, összeszedjük az aranyholmit, amit a halottakra aggattak, amikor eltemették őket, aztán elmegyünk valahova, egy olyan szigetre, ahol mindig meleg van, magunkkal visszük Fenyvesi Erikát is, és aztán mi hárman nagyon boldogok leszünk.” Uő, *Postarablóké* (1972) = *É/III.*, 93.

⁷³ Uő, *Aranyat talált* (2002) = *Latroknak is játszott*, Bp., Noran, 2007, 705–905.

⁷⁴ „Mit ásott el Schank Frici? – kérdezte a pap. – Két hordó finom barackpálinkát – mondta Ácsi Lajos. – Mielőtt elment, valahol a téglagyárban elásott két hordó első osztályú barackpálinkát. Most ott nemesedik a földben, és várja a gazdáját.” Uő, *Sortűz egy fekete bivalyért* (1982) = *É/III.*, 278. „Fekete Péter belekotort a földbe, valami koppant. Eldobta a csákányt, és térdre esett, mint az oltár előtt a templomban. Óvatosan, kézzel szedegette ki a földet, és egyszer csak előbukkant a hordó. Ott álltunk körülötte, ő meg ránk emelte tekintetét, nagyon hálás volt és nagyon boldog. Már nem öregedett tovább. És nem is köhögött. – Ne nyúljon hozzá senki – suttopta. – Majd én... Majd én kiemelem.” *Uo.*, 350.

⁷⁵ „Egy napon már kora délelőtt három kislány: a két Kiss Kurányi gyerek és Bergernek, a feltalálónak a fia sátrat kezdett építeni a temető végén burjánzó ördögcérnacserjék és ecetfák között. [...] Leültek a puha, zöld levelekre, lábukat maguk alá húzták, a sűrű ördögcérnacserjék eltakarták őket a folyó felől és a temető felől is, szóltanul, csendben várták Szent Erzsébetet, a méhésznő lányát” GION Nándor, *Ezen az oldalon* (1971) = *É/IV.*, 115.

kor megtudják, hogy eszményük már nem tiszta.⁷⁶ Ezért a szépnek – és mivel halottról van szó – változhatatlanul tisztának tartott Gizike Schladt sírján állnak bosszút. Amíg hittek a tiszta szerelemben, rituálisan virágot hordtak Gizike sírjára, valahányszor meglesték meztelenül fürdő szerelmüket,⁷⁷ de miután csalódtak eszményükben, ugyancsak jelképes cselekedetet végeznek: összetapossák a virágokat és szétzúzzák a síron lévő fényképét.⁷⁸ Az összetört fénykép helyreállításának kísérlete eleve kudarcra van ítélve: az elveszett illúzió sosem állhat helyre, Gizike Schladt képét lehetetlen újrafényezni.⁷⁹ Az *Angyali vigasság* című regényben pedig azt olvassuk – és mint az előbbi esetben, valószínűleg szintén a felnőtté váláshoz kapcsolódó beavatási rítusnak kell tartanunk –, hogy két belevaló fiú „fogadásból” egy héten át boszorkányhírű asszonyok sírján aludt a temetőben.⁸⁰

Gion műveiben tehát a pusztuló temetők, hogy újból Foucault harmadik tézisére utaljunk, szinte zavarba ejtenek azzal, hogy saját egyetlen helyszínükön képesek megjeleníteni több, egymással önmagában inkompatibilis, sőt akár egymásnak ellentmondó teret: többek között a múlt, az emlékezet és a kultusz helyét, a játék és a pihenés terét, ugyanakkor és egyidejűleg a földhözragadt praktikum terét is. Gion Nándor pályájának minden szakaszában (elején, közepén és végén is) írt olyan regényeket és novellákat, amelyek a számára szokatlanul otthonos temetők közötti térben helyeződnek el. Ezeket a műveket olvasva időnként az az érzésünk, mintha minden köznapi dolog is a temetők körül történnék. Bár Gion maga számol be arról, hogy valós életrajzi helyek által ihletett tereket vázolt fel írásaiban,⁸¹ mindamellett

---

⁷⁶ *Uo.*, 118–119.

⁷⁷ „Ettől kezdve minden délután a sátorban hasaltak, a sűrű ördögcérnacserjék között, és lélegzet-visszafojtva nézték Szent Erzsébetet, aki meztelenül fürdött a folyóban. És mindennap vittek virágot Gizike Schladt sírjára” *Uo.*, 118.

⁷⁸ „Az idősebbik Kiss Kurányi gyerek lehajolt, kivette a vízből a szegfűket, a földre dobta őket, a befőttesüveget pedig a fekete márványból készült sírkőhöz csapta. [...] Akkor hátráltak néhány lépést a gyerekek, zsebükből parittyát vettek elő és rengeteg apró kavicsot. [...] Mire a kavicsok elfogytak, Gizike Schladt már nem mosolygott. A vastag üveg annyira összeroppedezett, hogy nem is látszott ki alóla a kis, ovális fénykép.” *Uo.*, 124.

⁷⁹ *Uo.*, 143.

⁸⁰ GION Nándor, *Az angyali vigasság* (1985) = *É/III.*, 448.

⁸¹ „Mezítlábás koromban szívesen csatangoltam a temetőikben. Házunk körül temetők voltak, békés, csöndes temetők, én naphosszat elnézegettem a fekete és fehér márvány sírköveket, megbarátkoztam a halottakkal, akik már senkinek sem tudtak ártani.” GION Nándor, *Napló részletekben* (1994) = *É/V.*, 20.

nem lehet egyszersmind szimbolikusnak is nem tartani, a sokat szenvedett délvidéki, és különösen a szenttamási magyarság sorsát példázó képnek venni, hogy az emblematikus délvidéki történet temetői díszletek között, illetve gyakran konkrétan sírok fölött játszódnak.⁸² Hadd szóljunk most csak annyit a vidék történetéről, hogy a legtöbb, a mai Vajdaság területén fekvő magyar településnek volt ún. „nagyszaladása” 1848–49-ben, illetve némelyiknek 1919-ben is, amikor a lakosságnak az életét mentve északra kellett húzódnia, ha nem akart áldozattá válni.⁸³ Ez alól Szenttamás annyiban volt kivétel, hogy 1848-ban az ostromlott településen rekedt magyarság a marta-lócok kegyetlenkedéseinek esett áldozatul,⁸⁴ illetve 1918-ban végigbotoztatást és szabadrablást kellett elszenvednie. Az már az iskolai történelemkönyvekből is ismert, hogy 1944 végén és 1945 elején szinte az összes délvidéki település magyar férfilakosságát megtizedelték.⁸⁵ Az 1941-ben született Gion saját gyerekkorát így foglalja össze egy helyen: „*A vérengzéseket követően* azonban helyreállt a rend és a béke: szépen elvultunk a *sírkövek* és a folyó mellett.”⁸⁶ Nyilván lehet itt csak a konkrét sírkövekre is gondolni, de talán lehet tovább is...

A temetőkhöz kapcsolódó szomorú történetek azonban sajnos Gion számára sem értek véget a második világháború végével. Amikor a délszláv háború idején kezdett szétesni az a rendszer, amelyet a második világháború végén tömegsírokra alapoztak, nemcsak a régi tömegsírok kerültek elő, hanem újabbak is „keletkeztek.” A *Mosolyra figyelni* című naplójegyzetszerű elbeszélésben például nem tudni pontosan, hogy a már Magyarországon élő

---

⁸² „[Gion Nándor] nem felejtette el megemlíteni, hogy a szovjet hadsereg mögött ólálkodó hős partizánok hogyan kínozták, erőszakolták és öldösték a magyarokat, hogyan ritkították meg a Ferenc-csatorna környékén elterülő magyar falvak lakosságát, vagy azt, hogy lejjebb, a Tisza legdélibb szakaszán miként mészárolták higgadt módszerességgel a magyar férfiakat. Véráztatta táj. Hülyeség! Minden táj véráztatta. Igaz, de van véráztattább. Ez itt délen erősen áztatva van.” SZÁRAZ Miklós György, *Lenn Délen = Magyar Nemzet*, 2007. ápr. 28.

⁸³ PAPP György, *Nagyszaladás? De melyik? : Történelmi sorsfordulók emlékezete = Adryantól Adorjánig*, Tóthfalu, Logos Grafikai Műhely, 2003, 247–256.

⁸⁴ Szomorú mementóként alkották meg ennek emlékére a mind a mai napig a település hivatalos szerb nevéként funkcionáló *Szrbobrán* ’szerb erőd’ nevet, amelyet Gion Nándor általános iskolai tanulmányai alatt úgyannyira kötelezővé tettek, hogy hivatalos használatban a *Szenttamás* nevet nem is volt szabad leírni.

⁸⁵ A gazdag szakirodalomból lásd: MATUSKA Márton, *A megtorlás napjai*, Újvidék, Forum, 1991., CSERES Tibor, *Vérbosszú Bácskában*, Bp., Magvető, 1991.

⁸⁶ FÜZI László, „*Nincs időm észrevenni a történet eltűnését*”: *Gion Nándorral beszélget Füzzi László* (1998) = *É/V.*, 264.

Gion Vajdaságban maradt ismerőse melyekre gondol, amikor mindenképpen „a legújabban feltárt tömegsírokról” akar beszélgetni az íróval.⁸⁷ Jellemzőnek tartom viszont, hogy ez az, ami a vajdasági barátot ekkoriban a legjobban foglalkoztatja.

A temetők kegyetlen realitását Gion a haláltáborot megjárt zsidó asszony és gyermekkori játszótársa, az egykori német katona balladisztikus szépségű történetében oldja fel a *Zongora a fehérek kastélyából* című regényben, így mutatva alternatívát, hogy az emlékezés eme kiemelt színhelyei nemcsak a pusztulás és a felejtés, hanem a bocsánatkérés, sőt a kiengesztelődés helyszínei is lehetnek.⁸⁸

Amit Foucault a temetőknél és a tükör jelenségének az összefüggéseiről mond, az különösen igaz a Gion műveiben megjelenő Szenttamásra, azzal a megköttéssel, hogy ott a temetőknél a városka lakosságának *egykori* képe tükröződik még látványosabban. A különböző temetők emlegetése, illetve gyakori szerepeltetése részben utal az egzotikumokat is tartalmazó, még mindig színes helybeli nemzetiségi palettára, másrészt a temetők a múlttal, a veszteséggel szembesítő hiány-leltárak is, hiszen azon közösségek egy része már nincs meg a településen, amelyeknek a temetője még megvan.⁸⁹ De ezek a temetők is csak addig emlékeztetnek, amíg a többi személy, illetve közösség kegyelete tart. A temetők ugyanis önmagukban csak korlátozottan képesek előhívni a kegyeletet: a lakosok csak addig tartják tiszteletben őket, amíg személyes emlékeik is vannak az ott nyugvókról. Az idő előrehaladtával viszont, ahogy személyes emlékeik halványulnak, úgy számolják fel a temetőket is.

Fakuló tükörről van tehát szó, amelynek egyre csökkenő erejét láthatjuk azon, ahogy az emlékezés terét lassan, majd egyre gyorsuló tempóban felszámolja a még élők praktikus érdeke. Így derül ki a „változhatatlanság”, a „végérvényesség” toposzáról, az „időtlenesség” és az emlékezet (megőrzésének) szimbolikus teréről a szomorú realitás, hogy ahogy az emlék(ezés) nem

---

⁸⁷ GION Nándor, *Mosolyra figyelni* (1998) = *Mit jelent a tők alsó?* = *É/IV.*, 685.

⁸⁸ UÓ, *Zongora a fehérek kastélyából* (1994 k.) = *É/III.*, 478–479.

⁸⁹ „A házakkal szemben... kezdődnek a temetők: a református temető, amelyet mindenki német temetőnek nevez, mivel a reformátusok majdnem mind németek voltak, és a zsidó temető. Pusztulásra ítélt temetők – nincsenek már sem németek, sem zsidók a városban –, legalább húsz éve nem hoztak ide egyetlen halottat sem” UÓ, *Ezzen az oldalon* (1971) = *É/IV.*, 59.

örök, úgy az emlékhelyek sem azok. Így lesz tehát először a zsidó temető kapujából tüzelő,⁹⁰ majd a német temető legdíszeesebb sírkövéből utcai kispad,⁹¹ amit a további feltartóztathatatlan pusztulás követ. Mert a kihalt közösségek fölöslegessé vált temetőit Szenttamáson nem őrzik meg műemlékként sem,⁹² hanem végleg eltüntetik, hogy rajtuk terjeszkedhessen tovább a falu: „a zsidó, a német, a nazarénus és az ókatolikus temetőt már ledózerolták, házak épültek a helyükön, új lakók költöztek be, esetleg az újabb háborúból hozott tőkével. Velük kissé nehezebben értek szót, és nem csak azért, mert legtöbben nem beszélik az anyanyelvemet.”⁹³ A temető tehát Gion műveiben – már a koraiakban is – egyfajta átalakulásra is képes, de ez az átalakulási folyamat, habár sokban emlékeztet Foucault második tételére, szöges ellentéte annak: a temetők ebben az átalakulásban végül teljesen megszűnnek kivételezett helyek és így heterotópiák lenni.

---

⁹⁰ *Uo.*: „A zsidó temetőnek már a kapuja sincs meg, Romoda, az ácsmester ugyanis egy hideg téli éjszakán kiemelte a helyéről, hazavitte és feltüzeltte.”

⁹¹ A személyes emlékezet és a kegyelet összefüggésére mutat az, ahogy válogatnak a sírkövek között, mielőtt elviszik a kispadnak valót: akire emlékeznek, annak a sírkövét is tiszteltben tartják; akit nem, annak a sírkövét már viszik is. (*Vö. uo.*, 61.)

⁹² „Azóta földgyaluval elsimították a zsidó temetőt és a német temetőt is.” GION Nándor, *A nőkről* (2002 e.) = *É/V*.

⁹³ FÜZI, *i. m.*, [69. j.], 265.

*„az elméleti koncepciók és
a filológia [...] fontos kiegészítései
lehetnek egymásnak”*

PINTÉR VIKTÓRIA*

Ahol a szó megtörténik

Aposztrophé és ikon Pilinszky János költészetében

*Az aposztrophé mint a szakralitás háromszoros pozícionáltsága
Pilinszky János költészetében*

*Aki a szavakban csal, nem
az életét síkkaszja, sinkófálja el,
hanem a vallomás lebetőségét...*

(P. J. Párizs, 1972.)

Pilinszky költészete tudatosan előtérbe helyezi a megszólíthatóság, a megszólalás, a megszólítottág lehetőségének ontológiai problémáját. Ezzel együtt és mindenkor elválaszthatatlanul válik poétikává a nyelv igazság-horizontja, mely a beszélő szubjektum erkölcsi státuszából fakadóan nyeri el igazságát. A címben megjelölt *hármasság* – a lírai viszonyban-állás különböző megnyilvánulásaiént olvasva a Pilinszky-versekben – az *odafordulás*, vagyis az aposztrophé alakzatában formálódik meg. Az első viszony, amely így értelmezhető, a versszövegben jelenlevő Én–Te viszony, amely legtöbbször a lírai önreflexió terepeként kezd funkcionálni. Erre példát a korai Pilinszky-versek szolgáltatnak, ahol is az önmegszólító formulák erősen visszautalnak a modern hagyományra (pl. József Attilára), ugyanakkor a lírai szubjektum tudatos önfelzámoló, később a *kenőzís*ig eljutó törekvéseinek nyelvben megvalósuló kezdeti próbálkozásaként is értendők. A második általunk tárgyalni kívánt aposztrofikus viszony az isteni szubjektum felől Te-ként értelmezett lírai én és az Atya között megy végbe, mely az egész

---

* Pintér Viktória a Pannon Egyetem Modern Filológiai és Társadalomtudományi Karán végzett modern magyar irodalom szakirányon (MA). Jelenleg az egyetem Sziveri János Intézetének munkatársa. Dolgozatának témavezető tanára: Dr. Szávai Dorottya egyetemi docens.

életműben a – Szávai Dorottya *Bűn és imádság* című munkájában tárgyalt – *impozíciót* teszi meg a szövegek szervező elvéül, valamint egy olyan ab ovo teremtményi helyzetet vezet elő, amit a későbbiekben a tárgyiassággal, az *ikon*nal, vagy a fiú személyével kapcsolhatunk össze. Harmadszor pedig nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a jelentéshorizontot, amelyet a Pilinszky-líra ad annak a folyton létesülő viszonyoknak, amely a befogadó és a lírai én között artikulálja magát. Felerősödik ezáltal a lírai én azon igénye, hogy a költői szó alapvetően az isteni Ige közvetítőjeként akarja előtérbe állítani magát, míg ő maga a *tanúság* beszédmódját ölti magára. A felsorolt lírai viszonyulásokat nem egymástól elszigetelten kell értelmezni, nem egy-egy lírai korszakhoz kötődnek. Az így létrehozott és létrejövő viszonyok ugyanis átjárják egymást, együtt lehetnek, dinamikusan alakítják a versszövegeket, sajátos beszédmódot formálva ezzel.

Az elsőként megjelölt Én-Te viszony mélyebb feltárásához tisztáznunk kell, hogy az aposztrophét mint alakzatot, valamint az önmegszólítást mint verstan kategóriát hogyan értelmeztük. Megpróbáljuk párbeszédbe hozni Culler, Németh G. Béla, valamint Kulcsár-Szabó Zoltán témánkhoz kapcsolódó tanulmányát. Ennek okán érdemes rámutatni arra a lírai pozícióra, amelynek alakja a Pilinszky-lírában az aposztrophé¹ *retorikai trópusából ontológiai státusba minősül*. Az odafordulás retorikai alakzata az önlátás interszubjektív esztétikáján túl így elsődlegesen a *megváltás* lehetőségének nyelvi és egzisztenciális pozíciója lesz. S mint ilyen, egy erősen hermeneutikai értelmezéshorizontba utalja magát, mely a megnyilatkozó szöveget mint *létesülő beszédet* fogja fel. A hermeneutika tárgya nem a „szöveg”, hanem a szöveg mint beszéd és a beszéd mint szöveg.² Vagyis a Pilinszky-szövegek az aposztrophé retorikai módusza által kimozdulnak a beszéd irányába.

Oda akarom magamat adni valaminek vagy valakinek. Szeretni *akarom*, hogy megismerhessem, és meg *akarom* ismerni a világot, hogy szerethessem. Fel akarom fedezni és meg *akarom* segíteni a dolgokat, hogy ajándékképp visszakapjam tőlük önmagam.³

¹ Jonathan CULLER, *Aposztrophé*, Helikon, 2000/3, 370–389.

² Paul RICOEUR, *Bibliai hermeneutika*. Idézi SZÁVAI Dorottya, *Szakerális költészet, vallásos beszédmód, imádság-poétika* = Sz. D., *Bűn és imádság: A Pilinszky-líra camus-i és kafka-i szövegtagományáról*, Bp., Akadémiai, 2005, 35.

³ PILINSZKY János, *Költői hitvallás* = P. J., *Beszélgések*. (Forrás: <http://dia.jadox.pim.hu> (Az utolsó megtekintés ideje: 2012. nov. 02.))

A Pilinszky korai lírájára jellemző aposztrófikus pozíció erős hozzátartozást mutat a József Attila-i lírahagyományhoz, mely szintén az Én-Te ontológiai megértéshorizontjában kezdi működtetni a nyelvet.

Mozdulatlan, hanyatt fekszem az ágyon
látom a szemem: rám nézel vele.
Halj meg! Már olyan szótlannul kívánom,
hogy azt hihetném, meghalok bele.⁴

Ó, rejtse el magad a frissen sült kenyérben,
Te szegény, szegény.
Friss záporokkal szívárogi a földbe –
Hiába fűrésztöd önmagadban,
Csak másban moshatod meg arcodat.⁵

A két költő verseiben görcsösen ragaszkodik a másik által bekövetkezendő megtisztuláshoz, feloldozáshoz. A nyelv etikai horizontja az én folyamatos, igaz önfelmutatása során felerősödik, mely egyfelől egy interperszonális felelősségtudatban, másfelől egy végtelen nyelvi tisztaságban fejeződik ki. A szó igazsága és a szó általi megigazulás poétikai vágya találkozik itt, mely találkozás egyértelműen beleoltódik az *együttlevés* autentikus formájának keresésébe. A Másik iránti felelősség Pilinszky költészetében megkérdőjelezhetetlen és a szubjektumnál primerebb kategória, ugyanis a keresztény alázat versnyelvi poétikája folytonosan és vitathatatlanul egy *univerzális másik* felé hajtja.

Mérd az időt,
de ne a mi időnket,
a szálkák mozdulatlan jelenét,
a fölvonóhid fokait,
a téli vesztőhely havát,
ösvények és tisztások csöndjét,
a töredék foglatatában,
Az Atyaisten ígéretét.⁶

Pilinszky *Metronóm* című verse rámutat arra a sajátosságra, hogy az Én és az aktuális Másik(ak) irányultsága mindig egy autoriter Másik, (legtöbb esetben) az Atya felé tart. Vagyis kimondhatjuk, hogy az így létrejövő Mi mindig több mint az azt alkotó személyek közössége. Jól látható továbbá, hogy

---

⁴ JÓZSEF Attila, *Magány* = J. A., *Minden verse és versfordítása*, Bp., Szépirodalmi, 1983, 418.

⁵ Uő, *Nem én kiáltok* = *Uo.*, 156.

⁶ PILINSZKY János, *Metronóm* = P. J., *Összes versei*, Bp., Osiris, 1997, 99.

a Te kategóriája itt fel van szólítva, hogy forduljon ki az aktuális téridő által meghatározott Mi-ből (vagyis a lírai szubjektummal egybeeső közösségből), és irányultságában az Atyaistenben való találkozás Mi-jeként határozza meg magát.

József Attilánál a Másik irántam való felelőssége ugyanolyan erővel esik latba. A Te-től való elemi függőség egészen az identitás feladásáig, a homogén, tökéletes egyesülésig kell, hogy szuggerálja az Én–Te korrelációját.

Etess, nézd – éhezem. Takarj be – fázom.
Ostoba vagyok – foglalkozz velem.
Hiányod átjár, mint huzat a házon.
Mondd, – távozzon tőlem a félelem.⁷

Az Én önmagára irányuló kérdései csak ebben az elfogadó, sőt a szó leg-szorosabb értelmében befogadó Másikban találhatnak válaszra. A Másik jelenlevőségének, ott tartásának aktusa a versekben a lírai én megerősítése-ként kezd el működni. A magánytól menekülés lendülete fogja megadni azt a különös színezetű hangot, mely felől a József Attila-versek aposztrophéi szólnak. *A Másik tebát itt sem pusztán retorikai színezete a versnek, hanem minden-honnan nézve ontológiai feltétele.* Az Én az első hangtól a Másik fele törekszik, ugyanis önmagára zárultságában nem létezik, így a másikba oldódás minden téren kielégítő státusát keresi, oly módon, hogy közben önmagát is autonóm egészként tudja felmutatni. A fent idézett József Attila-vers, a *Gyermekké tettél* párverse, Pilinszky *Örökkön-örökké* című műve mutat rá a lírai attitűd azon pontjára, ahol a két költői hang elkülönül egymástól.

Várok, hogyha váratsz, megyek, ha terelsz
[...]
Végeérhetetlen zokogok veled,
ahogy szorításod egyre hevesebb,
ahogy ölelésem egyre szorosabb,
egyre boldogabb és boldogtalanabb.⁸

Jól látható, hogy míg a *Gyermekké tettél* lírai énje a Te Én felé mozgásának kötelezettségét fogalmazza meg, addig az *Örökkön-örökké* versszövegében az Én mozgása eleve a Te által határozódik meg. A Pilinszky-líra elsődlegesen tehát a folytonos *Másik fele törekvés* diszpozícióját örökíti át, elkülönül vi-

---

⁷ JÓZSEF Attila, *Gyermekké tettél* = J. A., *Minden verse és versfordítása*, i. m., 401.

⁸ PILINSZKY János, *Örökkön-örökké* = P. J., *Összes...*, i. m., 38.

szont az Én mindenkori fenntartásának vágyától a Másik mellett. A versek ugyanis nem a szubjektum fennmaradását generálják a Te által, hanem épp annak megszűnését a mindenkori Másik üdvössége érdekében, ezáltal nyerve el egy újként értelmezhető szubjektivitás teljességének a körvonalait.

Eleven étetek vagyok
szüntelen és egészen;
emésszétek föl lényegem,
hogy éhségtek megértsem.

Mert aki végképp senkié,
az mindenki falatja.
Pusztíts hát szörnyű szerelem.
Ölj meg. Ne hagyj magamra.⁹

Buber rámutat arra az antropológiai alapszituáltságra, hogy az Én-mondás mindig egy valamiképpen jelenlevő Másikból való részesülés *akarat*ként definiálódik: „Közted és közte: az adás kötelessége; azt mondod neki: Te, s neki adod magad, ő azt mondja neked: Te, s neked adja magát. Róla nem juthatsz egyetértésre másokkal, egyedül vagy vele; de megtanít másokkal találkozni, s állni a találkozást [...]. Nem segít, hogy életben maradj, csak abban segít, hogy megsejtsed az örökké valóságot.”¹⁰ Az aposztrophé funkciójánál fogva az *Én–Te* modell folytonos versbe íródását teszi láthatóvá. A vokatívusz két szubjektum (vagy a szubjektumként kezelt objektum) közötti viszonyt tételez, akkor is, ha a mondat tagadja a megszólított létét.¹¹ Az aposztrophé tétje tehát a Másik személy jelenlétének mindenkori biztosítása, hogy az alakzat által előhívott vokatívusz – csak és kizárólag egy inter-pozícióban létrehívható – megszületésének a lehetőségét és feltételeit szolgálja. Így válik a megszólított Te az újjászületés ontológiai szükségévé. „A Te által leszek Énné – minden valóságos élet – találkozás.”¹² Ezt igazolandóan rá kell mutatnunk arra, hogy az aposztrophé olyan rituális lehetőségekkel bír, mint az „én” felosztása, mindenkori saját anyagának folyamatos megszólalásra készítése, a nyelvkonstruáló erő szakadat-

---

⁹ Uő, *Parafrázis = Uo.*, 29.

¹⁰ Martin BUBER, *Én és Te*, Bp., Európa, 1994, 42.

¹¹ CULLER, *Aposztrophé, i. m.*, 374.

¹² BUBER, *Én és Te, i. m.*, 15.

lan felmutatása, mindemellett pedig folyamatos létmódváltásra implikálja az addig külsőként és belsőként elgondolható kategóriákat.¹³

Culler szerint az aposztrophé annyit jelent, mint egy bizonyos helyzetet *akarni*.¹⁴ A Másikhoz viszonyuló lét megértésaktusa, így az akarás erősen integratív cselekvő módján kezd el működni a szövegtérben. Heidegger az *akarás* potenciálját a gondoskodás fenoménjével kapcsolja össze: „Az akarásban egy megértett, azaz lehetőségére kivetett létezőt ragadunk meg, mint olyat, amiről gondoskodni kell, illetve amit a gondozás által létehez kell juttatni. Ezért tartozik az akaráshoz mindig valami akart, amely magát egy kedvéért-valóságból már meghatározta. [...] Az akarás fenoménjén áttetszik a gond egésze, melyen az akarás alapul.”¹⁵ Vagyis az akarat intenzitása olyan mozgást idéz elő, hogy a szubjektum defigurációja szétfeszíti az önmegszólító verstípus kategóriáit, és más versaktusok dinamizáló tényezője is lesz. Így e versek funkciója nem az odafordulás homogén irányában lesz fellelhető, hanem az elfordulás és visszacsatolás heterogén, erősen formaadó és visszaható erejében. Ugyanis a visszaforduló Te-alakzat már nem a kiinduló Én-t igazolja, hisz önnön entitása már jóval több. (Az empirikus én tapasztalati horizontja munkál benne.) Értendő ez alatt, hogy az aposztrophét mint odafordulást egy jóval dinamikusabb, tágabb értelemben kell használnunk. Az aposztrophé nem a szó jelentésén változtat, hanem magán a kommunikációs folyamaton vagy szituáción.¹⁶ A Pilinszky-versekben igazolódni látszik az a Kulcsár-Szabó Zoltán-féle felvetés, miszerint az önmegszólítás mint lírai kategória beszűkíti mind a versszöveg poéziszben hordozott jelentéseit, mind pedig a befogadás által megnyitható jelentéseket. „A kimondani szánt »én« a kimondásban csak a kimondandó szubjektumra vonatkozna, ám a kimondott »én« mindenki számára behelyettesítendő.”¹⁷ Ebben az elgondolásban az aposztrophé olyan retorikai kategóriaként értelmezhető, amelynek *hívójellege* a befogadás kérdésiránya felől igencsak relevánsá válik. Ugyanakkor úgy gondoljuk, hogy ezáltal kirekesztődik az az ontológiai aspektus, amit a beszédaktus által magával hozott aposztrophé

---

¹³ CULLER, *Aposztrophé, i. m.*, 381.

¹⁴ *Uo.*, 374.

¹⁵ MARTIN HEIDEGGER, *A jelenvalólét léte mint gond = Lét és idő*, Bp., Osiris, 2007, 228.

¹⁶ CULLER, *Aposztrophé, i. m.*, 370.

¹⁷ KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *A „te” lírai alakzatának kérdéséhez* = K-SZ. Z., *Az olvasás lehetőségei*, Bp., JAK, Kijarat, 1997, 44.

(lírai én) a szüntelen *viszonyban állás* pozíciójában képvisel. Érdekes itt Heidegger azon nézetével párbeszédbe kerülni, mely a nyelv egzisztenciál-ontológiai fundamentumaként a beszédet nevezi meg.¹⁸ Olyan diszpozícióra reflektálva ezáltal, mely a beszédben mint a megértést feltételező *létvizony* ismer magára.¹⁹ Továbbfűzve a heideggeri gondolatmenetet: a beszéd a felmutatás ab ovo képességével rendelkezik.²⁰ A beszéd által felmutatott „létező” pedig mindenkor *hangolt* (ez a fogalom párhuzamba állítható a Németh G. Béla által használt *attitűd* fogalomkörrel) és *diszpozicionális*.

Következésképp tehát Bubert és Barthot idézve magát az önmegszólító kategóriát szeretnénk az értelmezés további részévé avatni. A legelső, *Trapéz és korlát* című kötet az önmegszólítás nyelvi aktusát többször felmutatva ad terepet azon interpretációnknak, miszerint a lírai én tudatosan keresi önmaga „kikezdésének” lehetőségeit. A kötet első verse, a *Te győző le* már címében is az önmegszólítás azon kényszerét hordozza, mely szerint az Én csak a Te-ben válhat önmaga igaz formájává.

Feledd a hűtlenségemet,
legyőzhetetlen kényszerek
vezetnek vissza hozzád;
folyam légy, s rajta én a hab,
fogadd be tékozló fiad,
komor, sötét mennyország.²¹

Az önmegszólítás aposztrofikus kommunikációs helyzete pedig tökéletesen alkalmas arra, hogy az aktuális lírai én lebontódjon és nyelvileg újraformálódjon a Te által. Az önmegszólító lírai helyzet korreláló szópárja ugyanis megegyezik az Én-mondás antropológiai attribútumaival. Karl Barth az Én elgondolásának feltételévé iktatta a „kapcsolódó” Te jelenlétét: „<én-t> elgondolom, nem egyedül való vagyok, nem vagyok elég önmagamnak, hanem különbözöm egy »te-től« és kapcsolódom egy »te-hez«, akiben egy hozzám hasonló lényt ismerek el, akkor képtelenség az »én vagyok«-nak egy olyan interpretációja, mely ennek az énnel önmagáért valóságára és egyedüliségre lyukad ki.”²² Az önmegszólító aktus jelentését tekintve a leggazda-

---

¹⁸ HEIDEGGER, *A jelenvaló lét... , i. m.*, 191.

¹⁹ *Uo.*

²⁰ HEIDEGGER, *A jelenvaló lét... , i. m.*, 184.

²¹ PILINSZKY János, *Te győző le* = P. J. *Összes... , i. m.*, 9.

²² Karl BARTH, *Ember és embertárs*, Bp., Európa, 1990, 72.

gabb ontológiai szópárral dolgozik, melyek nem csupán szavakként, hanem kimondásukkal együtt így szóeseményként is felmutatják magukat. Ezek a kategóriák, Buber fogalmait használva: alapszavak.²³ Minden megszólalásunk ezekben artikulálódik, az egyén nem létezik soha önmagában, csak valakihez való viszonyában. „Az alapszók sem szavak, hanem szópárok. Az egyik alapszó az Én–Te szópár, a másik alapszó az Én–Az szópár, ahol az Az helyett Ő is állhat, anélkül, hogy az alapszó megváltoznék. Az alapszók dolga nem az, hogy kimondjanak valamit, ami rajtuk kívül is áll, hanem az, hogy azáltal, hogy kimondják őket, állítsanak valamit, ami megáll. Az alapszókat lényével mondja az ember.”²⁴

Kulcsár-Szabó Zoltán a kimondott „én-t” a Benveniste-féle üres jelnek tekinti, amely részben polemizál azzal a feltevésünkkel, hogy ezek a kategóriák nem kezelhetők pusztán grammatikai kategóriákként. Az így értelmezett önkimondás mindig a befogadó „Te-je” felől akarja igazoltatni magát. Érdemes itt megjegyezni azt a Németh G. Béla által hangoztatott elméletet is, mely szerint az önmegszólító vers mindig egy *attitűdfajta* táptalaján bomlik ki.²⁵ A két diszpozíció együttes olvasása adja meg értelmezésünkben az önmegszólító formát fölvevő aposztrofikus helyzet értelmezéshorizontját. Ugyanis a poéziszben a szöveg *hogyanja*: az énhez a te által közvetített odafordulás *mikéntje* artikulált. Ez nem tűnik el. Todorov nem véletlenül teszi meg az *intertextualitás* függvényének a *beszédmódot* a nyelvvel szemben.²⁶ Vagyis valami olyan eltörölhetetlen nyelvi magatartást képes konzerválni a szöveg, amely a *poézis* folyamán a versre a lírai én irányultságából „rakódik”. A szöveg lírai éne a módszeres kiürítés során is magán viseli a *már nincs* indexét. Így a megszólaló által formált *karakteres üresség* pozícionáltsága vezeti a *befogadói te* értelmező munkáját. Ahogy a csend Pilinszky költészetében, úgy az üresség, vagyis a folytonos „elszemélytelenítő” munka is jelentéssel teli. A csend és az üresség felől a Pilinszky-költészetet kenotikus költészetként aposztrofálhatjuk.²⁷ (Maga az empirikus én így az aposztrofikus alakzatban teheti meg magát a keresztény tapasztalás alanyának. A lírai kor-

---

²³ BUBER, *Én és Te*, i. m., 5.

²⁴ *Uo.*

²⁵ NÉMETH G. Béla, *Az önmegszólító verstípusról* = N. G. B., *7 kísérlet a kései József Attiláról*, Bp., Tankönyvkiadó, 1982, 104.

²⁶ SZÁVAI, *Bűn és imádság...*, i. m., 21.

²⁷ *Uo.*

szakokban az én alakulástörténete együtto olvasandó a krisztusi passióval, valamit a tárgyiaság tapasztalatával.) Az önmegszólító verstípus együttemlé- tése a Pilinszky-lírával relevánsnak bizonyul, ha az egész életmű pozíció- náltságával olvassuk össze. A versek metahorizontja a tárgyiaság egyre erőteljesebb jegyeit magukon viselő szövegeket enged láttatni. A recepció- történet három poétikai szakaszt különít el, igazolva ezzel azt a szubjektu- mot feláldozó keresztény poétikát, amely az egész életmű szervezőelveként fogható fel. Az első korszak versei ennek a besorolásnak az értelmében a szubjektumon vannak átszűrve, a második korszakban már egy etikai pa- rancs vezérelte egyetemesség tükröződik, mely túl akar lépni a szubjektivitá- son, és amely törekvést a harmadik korszak versei teljesítenek be, mely szö- vegek egy önküresítő (kenotikus) szubjektumon túli étosz poétikájában mutatódnak fel.²⁸ Pilinszky saját reflexiói is alátámasztják ezt az „alakulás- történetet”: a költő emberi és költői tapasztalatként is egyaránt a tökéletes átlényegülés, a személytelenség alázatos pozíciója felé törekszik.

Egyik legkedvesebb szerzőm, Simone Weil rendkívül érdekes kategóriákat állít fel: van a személyes, van a személytelen és van a kollektív zóna. Csak a szemé- lyesből lehet eljutni a személytelenbe, a kollektívból soha. Előbb személyessé kell válni valaminek, s aztán lehet átlépni a személytelenbe. Itt tanyáznak szerinte az igazi nagy igazságok, és minden nagy mű a személytelenből táplálkozik. Kedves kis hasonlattal azt mondja, hogy egy kisfiú, amíg rosszul oldja meg a feladatot, rajta hagyja személyisége nyomát. Ha tökéletesen oldja meg, személyisége sem- miféle nyoma nem marad rajta a megoldott számtanpéldán.²⁹

A lírai alakulástörténetben a keresztény diszpozíció felől értelmezve az *imitatio Christi*-vel mint versaktus és mint a lírai én pozícionáltsága is találko- zunk. Ezáltal a metahorizont által az aposztrophé azon potenciálja erősödik fel, amely az interiorizáció³⁰ aktusában a szubjektumot folyamatosan kikez- di, és a folyton formálódó Te(-k) státuszába utalja. Vagyis az önmegszólítást mint az én feláldozásának kiinduló helyzetét kell figyelembe vennünk. En- nek a megszólító formának az eltűnése után maga a hiány kezd el jelenté- sesként működni.

---

²⁸ *Uo.*, 14.

²⁹ PILINSZKY János, *A történet ideje* = P. J., *Beszélgetések*. (Forrás: <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?offset=1&origOffset=-1&docId=876&secId=81727&qdcId=3&libraryId=-1&filter=Pilinszky+J%C3%A1nos&limit=1000&pageSet=1> (Az utolsó megte- kintés ideje: 2012. nov. 02.))

³⁰ CULLER, *Aposztrophé, i. m.*, 381.

Mint a dolgozat elején arra utalást tettünk, értelmezésünk felől nemcsak az önmegszólítás versnyelvi potenciálja lesz az aposztrophé trópusával összeolvasható, hanem a (vers)szövegek által előhívott legtöbb kommunikációs szituáció is. Ez a kommunikációs aktus olyan két módusza mellett értelmezhető a legvilágosabban a Pilinszky-lírában, amelyek a megszólítottság, a megszólíthatóság lehetőségeként, problematikájaként bontakoznak ki. „Az Atya és a Fiú azonos lényegűek – mondhatjuk Isten és az ember, az azonos lényegűek. Ők a múlhatatlanul valóságos kettő, annak az ősvizszonynak a két hordozója, mely Istentől az ember felé: *küldetés és parancs*, embertől az Isten felé a *látás és hallás*, kettejük között pedig: *megismerés és szeretet*, és e viszonyban a Fiú, bár az Atya benne lakik és működik, meghajol a nagyobb előtt és hozzá imádkozik.³¹”

Egyfelől tiszta versszólamot ad ki a lírai én megszólítottsága az Atya által, másfelől erősen extenzív lesz az olvasó felé irányuló erkölcsi megszólíthatóság lehetősége az odafordulás aposztrofikus energiája által – egy olyan értő befogadói magatartásra apellálva ezzel, amely magán viseli a Másikhoz való szó általi eljutás krisztusi követelményét. Az *imitatio Christi* versnyelvi magatartása felől olvasott versszövegek Atyától származtatott beszédhelyzete arra hívja fel a figyelmet, hogy Krisztus maga a megtestesült isteni logosz. És mint ilyen, Isten emberi megtestesüléseként folytonos beszédpozícióban (példázatok, ima) keresztül próbál eljutni a Másikhoz. „Jézus emberségének embertársi karaktere nem véletlen, hanem Isten akarata szerint való, sőt hogy Jézus ebben az emberi karakterében Istennek a képe.”³² A szöveg így értelmezett megnyitása a Másik számára az együttlevés autentikus formáját ölti. Heidegger az *odahallgatás* megvalósulását a szólás és a hallás adva levőségéhez köti.³³ A versek többször reflektálnak ugyanakkor Isten világtól való idegenségére, az Isten és ember közötti kommunikáció defektusára. Nem véletlen ebből a szemszögből értelmezve az sem, hogy az Atyának tulajdonítható egyetlen direkt szólam az *Apokrif* című versben lelhető fel, amely már címében is az abszolút kívülállóság poétikáját hirdeti.

---

³¹ BUBER, *Én és Te*, i. m., 103.

³² BARTH, *Ember...*, i. m., 9.

³³ HEIDEGGER, *A jelenvaló lét...*, i. m., 195.

Szavaidat, az emberi beszédet
én nem beszélem.³⁴

Az Atya felől megszólaló lírai én így egy ab ovo fiú szerepből³⁵ beszélhet. Ez a persona a legutolsó rezdülésig testvériséget mutat Jézussal, egy tökéletesen letisztított nyelvi, attitűdbeli kompassióban. Az *imitatio Christi* vershelyzete a kimondott szót hitelesíti, megtisztítja, (etikai) igazsággá teszi, ezáltal erősen szuggerálva az értő *odahallgató részvételét*, valamint továbbbörökítő feladatát. A versszövegeknek minden pillanatban hívőjellegük van.

A fent bevezetett kétirányú pozícionáltság formálja meg a lírai én primer, elrendelt tanú-helyzetét. A tanúság Pilinszkynél egyrészt folytonos *emlékezés* és emlékeztetés egy egyetemes büntudatra:

Mindaz, ami történt, botrány, amennyiben megtörténhetett, és kivétel nélkül szent, amennyiben megtörtént.³⁶

Másrészt viszont egy evangéliumi értelemben vett tanúság, mely a krisztusi szó, az isteni logosz igazságként való kinyilvánításának igényeként és feladataként fogalmazódik meg.

Nem lehet nem eleget tenni a *bívásnak*

– írja Pilinszky *Ars Poetica helyett* című központi esszéjében.³⁷ A tanúság helyzetéből fakadó folytonos üzenethordás felelőssége állandóan implikálja és fenntartja a Te kategóriáját, vagyis a semmibe kiáltás jánosi hagyományával összeolvasva a beszédben megigazuló szó teremtő potenciálja a Másik evangelizációja felé irányul. „Föllépett egy ember, az Isten küldte, s János volt a neve. Azért jött, hogy tanúságot tegyen, tanúságot a világosságról, hogy mindenki higgyen általa. Nem ő volt a világosság, csak tanúságot kellett tennie a világosságról. [...] A pusztában kiáltó szó vagyok.” (Jn 1,1) Derrida az írott tanúvallomást olyan energiának látja, mely nemcsak egy adott pillanatban nyilvánít ki etikai igazságot, hanem a nyomhagyás konserváló erejével a leendő olvasó (odahallgató) felé is mindenkor érvényessé, aktuálissá (jelenvalóvá) avatja az üzenetet: „Az írásnak ez a pillanata az »után«-ért született. De követi is a fordulást. A vallomás jelen pillanatának nyoma marad, s a vallomásnak nem volna értelme e fordulás nélkül, az ol-

³⁴ PILINSZKY János, *Apokrif* = P. J. *Összes...*, i. m., 52.

³⁵ SZÁVAI, *Bűn és imádság...*, i. m., 126–303.

³⁶ PILINSZKY János, *Ars poetica helyett* = P. J. *Összes...*, i. m., 87–90.

³⁷ *Uo.*

vasó testvérekhez való odafordulás nélkül: mintha a vallomás és fordulás aktusa már megtörtént volna közte és Isten között.”³⁸ A *Francia fogoly* autopoetikus szövege egy olyan tanú-pozíciót tesz láthatóvá, amely az emlékezet empirikus intenzitása által éli újra és közvetíti az írásaktusban a látottakat. A lejegyzés pedig olyan emlékező mechanizmust indít el, ami az addigi Én (tanú)–Te (fogoly) kategóriákat az újratapasztalásban kezdi öszszemosni. Így a vers végére a tanú válik fogollyá, saját emlékének és versszövegének rabjává.

A jegyzetembe nézek és idézem:
»Csak azt feledném, azt a franciát...«
S a fülemből, a szememből, a számból
a heves emlék forrón rámkiált:

»Éhes vagyok!«
És egyszeriben érzem a halhatatlan éhséget, amit
a nyomorult már réges-rég nem érez,
se földi táplálék nem csillapít.
Belőlem él! És egyre éhesebben!
És egyre kevesebb vagyok neki!
Ki el lett volna bármi eleségen:
most már szívemet követeli.³⁹

A tanúság helyzete a Pilinszky-lírában a költői beszédmódot is alapvetően változtatja meg a modernséghez képest. A teremtő költő eszméje eltűnik, és felváltja a teremtményi helyzetét felmutatni vágyó, közvetítő tanú-poéta. A tanú láthatatlanná teszi saját alanyiságát: nem ő a lényeg – a mondas aktusát, valamint a befogadásra irányuló intenzív erőt iktatja primer helyzetbe. A *művészi teremtés* képzete a Pilinszky-lírában szervesen újradefiniálódik, ugyanis a tanú nem mint a „teremtő képzeletből” táplálkozó, hanem az emlékezetet érvényesítő, reprodukáló, a művészi szubjektum alázatosságát felmutatni vágyó poéta, aki újfajta beszédmódot hoz létre, amelyet objektív vagy tárgyias líraként is aposztrofálhatunk.

Művészi teremtés a szó szoros értelmében nincsen. De az engedelmes képzelet érintkezésbe léphet azzal az abszolút szabadsággal, szeretettel és otthonossággal, amivel Isten a világot választotta.⁴⁰

³⁸ Jacques DERRIDA, *Kivéve a név* = J. D., *Esszé a névről*, Pécs, Jelenkor, 1995. 59–60.

³⁹ PILINSZKY János, *Francia fogoly* = P. J. *Összes... i. m.*, 44.

⁴⁰ UÓ, *A „Teremtő képzelet” sorsa korunkban* = *Uo.*, 82.

Az ikon mint a beszéd figyelme

A tanú fent vázolt beszédpozíciója, az a vállalt medialitás, amelyben ön-maga is feláldozódik a közlendőben, a nyelvi megformáltság kérdése felé tolja el a vizsgálódásunkat. Maga a szöveggé válás, a poézisz feladata a Pilinszky-lírában nemcsak az *odaballgatás* intencióját akarja a szövegbe utaltatni, hanem a *látás* sokkal tapasztalatibb síkon megélhető erejét is fel kívánja éleszteni. A hallás primátusát ugyanis kétségbe vonja az embernek az a tamási erőfeszítése, hogy lásson.⁴¹ A tanúság felől közelítve a beszédhez, a beszédnek egyszerre kell közvetítenie a látottakat és hallottakat: „aki tanúskodik Isten Igéjéről és Jézus Krisztus tanúságtételéről: mindenről, amit látott” (*Jel* 1,1). Ez egy olyan elrendelt elhivatottságot ad hozzá a tanúság fogalmához, ami a *látást* a képi rögzítés eszközeként, érvényes formaadóként kezdi működtetni a nyelv számára, és egy olyan időtlen művészi ábrázolással és formaelvvel kapcsolja szervesen össze, amit Pilinszky *engagement immobile*-nak, vagyis mozdulatlan elkötelezettségnek nevez. A költő saját szavaival így definiálja az *engagement immobile* fogalmát:

Mozdulatlanságot, nem betű szerint jelenti, hanem valamiféle nagyon nehezen definiálható időtlen formai szabadság értelmében. A szakrális utalás és jelenlét ereje ugyanis szinte szabad kezét ad a »cselekmény« számára, s az elveszíthetetlen »tartalom« akár »ellenmozgásban« is kifejezésre juthat, mivel nincs utánzásra kötelezve, s minden pillanata eleve az elveszíthetetlen teljességet birtokolja. Ilyen értelemben »mozdulatlan«, vagyis tökéletes, vagyis teljes.

A mozdulatlanságban fellelt művészi szabadság a keleti vallásos művészet-élmény (ikonok) felé orientálódik, valamint párbeszédbe lép a rilkei szöveg-hagyománnyal, amennyiben az *Órák könyvének* ikonfestő szerzetesére gondolunk. Pilinszky reflektálttá is teszi ezt életművében, hisz a *Nagyvárosi ikonok* szöveghelyei megnevezetten, míg az életmű túlnyomó többsége látenis módon hordozza magán az ikonfestészet különböző jelentéseivel és technikáival vállalt rokonságot.

Az ikon alapvető lényegét az isteni evidencia meglátásnak *tanításában* mutatja fel. Ez nem egy didaktikus tanító folyamat, hanem az imában megszentelődő kontempláció közvetítette eredendő empirikus igazság. „[...]

---

⁴¹ MÁRTONFFY Marcell, *A költészet liturgiája, a liturgia költészte: szempontok egy liturgikus poétika meg gondolásához* = M. M., *Folyamatos kezdet*, Pécs, Jelenkor, 1999, 130.

hiszen az ikon nem a nézőhöz, hanem a »szemlélődőhöz« szól, nem megtekintésre, hanem imádkozásra hív. Aki nem így közeledik hozzá, annak pusztá festék, aki viszont így, annak látomás, »természetfölötti látvány«⁴². A fül mint az isteni szó behatolásának autonóm helye megerősítést nyer egy olyan transzgresszív objektum felől, amely a látható és láthatatlan szféra határán jelentkezik. Az ikon nem kép, mindinkább a *beszéd figyelme*, a hordozott Isten, vagyis a krisztusi szó megnyilatkozása. Az ikonnak éppen ezért félreérthetetlennek és a végsőkéig letisztítotttnak kell lennie. Nem mutathat mást, csak *ami van*. A *Nagyvárosi ikonok* című vers egy olyan Teremtményként, Kreatúraként határozza meg az ikont, amely a leroskadó imapozícióban a szentség legitím közvetítője lesz.

A Kreatúra könyörög,
leroskad, megadja magát.
A Kreatúra, Az-Ami
könyörög, mutatja magát.⁴³

Így, mivel megjelenésében a legevidensebb, és evidenciájában magyarázatra nem szoruló, a *látbatatlan* (nem jelenlevő), vagyis Isten felé mutat (Vagyok Aki Vagyok). Ezért önmaga megmutatkozása is mindenkor *azonos* és *igaz* (Az-Ami). A versben formát öltő igazság a létező érvényes felmutatásaként határozódik meg Heidegger *A műalkotás eredete* című tanulmányában: „A műben, ha általa megtörténik a létező megnyílása [Eröffnung], akként, ami, és ahogyan van, az igazság történése működik.”⁴⁴ Az ikonban megmutató ezért lesz támpont a szellemi passzivitás meghaladásához, mert feladata, hogy szellemi látásuk erőtlenségét a világra és a transzcendensre nyitott figyelemmé avassa. Nem elrejt valamit, hanem jelzi a titkokat.⁴⁵ (Itt jegyeznénk meg, hogy nem véletlen, hogy Pilinszky pont ebben a ciklusban vállalja az alkotói sorsközösséget Van Gogh-gal, akinek ábrázolás-világa termékeny talaj volt a költő számára. Elég csak olyan képekre gondolnunk, mint *A rabok sétája*, *Parasztcipők*, *Cipők*, *Napraforgók*, *Gauguin széke*: „Van

---

⁴² HANKOVSKY Tamás, *A valóság visszabódítása: Pilinszky János evangéliumi esztétikájának egyik alapfogalmáról*, 476. (Forrás: <http://hankovszky.tamas.btk.ppke.hu/pb/valo.pdf> (Az utolsó megtekintés ideje: 2012. nov. 3.))

⁴³ PILINSZKY János, *Nagyvárosi ikonok* = P. J. Összes..., *i. m.*, 76.

⁴⁴ MARTIN HEIDEGGER, *A dolog és a mű*. (Forrás: mmi.elte.hu/.../heidegger_a_mualkotas_eredete (Az utolsó megtekintés ideje: 2012. nov. 03.))

⁴⁵ PAVEL FLORENSZKIJ, *Az ikonosztás*, Bp., Corvina, 1972, 24.

Gogh azzal ajándékoz meg bennünket, ami a miénk. Egy faággal, egy cipővel, egy ablak elé állított székkal. Az azonosság kifogyhatatlan forrásával, kegyelmével, zavartalan tisztaságával.”⁴⁶⁾

Az ikon azonban, ha a fogalom történetét tekintjük, egy olyan zárt kategóriaként határozódik meg, amely nem engedné meg azt, hogy a Pilinszky-verseket ikonként értelmezzük. Az ikon ontológiája és teológiája esetében ugyanis egy hosszú évszázadok alatt letisztult és végsőkéig specializálódott rendszerről van szó, amely a képtisztelet elméletét és gyakorlatát fenyegető torzulások (eretnekség, bálványimádás) kivédése érdekében úgy határozza meg az ikont, hogy az *omnis determinatio est negatio* elve értelmében a képi ábrázolások minden más fajtájától elhatárolja azt.⁴⁷ Mégis úgy gondoljuk, hogy érdemes megkockáztatni az ikon és a versszöveg közelítését, hiszen a költő maga vallott a keleti művészethez fűződő – erős hozzátartozást mutató – viszonyáról:

A nyugat festészete a XIII. és XIV. század körül a mozdulatlanság potenciális univerzumából kilépve a reneszánszon át a barokk mozgásviharáig a szabadság problematikájának vásznait festette, miközben keleten az ikonok mozdulatlanok maradtak, s egyedül intenzitásuk hullámváza vallott örök evidenciával mindarról, amit az időben lehetetlen volt kimondaniok.⁴⁸

A költészet ugyanis Pilinszky számára az egyidejűség kozmikus terében artikulálódik, amely irányultságában kizárja a fejlődéselvűség kényszerét magán cipelő folytonos dinamizmusban lévő jövő orientált művészetfelfogást. Épp ezért nem véletlen az a hangnemváltás sem, amit a modern magyar költészeti hagyományhoz képest érzékelünk, ugyanis Pilinszky olyan korban írta szövegeit, amely a két világégés, valamint a holokauszt-élmény hatása alatt *megtorpant a létérzékelésben*. Ami a modernnél még a *válság* élményében fogalmazódott meg,⁴⁹ az a késő modernként meghatározott időszakban *abszurd* lett. Hisz ez a kor magát a rákérdézt is, a miértet is abszurdá tette, mégpedig a maga fölfoghatatlanságában tette azzá. Azzal viszont, hogy az

---

⁴⁶ PILINSZKY János, *Van Gogh-kiállítás Párizsban* = P. J., *Publicisztikai írások*, Bp., Osiris, 1999, 674.

⁴⁷ HANKOVSKY, *A valóság visszabódítása...*, i. m., 478.

⁴⁸ PILINSZKY János, *A »teremtő képzelet« sorsa korunkban* = P. J., *Összes...*, i. m., 86.

⁴⁹ Vö.: „S minél közelebb jutunk fonalán a 20. századi lírához, annál világosabb lesz, hogy a fogantató krízis a személyiség válságában ölt testet.” (NÉMETH G., *Az önmegszólító...*, i. m., 105.)

abszurdot mint reálist kezdi el működtetni a szövegterekben, már túl is lépte azt. Simone Weil ezt a következőképp fogalmazza meg: „Vagy magunk alá gyűrjük az ellentéteket, vagy azok gyürnek minket maguk alá.”⁵⁰ A *Nagyvárosi ikonok* kötet *Ars poetica helyett* című esszéjében a költő egyértelműen a lét adekvát megélési módjának teszi meg az abszurdítás vállalását.

Albert Camus a »Szisizifusz mítosza« (»Le mythe de Sisyphe«) című könyvében szemére veti Dosztojevszkijnek, hogy fölismerve a világ abszurditását, mégse írt abszurd regényt, hanem a hit vigaszába menekült. Csakhogy a világ abszurditásának fölismerésén túl – és épp a menekvés irányában – van egy még következetesebb, ha úgy tetszik, még abszurdabb lépés, s ez a világ képtelenségének a vállalása. Ilyen értelemben igaz, hogy »Dosztojevszkij válasza az alázat« (La réponse de Dostojevski est l’humiliation), csakhogy ez az alázat – magunkra venni a világ képtelenségének súlyát, mintegy beöltözve a lét és tulajdon ellentmondásaink terhébe – minden, csak nem meghátrálás.⁵¹

Pilinszky létélménye tehát az abszurdként elfogadott valóság, amelyet a paradoxonok⁵² uralnak. Kierkegaard *Az abszolút paradoxon* című írásában a gondolkodás legfőbb paradoxonjának éppen azt tekinti, hogy olyan dolgot akar felfedni az ismeretlen kutatásában, amit nem képes elgondolni.⁵³ A *boldogságig lelassult pusztulás* paradoxonjából megszólaltatott szövegikonokként próbáljuk értelmezni ezeket a verseket, amelyek magukon hordoznak valamit a keleti ikonok szigorúan definiált formájából, ugyanakkor egy teljesen más létperspektívát is felmutatottá tesznek. A profán, az apokrif, a mindennapi és a szent egyszerre mutat az abszolút igazság felé:

Én sötét mennyországom.
A gyémántüres múzeum
közepében egy mellű lángol.
Lerombol és megörökít.
Hová jutunk e lángolásból?

---

⁵⁰ Simone WEIL, *Az ellentmondás* = S. W., *Jegyzetfüzet*, Bp., Új Mandátum, 2003, 138.

⁵¹ PILINSZKY, *Ars poetica...*, i. m., 87.

⁵² „Innen a költészetét meghatározó paradox struktúrák előtérbe kerülése, innen, hogy a költő szellemi mintáit majd mindig paradox hittel bíró írókban és gondolkodókban találja meg, Kierkegaard-tól Dosztojevszkijen át Simone Weilig. Ezzel párhuzamosan sokat sejtető az a tény, hogy a Camus-esszéiben megidézett szerzők szinte kivétel nélkül a keresztény egzisztencialisták és misztikusok közül kerülnek ki, még ha kritikus megvilágításban is.” (SZÁVAI Dorottya, *A Pilinszky–Camus „vita* = Sz. D., *Bűn és imádság...*, i. m., 75.)

⁵³ Søren KIERKEGAARD, *Az abszolút paradoxon* = S. K., *Filozófiai morzsák*, Bp., Göncöl, 1997, 51.

[...] Egyetemes sebek a kertben.⁵⁴

Ennek az igazságnak a felmutatása, felfedése már nem az értelem, az elgondolható hatáskörébe tartozik, hanem a paradoxonéba. Ez az abszurdig feszített állapot a botránkozás szenvedő közegébe utalja magát.⁵⁵ Pilinszky publicisztikai írásai a botrány tárgyiszó mentén olvasva mindig a bűnre, a bűntudatra, a kollektív elszenvedésre és konpassióra reflektálnak: „táborok botránya tanította meg ismét a világot arra, hogy jó és rossz két élesen különböző valóság, miket semmiféle teóriával nem lehet büntetlenül egybe-mosni.”⁵⁶ A bűn egy olyan eredendő emberhez tartozó lételemként jelenik meg, amit a paradoxon képes folyamatosan megmutatni, ezáltal nem más, mint az abszolút különbség, *különbözőség*, amit Kierkegaard az ember nem-igazságának nevez.⁵⁷ A versszöveg tehát azzal, hogy felvállalja, mintegy magán viseli, ikonként felmutatja a bűnt, a bűnvállás igazság felé vezető útján folyamatosan Istenhez tart. A *képbe mormolt szöveg* imaként felfogott vallomás, mely teljesen egy az írás (valamint az ikonfestés), majd később a „helyes” befogadás (a hívő szem) remélt aktusával, magát a beszédet teszi figyelmessé a transzcendensre.

A megismerés funkcióját a Pilinszky-lírában kioltja az abszurditás elfogadása. A versszövegek olyan jelenvalóságról tanúskodnak, amely elfordul a megismerés tolakodó magatartásától, és az elfogadás alázatával, vagyis a hittel tör be az abszurdumba. Ahogy a Pilinszky által értett valóság, úgy Isten sem képezi már a megismerhetőség tárgyát. Nem tartjuk így véletlennek azt sem, hogy a költő többször azonosítja Istent magával a valósággal. „Tulajdonképpen ez a »köznapis Isten«, amiről beszélünk, tényleg létezik, és furcsa módon talán nem is más, mint a Valóság maga.”⁵⁸ Az, hogy az Isten nem hagyja magát közvetlenül megismerni, a paradoxként megmutatkozó létet erősíti fel. Bármely meghatározás, amely az Istent közvetlenül megismerhetőnek mutatja, bizony a közelítés mérföldköve csupán, de nem odafé-

---

⁵⁴ PILINSZKY, *Nagyvárosi ikonok*, i. m., 76.

⁵⁵ KIERKEGAARD, *Az abszolút...*, i. m., 68.

⁵⁶ PILINSZKY János, *A kárpó* = P. J., *Publicisztikai...*, i. m., 217.

⁵⁷ KIERKEGAARD, *Az abszolút...*, i. m., 63–69.

⁵⁸ PILINSZKY János, „*Haza akartam, hazajutni végül*” = P. J., *Beszélgétesek*. (Forrás: <http://pim.hu/object.b3a8b417-f587-4ea4-b31e-6d244e81d44b.ivy> (Az utolsó megtekintés ideje: 2012. nov. 03.))

lé, hanem visszafelé tartó haladványban.⁵⁹ A *KZ-oratórium* minden sora erre a létélményre reflektál. A Kisfiúként aposztrofált szereplő az egész szövegen keresztül recitálva skandalja a következő sorokat:

Hét kocka van.
Az elsőt nem tudom.
A második utak és messzeség.
A harmadikban katonák.
A negyedik kockában mi vagyunk
Az ötödikben: éhség és kenyér!
A hatodik kockában csönd van.
A hetedik kockát nem ismerem.⁶⁰

Az ismeretlen és nem tudott tényként való megfogalmazása az abszurd kételkedés nivelláló lényegét ülteti a szövegbe. A kocka mint a folyton viszsztatérő metafora mindent képes magába engedni. Ez nem véletlen, hisz a Pilinszky-líra egyik alapvető metaforájaként magát a keresztet hordozza par excellence, a kocka kifeszített hálója ugyanis a kereszt alakját veszi fel. A kereszt a Pilinszky-lírában maga az abszolút paradoxon. Nincs, amit ne bírna el, nincs olyan tényező, amit kizárna, nincs olyan valóság, aminek nem ez lenne az origója és a bevégezése. A költő az *Egy lírikus naplójából* című publicisztikájában a következő paradox vallomást írja le:

S mégis: azáltal, hogy keresztre verve élünk és halhatunk, létünk – épp e meghasonlottság árán, attól, hogy nem egysíkú vonal – épp attól, épp azáltal, hogy »meghasonlott« és drámaian, ami több, tragikusan megosztott – épp ettől a reménységgel és megváltással teljes. Életünk épp ettől nem holmi hernyóaraszolás pillanatról pillanatra bölcső és koporsó között, hanem a keresztnek mélységgel és magassággal beoltott »boldog meghasonlottsága«.⁶¹

Az ikon és a költői szó azonban még az eddig felsoroltaknál is közelebb kerül egymáshoz az emlékezet érvényessé váltó ereje értelmében. Az ikonok feladata, hogy úgy aktiválják az emlékezetet, hogy azt egyenesen a platonista értelemben felfogott ősképig vezetik vissza.⁶² Ezáltal képes az egyidejűség terébe vonni a már megtörténtet és a történőt, és ezeket egy folyamatosan aktuális közegben mutatja meg. Az ikonértelmezés mellé állított költői szó (a tanúként definiált költő értelmében) sem más, mint az emlékezet hordo-

---

⁵⁹ Soren KIERKEGAARD, *Az egyidejű tanúvány viszonya* = S. K., *Filozófiai...*, i. m., 87.

⁶⁰ PILINSZKY János, *KZ-oratórium* = P. J., *Összes...*, i. m., 69.

⁶¹ UŐ, *Egy lírikus naplójából* = UŐ, *Publicisztikai...*, i. m.

⁶² FLORENSZKI, *Az ikonosztás*, i. m., 32.

zója. Az „Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre!”⁶³ krisztusi parancs felszólító modalitása, az abszolútként elfogadott Másik (Isten, Jézus) nevében való tevékenységet lépteti elő az önérvényre juttató teremtő alkotással szemben. Az újraélés *rituális* aspektusa kezd el működni a szöveg és az ikon közegében. A rítus elevenné tétele közben mind a két médium liturgikus vonásokat ölt. Ahogy a költői szó a versben az *átváltoztatás* potenciájával bír, úgy az ikonkészítés alkotófolyamatának alapkritériuma is a festés közbeni folytonos imádkozás, vagyis a transzcendens állandó belemormolása a képbe. Ez a két aktus szorosan együttértelmezendő a szentmise harmadik dimenziójaként Mártonffy Marcell által említett *diabasis*sal, amely nem más, mint az átmenet, az átváltozás, a tulajdonképpeni Pascha.⁶⁴ A tárgyként felmutatott kenyér és bor az átváltoztatás nyelvi aktusában vált létmódot. A pap által elmondott szöveg a tárgy felett, a *belesígott ima*, jelenvalóvá teszi az isteni misztériumot. Az ekként funkcionáló beszéd azonban ezzel egyfelől végrehajtja az átváltoztatás rituáléját, másfelől az aposztrophé odaforduló potenciálját felhasználva („Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre!”), az emberi helyzetet teszi meg Isten jelenlétének helyévé, s a hitben eredetének jelévé.⁶⁵ A *Nagyvárosi ikonok* központi szövegének tekinthetjük a *KZ-oratóriumot*, amelynek címben hordozott műfajmegjelölése (*oratórium*) nem hagyható figyelmen kívül jelen értelmezés számára. Az oratórium ugyanis a latin *orāre* (‘imádkozni’) szóból ered, melynek képzett változata, az oratórium már az imádság helyére⁶⁶ utal. Vagyis a szöveg lesz az a tér, ahol az imádság aktusa megtörténhetik. A szereplők szólama egyszerre működik személyes létélményként és az univerzális emlékezet felelősségére számító imádságként vagy példabeszédként.

Hol volt, hol nem volt,
élt egyszer egy magányos farkas.
Magányosabb az angyaloknál.

Elvetődött egyszer egy faluba,
és beleszeretett az első házba, amit meglátott.

---

⁶³ Lk 22,19

⁶⁴ MÁRTONFFY, *A költészet liturgiája...*, i. m., 132.

⁶⁵ Uo., 133.

⁶⁶ *Magyar Katolikus Lexikon*. (Forrás: <http://lexikon.katolikus.hu/O/orat%C3%B3rium.html> (Az utolsó megtekintés ideje: 2012. nov. 04.))

Már a falát is megszerette,
a kőművesek simogatását,
de az ablak megállította.
A szobában emberek ültek.
Istenen kívül soha senki
olyan szépnek nem látta őket,
mint ez a tisztaszivű állat.

Éjszaka aztán be is ment a házba,
megállt a szoba közepén,
s nem mozdult onnan soha többé.

Nyitott szemmel állt egész éjszaka,
s reggel is, mikor agyonverték.⁶⁷

A fentiek értelmében az így értelmezett imádság helye pedig nem más mint a *beszéd*. A szóban tartott imádság lesz az a tényező, amely mentén a költői szót, a Krisztus testeként értett ostyát és az ikont egyként értelmezhetjük. „Miképp az ikon nem képmás, hanem a szöveg sugallta kép, s feladata, hogy ablakot nyisson az érzékfeletti valóságra, úgy a szókép sem ábrázolja, hanem termékeny szabadságával és életműködésében hordozza a Logosz teremtő erejét, az »akkor majd« feltáruító titok ígérését.”⁶⁸ A folyton aktualizált emlékezet így nemcsak az adott pillanat személyességben megélt élményére mutat, hanem a mindenkor feltárandó és felidézendő személyeket közösségként megszólító tartalomra is.⁶⁹ Az emlékezet ekképpen összeköti a liturgia, a poétikus nyelv, valamint az ikon általunk értelmezett fogalmát. Az emlékezetnek ezáltal saját tér- és időkategóriája kezd el konstruktívan működni a *Nagyvárosi ikonok* versszövegeiben. Az emlékeztetés a múlt folyamatos jelenné tétele egy apokaliptikus-élmény felől láttatott egyidejűséget teremt meg a szövegekben. Beney Zsuzsa a Pilinszky-paradoxonokkal foglalkozó tanulmányában a lineáris időt kikezdő ellentétes folyamatok illogikusságára reflektál: „Pilinszky költészetében újra és újra megtörténik ez az ellentétes folyamat, az idő megállítása, visszafelé fordulása, vagy önmagán átbuktatása.”⁷⁰ Nem véletlen, hogy a kötet kezdő verse, az *Utószó*, már címében is a lezártság újramegnyitásának poétikáját, a vég

---

⁶⁷ PILINSZKY, *KZ-oratórium* = P. J. *Összes... i. m.*, 67–68.

⁶⁸ MÁRTONFFY, *A költészet liturgiája... i. m.*, 139.

⁶⁹ *Uo.*, 136.

⁷⁰ BENEY Zsuzsa, *Pilinszky paradoxonai*, Műhely, 1995/4, 43.

felől látott/láttatott lét értelmezését, ha tetszik a történelem újraolvasásának kényszerét kezdi el működtetni. Ezt tovább erősíti az *Emlékszel még?* kérdés négyszeri megismétlése, amely intertextuálisan olyan szövegterek közt terem egyidejűséget, mint az *Apokrif* és a *Jelenések Könyve*, amelyek reflektálnak a lineárisan elgondolható időélmény felfüggesztésére, a végső pillanat kitágított integratív terére.

Emlékszel még? Az arcokon.
Emlékszel még? Az üres árok.
Emlékszel még? Csorog alá.
Emlékszel még? A napon állok.⁷¹

Az így megteremtett közeg nem véletlen a Pilinszky-lírában, hisz ily módon alkalmas lesz arra, „hogyminden újra lejátszódhasson, holott megismételhetetlen, minden megváltódhasson, holott megváltthatatlan, jóvátehetővé legyen, holott jóvátehetetlen és vadonatújként mutakozzon, holott végérvényesen vége van.”⁷²

Az idő ilyen mértékű kiszorulása a térből egyre erősebb, feszítettebb képiséget involvál. Ebben az időélményben az értelmezett szövegtörzspusz⁷³ láthatóvá teszi azt, hogy a metaforák miképp haladnak folyamatosan előre a lírai énnel. Pontosabban, hogy az újra feltűnő metaforák az új közegben szemantikailag mindig terheltebbek lesznek. „Mintha maga a költő is azt akarná, hogy saját beszéde folytonos súlyok alatt roskadozzon, a jelentések mintegy rátestálódznak az alakzatra, de úgy, hogy a szemantikai térből már

---

⁷¹ PILINSZKY János, *Utószó* = P. J. *Összes versei, i. m.*, 63.

⁷² Uő, *Egy lírikus naplójából*, = Uő, *Publicisztikai...*, i. m., 437.

⁷³ „Ez a vizionárius líra igen kevés számú és állandóan ismétlődő képpel él [...], ebből az ismétlődésből, a funkcióváltásokban elmélyülő víziókból fontos következmény adódik a versek közegére. Az ugyanis, hogy a költő nem egyes verseinek, hanem költészetének olvasóra számít [...], akik számára maga a Pilinszky-vers is autonóm közeget jelent, akiknek kapcsolódási pontjai ugyanannak a költőnek más versei, akikkel folytatni lehet a párbeszédet» – írja Radnóti. Ennek nyomán három domináns szó- és motívumcsoportot különítünk el. Nem feltétlenül előfordulásuk gyakorisága, hanem elsősorban funkciójuk, súlyuk alapján. Az első az *éhség* állapota, amihez a *vályú* és az *ól* kulcsszavak csatlakoznak. A második a látvánnyal a látással kapcsolatos [...]. Idetartoznak kulcsszavakként *nap, levegő, dél, kő, ránc, pórások, féreg, vadállat, föld, táj*, illetve a motívummá terebélyesedő *bot, fa, lécs, fák, deszka, ketrec, vesszők*, [...] *forróság, izzás, ragyogás, alkonyat, levegőtlenység, szivárgás, omlás*. A harmadik csoportban az ember történelmi-gisztenciális-teológiai alaphelyzetei kapnak szavakat [...]: *tanú, tanúság, rab, fogoly, fegyenc, csecsemő, gyermek, árvaság, kopárság, kiellen sivatag*. Mindhárom csoportot pedig a *csend* szó uralja [...], *tenger, torony, csillag, szél, pusztulás*.” (BALASSA Péter, *Látvány és szavak* = *Senkiföldjén: In memoriam Pilinszky János*, Bp., Nap, 2002, 67.)

semelyik meglévőt nem engedi ki. Ez a zsúfoltság ugyancsak az ellentmondások megkerülhetetlenségét vezeti értelmezésünk elé. A paradoxon tehát elismeri és egyben megállítja, sőt tagadja – és végzetesen hiányolja, azt is mondhatnók, hogy gyászolja az időt⁷⁴ – írja Beney Zsuzsa lényeglátó tanulmányában. Jóllehet a költő saját elmondása szerint a *Nagyvárosi ikonok* verseinek megírása után találkozik csak Simone Weil írásaival, mégis egy nagyon erős, akkor még Pilinszky által reflektálatlan párbeszéd húzódik köztük. Weil következőképp szól a paradoxonról: „Amint az ellentétek egymásra vonatkoztatása képessé tesz arra, hogy a természetes létezőt megértsük, úgy az ellentétesek együvé gondolása képessé tesz arra, hogy megérintsük Istent.⁷⁵” Az ellentétek ilyen mértékű szövegbe utaltsága az általunk értelmezett Pilinszky-ikon eszkatológikusságát igazolja, mely az abszolút szent képi struktúrájához eredendően utalja a bűn botrányának evidenciáját. Ezt igazolja a következő idézet, melyben a botrány és a szent fogalma egymásnak megfeleltethető kategóriaként kezd el működni:

Mindaz, ami történt, botrány, amennyiben megtörténhetett, és kivétel nélkül szent, amennyiben megtörtént.⁷⁶

---

⁷⁴ BENEY Zsuzsa, *Én: kadettja valami másnak = Senkijöldjén...*, i. m., 203.

⁷⁵ WEIL, *Az ellentmondás...*, i. m., 137.

⁷⁶ PILINSZKY, *Ars poetica...*, i. m., 88.

GUNDA-SZABÓ DÓRA*

Metafilológia és irodalom

Adalékok és kérdések az Ottlik-hagyaték kapcsán

Miután Kőríz Imre érzékletesen szemléltette,¹ hogy az Ottlik *Budájának* eredeti, kéziratári szövegén tett betoldások filológiailag pontos kibetűzése és szövegbe illesztése nem sikerült maradéktalanul – tudniillik, a regény vége felé a következő mondat kéne, hogy szerepeljen:

A fiú két évvel idősebb volt nálam, és meg tudott mondani sok mindent; Darwinról, a mammutokról, a Niagaráról méterekben, amire kíváncsi voltam

és mi helyett gond nélkül olvassuk

[...] meg tudott mondani sok mindent; *banánról*,² a mammutokról, a Niagaráról [...]³

–, talán pironkodva, de be kell látnunk, hogy a kéziratári források alapos vizsgálata nemcsak izgalmas kommentár lenne az Ottlik-életmű alján; nemcsak filológiai, de a szöveginterpretáció szempontjából is lényeges részletekre világíthatna rá. Ezzel szemben Szegedy-Maszák Mihály, Ottlik monográfiusa 1994-ben megjelent könyvét csak rövid függelékkel egészítette ki, melyet így kezd: „Munkám befejezése után jutott tudomásomra, hogy Ottlik Géza hagyatéka hozzáférhetővé vált a kutatók számára az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában. Noha ez a hiányos és még rendezetlen, feldolgozatlan anyag lényegében nem változtatta meg az életműről korábban kialakult véleményemet, néhány kiegészítésre lehetőséget ad.”⁴ Ám, jobbára életrajzi összefüggéseket emel ki csupán, és – amint írja –, ezek nem érintik közvetlenül a művek értelmezését. A hagyatékban megtalálható

---

* Gunda-Szabó Dóra a PPKE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskolájának PhD-hallgatója. Készülő doktori értekezésének témája: Ottlik Géza prózapoétikája. Témavezetői: Dr. habil. Hörcher Ferenc egyetemi docens és Dr. Finta Gábor egyetemi adjunktus.

¹ KŐRIZS Imre, *Ottlik Budájának szövege*, ItK, 1997/3–4, 344.

² Kiemelés tőlem (G. Sz. D.).

³ OTTLIK Géza, *Buda*, Bp., Európa, 1993, 358.

⁴ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Ottlik Géza*, Pozsony, Kalligram, 1994, 178.

szépírói kísérletezéseket nem tartja különösebben „figyelemreméltónak”,⁵ továbbá, véleménye szerint a „kiadatlan értekezések sem tarthatnak igényt a maradandóságra”⁶. Habár ítéletei megkérdőjelezhetők, egy jóslata, miszerint egyedül a főmű, az *Iskola a határon* szempontjából lehet jelentős a *Továbbélők* kézírata, helyesnek bizonyult.

Korda Eszter *Továbbélők* elemzése⁷ az *Iskola a határon* tükrében, illetve Jakus Ildikó *Hajnali háztetők* tanulmánya⁸ a kézírattári forrásokat felhasználva igazán termékenynek bizonyultak: a szövegváltozatok és módosítások Ottlik prózapoétikai törekvéseire világítottak rá. A *szöveggenézis* felfejtése mentén haladó vizsgálatok a későbbi művek olyan jellemzőire hívták fel a figyelmet, amelyeket addig kevésbé emelt ki a recepció. Jakus Ildikó írásában az *átírás* egyik tanulsága, hogy Ottlik a távolságtartó elbeszélői pozíciót a személyes érintettségre változtatta,⁹ ezzel a későbbi művek narrációs jellemzőit is megelőlegezte. Korda Eszter interpretációjában pedig az imperszonális elbeszélőnek Bébé perszonális narrációjára való felcserélése, valamint Medve kéziratának bevonásával a regény körkörös szerkesztése¹⁰ mutatott rá az Ottlik regényfelfogás változására. Természetesen a kézírattári hagyaték szerepe a poszthumusz *Buda* kapcsán a legjelentősebb, olyannyira, hogy talán véglegesen soha meg nem válaszolható filológiai alapú kérdések sorát veti fel, hozzátéve, hogy legtöbb elemzője mégsem szánta rá magát, hogy kézbe vegye a Lengyel Péter által gondozott gépiratos paksaméta eredetijét. Sümegei István nagyobb lélegzetű *Buda*-elemzése monografikus igényű könyvében szinte egyedülálló, mert az eddigi legbősegebb közléssel is szolgál a hagyaték anyagából.

Mivel valószínűleg egy lehetséges kritikai kiadásra vagy a hagyaték nagyobb terjedelmű nyilvánossá tételére még sokat kell várunk, jelen írás – azon túl, hogy a kézírattári anyag tanulmányozásának elengedhetetlenségét kívánja hangsúlyozni –, az Ottlik-hagyaték¹¹ vizsgálata során talált érdekes-

---

⁵ *Uo.*, 179.

⁶ *Uo.*, 180.

⁷ KORDA Eszter, *Egy kézirat rejtélye és legendája, Ottlik Géza Továbbélők című kisregényéről*, Kortárs, 1999/8, 83–91.

⁸ JAKUS Ildikó, *Egy átírás tanulságai* = J. I., HÉNYI Ottó, *Ottlik-veduta*, Pozsony, Kalligram, 2004, 50–60.

⁹ JAKUS, *i. m.*, 60.

¹⁰ KORDA, *i. m.*, 90.

¹¹ *Ottlik-hagyaték*, OSZK, Kézirattár, Fond 428.

ségeket és az esetleges filológia-elméleti kérdéseket kívánja, ha kezdetlegesen is, de felvázolni: bemutatva egy-két példán és kísérleten, hogy miért is lehet fontos az irodalomelméleti kérdések és koncepciók mellé/mögé egy lehetséges *filológiai bázis* felállítása.

1.

Mindenekelőtt, hogy a csalódást elkerüljük – amennyiben az Ottlik-hagyatéktól azt várnánk, hogy izgalmas kiegészítéseket és adalékokat szolgáltat a sokáig hallgatásba burkolózott író életművéhez és életrajzához –, le kell szögeznünk, hogy csak néhány kiadatlan írást: novellát, tárcát, előadást tartalmaz, klasszikus értelemben vett önéletrajzot vagy naplót pedig csak annyiban, amennyit a pár mondatos bemutatkozás jelenthet külföldi kiadók számára Ottliktól.¹² Főként később megjelent írásnak alakulását lehet végignézni kézírásos oldalakon és az autográf javítású gépelt variánsokon, illetve az Ottliknak címzett leveleket és képeslapokat lehet tanulmányozni. A hagyatéktól szó szerint idézni a legtöbb esetben nem lehet Lengyel Péter, a hagyatékok kurátora kérésére, aki Ottlik végrendeletére¹³ hivatkozva hívja fel a figyelmet Ottlik akarására, miszerint semmit se közöljenek abból, ami félkész.¹⁴ Itt le is lehetne zárni a kérdést azzal, hogy a *Budán* kívül Ottlik semmilyen kéziratban hagyott anyagot sem szánt közlésre, és nem fejezett be. Igen ám, de Szegedy-Maszák is megemlíti, hogy „halála után kézíratainak zömét végrendeletének megfelelően elégette Szunyogh Lászlóné, akit tárgyi örökösének nevezett meg.”¹⁵ Ha ez valóban így történt és nemcsak legenda, akkor a megmaradt anyag egy utólagos szerző általi szelekción ment keresztül, tehát feltételezhető, hogy amit Ottlik valóban nem kívánt nyilvánosság elé tárni, azt megsemmisítette, ami azt jelenti, hogy az Ottlik-

---

¹² Például kiadatlan novella az Ottlik által sokszor emlegetett *Madonna szélhámosa*, OSZK, Kézirattár Fond 428/167. Különböző előadások, rádiómunkák, interjúk, illetve briddzel kapcsolatos dokumentumok találhatók a hagyatéokban. *Ottlik önéletrajzai* a külföldi könyvkiadásokhoz angolul és franciául is a Fond 428/22 szám alatt találhatók.

¹³ *Ottlik végrendelete*, OSZK, Kézirattár, Fond 428/19–20.

¹⁴ Lengyel Péter szíves közlése alapján.

¹⁵ SZEGEDY-MASZÁK, *Ottlik Géza, i. m.*, 179.

hagyaték *felkészés*ében ugyan, de Ottlik jóváhagyásával maradt az utókorra, ez pedig – ha létezik ilyen – *filológus-etikailag* új helyzetet teremt.

Természetesen a kevés művel rendelkező szerző szükséztávúsága is inspirálóan hathat a kutatókra, hogy kiegészítésekert keressenek a szövegvázlatokban, viszont meglepő módon ez a szükséztávúság eddig akkor indított kéziratári adatgyűjtést, amikor a szerzőség kérdőjeleződött meg. Kelecsényi kissé felháborodottan így ír a *Továbbélők* kiadásáról: „soha nem látott volna nyomdafestéket, ha szerzője halála, s különösen a *Buda* kiadása után nem lángolt volna föl a vita az írói életmű jelentőségéről, s nem hangzottak volna el olyan vádák, melyek a klasszicizálódott *Iskola a határon* szerzőségét is megkérdőjelezték, magyarán és brutálisan plágiummal vádolták Ottlikot.”¹⁶ A kiadás történetéről Kelecsényi annyit árul el, hogy Lengyel Péter magától értetődőnek vette a regény közlését, mikor ez az igény felmerült, bár alapvetően ezt is a szerzői szándék bírálta felül, azonban az igazi kérdés az, hogy valójában meggyőződött-e valakit a szerzőségről (aminek megkérdőjelezése így utólag – a *Továbbélők* miatt? –, valóban nonszensznek tűnik). Mindenesetre a közvéleményt megosztotta a kézirat önálló regényként való kiadása, hiszen így különálló, önmagában is olvasható műalkotást hoztak létre. Bár Kelecsényi „mindenképp teljes értékű mű”-nek tartja, ami „olykor kevesebb, olykor több”¹⁷ mint az *Iskola*, ám idézi cikkében Németh Gábor mondatát: „A könyv, amelyről kritikát kellene írnom, nem létezik.”¹⁸, ami valóban foglalja össze a kiadással kapcsolatos elméleti fenntartásokat. De, ha úgy is teszünk, mint ahogy Kelecsényi, és azt mondjuk, hogy a *Továbbélők* létjogosultsága felől nem nekünk, hanem Lengyel Péternek kell döntenie, az idézett írás tartogat egy újabb (akkor nevezzük így) filológiaetikailag izgalmas csavart. Először elárulja, hogy a kiadás során az autográf javításokkal ellátott gépiratot megpróbálták abba az állapotba rendezni, ahogyan azt Ottlik a Franklintól visszavehette, tudniillik a szerző a fennmaradt példányon kezdte meg a későbbi újabb regény előmunkálatait is: „munkánk közben bele kellett helyezkednünk Ottlik 1948-as írói szándékaiba”¹⁹. Miután elfogadtuk ezt a filológusi döntést, a cikk érdekességként közöl néhány olyan szövegrészletet, amelyek eredetileg javítások voltak, de törölték őket.

---

¹⁶ KELECSÉNYI László, *A Továbbélők kézirat- és kiadástörténetéről*, *Iskolakultúra*, 2002/5, 79.

¹⁷ *Uo.*, 81.

¹⁸ *Uo.*

¹⁹ *Uo.*, 82.

Összegezve tehát úgy írhatjuk le a *Továbbélőket*, mint egy későbbi műalkotás önkényesen megtisztított vázlatának kiadását, ami esetleg fontos szempontokat adhat az *Iskola* elemzéshez, de a *Továbbélők* javításainak közlését is úgy kell tehát értékelnünk, mintha ez utóbbi is *mű* státuszra tartana számot, és megértését segítheti vázlatának közlése, és ez talán ismét nonszensz.

2.

A testet öltött kiadási példa szépen előlegezi meg, hogy milyen kétes döntésekre és törekvésekre számíthat még a jövőben az Ottlik-hagyaték. Például milyen köztes szövegállapotnak lehet minősíteni a *Próza* kötet szövegének egyik hagyatéki változatát? A kötet 1980-as megjelenését kicsivel megelőzte, hogy a Kortárs folyóirat 1980. februári, márciusi és áprilisi számaiban folytatásokban közölte az írásokat,²⁰ de – talán terjedelmi okokból – nem a kötet teljes anyagát. A hagyatékban megtalálhatóak a szerzőnek küldött tiszteletpéldányok,²¹ amelyek számos autográf javítást tartalmaznak a szövegben: egy-két helyen sajtóhibák jelölését, de például a kötet értelmezése szempontjából nagyon jelentős keretnovellának több betoldása és kiegészítése is látható itt. A novella záró részében arra várjuk a választ, hogy miért akart Czákó öngyilkos lenni, de csak homályos magyarázatot kapunk: Czákó igazából nem tudja megmondani, miért tette, mi volt Ágnes hangjában a telefonban, amiért *kijózanodott*. A „Józanság” szó többször megismétlődik a novellában, de talán nem érezte elég hangsúlyosnak Ottlik, ezért kéziratos javításai pontosan ezt a fogalmat erősítették volna még inkább („Józanság” még kétszer megismételve, „Rácszméltem” betoldva).²² Nem tudni, miért, de az ez év végén könyv alakban megjelent *Próza* kötet nem tartalmazza ezeket a javításokat. Elképzelhető, hogy a kiadás után születtek, bár akkor miért a folyóiratpéldányokon végzett javításokat Ottlik, de az sincs kizárva, hogy a szerkesztői munkákban segédkező Lengyel Péter nem tudott a módosításokról, esetleg Ottlik később feleslegesnek tartotta őket (bár ahhoz alapos munkának tűnik). A *Próza* kötet egy újabb kiadásánál nem kéne fi-

---

²⁰ OTTLIK Géza, *Próza I.*, Kortárs, 1980, február, 241–253.; *Próza II.*, Kortárs, 1980, március, 401–412.; *Próza III.*, Kortárs, 1980, április, 586–595.

²¹ OSZK, Kézirattár, Fond 428/306.

²² *Próza*, I–III., OSZK, Kézirattár, Fond 428.

gyelembé venni ezeket a javításokat mint a szerzői szándék utolsó megnyilvánulását, vagy a javított folyóiratpéldányok egy *Próza*-szövegváltozatnak minősülnek? Valószínűleg egy konzekvensz filológia-elméleti rendszert kellene először a hagyatékra vonatkozóan kidolgozni, figyelembe véve az új filológia törekvéseit és a hagyatéki anyag egyedi vonásait is, amire természetesen ez az írás nem vállalkozik, mindössze néhány lehetséges szempontot kíván kiemelni.

Az egyik sarkalatos kérdés a kéziratári szövegek felhasználásakor, hogy a későbbi főszöveg még nem letisztázott változatai milyen természetű szövegnek minősülnek, illetve hogy a vázlatok milyen viszonyban állnak a művel. Roland Reuss a szöveg és vázlat kategóriáinak elméleti elkülönítésekor²³ Barthes híres mű–szöveg kettősét²⁴ veszi alapul. Az autográf kéziratokat, amelyek nem teljesen letisztázottak, *vázlatoknak* nevezi, és azt mondja, hogy „egy vázlat maga még semmiképpen sem szöveg, és nem is tartalmazza (ahogy ezt el szokták képzelni) a szöveget”.²⁵ „Alkotásesztétikai szempontból a szöveg az írás végső célja; létrejöttét megelőzően az írás csak efelé tart.”²⁶ Az ilyen értelemben kész szövegekre a *költői szöveg* terminust alkalmazza, és abban látja a vázlattól való különbségét, hogy a költői szöveg tropológiai struktúrája miatt lineárisan elrendezett, hiszen a szövegek az olvasás miatt folyamatszerűen és dinamikusán tárulnak fel. A költői szövegek reflexivitása és mozgalmassága alapvetően immanens, tehát a szöveggenezis nem azért kell, hogy érdekeljen bennünket, mert ott érhető tetten a szöveg dinamikája. „Nem a szöveg hiányos dinamikája miatt kellene érdeklődni a létrejötté iránt, hanem azért, hogy a szöveg előállításának immanens logikája éppen a szöveg immanens logikájával való különbségében érthetővé váljék.”²⁷

Ebből a szempontból különösen izgalmasak Ottlik *Buda* című regényének szövegegyeségei és azok felderengő keletkezéstörténete. A szöveggel kapcsolatos legerősebb elemzői kétely a befejezetlenség kérdéséből adódik,

---

²³ Roland REUSS, *Szöveg, vázlat, mű = Metafilológia, szöveg-variáns, kommentár*, szerk. DÉRI Balázs, KELEMEN Pál, KRUPP József, TAMÁS Ábel, Ráció, 2011, 360–373.

²⁴ Roland BARTHES, *A műtől a szöveg felé*, ford. KOVÁCS Sándor = R. B., *A szöveg öröme*, Bp., Osiris, 67–74.

²⁵ REUSS, *i. m.*, 367.

²⁶ *Uo.*, 367.

²⁷ *Uo.*, 368.

tehát abból a tényből, hogy Ottlik nem adta ki életében, amit értékelhetünk úgyis, hogy nem tudta lezárni: a regény végleges formája tehát nem a kész formája. A *Buda* vázlatainak legkevésbé letisztázott részeit egy még kézírásos, különálló papírdarabokból összeállított pallium²⁸ tartalmazza, amelynek anyaga tartalmilag sokszor csak a kiinduló gondolattörédekeket rögzítette, és ezek szó vagy betű szerint nem szerepelnek a későbbi gépiratos változatokon. A regény szerkezete viszont – ha a később kiadott anyagot önálló műnek tekintjük –, lineárisan haladva mindinkább *esik szét*, ahogy ez a szövegben is szerepel. Nemcsak a narráció válik egyre csapongóbbá, hanem sok esetben a szöveg szedése is a töredezettség formáját idézi.²⁹ Ez egyesek szerint a regényforma végső szétfeszítését mutatja, mások szerint a befejezetlenséget; ha Reuss fogalmaival dolgozunk: a szöveg még rendezetlenségét, vázlat voltát. Viszont a *Négy sík* és *Monostor* fejezetek, amelyek Bébé naplószerű bejegyzéseit tartalmazzák, az említett kézírattári anyagban maradtak fenn, és érdekes módon szinte teljesen megőrizték az első (feltehetően a '80-as évek elejére datálható) formájukat. Tehát genezisüket tekintve több sokkal kidolgozottabb szövegrésszel egyidőben születtek, mégis szinte eredeti változatukban kerültek a későbbi regénybe. Így, ha visszatérünk a kiindulóponthoz, vagyis a szövegek immanens logikájának vizsgálatához, azt mondhatjuk, hogy a töredezettség mint stilisztikai vagy retorikai jellemző fogható fel a regény végén. A regény narrációjának felbontása tehát tudatos írói szándék, és nem időhiány eredménye. Akkor miért feltételeznénk, hogy a regény egészére nézve a *színes gubanc* jelensége, a *szétesés* illúziója, a különböző minőségű szövegtípusok variálgatása a regény befejezetlenségére vagy kidolgozatlanságára mutatna rá?

Persze, mindez egyszerű és kézenfekvő lenne, ha Kőrizs Imrétől³⁰ nem tudnánk azt aényt, hogy a regény utolsó részéhez Lengyel Péter elmondása szerint Ottlik listát készített, de a vizsgálatok során kiderült, hogy ezeket nem a regényhez, hanem a már gépelt oldalakhoz készítette, így az utolsó hatvan oldalhoz egyáltalán semmilyen egyértelmű kapaszkodó, lista sincs. Valamennyire tehát mégiscsak megmarad a kétely.

---

²⁸ OSZK, Kézirattár, Fond 428/197.

²⁹ Például: OTTLIK, *Buda*, i. m., 263.

³⁰ KŐRIZS, i. m., 346.

3.

Az Ottlik-recepció mindig visszatérő törekvése, hogy a műveket a szerző életrajza felől megközelítve elemezzék: az egyes regényszereplőket valóságos személyekkel feleltetik meg, és természetesen mindközül az elbeszélő Both Benedek figuráját egyenesen Ottlikkal azonosítják. A *Buda* ebből a szempontból is halmozottan hátrányos helyzetű, mert nemcsak az előző művek jól ismert szereplőivel dolgozik, hanem – ahogy már említettem – megírásakor Ottlik egy jelentős életrajzi eleme, tudniillik a halála radikálisan befolyásolta a szöveg keletkezését, vagyis annak megszakítását. Albert Gábor nemcsak a regény befejezetlenségét, hanem *szétesését* is az önéletrajziséggel magyarázza: „Ottlik bizonyosan nem adta volna ki a kezéből, mert hiába dolgozott rajta 1958 óta, a regényből épp a regény legfontosabb eleme hiányzik, az egységes elgondolás. Tar Patrícia szerint³¹ a *Buda* azért »önromboló«³² regény, mert nem lehet klasszikus értelemben önéletrajzi szöveget létrehozni, a háttérben viszont végig ott lebeg a regény ideálja, a *Serpolette*. Ottlik megnyilatkozásai saját életművével kapcsolatban ebből a szempontból ambivalensnek tűnhetnek, ugyanis többször saját művészetét *önéletrajzi-jellegűnek* nevezi:

egy »költő életműve összefüggő egész – önéletrajzi jellegű: végül is azt mondja el, mi az, amit fontosnak tartott életében, létezésében.«³³

Ezért mutathatnak művei összefüggő szerkezetet:

nem szeretném, hogy egymástól független, külön konstrukciók legyenek.³⁴

Kézirattári feljegyzéseiben, pontosan a *Buda* vázlatdokumentumai között találunk az önéletrajziség kérdése felől lényeges sorokat. Ottlik arról ír, hogy igazán csak arról van tudomása, ami vele történt meg, tehát ha hiteleset és igazat szeretne írni, akkor azt csak arról tudja, amit átélt, tapasztalt. „Az ilyen mű nem »önéletrajzi regény« hanem csak megbízható regény” – mondja, de hozzáfűzi, hogy szét kell osztogatnia az anyagát a szereplőinek.

Filológiai szempontból úgyis leírhatnánk ezt, hogy az Ottlik-recepció folyamatosan életrajzi kommentárokat fűz a főszövegekhez, amelyekkel nem az a legfőbb probléma, hogy alapvetően megkérdőjelezhető irodalomtörté-

---

³¹ TAR Patrícia, *Az önéletrajzi térregény*, *Életünk*, 2000/7–8, 594–599.

³² A szerző a terminust Szegedy-Maszák Mihálytól veszi át.

³³ OTTLIK Géza, *Próza*, Magvető, 1980, 266.

³⁴ *Uo.*, 266.

neti hitelességgel bírnak, hanem metafilológiai nézőpontból az interpretáció helyére tartanak számot. Gumbrecht azzal magyarázza a filológiai kommentár és interpretáció elhatárolását, hogy „előbbi szükségképpen kétségbe kell, hogy vonja a szöveg utóbbi által elismert autoritását”, „negatív úton pontosan a szöveg önmagáról való »abszolút« tudását vonja kétségbe”.³⁵ És ilyen módon az előbb idézett kéziratári feljegyzések a művek önéletrajziságára vonatkozóan szintén nem lehetnek elemzési szempontok, csak kiegészítések. Ahogy Kulcsár-Szabó Zoltán írja: „a primer szövegek autorizációja ritkán kerül el a szerzői intenció vagy autoritás törlésének vagy helyettesítésének műveletét”³⁶.

Ebből a szempontból érdekes például szolgálhatnak az *Új szeptember* fejezet egyik emlékezetes mondatának különböző variációi. A mondat a *Buda* regényben így hangzik:

Bébé, maga vadbarom. Nem értette, hogy ne tapossák össze azt a kurva futó pályát?³⁷

A *Híd* folyóiratban, amelyben a szöveg először jelent meg, a mondat még így szerepelt:

Ottlik, maga vadbarom [...!],

a kéziratári tiszteletpéldányon viszont az autográf javítások azt mutatják, hogy Ottlik egyrészt az *Ottlik* nevet *Medvére* cserélte, másrészt az egész következő bekezdést egyes szám második személyre írta át (pl. „egy negyedéves kiabált *rúd*”).³⁸ Több szempontból is érdekes végigkövetnünk ezt az alkotófolyamatot. Egyrészt e folyamat arra lehet példa, hogy Ottlik kiosztotta saját élményanyagát a szereplői kötött. Általában Bébé figurájával azonosítják az író, viszont ezek szerint az eredeti alapanyagból lett Medve is megformálva. Ha tehát úgy tűnik, hogy Ottlik csalt az életrajzi vonatkozások tekintetében, akkor miért ragaszkodjunk az önéletrajzi olvasathoz? Vagy, ha ragaszkodunk, hogyan lehetne visszabogozni a szálakat? Másrészt a szöveg keletkezésének különböző stációi azt is sejtethetik, hogy talán Ott-

---

³⁵ Hans Ulrich Gumbrecht gondolatait Kulcsár-Szabó Zoltán foglalja össze: KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN, *Filológia az irodalom előtt = Filológia-interpretáció-médiatörténet*, szerk. KELEMEN PÁL, KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN, SIMON ATTILA, TVERDOTA György, Bp., Ráció, 2009, 225.

³⁶ *Uo.*, 232.

³⁷ OTTLIK, *Buda*, i. m., 15.

³⁸ OSZK, Kéziratár, Fond 428/216.

lik eredetileg mégiscsak önéletrajzi művet kívánt alkotni, hiszen saját nevét használja a szövegben, másrészt később egy olyan elbeszélői pozíciót próbálgatott, ami *teként* írja le a külvilágot, tehát pl. az *Iskola* narrációjánál szubjektívebb nézőpontból. Végül az egyes szám első személyű elbeszélő beszél el a történetet.

Mindez akkor lehet valóban megalapozott érv a direkt önéletrajziség megkérdőjelezésére, ha a két szövegváltozatot – a korábbi folyóiratközlést és a későbbi regényközlést – két olyan variánsként fogjuk fel, amelyek saját textuális kontextusokban – vagyis a textuális változás története szempontjából – egyenként költői szövegekként értékelhetőek. Vagyis egyik nem pusztán vázlata a másiknak. „A különbözőségek azokból a változatokból fakadnak, amelyeket a textuális tranzakció mindkét oldalán megtalálunk: magukban a szövegekben, és a szövegek olvasóiban.”³⁹ Tehát az előzetesen publikált regényrészlet mint irodalmi szöveg a maga teljességében és szándékoltóságában mutatja a narráció egy lehetséges változatát, amit a későbbi regény mint irodalmi szöveg átír.

4.

Amíg a vázlatok és variánsok feltérképezése és megkülönböztetése elméletileg megvalósíthatónak tűnik, addig talán minden hagyatékkal kapcsolatban az a legnagyobb kérdés, hogy hogyan lehet elválasztani a költői szövegeket egyéb szövegektől. Hiszen, ha mindössze a szerzői intenció, adott esetben a szerző életében való publikálás döntene erről, akkor számos világirodalmi remekmű sem tarthatna számot a műalkotás kategóriájára. Jerome J. McGann a szövegeket társadalomtörténetileg meghatározottnak véli, és úgy gondolja, hogy a költői szöveget alapvetően el kell határolni az „önmagukat információhordozóként elképzelő szövegektől”, vagyis amelyek „átvitelen alapuló modell alapján konstruáltak”.⁴⁰ „A költészet olyan nyelv – írja McGann –, amely saját magára hívja fel a figyelmet, amely alapvető tárgyaként tekint saját textuális tevékenységeire.” Úgy gondolja, hogy az irodalmi

---

³⁹ Jerome J. MCGANN, *Szövegek és szövegiségek = Metafilológia, i. m.*, 47–61.

⁴⁰ *Uo.*, 55.

mű a szerző „rendkeresésének” kifejeződése, „szélsőségesen konkrét egységére” törekszik.⁴¹

Ebben a kérdésben izgalmas szövegcsoporthoz tartozik a *Próza* kötet három interjúja: a *Félbeszakadt beszélgetés*, (Réz Pál interjúja), a *Beszélgetés Lengyel Péterrel*-t és a *Hosszú beszélgetés Hornyik Miklóssal*. Kissé megtévesztő, hogy az interjút élőbeszédben való keletkezése miatt más igazságértékekkel szoktuk felruházni, mint az írott szövegeket: ahogy elhangzik a Lengyel Péter interjújában:

most sem volna szabad beszélnem, pongyolán, az élőszo felelőtlenségével válaszolnom kérdésekre. Homlokegyenest ellenkezik a mesterségünkkel. Az író sohasem mások kérdéseire felel. És nem röviden, körülbelül, nagyjából.⁴²

Vagy a Hornyik interjújában:

De kezdjük azzal, hogy ebben az egész beszélgetésben belső ellentmondás van. Az ember végül is azért választja az írói pályát, hogy a mondatait órákig faragcsálhassa, és lehetőleg azt mondja, amit mondani akar. Élőszóval ez lehetetlen. Minden ilyen beszélgetés egy kicsit mutatványos műfaj, ilyenkor kapásból rögtönözni kell tudni, talpraesettnek kell lenni, amit nem is ambicionál az író. [...] nagyon szép, de mégse ez a foglalkozása.⁴³

Az elhangzott idézetekkel ellentétben a köznapi hallgatók vagy olvasók »igazabbnak« vélik az interjút, mert nem ad lehetőséget a mesterkedésre, az interjúalany személyesebb hangon szól, mint egyébkor. A kiemelt részek viszont az ellenkezőjét állítják: azt, hogy ilyenkor az író nem is azt mondja, amit szeretne, és semmiképp sem úgy, ahogy szeretné. Az interjú tehát nem a szerző szándéka szerint mutatnak elrendezettséget, habár az imént idézett szövegrészek kétségtelenül saját textualitásukra hívják fel a figyelmet, vagyis arra, hogy klasszikus értelemben nem írott szövegek. A szövegek kialakulását az interjúkészítő irányítja kérdéseivel: ez nemcsak azt jelenti, hogy amiről hallani szeretne, azt megkérdezni, hanem félbeszakíthatja a válaszolót, önkényesen kiemelhet részeket a válaszokból, sőt az egész beszélgetésnek ő ad ívet, szerkezetet. Tehát a narráció, az alkotó elbeszélő eljárás megalkotása jelen esetben Réz Pál, Lengyel Péter és Hornyik Miklós kezében van.

---

⁴¹ Uő, *Szövegek társadalmi tétele* = *Uo.*, 62–80.

⁴² OTTLIK, *Próza*, i. m., 203.

⁴³ *Uo.*, 248.

Ez a koncepció azonban módosul, amikor a szövegeket kiegészítjük az eredeti kéz- és gépiratok kéziratári anyagának áttekintésével. Először is mindegyik interjúnak számos változata készült. Az eredeti: az élőbeszédben elhangzó beszélgetés rögzítését lejegyző gépiratos szövegen tett változtatások mind Ottlik Géza autográf javításai – számos áthúzás, betoldás, korrigálás. Az eredeti beszélgetés nemcsak az interjúalany elégedetlensége miatt lett javítva, hanem a publikálás feltételei is határt szabtak az előszónak. A legnagyobb különbség a közölt és kéziratot anyag között a Réz Pál interjúban⁴⁴ van, amelynek nagy része a konkrét beszélgetés után születhetett, a válaszok miatti elégedetlenség miatt. A mappa számos kézzel és géppel írt választ tartalmaz új kérdésekre, a kiadott szöveg mégis a töredékesség, esetlegesség hatását kelti. Itt tehát egy tudatos írói szándékot feltételezhetünk: a beszélgetés és kiegészítései alapján egy lényegesen hosszabb és kerekesebb anyagot közöl töredékesen, az előszót imitálva.

Mindennek fényében azt mondhatjuk, hogy a *Próza* kötet három interjúja számos vonásában ellentmond a klasszikus interjú jellegnek, hiszen a szerző/interjúalany által gondosan átdolgozott, kiegészített, variált szövegek ezek, amelynek alig van egyezése a valóban élőszóban elhangzott verzióval. Ezért azoknak a részleteket meghagyását, amelyek az előszó spontán jellegét erősítik, stiláris elemeknek kell tekintenünk. Így az alapvetően nemirodalmi szövegek textuális tulajdonságaik és szöveggenézisük felfejtése miatt kvázi köztes vagy kifejezetten szépirodalmi kategóriába kerülnek/kerülhetnek, ami a *Próza* kötet kapcsán a kötet egészére nézve tett műfaji besorolást is módosíthatja.

5.

Számos példát lehetne még azzal kapcsolatban felsorakoztatni, hogy az Ottlik-hagyaték milyen határhelyzeteket teremt, esetleg olyan kontextus nélküli érdekességeket kiragadni a kéziratári anyag rengetegéből, amely inspirálná a kutatókat a filológiai irányú vizsgálódásokra. Például gondolták volna a tisztelt Ottlik-olvasók, hogy egy-egy híres regényrészlet, mondjuk egy névsor végleges sorrendje hosszas előmunkálaton ment keresztül?

---

⁴⁴ Réz Pál *félibeszéskadai beszélgetése*, OSZK, Kéziratár, Fond 428/348.

Az Ottlik-hagyatékban Ottlik a 4x100 névsorát próbálgatja: „Klauzál – Both – Hilbert – Medve”, majd kicseréli az első két nevet, négy másikat próbál oda, ezután felír egy versképletet: „– – / uu uu / – u / – u”, végül a végső forma: „Pongrácz – Hilbert – Rodriguez – Medve”.⁴⁵ (A regénybeli: Hilbert – Both – Rodriguez – Medve.) Ha a képlet a végső névsorra vonatkozik, akkor hibás, de nem is ez az érdekes, hanem az a tény, hogy az író gyakorlatilag verstani szempontból is megvizsgálta, hogyan hangzik jobban a váltó névsora.

Vagy gondolta volna bárki is, hogy a református gyökerű Ottlik Géza imakönyve, legalábbis az ilyen címen őrzött hagyatéki tárgy⁴⁶ egy 1943-ban a Szent István Társulat által kiadott könyvecske: *Jézus szentséges szívének kis breviáriuma*, szentképekkel, illetve a *Miatyánk* és az *Üdvözlégy* imádságok francia szövegével?

Nem kevésbé érdekes, hogy Ottlik precíz katalógust készített több évben is könyvtáráról, amelyet még rajzokkal is kiegészített arra vonatkozóan, hogy könyvespolcán pontosan milyen rendszer szerint vannak elhelyezve.⁴⁷ Persze ezek az információk jobbára csak az Ottlik-rajongóknak érdekesek, az irodalomároknak akkor válnak azzá, ha irodalomelméletileg is jelentéssé alakulnak. Mindenesetre jelen írás utolsó témájaként olyan nem filológiai szempontokat kívánok kiemelni az életműből, amelyek arra irányítják a figyelmet, hogy maguk az Ottlik-szövegek is több szempontból *megmutatják*, hogy egy esetleges textológiai vagy metafilológiai olvasatra is nyitottak.

6.

Tudniillik Ottlik maga is számos esetben használja a strukturalista irodalomelmélet által előtérbe hozott és etimológiailag evidens fogalom-együtttest, persze saját *prózaelméletének* részeként: a *szöveg – szöveget – textus*-t. Ahogy Balassa Péter fogalmaz: „Ottlik Géza prózája mindig is a labirintus érzését, hatását keltette, saját regénypoétikájának (*A regényről* c. bécsi előadás) megfelelően, amelyben egy-egy regény ’ezerféle rendjéről’, kiismerhetetlen és rendezett

---

⁴⁵ OSZK, Kézirattár, Fond 428/197/1/9.

⁴⁶ *Ottlik Géza imakönyve*, OSZK, Kézirattár, Fond 428/6.

⁴⁷ *Ottlik Géza könyvtárjegyzéke*, OSZK, Kézirattár, Fond 428/16.

voltáról beszél⁴⁸ – írja. „Bár Ottlik műveit elemezni mindig kissé ahhoz hasonlít, mint amikor valaki egy kész műből próbál visszakövetkeztetni az írói cédula-gyűjteményre, azok ’kaotikus’, inkább labirintusszerű logikájára, melyeknek beépülési folyamata a szövegbe mindig is hangsúlyos és kifejezett volt nála, koincidencia-érzékenysége mindig is magát a textuális hálót jelentette, ama »befoghatatlanságot«, amiről egész életművében beszél.”⁴⁹

A szövegek hallgatással átszőtt textualitása mellett nem szabad arról sem elfelejtkezni, hogy több írásában is dolgozik Ottlik a (fiktív) megtalált kézirat toposzával. Az adott szövegen belül tehát – akár egészen anyagszerűen is, de – megjelenik egy másik minőségű, differenciált textualitású szövegegység, amiről aztán az is kiderül, hogy az elbeszélői önkény áldozata lesz, hiszen például számos *Iskola a határon* elemzés bemutatta, hogy Medve kézírata és Bébé elbeszélése kibogozhatatlanul összefonódik a regényszöveg előre haladtával. Ugyanígy a *Budában* Bébé ismét Medve írását is felhasználja, valamint Márta naplóját is idézi, persze, itt sem tudni, hogy valójában hitelesen értesít-e bennünket ezekről a hivatkozásokról.

A kiadott szövegek szerző általi, vizuálisan is érzékelhető megkülönböztetése a *Próza* 1980-as kiadásán is megmutatkozik. Kétféle szedésű szövegtípus váltakozik a könyvben, sokak szerint attól függően, hogy önéletrajzi vagy publicisztikai írást közöl az adott fejezet: kiskapitális címmel ellátott nagyobb betűméretű, és normál című, kisebb betűméretű részek. A kötetben pedig ezt olvashatjuk:

A rossz íróat viszont elárulja a nyomtatott oldal képe, a »tükör«, a szedés is. Talán a bekezdések aránya, a mondatokat elválasztó nagybetűk elhelyezése, a központosítás, a kötőjelek vízszintesének rejtett összhangja is fontos, amiről mit sem tudunk. Talán a rossz író, egyáltalán más betűket használ – több effet, kevesebb emmet? –, mint a jó, s ezért olyan sivár, barátságatlan művének már a látványa is?⁵⁰

Ottlik olvasási szokásairól többen feljegyezték, hogy sokszor csak belelapozott a könyvekbe, és onnan döntötte el, hogy érdemes-e elolvasnia vagy sem. Ez a gesztus persze lehet mítosz is, mindenesetre szépen szimbolizálja az író kapcsolatát a szöveg vizuális és anyagszerű természetével. Végül ne felejtjük el, hogy Esterházy sajátkezű másolata az *Iskola a határon*ról pontosan azért lehetett annyira kifejező ajándék Ottlik számára, mert olyan közel

---

⁴⁸ BALASSA Péter, *Levegős labirintus* = B. P., *A bolgár kalauz*, Pesti Szalon, 1996, 54.

⁴⁹ *Uo.*, 55.

⁵⁰ OTTLIK, *Próza, i. m.*, 68.

áll az Ottlik-szövegek lényegéhez. Ahogy Balassa fogalmazott: „ezáltal új értelmet is ad neki, mely nyilván nem egészen idegen az Ottlik-mű formaszámjától, lévén fogható, simítható, mérhető; egyetlen tárgypillanattá, látomássá formálja át a folyamatos, verbális látomást.”⁵¹

Ottlik-szövegeket mindenképp érdemes olvasni, mert nemcsak hosszúságuk, hanem mélységük is van. Ha a *szövevszerűség* érzékletes példájánál maradunk, az Ottlik-szövegek nehéz, dús szövéssű anyagok. A lehetséges filológiai és textuális vizsgálatok – úgy gondolom – nem az interpretáció helyére kívánnának férkőzni, hanem irodalomelméletileg is értékes szempontokat vehetnének fel. Egy olyan szerző esetében, aki megküzdött az írással, aki rengeteget dolgozott, finomított szövegein, a kéziratári anyagok felhasználása nem pusztán írói kulisszatitkokat tárna fel, hanem a szöveg-genezis a művek immanens struktúrájára világíthatna rá. Ebben a dolgozatban néhány ilyen, véletlenszerű példát gyűjtöttem össze a teljesség igénye nélkül, annak bizonyosságául, hogy az elméleti koncepciók és a filológia a modern irodalomban is fontos kiegészítései lehetnek egymásnak.

---

⁵¹ BALASSA Péter, *Regény mint goblein = Az elbeszélés nehézségei*, szerk. KELECSÉNYI László, Bp., Holnap, 2001, 214.

Névmutató

- Aba Sámuel 79
Ács Tibor 73
Adalbert, Szent 72, 131–132
Adams, Bernard 329–335
Adriányi Gábor 17
Ady Endre 7, 12, 299, 302, 315–316, 318, 320, 323–324, 327, 329–330, 332, 335–336, 339, 340–357, 426, 443
Ajky Alinka 22
Ajtai Szabó András 148
Alabán Ferenc 41
Albert Gábor 483
Albrecht, Michael 89
Alsted, Jakob 150
Alsted, Johann Heinrich 150
Alszegehy Zsolt 168
Altíng, Jakob 150
Ambro Ferenc 169
Ambróczy György 148
Ambrosovszky Mihály 119–120
Ambrus Zoltán 299
Amman, Johann Konrad 148–149
Andersen, Hans Christian 391
Andreas Pannonius 32
Antal, Páduai Szent 73
Apáczai Csere János 141
Apafi Mihály, I., fejedelem 70
Áprily Lajos 390, 406, 408, 409
Aragon, Louis 426
Arany János 237, 240–241, 243, 246–247, 252, 336
Arany Tamás 143
Arasse, Daniel 369
Arcerius, Johannes 159
Arminius, Jacobus 143, 149, 162
Arnold, Christoph 155
Assmann, Alcida 431
Assmann, Jan 431

Babits Mihály 7, 12, 301–302, 339, 340–341, 343–344, 347–357, 401,
Backer, Aloys 64
Bacon, Francis 124

Bahlecke, Joachim 115
Bajáki Rita 22
Bajtay Antal 201
Bajza József 239–240
Bakk Miklós 70, 77
Bakos Ferenc 298
Balassa Péter 489–491
Balassi Bálint 170
Balassi János 39
Balázs Béla 344
Bálint Lajos 361
Balla Lóránt 5, 10, 63
Balog Edit Otília 5, 11, 205
Balog István 207, 213
Balogh Edgár 421–422
Balta Gyula 283
Balzac, Honoré 372, 376
Bánffy Kata 146
Bánhegyi Jób 207, 214
Bánk József 21
Bánóczi József 244
Baranyi Pál 78–79
Baranyiné Kóczy Judit 238
Barcza József 188
Bárdos István 134
Barhudarov, Sz. 316–317
Barkóczy Ferenc 5, 10, 115–121
Barkóczy Györgyné Koháry Judit 99, 104, 111
Barkóczy Krisztina 91, 96, 99, 102–105, 108
Barth, Karl 461, 464
Bárth Dániel 29
Bartha Gábor 199
Barthes, Roland 482
Bartók Béla 341, 421
Bartók István 150
Báthori Mihály 77
Báthori Zsófia 79
Báthory István 77
Batthyány Lajos 416
Baudelaire, Charles 340, 426
Bayer József 177, 264

Beardsley, Aubrey 380
 Becker, Georgius 170
 Bécsy Tamás 268
 Beke Antal 64
 Beke Margit 17, 115, 134
 Békefi Remig 26
 Békési Imre 139
 Bél Mátyás 9, 41, 144, 147, 153
 Benda Kálmán 35
 Bene Sándor 73
 Beney Zsuzsa 403, 474, 476
 Benkő Ferenc, Kisbaconi 147–148
 Benkő László 246
 Beöthy Zsolt 173–174, 241
 Beranger, Pierre-Jean 419
 Bérczes László 392, 411
 Bercsényi Miklós 90
 Berde Mária 391
 Berecz Ágnes 188
 Bergamo, Gaetano Maria 124,
 Berger Illés 82
 Berinkey Dénes 347
 Berkes Sándor 284
 Bernát Ferenc, Bernátfalvi 124–125
 Bertha Zoltán 12
 Bethlen Gábor 104, 150, 390
 Bethlen István 180
 Bethlen Kata 90
 Bethlen Miklós 90, 146
 Bethlen Sámuelné Lázár Mária 146
 Bèze, Théodor 149, 163
 Bikfalvi Géza 64
 Billiczer György 39
 Binder Jenő 174–175, 178–179
 Bíró Ferenc 208, 218, 225, 264
 Bíró Vencel 63
 Birsi Ferenc 132
 Birtalan Győző 275
 Bisztray Gyula 64
 Bitskey István 18, 22–24, 40–41, 65, 74,
 76–77, 83, 85, 118–119, 127, 246
 Bocskay István 78
 Bod Péter 191
 Bogár Judit 137
 Bohr, Niels 112
 Bókay Antal 399
 Bollók János 73
 Bolyai Farkas 270
 Bóna Judit 24
 Bona, Giovanni 123
 Bonyhai Simon György 146, 154
 Borbély Szilárd 205
 Boreman Róbert 155
 Bori István 176
 Bornemisza Pál 20, 32, 34
 Bornemisza Péter 19, 22, 33, 35, 37, 40, 141
 Bornemissza Gergely 34
 Boronkai Iván 32
 Boros Fortunát 63
 Boros Mihály 279
 Borsa Gedeon 27
 Borsody István 414
 Borzsák István 69, 266
 Both Ferenc 19, 21
 Botos Máté 9
 Botta István 28, 33
 Botticelli, Sandro 363–364
 Bouterwek, Friedrich 266
 Bozzay Réka 150
 Brázay János 95–96, 107, 109–110
 Bretter Zoltán 81
 Brewer Samuel 169, 170
 Bródy Sándor 285
 Brüstle József 18
 Buber, Martin 459, 461–462, 464
 Buczy Emil 267
 Bullinger, Heinrich 163
 Bulniczer, Moses 159
 Bunyitay Vince 35
 Burger Ferenc 25
 Burius János 145
 Burke, Peter 83, 84
 Buzárovits Gusztáv 18
 Buzinkay Géza 265
 Bürger, Gottfried August 245–246
 Byron, George 309
 Cabassut, Johannes 123
 Canisius, Petrus 40
 Castiglione, Baldassare 124, 372
 Catford, John 316
 Cato, Marcus Porcius 121, 190
 Chadwick, Owen 149
 Cherrier Miklós 32

- Chrysostomus → János, Aranyszájú Szent
 Cicero, Marcus Tullius 64, 89
 Ciprián, Szent 123
 Coccejus, Johannes 150
 Corvinus, Michael 159
 Culler, Jonathan 456, 459–460, 463
 Cullmann, Oscar 81
 Czibula Katalin 130
 Czuczor Gergely 237, 241
- Csák Alajos Círiák 98
 Csáky István 97, 99, 418
 Csapodi István 288
 Csécs Teréz 261
 Cseres Tibor 449
 Cserna Andor 376
 Csete István 5, 10, 63–86
 Csetri Lajos 265
 Csiki Tamás 101
 Csirke György, Albai 141–143
 Csizi István 208, 225
 Csizmadia Sándor 345
 Csobó Péter 91
 Csokonai Vitéz Mihály 22, 190, 205, 207, 336, 351
 Csorba Dávid 77, 86
- Danes, Pierre Louis 123
 Dante Alighieri 139, 182, 339, 354, 369, 398
 Darlap, Adolf 83
 Darwin, Charles 477
 Deák Ágnes 81, 90
 Deák Ferenc 104
 Deáky Zita 244
 Debreczeni Attila 209, 262
 Dede Franciska 312
 Delfino Zakariás 34
 Delumeau, Jean 372
 Denzinger, Heinrich 25
 Dér Terézia 73
 Dercsényi Dezső 117
 Déri Balázs
 Déri Eszter 7, 12, 361, 482
 Derrida, Jacques 465–466
 Desericus, Iosephus Innocentius 36
 Dévay András 122
- Dezsényi Béla 263–264
 Dézsi Lajos 172–176, 180
 Dézsi Márton 150
 Dickens, Charles 376
 Diós István 297, 379
 Dobai Székely Sámuel 146, 147, 159
 Dóbék Ágnes 5, 10, 115
 Dobos Marianne 93
 Dobrowizki Péter 21
 Dóka Klára 115
 Domanovszky Sándor 262, 264
 Doni, Anton Francesco 369
 Donne, John 145
 Dormandy, Thomas 279, 282
 Doromby Károly 93
 Döbör András 73
 Döbrentei Gábor 261–263, 265–269
 Dömötör Tekla 171–172, 178–179
 Draskovich György 20, 32–34, 37
 Drexel, Jeremias 122
 Dukai Takách Judit 205
- Éble Gábor 102
 Eckhardt Ferenc 418
 Ecsedy Judit, V. 119, 170
 Édes Gergely 207, 219, 225, 233
 Edzard, Esdras 154
 Egedy Gergely 70
 Egri Viktor 423
 Egyed Emese 10
 Ehrenreich Ernő 286
 Eisler Mihály József 380–381
 Eitzenberger, Francisci Antonii 36
 Elek István 444
 Endrényi Lajos 19
 Entz Géza 115
 Eötvös Loránd 142, 420
 Erdélyi Erzsébet 437
 Erdélyi János 237
 Erdélyi József 340
 Erdődy János 131
 Erhardt Miklós 433
 Erzsébet, Szent 65, 448
 Erzsébet, I., királynő 162
 Esze Tamás 199
 Eszéki István 78
 Evers, Barbara 216

- Fábián Julianna 6, 11, 205–233
 Fabricius, Esaias 154
 Faludi Ferenc 90, 237, 239
 Faragó József 244, 287
 Farkas Daniella 6, 11, 273
 Farkas Gyula 415
 Faustus, csanádi püspök 36
 Fáylné Hentaller Mariska 207
 Fazakas Gergely Tamás 71, 77
 Fazekas István 26, 28, 33
 Fazekas Sámuel 129
 Fehérkövy → Fejérvövy
 Feischmidt Margit 75
 Fejér, Georgius 37
 Fejérvövy (Fehérvövy) István 20, 34
 Fejes Judit 91
 Felsőbüki Nagy Lajos 121
 Felvinczi György 174, 175
 Fènelon, François de Salignac 122
 Fenelóni Saligniak Ferenc → Fènelon
 Fényi András 19, 22
 Fenyő István 241
 Fenyő Miksa 302, 339
 Ferdinánd, III., magyar király 69, 79, 147
 Ferenc, Szalézi Szent 124
 Ferenc, Xavéri Szent 81
 Ferenc József, I., magyar király 64, 390, 418
 Ferenczi Zoltán 176, 177
 Feszty Árpád 273
 Fiátfalvi György 167, 179–185
 Ficino, Marsiglio 372
 Fila Béla 25
 Finta Gábor 477
 Fischer (Piscatoris), Johann 145–155
 Fischer-Lichte, Erika 268
 Fjodorov, A. 316
 Flaubert, Gustave 362, 376–377, 379
 Flavius, Josephus 124
 Fodor József 285
 Fodor Nóra 116
 Fogarassy Zoltán 91
 Fonód Zoltán 417, 421
 Forgách Ferenc 33, 39, 69
 Fórizs Gergely 265–266
 Foucault, Michel 314, 431–432, 434–435, 439–440, 445, 448–451
 Földessy Gyula 347, 352, 354
 Földi János 190
 Földi Mihály 300
 Fraknói Vilmos 170, 175
 Frankl Vilmos 25–28
 Fredro, Andreas Maximilianus 119
 Freiligrath, Ferdinand 419
 Fried István 241
 Fries, Heinrich 83
 Frölich, David 147
 Fügedi Erik 73
 Fülep Lajos 344
 Füzés Ádám 20
 Fűzfa Balázs 242
 Fűzi László 446, 449, 451
 Gaal György 243
 Gábor Andor 377
 Gábor Csilla 63, 65, 77–78, 85
 Gábor Géza 415
 Gajdoš, Vševlad Jozef 42
 Gál Ferenc 81
 Gál István 351
 Gálfi János 90
 Galla Ferenc 22
 Gams, P. Pius Bonifacius 18
 Garai Márton 19
 Garay János 237, 241
 Gaß, Wilhelm 149
 Gautier, Théophile 339
 Gavlovič, Hugolín 45, 51
 Gellér Katalin 373
 Gellért, Szent 72, 73
 Genette, Gérard 401
 Gereben Ferenc 71, 81
 Gergely, XIII., pápa 37
 Gergely Sámuel 69
 Gerold László 445
 Gintli Tibor 293
 Gion Nándor 7, 12, 431–451
 Góbius János 154
 Goethe, Johann Wolfgang 245, 339, 391, 405
 Goldoni, Carlo 124
 Gottsched, Johann Christoph 210
 Gozzoli, Benozzo 382
 Gömöri György 141, 162

Gönczi Jenő 341
 Görgey Artúr 348
 Görömbei András 246, 390, 436, 440
 Graf, Gottfried 145
 Greguss Ágost 243, 251
 Grill Károly 304
 Guarino, Veronese 124
 Gulácsy Lajos 7, 12, 361–381
 Gulácsy Lajosné 362, 367, 373
 Gulyás Pál 27
 Gumbrecht, Hans Ulrich 484
 Gunda Béla 445
 Gunda-Szabó Dóra 8, 13, 477
 Gusztinyi János 120–121
 Gvadányi József 6, 11, 205–206, 208–213,
 216–217, 219–223, 225–233
 Gyalogi István 63
 Gyalogi János 5, 10, 63–86
 Gyalui Torda Zsigmond 142–143
 Gyárfás István 124
 Gyárfás Tihamér 168
 Gyenge Zoltán 311, 313
 Gyökössi Endre 405
 Gyöngyösi István 198, 208
 Gyöngyössiné (Gyöngyössi Jánosné?) 196
 Györfffy Gabriella 369
 Györfffy István 244
 György Dénes 389–390
 György Lajos 65
 Győri L. János 77, 89, 190

Haáz Rezső 394, 404–407, 409–410
 Habermas, Jürgen 262
 Hajdú László 438
 Hajtman Kornél 5, 9, 41
 Halbwachs, Maurice 431
 Hall, Stuart 75
 Haller Gábor 106, 108, 110
 Haller Gáborné Károlyi Klára 95, 99, 104–
 111
 Haller János 90,
 Haller László 121–122
 Hamvai Kovács Zsigmond 63
 Harag György 438
 Hardy, William 373
 Hargitai Andrea 41
 Hargittay Emil 22, 41, 84

Harmai Gábor 26
 Hász-Fehér Katalin 210, 216–217, 273
 Hatvani István 194
 Hatvany Lajos 294–295, 297, 345, 348
 Havas László 73
 Havasdi József 276
 Heckenast Gusztáv 32
 Hegedűs András 26
 Hegyi Ádám 163
 Heidegger, Martin 460–461, 464, 468
 Heine, Heinrich 301, 309
 Heisenberg, Werner 112
 Helfy Ignác 417
 Heller, I. 277
 Heltai János 22
 Herczeg Ferenc 345
 Herepei János 144
 Herman József 115–117
 Hermann Egyed 17–18
 Hermann István 153
 Hervay Ferenc 27
 Héthy Zoltán 191
 Hévizi Ottó 478
 Heyman, Johannes 151
 Hibschr Sándor 343
 Hidasi Pál 278
 Hiersemann, Karl W. 18
 Hirsch, August 149
 Híz Ágnes 7, 11, 293
 Hódosi Sámuel 144
 Hoffhalter, Rafael 34, 40
 Holl Béla 27
 Hopp Lajos 90
 Horák Egyed 18
 Horatius, Quintus, Flaccus 89, 124, 190
 Hornyánszky Viktor 36, 294
 Hornyik Miklós 487–488
 Horváth Ádám 270
 Horváth Csaba Péter 5, 9, 17, 22, 24, 40
 Horváth Futó Hargita 431, 444
 Horváth István 131
 Horváth Izabella 78
 Horváth János 237, 239, 241, 243, 244,
 246, 250, 251, 345
 Horváth Kornélia 13
 Horváth Réka 7, 12, 339
 Hölderlin, Friedrich 391

- Hörcher Ferenc 477
 Hubbes Éva 148
 Hubert Gabriella, H. 139
 Hubert Ildikó 127, 133
 Hunyadi Ferenc 189–190
 Hunyadi Mátyás → Mátyás, I., magyar király
 Huszár Gál 28, 143
 Hünermann, Peter 25
- Ignác, Loyolai Szent 33
 Innotus → Veigelsberg Hugó
 Iliá Mihály 345
 Illicinus Péter 26
 Illik Péter 147
 Ilosvai István 35
 Illyés András 25, 79
 Illyés István 18, 41, 83, 171
 Imhof, Johann Rudolf 200
 Imre herceg, Szent 72–73
 Imre László 18, 65, 246
 Imre Mihály 77–78
 Imre Zoltán 262
 Incze Gábor 69
 Ipolyi Arnold 176–177
 István protomártír, Szent 44, 51–52
 István, I., Szent, király 73–74, 80, 82, 84–85
 Istvánffy Miklós 34
- Jablonkay Gábor 27
 Jakabházy Zsigmond 283
 Jakus Ildikó 478
 Jancsák Csaba 73
 Jancsó Elemér 265
 Jankovich Miklós 65
 Jankovics József 84, 139
 Jankovics Marcell 4, 12, 413–414, 416–429
 Jankovics Marcell 416
 Jankovits László 40
 Jankovits Marcell 415
 János, Alamizsnás Szent 73
 János, Aranyszájú Szent 123
 János, I., király (Szapolyai) 79
 Jarábik-Lang Anna 6, 11, 237
 Jászi Oszkár 341, 348
 Jelačić, Josip 416
 Jénáki Ferenc 171
 Jókai Mór 147
- Joó Etelka 316
 Józán Ildikó 322, 336
 József II., magyar király 39, 189, 203–204, 262
 József nádor 262, 264
 József Attila 399, 455, 457–458, 462
 Jug László 25
 Juhász Gyula 340, 343, 363, 376, 380–381
 Juhász Szandra 5, 10, 137
 Justh Gyula 348
 Justh Zsigmond 273–274, 289
- Kabán Annamária 317
 Kádas Fülöp 21
 Käfer István 27, 41–42, 62
 Kájoni János 73, 170–171, 177
 Kalmár Ambrus 21
 Kalmár György 152, 162
 Kántor Zoltán 70–71, 75
 Kanyurszky György 48, 73
 Kapi Gáspár 29
 Kaposi Juhász Sámuel 151
 Kaposi Krisztina 6, 10, 167
 Kaprinai István 67
 Karácsonyi János 39
 Karácsonyné Molnár Erika 172
 Kardos Péter 295
 Kardos Tibor 168
 Kármán András 188
 Károli Gáspár 153, 155
 Károly, Borromei Szent 123
 Károlyi Klára → Haller Gáborné
 Károlyi László 97
 Károlyi Sándor 90–92, 95–105, 107–111
 Kárpáti Aurél 294
 Kastner Jenő 173
 Katona István 32
 Katona József 267–268
 Kauten Mihály 282
 Kazinczy Ferenc 187, 189–191, 240, 243, 264
 Kehi Mihály 200
 Kelecsényi László 479–480, 490
 Kelemen Didák 5, 10, 41, 89, 92–109, 113
 Kelemen Pál 482, 484
 Keleti Artúr 361, 376
 Kemény János, erdélyi fejedelem 90

Kemény János 392, 406
 Kemény Zsigmond 391
 Kenyeres Zoltán 391
 Kerényi Ferenc 238, 242–244, 250, 256,
 263–264
 Kerényi Károly 92–93, 111–112
 Keserű Bálint 144
 Keserű Katalin 370
 Késmárky István 21
 Keszeg Anna 134, 219, 233
 Kétly Károly 285
 Kevházi Katalin 143, 161
 Kicsi Antal 391, 397, 401
 Kierkegaard, Soren 311, 313 470–472
 Kilián István 133
 Király István 315
 Kis János 262
 Kis Mihály 21
 Kisfaludy Erzsébet → Meszlényi Jánosné
 Kisfaludy Károly 6, 11, 237–253, 255–259
 Kisfaludy Sándor 170
 Kiss Ernő 416
 Kiss Farkas Gábor 167
 Kiss Gábor Ferenc 73
 Kiss Gabriella 268
 Kiss Imre 79, 86
 Kiss József 293–294, 299, 310, 312
 Kiss Tímea 7, 12, 315
 Klaniczay Tibor 179
 Klaudy Kinga 317, 336
 Klebelsberg Kuno 173
 Knapp Éva 71–72, 91
 Knauz Nándor 18
 Knecht Tamás 65
 Koch → Coccejus
 Koch, Robert 6, 11, 273–279, 281–288
 Kocziány László 172
 Kóczy Judit → Baranyiné
 Kodály Zoltán 341
 Koháry István, csábrági és szitnyai gróf 111
 Koháry Judit → Barkóczy Györgyné
 Kókay György 263, 265
 Kollányi Ferenc 18
 Kollár Zsuzsanna 6, 11, 261
 Koller, Josephus 21, 36–37
 Koltai András 33
 Komlós Aladár 299, 302–303
 Komlóssy Györgyi 144
 Koptik Ottó 71
 Korabinsky Máttyás János 34
 Korányi Frigyes 285
 Korda Eszter 478
 Kósa László 139
 Kossuth Lajos 416–418, 423, 427
 Kosztolánczy Tibor 293, 301, 309
 Kosztolányi Dezső 294, 336, 341, 343, 405,
 426
 Kovács Ágnes 91
 Kovács Ferenc 126
 Kovács László 390
 Kovács Péter 389, 392, 394
 Kovács Sándor 482
 Kovács Sándor, V. 32
 Kovács Zsigmond 63
 Kováts József 119
 Kováts Zoltán 91, 119
 Kozma Andor 295, 309
 Kozma, Basileus 18
 Kozma, Beimel 18
 Kőhalmi Mihály Szevér 104, 106, 108–109
 Kölcsei Kende József 132
 Kölcsey Ferenc 237, 240, 251, 260
 Kőrizs Imre 477, 483
 Környei Elek 421
 Kőszeghy Péter 139
 Kövesdi László 421
 Kretschmer, Michael 155
 Kríza Ildikó 244
 Kriza János 246
 Krmann Dániel 148
 Krupp József 482
 Kruppa Tamás 74
 Kulcsár István 69
 Kulcsár-Szabó Zoltán 401, 456, 460, 462,
 485
 Kultsár István 134, 262
 Kun Béla 342
 Kuncz Aladár 389, 391, 393, 406, 426–
 427
 Kunfi Zsigmond 341, 347
 Kurcz Ádám István 7, 12, 431
 Kutassy János 20
 Kuthy Dezső → Okolicsányi-Kuthy
 Küllös Imola 238

Ladányi Sándor 146, 150, 161, 201
 Ladmóczi István 144, 154
 Lakó Elemér 179–180
 Landerer János Mihály 201–202
 Landovics István 76, 85
 Lányi Károly 18
 Laskai Csókás Péter 139
 László, I., Szent, király 80, 82, 83, 85
 László Imre 41
 Latzkovits Miklós 138
 Lázár Mária → Bethlen Sámuelné
 Legeza László 20
 Lehel Ferenc 362, 381
 Leithner, Johann Georg 134
 Lejeune, Philippe 436
 Lengyel Péter 478–481, 483, 487
 Lenin, Vlagyimir Iljics 342
 Leonardo, da Vinci 366–367, 371
 Leszkay Mátvás 109
 Liebrich, Oscar 282
 Lípót, I., császár 70, 76, 80, 83, 85
 Lípsius, Justus 82, 89
 Liszthy János 34
 Lovik Károly 312
 Lőrinc, Szent 81
 Lőrincz Julianna 315–316, 335–336
 Luffy Katalin 77–78
 Lugosi László 275
 Luini, Bernardino 373
 Lukács, Szent 48
 Lukács György 316
 Lukács László 63
 Luther Márton 37, 161

 Maczák Ibolya 17, 25, 41, 93–94, 361
 Madách Imre 247
 Madas Edit 9, 85
 Magio, Lorenzo 27
 Magyar Zoltán 84
 Majdán János 276
 Majtényi Balázs 70
 Makkai, Adam 318, 321
 Makkai László 77
 Málýus Elemér 31
 Mann, Thomas 93
 Marék Antal 423
 Márffy Ödön 373

 Mária Terézia, császárnő 127–128, 131, 199,
 203
 Marinari, Onorio 374
 Markó László 299
 Markos Béla 119
 Marliani, Ambrogio 124
 Marosi Ernő 131
 Marosvölgyi Gábor 362–363, 365–367, 371,
 374–376, 380
 Maróthi György 146, 153, 188, 190
 Martialis, Marcus Valerius 124
 Martin, Luther → Luther Márton
 Martinovics Ignác 262–263, 341
 Martonfalvi György 150, 158, 162
 Martonfalvi Sámuel 145, 154
 Mártonffy Marcell 467, 473–474
 Masznyik (Masnicius) Tóbiás 144–145,
 153–155
 Máté Jánosné 205
 Matusik János 65
 Matuska Márton 449
 Mátvás, I., magyar király 77–78, 269–270
 McGann, Jerome J. 486
 Mécs László 405
 Medgyesy-Schmikli Norbert 78
 Megyesi Pál 77
 Melanchthon, Philipp 142–143, 161
 Meliusz Juhász Péter 143
 Mendelssohn, Moses 266
 Méry János 7, 12, 413
 Meszlényi Antal 26–27, 34, 38, 115
 Meszlényi Eugénia 416
 Meszlényi Jánosné Kisfaludy Erzsébet 417
 Meszlényi Jenő 416–417
 Meszlényi Terézia 416
 Metastasio, Pietro 124, 130
 Mezei Márta 190–191
 Mezőlaki János 145, 153, 155
 Mihál Farkas 170–171
 Mihalovics Ede 40
 Mihályfalvi János 203
 Mikes Anna 205
 Mikes Kelemen 80, 89–91
 Miklós Zoltán 404
 Mikó Miklós 148
 Miksa, I., császár és magyar király 33, 35,
 69, 143

- Mikszáth Kálmán 282, 348
 Millius → Mylius
 Misztótfalusi Kis Miklós 151, 169–170
 Mittuch Ádám 145, 153, 155
 Mogor Péter 21
 Mocos Domokos 45
 Molnár Antal 78
 Molnár Borbála 205, 207–210, 216, 218–
 219, 227, 231–233
 Molnár Erika → Karácsonyné
 Molnár Margit 390
 Monok István 84
 Monoslóy András 20
 Monoslóy János 21
 Móricz Zsigmond 344, 348–349, 405
 Mosen, Julius 419
 Mossóczy Zakariás 20
 Muckenhaupt Erzsébet 171
 Müller Kálmán 273, 285
 Müller-Gottenbrunn, Adam 310
 Mylius (Millius) 188
- Nagy Ferenc 147
 Nagy Imre → Zsögödi Nagy Imre
 Nagy István 194
 Nagy Konstantin 39
 Nagy Pál 410
 Nagyari József 82, 85
 Négyesy László 174
 Nemes Bédi János 206–207
 Nemeskürty István 22
 Németh G. Béla 456, 461–462, 469
 Németh Gábor 480
 Németh László 394–395, 406
 Németh István László 421
 Némethy Lajos 18, 63
 Nida, Eugene 317
 Nietzsche, Friedrich 398
 Niklécz Boldizsár 144, 153–154
 Nóda Mózes 74, 82
 Notter Antal 21
 Novák István 96
 Novák Miklós 26
- Nyéki Vörös Mátyás 73, 174, 177–179,
 185
 Nyerges Anton 329–335
- Nyerges Judit 84, 139
 Nyújtódi Miklós 32
- Ochtmann Benedek 39
 Okolicsányi-Kuthy Dezső 274, 281
 Oláh Miklós 17, 20, 26–28, 32–34, 37–39
 Oláh Szabolcs 22, 40, 76
 Ónody Éva 437
 Orlovsky Géza 40
 Orosz László 420
 Orseolo Péter 79
 Osvát Ernő 293, 339, 344
 Osvát Kálmán 391
 Ottlik Géza 8, 13, 477–490
 Ovidius, Publius, Naso 124, 361
- Ölvedi László 415–416
 Őz Ferenc 193
 Őze Sándor 69, 71, 78, 89
- Pál, Szent, apostol 50, 101
 Pál József 367
 Pálffy Berta 390
 Pálffy Géza 35
 Pálffy Miklós 75
 Pannagl, Bernardus 83
 Pap Ilona 188
 Pápai Páriz Ferenc 145–146, 148, 154
 Papp György 449
 Pázmándi Gábor 194
 Pázmány Péter 5, 9, 17, 22–24, 33, 39–62,
 73, 75, 120, 141, 147
 Péczeli József 6, 11, 187, 191, 193, 197–
 198, 200
 Pécsi Lukács 20, 29
 Peisker Johann 153
 Perczel Mór 416
 Pesti György 179
 Pete József 19
 Péter, Canisius Szent 40
 Péter Katalin 69
 Péter László 363
 Péter Zoltán 6, 10, 187
 Péterffy Károly 34
 Péteri János 28
 Petőfi Sándor 237, 239, 242, 299, 302, 336,
 344, 351, 390, 392

- Petrarca, Francesco 124
 Petrik Géza 116
 Petrovay Miklós 171
 Petrőczy Éva 145
 Petur László 276
 Phaedrus, Gaius Iulius 190
 Pictet, Benedict 190
 Pienták Attila 343
 Pilarik István 155
 Pilinszky János 8, 13, 399, 455–476
 Pintér Viktória 8, 13, 455
 Piscatoris → Fischer
 Pius, V., pápa 26
 Plautus, Titus Maccius 124
 Plinius, Caius, Secundus 89
 Pohjola, Sinikka 392
 Pojjákné Vásárhelyi Judit 10
 Pomogáts Béla 393, 413
 Popovič, Anton 317
 Póсахázi János 78
 Przynadłowski, Jan 89

 Radau, Michael 89
 Radéczy István 34
 Ragályi Tamás 262
 Rákóczi Ferenc, II., fejedelem 89
 Rákóczi György, I., fejedelem 176
 Rákóczi György, II., fejedelem 90
 Rákosi Jenő 345
 Ráth György 27
 Reicherstorffer, Georg 77
 Reinhardt, Max 376
 Reiss, Katharina 316
 Reményik Sándor 340, 390, 406
 Renan, Ernest 81
 Restás Attila 91
 Reuss, Roland 482–483
 Révay Ferenc 39
 Révay Péter 82
 Réz Pál 343, 487–488
 Rhédey Ferenc 78
 Ricoeur, Paul 456
 Rilke, Rainer Maria 391, 467
 Rimay János 170, 174–177
 Rimini, Francesca 369
 Rohonyi Zoltán 243
 Romhányi Beatrix 25, 131

 Rónai Zoltán 341
 Royer Ferenc Antal 118–119, 131
 Rozsnyai Dávid 90
 Röell, Hermann Alexander 149–150, 154–155
 Rudolf, II., német-római császár és magyar király 21, 35

 Sallay Géza 262–263
 Sándor Lipót, főherceg 263
 Sarbak Gábor 25
 Sárdi Margit, S. 214
 Sárkány Dezső 281
 Sárközi György 340
 Sashegyi Oszkár 262, 264
 Saussure, Horace Bénédict 194, 197
 Schaaf, Karl 151
 Schalk Endre Kornél 405
 Schiffler, Philipp 31
 Schiller, Friedrich 245, 391, 419
 Schimko Vencel 39
 Schirmer Anton 154
 Schmitth, Nicolaus 20, 34, 37
 Schöpflin Aladár 341, 419
 Schrauf Károly 20
 Schulek Tibor 33
 Schwarzenberg, Adolf 82
 Schwimmer Ernő 284
 Segala, Alessio 124
 Segneri, Paolo 123
 Seibert, Jutta 367
 Serédi Jusztinián 73
 Shakespeare, William 268–269, 340
 Sigal, Pierre A. 139
 Silvestre, Armand 277
 Simigné Fenyő Sarolta 337
 Simon Attila 485
 Sinai Miklós 187, 189
 Sipos Lajos 293, 339–340, 389, 404, 413, 431
 Skwarczyńska, Stefania 89
 Smith, Anthony D. 75
 Sommervogel, Carlos 33, 63–64
 Sontag, Susan 274–275
 Soós Anita 313
 Sötér István 241
 Staud Géza 126

Stauder Mária 340
 Steinberger, A. 281
 Stelczer, Johann Carl 36
 Steller Thomas 154
 Stiller Bertalan 285
 Stoll Béla 171
 Strauss, Richard 376
 Strbik Andrea 141, 150
 Streibig Gergely János 116
 Sugár István 115, 117
 Sutyák Tibor 314, 432
 Sükösd Mihály 90
 Sümegei István 478

 Szabadi Judit 362
 Szabédi László 393
 Szabó András 145
 Szabó Endre 299–300
 Szabó Ervin 341
 Szabó Ferenc 344
 Szabó Lőrinc 340, 405
 Szabó Márton 21
 Szabó Péter 71
 Szabó T. Attila 64, 178–180
 Szabó Zsigmond 416
 Szabó Zsolt 91
 Szabolcsi Miklós 422
 Szabolcska Mihály 345
 Szalárdi János 77
 Szalatnai Rezső 421
 Szalay Benjámin 239
 Szalay Fruzina 299
 Szamosközy István 82
 Szántai Pócs István 78
 Szántó Arató István 20
 Szántó Arator István 74
 Szapolyai János → János, I.
 Száraz Miklós György 449
 Szarka László 70
 Szász Imre 282
 Szathmári István 317
 Szauder József 119
 Szávai Dorottya 455–456, 462, 465, 467, 470
 Széchenyi Anna 131
 Szegedy-Maszák Mihály 477, 479, 487
 Székely Dávid 294
 Székely Sámuel → Dobai Székely Sámuel

 Szekefű Gyula 73
 Széless György 131
 Szelestei N. László 9, 13, 17, 25, 78, 115,
 131–133, 147, 187, 404
 Szemere Pál 262
 Szenczi Kertész Ábrahám 89, 169, 172, 175
 Szende Pál 341
 Szentgyörgyi István 392
 Szentiványi Róbert 64
 Szentmártoni Szabó Géza 73
 Szerb Antal 70
 Szétsi János 167, 179–180
 Szigetvári Iván 208
 Szij Béla 362, 366, 372
 Szilágyi Béla 294
 Szilágyi Csaba 41
 Szilágyi István 187, 189–190, 198
 Szilágyi Márton 261
 Szilágyi Sámuel 146, 188
 Szilágyi Sándor 82
 Szini Gyula 377
 Szini Lajos 391
 Szinnyi József 63, 145, 187–188, 207,
 214–215, 232, 294
 Szócs Mihály 21
 Szódi István 188
 Szódi Katalin 188
 Szögi László 20, 145, 161
 Szöllösi Mihály 69
 Szőnyi Tamás 116
 Szörényi László 71, 82–83, 85, 133
 Szuder Lajos 90
 Szuhányi Márton 105
 Szumer János 21
 Szunyogh Lászlóné 479
 Szunyoghy Sámuel 125
 Szűcs Tibor 336

 Tabajdi János 188
 Taine, Hippolyte 399
 Takács László 73
 Takáts Sándor 101, 108
 Tamás Ábel 482
 Tamás Lajos 64, 423
 Tamás Zsuzsa 188
 Tamási Áron 394, 406, 409–410
 Tanner Ilona 339

- Tar Attila 146
 Tar Gabriella Nóra 65
 Tar Patrícia 484
 Tarjányi Eszter 11, 237
 Tarnai Andor 17, 90, 119
 Tarnóczy István 85
 Tasi Réka 18, 22, 25, 41, 76
 Tasso, Torquato 129
 Tavaszgy Sándor 399
 Tegye Imre 73
 Telegdi Miklós 5, 9, 17–31, 35–40
 Teleki József 11, 198, 261, 265–266, 270
 Teleki Mihály 69
 Teleki Pál 144–145, 153–154
 Tennyson, Alfred 306–307
 Terentius, Marcus, Varro 124
 Térey-Kuthy Sándor 426
 Teslér László 269–270
 Teszelszky, Kees 73, 82
 Thimár Attila 11
 Thury Etele 19
 Thury György 141
 Timon, Samuel 26
 Todorov, Tzvetan 462
 Toldy Ferenc 170, 173, 239–240, 242, 244, 258, 415, 420–422
 Tolkenstein Dávid 282
 Tolnai F. István 78
 Tolnay Károly 367
 Tomka Miklós 71
 Tompa Gábor 392, 411
 Tompa János 390
 Tompa László 7, 12, 389–411
 Tompa Mihály 390
 Tompa Miklós 392, 411
 Tompa Zsófia 7, 12, 389
 Torma István 65
 Tormay Cécile 341, 427
 Tótfalusi Kis Miklós → Misztótfalusi
 Tóth Árpád 340, 368, 373, 399, 405, 426
 Tóth Béla 390, 394
 Tóth István 28
 Tóth Judit, D. 78
 Tóth Krisztina 22, 39
 Tóth Lajos 276–277
 Tóth László 214
 Tournely, Honoré 119
 Török József 20, 23, 86
 Trattner János Tamás 265
 Tsétsi János 146, 149–150,
 Tusor Péter 22, 29, 33
 Tüskés Gábor 71–72
 Tverdota György 485
 Újfalvy Krisztina 205, 216, 231
 Újlaki János 34
 Újvári Edit 367
 Újváry Zsuzsanna, J. 33, 35, 39
 Uncius, Leonhardus 77
 Vaday István 170
 Vajda János 344
 Vajda Julianna 207
 Vályi Klára 205
 Várday Pál 34
 Varga Imre 38, 178
 Varga Katalin 340
 Varga Pál, S. 252
 Vargyas Lajos 238
 Varjas István 188
 Varjas János 6, 11, 187–204
 Várkonyi Ágnes, R. 33, 70
 Várnagy Antal 24
 Vásárhelyi Ilona 373
 Vásárhelyi Z. Emil 401
 Veber Simon Péter 206
 Veigelsberg Hugó 7, 11, 293–314
 Veigelsberg Viktor 295, 312
 Velics László 63
 Veneto, Bartolomeo 374
 Venuti, Lawrence 317
 Verancsics Antal 20, 29, 32, 34, 36–37, 39
 Vergilius, Publius, Maro 124, 129
 Veress Dániel 390, 394, 399, 410
 Verlaine, Paul 426
 Vesseling → Weseling, Petrus
 Vett János György 177
 Victorius, Johannes 33
 Viczián János 379
 Vilček Béla 399
 Villányi Henrik 284–285
 Villon, Francois 247, 426
 Virchow, Rudolf 276, 286
 Vitringa, Campegius 149

Vizi Balázs 70
Voit Pál 117
Volly István 172
Vörösmarty Mihály 241, 260, 336, 349,
351
Vutkovich Sándor 420

Waigand József 131
Wathay Ferenc 90
Weiner Leó 341
Weöres Sándor 191, 405
Weseling, Petrus 188
Wesselényi István 146
Wiedemann Krisztina 91
Wilde, Oscar 362, 376–385

Záborszky Mihály 153
Zalányi Boldizsár 145
Zeleméry László 29
Ziegra, Constantinus 154
Zilahy Károly 207, 214
Zimándi Pius 28
Zlinkszky Aladár 251
Zoványi Jenő 146, 148, 150, 201
Zoványi P. György 200
Zöldy János 284

Zsilka János 317
Zsoldos Sándor 343

